แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ

เรื่อง

พระราชนิพนธ์ ไกลบ้าน

เล่ม ๒

ค 01650
ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ

แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ

เรื่อง

พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน

เล่ม ๒

ของ

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๕,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๔๙๗

ปกกระดาษราคาเล่มละ ๒๗.๐๐ บาท

(ห้ามขายเกินกว่าราคาที่กำหนดไว้นี้)

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา ปากคลองบางลำพูน พระนคร

มีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

14343
ค 01650 ล.2

สารบารพ์เรื่องในเล่ม ๒

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๖ น่า ๑

เสด็จรถไฟจากเยอรมนีไปประเทศเดนมาร์ก ๑

เสด็จถึงเมืองโคเปนเฮเคน ๑

เสด็จไปประทับที่วังเบอนสตอฟ ๓

เสด็จประพาศเมืองโรเซนกิลด์ ๔

เสด็จประพาศสวนในบริเวณวัง ๕

เลี้ยงโต๊ะที่วังเฟรเดนสบอร์ค ๖

เสด็จทอดพระเนตรเรือยอตแลเสด็จบ้านพระยาชลยุทธโยธินทร ๘

เสด็จบ้านกงสุลแอนเดอซั้น ๙

เสด็จทรงเรือยอตอัลเบี้ยนไปถึงเมืองฮอรเซนซ์ ๑๐

เสด็จรถไฟประพาศฟรีสบอค ๑๑

เลี้ยงกินเนอที่บ้านเคานต์ฟรีส ๑๓

เสด็จออกจากประเทศเดนมาร์คไปประเทศนอรเว ๑๔

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๗ ๑๘

เสด็จถึงเมืองคริสเตียเนีย ๑๙

เสด็จประพาศไร่หลวง ๒๐

กินเนอที่วังพระเจ้าฮาคอน ๒๑

รัฐทูตเปอเซีย ๒๕

เสด็จทอดพระเนตรเรือไวกิ้ง ๒๕

เสด็จประพาศเขาฟกเซนโกลเลน ๒๗

เลี้ยงทูตเปอเซีย ๒๙

	เสด็จรถไฟจากเมืองคริสเตียเนีย	น่า ๓๑
	เสด็จถึงเมืองทรอนด์เยม	๓๓
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๔		๓๕
	เสด็จประพาสเมืองทรอนด์เยม	๓๕
	แอดมิราลอิงเคลฟีล์ดเฝ้า	๓๘
	เสด็จประพาสน้ำตก	๓๙
	เสด็จจากเมืองทรอนด์เยม	๔๐
	ผ่านช่องบิอรวิก	๔๑
	ประพาสเกาะต์อร์คแฮตเตล	๔๒
	เสด็จถึงโยเคอแวะประพาส	๔๕
	เสด็จจากโยเคอ	๔๖
	ทรงถ่ายรูปพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืนที่เกาะควาเลอ	๔๘
	ถึงเมืองฮาเมอเฟสต์ผ่านช่องรอฟซันแลเคเรยซุนโซ	๕๑
	ถึงแหลมเหนือเสด็จประพาสบนเขา	๕๒
	ทรงสลัก จ, ป, ร, แลทรงถ่ายพระบรมรูปที่บนแหลมเหนือ	๕๔
	เสด็จกลับจากแหลมเหนือผ่านลิงเคนฟยอด	๕๕
	ถึงตำบลตรอมซ์อเสด็จประพาสทอดพระเนตรพวกลัป	๕๘
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๕		๖๑
	เสด็จถึงเมืองนาร์วิก	๖๑
	เสด็จประพาสที่ทำแร่เมืองนาร์วิก	๖๗
	ถึงรัฟคซุนด์เสด็จประพาส	๖๘
	เสด็จถึงตำบลสวาร์ตีเซน	๗๐

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๐	น่า ๗๔
เสด็จในเรืออัลเบียนผ่านเมืองคริสเตียนซุนด์ถึงเมืองโมลเด	๗๔
เสด็จถึงเมร็อค	๗๗
เสด็จรถจากเมร็อคขึ้นเขาไปตยุ๊ปวัส	๗๘
เสด็จถึงตยุ๊ปวัส	๘๒
เสด็จถึงกรอตลิต	๘๓
ทอดพระเนตรพวกลัป	๘๕
เสด็จจากกรอตลิต	๘๘
เสด็จถึงตำบลวิสเนส	๙๓
เสด็จจากตำบลวิสเนสผ่านทเลสาบ	๙๖
เสด็จประพาสตำบลโครนาเบร	๑๐๐
เสด็จลงประทับเรืออัลเบียนที่หน้าโฮเตลอาเลกซันดรา	๑๐๒
ถึงตำบลบัลซมแวะเสด็จประพาส	๑๐๓
ถึงตำบลมุนตัลแวะเสด็จประพาส	๑๐๘
เสด็จถึงตำบลคุดวังเคน	๑๐๙
นิทานเรื่องที่เกี่ยวข้องกับที่ฝังศพกิงเบเล	๑๐๙
เสด็จจากตำบลคุดวังเคน	๑๑๓
เสด็จถึงไฟลเซอโฮเตลตำบลวอส	๑๑๗
เสด็จจากตำบลวอส	๑๑๘
ถึงเบอรเคนเสด็จประพาส	๑๒๑
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๑	๑๒๖
เสด็จลงเรืออัลเบียนออกจากเบอรเคน	๑๒๘

ถึงตำบลสลอตเกเสด็จประพาส น่า ๑๒๙

เสด็จประทับโฮเตลไบรฟ่อน ๑๓๔

เสด็จประทับเรืออัลเบียนออกจากไบรฟ่อน ๑๓๗

ถึงเมืองสตาวังเคอเสด็จประพาส ๑๓๘

เสด็จรถไฟจากเมืองสตาวังเคอ ๑๔๐

เสด็จลงประทับเรืออัลเบียนที่เฟลกเกฟยอก ๑๔๑

ถึงเมืองเบรวิกเสด็จประพาส ๑๔๒

เสด็จรถไฟจากเมืองเบรวิก ๑๔๕

ถึงตำบลโนโตดเดน ๑๔๖

เสด็จทอดพระเนตรที่ทำการจับธาตุในลม ๑๔๘

เสด็จทอดพระเนตรที่ใช้น้ำทำแรงไฟฟ้า ๑๕๑

เสด็จประพาสตำบลรูกันฟอส ๑๕๗

เสด็จทอดพระเนตรน้ำตกที่ใช้ทำแรงไฟฟ้าตำบลรูกัน ๑๖๒

เสด็จกลับโนโตดเดน ๑๖๖

เสด็จประพาสแลทอดพระเนตรโรงทำกระดาษ ๑๖๙

เสด็จจากประเทศนอรเวมาประเทศเยอรมนี ๑๗๒

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๒ ๑๗๖

เสด็จถึงเมืองกีล ๑๗๖

เสด็จทอดพระเนตรโรงขายน้ำแลโรงทำเครื่องเหล็กของกรุปป์ ๑๗๘

เสด็จรถไฟไปเมืองเบอลิน ๑๘๓

ประชุมแพทย์ตรวจพระอาการ ๑๘๔

เสด็จประพาสที่เลี้ยงสัตว์แฮคลาก ๑๘๖

เสด็จทอดพระเนตรที่ทำการวิทยุโทรเลข น่า ๑๘๘

เสด็จห้างแลโรงพยาบาล ๑๙๔

เสด็จประพาศในเมืองเบอลิน ๑๙๗

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๓ ๒๐๑

เสด็จจากเบอลินไปเมืองคัสเซล ๒๐๑

เยอรมันเอมเปอเรอรับเสด็จ ๒๐๑

เสด็จประพาศสวนแลน้ำพุ ๒๐๓

เลี้ยงดินเนอที่วังเอมเปอเรอ ๒๐๕

เสด็จจากเมืองคัสเซลไปบรันซวิก ๒๐๘

ดินเนอที่วังบรันซวิกแลทอดพระเนตรละคอน ๒๑๐

เสด็จประพาศเมืองฮาร์ซบูร์ก ๒๑๒

ทอดพระเนตรที่เลี้ยงม้า ๒๑๔

เสด็จทอดพระเนตรละคอน ๒๑๖

เสด็จทอดพระเนตรการประลองยุทธแลการดับเพลิงแลกรีฑา ๒๑๘

เสด็จทอดพระเนตรวัดแลวังโบราณ ๒๒๐

ทรงปลูกต้นไม้ที่ระลึก ๒๒๓

เสด็จรถไฟจากบรันซวิก ๒๒๔

ทอดพระเนตรรถรางเดินใต้ราง ๒๒๕

ถึงเมืองโกลอนเสด็จประพาศ ๒๒๖

เสด็จออกจากเยอรมนีไปประเทศฝรั่งเศส ๒๒๗

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๔ ๒๒๙

เสด็จประพาศในเมืองปารีส ๒๒๙

เสด็จทอดพระเนตรที่ทำเครื่องถ้วย	น่า ๒๓๓
เสด็จทอดพระเนตรละคอนออปรา	๒๓๕
เสด็จวัดหัวใจศักดิสิทธิ์	๒๓๙
เสด็จทอดพระเนตรละคอนซัคเลต์	๒๔๐
เสด็จประพาศวังเก่าที่เมืองฟอนเตนโบล	๒๔๑
เสด็จประพาศวังเวอไซล์	๒๔๕
เสด็จไปประทับแรมกับประธานาธิบดีฝรั่งเศส ณ เมืองรงบุลเย	๒๕๒
เสด็จประพาศป่ารงบุลเย	๒๕๖
ทรงพรรณาเทียบลักษณของเมืองรงบุลเยกับลพบุรี	๒๕๘
เสด็จกลับปารีส	๒๖๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๕	๒๖๒
เสด็จประทับให้ช่างปั้นพระบรมรูปทรงม้า	๒๖๒
เสด็จรถไฟจากปารีสกลับไปเยอรมนี	๒๖๓
เสด็จถึงเมืองฮอมเบิค	๒๖๓
โปรเฟสเซอเกรสกับหมอฟอนนรเดนตรวจพระอาการ	๒๖๘
เสด็จสรงน้ำแร่ที่ไกซาวิลเลียมบาด	๒๗๓
เสด็จทอดพระเนตรป้อมค่ายแลของโบราณที่ซาลเบิค	๒๗๕
เรื่องพงศาวดารของซาลเบิค	๒๗๖
ของโบราณที่ซาลเบิค	๒๘๑
เสด็จทอดพระเนตรลอนเตนนิส	๒๘๘
สรงน้ำแร่แลเสด็จประพาศ	๒๘๙

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๖	น่า ๒๙๓
ทรงพรรณาเรื่องโรงขายน้ำแลเสด็จทอดพระเนตรลอนเตนนิส	๒๙๓
เสด็จสรงน้ำแร่แลประพาศที่ยังเย้า	๒๙๖
ทรงบรรยายเรื่องสุนัข	๒๙๘
ทรงบรรยายเรื่องหีบเพลง	๓๐๑
ทรงบรรยายเรื่องซื้อเพ็ชร์	๓๐๒
ทรงซื้อสุนัขแลประพาศร้าน	๓๐๔
สำเนาพระราชปุจฉาถึงกรุงเทพ ฯ	๓๐๘
สำเนาแก้พระราชปุจฉา	๓๐๘
สำเนาพระราชปุจฉาครั้งที่ ๒	๓๑๓
สำเนาแก้พระราชปุจฉาครั้งที่ ๒	๓๑๔
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๗	๓๑๖
เสด็จประพาศเมืองแฟรงก์ฟอด	๓๑๖
เสด็จประพาศเมืองวิสบาเดน	๓๒๐
ทรงพรรณาผลของการที่ได้ทรงรักษาพระองค์	๓๒๒
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๘	๓๒๔
ทรงพรรณาเรื่องหมอห้ามของแสลง	๓๒๔
เสด็จรถไฟไปเมืองปารีส	๓๒๘
เสด็จประพาศเมืองปารีส	๓๓๑
เสด็จเสวยที่เรสเตอรองต์ออง์รี	๓๓๔
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๙	๓๓๘
เสด็จกลับจากปารีส	๓๓๙

เสด็จถึงฮอมเบิคจัดการเฉลิมพระชนม์พรรษา น่า ๓๔๐
เสด็จเยี่ยมบ่อน้ำโกนิครุฟ้าลงกรณ์ ๓๔๒
เตรียมการเสด็จออกจากฮอมเบิค ๓๔๔
ถึงปารีสเสด็จประพาศ ๓๔๖
เสด็จทอดพระเนตรละคอนคอมิกออปรา ๓๕๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๐ ๓๕๓
เตรียมเสด็จจากปารีส ๓๕๓
เสด็จถึงเมืองลูเซินในสวิตเซอแลนด์ ๓๕๕
เสด็จรถไฟไปประพาศเมืองเบอน ๓๕๖
ทรงบรรยายวิธีการปกครองประเทศสวิตเซอแลนด์ ๓๕๗
เสด็จประพาศตำบลเบอรเคนสต๊อก ๓๖๓
เสด็จประพาศทางตำบลเซนต์โกธาร์ด ๓๖๖
เสด็จประพาศทเลสาบโกโมในประเทศอิตาลี ๓๗๐
ทรงกะระยะทางเสด็จกลับ ๓๗๑
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๑ ๓๗๔
เสด็จรถไฟประพาศเมืองมิลาน ๓๗๔
เสด็จรถไฟไปเมืองโรม ๓๗๗
เสด็จประพาศวังแลวัดโบราณในเมืองโรม ๓๗๘
เสด็จประพาศตำบลทิโวลี ๓๘๑
เสด็จเยี่ยมที่ฝังศพแลวัดเซนต์ปีเตอ ๓๘๕
เสด็จประพาศวัดสคาลาซันตา ๓๘๘
ทรงพรรณาพิธีขึ้นไหว้พระที่สคาลาซันตา ๓๘๘

เสด็จรถไฟจากเมืองโรม	น่า	๓๙๑
ถึงเมืองเนเปอลเสด็จประทับโฮเตลบนเขา		๓๙๓
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๒		๓๙๖
เสด็จประพาศเมืองเนเปอล		๓๙๖
เสด็จลงเรือพม่าออกจากเนเปอล		๔๐๐
ถึงเมสสินาพระเจ้าแผ่นดินอิตาลีรับเสด็จ		๔๐๑
เสด็จทอดพระเนตรกระบวรเรือแบตเตอลชิปแลกองทัพเรือของอิตาลี		๔๐๒
ออกจากเมืองเมสสินาไปเมืองปาเลอรโม		๔๐๖
เสด็จประพาศวังแลวัดโบราณในเมืองปาเลอรโม		๔๐๗
เสด็จประพาศร้านแลป๊ากเมืองปาเลอรโม		๔๑๓
เสด็จประพาศพิพิธภัณฑ์แลริมทเล		๔๒๐
เสด็จจากเมืองปาเลอรโมมาเมสสินา		๔๒๒
เสด็จประพาศเมืองเมสสินา		๔๒๓
เสด็จรถไฟจากเมสสินาไปเทาร์มินา		๔๒๔
เสด็จประทับโฮเตลซานโดเมนิโก		๔๒๖
เสด็จทอดพระเนตรโรงละครแลโบสถ์โบราณ		๔๒๘
เสด็จจากเทาร์มินาไปไซรากุสซา		๔๓๑
เสด็จทอดพระเนตรพิพิธภัณฑสถานแลวัดโบราณ		๔๓๒
เสด็จจากประเทศอิตาลีไปเกาะมอลตา		๔๓๙
ทรงบรรยายประวัติกาลของเมืองมอลตา		๔๔๐
เสด็จประพาศแลเสวยกลางวันที่วังเก่า		๔๔๒
เสด็จประพาศอ่าวแลอู่แลโรงทหาร		๔๔๘

เสด็จลงเรือพม่าไปในทเลเมดิเตอเรเนียน น่า ๔๕๑

บรรทึกเรื่องความหิว ๔๕๔

เรือพม่าถึงปอตเสด ๔๕๗

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๔๓ ๔๕๘

เสด็จลงประทับเรือซักซันมาในคลองสุเอส ๔๕๙

เรือซักซันมาในทเลแดง ๔๖๐

เรือซักซันมาในมหาสมุทอินเดีย ๔๖๓

ถึงเมืองโกลัมโบเสด็จประพาศพิพิธภัณฑ์สถาน ๔๖๕

เรือซักซันมาในอ่าวเบนคอล ๔๖๙

ทรงพรรณาเรื่องพันธุ์ในยุโรป ๔๗๒

สารบารพ์รูปในเล่ม ๒

๑ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่า ๑
๒ พระบรมรูปฉายที่วังเบ็นสตอฟ กับปรินซยอซออฟกรีส ปรินซและปรินเซสวัลดิมาร ๒
๓ เรืออัลเบียนที่เสด็จประพาศนอรเว ๘
๔ พระบรมรูปถ่ายเมื่อเสด็จทอดพระเนตรเอาไลฟโบตที่สกาเคน ๑๕
๕ พระบรมรูปทรงรถกับพระเจ้าแผ่นดินนอรเว ๑๙
๖ รูปทรงถ่ายพระเจ้าแผ่นดินกับพระราชินีนอรเว ๒๖
๗ รูปทรงถ่ายสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับพระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช ที่ในเรืออัลเบียน ๔๒
๘ พระบรมรูปจารึกอักษรพระนามที่แหลมเหนือ ๕๔
๙ พระรูปหมู่ถ่ายที่แหลมเหนือ ๕๖
๑๐ กระบวรเสด็จทางบกที่นอรเว ๗๔
๑๑ รูปทรงถ่ายกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ กับข้าราชการตามเสด็จ ประพาศนอรเว ๘๐
๑๒ รูปทรงถ่ายสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับพระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช เมื่อตามเสด็จประพาศทางบก ๑๑๖
๑๓ รูปทรงถ่ายเรือรบเยอรมันยิงสลุตรับเสด็จที่เมืองเยอเคน ๑๒๘
๑๔ พระบรมรูปทรงรถที่กรุงเบอลิน ๑๘๒
๑๕ พระราชวังที่เสด็จประทับที่เมืองคัสเซล ๒๐๓
๑๖ เสด็จถึงเมืองบรันสวิก ๒๐๘
๑๗ เสด็จขึ้นรถกับเปรสิเดนต์ฝรั่งเศสที่สถานีรถไฟรองบุเย ๒๕๓

๑๘ เสด็จประพาสป่ารอบวังรองบุเย น่า ๒๕๘

๑๙ ควีรเฮาส์ที่ประชุมชน ณ เมืองฮอมเบิค ๒๖๖

๒๐ สวนหน้าควีรเฮาส์ที่เมืองฮอมเบิค ๒๖๖

๒๑ โรงขายน้ำแร่ที่เมืองฮอมเบิค ๒๗๓

๒๒ ประตูข้อมโรมันที่ซาลสเบิค ๒๗๙

๒๓ บ่อน้ำแร่เอลิศเบทที่เมืองฮอมเบิค ๒๙๓

๒๔ พระบรมรูปฉายที่เมืองฮอมเบิค ๓๐๑

๒๕ ถนนเมืองฮอมเบิค ๓๑๖

๒๖ เมืองวิสบาเดน ๓๒๐

๒๗ วิหารมะเดลินที่เมืองปารีส ๓๓๒

๒๘ พระรูปหมู่ฉายในวันเฉลิมพระชนมพรรษาที่เมืองฮอมเบิค ๓๔๑

๒๙ ห้องในโฮเต็ลที่ประทับ ณ เมืองลูเซอล ๓๕๕

๓๐ ตึกที่ประชุมรัฐบาลเมืองเบอน ๓๕๙

๓๑ อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างซ้าย) ระหว่าง ๓๙๒-๓๙๓

๓๒ อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างขวา) ระหว่าง ๓๙๒-๓๙๓

๓๓ วัดใหญ่ที่เมืองปาเลอโม ๔๐๙

๓๔ ปากช่องท่าเรือเกาะมอลตา ๔๓๙

๓๕ พระบรมรูปทรงถ่ายเพื่อให้เห็นผลแห่งการเที่ยว ๔๖๑

๓๖ จำลองใบปกหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับพิมพ์ครั้งแรก ๔๗๑

จุฬาลงกรณ์ ปร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๖

คืนที่ ๔๖

วังเบอนสตอฟ เมืองเดนมาร์ก

วันอาทิตย์ที่ ๓๐ มิถุนายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เวลาเช้า ๒ โมง ไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น ออกจากแฮมเบิค เวลาเที่ยงเศษถึงวารเนมุนด ซึ่งเปนท่าเรือข้ามจากฝั่งไปเกาะ มีเรือสำหรับบรรทุกรถ จอดเอาท้ายเข้ากับตะพาน มีรางแยกในเรือ รถลงได้สองสาย หยุดเปลี่ยนที่ท่า ปลดรถที่ลากออกเสียเอามารุนหลัง ไสลงไปทั้งพวง เราไปถึงก่อนลงก่อน เรือเอียงไปข้างหนึ่ง ต้องรอคอยอยู่จนรถเมล์ซึ่งเดินมาถึง ลงอีกพวงหนึ่ง เรือจึงได้กลับตรง การที่รถขึ้นลง และเวลาที่จะออกเรือไม่รู้สึกว่ารถลงเรือเมื่อไร ขึ้นจากเรือเมื่อไร หากว่าเรารู้อยู่แล้วจึงได้คอยดู แต่เช่นนั้นยังไม่ทันเห็นเวลารถเราลง ถ้าเปนเวลากลางคืนนอนหลับแล้วไม่รู้สึกว่าได้ลงในทเลเลย เรือออกจากท่า ๒ ชั่วโมงจึงได้ถึงกีเซอ ซึ่งเปนเกาะอันหนึ่งในเดนมาร์ก มีคลื่นเปนละลอกเล็กน้อย เวลากินเข้าลงจากรถไปกินในห้องเรือ เปนห้องใหญ่ แต่การเลี้ยงช้า กินแล้วไม่ทันไรก็ถึงฝั่งขึ้นบก พระยาวิสูตร, มิสเตอรอาเซอ, พระยาชลยุทธ, มิสเตอแอนเดอซันมาคอยรับ นั่งสนทนากันมาตลอดทาง เมื่อเวลาออกจากแฮมเบิคมาหนาวจัด ฝนตกประปราย ต้องถึงนั่งสวมโอเวอโค๊ตและเอาผ้าคลุมขา มาจนตลอดถึงเดนมาร์กจึงค่อยหายหนาว มีแดดอ่อน ๆ มาถึงโซเวต้องลงเรืออีกครั้งหนึ่ง แต่คราวนี้ลงแต่รถเราพวงเดียว มาในทเลอีกไม่ถึงครึ่งชั่วโมง ก็ถึงเกาะเรียกว่าเซลัน ซึ่งเปนที่เมืองโคเปนเฮเคนตั้งอยู่นั้น

ในเมืองเดนมาร์กนี้ เปนเกาะที่ประหลาดซึ่งไม่มีเขาเลย เปนแต่ลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ อย่างสูงที่เรียกว่าเขา เพียง ๕๐๐ ฟิต ไม่มีแม่น้ำแต่น้ำบริบูรณ์ไม่ว่าแห่งใด เจาะลงไปเปนได้ทั้งสิ้น การเพาะปลูกบริบูรณ์ดีอย่างยิ่ง ใช้จังหันลมมาก บ้านเรือนราษฎรเปนกุฎีย่อม ๆ คล้าย ๆ กัน ยังมุงอยู่ด้วยหญ้าหนา ๆ มาก พวกที่เคยอยู่เรือนมุงหญ้าเช่นนั้นชอบ ว่าเย็นสบายกว่าอยู่เรือนมุงกระเบื้อง อย่างเดียวกันกับไทยอยู่เรือนหลังคาจาก แต่เรือนมุงหญ้าเช่นนั้น อินชูรันศ์เรียกราคาแพง มีแต่น้อยลงไปทุกวัน เหลือแต่ของเก่า ของใหม่ไม่ทำขึ้น จังหันก็เปลี่ยนเปนจังหันเหล็กอย่างที่พระปฐมเจดีย์โดยมาก เหลือแต่ของเก่ายังคงใช้อยู่เปนจังหันเหลี่ยม เมืองโคเปนเฮเคนเปนเมืองใหญ่ การค้าขายอะไรมารวมประชุมกันลงอยู่ในที่นี้ เวลาร้อนชาวเมืองออกไปอยู่ตามบ้านนอก บรรดาคนบ้านนอกคงจำจะต้องเข้ามาเมืองโคเปนเฮเคน เพราะเปนท่าค้าท่าขาย

เวลาทุ่มหนึ่งรถไฟถึงสเตชั่น เจ้าแผ่นดินและราชตระกูล ลงมารับที่สเตชั่น คือเคราน์ปรินซ ปรินซชะรัล ปรินซคุสตาฟ ปรินซวัลดิมาร์และปรินเซส ปรินซยอซ-ออฟกรีศ ปรินซฮันออฟคลุกสเบิค และปรินซไอกาลูกคนใหญ่ของวัลดิมาร์ เปนทหารรายเคยรู้จักกันมาแต่เล็ก เดี๋ยวนี้แปลกเปนคนอื่นทีเดียว กำลังประจำการ หยุดวันอาทิตย์จึงได้พบ แกดเผาจนหน้าแดงไหม้ เหลือขาวแต่ที่หมวกบัง ขุนนางผู้ใหญ่ก็มามากด้วยกัน เจ้าแผ่นดินต้อนรับอย่างพระไทยดีตามเคย เหมือนอย่างเมื่อยังไม่ได้เปนเจ้าแผ่นดิน เคราน์ปรินซไม่ได้แปลกอะไรมาก ดูผู้ใหญ่ขึ้นอีกสักหน่อยชะรัลก็เหมือนกัน แต่คุสตาฟอ้วนใหญ่เหลือเกิน เมื่อก่อนพบกันยังเปนเด็กอายุ ๑๐ ขวบ เดี๋ยวนี้อายุ ๒๐ โตใหญ่ ว่าโดยรูปที่อ้วนแล้ว อ้วนกว่ากึงกาโลเมืองปอรตุเกส เปนแต่ยังหนุ่มกว่า มารี[๑] อ้วนแช่มใสขึ้น ฮันเหมือนอย่างแต่เดิม ไม่ได้

---

๑ เจ้าหญิงมารี ปรินเซสวัลดิมาร์

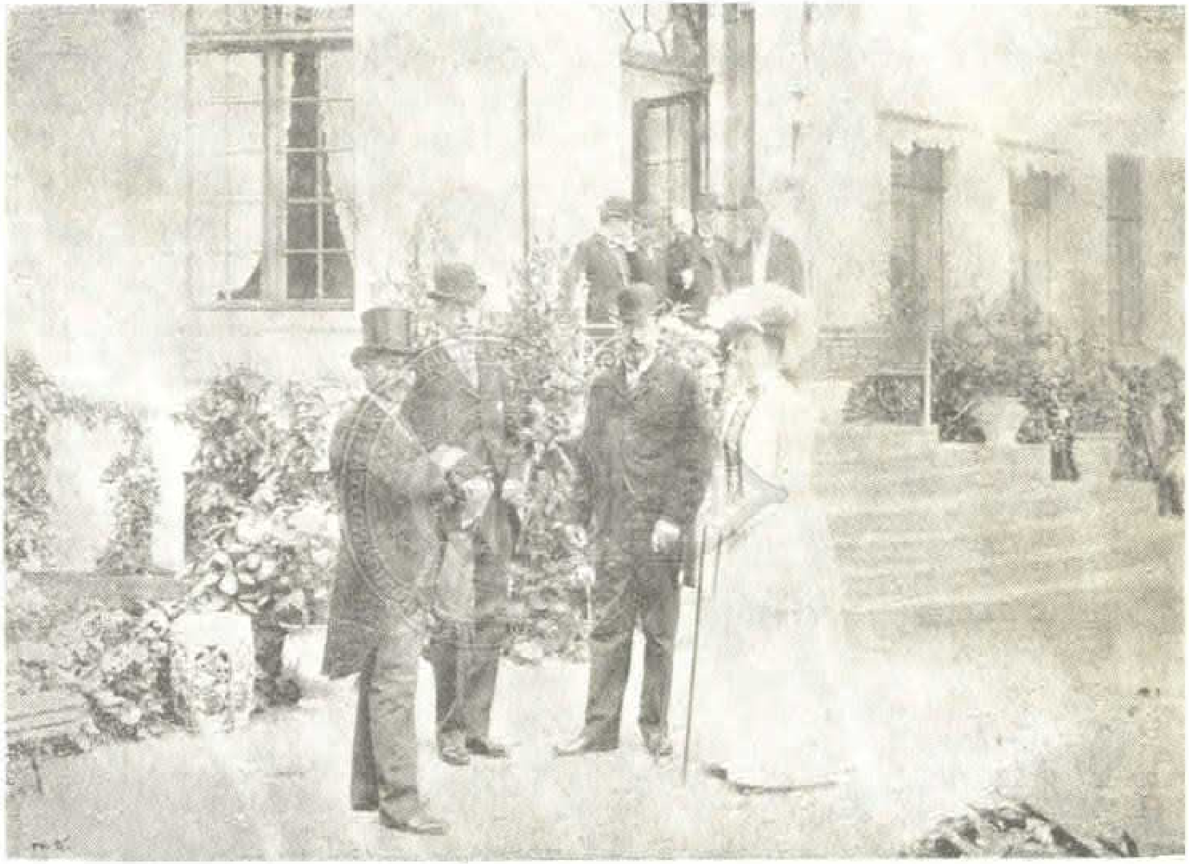

พระบรมรูปฉายที่วังเบินสตอฟ กับปรินซขยอชออฟกริส
ปรินซ และ ปรินเซสวัลดิมาร์

แก่ลงไปสักนิดเดียว ได้พบสนทนากันด้วยความสนุก แลพอใจกันเปนอันมาก แล้วขึ้นรถกับเจ้าแผ่นดิน เคราน์ปรินซ์ ขริพ์คร รถที่มารับอย่างออฟฟิเชียล เว้นแต่ไม่มีทหารเท่านั้น ชาวเมืองเดนมาร์กรู้จักพ่อแลรู้จักเมืองไทยดี บรรดาหนังสือพิมพ์ทุกๆ ฉบับได้ลงข่าวที่พ่อมาถึงเปนอย่างดี วันนี้เปนวันอาทิตย์ที่เขาออกไปเที่ยวกันนอกเมือง แต่กระนั้นยังเต็มแน่นตลอดหนทาง จนถึงวังอะมะเลียนบอร์ค แสดงความต้อนรับเปนอย่างดี เจ้าแผ่นดินได้ให้ชักธงแสดนตาดของเราขึ้นที่วังเหมือนอย่างแต่ก่อน ได้พาเข้าไปดูในวังทั่ว เปนที่ซึ่งพ่อเคยอยู่แต่ก่อน ตกแต่งสรวยขึ้นอีกมาก เตียงนอนก็ใหญ่ ใช้ไฟฟ้าทั้งหมด เจ้าแผ่นดินรับสั่งบ่นเสียดายที่พ่อไม่ได้อยู่ ที่จริงเดิมตั้งใจว่าจะอยู่อะมะเลียนบอร์คสองวัน อยู่เบอนสตอฟสองวัน แต่วันต้องตัดลงเหลือแต่สองวัน เพราะจะหลีกไม่ให้เขาเปนห่วง ในการที่เอมเปอเรอเยอรมันจะเสด็จ จึงได้ลดลงมาเสียแต่สองวัน ถ้าจะอยู่แห่งละวันก็ขนของลำบากเต็มที ทั้งคิดจะเปลืองไม่ให้เจ้าพนักงานเขาต้องลำบาก จึงบอกมาเสียก่อนว่าคิดจะอยู่เบอนสตอฟ แต่ครั้นเมื่อมาเห็นเจ้าแผ่นดินได้ทรงจัดไว้อย่างดีเช่นนี้ ก็เปนที่เสียดายแลเกรงพระไทยมาก

เมื่อได้สนทนากันอยู่นานแล้ว เจ้าแผ่นดินแลเจ้านายทั้งปวงกลับ เพราะเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่เฟรเดนสบอร์ค ระยะทางไกลสักยี่สิบเจ็ดยี่สิบแปดกิโลเมเตอ ต้องไปรถไฟ แต่รับสั่งให้จัดโต๊ะกินเข้าเย็นไว้ที่นี่ ให้ปรินซแลปรินเซสวัลดิมาร์ กับบอซออยู่เลี้ยง เลี้ยงแล้วขึ้นรถไปด้วยกันไปเบอนสตอฟ

ทางไปเบอนสตอฟแปลกจากแต่ก่อนมาก แต่ก่อนเปนทุ่งนาสองข้างทาง เดี๋ยวนี้เหลือน้อย พวกชินกิเขตได้ผู้แทนตัดถนน ขายเปนตอน ๆ เหมือนอย่างเช่นที่ท่าในบางกอก ที่คนอยู่แล้วก็มาก ยังไม่ได้อยู่ก็มี เปนที่ดินเปล่าอยู่ก็มาก จนกระทั่งน่าวังเบอนสตอฟก็มีตึกเต็มไป แลดูเปนเมือง ไม่เปนบ้านนอกอย่างแต่ก่อน

เลี้ยงชัยเปอกันอีกครั้งหนึ่ง ในวังนี้ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย คงอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน เติมขึ้นแต่ช่อไฟฟ้า เพราะแต่ก่อนใช้เทียน แต่เพียงไฟสว่างขึ้นดูแปลก งามขึ้นกว่าแต่ก่อน พ่ออยู่ห้องชั้นต่ำซึ่งเปนห้องเจ้าแผ่นดินประทับตลอดทั้งแถว สารพัด พระแท่นแลรูปภาพจนกระทั่งสมุดหนังสือ เคยอยู่อย่างไรคงอยู่อย่างนั้นหมด ตอนข้างกว้นประทับนั้นว่าง เพราะวัลดิมาร์อยู่ห้องเดิมที่เคยอยู่แต่ก่อน จัดให้ชายอุรุพงษ์อยู่ห้องติดกันกับลูกที่ชั้นบน บริพัตรกับกรมสมมตอยู่ห้องชั้นบนด้วยกัน ข้าราชการกับหมออยู่หลังอื่นต่างหาก รู้สึกสบายเพราะคุ้นเหมือนบ้าน แต่จะห้ามความรู้สึกคิดถึงเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษี[๒] ที่สิ้นพระชนม์ไม่ได้ เพราะจำได้ว่าเคยนั่งด้วยกันตรงนั้น เคยพูดกันเช่นนั้น แลเล่นไพ่ตรงนั้น เมื่อมาครั้งก่อนได้เคยมาทุกวัน นอกจากวันเลี้ยงใหญ่ ปรินซออฟกรีศอยู่ในเรือนหลังนี้ด้วยเหมือนกัน ผู้ซึ่งเจ้าแผ่นดินให้มาแอตแตชนั้น คือเยเนอราลซาเรนครุป แลคอมมอดอ เมตซร์ด นอนสบายดีมาก

คืนที่ ๔๗

วันจันทร์ที่ ๑ กรกฎาคม

นัดกันตื่นแต่เช้า กินเข้าในห้อง เวลาสามโมงเช้าขึ้นรถโมเตอคาร์ไปโร-เซนกิลด์ ซึ่งเปนเมืองอยู่ในระหว่างทางผ่านมาเมื่อขึ้นจากท่า เปนเมืองอยู่ริมทเล เพราะเหตุที่เปนเมืองหลวงเก่าแต่โบราณ ซึ่งเปนที่ฝังศพเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีทั้งราชตระกูลในที่นั้น ต้องผ่านเมืองโคเปนเฮเคนไป เดี๋ยวนี้เปนตำบลบ้านไม่สู้ใหญ่นัก วัดนั้นรูปร่างเปนวัดโรมันคาทอลิก เพราะสร้างมาแต่โบราณ ที่น่าพระเปนรูปไม้สลัก

---

๒ พระเจ้าคริศเตียนที่ ๙ กับพระราชินีหลุยซา กรุงเดนมาร์ก

เรื่องสาสนาอย่างเก่างามดี แต่ถ้าจะเทียบกันกับอีตาลีแล้ว ต้องว่าเปนวัดที่ไม่งามแปลกประหลาด แลไม่เห็นเปนสำคัญอย่างไร ศพเจ้าแผ่นดินนั้นได้ไว้ในห้องข้างขวาที่บูชา บรรจุหีบไม้สลัก แต่ว่าจะทำด้วยศิลา ยังกำลังทำอยู่ มีศพเจ้าแผ่นดินองค์อื่นๆ แลพระมเหษีมากด้วยกัน เปนหีบศิลาบ้าง ทองเหลืองบ้าง มีแห่งอื่นอีกเปนสี่ช่องด้วยกัน ที่บนแท่นกลางโบสถ์หลังที่บูชาก็มีศพ ในที่ไว้ศพแห่งหนึ่งมีเสาศิลาอยู่กลาง มีเส้นขีดขนาดสูงต่ำของเจ้าแผ่นดินต่าง ๆ คฤสเตียนที่ ๑ เมืองเดนมาร์กเปนสูงอย่างยิ่ง ถัดลงมาเอมเปอเรอปีเตอดิเกรตเมืองรุสเซีย ต่ำที่สุดนั้นถึงคฤสเตียนที่ ๗ เมืองเดนมาร์ก เขาให้พ่อวัดสูงกว่าคิงคฤสเตียนที่ ๗ หน่อยหนึ่ง ได้ขีดเส้นลงไว้ที่เสา เปนของที่จะอยู่ไปชั่วกัปชั่วกัลป์ ได้วางพวงมาไลยที่เจ้าแผ่นดินพวงหนึ่ง พระมเหษีพวงหนึ่ง มารีมีดอกไม้ไปวางสี่มุมศพด้วย กลับมาถึงเฮอนสตอฟเวลาเช้า ๕ โมงเศษ

เวลาบ่ายโมง ๑ กินเข้ากลางวัน แล้วออกไปถ่ายรูปพร้อมกันที่อัฒจันท์เรือน แล้วเดินไปเที่ยวสวน สวนนี้ไม่ได้เขามาไว้ใกล้เรือน มีแต่ดอกไม้สี แล้วปล่อยให้เปนทุ่งหญ้าแลต้นไม้ ต้องเดินไปจากเรือนตามในร่มไม้ไกล ต้นไม้ขึ้นร่มครึ้มเปนป่าแร๊กเหมือนเดินในป่า แล้วจึงออกไปถึงที่ว่าง ซึ่งปลูกต้นกุหลาบ แลต้นไม้ต่าง ๆ ในเรือนกระจก แยสมินออกดอกขาวเต็มไปทั้งนั้น มีสระที่เลี้ยงเป็ดห่าน มีสวนผักสิ่งละอันพรรณละน้อย มีต้นทองสามย่าน ซึ่งปรินซวัลดิมาร์เด็ดใบมาตั้งแต่เกาะความ ปลูกในกระถางเข้าเรือนกระจก ขึ้นเปนต้นโต แล้วเดินกลับวนเวียนซอกแซกตามสวนเหล่านั้น จนบ่าย ๓ โมงมาหยุดพัก เด็กสามคนลูกวัลดิมาร์ เปนผู้ชายสอง ผู้หญิงคนหนึ่งน่ารักทั้งสามคน ผู้หญิงที่จะฉลาดกว่าเพื่อนด้วย มาเล่นอยู่ในห้องพ่อเสมอ ไปสวนก็ลงไปด้วย ซอบเล่นกับยุรพงษ์อย่างยิ่ง แต่ของเราขี้กระดาก แต่เพราะอยู่ด้วยกันก็คุ้นกันไป ลงปลายถึงอยากให้เข้าไปยางกอก

เด็กเหล่านี้รู้จักพ่อมาตั้งแต่เล็ก ๆ แล้ว เคยเล่นกันแต่ครั้งก่อนแต่จำไม่ได้ ที่คุ้นเร็วเพราะเคยได้ยินพ่อแกออกชื่ออยู่เสมอ ๆ มีเวลาหยุดพักเขียนหนังสือหน่อยหนึ่งคุยกันกับเด็กบ้าง

เวลาบ่าย ๕ โมง แต่งตัวอีวนิงเดรสเสร็จ ขึ้นรถโมเตอคาร์ ไปวังเฟรเดน-สบอร์ค ทาง ๒๔ กิโลเมเตอ จะไปถึงเร็วเกินไป ต้องรอ ๆ บ้าง ย่ำค่ำแล้วจึงถึงเฟรเดนสบอร์ค เจ้าแผ่นดินแลพระมเหสี กับเจ้านายทั้งปวงรับที่บันไดรถ เจ้านายผู้หญิงมี ๔ คือควีนเครานปรินเซส ปรินเซสทีรา แลปรินเซสแดกมาลูกเจ้าแผ่นดิน ท้าวนางครั้งควีนที่สิ้นพระชนม์คนหนึ่งสำหรับควีนเดี๋ยวนี้สอง สำหรับเครานปรินเซสหนึ่ง มีเสนาบดีว่าการต่างประเทศ เสนาบดีกรมวัง แลผู้ซึ่งได้เข้าไปบางกอกเก่าใหม่ มีโปวเพ็ลเซอดอยเซอเปนต้น ไปในเวลาดินเนอ ภายหลังพระมเหสีพาขึ้นไปนั่งในห้องสนทนากัน เจ้าแผ่นดินให้ตราเดนะบรอคชายบริพัตรแลกรมสมมต แล้วนำพ่อไปห้องซึ่งจัดเปนที่พัก ให้หยุดพักหน่อยหนึ่ง แล้วจึงไปนั่งสนทนากันในห้องนอน พากันกลับออกมาตั้งแถวออกไปกินเนอ การเลี้ยงนี้เปนเลี้ยงอย่างศาลา คือแบ่งเหล่าคนเข้านั่งที่ก่อน เสด็จออกแต่เฉพาะเจ้านาย เลี้ยงในห้องกลางซึ่งเปนหลังคาสูง ตั้งโต๊ะโค้งเจ้านายนั่งซีกหนึ่ง ข้าราชการนั่งซีกหนึ่ง พ่อนั่งกลาง พระมเหสีนั่งข้างขวา ต่อพระมเหสีไปเครานปรินซ แล้วปรินเซสทีรา แล้วเจ้านายผู้ชายข้างฝ่ายเดนมาร์กต่อไปตามลำดับ ข้างซ้ายพ่อเจ้าแผ่นดินแล้วเครานปรินเซส แล้วบริพัตร แล้วปรินเซสแดกมา แล้วลูกเธอแลท้าวนางต่อไป เวลาเลี้ยงนั้นเจ้าแผ่นดินแลพระมเหสีได้พูดกับพ่อโดยความสนิทสนมเต็มอย่างยิ่ง เมื่อเสร็จโต๊ะแล้วเจ้าแผ่นดินดื่มให้พ่อ จดคำที่จะรับสั่งนั้นลงเปนตัวหนังสือพ่อได้ตอบ ครั้นเมื่อเลิกเลี้ยงกันแล้วเข้ามาในห้องใหญ่ สนทนาปราไสยกันกับพวกที่มา มีพระยา

ชลยุทธกับเมีย มิสเตอแอนเดอซันแลกูลเบิค[๓] ด้วยปราไสยกันเสียจนทั่ว จึ่งได้ชวนกันหลบเข้าไปสูบบุหรี่ในห้อง เจ้าแผ่นดินเอาพานลงยาที่พ่อให้คราวก่อนใส่บุหรี่มาสำหรับสูบ การสนทนาในระหว่างเจ้านายพวกนี้กับเราไม่ใช่เปนแขก เล่นปล้ำปลุกกันพูดหยอกกันได้ทั่วไปทั้งผู้หญิงผู้ชาย ไม่ใช่แขกเมืองเปนอันขาด ในคำที่เจ้าแผ่นดินสวีซก็ได้กล่าวว่ารู้สึกว่าไม่ใช่แขก มีเซนซ์อแลแรกรูป ท่านพวกหนุ่ม ๆ เหล่านั้นพากรูปทุกคน เพราะรู้ว่าจะต้องให้ พระมเหษีนั้นท่าทางดีกว่าแต่ก่อนเปนอันมาก ทั้งไปทั้งมาจูบแก้มพ่อแลให้พ่อจูบพระปรางอย่างกันเอง ทักทายปราไสยก็ดีขึ้นมาก ดูเหมือนสบายขึ้นกว่าแต่ก่อน เจ้าแผ่นดินยังทรงพระอาไลยมาก ว่ามีเวลาพบกันน้อยนัก ถ้ามีเวลาว่างมาอีกขอให้ไปอยู่เฟรเดนสบอร์ค ทูลลากลับแล้วตามลงมาส่งหมดทั้งผู้ชายผู้หญิงจนถึงรถ กลับมา ๕ ทุ่ม แต่ยังสว่างอยู่ ไปมืดแต่ที่ใต้ร่มไม้ เสียงวันนี้เปนเสียงกลางวันแดดยังออก ที่แท้ทุ่มหนึ่งแล้ว ที่เดนมาร์กนี้เวลา ๔ ทุ่มจึงเปนสีน้ำเงิน เวลา ๓ ยามเศษสว่างแล้ว วันนี้เจ้าแผ่นดินตั้งให้พระยาชลยุทธเปนเชมเบอเลน เปนการให้เกียรติยศแก่พ่อ ด้วยตำแหน่งเชมเบอเลนนี้ตั้งได้แต่เฉภาะเจ้าแผ่นดิน ไม่ใช่มีหน้าที่อย่างไร เปนบรรดาศักดิ์สำหรับเวลาเข้าในราชสำนักมีชั้นที่เข้าได้ชั้นสูง มักจะตั้งเยเนอราลแลแอดมิราลต่าง ๆ ที่พ้นจากเวลารับราชการแล้ว การสมาคมของเจ้านายในราชสำนัก กรมสมมตอยากชมว่าน่ารักดีมาก เข้ากันได้สนิทสนมไม่ว่าเด็กว่าผู้ใหญ่ไม่ว่าเราว่าเขา จนกระทั่งชั้นกรมหลวงยตินทร์ (ปรินซอัน) ก็ยังเล่นกับเด็ก ๆ ได้ ความพร้อมเพรียงในฉันพี่น้อง ถึงว่าเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีก่อนล่วงไปแล้ว ทายกันว่าจะไม่ดีเหมือนแต่ก่อนนั้น ดูยังดีอยู่มาก เชื่อเก่าที่ท่านสององค์นั้นผูกพันไว้ ยังเปนการมั่นคงอยู่

๓ กัปตันกูลเบิค เคยรับราชการในกรมทหารเรืออยู่ในกรุงเทพ ฯ

คืนที่ ๕๗

วันอังคารที่ ๒ กรกฎาคม

เวลาเช้า กินเข้าแล้วไปที่ฟรีปอตด้วยรถโมเตอคาร์ ดูเรือยอตช์ที่จะไปเมืองนอรเว เขาเที่ยวทำไว้ทั้งเรือพม่า ซึ่งได้ตกแต่งสำหรับเจ้าแผ่นดินจะเสด็จไปไอสแลนด์ด้วย เรืออัลเบียนลำนี้ เปนของเซอยอชนิวนซ์ยาว ๒๕๒ ฟิต เปนเรือยอตช์ใหม่ที่สุด แลใคร ๆ ตั้งแต่เจ้าแผ่นดินอังกฤษเปนต้นรู้จัก สรรเสริญว่า เปนเรือใหม่ที่สุดแลดีที่สุดในบรรดาที่ได้ลอยอยู่ในน้ำ ในเวลานี้มีเก๋งบนดาดฟ้า มีห้องรับแขกใหญ่ ห้องนอนสองห้อง ห้องหนังสือห้องหนึ่ง ห้องกินเข้าห้องหนึ่ง มีคอริดอร์เดินถึงกัน ชั้นล่างมีห้องน่า ๖ ห้อง ท้าย ๖ ห้อง มีนายเรือคนเรือแลครัวพร้อม เช่ากำหนดเดือนหนึ่ง เตียงนอนอยู่ข้างย่อม แต่ไม่เล็กเหลือเกินพอสบาย แล้วได้ไปดูเรือพม่า แลดูออฟฟิศอีสต์เอชีแอติกกัมปนี แล้วกลับไปกินเข้ากลางวันที่เบอนสตอฟ กินกลางวันแล้วพร้อมกันขึ้นรถไปบ้านพระยาชลยุทธนอกเมือง เดินทางริมทเล มีตพานไม้สองแผ่นทอดยาว ๆ เหมือนศรีราชา มีวิลลาต่าง ๆ เปนอันมาก ม้าที่เมืองนี้กลัวโมเตอคาร์เสียจริง ๆ เพราะเหตุที่ห้ามไม่ให้ใช้ กลัวม้าจะตื่น ในการที่จะใช้นี้ มารต้องไปขออนุญาตเสนาบดี ทีนี้ถ้าอนุญาตให้ใช้เสียสักเดือนเดียว ฤๅสองเดือนม้าก็จะไม่ตื่น นี่ม้ามันไม่เคยเห็นเสียเลย พอเห็นเข้าก็ตัวแข็งระวัง แต่ไม่ร้ายกาจเหมือนอย่างเจ้าของตกใจ ถ้าตกใจขึ้นมาแล้วซ้ำเฆี่ยนม้าเข้าก็ได้เผ่นกันทันที เมืองเดนมาร์กนี้เจ้านายต้องระวังตัวมาก เพราะกลัวหนังสือพิมพ์จะร้องว่า ม้าตกใจรถจึงได้เปนอันตราย ทีนี้ถ้าเดินไปจะสวนรถครั้งใด หยุดรถทุกที บางทีถึงต้องหยุดจักร รถหยุดอยู่นิ่ง ๆ ม้าระแวงเผ่นโผนไปอย่างไรก็โทษโมเตอคาร์ทั้งสิ้น เพราะไม่อนุญาตให้ใช้รถโมเตอคาร์เช่นนี้ เจ้านายฤๅผู้ลากมากดี

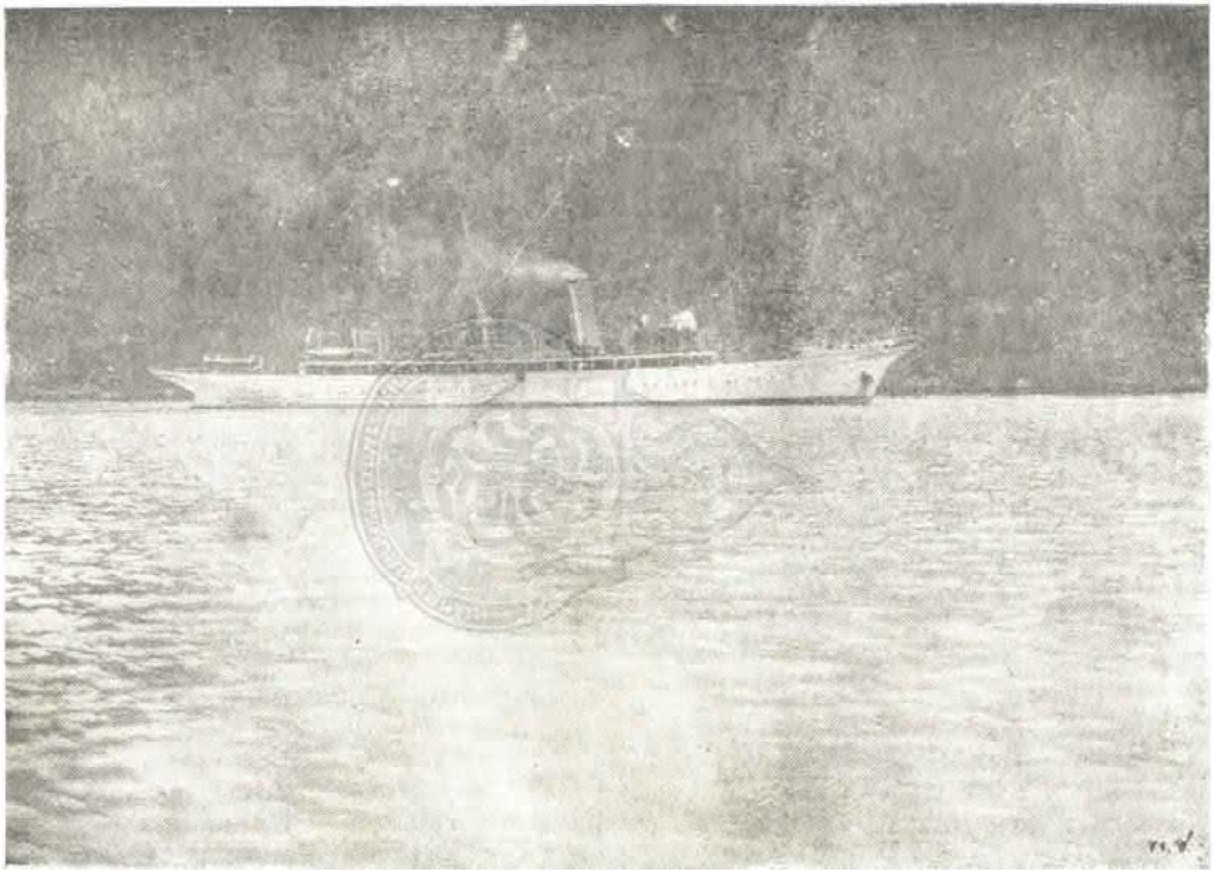

เรืออัลเบี้ยนที่เสด็จประพาศนอรเว

ยังไม่มีใครมี ตั้งแต่เจ้าแผ่นดินเปนต้นไป รถไบซิเกอลยังใช้มาก กลาดเกลื่อนเหมือนเมืองเรา ที่เมืองอื่นๆ เช่นอิตาลี แลในเยอรมนีใช้รถโมเตอคาร์ได้มาก ม้าคุ้น ไม่ใคร่จะมีตื่นเต้น แต่ถ้าหากว่าไปมีตื่นเต้นขึ้น ไม่ต้องโดนฤๅไม่ต้องเฉียดอันได ถูกแต่ม้าแลเห็นรถเข้าตื่นเปนอันตรายไป เปนโทษของโมเตอคาร์ ไม่ต้องพิจารณาหาว่าใครเดินถูกเดินผิด ถ้าว่าโดนคนเปนอันตราย ถูกคนที่มั่งมีไม่ยอมให้ทำขวัญ เปนต้องรับโทษ ในเมืองลอนดอน เมืองปารีส เต็มไปด้วยรถโมเตอคาร์ มีสารพัดทุกอย่าง เปนรถจ้างที่จะเรียกเมื่อไรเรียกได้ ทั้งรถมีเก๋งไม่มีเก๋ง รถแคบ รถออมนิบัส ไม่เห็นม้าฟ้าตื่นเต้นอะไรกัน เดินออกเสียดแซงกันไปเต็มทั้งถนน จนไหลเปนน้ำ หาที่ว่างไม่ได้

บ้านพระยาชลยุทธนี้เปนของเจ้าแผ่นดินกรีศให้เช่า มีเรือนแลสวนเปนที่สบาย งดงามดี อยู่ห่างทเลหน่อยหนึ่ง แต่เปนที่สูง แลเห็นทเลได้สบาย มีลูกพระยาชลยุทธแลพี่สาวของเมีย พระพงษ์สินธุ์[๑] กับเมีย แลญาติพี่น้องพวกฝรั่งมารับ เลี้ยงน้ำชา แล้วถ่ายรูปหมู่ เฉภาะเปนฝนตกถ่ายกลางฝนอีก

ออกจากบ้านพระยาชลยุทธไปตามชายทเล หยุดที่บ้านกงสุลแอนเดอซัน มีเมีย แลกัปตันกุลเย็กกับเมียแลผู้อื่น ในพวกพ้องเขารับเปนอันมาก เลี้ยงน้ำชาอีกครั้งหนึ่ง เรือนนี้ตั้งอยู่บนเนินสูงหน่อย มีต้นไม้งามรอบข้าง การไปเที่ยวกลางวัน ๆ นี้ ไปหมดทั้งลูกเด็กของปรินซวัลดิมาร์หมดทุกคน อยู่ข้างจะเกรียวกราวสนุก กลับมาหยุดพักที่เบอนสตอฟ แต่ออกจะไม่สู้ได้หยุดนัก แลกเปลี่ยนของแลรูปต่าง ๆ เข้าห้องในนอกห้องนี้กันยุ่ง จนเวลาย่ำค่ำ มีการเลี้ยงอาหาร เชิญคนมามาก แต่ก็ในพวกสำรับเดียวนั้น คือพวกที่เกี่ยวข้องกับไทย แลที่ไป

---

๑ พระพงศ์สินธุ์ เปนน้องชายพระยาชลยุทธโยธินทร เคยรับราชการอยู่ในกรมทหารเรือ

เมืองไทย มีสปีชให้พรกันอีกครั้งหนึ่ง แล้วเปลี่ยนเครื่องแต่งตัว ไปดูเซอคัส เซอคัสคราวนี้เล่นกระบวนม้านัก เปนอย่างตามเคยไม่สู้แปลกอันใด จน ๔ ทุ่ม ไม่ทันเลิก ก็กินไปติโวลีคนแน่นมาก เพราะรู้ตัวไปตระเตรียม คอยดูกันทั่วไป จนเลยไม่สนุก เดินทางไหนแน่นทางนั้น

ติโวลีนี้เปนที่สำหรับคนไปเที่ยว เปิดแต่น่าร้อนห้าเดือน ตั้งแต่ผู้มีบรรดาศักดิ์ สูงเจ้านายไปจนคนเลวเข้าได้ ไม่ใช่ร้านขายของ เปนที่สำหรับไปกินเข้าแลเดิน เที่ยวเล่น เข้าทางประตูเจ๊กไป มีตึก มีอาลซัมบราเรือนแขก ยิ่งขึ้น ยิ่งเข้า แต่งโคม แต่งไฟริมน้ำ มีเรือตึกกระเชียง เดินไม่มากนัก ไปเลี้ยงซับเปอในห้อง กระจก เพดานดาดด้วยกระจก ตั้งโต๊ะใหญ่ บรรดาคนที่ไปกินเข้าเย็นวันนี้ ไปกิน ซับเปอทั้งหมด เวลา ๕ ทุ่มมาลงเรือ พวกมีแตรส่งทั้งหมด ฝนก็ตก แต่คนที่ท่า แน่นหลามตลอด มีจุดไฟอิลลูมิเนชั่น ไรนแลลอฟฟี่ตเหล่านั้น ครั้นเมื่อลาลากัน เสร็จแล้ว จะออกเรือ พวกที่มาส่งทั้งปวงโห่ใหญ่ ไม่หยุดไม่หย่อน จนกระทั่ง เรือออกมาพ้นจากชาเยอ อยู่ข้างจะหนาวสำหรับพวกที่รู้สึก เพราะปรอดในห้องที่ตั้ง กระจกหมดเพียง ๖๐ ข้างนอกถึง ๕๖ เว้นไว้แต่พวกต่างตกตายซากของเราไม่ รู้สึก นึกว่าลงเรือแล้วก็เปนหายหนาว คงจะเหมือนกันกับที่เอเดน

คืนที่ ๔๕

วันพุฒที่ ๓ กรกฎาคม

เช้ามืดวันนี้มีคลื่นเรือโคลงเคลง แต่ไม่เปนอะไร เพราะเปนเวลานอน ครั้น สายเรือเข้าในอ่าวคลื่นก็สงบ เข้าเทียบท่าที่ออสซุนด์ ออสซุนด์นี้เปนเมืองใหญ่ ของมณฑลยุตลันด์ มีเจ้าน่าที่ประจำเมือง แลราษฎรมาคอยรับเปนอันมาก

ทั้งฝนตกออกจะมาก ๆ ถึงเปียกก็ไม่มีใครหลบ วันนี้เปนวันการเรี่ยรายของตำบลนี้ มีเด็กแต่งตัวหรูเที่ยวเรี่ยราย ขนยกก็มีร้าน แลมีกอง ห้อยธง ตามทางแลตามเรือนมีซุ้ม การเรี่ยรายนี้มีปีละครั้ง เอาเงินไปสำหรับเลี้ยงเด็กคนจน ขึ้นบกมีโปลิศขี่ม้าน่า แลมีกรมเมืองขี่รถน่าหลังหนึ่ง เมืองนี้ใหญ่โตมาก มีร้านขายของบริบูรณ์ มีจำนวนคนถึงเจ็ดหมื่น ความคิดเขาคิดจะประมูลเมืองโคเปนเฮเคน ใช่จะแบ่งเอาดิบเอาดีจะไว้กัน ปรารภความแพงขึ้น ในการที่ต้องเสียค่าโน่นค่านี่ เพราะเมืองใหญ่ก็ต้องใช้เงินมากขึ้น ถ้าแยกกันออกได้ค่าใช้สอยก็น้อยลง กำลังจะมือทำท่าขยายต่อออกไปอีก ถัดเข้าไปข้างหลังเมือง ทำถนนออกไปใหม่ ๆ มีวิลลาสำหรับคนมั่งมีออกไปอยู่ อย่างเมืองโคเปนเฮเคน ราษฎรได้เรี่ยรายกันสร้างวังให้เคราน์ปรินซ แต่วังที่นี่มันไม่แปลกประหลาดอะไร เปนตึกหลังหนึ่งอย่างสภาคารกว้าง ๆ หน่อยก็พอ เคราน์ปรินซ์ต้องมาอยู่ปีละสามเดือน แต่ตัวเองรู้สึกว่าฉิบหายมาก ค่าที่ต้องรับเรือนนี้ เพราะมาอยู่แล้วต้องเลี้ยงรับรองคนทั่วทั้งเมือง เชิญคนนี้ไม่เชิญคนนั้นไม่ได้ ต่างคนต่างร้องว่าได้ออกเงิน จึงต้องเลี้ยงทั่ว ๆ ไปเสมอ มีป่าไม้เปนไม้ชั้นดี ๆ พวกเซสนัทแลอะไรต่าง ๆ ใหญ่โตงาม แต่ขึ้นรถไปไม่ตลอดป่า ไปชั่วกำหนดเวลาให้พอเหมาะที่จะกลับมาขึ้นรถไฟ พอถึงเวลาขึ้นรถไฟไปในตอนระยะทาง ๗ ไมล์เดนมาร์กเปน ๒๘ ไมล์อังกฤษ เวลาบ่าย ๑ โมงถึงฟรีสบอค เคานต์ฟรีสลงมาคอยรับอยู่ที่สเตชั่น ขึ้นรถของเขาไป วันนี้เปนวันพระฤกษ์เย็น ฝนตกซ้ำเหมือนวันขึ้นแฮมเบิคไม่มีเวลาหยุด เคานต์ฟรีสผู้นี้ เปนตระกูลโบราณ มีที่แผ่นดินเปนเอสเตตของเขา กว้างยาว ๑๒๕ สแควร์ไมล์อังกฤษ เก็บผลประโยชน์จากในที่นั้น ยังมีเงินสำหรับตระกูลอีก ๒๐ ล้านโกรเนอ เปนคนทำราชการ มีท่าทางที่จะได้เปนเสนาบดี เปนคนสนิทเสียในเจ้านาย ทั้งเมืองนี้แลอิงค์แลนด์ เปนนักเลงยิงสัตว์ ท่านผู้หญิงสวยแลช่างพูด ต้อนรับแขกดี มีลูกสาว

สี่คนได้เล่าเรียนมาก พูดได้ทั้งภาษาอังกฤษฝรั่งเศส แขกที่เชิญมาล้วนแต่เปนผู้มีตระกูลโนเบอล แลเปนเศรษฐีด้วย ทั้งในเดนมาร์กแลสวีเดน วันนี้ไปถึงก็ได้ไปผิงไฟ เพราะหนาวเย็นชืด แล้วเลี้ยงกลางวัน นั่งโต๊ะราวเกือบ ๓๐ คน เมื่อกินเข้าแล้วได้พาดูห้องในคาเซอลของเขามีเฟอร์นิเชอที่เปนของโบราณ แลเครื่องใช้โบราณ ทั้งเครื่องโต๊ะแลเครื่องเล่นรูปภาพเก่าใหม่ รูปมินิเอเชอลงยาแลเขียนบนแผ่นงามาก เคาน์เตสเปนช่างเขียน ได้เขียนรูปไว้หลายอย่าง ในห้องนอนก็ได้พาให้เข้าไปดู เขียนรูปเต็มทั้งสี่ด้าน ซอยยิงสัตว์ ยิงชมัวที่คล้ายกับเลียงผาได้ตัวหนึ่ง ทั้งครัวซอยขี่ม้า ทั้งสปอร์ตแลเคมต่าง ๆ เปนต้นแต่คอล์ฟ จนถึงอีตีอีแดง เวลาฝนตกนี้ลูกสาวยังออกไปขี่ม้าตากฝนอยู่ได้ เคาน์ต์เล่นเก็บซองบุหรี่ มีใครต่อใครให้รวมทั้งเจ้าแผ่นดินอังกฤษด้วยมีเปนกอง เขาจัดห้องให้พวกเราอยู่หมดทั่วกัน เปนอย่างตึกเก่า ใช้ฉีดน้ำอบหอมฟุ้งแก้อับ แต่งเพดานแต่งฝาเปนลวดลายวาดเขียนต่าง ๆ กันทุกห้อง ไม่สู้จะโตนัก แต่มีห้องมาก เปนที่สำหรับรับแขก มีคูน้ำกว้างอยู่รอบ เว้นไว้แต่ด้านข้างหลังเปนถนนกว้าง ซึ่งเปนทางเข้าบ้าน เพราะเขาเข้ากันทางหลัง ทางด้านข้างน่ามีสพานศิลาข้าม มีสนาม มีสระ หมู่ไม้ห้อมเปนสวนฉากหลั่น ๆ ออกไปจนสุดตา ดูในเรือนหมดแล้ว พากันออกนอกเรือน ขึ้นรถไปเที่ยว เปิดรถก็ไม่ได้ ต้องปิดผนังแกเต็มที่ พอพึ่งได้ถือร่มเปนครั้งแรกในเมืองเดนมาร์กนี้ ไปดูที่เลี้ยงม้า ซึ่งเปนม้าของทุกพวกชาโต ๆ มีสัก ๓๐ เศษฤๅ ๔๐ ดูโคนมมี ๓๐๐ วัวที่ยุดแลนด์ตัวสงาม ๆ เปนวัวผ่านทั้งสิ้น ผ่านดำผ่านแดง ผ่านสีเทา สีไข่ไก่ ที่เขาเลี้ยงวัวนมมาก เพราะรีดนมแล้วทำเนยขาย เปนเนยที่จำหน่ายออกมาทั่วไป

ออกจากโรงวัวไปดูเลี้ยงปลา ขุดสระไว้มาก ๆ เลี้ยงปลาเตราต์ทำนองอย่างเดียวกับที่บาเดนบาเดน แต่ฝนตกมากเสียเหลือเกิน โปรยอาหารแต่พอให้ผุดดูเล่น

สองคราวก็ต้องกลับ ในสระหนึ่งสระหนึ่งเห็นจะหลายหมื่น มีเนื้อแลกวางใหญ่ ๆ เจ้าของเขาว่าเปรียวไม่เชื่องเหมือนอย่างที่วินด์เซอ เพราะเหตุนั้น งามกว่าที่วินด์เซอ แต่กวางแดงมีถึง ๓๐๐ ออกจากที่เลี้ยงปลาไปดูที่ทำเนย แต่เปนเวลาที่เขาไม่ได้ทำงาน ได้เห็นแต่เครื่องมือแลครีม กับทั้งเนยแข็ง ซึ่งพึ่งจะเข้าเครื่องอัดบ้าง แช่เกลืออยู่บ้าง ขึ้นร้านผึ่งบ้าง ห้องที่เก็บนั้นต้องให้พื้นเปนน้ำฉ่ำอยู่เสมอ

กลับจากที่ดูทำเนย ผ่านบ้านคนซึ่งอยู่ในที่นั้น เปนหมู่ใหญ่ตลอดถนน มีร้านขายของ แล้วจึงกลับไปที่เรือนหยุดพัก เวลาบ่าย ๕ โมง ทุ่มหนึ่งแต่งตัวกินเนอ คนนั่งโต๊ะกินของเมื่อกลางวัน แต่เปลี่ยนเครื่องโต๊ะใหม่หมดทั้งสำรับ จัดโต๊ะกินของบ้านเช่นนี้อยู่ข้างเปนการใหญ่ เปนน่าที่ของแม่บ้านที่จะต้องสำแดงวิชาจัดให้สนุกแลให้งาม การสนทนาในเวลาโต๊ะนั้นเปนเรื่องที่สนุกสนาน เขาชำนาญในการพูดจริง ๆ กรมสมมตรับสั่งว่าหมดเพลง เคานเตสอาสมแลต์ เปนชาววิลันดาคนหนึ่ง เวลาต่ำนั่งใกล้พ่อ ถามความเห็นว่า พ่อเห็นนัยตาดำงาม ฤๅนัยตาน้ำเงินงาม พ่อว่าถ้านัยตาดำอย่างนี้ใครแลไม่งาม เขาก็ไม่เอา ว่าดำอย่างเช่นตาพ่ออย่างนี้ บอกว่ามันก็ต่างกัน งามได้เหมือนกัน ไม่เอาจะให้ว่าดำงามกว่าน้ำเงินฤๅน้ำเงินงามกว่าดำ พ่อบ่นว่าถามกรอกซองอย่างนี้เต็มที นี่จะให้ตอบจริง ๆ ฤๅอย่างไร บอกว่าอยากรู้จริง ๆ ให้ตอบให้ได้ พ่อบอกว่าจะเอาจริง ๆ ก็ต้องบอกว่าดำงาม แกหัวเราะกันกราว แลบอกกันว่าพ่อไม่ชอบตาน้ำเงิน นั่นมิใช่ได้นึกไว้แล้ว พ่อว่าแกใส่ความ เมื่อบอกว่ามีงามได้เหมือนกันก็ไม่เอา จะให้ว่างามกว่ากันให้ได้ ก็ต้องบอกตามจริงเช่นนั้น ไม่ได้ว่า ๆ ตาน้ำเงินน่าเกลียด แกก็ยังขืนแกล้งว่าพ่อเกลียดตาน้ำเงิน พ่อว่าได้ยินเขาพูดกันแมะว่า กวินอีตาสีนั้นงามนัก งามด้วยอะไร งามเพราะผมดำตาดำ มิใช่จะงามแต่เฉภาะคนไทยเมื่อไร เคานเตสถามว่าผมขาว ๆ เปนอย่างไร พ่อว่าจะแปลกอะไร ที่บ้านพ่อก็มีถมไป ผมขาว ๆ เลยเข้าใจกัน ถามว่าอย่างนั้น

ตาน้ำเงินมีแมะ พ่อบอกว่ามี แต่ที่จะวางไปกว่าตาน้ำเงินที่เห็นอยู่เดี๋ยวนี้ ได้ฮากันอีกมากทำเปนโกรธตะขึ้งตะข้อง ประเดี๋ยวหนึ่งเคาน์เตสฟรีสพูดถึงเรื่องที่จะให้ซองบุหรี่เปนรูปตัวเขาเองลงยา แก่พ่อ เคาน์เตสอัลเฟลด์บอกว่า แล้วกัน ตัวไม่มีอะไรจะให้เพราะพ่อเกลียด เคาน์เตสฟรีสบอกว่าพ่อชอบตาน้ำเงินเหมือนกันก็เอาตาน้ำเงินให้เจ้าของในยตาบอกว่ากลัวจะไม่ชอบ ถ้าชอบก็จะควักให้ได้ นี่จะควักออกมาก็เต็มที พ่อบอกว่าไม่ต้องควักอย่าวิตก ได้เก็บตาน้ำเงินของเขาไว้ในหัวใจแล้ว เคาน์เตสฟรีสบอกว่าราวกับควีนแมรีจดชื่อฝรั่งเศสไว้ในหัวใจ ได้ฮากันใหญ่ เจ้าของในยตาเลยอายคราวนี้เที่ยวเล่าเรื่อยทีเดียวไม่ว่าใครๆ เวลาลุกจากโต๊ะไปแล้วปรารภกันว่าอยากจะลงไปดูเรืออัลเบียน เคาน์เตสอาลเฟลด์ ว่าเกิดเรื่องตาน้ำขึ้นเสียแล้ว ไปไม่ได้ ประเดี๋ยวจะว่าไปตามในยตา ฮากันเรื่อยตลอด จนกระทั่งเวลารถไฟกลับ เคาน์ฟรีสมาส่งถึงสเตชั่นรถไฟ ที่แท้ฝนตกเหลือเกิน ไม่มีใครลงมาต่ออีกได้ รับกันเปนทอดๆ แต่เขาก็ทนทานกันเต็มที ทั้งฝนไม่มีขาดที่ เวลากลับลงมา ๔ ทุ่มแล้ว ถึงเรือเปน ๕ ทุ่ม แต่คนยังแน่นทุกแห่ง ให้กันเกรียวกราวอยู่กลางฝนแลกลางหนาว เมื่อได้ส่งของแลแจกของเสร็จแล้ว ได้ออกเรือเวลา ๕ ทุ่มเศษฤา ๒ ยาม

คืนที่ ๑๐๐

วันพฤหัศบดีที่ ๔ กรกฎาคม

เมื่อตอนเช้ามีคลื่นจัดเรือแคลงมาก รู้สึกขอบใจกรงข้างที่นอนอยู่ข้างถ้าหากว่าไม่มีลูกกรง คลื่นพัดหนักเข้า บางทีจะพลัดตกก็ได้ เวลา ๕ โมงเช้าจึงได้ถึงเฟรเดอริกเซาวน เปนเมืองท่า เจ้าเมืองกรมการลงมาคอย แลคนคอยแน่นเห็นจะว่าหมดเมืองได้ ทั้งเรือทั้งบกชักธงไสวไป ธงช้างก็มีมาก วันนี้ไม่มีฝนแต่ยังหนาวครึ้มอยู่ ขนบกดูเหมือนจะมีตึกอยู่ในถนนสายเดียว แต่ก็แน่นหนา

พระบรมรูปถ่ายเมื่อทอดพระเนตรเอาไลฟโบตลงที่สกาเคน

ยาวสุดตา ไปตามทางเด็กวิ่งกราวราวกับจะเข้าลากรถ ยายแก่ยายเถ้าเต้นแร้งเต้นกาตลอดหนทาง ไม่มีใครนั่งดูเลย ๆ สักคนเดียว ขึ้นรถไฟสายเหนือไปตำบลสกาล์เคน เปนตำบลปลายแหลมที่สุดเหนือของเดนมาร์ก ตรงกับช่องที่จะเข้าไปเมืองคริสเตียเนียข้างนอรเว เปนทางที่สินค้าฝ่ายเหนือมาเข้าในทางนี้ สกาล์เคนนี้เปนที่สุดของปลายแหลม ตามทางที่ไปแรกก็เปนบ้านเรือนห่าง ๆ ทำไร่ ถัดออกไปบ้านเรือนก็ห่างลงจนไม่มี ที่เปนทรายมากขึ้นทุก ๆ ระยะ แลเห็นทเลใกล้รถไฟเข้ามาโดยลำดับ พระยาชลยุทธเรียกว่าแหลมตลุมพุก๕ ของเมืองเดนมาร์ก เห็นว่าแต่แหลมตลุมพุกยังเสด็จขึ้นน่าควรจะขึ้นได้ เพราะแกได้คิดกะไปรแกรมจะให้มีเวลาขึ้นบกทุกวันอย่างเช่นเคยไปเที่ยวทเลแต่ก่อน มีวิธีที่เขาแก้ไขแผ่นดินซึ่งเพาะปลูกอะไรไม่เปนเหตุด้วยเปนทราย ไม่มีดิน ก็เหมือนกันกับริมหาดของเราเวลาที่คลื่นจัดซัดทรายขึ้นมากองมูลสูง ๆ แลดูเหมือนเทือกเขา เรียกกันว่ากระเสดนั้น แต่ที่จริงไม่มีอะไร เปนทรายเท่านั้น กองทรายเช่นนี้ถ้าลมพัดแรง ๆ ทรายปลิวตาดไปตามพื้นถมหนา ๆ ที่นั้นจะปลูกเพาะอะไรก็ไม่ขึ้น จึงมีเจ้าพนักงานสำหรับหาหญ้าไปปลูก หญ้าอย่างแข็ง ๆ เช่นลูกปลิวตามลม ตามชายทเล เช่นลูกปลิวข้างเปนรวงข้าง ไปปลูกเสียก่อนจนให้ครุคระพอที่หญ้าอื่น ๆ จะไปเกาะยึดเข้าได้ แล้วก็เกิดหญ้าขึ้นในที่นั้น เมื่อมีหญ้าแล้วก็มีดินขึ้นเลยเพาะปลูกอะไร ๆ ต่อไปได้ เข้าสาลี เข้าโอต ปลูกไม่ขึ้นเสียแล้ว ปลูกได้แต่ยาเลแลผักอื่น ๆ แลต้นไม้อื่น ๆ รัฐบาลคอยช่วยอุดหนุนให้พืชพรรณที่จะเพาะปลูกแก่ผู้ที่จะมาทำ ส่วนของรัฐบาลเองปลูกต้นสนอย่างไปน์เปนหมู่ ๆ ตามแต่ที่มีว่างพอปลูกได้ แต่ไร่เหล่านี้มีอันตรายเสียหายได้ ด้วยคลื่นจัดลมจัด พัดทรายมาถมก็เปนที่เสียไปทำไม่ได้อีกนาน กว่าจะได้ตั้งต้นให้หญ้างอกจน

๕ คือแหลมตลุมพุกที่จังหวัดนครศรีธรรมราช

กลับมีต้นขึ้นมาใหม่ ส่วนต้นสนไปนั้น มีอันตรายอย่างใหม่ขึ้น คือเขาปลูกชิด ๆ กันห่างคืบเดียวเสี่ยงทายไป ว่าต้นไหนแรงต้นนั้นก็ต้นขึ้นไป ต้นที่อ่อนก็ตาย เปนธรรมเนียมที่ปลูกป่าไม้เช่นนี้ทั้งนั้น แต่ครั้นเวลามีรถไฟขึ้น ถ่านรถไฟปลิวไปถูกต้นแห้ง ๆ ที่อยู่ใต้ต้น เลยไหม้ต้นที่ดี คราวนี้เจ้าพนักงานต้องไปตรวจตัด ต้นไหนที่ห่วงที่จะไม่แรงขัดขวางกันแล้ว ตัดมาขายเปนฟืนเสียทีเดียว ที่นี่มีถ่านใต้ดินอย่างหนึ่งไม่ใช่ถ่านศิลา เปนไม้แห้ง ๆ ที่ทรายทับถมอยู่ในดินนาน ๆ ขุดขึ้นมาผึ่งเสียให้แห้ง แล้วใช้ต่างถ่านศิลา ราษฎรใช้กันเปนฟืน ทางไปประมาณชั่วโมงหนึ่งถึงสกาล์เคน เปนหมู่บ้านย่อม ๆ จากสเตชั่นสกาล์เคน ต้องขึ้นรถม้าไปอีกตอนหนึ่ง ตอนนี้ไม่มีการเพาะปลูกอะไรเลย เปนหาดทรายเก่า เช่นเราเรียกว่า ตะกาด ลมพัดจัดเต็มที่ เสื้อปลิวว่อน หมวกถวกก็ระดก ไปถึงไลต์เฮาส์เก่าซึ่งทำไว้ประมาณสักร้อยปีแล้ว ลึกเข้าไปอยู่ในฝั่งมาก ต่อนั้นออกไปอีกจึงถึงไลต์เฮาส์ใหม่ แล้วไปจนถึงทรายมูลเหนือหาด มีโฮเตลสองหลังต่อกัน ทำด้วยไม้รูปพรรณสัณฐานอย่างนอรเว ซื่อฟ้าหัวตะเข้ พักที่โฮเตลนี้ กินเข้ากลางวันอาหารจัดดีมาก แมนูเขาช่างทำ เปนรูปเรือไลฟ์โบต ใบล่างเปน[illegible] ใบบนเปนตราพระบรมราชโองการ ชักธงข้างแสดงเดนมาร์ก บนโต๊ะก็ชักธงสองอย่างเสาเล็ก ๆ ที่เพดานห้องกินเข้านี้มีเข็มไม้ บอกทิศลมมีจังหันติดลม• อยู่บนหลังคา ใช้ผู้หญิงเปนคนเลี้ยง

กินเข้าแล้วไปดูเรือไลฟ์โบต โรงเรือไลฟ์โบตนี้เขาตั้งไว้หลังทรายมูล เพราะที่ตำบลนี้เปนที่สำหรับเรือแตกบ่อยมาก ๆ เรือนั้นขึ้นบนล้อม้าลาก คนที่สำหรับตีกระเชียงมีเครื่องลอยน้ำสวมตัว เขาเอาเรือลงน้ำให้ดู แล้วจุดกรวด ๆ นั้นเปนกรวดปลอกเหล็กมีเชือกติดหางกรวดไปด้วย สำหรับยิงให้ไปตกในเรือที่มีอันตราย แล้วเอาเชือกขึงไว้มีสาแหรกสำหรับเปนที่นั่ง สาวมาตามสายเชือก ดูกรวดแล้วไปดูที่น้ำทเลเหนือกับทเลตวันตกต่อกัน เขาเรียกว่าแยคเคอลอฟซี ทเลสองทเลนี้ไม่ปรองดองกันเลย ที่

ปลายแหลมในระหว่างกว้างประมาณสักสิบวา ยาวออกไปในทเลประมาณสักสามไมล์ คลื่นทเลเหนือกับคลื่นทเลตวันตกเฉภาะไหลไปโดนกันที่ตรงนั้น เปนฝอยขาวพลุ่งขึ้นสูง ๆ อยู่เปนนิจ นอกจากที่ ๑๐ วาซึ่งทเลชนกันนั้นเรียบอยู่ ดูก็ขัน จะว่าสดือทเลก็ไม่ใช่ สดือมันต้องวน นี่ขึ้นมากระทบกันยนหลังน้ำ ถ้าเรือจะเดินต้องเดินออกห่าง ถ้าเข้ามาข้ามในที่สามไมล์นี้เปนอันตรายทุกลำ

คนตามมาดูมาก เวลากลับก็ตามกลับ ลงจากรถไฟก็แน่นตลอดเหมือนขาขึ้น มาถึงเรือเวลาบ่าย ๔ โมง จอดอยู่กินเข้าเสียก่อน เพราะกลัวจะถูกคลื่น ได้ออกเรือเปนสองทุ่ม แต่คนไม่ได้ซาเลย เต็มตลอดจนยนหลังคาก็ยั้วเยี้ยไปทั้งนั้น เห็นตัวพอเมื่อไรเปนได้ฮูเรกันเมื่อนั้นไม่หยุดจนกระทั่งต้องหลบเข้ามาในเก๋งก็สงบไปได้คราวหนึ่ง เห็นแวบก็ฮูเร ตอนบ่ายนี้แดดออกตั้งแต่จากกลับลงมา ในเก๋งเรืออุ่นสบายดี เวลาสองทุ่มตรง ได้ถ่ายรูปพระอาทิตย์เมื่อจวนจะลับดวงลงไปยังเนะ เมื่อวานนี้ เวลา ๔ ทุ่มครึ่งจึงได้มืด วันนี้ ๔ ทุ่มแล้วยังเปนสีน้ำเงินดีอยู่ จะมืดช้าออกไปฤๅอย่างไรไม่ทราบ ขอจดไว้เพียงเท่านี้ เปนสิ้นแดนเมืองเดนมาร์ก จะถึงแดนเมืองนอรเวต่อไปต่างหาก ถ้าเวลาแดดออกแล้วรู้สึกชื่นใจ ไม่ใช่แต่ฝรั่งเห็นพระอาทิตย์เข้าปลื้ม เราเห็นพระอาทิตย์เข้าก็ปลื้มเต็มที เปนต้องทักเสมอ ถ้าวันใดฝนตกมืดเปนอยู่ไม่ได้ แลออกจะท้อแท้อยากจะร้องว่าวุ้ย ทั้งหนาวทั้งแฉะไม่สนุกเต็มที

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๗

คืนที่ ๑๐๑

กรุงคริสเตียเนีย

วันศุกรที่ ๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ออกเรือเวลา ๒ ทุ่ม คลื่นรายมาจน ๔ ทุ่ม ได้นั่งเขียนหนังสือมา พอหมดรายวันก็พอคลื่นคุม เลยเข้าที่นอน ตั้งต้นอ่านหนังสือแต่ไม่นานเท่าใดเรือก็พัดหนัก เลยต้องเลิก ดับไฟนอนแต่หัวค่ำ พอเคลิ้มไปสักหน่อยหนึ่ง เรือแคลงเอียงว่าย นึกว่าจะตกเตียง พอมือคว้าไปก็ถูกลูกกรงข้างเตียง แต่อย่างนี้ว่าไปอะไรต่ออะไรวิ่งครื้นคร้าน ตู้ที่คนแล้วแต่ยังมีช่องในระหว่างบานกับตีนตู้ ลิ้นวิ่งออกมาหาบาน โคนตึงโครมโคราม ต้องลุกขึ้นจัดการเอาผ้าอุดแก้ไขต่าง ๆ ต้องเปิดไฟอีกเปน ๒ ครั้งจึ่งค่อยเงียบเสียง แต่ยิ่งดึกยิ่งพัดหนักขึ้น ถ้าวัดด้วยนาฬิกากระดานของกรมสมมต[1] อย่างเคยวัดเมื่อถูกคลื่นในเรือมหาจักรีแต่ก่อน เห็นจะถึง ๕ แผ่นฤๅ ๖ แผ่น เรื่องมืดไปมืดต่อ ๕ ทุ่ม แต่ก็ไม่ได้เห็นเอง เขาบอกด้วยเข้าไปอุดอู้ในที่นอนเสียแล้ว ถ้ายืนเห็นจะเดินที่ไซเซเอาไว้ไม่อยู่ จนสายแล้วจึงได้เข้าไปในฟยอด (คำนี้เปนภาษานอรวีเจียน ไม่ใช่อ่านว่า ฟะยอด ต้องอ่านออกมาให้พร้อมกันทีเดียว อย่างกรอก ไม่ใช่กะรอก) คลื่นก็สงบลักษณที่เรียกว่า

---

๑ นาฬิกากระดานของกรมขุนสมมต ฯ นั้น คือเอาธารพระกรเกี่ยวแขวนไว้กับขอแขวนเสื้อที่ข้างขวา เวลาเรือถูกคลื่นแคลงเอียง คอยนับแผ่นกระดานที่ฝา ว่าปลายธารพระกรไกวไปถึงข้างละกี่แผ่น

พระบรมรูปทรงรถกับพระเจ้าแผ่นดินนอรเว

ฟยอดนี้ไม่ใช่แม่น้ำไม่ใช่อ่าว เปนห้วงน้ำทเลลึกเข้าไปเหมือนคลองหรือแม่น้ำ น้ำเค็ม แต่ไปตัน ฟยอดที่เมืองคริสเตียเนียดังนี้ ตรงเข้าไปจนถึงที่สุดเปนตัวเมืองคริสเตียเนีย แต่ตัวฟยอดเองเลี้ยวไปข้างขวามือเหมือนกับจะไปตกทเลอีกทางหนึ่ง แล้วไปตันในฟยอดนั้น มีคุ้ง, มีแหลม, มีเกาะ, สองฝั่งเปนเขาไม่สู้สูงนัก แลเห็นศิลามาก มีบ้านเรือน เปนเรือนอย่างโรงบ้าง เปนวิลลาบ้าง ตั้งราย ๆ ตั้งแต่ริมน้ำขึ้นไปจนถึงเขาสูง ๆ ไม่แลเห็นถนนหนทาง บนเขามีต้นสนเปนหมู่ ๆ หย่อม ๆ ตามบ้านเรือนเหล่านั้นมีเสาธงแทบทุกเรือน ที่จริงธงนี้ชอบชักกันมาตั้งแต่เดนมาร์กแล้ว แต่ไม่มากเหมือนที่นี่ ที่นี่ดูเหมือนใน ๑๐ เรือน จะมีเสาธงสัก ๖ ฤๅ ๗ ต้องแล่นช้า ๆ เพราะจะให้ไปถึงต่อ ๕ โมงแล้ว หาไม่เราจะไปถึงเสียแต่เช้า นั่งดู ๆ สองฝั่งน้ำมา นึกขึ้นได้พร้อมกันหมดว่าเหมือนรูปสวรรค์ ที่เขียนไว้ในพระที่นั่งไพศาล เรือนเหล่านั้นเหมือนกับวิมานตั้งอยู่ราย ๆ ก้อนศิลาที่ตั้งอยู่น่าจะมีเทวดาตัวโต ๆ ไปนั่งเล่นหมากรุก, ตีกระบี่, จับระบำ, วันนี้แดดออกแจ่มใสดี สิ้นวิตกไปมาก ถึงเมื่อคืนนี้ ที่เวลาคุ้ม ๆ ก็รู้สึกอุ่นกว่าที่เดนมาร์ก เรือมาทอดท่าน่าคริสเตียเนียเวลา ๕ โมงเศษ ที่เกาะซึ่งแต่เดิมเปนพระราชวังสมุด แลเห็นเมืองคริสเตียเนียได้มาก เพราะตั้งซ้อน ๆ กันขึ้นไปบนเขา แลเห็นพระราชวังที่ชักสแตนดาด ตั้งอยู่บนที่สูงแต่ไกล

เรือไปจอดสักประเดี๋ยวเดียว เจ้าแผ่นดินก็ลงมาพร้อมด้วยแอดมิราล ผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหารเรือซึ่งได้ตั้งให้มาเปนผู้ประจำอยู่กับพ่อ แลราชองครักษ์ พูดจากันง่าย เหมือนคนรู้จักกันแล้ว สนุกแลอัชฌาไศรยดีมาก ขึ้นบกพร้อมกัน เสนาบดีแลผู้บัญชาการทหารบกแลฝ่ายกระทรวงเมืองมารับที่ท่า ขึ้นรถด้วยกันกับเจ้าแผ่นดินแลบริพัตรด้วย ตรงไปพระราชวัง คน ๒ ข้างเต็มแน่นตลอด ตั้งแต่ท่า

จนถึงพระราชวังซึ่งไม่สู้ไกลนัก ร้องฮุรา อย่างเร็วดังออกมาเปนคำเดียวฟังไม่เข้าใจว่ากะไร จนเจ้าแผ่นดินต้องอธิบาย ที่พระราชวังนี้ ไม่สู้เก่านักแต่ได้ทิ้งโทรม เจ้าแผ่นดินองค์นี้พึ่งมาซ่อมแซมขึ้นใหม่ แล้วสำเร็จก็พอพ่อมา เจ้าแผ่นดินเสด็จหลบไปอยู่เรือนเล็กริมทเล สำหรับให้ซ่อมแซม พึ่งจะเสด็จมาอยู่ในเร็ว ๆ นี้ ควีนคอยรับอยู่ที่วัง พาเข้าไปในห้องที่ทำงาน แลห้องนั่งของเจ้าแผ่นดิน แลของพระมเหษี ซึ่งอยู่แถบขวาของวังนี้ เจ้าของรับว่าจัดอย่างอังกฤษ เพราะแม่เรือนเปนอังกฤษ ซีกข้างซ้ายที่ตรงกันข้าม มีห้องใหญ่ตั้นกลางอยู่ห้องหนึ่งเปนที่จัดไว้ให้พ่ออยู่ เมื่อได้สนทนากันแล้ว พามาห้อง พอบ่ายโมง ๑ มารับไปกินเข้ากลางวันในห้องเสวยธรรมดา โต๊ะสี่เหลี่ยมเล็กนั่ง ๔ คน ปรินซ์ออลาฟลูกชายออกมาเล่นอยู่ในที่นั้นด้วย เด็กคนนี้น่าเอ็นดูอย่างยิ่ง อายุพึ่ง ๕ ขวบ แต่เห็นอะไรเข้าถามเรื่อยไม่หยุด ถามเก่ง ๆ ออกเฉียบ ควีนอธิษมาใครยดูคล้ายควีนออฟอิงค์แลนด์มาก ในราชธิดาเจ้าแผ่นดินอังกฤษทั้ง ๓ คน ควีนมอดนี้เห็นจะเปนเล็กกว่าเพื่อน เวลาเสวยไม่มีมหาดเล็กยืนในห้อง เวลาเปลี่ยนจานใช้สั่นระฆังแบบเดียวกันกับอิงค์ลันด์

เวลาบ่าย ๓ โมงพากันไปเที่ยว ควีนกับพ่อนั่งข้างใน เจ้าแผ่นดินกับบริพัตรนั่งข้างน่า ไปรถเปิดได้เพราะแดดออกจัด ไปในที่แผ่นดินซึ่งเปนส่วนของหลวงเปนป่า ไร่, นา, จนถึงเรือนเล็กที่ริมทเล ลงเดินไปที่เรือนเล็กนั้น ตั้งอยู่ริมทเลชั้นอยู่ที่ถ้ำเวลาอยู่ที่น่าเรือน ต้นไม้บังอย่างไร ไม่ถูกลมเลย แต่พอเยี่ยมออกไปริมน้ำถูกลมพัดปรือทีเดียว เพราะลมอยู่ข้างจะจัดในวันนี้ตลอดทั้งวัน เรือนเล็กริมทเลนี้มียุง เจ้าชายเล็กถูกยุงกัดมีแผล ออกจากเรือนเล็กนั้น เดินลัดเข้าไปในป่าสน ทางอยู่ข้างจะแฉะ เพราะฝนตกมาถึง ๑๕ วัน พึ่งหยุดวันนี้ เปนทางเล็กนิดเดียว เหมือนเดินในป่าชัง ๆ แล้วไปตกทุ่งเปนที่ทำไร่ ไร่หลวงเหมือนกัน ทางที่

จะเดินผ่านทุ่งนั้นมีรั้วกั้นลั่นกุญแจ เจ้าแผ่นดินต้องพกกุญแจไปด้วย หยุดไขและกลับลั่นใหม่ แล้วจึงพากันไปถึงเรือนอีกหลังหนึ่ง ได้ว่าเรือนริมน้ำกำลังซ่อม ว่าจะไปอยู่ในเดือนน่า แต่ไม่ได้เข้าในเรือนเลย พากันลงไปดูโรงวัว โรงวัวนั้นมีวัวนม ๖๐ ข้างตอนใหญ่สำหรับรีดนมขาย ไม่ได้ทำเนย มีอีกห้องหนึ่งเล็ก วัวสัก ๑๐ ตัว สำหรับรีดนมใช้ในวัง ขึ้นรถจากน่าโรงวัวนั้นมาตามในเมืองแต่ไม่ใช่ท้องตลาด มีวังสล้างาม ๆ บ้านทูตอังกฤษบ้านหนึ่งเปนที่งามมาก ตั้งอยู่บนเขาสูง ๆ ต่ำ ๆ ตลอดจนกลับมาถึงวังเกือบจะบ่าย ๕ โมง หยุดพักประเดี๋ยวหนึ่ง เลี้ยงน้ำชาในห้องเล็ก มี ๔ คนเช่นนั้นอีก ปรินซ์ออลาฟหิ้วกระเช้าของเล่นออกมาไขกลตุ๊กตา ปั่นลูกข่าง แล้วให้พ่ออ่านหนังสือสำหรับเด็กเล่านิทานให้ฟัง หยุดไม่ได้ เซ็นชื่อในสมุดแล้ว เจ้าแผ่นดินให้สายสร้อยตราเซนต์โอลาฟที่ได้สร้างขึ้นใหม่ สายสร้อยเดิมสายย่อม คราวนี้ทำโตเท่าซาระฟิมของสวีเดน ดันเนอบร๊อกเหมือนกับของอิงค์แลนด์ เพราะกว้านซอยเช่นนั้น เพื่อจะไม่ให้ตกเกินไป ซึ่งกำหนดว่า ๒ ทุ่ม

เวลา ๒ ทุ่มพ่อออกจะมีเดนเนอ เหตุด้วยนั่งเขียนรายวันนี้กว่าเวลาครึ่งชั่วโมงจะพอ อาบน้ำแล้วกำลังแต่งตัวเจ้าแผ่นดินมาคอยอยู่ห้องนอกแล้ว ที่จริงยังมีอีก ๕ มินิต แปลว่าเจ้าแผ่นดินเคยเห็นพ่อไปคอยเมื่อเวลาเย็นจึงบอกว่าแกล้งมาเสียก่อน จะไม่ให้พ่อต้องไปคอย พากันไปที่ห้องกิน แล้วยังต้องรออีกหน่อย แล้วจึงเปิดออกไปห้องที่แขกมาประชุมกัน ไม่ต้องทำพิธีปราไสยกับใคร แต่ไม่ต้อนให้คนไปนั่งโต๊ะเสียก่อนเช่นที่เดนมาร์ก ยังต้องเดินผ่าน แล้วจึงตามกันออกไปนั่งโต๊ะ เลี้ยงที่ห้องใหญ่ ไม่ใช่ที่เสวยธรรมดา ตั้งโต๊ะวงเหมือนกับที่เดนมาร์ก เครื่องตั้งบนโต๊ะเปนของราษฎรเมืองนอรเวถวายกวิน เปนรางเงิน มีพานข้างหัวข้างท้าย มีรูปเจ้าแผ่นดินนอรเวซึ่งปรากฏชื่อเสียง ๘ องค์ แลมีลายซ่องที่ฐานรางเปนเรื่อง

พงษาวดาร กับเชิงเทียนใหญ่คู่ ๑ จานเงินก็เปนของคนอังกฤษถวาย เครื่องโต๊ะเงินทองไม่มีอะไรเหลืออยู่ที่นี่ เหลือแต่ซ่อมช้อนกับจาน นอกนั้นไปอยู่สวีเดนหมด อยู่ในเปนเรื่องก่อร่างสร้างตัวใหม่ทั้งสิ้น เจ้าแผ่นดินสปีชแลพ่อตอบตามธรรมเนียม แตรทำเพลงสรรเสริญบารมีถูกต้องถ้วนถี่ เพราะเจ้าแผ่นดินได้ให้สืบหาทุกเมือง เลือกเอาที่ไหนถูกกันมากเปนใช้ได้ ส่วนของเจ้าแผ่นดินนอรเวใช้เพลง กอดเสฟทีกิง ใช้เปน ๒ อย่าง ถ้าเฉภาะตัวเจ้าแผ่นดินใช้ กอดเสฟทีกิง เพลงสำหรับเมืองใช้ต่างหาก ลืมกล่าวถึงสแตนดาต แสตนดาตที่ใช้อยู่บนวังนี้ ได้เอาสแตนดาตเดิมมาใช้ คือไลออนยืนพื้นแดง ไม่ได้ใช้อย่างเช่นเมื่อรวมกับสวิเดนแต่ก่อน ก็เมื่อเวลามาถึงมีกาดออฟออเนอ ทหารรักษาองค์กองนี้กำลังเจ้าแผ่นดินจัดการอยู่ ผู้ที่มานั่งโต๊ะวันนี้เสนาบดีทุกคน หัวน่าที่ประชุม กระทรวงเมือง ทูตต่างประเทศ เจ้าแผ่นดินระวังคอยนำให้พ่อได้พูดกับคนเหล่านั้นทุก ๆ คน ถ้าพูดอังกฤษไม่ได้ก็รับเปนล่าม เมื่อพูดทักทายตลอดแล้ว ๔ ทุ่มจึงเสด็จขึ้น นั่งพูดกันเล่นต่อไปอีกราว ๕ ทุ่มครึ่ง จึงได้พามาส่งที่ห้อง ห้ามไม่ให้มาก็ไม่ฟัง

เจ้าแผ่นดินองค์นี้รูปร่างงามกว่าเครานปรินซเมืองเดนมาร์ก ไม่สู้สูงนัก อัช-ฌาไศรยดีเปนอย่างยิ่ง ชอบพูดเล่นขันขัน ความคิดอ่านแลความสังเกตหลักแหลมมาก เปนคนมีอาการเปิดเผย จะพูดจะทำอะไรตรง ๆ ไม่มีกิริยาลับลมคมใน เปนผู้ซึ่งควรจะคบได้สนิท แลน่ารัก

ควีนก็งามมาก ดูเหมือนจะงามกว่าพี่ ๆ ทั้งหมด อัชฌาไศรยก็ดีมาก คล้ายปรินเซสวิกตอเรีย อยู่ข้างจะกระดาก ๆ ในการรับแขก ถึงบ่นออกมาว่าไม่ชอบรำคาญ เจ้าแผ่นดินบอกว่า ต้องพูดกับคนนั้นคนนี้ปนออดแอดเบื่อต่าง ๆ แต่กับพ่อนั้นสนิทสนม ต้อนรับพูดจาไม่มีกระดากกระเดื่องเลย ว่าตามจริงการรับรองที่นี่ เขา

รู้กันแล้วว่าที่อิงค์แลนด์รับอย่างไร เดนมาร์กรับอย่างไร สวีซอย่างไรก็รู้ พูดกันเล่นอย่างไรก็รู้ถึงกันหมด ปรินเซสวิกตอเรีย สั่งพ่อแล้ว ๆ เล่า ๆ เปนหลายหน ให้มาบอกข่าวรฤกถึงกว่าน ลงวันหลังก็ว่าได้เขียนหนังสือมาแล้ว ว่าสั่งให้มาบอก ดังนี้ แต่ต้องให้มาบอกให้ได้ครั้นมาบอก ก็บอกว่า "รู้แล้วว่าจะมาบอก ไม่บอกก็จะทวง" เช่นนี้

ได้พูดกันถึงเรื่องน่าที่เจ้าแผ่นดิน รู้สึกเปนอย่างไรบ้าง ได้ความรู้สึกว่าประดักประเดิดมาก เพราะในเมืองนี้ได้เลิกโนบลแมนหมดมาเสียแต่ก่อน นับว่าเปนคนเสมอกันทั้งสิ้น ไม่มียศแลชั้นบุคคลเปนที่กำหนด เหมือนอย่างจะพูดด้วยใครต้องพูดกับคนอื่นทั่ว ๆ ไป การเชื้อเชิญจะเชิญน้อยไม่ได้ จำจะต้องมากเสมอ เชิญคนนี้แล้วต้องเชิญคนนั้นด้วย เจ้าแผ่นดินต้องระวังเปนที่สุดที่จะไม่ให้เปนที่ไม่ชอบใจของคน อยากจะมีโมเตอคาร์เปนที่สุดทีแล้ว แต่มีไม่ได้ เพราะถ้าหากว่าม้าตัวไรมันเคราะห์ร้าย มันตกใจขึ้นสักตัวหนึ่ง เจ้าแผ่นดินจะถูกคนไม่ชอบอย่างยิ่ง ในเดนมาร์กที่มีรถโมเตอคาร์ ครั้งแรกถึงเซ็นเวอคนยาไป ม้าอะไรมันตื่นตัวเดียวเท่านั้นขนาดกันเกือบตาย ที่หลวงหวงห้ามก็ไม่ได้ ใครจะไปเที่ยวก็ต้องปล่อยให้ไปเที่ยวจะมีอุดังด็อดซ์ หวงห้ามยิงนกฤๅยิงเนื้ออะไรไม่ได้หมด เพราะคอนสติตูชั่น สำหรับเมือง ว่าใครจะยิงก็ยิงได้ กับเมืองสวีเดนเปนที่หมองหมางกันมาก คเนว่าดูเหมือนเจ้าแผ่นดินเมืองนี้จะไม่ไปเมืองสวีเดนได้เลย เทียบถึงเปนเยอรมันกับฝรั่งเศส มีเหตุที่รู้กันตั้งแต่เดนมาร์กมาแล้ว ว่าเมื่อกิงคริสเตียนสิ้นพระชนม์ กิงออสการ์ไป กิงเฟรเดอริกจะเสด็จไปเยี่ยมตอบ กิงออสการ์ห้ามไม่ให้ด่วนไป ไม่ยอมรับ เพราะสงไสยว่าเปนผู้คิดอ่านให้ลูกมาเปนกิงออฟนอรเว ความที่แลเห็นแตกร้าวกันอยู่จนถึงสงไสยว่าน่ากลัวจะมีศึกได้ เพราะพวกนอรวีเจียนอยู่ข้างจะมีใจกำเริบมาก พวกสวีดก็แค้นมาก ความจริงการปกครองมันต่างกัน ประเพณีบ้านเมืองก็ต่างกันมาก เปนคำของพวกชาวนอรวีเจียนเขากล่าวในเวลาสนทนากันวันนี้ว่า ในตัวกิงออสการ์เขามีความนับถือ ไม่ใช่จะรังเกียจเฉภาะตัว แต่จะรวมกันเปนเจ้าแผ่นดินองค์เดียว

กันไม่ได้ จำจะต้องมีคนละต่างหาก เพราะนิไสยใจคอคนทั้ง ๒ ชาติไม่เหมือนกัน ข้างหนึ่งเปนคอนเซอวะตีฟ ข้างหนึ่งเปนลิเบอรัล ข้อที่รังเกียจมากนั้นเหมือนกับที่พ่อได้รู้มาแต่ก่อน คือกิงออสการ์เสด็จมาที่นี่ รับไว้ว่าจะตกลงอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว กลับไปสวีเดนกลายเปนอื่นหมด แลไม่ใคร่จะยอมเสด็จมาเมืองนี้ ถึงจากกันว่า เมื่อเวลาที่สุดซึ่งจะแยกกันนั้น ถ้าหากกิงออสการ์ได้เสด็จมาเท่านั้นเปนไม่มีเหตุที่ต้องแยกกันเลย เรื่องชื่อเจ้าแผ่นดินนั้นเพราะชื่อกาล เปนชื่อสวีด ไม่ถูกหูคนในเมืองนี้จึงได้เปลี่ยนเปนฮอกอน ซึ่งเปนชื่อเจ้าแผ่นดินในเมืองนี้มาแต่ก่อนมากหลายองค์ ให้เปนที่พอใจชาวเมือง ส่วนชื่อเคราน์ปรินซนั้น เดิมชื่ออเล็กซานดรา ท่านพ่อว่าจะเปนอะเล็กซานดราดิเกรตออฟนอรเว ไม่เข้าที่จึงได้เปลี่ยนเปนออลาฟ เพราะกิงออลาฟที่ภายหลังยกขึ้นเปน เซนต์ สำหรับเมืองนี้ ที่ได้เปนเจ้าของชื่อของตราเปนที่คนนับถือมาก ถูกใจคนชาวนอรเวเจียนจึงเปนเครื่องที่สำหรับได้ใช้ เลยพูดเล่นว่าถ้าหากว่าสิ้นชื่อหมดเรื่องเข้าข้างถึงชื่อลูกท่านนั้นก็พอ ได้เอาไปใช้ในสิ่งย่อย ๆ สังเกตดูเปนที่คนนิยมนับถือมาก ควรจะจริงก็น่านิยมด้วย

วันนี้ฤกษ์ดีเสียจริง ๆ แดดออกวันยังค่ำ ไม่หนาวเลย แต่ทูตเปอเซีย ซึ่งไล่ตามเรามา ๆ อยู่ตั้งแต่อิงค์แลนด์ เดนมาร์ก มาเจอเข้าที่นี่อีก เปนคราวที่ ๓ เจ้าแผ่นดินบอกว่าได้รับโทรศัพท์มาจากศาลาว่าการต่างประเทศว่าทูตเปอเซียจะมา ได้ตอบไปว่าให้มาต่อเดือนเสียเต็มเยอ แต่ที่ไหน กลับได้ความว่ามาอยู่ที่เมืองนี้แล้ว จึงเปนการจำเปนที่จะต้องรับพรุ่งนี้ เดิมนัดกันว่าจะไปเที่ยวเวลา ๕ โมง ต้องเลยไปเปน ๕ โมงครึ่ง เพราะจะรับทูตเปอเซียเสียก่อน ขี้เกียจแต่งเต็มยศเหมือนเรา ขี้เกียจเหมือนกัน ดีแต่เข้าใจกันง่าย ข้อที่เบื่ออะไร ๆ มันเบื่ออย่างเดียวกัน พอเลยขึ้นนั่งก็รู้จักใจกันหัวเราะกันได้ วันนี้เวลา ๕ ทุ่ม ยังสว่าง อ่านหนังสือได้ ต่อ ๒ ยามจึงได้มืด แต่ไม่ใช่มืดสนิท

ป.ล. พวกที่มาด้วยตั้งแต่บริพัตร อยู่ที่ไหนก็ไม่ทราย แต่เขาย่นว่าไกล ได้ความแว่ว ๆ ว่าอยู่ชั้นบนแต่คนละฟากวัง เขียนหนังสือนี้ในเวลา ๒ ยาม เมื่อแล้วสำเร็จเวลา ๗ ทุ่ม เดี๋ยวนี้สว่างแล้วมืดอยู่ชั่วทุ่มเดียวเท่านั้น อย่างเดียวกับเซนต์ปิเตอสเบิค เพราะละติจูดเท่ากัน เปนอันได้ฤกษ์ต้องประชุมเดี๋ยวนี้หาไม่แตกออก

คืนที่ ๑๑๒

วันเสาร์ที่ ๖ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้สว่างเต็มที่ นอนเหมือนนอนกลางวัน แต่จะเรียกว่ากลางวันแสก ๆ ก็ไม่ได้ เพราะเปนกลางคืน ต้องเรียกว่ากลางคืนแสก ๆ แต่เพราะเหนื่อยก็หลับไปอย่างนั้นเอง หากว่าเวลาเช้านี้เจ้าแผ่นดินจะพาไปเที่ยวยังไม่ได้ เพราะต้องรับแขกเมืองเปอเซียจึงได้มีเวลานอนสายหน่อย เวลา ๔ โมงได้ดูรับแขกเมือง มีทหารกาดมายืนที่ประตูวัง ๒๐ คน ทูตมารถหลวงเทียม ๔ ม้ารถ ๑ บริวารอีกรถ ๑ เทียมม้าคู่ ๕ โมงครึ่งพอแขกเมืองไปแล้ว เจ้าแผ่นดินเปลี่ยนเสื้อฟรอกโก๊ตวิ่งมาหาเพื่อจะพาไปเที่ยว แล้ววิ่งไปสรวมเสื้อโอเวอโก๊ต อยู่ข้างจะสนุก ก็วันนี้ได้ไปตรงไปที่เรือไวกิงลำที่ขุดได้แรกก่อน เรื่องเรือไวกิงนี้ จำจะต้องเล่าสักหน่อยหนึ่ง เดิมในยุโรปไม่รู้จักพวกนอรวีเจียน พวกนี้มีเรือเรียกว่าไวกิงไปเที่ยวปล้นในทเลสามหนักไปจนกระทั่งถึงที่บ้านเมืองเช่นเดนมาร์ก อิงค์แลนด์แลเมืองฝรั่งเศสข้างล่างปล้นเอาทรัพย์สมบัติแล้วกลับถิ่น ภายหลังกำเริบหนักขึ้นเลยจนถึงยึดถือที่แผ่นดินเลยจนถึงปกครองแผ่นดินเปนเจ้านายเข้าเรื่องพงษาวดาร จะว่าแต่ด้วยเรื่องเรือไวกิง

ผู้ที่เปนหัวน่ามีบริวารแล้วต้องมีเรือลำ ๑ สำหรับเที่ยวหากิน เรือที่พบนี้ฝังอยู่ในแผ่นดิน ซึ่งเข้าใจว่าผู้ที่เปนใหญ่เจ้าของเรือตายแล้ว เอาศพใส่ในลำเรือนั้นฝังทั้งเรือ มีเครื่องใช้สอยเครื่องประดับเสบียงอาหารบรรทุกไว้ในเรือนั้นพร้อม มีม้ามีวัวบางทีถึง ๔ ตัว มีคนสำหรับใช้สอยฝังลงไว้ด้วยกันในคราวเดียว ลำหลังที่พบนี้ มีเรื่องราวเล่าเลอียด ในหนังสือนำเล่าให้คนไปดูฟัง ที่ส่งมาด้วยในซองนี้ อยู่ห่างทเลถึง ๔ กีโลเมเตอ ระดับดินสูงกว่าทเลถึง ๕๐ ฟิต เรือนั้นอยู่ได้ไม่เสียหาย เพราะเหตุที่ฝังอยู่ในที่แผ่นดินซึ่งเปนโคลนสำหรับปั้นหม้อ ดินนั้นหุ้มห่อไว้ไม่ให้ไม้ผุเสียไปโดยเร็ว โดยยาวของเรือถึง ๗๑ ฟิตครึ่ง ปากกว้าง ๑๖ ฟิตครึ่ง ถ้าจะเล่าถึงเรือนี้โดยเลอียดจะกินเวลามากไป จึงได้ส่งรูปมาให้ดูพอเข้าใจ แต่สมขนาดดูเล็กไปกว่าลำเรือมาก ลวดลายที่สลักฤๅแกะด้วยมีดงามดีมาก ข้อที่เปนอัศจรรย์นั้น เรือนี้ได้ทำถึง ๑๐๐๐ ปีแล้ว ยังอยู่ได้ แต่เปนชิ้นเล็กชิ้นน้อยที่ต้องคุม เขาคุมดีเต็มที ไม่ได้เปลี่ยนไม้เลย เติมแต่ชิ้นตะปูตรึง ซึ่งทำขึ้นตามรูปตะปูเดิม เดี๋ยวนี้กำลังคิดอ่านที่จะทำโรงสำหรับเก็บ ในเรื่องนี้ถ้าจะรู้เลอียดต้องอ่านเรื่องเมืองนอรเวที่ส่งไปให้

ที่ไปดูเรือเหล่านี้ลงเดินไปตามถนน แต่ง่ายที่ถนนเมืองนี้ไม่สู้ใกล้กันนัก อยู่แวดล้อมกันรอบ ๆ แล้วไปดูแกลละรีที่ไว้รูป มีรูปต่าง ๆ อยู่ข้างจะดี มีบ้า ๆ ใหม่ ๆ น้อย แต่ลงเนื้อเห็นกันเปนอันหนึ่งอันเดียวอีกทั้งเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีทีน ว่ารูปเขียนอย่างใหม่มันเปนบ้า เถียงกันเปนกำลังเหมือนกัน กลับมาเวลาเที่ยง

เวลาบ่ายโมง ๑ กินกลางวัน ให้เรียกชายอุรุพงษ์มาด้วย จึงได้นั่งกินเปน ๕ คน ปรินซโอลาฟเอารูปออกมาให้ แลมาเล่นอย่างวันก่อน เจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีให้รูปกับทั้งให้เครื่องเขียนบุหรี่พ่อแลชายบริพัตร จะให้มีดชายอุรุพงษ์ แต่ปรินซโอลาฟอยากจะเปนผู้ให้เอง ขอให้ ซอยแจกมาก พ่อได้แจกให้เหมือนกัน แต่หยิบของไม่ได้ ขลุกขลักอยู่นาน ตามมารับถึงห้อง

รูปทรงถ่ายพระเจ้าแผ่นดินกับพระราชินีนอระเว

เวลาบ่ายก่อน ๓ โมงหน่อยหนึ่ง พากันไปที่เขาฟกเซนโกลเลนซึ่งเปนเขาสูงในเมืองคริสเตียเนีย แต่ไม่แน่ว่าสูงเท่าไร เจ้าแผ่นดินว่า ๑๐๐๐ เมเตอ แต่เท่าแก่เถียงว่า ๒๐๐๐ ฟิต ไปขึ้นรถรางที่สเตชั่น เวียนขึ้นไปไม่ใช่ขึ้นเกรน ตามทางมีวิลลาต่าง ๆ อย่างนอรวีเจียน ที่นั่งรับลมเปนเพหรา ทำด้วยไม้เปนพื้น ตั้งอยู่ในระหว่างป่าสน แต่ป่าสนที่นี่ไม่ทึบเหมือนอย่างที่เมืองบาเดนบาเดน เพราะพื้นเปนศิลาเสียมาก แล้วตัดเปนระยะ ๆ ไปดูโปร่ง รถนั้นขึ้นไปสักครึ่งทางก็หยุด เพราะเหตุว่าบ้านเรือนข้างบนน้อย ทำขึ้นไปไม่คุ้มทุน มีโรงรถรับจ้างอยู่ที่นั่น ขึ้นรถต่อไปอีก ทางไกลจึงถึงโฮเตลชั้นล่างที่โฮลเมนโกเลน ซึ่งเปนที่สำหรับเล่นน้ำแขงตอนหนึ่ง แล้วขึ้นไปต่อไปอีก มีบ้านเรือนหลังเล็ก ๆ บ้านทูตอังกฤษมีอยู่บนเนินแห่งหนึ่ง เจ้าแผ่นดินคิดจะสร้างตำหนักบนเขาเหนือนั้นขึ้นไป ในที่สุดขึ้นไปถึงโฮเตลหลังใหญ่ทำด้วยไม้ ตั้งอยู่บนไหล่เขา ซึ่งแลเห็นงามงาม ขึ้นไปข้างบนรู้สึกว่าเย็นกว่าข้างล่าง แต่ไม่หนาว เหตุด้วยไม่มีลมแลมีแดด แลดูเห็นเมืองแลฟยอดตลอด ในที่แห่งหนึ่งมีไม้ซุงลอยในน้ำมากดูราวกับ[illegible] เพราะเหตุที่บนเขาเหล่านี้ปลูกต้นสนตัดเลื่อยขายส่งออกต่างประเทศก็มาก ในโฮเตลนี้มีคนอยู่มากแน่น เจ้าแผ่นดินเคยเสด็จขึ้นมาอยู่ในฤดูหนาว ๓ วัน ท่าทางงามดี แต่สังเกตดูท่าทางผู้คนไม่สู้รู้จักเคารพนบนอบอะไรมากนัก กลุ้มรุมกันดูอยู่ตามธรรมดา เวลาพบปะตามทางก็คำนับบ้างไม่คำนับบ้าง เจ้าแผ่นดินก็เดินไปอย่างคนธรรมดา หลีกแทรกกันไปกับคนทั้งปวง ไม่มีกันคนฤๅห้ามคนอย่างหนึ่งอย่างใด ดูเปนการง่ายไปหมดทุกอย่าง ไปเลี้ยงน้ำชากันที่บนเขาแล้วถ่ายรูป พอถ่ายรูปแลควีนก็ถ่าย เลี้ยงน้ำชากันแล้ว ขากลับเดินลัดลงมาตามทางในป่า จนถึงที่โฮเตลชั้นล่าง ซึ่งเปนที่สำหรับกระโดด ที่นั้นเขาถางป่าตั้งแต่บนหลังเขามีเสาลงยกสำหรับเปนที่ซึ่งจะเดินเลื่อนลงมาจากยอด

เขาตามน้ำแข็ง แล้วมาถึงที่ก่อเปนเขื่อนคันไว้ชั้นหนึ่ง ตั้งแต่เขื่อนคันนั้น กระโจนลอยลงมาจนตกในสระข้างล่าง น่ากลัวเต็มที ตอนบนที่เลื่อนลงมากว่า ๑๕ วา ตอนที่ต้องกระโจนนั้นราวสัก ๑๐ วา ถ้าใครกระโจนได้ดีก็ได้รางวัล เจ้าแผ่นดินเสด็จไปให้รางวัลทุกปี เครื่องที่สำหรับเดิน เรียกว่าซีสำหรับใช้วิ่งบนน้ำแข็งในเวลาน่าหนาว ใช้ทั่วไปตั้งแต่เจ้าแผ่นดินจนเด็กๆ ก็ใช้ได้ ยาวน่ากลัวหกล้ม มีกำหนดขนาดยืนเอื้อมแขนขึ้นไปจนสุดแขน ซีต้องยาวขนาดเท่านั้นเปนพอดี เขาเหล่านี้เปนศิลาครุคระมีต้นสนรายๆ แต่ถ้าเวลาน่าหนาวแล้ว สโนเกาะ หนาศอกเคย จะเดินลงมาทางไหนเดินได้หมด เว้นไว้แต่ต้องระวังตั้งซีให้ตรง อย่าให้ซีนั้นไปซัดกับต้นไม้ สโนนั้นไม่ได้แข็งเหมือนอย่างน้ำแข็ง อ่อนหยุ่นๆ ถ้าล้มลงแล้วแขนต่ำลงไปสุดแขนก็ได้ จำจะต้องมีเวลาน่าหนาว รถถอดล้อหมด ติดเลื่อนแทน เลื่อนนั้นมีคมสำหรับกัดน้ำแข็งไป ผู้ที่จะออกไปเดินในที่แจ้งด้วยซีก็ตาม ด้วยเลื่อนก็ตาม ต้องหุ้มหูให้มิด ถ้าผู้หญิงก็ใช้ผ้าห่อลูกคางขึ้นไปบนหัว ถ้าผู้ชายก็ใช้หมวกที่มีใบหูคลุม ต้องขยับอยู่เสมอหาไม่ก็แข็ง เขากล่าวกันว่าในเมืองนอรเวน มีวินเตอถึง ๗ เดือน แต่ในปีนี้ซึมนอกไม่มี การที่จะเล่นน้ำแข็งสำหรับให้เด็กๆ เล่น เขามีที่เล่นอยู่ที่หลังแกละริเปนสนาม ซึ่งแต่เอาน้ำเทลงให้เต็ม พลาดพลั้งหกล้มก็ไม่จม แต่ผู้ใหญ่เล่นนั้นเล่นในน้ำแลข้างเขา แต่มีเวลากลางวันเพียง ๓ ชั่วโมง ทั้ง ๔ เดือน ๕ เดือนยังมีหมอก หมอกนั้นคุมครอบเมืองรอบหมด เปนเวลาที่ต้องพากันหนีขึ้นไปอยู่บนเขา ที่บนเขานั้นอยู่เหนือหมอก อากาศแจ่มใสสบาย แต่บางทีหมอกนั้นขึ้นไปเกาะอยู่เพียงเสมอยอดเขา ถ้าหากว่าเปนเช่นนั้นอยู่บนยอดเขายิ่งร้ายหนักไป ต้องกลับลงมาอยู่ในเมือง อากาศค่อยโปร่งกว่า แต่มืดไม่แลเห็นแสงสว่างเลย แอดมิราลที่เปนผู้มากำกับ รับจะให้ซีพ่อคู่ ๑ และเจ้าแผ่นดินกับพระมเหสี, เคราน์ปรินซ์, ได้ถ่ายรูปเวลากำลังเดินด้วยซี ให้พ่อแผ่น ๑

วันนี้มีดินเนอให้ทูตเปอเซีย เข้ามาเลี้ยงในห้องเล็กที่เปนห้องเสวยสามัญ คนน้อย เจ้าแผ่นดินต้มให้ชาออฟเปอเซียด้วย แต่งเต็มยศกัน แต่พวกเราไม่ต้องแต่ง ทูตคนนี้พูดได้ทั้งภาษาฝรั่งเศสแลภาษาอังกฤษ เปนทูตประจำเมืองออสเตรีย พ่อเข้าใจว่าได้เฝ้าที่เดนมาร์กแล้ว เพราะเขาไปเมื่อเวลาพ่ออยู่นั้น วันนี้จึงมาได้ความว่าเจ้าแผ่นดินเดนมาร์กบอกเบี่ยงให้ไปสวีเดนเสียก่อน เขาไปสวีเดนแล้ว เวียนมาเจอกันเข้าอีก ออกจากนี้จะวกไปโกเปนเฮเกนใหม่ เขาว่าเขาได้เคยเห็นพ่อแต่คราวก่อน คราวนี้ก็ได้ไปเซ็นชื่อ เข้าใจว่าที่อิงค์แลนด์ แลยังมีความมุ่งหมายต่อว่าจะได้พบอีกที่วิเอนา เพราะเขาจะไปคอยเฝ้าเอมเปอเรอเยอรมัน เมื่อเสด็จกลับจากนอรเวแล้วจะไปถึงวิเอนาวันที่ ๘ เดือนเสปเต็มเบอ แปลว่าก่อนเราไปถึงวิเอนา แต่ที่แท้น่ากลัวจะไปเจอกันที่เบอลินอีก เปนเรื่องที่เจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีหัวเราะว่าพ่อเล่นรี่ระเห็ดกันกับทูตเปอเซีย

ในการที่มาอยู่เมืองนี้ ช่างรู้สึกสบายเสียจริง ๆ เพราะทั้งเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีจะพูดจาเล่นหัวอะไรกับเราเหมือนดังกับเปนญาติกันจริง ๆ จะถามอะไรก็ถามกันได้พูดกันตรง ๆ หมด การนัดหมายอะไร ๆ ไม่ต้องพักมีใครเข้ามาเดินหว่างกลาง ตลอดการแต่งเนื้อแต่งตัว ต่างคนต่างไปมาถึงห้องกันทั้ง ๒ ข้าง พ่อได้ให้ของปรินซโอลาฟถูกใจอย่างยิ่ง คือให้นาฬิกาเล็ก ๆ อันหนึ่ง ซึ่งเด็ก ๆ ไม่มีชอบอะไรยิ่งกว่านาฬิกา กวีนเล่าว่าเวลาจะนอนต้องเอาไปนอนด้วย แลสั่งมาให้ขอบใจอีก แลบอกกับกวีนว่า ปีน่าพ่อคงมาอีก กวีนได้โทรเลขไปเล่าเรื่องให้กวีนออฟอิงค์แลนด์แลปรินเซสวิกตอเรียฟังในเรื่องที่พ่อมา ๒ องค์นั้นสั่งฝากความระลึกถึง ได้ทูลลากวีนเสียแต่วันนี้ เพราะเหตุว่าพรุ่งนี้พ่อจะไปแต่เช้า จะต้องลุกขึ้นแต่งตัวลำบาก เพราะการแต่งตัวของผู้หญิงนั้นอยู่ข้างประดักประเดิดไม่ใช่เล่น ฝรั่งฤาไทยเราก็เหมือนกัน

กินเนอวันนี้ไม่สู้มีคนสำคัญ คอยไปร์มมินิสเตออยู่สักครู่หนึ่งก็บอกว่ามาไม่ได้ ติดถูกพวกสตอกติงคือปาลิเมนต์กวน ไปร์มมินิสเตอคนนี้เปนตัวผู้ที่คิดอ่านแยกเมืองนอรเวจากสวิเดน เปนคนฉลาดมากพูดอังกฤษดี กำชับพ่อนักว่าอย่าได้มีสตอกติงในเมืองไทยเลย เจ้าแผ่นดินก็พูดเหมือนกัน เปนคนว่องไวในการงาน เล่าได้เปนฉากในเหตุผลต่าง ๆ น่าฟังคำที่เขาพูดมาก วันนี้เจ้าแผ่นดินถามทูตเปอเซียถึงเจ้าแผ่นดินสวิเดน ซักไซ้กันอยู่หลายหนจะให้รู้ว่าสบายฤๅไม่สบายอย่างไร แกไม่พูด ดูท่าระวัง บอกว่าสบาย แต่ครั้นเมื่อต้อนหนักเข้าได้ความว่าไม่ได้ประทับโต๊ะ เคราน์ปรินซก็ไม่ได้นั่ง ให้ปรินซคุสต๊าฟลูกเคราน์ปรินซเปนผู้เลี้ยง เจ้าแผ่นดินร้องว่า "แม้ถึงให้ชั่วที่ ๓ ออกรับ"

ได้พูดกันถึงเรื่องตรา พ่อถามเจ้าแผ่นดินว่าไม่นึกรำคาญบ้างฤๅ มีดวงเดียวเดียวกับเมืองอื่นเขาไม่ได้ บอกว่าทำไมจะไม่รำคาญ คิดแล้วแต่ไม่สำเร็จ ตรามันเปนอินเตอเนชันนัลคอตะซี ในระหว่างเมืองต่อเมือง ซึ่งจำจะต้องมีแท้ ๆ แต่มันขึ้นเสียเหลือแล้ว ที่เมืองนี้ไม่ชอบ อยากจะเลิกเสียด้วยซ้ำไป ร้องว่าไม่จำเปน เหตุที่ไม่ชอบนั้นก็ไม่ใช่อะไร เพราะเขาตั้งใจเสียว่าจะมีอะไรได้อะไรอยากจะให้เหมือนกันให้หมด ตรามันมีชั้นคนชิด เลยไม่ชอบ ให้ไม่มีเสียรู้แล้วไป เจ้าแผ่นดินสวิเดนได้สร้างขึ้นดวงหนึ่ง ให้ใครไม่ได้เลยล้มละลาย เพราะเหตุที่เหลือกำลังที่จะให้ใครได้ในตราดวงเดียว เจ้าแผ่นดินเดี๋ยวนี้จึงได้คิดสร้างสายสร้อยใหญ่ขึ้น เพื่อจะลูกให้สูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง แต่ในข้อที่พวกสตอกติงไม่อยากจะให้มีตรานั้น เจ้าแผ่นดินได้บอกกับไปร์มมินิสเตอว่า ถ้าหากว่าจะเลิกให้ได้จะต้องขอเงินเพิ่มเติมอีก เพราะอย่างไรก็คงจะต้องมีที่ให้ ถ้าให้ตราถูกกว่าของ ถ้าต้องให้ของจะต้องขอเงินเติม เพราะเหตุฉนั้นจึงได้ส่งยกันไปได้ สายสร้อยของเดิมเปนอันเลิกไม่ใช้ พ่อก็ว่าดี เช่นนั้นสายที่พ่อได้ไว้มีราคามากขึ้น เพราะต่อไปจะไม่มีใครมีอีก วันนี้เลิก

ก่อน ๔ ทุ่ม เพราะมีแขกน้อย เข้ามานั่งพูดกันเล่นได้นาน แลผ่อนเวลาให้หัวค่ำ เหตุที่พรุ่งนี้จะต้องไปแต่เช้า ยังลืมบอกอีกเรื่องหนึ่ง ว่าเครื่องลงยา เช่นตลับที่ส่งไปให้จากยาเตนยาเตนนั้น ไม่ได้ทำที่รูเซีย ฤๅที่วีเอนา ดังเช่นคาดคเน ฤๅพวกร้านเตา เปนของทำที่นี่เอง เครื่องลงยาเกลี้ยงแล้วออกจากที่นี่โดยมาก

คืนที่ ๑๐๓

วันอาทิตย์ที่ ๗ กรกฎาคม

วันนี้ตื่นแต่เช้า ได้พบพูดกับแอดมิราลสปาเรผู้บอกให้ดี ซึ่งเอาไปไว้บนรถไฟแล้ว เวลาก่อน ๓ โมง ๕ นาทีเช้าแผ่นดินเรา พ่อซึ่งไม่แต่งตัวใส่เสื้อเดินทางทีเดียว พากันไปสเตชั่น มีข้าราชการหลายคน ทั้งทูตต่างประเทศมาส่ง รถออก ๓ โมง ๑๐ มินิต รถหลังนี้เปนรถที่นั่ง อย่างดีที่สุดซึ่งมีในเมืองนี้ เปนรถรางใหญ่ ขึ้นตามทางกลางไปจนถึงตำบลซามาร์เปนที่สุด ตอนได้มีเนลงมาไปทางดอน เปนเขาสูง ๆ ต่ำ ๆ แต่เปนศิลามาก หมู่ต้นสนปลูกรายเต็มไปทั้งนั้นตลอด มีบ้านเรือนคนห่าง ๆ แต่ราษฎรแต่งฝรั่งเสียหมดแล้ว ไม่แต่งตัวตามประเทศตั้งแต่มีเนขึ้นไป เปนทเลสาบใหญ่อยู่ข้างขวามือ จนตลอดถึงซามาร์ ทเลสาบสายนี้ไปลงร่วมสายน้ำมิยาเซน ซึ่งเปนสายน้ำใหญ่ ไปตกทเลใกล้เมืองคริสเตียเนีย กำลังเปนปัญหากันอยู่ในสตอรติง มีความเห็นกันว่าทเลสาบอันนี้ ถ้าฝนตกลงมามาก น้ำขึ้นสูงท่วมที่ดินขึ้นไปมาก ถ้าหากว่าลดให้น้ำน้อยเสียโดยเปิดทางน้ำให้กว้าง จะได้ที่ซึ่งน้ำลดลงไปนั้นเพาะปลูกมากขึ้น ราษฎรบางพวกเห็นชอบด้วย บางพวกไม่ชอบ ด้วยว่า

ถ้าน้ำลดต่ำลงไปแล้ว ที่ข้างบน ๆ น้ำจะแห้ง การอุ้มเถียงกันนี้รัฐบาลเขาไว้ไม่อยู่ เปนการใหญ่ ถึงว่าน่ากลัวรัฐบาลจะล่ม เมื่อเลี้ยงคืนนี้เจ้าแผ่นดินคอยไปรมินิสเตออยู่เปนนาน ภายหลังส่งข่าวมาว่า เข้าวังไม่ได้ เพราะติดเรื่องนี้

หยุดกินเข้าที่ชามาร์ เปนเรสเตอรองต์กลางทางแล้วเปลี่ยนรถที่นั่นด้วย รถสายนี้เปนรางย่อม เลี้ยวออกไปข้างตวันออก จนถึงแม่น้ำโกเยลซตะเมน ซึ่งไหลมาแต่ข้างเหนือ ตัดเรอโรส์ไปหน่อยมาลงในฟยอดเมืองคริสเตียเนีย บรรจบกับสายโดสมัลที่กล่าวมาแล้วนั้น ต่อนั้นไปจึงเลียบแม่น้ำนี้ขึ้นไปตลอด จนถึงเรอโรส์ แม่น้ำนี้เปนลักษณแม่น้ำไทรโยค มีแก่งแต่แก่งใหญ่น้อย เปนศิลาใต้น้ำโดยมาก แม่น้ำและรถไฟนี้ ไปในกลางป่าไม้ไปน์ อันเปนที่กว้างใหญ่ไพศาลมาก ลักษณเห็นจะคล้ายกับป่าไม้สักซึ่งยังไม่ได้เห็น เปนแต่นึกเดาว่าคล้ายกัน เปนแผ่นดินสูงบ้างต่ำบ้าง แต่คงเปนเขาทั้งสองข้าง ไม้ที่ตัดแล้วปล่อยล่องลงตามลำน้ำอย่างเดียวกันกับไม้สัก เวลาที่ล่องไม้ก็ได้ในฤดูน้ำอย่างเดียวกัน คือฤดูร้อนที่น้ำแข็งละลาย ทำให้น้ำในลำน้ำสูงขึ้นมาก ถ้ามีฝนเพิ่มเติมลงมาน้ำก็ขึ้นได้อีก ถ้าขาดฝนน้ำลดก็เกยก่ายอยู่ตามหาดข้างลำน้ำ เหมือนไม้เราค้างหาด ไม้ที่บรรทุกรถไฟลงมา น้อยกว่าล่องทางน้ำ เมื่อสิ้นลำน้ำสายนี้ถึงยอดน้ำแล้ว จึงไหลลงลำน้ำทางทรอนด์เยม ซึ่งเรียกว่ากุละ ลักษณเหมือนกันกับไม้ตอนข้างเหนือ เช่นเมืองฝาง ไหลลงแม่ลาว ไม้ตอนนั้นต้องไปออกทางทรอนด์เยม ไม้สนนี้ใช้การเปนอันมากทั่วไป คือเรือนตั้งแต่นอกเมืองคริสเตียเนีย ไปจนตลอดทางถึงทรอนด์เยมไม่มีตึกเลยเปนเรือนไม้ทั้งสิ้น รูปร่างก็ออกจะคล้าย ๆ เรือนไม้ของเรา เว้นไว้แต่วิตถาร ทำเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ ในเมืองทรอนด์เยมปลาดมากกว่าที่อื่น คือมีตึกน้อยเปนเรือนไม้ไปทั้งนั้น แต่เขาไม่สกปรกเหมือนอ้ายโรงแถวที่บางกอก ทำหลังเขียง ๆ เอาอย่างตึก ชั้นล่าง

ลงไปอยู่ใต้ดินใช้ก่ออิฐ ต่อกันกับเตาแลปล่องไฟ สูงขึ้นมาพ้นดินเท่าใต้ถุนลูกกรง สำหรับยุงอยู่ในเมืองเรา ก่อด้วยอิฐ เหนือนั้นขึ้นมาเปนไม้ทั้งสิ้น เปนเรือนสามชั้นทั้งในใต้ดิน ไม่ได้ทำด้วยอื่นเลย ทำด้วยไม้สนทั้งสิ้น

กระดาษที่ใช้ตีพิมพ์หนังสือทั้งปวงทำด้วยไม้สนทั้งสิ้น มีโรงแฟกตอรีใหญ่ ๆ เปนอันมาก จำหน่ายทั่วโลก ป่าไม้สนเปนที่ทำให้อากาศบริสุทธิ์ ให้เลือดเดินดีบริบูรณ์ เพราะได้กลิ่นไยสน หายใจคล่อง ยกไว้อย่างเดียวแต่โรคฝีในท้อง หมอไม่ยอมให้ขึ้นมาเมืองนอรเว ไม่ใช่เพราะไม้สนแสลงต่อโรคนั้น เพราะทนหนาวไม่ได้ ฤดูหนาวก็เย็นมาก ไม้สนเปนของมีประโยชน์ที่ใช้ทั่วไปในเมืองฝรั่งดังที่ว่ามานี้ จึงเปนป่าไม้ใหญ่ได้ตลอดทั้งประเทศ ทั้งเหมาะกับพื้นที่อันเปนที่กันดาร ยอดเขากะปุ่มกะปิ่ม บางทีศิลาแท่งเดียวยาวตั้งสี่ห้าเส้น สูงตั้งเส้น ไม่มีดินปนเลย มีแต่ดินอยู่ข้างบนก็ปลูกต้นสนได้ แม่น้ำเมืองทรอนต์เยมมีอีกแม่น้ำหนึ่งต่างหาก เรียกนิเคลเบียน เปนแม่น้ำใหญ่ไม่มีเกาะ มีแต่หาด ตกทะเล แต่ไม่ขึ้นไปมากเท่าใด มีกรุยปักร่องน้ำเรือเดิน มีตะพานข้าม ตะพานนี้ทำรูปแปลกมาก ตะพานรถไฟตามทางที่ข้ามแม่น้ำไม่ใคร่จะได้ใช้ตะพานเหล็ก โตเท่าใดก็ใช้ไม้สนเปนที่น่าดูมาก แสงสว่างตามทาง เพราะนั่งมาตลอด จึงสังเกตได้ว่าเปนอย่างไร สว่างอยู่จนเวลายามเศษตกเปนเวลาเย็น เวลา ๔ ทุ่มโพล้เพล้ เวลา ๕ ทุ่มมืดเท่าเดือนหงาย เวลา ๕ ทุ่มครึ่งกลับสว่างเท่าบ่าย ๔ โมง เวลา ๕ ทุ่ม ๔๕ แสงเงินขึ้น เวลาสองยามแสงทองขึ้น เวลา ๗ ทุ่มสว่าง ราษฎรทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ไม่เห็นใครนอน ตื่นเต้นกันมาดูอยู่ข้างหนทาง ม้าก็ไม่นอน วัวก็ไม่นอน ไม่รู้ว่าจะนอนกันเวลาใด

มาถึงทรอนต์เยม ๗ ทุ่ม คนดูแน่นเหมือนเวลากลางวัน ลักษณอาการของคนที่นี่ ตื่นเต้นชอบดูจริง ๆ แต่ดูอย่างไม่มีขาย คือจะคอยจะมุงอย่างไรก็แสดงความเคารพ ชวนแต่จะโยกมือร้องฮูระ ฮูระ อยู่เสมอ ยิ่งคนที่ทรอนต์เยมยิ่งสันทัด

อย่างอรรมเนียมมาก เพราะเอมเปอเรอเยอรมันเสด็จมาอยู่บ่อย ๆ คนข้างเหนือ ตาน้ำเงินจัดแลผมสีจางเกือบจะเปนสีขาวทั้งนั้น

เดินทางวันนี้ เปนระยะเวลาถึง ๑๖ ชั่วโมง แต่ในรถรางเล็กมีที่นอน อย่างพระแท่นทองเหลืองเต็มบริบูรณ์ สำหรับเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษี มีที่นอนผ้าห่มเสร็จ จนกระทั่งม่านคาดกันรอบ พ่อได้นอนสบายดีเหมือนอยู่เรือน เสียแต่รู้สึกกระฉ่อน จนกระทั่งขึ้นมานอนบนโฮเตลแล้ว ตื่นขึ้นทีไรรู้สึกว่ามันกระฉ่อนกระฉิ่น เปนคนละอย่างกันกับเมาเรือ เมาเรือนั้นรู้สึกโคลงเคลง เมารถไฟเมากระฉ่อน จนตื่นขึ้นแล้วจึงได้หาย

ได้มาอยู่ที่โฮเตลนี้ เรียกว่าบริตันเนีย เปนโฮเตลอย่างดีในเมืองนี้ นับว่าพอใช้ได้อยู่ แต่เรื่องกลางคืนนั้นเปนเล็กกัน ไม่มี แต่เคราะห์ดีที่ฝนไม่ตก จึงเอาเปนใช้ได้ ได้ส่งรายชื่อระยะทางมาให้ดู มันแปลก ๆ จะจดลงเปนหนังสือไทยก็ป่วยการ เพราะไม่ต้องจำไปข้างไหน รายวันค้างมาทั้งวัน วันนี้ (ที่ ๘ กรกฎาคม) ก็มีวันเที่ยวอยู่วันเดียว จึงต้องไปเที่ยวเสียโดยมาก รีบกลับมาจำได้เพียงเท่านี้ ส่วนรายวัน วันนี้ (ที่ ๘) จะได้เขียนต่อไป ซึ่งต้องส่งวันนี้ เพราะมีท่าทางที่จะส่งได้เท่านั้น ด้วยพระยาวิสูตรจะกลับลงไป ต่อนี้ไปอีกน่ากลัวจะส่งอะไรไม่ได้ เว้นไว้แต่หนังสือ จะได้ลองส่งไปสต์ตามระยะทาง ขอจบข้อความเพียงเท่านี้ ขอลาขึ้นไปข้างเหนือ ซึ่งนับว่าเปนที่สุดแดนมนุษย์อยู่ แต่รู้สึกว่าจวนจะถึงเวลากลับอยู่แล้ว จึงไม่มีความอึดหนาระอาใจอะไร ได้รับหนังสือแล้ว แต่จะเขียนตอบก็ไม่ทัน รู้สึกว่าเวลาช่างมีน้อยเสียจริง ๆ ถึงยับยับ ข้อความคงจะขาดตกบกพร่องเสียเปนอันมาก ด้วยรีบเหลือเกินนัก แต่ขอให้อุ่นใจเถิดว่าพ่อมีความศุขสบายดี

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๙

คืนที่ ๑๐๔

เรืออัลเบียน ทรอนด์เยม

วันจันทร์ที่ ๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ตื่นสาย ๔ โมงเพราะนอนดึก กินเข้าแล้วไปดูคะธีดรัล ซึ่งเปนที่ราชาภิเศกเจ้าแผ่นดิน วัดนี้ทำด้วยศิลาอย่างอ่อนสีเทา ที่เรียกว่า โซปสโตน สร้างมา ๖๐๐ ปีแล้ว สัณฐานวัดก็เปนรูปไม้กางเขน แต่มีด้านหลังยาวออกไป ซึ่งเปนหลังคามุงกระเบื้อง เห็นจะไม่สูงเท่ากันกับข้างน่า เพราะฉนั้น จึงได้เปนเวลาที่ช่างกำลังจัดการก่อสร้างขึ้นใหม่ทำเปนมุขยาวแลสูงเท่ากันกับมุขน่า ถ้าหากว่าแล้วเสร็จ หอระฆังจะเปนศูนย์กลางยอด มุขน่ายาวมุขหลังยาว มุขข้างสั้นเท่ากันข้างละสองมุข วัดนี้ดีกว่าที่เดนมาร์ก เปนฝีมือช่าง มีลายขุดสลักศิลา ที่แปลกอย่างยิ่งนั้น คือใช้ระย้าโคมไฟฟ้า โคมใหญ่ ๆ ทั้งชั่วปลายผนังก็มีโคมราย คงจะเปนเหตุด้วยมืด น่าฤดูหนาวคงจะต้องจุดไฟ การที่ทำใหม่เปนการใหญ่มาก ไม่ใช่แต่ตั้งนั่งร้านเสาหลักแพติดร่าวแล้วผูกนั่งร้านไม้ไผ่อย่างของเรา ถึงปลูกโรงไม้ครอบผนังมุขที่จะก่อสร้างนั้นมุงหลังคาสังกะสีมีน่าต่างติดกระจก ทาน้ำมันอย่างเรียบร้อย ลักษณโรงราชรถของเราแต่สูงสามชั้น ยาวกว้างมาก คลุมโบสถ์นั้นมิด ภายในก็ตั้งรางล้อเลื่อนขนศิลา แลตั้งเครื่องจักรเลื่อยศิลา ไว้ชานด้านหลังกว้าง ปลูกโรงแถวคดเข้ามาติดหลังโบสถ์ ช่างกำลังทำงานอยู่ทั่วทุกแห่ง กำหนดว่าอีกประมาณสิบสี่สิบห้าปีจึงจะแล้ว เอมเปอเรอเยอรมันเขาเปนธุระมาก เสด็จมา

ทุกปี แลคัวรงานทุกปี ว่าโปรดปรานมาก วัดนี้ซึ่งเปนที่ฝังศพเซนต์ออลาฟ เซนต์ออลาฟนี้เปนเจ้าแผ่นดินตั้งเมืองหลวงอยู่ทรอนด์เยม เข้มแขงในการศึกสงครามมาก แต่ภายหลังตายในที่รบ ครั้นนานมาขุดศพขึ้นเห็นว่าผมยาวออกทั้งที่ฝังไว้ ดังนั้นต้องด้วยลักษณผู้วิเศษในพระสาสนา จึงได้ยกขึ้นเปนเซนต์ย้ายศพไปฝังใหม่ เครื่องราชอิศริยาภรณ์เซนต์ออลาฟของกรุงนอรเวออกจากพระนามเจ้าแผ่นดินองค์นี้ ได้ขึ้นรถไปถ่ายรูปวัดแลถ่ายรูปแม่น้ำนิเดลเวียน แม่น้ำนี้เปนแม่น้ำเฉภาะเมืองทรอนด์เยมตอนใกล้ข้างปากอ่าวทเล มีโรงไว้สินค้าปลูกขวางน้ำติด ๆ กันตลอดตอนใต้สะพาน ข้างเหนือน้ำแลเห็นภูเขา มีชุมแลมีตึกใหญ่อยู่ห่าง ๆ กัน ตัวเมืองเองนั้นตั้งอยู่ในวงแม่น้ำ ถนนกว้างประมาณสิบแปดวา แลยังมีทางคนเดินกว้างประมาณ ๓ วาบ้าง ๔ วาบ้าง ทั้งสองข้าง ตรงเปนแนวเรือนห่างจากกันในสองฟากถนนสิบสี่วาฤๅสิบหกวา เรือนในเมืองเปนแห่ง ๆ ถ้าเปนแบงก์เปนโฮเตลมิวเซียมแลโรงเรียนชั้นสูงเช่นนี้ ก่อเปนตึกแต่ไม่มีเกินสามชั้น ตึกเหล่านี้ไม่ได้อยู่เปนหมวดเปนหมู่ ปนกันไปกับเรือนไม้ แต่จะเปนตึกก็ดีเรือนไม้ก็ดี ไม่มีบานน่าต่างไม้เลย ใช้บานกระจกแล้วเปนแล้วกัน ข้างในมีม่าน ใช้ผ้าโปร่งแขวนเปนไขแล้วมีม่านชักบังเงา ผ้าเลี่ยนฤๅดอกลาย ถ้าเปนห้าง ถึงจะเปนเรือนไม้เรือนไหล้อย่างไร คงเปนบานกระจกมีของตั้งเหมือนอย่างในเมืองใหญ่ทั้งปวง ไม่มีพระราชวัง เจ้าแผ่นดินเสด็จมาราชาภิเศก ก็อยู่ตึกสำหรับเมือง คำที่เรียกว่าตึกนี้เห็นจะไม่ตรง รูปเหมือนตึกแต่ทำด้วยไม้ แต่ก็อยู่เวลาราชาภิเศกคราวเดียว ถ้าเวลาอื่นเสด็จมาก็อยู่โฮเตลที่พ่ออยู่นั้น ไม่ใช่ไล่เอาทั้งโฮเตล ใคร ๆ ก็อยู่ได้ เพราะฉนั้นเจ้าแผ่นดินจึงบอกพ่อว่า ให้ส่งใครเขาไปดูโฮเตลเสียก่อน มันไม่สู้ดี เคยอยู่แล้ว

ได้เข้าร้านสามร้าน ซึ่งเปนแฟชันเนเบอล ที่ใครใครมาต้องเข้าทั้งนั้น เหตุด้วยต้องซื้อเครื่องแต่งตัวขนสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งเปนของสำหรับประเทศ ไช่แต่จะเพื่อเปนของประหลาดของฝาก เปนของจำเปนที่จะต้องหาตระเตรียมสำรองไป เพราะไม่รู้ว่าจะกลับหนาวเปนเช่นวินเตอได้เมื่อไร การที่ประเทศเหล่านี้ร้อนอยู่ได้ ด้วยกระแสน้ำซึ่งมาจากอเมริกา เรียกว่า คัลฟสตรีมมาเปนลำมีกำหนด มากระทบอิงค์แลนด์แลเดนมาร์กแล้วจึงมากระทบนอรเว ทำให้น้ำอุ่น เดี๋ยวนี้เขากล่าวว่าอากาศวิปริตไปกว่าแต่ก่อน เพราะแหลมแซนฟรานศิสโกที่อเมริกางอกมากออกมา สายน้ำเดินค่อนจะอยู่ข้างบิดไป ถ้าไม่มีกระแสน้ำนี้ เมืองเหล่านี้จะหนาวทนไม่ได้ คนมักจะเข้าใจว่าทรอนด์เยมนี้เปนเมืองเหนือใกล้นอทเคป แต่ที่จริงยังไกลมาก เพราะเหตุฉนั้นจึงเปนท่าที่สำหรับจะตระเตรียมตัวขึ้นไปนอทเคป คือเสื้อขน, หมวก, รองเท้า. ถุงมือทำด้วยขน, เสื้อชั้นในชั้นนอกทำด้วยหนังฟอก ส่วนของเล่นของใช้ เช่นเครื่องของโบราณประหลาด ๆ ของประเทศนอรเว เปนเครื่องเงิน เครื่องไม้เครื่องตุ๊กตา หนังสัตว์ เขาสัตว์ ในสามร้านนี้เปนที่มีชื่อเสียง ใครไปมาก็ซื้อ เวลานี้กำลังมีคนอังกฤษเที่ยวมาก ในการเที่ยวแถบนี้ พ่อยากจะยกถวายเอมเปอเรอเยอรมัน เสด็จมาทุกปีแลเที่ยวซอกแซกทุกแห่ง คนในแถบนี้อยู่ข้างรักใคร่นับถือกันมาก แต่ก่อนมาก็ไม่ปรากฎว่าผู้ใดมาเที่ยวมาก ตั้งแต่เอมเปอเรอเสด็จทุกปี ๆ ใครมีกำลังเปนต้องมา เลยเปนแฟชันเนเบอล กำลังจะขึ้นต่อไปข้างน่า แต่คนในประเทศยุโรปนี้ยังไม่เคยมาโดยมาก ต่อไปภายน่าเห็นจะได้ยินเรื่องเที่ยวแถบนี้มากขึ้นทุกที เดี๋ยวนี้ชาวร้านที่สำคัญ ๆ ก็พูดอังกฤษได้แล้วทั้งนั้น ในเมืองซึ่งเปนที่คนไปมาเที่ยวมาก ๆ ชาวร้านคงจะต้องพูดได้สามภาษา อังกฤษ ฝรั่งเศส แลเยอรมัน กลับไปกินเข้าที่โฮเตล แล้วไปซื้อเครื่องเงินเครื่องลงยา

จนบ่าย ๓ โมง ตาเจ้าของร้านคนหนึ่งแก่ช่างพูดอึงจริง ๆ อี้ไม่มีมูลต่าง ๆ จนอดหัวเราะไม่ได้ แกเลยไม่รู้สึกตัวเลย

ออกจากร้านไปขึ้นเขา เรียกว่าฟยี่เซดดาเปนเขาอยู่ใกล้เมืองทรอนต์เยม ทางขึ้นไม่สู้ชัน ความจริงพื้นแผ่นดินเมืองทรอนต์เยมมีที่ราบอยู่แต่ที่ตรงตั้งเมืองเท่านั้น พอพ้นออกไปก็เปนลูกเขา ไม่มีน่าผาแต่สูงกว่าเนิน มักจะเปนสันตม ๆ ตาดลงไปหาแม่น้ำตลอดไปทั้งนั้น แม่น้ำก็คดเคี้ยวมาก เปนน้ำตื้นศิลาตระกระโดยมาก ไม่ได้ใช้เดินเรือ กระแสน้ำไหลแรงเชี่ยวกรากเหมือนน้ำลำธาร การที่ขึ้นเขาก็ขึ้นไปตามสันตามไหล่ มีเวลาที่ไปราบ ๆ มากกว่าขึ้นชันแต่ทีละน้อย ๆ สูงขึ้นไปทุกที มีบ้านเรือนรายไปตามระยะทางจนถึงยอดเขาที่ติดกันมาก ๆ เปนพื้นรายสุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่มีบ้านเรือน มักที่พื้นน่าเปนชั้น ๆ ขึ้นไป แต่เมื่อแลดูวิวลงมา งามทุก ๆ ช่องเปนลำดับ แต่ข้อซึ่งอัศจรรย์นั้น เมื่อเราอยู่บนเขาแลดูที่ขังน้ำ ไม่แลเห็นเขื่อนที่กั้นไว้ แลลงไปเหมือนกับน้ำทะเลในฟยอด สูงเสมอกับน้ำในที่ขังน้ำซึ่งสูงกว่าทเลตั้งยี่สิบสามสิบเซนตอเปนกันไป ชั่วแต่แลเห็นรั้วขาวกั้นกลาง ที่สุดสูงของเขา ๑๓๐๐ ฟิต มีเซเนตอเรียมอยู่บนนั้น เปนที่ ๆ ใครมาขึ้นมีลายมืออยู่ที่นั่นโดยมาก มีเจ้าแผ่นดินแลพระมเหษีเมืองนี้กับเอมเปรอเยอรมัน แลเจ้านายอังกฤษอื่น ๆ อีกเปนต้น เขาเลี้ยงเรนเดียร์ คือกวางที่สำหรับลากรถไว้ที่หลังเซเนตอเรียมนั้น ถ้าเวลาฤดูหนาวใช้ลากเลื่อน ที่เขาเหล่านี้เปนที่หญ้าเขียวโดยมาก มีป่าสนเปนหย่อม ๆ เปนที่สำหรับเขาเล่นน้ำแขงวิ่งด้วยสกี ก่อนเวลาที่จะกินน้ำชามีฝนตก แต่ไม่ช้าเท่าไรก็มีแดด แดดนั้นใสแหลมมีรุ้งด้วย ลักษณฝนตกเช่นนี้ เขากล่าวกันว่าเหมือนเด็กร้องไห้แล้วหัวเราะทั้งน้ำตา น่าเอ็นดูป่านกัน

กลับลงมาจากเขา พักที่โฮเตล ด้วยนัดรับแอดมิราลอิงเคลฟีลด์ ซึ่งคุมเรือรบอังกฤษสามลำมาทอดอยู่ในท่านี้ แอดมิราลคนนี้ได้เคยพบกันแต่ก่อนคราว

หนึ่งแล้ว มีอัธยาไศรยดีมาก แต่เรือรบที่มานี้ไม่ใช่เปนกองทัพ เปนพาเด็กมาฝึกหัด เขาจะมาพักอยู่ที่นี่ ๗ วันแล้วจะไปเบอรเคน บางทีจะได้พบกันอีกเมื่อขากลับ ได้รับโทรเลขเจ้าแผ่นดินมีมาปราไสยอีก ได้ตอบแลได้ทราบข่าวว่าเอมเปอเรอเยอรมันมาถึงเบอรเคนแล้ว เมื่อถึงที่ไหนได้วางเคเบอลเข้าหาฝั่ง แลมีเรือคอยขี่ได้เดินข่าวอยู่เสมอ

ทำหนังสือต่าง ๆ แลจัดของส่งบางกอกมอบให้พระยาวิสูตร ซึ่งจะกลับไปพรุ่งนี้ แล้วจึงได้กินเข้าเย็น

เคาน์เตสพีรสบอกว่าตกปลาซัลมันสนุก จึงได้ให้ลองจัดดูที่นี่ เขาให้ได้สองอย่าง คือได้เห็นน้ำตกใหญ่ด้วย กินเข้าแล้วเวลายามเศษ ขึ้นรถไปที่น้ำตกเลียบไปตามลำน้ำ แต่ว่าจะต้องขึ้นขึ้นเขาจนถึงสันโดยมาก ชั่วโมงเศษจึงได้ไปถึงเรสเตอรองต์ ซึ่งตั้งอยู่เหนือน้ำตกนั้น เปนเรือนอย่างนอรวิเยียนทำด้วยไม้ มีคนไปอยู่หลายคน น้ำตกนี้ก็เปนน้ำแม่น้ำ มีศิลาคั่น ตกลงมาถึงแม่น้ำชั้นล่างที่ต่ำสูงประมาณสักสิบวา ที่ตรงน้ำตกนั้นกว้างประมาณสัก ๑๕ วาฤๅเส้นหนึ่ง แต่เขาตั้งรอไม้ซุงกันให้ช่องแคบสำหรับล่องไม้ลงแก่ง ไม้ล่องลงได้ แต่มักจะหักที่ตรงนั้น เพราะสายน้ำแรงมาก ที่ซึ่งจะตกปลานั้นคือใต้แก่งซึ่งจะต้องไต่ลงไปตามฝั่งจนกระทั่งถึงน้ำประมาณสิบวา การที่จะลงไปก็ไม่ยาก แต่ขาขึ้นออกจะหอบ การตกเบ็ดไม่สำเร็จ เพราะเปนเวลาร้อนสโนละลายลงมามาก น้ำไหลแรงเกินไป

ขึ้นจากที่นั้นไปด้วยรถอีก ทางสักสิบมินิตเห็นจะได้ ถึงที่น้ำตกอีกชั้นหนึ่ง สูง ๓๕ วา ที่นี่ข้างหนึ่งเขาได้ทำเปนทางลาดด้วยปูนเสมอระดับน้ำข้างบน แล้วเทลงมาให้ไม้ซุงเลื่อนลงมาได้ อีกซีกหนึ่งก่อเขื่อนกั้นช่องกระแสน้ำ ให้ลงมาพัดหมุนเครื่องไฟฟ้าสี่เครื่อง เปนกำลัง ๒๐๐ แรงม้า ได้ไปดูมีคนทำงานอยู่

ในนั้นสามคนเท่านั้น ช่างถูกเสียที่สุดที่แล้ว หว่างกลางน้ำยังตกแรงเปนฝอยฟองพลุ่งกระเซ็น ทางที่ไปต้องเวียนอ้อมไปตามฝั่งน้ำ ตรงน่าน้ำพุห่างประมาณสักห้าเส้นเศษ ฝอยน้ำกระเซ็นถึง

กลับจากนั้นเลยลงมาเรือ ซึ่งเข้าเทียบท่า เปนท่ายาวก่อเขื่อนกันคลื่นเปนเชอร์ มีช่องเข้าออก ถึงเรือสองยาม ยังสว่างดี ได้ออกเรือในไม่ช้านัก เรือรบอังกฤษทั้งสามลำสลุต ได้ชักธงตอบขอบใจ

เมืองนอรเวนี้ ราษฎรพลเมือง ออกไปอยู่อเมริกามากกว่าอยู่ในเมือง เพราะสันดานเปนคนชอบไปไกลมาแต่โบราณ แต่ครั้งที่ยังใช้เรือใบกันอยู่แล้ว เมืองคริสเตียเนียเปนเมืองใหญ่กว่าทั้งหมด มีคนอยู่ในประมาณสองแสนเศษ แต่จำนวนคนขึ้นเสมอ เมืองตรอนดเยมนี้มีคนสามหมื่นแปดพันเท่านั้น เพราะฉนั้นในป่าที่ผ่านมาเมื่อวานนี้จึงมีคนห่าง ๆ วิซซาของเขาสามครั้งสามลา กระชากออกมาถี่ ๆ รวมเปนเก้าหน เพราะฉนั้นเสียงจึงได้กระจาด ๆ ประเดี๋ยวเดียวแล้ว ได้เขียนหนังสือนี้มาจนสว่าง คือเวลา ๗ ทุ่มครึ่ง จึงขอรายกันเท่านี้ที

คนที่ ๑๐๕

วันอังคารที่ ๙ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้เขียนหนังสือไม่เต็มบริบูรณ์ เพราะเวลาดึกตระลีตระลานไป เรื่องน้ำพุนี้เปนของที่กำลังนิยมยินดีกันใหญ่ ที่ใช้เปนแรงหมุนเครื่องจักรแทนสตีม คิดส่วนที่ผิดกันกับใช้สตีม ใช้แรงม้าถูกกว่า ๘๕ เปอเซ็น เพราะฉนั้น เมืองซึ่งมีน้ำพุน้ำตกมาก ๆ นับว่าเปนที่มีสมบัติใหญ่ เมืองสวีเดนแลเมืองนอรเวบริบูรณ์ด้วยน้ำพุน้ำตกได้ใช้การแล้ว บ้างยังเหลืออยู่มากอันจะเกิดประโยชน์ใหญ่ พวกกัมปนีเที่ยวซื้อแลยึดถือที่น้ำตกต่าง ๆ ไว้เสียแล้วมาก ก่อนรัฐบาลได้คิดอ่าน

เดี๋ยวนี้กำลังเกิดวิชาใหม่ด้วยอาไศรยแรงน้ำนี้ คือกลั่นไนเตรดธาตุอย่างหนึ่งออกจากลมอากาศ โดยทำหลอดใหญ่ให้ลมเดินในนั้น แล้วเอาไฟฟ้าเผาลมให้ไนเตรดลงในปูนศิลาขาว นำไปใช้เปนขุยโรยแผ่นดินที่เพาะปลูกให้พืชพรรณงาม กำลังแบงก์ต่าง ๆ ออกเงินทดรองให้ทำการเผาไนเตรดออกจากลมอากาศเปนอันมาก เดี๋ยวนี้ปูนขาวไนเตรดนั้นได้ส่งบรรจุถังขายเปนอันมากแล้ว การที่ความคิดเล็ดลอดไปจนถึงเผาธาตุในลมอากาศมาใช้ได้นี้ก็เปนอัศจรรย์มาก คล้ายกันกับโทรเลขไม่มีสาย อาไศรยด้วยความรู้แตกฉานออกไปจากไฟฟ้า เมื่อทำอันใดได้สำเร็จอย่างหนึ่งซึ่งเปนอย่างรวบยอดของกำลัง เช่นใช้ไอน้ำ ความคิดก็แตกออกไป ในธรรมดากิจการซึ่งควรจะอาไศรยแรงไอน้ำ ครั้นมาจับกำลังไฟฟ้าได้ ความคิดก็แตกออกไปจากธรรมดาที่จะใช้กำลังไฟฟ้า เพียงเวลาในอายุพ่อเท่านี้ แต่ก่อนไฟฟ้าดูเปนแต่ของทดลองเล่น เดี๋ยวนี้เปนของที่จำเปนใช้ได้ประโยชน์จริง กว้างขวางนักหนาแล้ว ยิ่งรู้มากความคิดก็ยิ่งแตกสาขาออกไป ความวิเศษขึ้นในการงานของมนุษย์จะหาที่สุดมิได้ ผู้ใดมีชีวิตรอยู่ช้าไปฤๅที่เกิดมาใหม่ ๆ คงจะได้เห็นแต่สิ่งซึ่งวิเศษดีขึ้นร่ำไปไม่มีที่สุด

เมื่อตื่นนอนมาไม่มีคลื่น ทะเลเรียบตลอด เวลาเช้าเรือเข้าในช่องชื่อรวิก เปนช่องไม่กว้าง แต่น้ำลึกเรือเดินได้ใกล้ ๆ ฝั่ง มีศิลาในน้ำบ้างราย ๆ มีเครื่องหมายต่าง ๆ โตบ้างเล็กบ้าง แต่ไม่ได้ใช้ตะเกียงเลย เพราะเหตุที่น่าร้อนไม่มีมืด เรือเดินได้ทั้งกลางวันกลางคืน น่าหนาวก็เดินแต่เวลากลางวันที่มีแสงสว่าง สองฝั่งเปนเนินศิลาลูก ๆ มีดินอยู่เบื้องบนสักสองสามนิ้วพอหญ้าขึ้น ไม่มีต้นไม้เลย ภูเขาสูง ๆ ก็มีมาก มีแต่หญ้าไม่มีต้นไม้เหมือนกัน มีเรือนโรงหาปลาตั้งราย ๆ กันไป นาน ๆ มีแห่งหนึ่ง มีเรือไปนาน ๆ ลำหนึ่ง เรือเล็กที่นี่รูปคล้าย ๆ เรือแจวปนกับเรือไวกิง ปลามีชุมมาก เปนปลาเฮริงมากกว่าอย่างอื่น แต่เดี๋ยวนี้มีคำร้องกันอยู่ว่าปลาน้อยไปกว่าแต่ก่อน เหตุด้วยรัฐบาลอนุญาตให้จับปลาวาฬข้างนอก แต่

ก่อนปลาวาฬไล่ปลาเล็ก ๆ เข้าในช่อง มีโรงโกดังใหญ่ ๆ สำหรับรับเก็บปลาตากแห้ง ปลานั้นตากบนศิลา ไม่ต้องตั้งร้าน มีวัวมีแกะสัตว์ของเลี้ยงบ้างราย ๆ เวลาน่าหนาวไม่ใคร่จะมีหญ้าแห้งพอ เพราะตามแถบนี้หญ้าต้นเตี้ย ๆ ถ้าหญ้าแห้งไม่พอเลี้ยงสัตว์ ต้องใช้ปลาป่น วัวแลแกะก็กินปลาได้ด้วยไม่มีอะไรจะกิน ลืมพูดถึงหญ้าแห้งแถบข้างเหนือนี้ จะกองตากอยู่ในพื้นแผ่นดิน เช่นกับที่ท่ามกลางฤๅข้างใต้ประเทศยุโรปไม่ได้ เพราะอากาศร้อนน้อย ต้องเอาขึ้นพาดราวให้ลมเป่าแห้ง กว่าจะแห้งก็ช้ามาก พระอาทิตย์เวลาออกก็แจ่มแสงแหลม เว้นแต่นั่งในแดดไม่ร้อน กลับเปนกิจวัตร์ที่จะต้องออกไปนั่งในกลางแดดได้มากเท่าใดยิ่งดี ถ้าขึ้นอยู่ในเรือนฤๅในร่มไม่ออกแดดก็เย็น ความชื่นชมยินดีในการเห็นพระอาทิตย์ของฝรั่งนั้นเปนที่สุดที่แล้ว แต่เห็นจะไม่ถึงพวกเราที่มาทางนี้ ถ้าเราเห็นพระอาทิตย์เข้าเกือบจะประโคมได้ รู้สึกชื่นอกชื่นใจจริง ๆ

ทางที่มาตั้งแต่ทรอนต์เยมคืนนี้ นับว่าคนไทยยังไม่มีผู้ใดได้เคยมาถึงเลย มีคนไทยที่ได้เคยมาถึงทรอนต์เยมแล้วสามคนเท่านั้น ระยะทางที่จะขึ้นไปจนถึงนอทเคปไกลมาก ถ้าจะเทียบหนทางตั้งแต่คริสเตียเนียมาถึงทรอนต์เยม เท่ากันกับจากทรอนต์เยมไปถึงโบเดอ ซึ่งจะถึงในเวลาพรุ่งนี้เช้า ถ้าจะนับโซนทรอนต์เยมยังอยู่ในเตมเปอเรตโซน ตั้งแต่โบเดอขึ้นไปจึงเปนอาร์กติกโซน เปนส่วนตอนข้างหัวโลกฝ่ายเหนือ

เวลาบ่าย ๒ โมงกินเข้าแล้ว เรือจอดที่ตอร์คแฮตเตน ตอร์คแปลว่าตลาด แฮตเตนว่าหมวก ตอร์คแฮตเตน แปลว่าหมวกไปตลาด เรียกตามสัณฐานของเขา เพราะเขานั้นรูปเหมือนหมวกที่ผู้หญิงใส่ไปตลาด มีช่องกลวงที่ตรงกลางใหญ่ทลุแลเห็นฟ้า เขานั้นสูง ๘๒๗ ฟิต ปล่องที่ทลุสูงกว่าทเล ๔๐๗ ฟิต ในปล่องนั้นสูงไม่เสมอกัน อย่างต่ำเพียง ๖๐ ฟิต อย่างสูงถึง ๒๕๐ ฟิต กว้าง ๆ แคบ ๆ ที่

รูปทรงถ่ายสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับพระองค์เจ้าอุรุพงศรัชสมโภช
ที่ในเรืออัลเบียน

แคบถึง ๓๖ พืต ที่กว้างถึง ๘๘ พืต มีเขาคิดเห็นต่าง ๆ แลมีเรื่องนิทานเกี่ยวข้อง เทือกนิทานตาม่องไล่ แต่จะไม่เล่าในที่นี้ ทางที่ขึ้นไปด้วยเรือเล็ก ไม่ไกลจากที่ทอดเรือเท่าใด มีตพานสูงขึ้นด้วยกระได เปนฝั่งพื้นศิลาตรุตระ มีเสาธงยักมีเด็กแลยายแก่ซึ่งอยู่บ้านแถบนั้น มาคอยเปนคนนำทางเพราะไม่มีหนทาง เดินไปตามก้อนศิลากระยุ่มกระยั่มข้าง ที่หญ้างอกคลุมบนศิลาข้าง พื้นหญ้านุ่มหยุ่น ๆ เพราะเหตุที่ข้างล่างเปนตัฟ คือรากหญ้าเก่าปนดิน สีดำเจือแดง ถ้าขุดขึ้นมาผึ่งไว้ให้แห้งติดไฟได้เหมือนถ่าน ไฟติดอยู่ได้นาน ๆ ไม่สุกวูบอย่างรากไม้ใบไม้ แต่ความร้อนไม่ใคร่จะแรง มีเท่ามาก ตัฟอันหนึ่ง ๆ ที่ขุดขึ้นมา ลึกแลกว้างเต็มใบพลั่ว เปนแท่งสี่เหลี่ยม ตัฟเช่นนี้ที่นี่ใช้ทั่วไปในบ้านทั้งปวงด้วย หญ้าที่ขึ้นบนตัฟเปนหญ้าใบบางไม่หนา ใบสั้นไม่ยาว เมื่อวานนี้แลเมื่อเช้านี้ยายแก่บอกว่าฝนตกจึงได้มีน้ำซึมอยู่ตามพื้นมาก เดินต้องพลัดขึ้นตามก้อนศิลา ไม่ใช่เดินง่าย แต่ไม่ยากเหลือเกิน ขึ้นไปข้างบนมีมอส ทำนองต้นผักเบี้ย แต่ใบแข็ง ตามซอกหลังก้อนศิลา มีดินเพียงสักนิ้วหนึ่งสองนิ้ว แต่มอสงอกแห้งทับ ๆ กันนุ่มเหมือนพรม ข้างล่างแห้งเปนสีขาวเหมือนต้นแซหนัง มอสแห้ง ๆ สีขาวนี้เปนอาหารของกวางเรนเดียร์ที่สำหรับใช้ลากเลื่อน ซึ่งไปเห็นเมื่อวานนี้ ตัวเรนเดียร์นี้สีสรรน่าเกลียด มีขาวกับดำปนกัน ขาวแห้ง ๆ เหมือนกันกับมอส ดำก็เปื้อน ๆ กินมอสนี้เบิกบานทีเดียว มันหลุดจากศิลาง่าย ๆ เอามือขยุ้มดินก็ติดขึ้นมาด้วยทั้งพวงมีลูกบลูเบอรีสำหรับทำแคลแรต เปนลูกแดงเล็ก ๆ ในหญ้า รสเปรี้ยวมีเม็ดในนั้นมาก ได้ไล่เลียงยายแก่ว่าเธออยู่อย่างไร ดูแกเบิกบานในที่อยู่ของแกมาก ว่าบรรดาเกาะเหล่านี้ไม่มีที่ไหนสู้ เพราะมีหญ้าบริบูรณ์กว่าที่อื่น เลี้ยงวัวได้ถึง ๖ ตัวสารพัดนมเนยอะไรใน ๖ ตัวนั้น พอเลี้ยงกัน ตัวสองคนผัวเมีย มีลูก ๗ คน

เปนหนุ่มเปนสาวแล้ว ต้องซื้อกินแต่แป้งขนมปัง เรื่องที่ให้วัวกินปลานั้น ด้านลมไม่จำเปน เพราะเอาปลาไปขายได้ราคาเปนเงินมาซื้อหญ้า มีที่ซื้อหญ้า ไม่เหมือนด้านอื่น ซึ่งจำเปนต้องให้วัวกินปลา

ทางที่ขึ้นต่อไปข้างบน เปนฉวากหว่างเขา แลดูออกไปข้างทเลเห็นเกาะแลช่องทเลงดงาม ด้านข้างในเปนน่าผาสูง พืชขึ้นเกียรเดิน เหนื่อยจึงได้หยุดอยู่เสียกลางทาง แต่ดูกลาร้อนจนถึงเหื่อออก คนอื่นขึ้นไปยายแก่กับลูกสาวน้ำ คอยอยู่เปนนานจึงได้กลับ ใครกลับมาก็ไม่ล้าหลังเหมือนเจ้าพระยาสุรวงษ์ มีคนเอานมวัวแลน้ำแตงมาขายกินชื่นใจดี กลับลงมาถึงเรือเกือบ ๔ โมง ออกเรือต่อมาพอถึงข้างเหนือ แลเห็นช่องเขาปากข้างเหนือทลุโต ลักษณอย่างเขาอกทลุเมืองพัทลุงนั้นเอง แต่ดีที่เฉภาะเปนช่องอยู่ตรงกลางเขาทั้งข้างส่วนสูงแลส่วนกว้าง ไม่ทลุเฉียว ๆ ในที่บางเหมือนเขาอกทลุ เพราะฉนั้นถ้ำจึงได้ยาวเปนปล่อง เขาเรียกปล่องนั้นว่า วูลเลทคัลช่อง ถัดมาอีก ถึงเขาที่นับชื่อ ๗ นาง เปนเขามียอดเรียง ๆ กันไปเจ็ดยอด แต่ติดกันอยู่เปนแฝดสองยอด แนวเขา ๗ ยอดนี้เปนสายใน มีสโนเกาะอยู่ตามแอ่ง ๆ ไม่มีต้นหญ้าฤๅไม้ที่เขียวไหม แต่มีแนวเขาเตี้ยคั่นอยู่ข้างน่า เขาเตี้ยนี้มีต้นหญ้าเขียวตลอด มีบ้านพวกประมงรายห่าง ๆ กัน รูปพรรณสัณฐานเหมือนอย่างเรือนตุ๊กตาฝรั่ง ที่ใช้ไม้สนถากหยาบ ๆ แลต้นไม้มีฐานซึ่งเคยเล่นกันมาแต่เด็ก ๆ ดินฟ้าอากาศแลน้ำ เหมือนรูปเขียนเมืองนอรเวที่เขาเขียน ซึ่งเราไม่เห็นจริง มันใสแจ่มกว่าปรกติมาก กินเข้าเวลาทุ่มครึ่งวันนี้ แดดยังจ้าเท่าบ่าย ๓ โมงในกรุงเทพฯ พระอาทิตย์วันนี้ใสไม่มีเมฆหมอกเลย จนออกร้อนไม่ใคร่จะหนาว เวลา ๕ ทุ่มพระอาทิตย์จึงได้ตก แต่ถึงพระอาทิตย์ตกแล้วก็ยังสว่าง พระอาทิตย์ขึ้นแลพระอาทิตย์ตกที่นี่ช้ามาก อยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้นนาน ๆ เพราะ

เหตุฉนั้นวันจึงได้มาก มีเวลามืดน้อย เวลา ๕ ทุ่มนี้เปนเวลาที่เรือเข้าในอาร์กติกโซน พระอาทิตย์ตกน้ำ มีเวลามืดสักครึ่งชั่วโมงก็กลับแสงสว่างขึ้นอีก เวลาพรุ่งนี้เห็นจะไม่ตก

คืนที่ ๑๐๖

วันพุฒที่ ๑๐ กรกฎาคม

เวลาเช้าเรือจอดที่โบเดอ ยังไม่ทันตื่น ตำบลนี้เปนที่ประชุมบ้านพวกหาปลาแห่งหนึ่ง ได้ลงเรือโมเตอลอนช์ ไปขึ้นที่ท่ามีสพาน ต้นสพานเปนเนินทางชันขึ้นไป ตามริมฝั่งทเลปลูกโรงกุฎัง สำหรับไว้ปลาแห้งเรียงติด ๆ กันไป เสาปักลงในน้ำ มีราษฎรลงมาคอยดูอยู่ที่สพานมาก มีเรือเสาเดียวใบข้างเรือเล็ก ๆ มาก ริมตลิ่งเหมือนอย่างที่หาปลาทั้งปวง ขาดแต่ร้านตากปลา มีคนถือพวงปลาหิ้วไปหิ้วมา เห็นจะขึ้นจากเรือ เมื่อขึ้นไปถึงต้นถนน แลไปตามท้องถนนทั้งข้างเหนือข้างใต้ และแลกลับลงมาทางสพาน ดูเหมือนปากน้ำโพจริง ๆ พอเลี้ยวข้างขวาก็ถึงร้านตาเจ๊กสมบุญ[๑] แต่ที่นี่เปนฟาเมซี แต่ก็ขายของอะไร ๆ ดีปาถะ เหมือนกันกับปากน้ำโพ เครื่องเดินทางเปนพื้น ข้ามฟากถนนไปอีกฟากหนึ่ง เข้าห้างเปนโรงแถวชั้นเดียวทั้งหมด ขายของต่าง ๆ อย่างสามัญ จะหาของซึ่งเปนสเปเชียลสำหรับที่นี่ได้แต่กะโปรงปลา ซึ่งควรจะเรียกว่าของได้ แลศิลาที่ฝังทำนองเปนแร่อย่างใดอย่างหนึ่ง เปนเครื่องทับหนังสือกับโปสต์การ์ด มีเท่านั้น กำลังอยู่ในร้านฝนตกต้องซื้อร่มอีกคันหนึ่ง สำหรับกั้นเดินกลับมาลงเรือ คนก็มากหลายพัน พอครึ่งกันกับปากน้ำโพ แต่ถนนของเขาดีกว่าถนนกรมตำรวจที่ปากน้ำโพ เวลากลับลงมาถึงที่สพาน

---

๑ ที่ทรงดำรัสเรียกว่า "เจ๊กสมบุญ" นั้น คือเจ๊กสมบุญ ศิริภาพ เปนนายห้างตั้งร้านใหญ่อยู่ที่ปากน้ำโพ ต่อมาได้เปนขุนวัฒนวานิช

มีผู้เอาปลาซัลมันตัวใหญ่มาถวาย ยื่นลูบคลำยื่นอีก ๆ จะให้รับ แต่จะว่ากะไรก็ไม่ว่า จึงไม่ได้รับออกเรือมา ชุล่าหลังเรือตามมา พอขึ้นบนยอตช์ เขาก็เดินตามเข้ามายืนที่กระได ยิ้มแย้มแจ่มใสให้ปลานั้นอีก ออกรักว่าใจดี จึงได้เอาดุมมือเงินลงยา จ.ป.ร. คู่หนึ่งไปให้ ด้วยความดีใจยื่นมือมาจับมือพ่อทั้งที่เปื้อน ๆ ปลาอยู่เช่นนั้น มือเหม็นคาวซูจึงต้องมาล้าง ปลาซัลมันกลิ่นกล้า ถึงฝรั่งก็ออกขยาด เจ้านั้นลงเรือไปอวดลูกกระดุมเรื่อยตลอดทาง ดุมนั้นเห็นจะเหม็นคาวทั้งห่อ ได้ออกเรือต่อไปในเวลานั้น

คิดการเรื่องที่จะไปต่อไปอีก เดิมกำหนดว่าพรุ่งนี้เช้าจะถึงตรอมซอจะแวะตรอมซอก่อน แล้วจึงจะไปฮาเมอเฟสต์ ถึงฮาเมอเฟสต์เช้า ตอนบ่ายไปนอทเคป ไปมีความคิดว่า ได้ถึงฮาเมอเฟสต์แล้ว ควรจะไปดูพวกลัป อันสำเนียงอังกฤษอ่านเป็นแลปนั้น ซึ่งเป็นชาวป่าอยู่ข้างในลึกเข้าไปห่างชั่วโมง ๑ เดิน ทั้งไปทั้งมาจะกินเวลาอยู่ในราว ๓ ชั่วโมง จะไปถึงนอทเคปบ่ายมากเกินไป พระยาชลยุทธเตรียมมาสำหรับจะให้สลัก จ.ป.ร. ด้วย เวลาจะไม่พอทำงาน จึงตกลงเปลี่ยนเสียใหม่ข้ามไม่แวะตรอมซอไปฮาเมอเฟสต์ทีเดียว คงจะไปถึงฮาเมอเฟสต์ในเวลาบ่ายกินเข้ากลางวันแล้ว ตรงไปถ่ายรูป ซึ่งอยากจะถ่ายรูป เพราะเหตุว่ามาถึงที่สุดแดนมนุษย์อยู่ ควรจะได้ถ่ายรูปในที่นั้น แล้วไปดูพวกลัป กลับมาค่ำออกเรือจากฮาเมอเฟสต์ไปนอทเคป ขึ้นนอทเคปแต่เวลาเช้า ได้สลักเสียวันยังค่ำ แล้วเลยอยู่ดูพระอาทิตย์จนตลอดพ้นสองยามแล้ว จึงกลับมาแวะฮาเมอเฟสต์รับรูปที่ถ่าย และจะได้บอกโทรเลขวันกลับในที่นั้นด้วย รุ่งขึ้นจึงจะขึ้นตรอมซอ ขากลับจะได้ไม่ต้องนั่งอยู่ในเรือหลายวัน

ตั้งแต่มาตอนนี้ไม่มีคลื่นเลย เพราะมาในช่องเกาะตลอด แลเห็นภูเขา ฝั่ง แลเกาะ ตลอดหนทาง ภูเขามีสโน กองอยู่ในที่สูง ๆ ทั่วไปทุกเขา หน้าตาเป็น

เซคร์อาร์กติก ที่เคยเห็นในรูปอยู่เนืองๆนั้น วันนี้แดดไม่แจ่ม ไม่แลเห็นดวงพระอาทิตย์ แต่ฝนไม่ได้ตกต่อไปอีก น่ากลัวแต่วันที่ไปถึงนอทเคปเปนอย่างนี้จะเต็มที่ จะไม่ได้เห็นพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืน ถ้าหากว่าเสียที่เสียครั้งหนึ่งแล้วยากที่จะขึ้นมาดูอีกได้ จึงเปนที่ใจเต้นอยู่

เวลาบ่าย ๔ โมง นึกถึงปลาซัลมันที่เขาให้ ว่าจะทำอะไรกินดี ตกลงว่าควรจะต้มเข้าต้มปลาซัลมัน แต่ไม่มีผู้ใดสันทัด ไทยถึงเสด็จไปต้มที่ครัวเอง ถามถึงน้ำปลา ตาอันนั่งเหมือนไม่ได้ยิน แปลคำเก่าคำก็ไม่พูด พระยาบุรุษก็นิ่งเสียด้วย แปลว่าเจ้าคุณจางวางแลคุณพระนายไม่รู้เลยว่ามีอะไรบ้าง ตกลงที่แคล์กันว่าไม่มีทอดอุระว่าจะใช้เกลือ ที่หลังนายศรีทหารเรือที่เอามาใช้ มายืนยันว่ามี รับจะไปเอามาให้ ตกลงเปนได้ มาต้มเลี้ยงกันทั้งฝรั่งทั้งไทยอร่อยดีมาก เสียแต่ปลามันจืดออกจะเปนกระดาษ ๆ สู้ปลากระพงไม่ได้ ตั้งแต่ได้กินเข้าต้มปลาซัลมัน เลยกำเริบกันใหญ่ เจ้าชายอุรพงษ์เปนตัวนำ อยากกินไม่มีกินนี่ติดสมยดีบ้า รับจะไปจัดให้พร้อมสำหรับพรุ่งนี้ แต่ครั้นไปตรวจเข้าก็เปล่าทั้งนั้น น้ำตาลก็ไม่เอามา อ้ายน้ำตาลที่เคยเกิดความแล้วเกิดความเล่นเห็นไม่ต้องการ น้ำพริกแกงก็ไม่เอามาเลิกเสียด้วยอะไรก็ไม่รู้ แต่น้ำพริกแกงสำหรับกองทหาร หม่อมนเรนทร์เข้ามีติดมาคงขาดแต่น้ำตาล กองตะกลามบอกให้ทดลอง เปนอันจะได้ทดลองกันพรุ่งนี้

วันนี้พระอาทิตย์สูงมาก ตอนบ่ายลงมามีเวลาอากาศแจ่มบ้าง เวลา ๒ ทุ่ม พระอาทิตย์สูงเท่าบ่าย ๓ โมง ได้ถ่ายรูปพระอาทิตย์เวลายามหนึ่งเสมอยอดเขา เปนการซ้อมมือ ตกดึกถึง ๔ ทุ่มมีหมอกลงตามยอดเขาบ้าง ต่ำลงมากว่ายอดเขาจนถึงเชิงเขาบ้าง เรือเข้ามาในช่องแคบ ๆ หลายตอน วันนี้ได้เห็นต้นไม้ใหญ่มากหลายแห่ง จนถึงปลูกชิดกันเปนป่าก็มี ชรอยจะเปนที่มีต้นมาก มีทุ่งหญ้าอย่างหญ้าสูงบ้างเปนแห่ง ๆ สโนตามยอดเขาขาวเนื่องกันตลอดไปทั้งสองฟาก ทำให้อากาศหนาว

เย็นชืด รู้สึกเฉียบ ๆ ปรอทกลางแจ้งฟาเรนไฮต์ ๕๔ ในเก๋งเรือปรอทก็ต่ำกว่าขีดที่จะต้องติดไฟ แต่ทนได้ไม่ต้องติด ในเรื่องปรอทนี้อยู่ข้างจะเสียใจมาก ที่เราไปติดฟาเรนไฮต์ ที่เมืองนั้นไม่ได้ใช้เลยนอกจากอังกฤษ ไปพูดกับใครเขาก็ไม่เข้าใจ เขาพูดกับเรา ๆ ก็ไม่เข้าใจ คำที่ว่าไม่เข้าใจนี้ ไม่ใช่จะไม่เข้าใจว่าแบ่งอย่างไร ผิดกันอย่างไร มันไม่เข้าใจซึมทราบเข้าไปในใจเราเหมือนฟาเรนไฮต์ เช่นกับบอกว่า ๑๖ ดีกรีก็เชื่อว่า ๑๖ แลดูก็รู้ว่าเลข ๑๖ แต่จะให้คิดเห็นว่า ๑๖ นั้นมันหนาวเท่าไร ใจไม่ยักรู้สึก มันเปนเรื่องชอบกล ฟาเรนไฮต์นี้เปนของเยอรมันคิด แต่เยอรมันไม่ใช้ อังกฤษไพล่เอาไปใช้ เซนติเกรดเปนของอังกฤษ อังกฤษไม่ใช้ ฝรั่งเศสไพล่เอาไปใช้ เรมอเปนของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสไม่ใช้ เยอรมันไพล่เอาไปใช้ แต่พ่อได้กระทำใจตกลงเสียแล้ว ว่าจะเรียนสังเกตตามเซนติเกรดซึ่งเข้าเรื่องกันดีกับเครื่องวัดอื่น ๆ ตั้งแต่ไปอาบน้ำที่บาเดนบาเดนสังเกตรู้ออกเข้าใจ เว้นแต่มันไม่ซึมทราบเหมือนฟาเรนไฮต์ ถ้าเราใช้เซนติเกรด อาจจะรู้ที่ไหนรู้ได้ เพราะในคอนติเนนต์ ถ้าหมายเลขสองข้างคงเปนเซนติเกรดข้างหนึ่ง เรมอข้างหนึ่ง ฟาเรนไฮต์เปนไม่มีใครแลเห็น เวลาที่เราอยู่ในอังกฤษนั้นน้อยอยู่คอนติเนนต์มาก จึงเปนการจำเปนที่จะต้องเรียน

กำลังบอกให้กรมสมมตเขียนหนังสือถึงกรมดำรง ฟ้องร้านซอมเมอ[๒] ว่าไม่มีกล้องแมซ่อมดีขาย ได้ยินเสียงพระยาชลยุทธร้องโว้กเว้กมาแต่ไกลนอกห้อง ทำไมจึงเข้าใจว่าคงเปนเรื่องพระอาทิตย์ เพราะเหตุที่ ๒ ยามตรงได้ออกไปฉวยกล้องถ่ายรูป ซึ่งเตรียมมาไว้เสร็จแล้ว ไปกรายเรือทันที หมอพิสเตอก็โดดดูตามมา ได้ถ่ายพระอาทิตย์กำลังเที่ยงคืนยัง ได้ ๔ แนกเคตีฟก็เข้าเมฆ เฉภาะตรงยอดเขาสูงที่เปนเทือกยาวด้วย วันนี้พ่อออกจะทอดธุระเสียแล้ว ว่าคงจะไม่ได้เห็นพระ

๒ ร้านซอมเมอร์อยู่ที่เมืองปารีสมีชื่อเสียงในการทำกล้องบุหรี่กล้องยา ด้วยแมร์ซ่อมเปนอย่างดี

อาทิตย์เวลาเที่ยงคืน เพราะเหตุที่ตั้งแต่ ๔ ทุ่มมา ไม่ได้เห็นดวงพระอาทิตย์เลย เปนเมฆหมอกฝนประปราย แต่อย่างไรใจจึงได้เปนห่วง ยืนซ้ำเลือง ๆ อยู่เสมอ อีก ๑๐ มินิตออกอีก อยู่ยอดเขาวิ่งขึ้นไปถ่ายบนหัวเรือ ได้อีก ๔ เนกเกติฟก็หลบ วับหายเงียบทีเดียว คอย ๆ จนเห็นไม่ได้การ กลับเข้าเก๋ง นั่งอยู่สักครู่เดียว กลายเปนสว่างขึ้นมาอีก แต่ไพล่ไปสว่างข้างตวันออกแผ่มาจับตวันตก แต่ยังไม่เห็นดวงอาทิตย์ กลับไปเปนอรุณเสียแล้ว กรมสมมตได้นั่งยันว่านี่คนแก่บอกไม่เชื่อจริง ๆ ที่ซึ่งได้ถ่ายรูปพระอาทิตย์เวลา ๒ ยามนี้เรียกว่าค่ายลเกาะดารเอช แลติตยูด ๖๙ ดีกรี ๕ มินิตเหนือ ลองติตยูด ๑๗ ดีกรี ๓๕ มินิตตวันออก รู้สึกปลื้มใจเต็มที คล้ายกับเห็นสุริยุปราคา น่าประโคมแลแจกเงิน แต่นี่ไม่ใคร่มีใครเห็น เห็นกันสองสามคน ไม่ได้ประโคมจึงไม่ต้องแจกเงิน รู้ว่ายังอาจจะเห็นได้อีกถึงสามคืน แต่มันไม่แน่ อาจจะมีเมฆหมอกฤๅฝนตกเห็นไม่ได้ ได้เห็นแลได้รูปขึ้นมือไว้เสียแต่วันนี้ อย่างไร ๆ ก็เปนต่อไม่เสียที เวลา ๗ ทุ่มนี้หมอกลงจัด ข้างขวามือที่เปนฝั่งเกือบจะเปนเงาดำ ๆ ย้ายไว้ข้างหลัง ครั้นอากาศกลางแจ้งเย็นกัดเนื้อเฉียบ ๆ แต่ที่จริงปรอทก็ ๕๐ เท่านั้น เปนเหตุด้วยหนาวมาจากสโน กลิ่นอายอากาศที่รู้สึกเหมือนอย่างกับอยู่บนยอดเขาไรเซเดอเน ที่เมืองสวิตเซอแลนด์ เสร็จการจดที่เขียนพระอาทิตย์เต็มดวงเวลาเที่ยงคืนนี้แล้วเปนอันนอนได้ ขอจบเท่านั้นที ขอเติมอีกนิดว่า ความรู้สึกเหมือนอดนอนอยู่จนสว่าง มหาดเล็กยืนค้อนตาเขียว ๆ ว่าสว่างแล้วยังไม่นอน แต่มัน ๗ ทุ่มจริง ๆ อ้างนาฬิกาเปนพยานได้

คืนที่ ๑๐๗

เรืออัลเบียน ฮาเมอเฟสต์

วันพฤหัศบดีที่ ๑๑ กรกฎาคม

เมื่อเช้านี้ข้ามอ่าวมีคลื่น ตื่นขึ้นแล้วเลยนอนเสียไม่ลุก จนจวนเที่ยงจึงลุกขึ้น ทำกับเข้า ตาอั้นไปหุงเข้าไว้ก่อน ซายบรีพัตรทอดเนื้อกับน้ำส้ม น้ำปลาแลกุ้งไม้ เกณฑ์ให้ซ้ายกุ๊กทอดปลาเฮียริง หน้าตาคล้ายปลาทูแต่มีน้อยไปไม่พอ ต้องเอาปลาซาดีนแทน เยนตราจัดผักอยู่ข้างจะแขงแรงมาก ว่าเสียหรู มีผักกาดแดงแลเตอนีปกับแครอตต้ม พ่อตำน้ำพริก ขาดน้ำตาล ใช้น้ำตาลกรวดแทน ช่างประดักประเดิดจริง ๆ แก้อย่างไรมันก็ปร่าอยู่นั่นเอง ถ้าเปนที่บางกอกก็ไทยถึงไม่เสวยได้ อินเวนต์ยำลูกแอบเปอลอร่อยดีมาก ควรจะพากลับเข้าไปถึงบางกอกได้ กินกันอร่อยดี แต่เสือพริกอรุพงษ์ไม่ใคร่พอ อยากแต่จะเผ็ดให้มากอย่างเดียว พริกแช่น้ำปลาใช้ได้สำหรับให้เผ็ด แต่ไม่หอม เรือเข้าช่องเกาะคลื่นสงบกินเข้าได้สบาย พอกินเข้าแล้วก็ถึงตำบลฮาเมอเฟสต์ ซึ่งเปนเมืองเหนือที่สุดในโลก ไม่ได้ใหญ่เท่าไร หน้าตา "มี"[๓] ในเมืองไทย มีเรือใบคล้ายขนาดเรือแขกบรรณาการ เปนเรือปลากว่า ๓๐ ลำ แต่โดยมากเกือบจะทั้งนั้น ชักธงรุสเซียเพราะเขาแล่นข้ามนอทเคปมาค้าปลาข้างแถบนี้ มีกงสุลรุสเซียอยู่ด้วยคนหนึ่ง เรือนทั้งปวงเปนเรือนไม้ทั้งสิ้น มีถนนตรงสายเดียว ลงไปข้างใต้เปนร้านขายของ มีหนังหมีขาวเปนอันมาก ที่เย็บแล้วก็มี ยังไม่ได้เย็บก็มี ที่ยังไม่ได้เย็บมีหัวกระโหลกไว้สำหรับเข้ากับหนังต่างหาก ราคาถูกเหลือเกิน เมื่อขึ้นพระที่นั่งซื้อผืนหนึ่ง ๘๐๐ ฤๅ ๑๐๐๐ บาท ที่นี่อยู่ใน ๑๕๐ ฤๅ ๑๖๐ บาท มีหนังอื่น ๆ อีกหลายอย่าง มีเครื่องแต่งตัวพวกลัป เกือกเฟอเสื้อเฟอ แลของขายประจำที่สำหรับประเทศคือเครื่องไม้ต่าง ๆ

---

๓ คำว่า "มี" ในที่นี้ มาจากเล่นประกวดเครื่องโต๊ะ เจ้าของแสดงว่าเปนของดี ไม่มีของผู้อื่น ควรได้รางวัล กรรมการที่รู้ว่าผู้อื่นมี มักร้องว่า "มี" จึงเลยเปนคำแผลง หมายความว่า ไม่ใช่เปนของแปลกทีเดียว

เชียนสี เครื่องเงินเล็ก ๆ ที่รฦก ได้ซื้อแรกกันแลซื้อฝาก ซื้อโปสต์ก๊าดแลรูปต่าง ๆ แล้วไปถ่ายรูป แต่งตัวทุมตามตามประเทศ แต่ช่างถ่ายรูปอยู่ข้างจะต้นเหลือเกิน สไลด์ก็มีอันเดียวแลมีข้างเดียว ต้องวิ่งเปลี่ยนกระจกกันอยู่ทุกคราว เปนนานจึ่งได้สำเร็จ ถนนสายนี้ข้างเหนือมีหลักเมริเดียน ซึ่งเปนศูนย์ของลูกพิภพ อันนักปราชญ์ทั้งปวงได้ประชุมกันตั้งไว้ ราษฎรในที่นี้คมุกคมอมเปนพวกหาปลา แต่มีเด็กมากเสียจริง ๆ เด็กอ่อน ๆ ก็เอาห่อผ้าขึ้นรถข้างเลื่อนข้างลากไปลากมา เพื่อจะให้ได้รับแสงสว่าง ตั้งแต่เช้ามาพระอาทิตย์มัวไม่เห็นดวง หนาวจัด ได้ถ่ายรูปตาแก่ตามประกติของแกที่แต่ง นุ่งกางเกงแลเสื้อเชิ้ต เหน็บมีด, ใส่ตุ้มหู, สูบกล้อง, ใจแกดี อมยิ้มอมแย้มยืนให้ถ่าย กลับลงมาเรือเวลาอีก ๑๕ มินิต จะบ่าย ๔ โมงหยุ่หน่อยหนึ่งก็ออกเรือ พอพ้นเกาะไม่มีอะไรบังมีลูกกลิ้งออกมาจากทเลข้างนอกเรือหนัก ๆ ต้องเก็บของลงจากที่ตั้งหมด วันนี้ได้ส่งโทรเลขหลายฉบับ

เมืองฮาเมอเฟสต์ เปนเมืองเหนือที่สุด ซึ่งมีในโลกนี้ ลติจูดเหนือ ๗๐ ดีกรี ๔๐ มินิต ๑๑ สกันด์ มีจำนวนคนในเวลานี้ ๒๐๒๐ เศษ เปนที่ค้าขายขอแรกกับประเทศรัสเซียทางทเลขาว แลเปนที่พวกหาปลาวาฬอาไศรย แต่เปนที่ไม่มีต้นหมากรากไม้อะไร ดูเกลี้ยง ที่นี่พระอาทิตย์ไม่ตกตั้งแต่วันที่ ๑๖ เดือนเมถึงวันที่ ๓๐ ยุไล แต่มีตรงกันข้ามคือตั้งแต่วันที่ ๒๑ โนเวมเบอร์ถึงวันที่ ๑๒ แยนุวารี พระอาทิตย์ไม่ขึ้นเลย ต้องใช้ไฟฟ้าทั้งกลางวันกลางคืนเวลาที่เราไปเห็นตามร้าน โคมไฟฟ้าถึงผูกแขวนขึ้นไปเสียได้ เพราะไม่ต้องการจะใช้ในเวลานี้

เมื่อออกจากฮาเมอเฟสต์มาแล้วเดินในช่องรอฟซึ่ด ผ่านรอฟซึ่ดแลเฮยลมโซลโดเรน ที่น่าผาเฮยลมโซนี้มีนกเปนอันมาก ในหนังสือไกด์กล่าวดูเหมือนจะมากกว่าที่เห็นมาก แต่ที่จริงกล่าวเกินไป นกมีมากจริงลักษณะเกาะรังนก แต่นกนางแอ่นของเราไม่ใคร่จะออกมาจับนอกถ้ำ นี่ออกมาจับอยู่น่าถ้ำเปนฝูงใหญ่ ๆ เกาะตาม

ศิลา ขาวประปรายไปเปนหย่อม ๆ เมื่อชักแตรเรือ นกตกใจบินขึ้นเปนฝูง ๆ แลออกจากถ้ำพรู ๆ ในไกด์บุกว่าดำไปในอากาศนั้นมากไปหน่อย แต่ที่จริงมากพอใช้ เสียงร้องแลเสียงปีกได้ยินกึกก้อง แต่ที่ไม่ตกใจบินไปไหนเกาะอยู่ที่ถ้ำนั้นก็มี ขนนกแลเนื้อกับไข่มีราคามาก เมื่อถึงกำหนดแล้วคนก็ขึ้นขึ้นไปจับ ที่เกาะนั้นเปนน่าผาชัน ท่าทางขึ้นขึ้นไปไม่ได้เลย แต่เขาก็พยายามขึ้นไปได้ ด้วยทำเหล็กเปนลูกทอยตอกขึ้นไปกับเขา แล้วเอาไม้ห่วงเช่นขอเรือเหนี่ยวตัวขึ้นไป นกเหล่านั้นมีนกนางนวล นกนางแอ่น แลนกอื่น ๆ ซึ่งไม่มีชื่อไทย ลักษณเดียวกันเปนพวกนกกินปลา ได้หยุดชักแตรในที่นั้น ๓-๔ ครั้ง แล้วแล่นเลยไป

เวลา ๕ ทุ่มถึงนอทเคป แล่นผ่านน่าอ้อมเข้าไปข้างหลัง หาที่เงียบพ้นจากลูกคลื่นทเล ได้ทอดสมอเวลา ๒ ยาม แต่วันนี้อากาศขุ่นมัวเปนหมอก ไม่แลเห็นดวงอาทิตย์ ปรอทกลางแจ้ง ๔๘ ดีกรีฟาเรนไฮต์เปน ๘ ดีกรีเซนติเกรต ต้องติดไฟในแคบบิน แต่เขามีเครื่องไฟฟ้าสำหรับใช้แทนถ่าน ไม่มีควันแลไม่เปื้อนเปรอะ ทำให้ปรอทขึ้นได้ เปนฟาเรนไฮต์ ๖๐ เซนติเกรต ๑๖

คืนที่ ๑๐๘

ในเรืออัลเบียน นอทเคป

วันศุกร์ ที่ ๑๒ กรกฎาคม

เวลาเช้าออกเรือจากที่ทอดพัก เลียบมาจนถึงช่องที่สำหรับเปนทางขึ้น ชั้นเขาข้างแถบนั้น เปนน่าผาชันตั้ง เปนแท่งทึบ ข้างบนราบ แต่หากสไนตกขังข้างเบื้องบน ครั้นเวลาละลายก็ไหลลงมาโดยกำลังแรง ที่ไหนเปนช่องต่ำกว่าที่อื่นหน่อยก็กัดลงตามช่องนั้น ศิลาเปนศิลาปูนไม่สู้แข็ง พอเซาะเปนร่องลงมาได้เล็ก ๆ อากาศกลับหนาวน้ำมาแขงค้างอยู่ในที่นั้น เลื่อนลงมาทีละคืน ๆ แม่นหนักเข้าก็ระเบิด

ให้ร่องทางน้ำนั้นกว้างออก ศิลาที่ตรงทางน้ำทุก ๆ แห่ง เลอียดยิ่นเหมือนอย่างศิลาที่ย่อยสำหรับระถมถนน อาจจะแลเห็นได้ตั้งแต่เริ่มไหลไปจนควากออกไปแล้วข้างทลายลงมาแล้วข้าง บางแห่งก็ตึกโกรกชัน เหมือนกับผ่าฝ่านศิลามาหาทเล ที่เปนหว่างเปนแอ่งก็มีสโนขังอยู่ ขาวเปนหย่อม ๆ ไปเปนอย่างที่เขาเรียก กลาสเซีย สโนยังค้างอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่งไป ทางที่เราไปขึ้นนั้นก็คือทางที่น้ำเซาะกัดพังควากใหญ่ ศิลาข้างบนทะลายลงมาจนเปนเนินชันขึ้นไปมีกลาสเซียเทือกใหญ่ ยังลงมาห้อยค้างอยู่ แรกขึ้นไปเปนศิลากลมที่ถูกน้ำทเลพัด แลสายน้ำกัดจนเกลี้ยงรอบ เปนก้อนกลมโต ๆ เหลี่ยมขลุกขลัก มีกุฎีซึ่งสำหรับคนนำทางมาอาไศรยในฤดูที่คนมาเที่ยว มีของเล็ก ๆ น้อย ๆ มาตั้งม้าขายเปนเครื่องรฦกในการที่มาถึงที่นั้น ถ้วยช้าง ที่เขี่ยบุหรี่ช้าง รูป โปสต์กาด ล้วนแต่มีรูปนอทเคปในนั้นทั้งสิ้น ต่อขึ้นไปข้างบนเปนศิลาแตก ๆ หัก ๆ ชันขึ้นไปทุกที ตอนบนหนักขึ้นไปยิ่งชันมาก เปนศิลาปนดิน เขาเอาเสาเหล็กปักโยงเชือกไว้สำหรับเหนี่ยว ทางตัดทยไปทยมาแต่แคบ ที่จริงทางไม่ได้ทำอะไร เปนแต่เดิน ๆ จนกลายเปนทางไปเอง เปนศิลาลอยเหลี่ยมขลุกขลักหล่นได้ง่าย ๆ เวลาที่หัวเลี้ยวก็เลี้ยวหักตัว เขานี้โดยสูงถึง ๙๖๙ ฟิต แต่เมื่อยิ่นขึ้นไปต้องทยไปทยมา คงต้องเดินกว่านั้นเปนอันมาก

พ่อมีความวิตกกลัวจะขึ้นไปไม่ตลอด พระยาชลยุทธจึงไปคิดอ่านกับพวกกระลาสี นายช่างไม้รับจัดการทำเก้าอี้หาม มีกระลาสีสี่คนที่รูปร่างเท่า ๆ กันสมัคหาม การที่หามนั้นประดักประเดิดไม่ใช่เล่น เพราะเขาไม่เคย แลหามด้วยความศรัทธาไม่ใช่บังคับ คนข้างน่าต้องหิ้วปลายคานกรานไปชิด ๆ ดิน ข้างหลังต้องส่งสูง ครั้นขึ้นไปถึงข้างบน ๆ ทางจะเดินสองคนก็ไม่ได้ ต้องเข้าในหว่างคานหิ้วสองมือ คนที่ไปข้างน่าพลาดมือกระแทกศิลาเลือดออกทราม แต่ไม่ได้มีอดมีเหยเลย หน้าเฉย ต้องเปลี่ยนคนน่ามาเปนข้างหลัง คนหลังไปเปนข้างน่า เปลี่ยนซ้ายเปลี่ยนขวา

ร่ำไป ประเดี๋ยวต้องหยุดหอบเสียทีหนึ่ง พระยาชลยุทธแลอาลเบอสเปนกรมวังประคองสองข้าง แต่เมื่อถึงตอนข้างบนหามไม่ไหว มันออกจะเปนขึ้นผนัง ต้องลงเดินไต่ขึ้นไปหลายทบ คิดถึงกรมดำรงเต็มที ที่นี่ควรจะถามได้อีกว่าใครว่าไม่ชัน มันยิ่งกว่าที่ชวามาก ผ่านขึ้นไปตามสโนออกเย็นเยือก ๆ แต่เวลาลงเดินต้องถอดเสื้อโอเวอโค๊ดมันทูมทามนัก เวลาขึ้นไปถึงข้างบนเปนพื้นราบ ชั่วแต่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีศิลาแตกกรรจายโรยไปทั้งสิ้น มีหญ้าขึ้นเปนหย่อม ๆ บางหย่อมก็มีดอกไม้ สีม่วงสีเหลือง น่าเอ็นดูดี ธรรมดาต้นไม้ไม่มีอะไรสูงกว่าผักเบี้ย ต้องขึ้นเก้าอี้ใหม่ คราวนี้หามขึ้นง่ายอย่างยานมาศ ไปปลิวทีเดียว แต่มันขันที่ฝรั่งกลับเปลี่ยนง่ายอย่างไทยเราไม่ได้ ของเราใช้เอาหัวมุดคานไปทางโน้นทางนี้ นี่เขาต้องถึงเปลี่ยนตัว คนซ้ายไปขวา คนขวาไปซ้าย เขย่าอึก ๆ ตามแบบทหารหวม ทางที่ราบนี้ถึง ๕๐ เส้นจึงไปถึงแหลมเหนือ ซึ่งเปนที่ต้องการ ว่าเปนเหนือที่สุดนั้น มีเรือนแปดเหลี่ยมเปนกระโจม สำหรับคนที่ไปเที่ยวอาไศรย มีหลักศิลาซึ่งกิงออสคาร์ที่ ๒ ขึ้นมาทำไว้อันหนึ่ง กองศิลาที่เอมเปอเรอเยอรมันมาก่อไว้กอง ๑ กองศิลาของเดิมเขา เห็นจะหมายทำแผนที่กอง ๑ ที่บนหลังเขานี้แลดูไปข้างด้านเหนือเปนทเลเปล่าไม่มีอะไรเลย เปนเกาะเรียกว่า มาเกรอ ข้างหลังมีเขาซับซ้อน มีฟยอด มีโตรกทางน้ำตกอย่างตัดขวานลงไปหาฟยอดนั้น เปนตัวอย่าง ๆ ดีที่จะเห็นแรงน้ำ ว่ามีกำลังมากเพียงไร

พระยาชลยุทธได้ตระเตรียมเครื่องมือขึ้นมาตามเคยที่จะจาฤก จ.ป.ร. แต่อยู่ข้างกันดารมาก จะหาศิลาก้อนใหญ่บนนั้น ไม่มีเลย มีอยู่ก้อนเดียวซึ่งเปนศิลาติดไม่ใช่กลิ้งได้ ลงมือปราบน่า พวกช่างไม้แลคนที่หามรวม ๕ คนด้วยกัน ช่วยกันสกัด พ่อไปเขียน จ.ป.ร. แลเลขฝรั่ง ๑๙๐๗ แล้วพวกนั้นสกัด สกัดของเขาดีแลคนทำงานก็แข็ง ๕ คนเท่านั้นไม่ช้าเท่าใดก็แล้ว พวกเราไปพักถ่ายรูปแลกิน

พระบรมรูปจารึกอักษรพระนามที่แหลมเหนือ

ของต่าง ๆ ซื้อโปสต์ก๊าตเขียนโปสต์ก๊าตจนการแล้วเสร็จ ไปถ่ายรูปในที่นั้นออกคิดถึงพวกแตรของเรา เพราะธรรมเนียมสลัก จ.ป.ร. เวลาแล้วเคยเป่าแตรบอกสำเร็จ ถ้าเรือมหาจักรีมาเปนได้เป่ากัน เมื่อการสำเร็จแล้ว ได้ขึ้นเก้าอี้กลับมาจนถึงที่จะลงเขาต้องลงเดินพระยาชลยุทธแลอาลเบอสได้ช่วยประคองลงมาจนตลอด ช้าลงเร็ว เพราะมันตกช้า ๆ ลงมาถึงล่างมีตาแก่มาขายกระดูกปลาวาฬเติมขึ้นอีกคนหนึ่ง ท่าที่ขึ้นนี้เรียกว่า ซอนวิเกน ได้กลับลงมาเรือกินเวลา ๒ ชั่วโมงกับ ๔๐ นาทีเท่านั้น บ่นอยากน้ำกันแต่ไม่มีน้ำมีแต่แชมเปน เพราะฝรั่งขึ้นไป เขากินแชมเปนกันทั้งนั้น เจ้าคุณทหาร[๔] ของเราอยากกินน้ำเต็มที ยิ่งขึ้น เขาบอกให้กินแชมเปนก็ไม่กิน ด้วยกลัวจะต้องซื้อ บ่นว่าถ้าหากมีน้ำก็จะดี จะได้กินได้เปล่า ๆ พ่อต้องเถียงว่า "แกนึกว่าเขาจะตักเอาน้ำขึ้นมาไว้เปนทานบนนี้ฤๅ ถึงจะกินน้ำก็ต้องเสียเงิน จะทนคอแห้งรักษาทรัพย์จนตายทำไม" ออกจะฉุน ๆ แต่แกทนอยากน้ำไม่ไหว พอพ่อกินแล้วแชมเปนเหลืออยู่ลูกขึ้นตรงเข้าไปฉวยดื่มทีเดียว ฝ่ายข้างกรมสมมตนั้นตัวเคยเต็มทีกลับลงมาออกจะสลบ ๆ เลยเกียจไม่ได้เขียนหนังสือ ได้แจกเหรียญราชรุจิคนหามสี่คนกับช่างไม้ ให้เงินด้วยคนละสองปอนด์ ใจคอเขาเด็ดจริง ๆ

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษออกเรือ ลูกคลื่นน้อยกว่าเมื่อแรกมาเพราะอากาศแจ่มใสแดดจัด หน้าตาเหมือนจะไม่หนาว แต่ที่จริงเวลาขึ้นไปบนนอทเคปนั่งไปบนเก้าอี้หาม ปวดหู จนถึงต้องเอาผ้าห่อแลขยี้ ธรรมดาทุกปี เขาว่าปรอทถึง ๒๐ เซนติเกรด คือประมาณ ๖๐ ฟาเรนไฮต์ ในเวลาน่าร้อน ดูจะสบายดีมาก แต่ปีนี้ตาผู้ที่มาดูแลโรงพักบอกว่าแปลกประหลาดเต็มที เมื่อวานนี้ก็มีพยุแลหมอกฝนตก หนาวเหลือกำลัง เราก็ยังได้เห็นพื้นเยือกน้ำแข็งเปนบางแห่ง แต่ไม่ได้ลองปรอทว่าเท่าใด ไม่ได้เอาขึ้นไป ครั้นขากลับเรือเดินมาถึงน่าเกาะที่มีนก เขาได้ร้องเป่าหวีดคราวนี้เต็มยิ่งขึ้น นกออก

[๔] เจ้าคุณทหารนั้น ทรงหมายว่าเจ้าพระยาสุรวงศวัฒนศักดิ์

มามากกว่าคราวก่อน ก็จะคุ้นกันเสียกับเข้าหวัดแล้ว ออกไปยืนดูที่แคมเรือ รู้สึกหนาวเฉียบลองปรอด ๑๐ ดีกรีเซนติเกรด คือ ๕๐ ฟาเรนไฮต์ บ่าย ๕ โมง ๓๕ ดูไม่น่าเชื่อ แลดูแสงแดดเท่าบ่าย ๓ โมงเมืองเรา ถ้าเมืองเราแดดกำลังเท่านี้ คนไม่เคยออกไปยืนกลางแดดก็ถึงจับไข้ได้

เรือมาถึงฮาเมอเฟสต์ เวลาย่ำค่ำ ให้ขึ้นไปดูรูปที่ถ่าย เวลายามเศษออกเรือมาข้างนอก สำหรับจะถ่ายรูปพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืน วันนี้แจ่มไสยบริบูรณ์ดี จะถ่ายสักกี่ร้อยก็ได้ อากาศก็หนาวน้อยลงกว่าเมื่อวานนี้แลวานซืนนี้ ไม่มีคลื่นเลย

วันนี้นับว่าเปนวันขากลับ ถึงว่าวันข้างหลังยังมากกว่าวันข้างน่าที่ล่วงไปแล้ว ก็รู้สึกว่าเปนขากลับ มันชื่นๆ ในใจอยู่นั่นเอง ไม่ว่ากระไรก็ไม่รู้ แปลว่าคิดถึงบ้านเท่านั้น โทษต้องถึงตีโทรเลขไปบางกอกว่ากลับ แต่ได้สั่งให้ไปบอกเจ้าเม้า[๕] ว่าตู๊กยังไม่กลับ เพราะตู๊กยังไม่ได้กลับจริงๆ วันนี้กรมขุนสมมตบอกศักราชตามธรรมเนียมที่เคยบอกกันเมื่อบ่ายหัวเรือกลับ แต่บอกวิเศษขึ้นที่บอกภาษามคธด้วย ครั้นจะให้เยนตรายบอก ลาว่าบอกภาษาไทยไม่ได้ ต้องเลยให้บอกภาษาอังกฤษ ไม่บอก ๓ ส่วน บอกแต่น่าแลหลัง เชื้อเชิญเจ้าเห็นจะไม่สำเร็จ เลยตกลงปล่อยให้ไป

คืนที่ ๑๐๙

เรืออัลเบียน ลิงเคนฟยอด

วันเสาร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม

วันนี้เดินเรือทั้งวัน แลท้องไม่สู้จะปรกติ จึงนอนซดมา เวลาเย็นลงมาถึงลิงเคนฟยอด แลดูงามมาก แต่จะยังไม่เล่า เพราะไม่ได้เห็นรอบ ไว้เล่าพรุ่งนี้ วันนี้เอาเปนไม่มีอะไรจะเขียน

---

๕ หม่อมเจ้าหญิงเม้า ในกรมหมื่นสิทธิสุขุมการ เปนชายาในกรมขุนสรรพสาตร ฯ

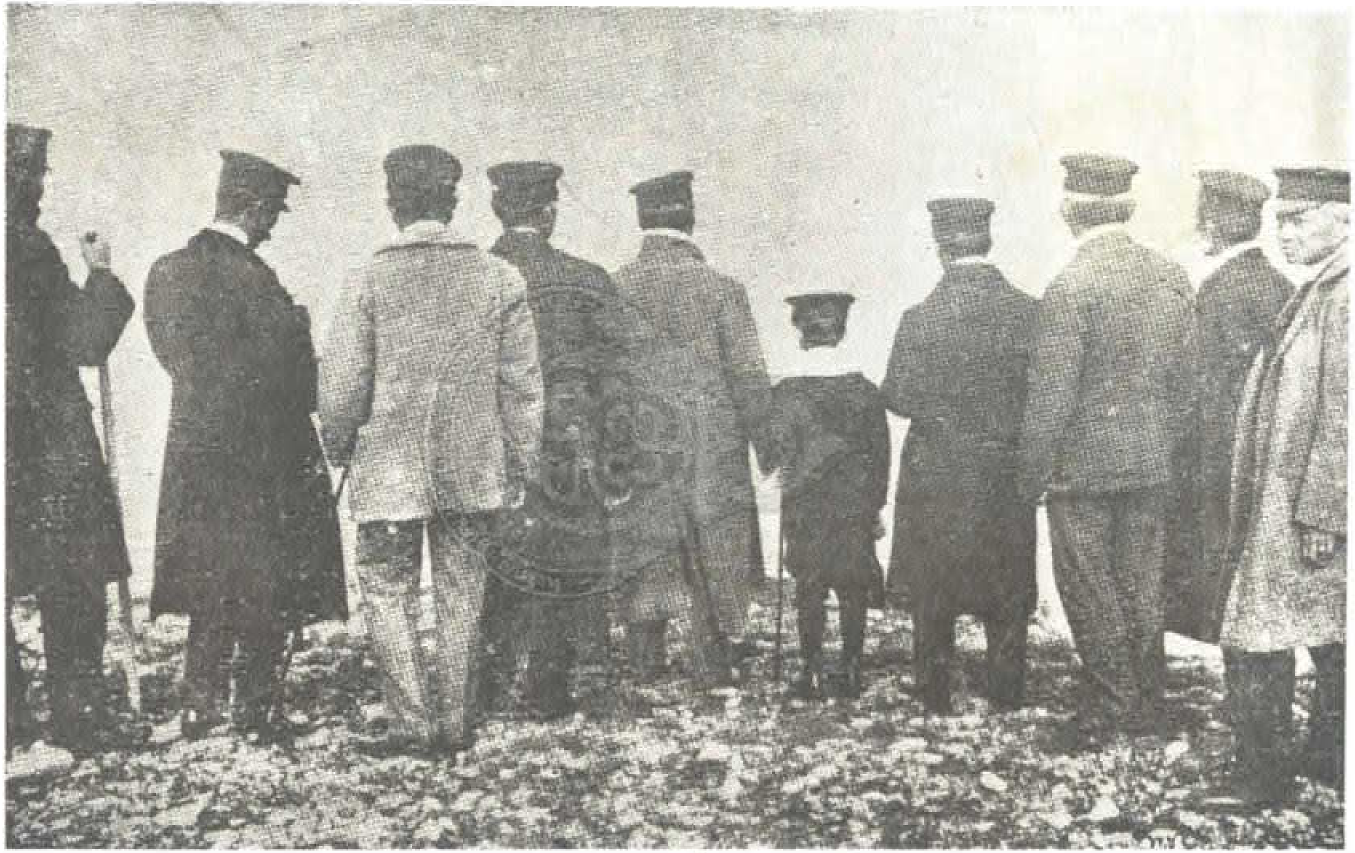

พระรูปหมู่ถ่ายที่แหลมเหนือ

เมืองตรอมซือ

คืนที่ ๑๑๐

เรืออัลเบียน ตรอมซือ

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ กรกฎาคม

วันนี้ออกเรือจากลิงเคนฟยอด เดินทางต่อมาอีก จะเล่าถึงลิงเคนฟยอดที่ผัดมาแต่วานนี้

ในลิงเคนฟยอดนี้ เปนเขาแวดล้อมทุกด้านสูงถึง ๒๐๐๐ ฟิตเว้นแต่ทางเข้า เขานั้นดาดไปด้วยสโนขาวโดยรอบ เว้นแต่เขาลูกในลูกหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมน้ำ มีต้นไม้ เปนป่าเปนทุ่ง แต่เหมือนอย่างเขาตกแต่งขึ้นไว้ เพราะพื้นนั้นเปนช้างเขาลาดลงมาหาน้ำ มีอะไร ๆ แลเห็นได้หมดจากท้องทเล มีน้ำพุใหญ่แลเห็นเด่นถนัด เขาบอกว่าทางเข้าไปข้างในหน่อยหนึ่งมีพวกลัปอยู่หลายครัว มีเลี้ยงเรนเดียร์ตั้งร้อย รีดนมทำเนยหาเลี้ยงชีพด้วยเรนเดียร์ เปนที่เขาไปดูกัน แต่เปนมนุษย์ชาติหนึ่ง เจ้าของท้องที่ประเทศนอรเวได้ถือสาสนาคริสเตียนมานานแล้ว แต่ไม่ทำอะไรให้ดีขึ้นแปลกจากประเพณีเดิมที่เคยประพฤติแต่ต้นมาจนกระทั่งบัดนี้ก็เหมือนกัน ลักษณท่านคงกะเหรี่ยง เปนชาวป่า เลี้ยงสัตว์แลเที่ยวไปเที่ยวมา ไม่ตั้งอยู่เปนตำบล สัตว์ที่เลี้ยงนั้นคือเรนเดียร์ คือเนื้อกวางอย่างหนึ่งที่เชื่องใช้ได้ ฝูงโต ๆ เท่าไรอาไศรยสุนักข์มาคอยป้องกันอันตรายไม่ให้สัตว์ร้ายทำอันตรายได้ พวกลัปนั้นเปนสองพวก พวกที่อยู่บกคือพวกเลี้ยงสัตว์นี้ พวกลัปทเลเปนคนหาปลา อยู่ริมทเล แลมักจะอยู่ปนกันกับพวกสวิดแลนอรวีเยียน มีความเสียดายที่ไม่ได้ขึ้นไปดูในที่นั้นซึ่งว่าดีกว่าทุกแห่ง แต่ยังมีเวลาที่จะดูในที่อื่นต่อไปอีกได้

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ มาถึงตำบลครอมซ์ซ ตำบลนี้นับว่าใหญ่กว่าซาเมอเฟลด์ แต่ภูมเมืองผิดกันกับซาเมอเฟลด์ ที่ซาเมอเฟลด์ซานเขาที่ตั้งเปนเมืองนั้นแคบ นี่นเปนเขาแกมคลิ้ง เขาไม่มียอด ข้างบนเปนคลิ้งมาเงื้อมง้ำอยู่ ที่นี่ลักษณอย่างเดียวกันกับลิงเคนฟยอด แต่ลาดลงไม่ตั้งชันเหมือน แต่ไม่งามเหมือน นับว่าเปนเมืองใหญ่ในแถบนี้ ถ้าใครจะขึ้นไปนอทไปล เปนต้องมาตระเตรียมการที่นี่ทั้งนั้น ตลอดเดอแนนเซน ซึ่งเปนผู้มีชื่อเสียงในการไปนอทไปลก็ได้มาขึ้นในที่นี้ จึ่งได้เปลี่ยนชื่อท่าให้ชื่อว่าแนนเซน ในท่านี้มีเรือยอตช์ปรินซมอนาโคจอดอยู่ลำหนึ่ง เรือยอตช์ฝรั่งเศสจอดลำหนึ่ง วันนี้ชักธง เพราะเปนวันที่ ๑๔ ยูไลเปนวันงานปีของฝรั่งเศส พอมาถึงฝนก็ตกมาก จนถึงในเคบินรั่ว กลัวจะขึ้นบกไม่ได้ แต่พระยาชลยุทธเชื่อว่าน่าจะหาย จึ่งต้องนำขึ้นไปขี่รถ ครั้นตกบ่าย ๓ โมงเศษหายจริง ๆ พ่อได้ไปขึ้นบก ทั้งได้ไปขี่รถล่วงน่าไว้เปนนานแล้วเช่นนั้นยังได้มารถเดียวเปนรถแลนดอสูงใหญ่เร่อร่ามาก เห็นจะทำแต่ครั้งแผ่นดินพระนั่งเกล้าจริง ๆ เทียมม้าตัวเล็ก ๆ ต่อออกไปจากท่านั้นแล้วจึงได้รถมาอีก ๒ รถต่าง ๆ กัน เมืองนี้เรือนทำด้วยไม้ อย่างเดียวกับทรอนเยม แต่ถนนเลวกว่ากันมาก ไปประเดียวหนึ่งถึงที่สุดเมือง ข้างใต้เปนมิวเซียม ตึกสี่เหลี่ยม ชั้นล่างตรงน่าบันไดมีหินกลมสองก้อน ๆ โตอยู่ กลมเอง ได้ถุนไว้กระดูกปลาวาฬ ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งไว้รูปสัตว์ต่าง ๆ เปนสัตว์สี่เท้าสองเท้า ธรรมดาที่ได้ข้างฝ่ายเหนือ สัตว์ฟ้างแซ่บ้าง ปลาต่าง ๆ ไม่สู้จะแปลกอะไรนักกว่าที่เคย ๆ เห็น ข้างบนมีเสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวพวกลัปป์ รูปกระท่อมแลกระโจมต่าง ๆ รูปเครื่องเคารพ มีพระเยซูหน้าเขียว ๆ ยูต ๆ เขียน ๆ น่ากลัวอันตรายต่าง ๆ มีหลักสำหรับล่ามโซ่คอคน แลเครื่องมืออย่างเก่า ๆ เช่นขวานใช้ศิลา ขวานใช้เหล็ก ดูไม่ช้าเท่าไรก็แล้ว ลงจากนั้นไปดูพวกลัปป์ ออกจากเมืองไปประยะทางสักครึ่งชั่วโมง ที่แท้เห็นเสียแล้วแต่ในกลางตลาด มันก็รู้ว่าเราจะ

ไปดูมันวิ่งน้ำน่าไป สัปิพวกนี้ไม่ได้หากินอย่างปรกติของเขาเปนอันหากินด้วยให้คนดูวิ่งมาตั้งอยู่ใกล้ ทำเข้าทำของไว้สำหรับขาย ลงจากตางนี้ตหนึ่งก็ถึงกระโจม ซึ่งตั้งอยู่ในทุ่งกลางแจ้ง กระโจมนั้นหักกิ่งไม้มาปักปลายกิ่งรวมเข้าหากัน แล้วเอาผ้าเหมือนผ้าเต็นต์พันไปรอบ มีช่องเข้าออก ที่ตรงกลางแขวนสายโซ่ลงมาจากกิ่งไม้ข้างบน ตรงกองไฟ สำหรับโยงภาชนะสำหรับทำกับเข้า มีกิ่งไม้หักวาง ๆ แลมีหนังสัตว์ปู ไม่ได้ปูเอาข้างขนขึ้น เอาข้างขนลง เอาภายในขึ้น นั่งพับเพียบข้างขัดสมาธิบ้าง รอบกองไฟ มีอยู่สองสามกระโจม เปนลักษณเดียวกันทั้งนั้น ชายหญิงเด็กผู้ใหญ่หมดด้วยกันสักยี่สิบเศษ ผู้ชายแต่งตัวสวมปลอกฤาถุง รัดขาหนังมีรองเท้า กางเกงสั้น เสื้อสวมตามคอ คล้ายเสื้อกะเหรี่ยง แต่ใช้ลูมคอโต ๆ สำหรับให้หุ้มกันหนาวที่คอได้ หมวกมีกระบัง แต่ใช้ข้างขนยาว ๆ ผู้หญิงก็คล้ายผู้ชาย เปนแต่นุ่งส่ายสั้น ๆ ไว้ผมยาวทั้งผู้หญิงผู้ชาย พวกเหล่านี้คุ้นคนเต็มที่ จนถึงพูดอังกฤษได้ แต่พูดได้เท่าคำอื่น พอพ่อโผล่เข้าไป ถาม ยุ กิง ยื่นมือมารับทีเดียว การที่จะสำแดงให้เราดูนั้น ก็สำแดงเรื่องที่ฝรั่งอื่ คือผู้หญิงสูบกล้องเปนต้น แต่อยากขายของเปนมากกว่าอย่างอื่น ยื่นอื่ด ๆ อยู่เสมอ ของที่ขายนั้นทุกตารูปตัวเองแลเปนอันมาก สิ่งที่แปลกประหลาดจริงนั้นคือ หน้าตาของคนลัปปี้ เปนเจ๊กมากกว่าเปนฝรั่ง เหมือนรูปตลกงิ้วฤาหน้ากากเจ๊กที่เล่นสิงโตน่าพลับพลา ดูไม่น่าเชื่อว่าน่าหนาวจะอยู่เช่นนี้ได้ เพราะอยู่กับพื้นแผ่นดินจริง ๆ ไม่มีแคร่รองเลย กระโจมก็โหว่ที่ตรงกลาง หน้าตาฝนรั่วลงไปได้ แต่มันบอกว่าไม่รั่ว ดูหน้ามันก็แช่มใสเบิกบานสบายดี อาหารที่กิน เห็นมีกาแฟแลขนมปังอย่างแข็ง ๆ เหมือนกับเข้าตัง กำลังมีคนมาดูอยู่บ้าง กลับจากที่นั้นเลยมาลงเรือ พ่อยังไม่สู้สบายแท้ จึงไม่ได้อยู่นานนัก พอกลับมาถึงเรือพร้อมกันก็ได้ออกจากท่านั้นมา อากาศยังหนาวมาก ปรอทกลางแจ้ง เซนติเกรด ๑๐ ฟาเรนไฮต์ ๕๐

ระยะทางที่มานี้ มีโปสต์ที่จะส่งเมล์ได้หลายแห่งก็เหมือนไม่มี เพราะจะต้องส่งขึ้นไปทิ้งค้าง คอยเรือเมล์เช่นลำที่ขึ้ไป น่ากลัวจะไม่เร็วได้กว่าที่จะเก็บไปไว้ส่งเอาที่กีล แต่เขาบอกว่าที่นาร์วิก ซึ่งเราจะไปถึงพรุ่งนี้ มีรถไฟไปเมืองสวิเดน จะส่งเมล์ทางรถไฟนั้นไปถึงได้เร็ว ไม่อยากจะให้หนังสือห่างระยะกันมาก จึงได้จัยรายวันลงไว้เสียวันนี้ สองส่งทางนาร์วิก

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๙

คืนที่ ๑๑๑

เรืออัลเบียน นาร์วิก

วันจันทร์ที่ ๑๕ กรกฎาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ฝนตกจนได้ยินเสียงดัง พ่อกินเข้าเช้าในห้องนอน แต่กับเข้าแลเหลือเกิน ทำกันตามภาษาไม่มีอะไรจะทำ กร่อย ๆ เผื่อน ๆ ก็กินไป เวลาเช้า ๓ โมง เรือถึงตำบลนาร์วิก นาร์วิกตำบลนี้เปนอาณาเขตรนอรเวที่แคบที่สุด ลูกคงจะรู้แล้วว่านอรเวกับสวีเดนเปนแหลมยาวเนื่องกันอยู่ คล้ายกันกับเมืองไทย กับเมืองญวน เขตรแดนกำหนดด้วยเขาสูงเปนเขาบันทัด เขาบันทัดที่ตรงนี้โอนออกมาข้างนอรเว จึงได้เปนที่แคบ ถ้าหากว่าเปนแต่ที่สำหรับจับปลาตามสามัญ ก็จะไม่เปนที่สำคัญอันใด แต่เดี๋ยวนี้ใน ๔ ปี ล่วงมาแล้ว มีกัมปนีตั้งขึ้นเรียกว่า โลสวารา กิรุนะวอรา อากติไซเล ชุนตะเลน ชื่อสองชื่อแรกเปนชื่อภูเขาที่มีแร่เหล็ก ชื่อท้ายว่าเปนทุนจำกัด มันประดักประเดิดที่จะเรียก จนต้องจดไว้ ที่ซึ่งเกิดแร่นี้อยู่ในเขตรแดนสวีเดนพ้นจากนอรเวเข้าไป ทางร้อยกิโลเมเตอเศษ แผ่นดินที่ขึ้นไปนั้นสูงขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงแนวเขาเขตรแดนในระหว่าง ๒ ประเทศ ๕๕๐ เมเตอจากพื้นทเล แล้วสูงขึ้นไปอีกสักเล็กน้อยจึงถึงเขาที่มีแร่ทั้งสองเขานั้น ซึ่งที่ว่าพื้นแผ่นดินสูง ๕๕๐ เมเตอนั้น อย่าหมายว่าเปนเขา เปนพื้นราบแต่ไม่ใช่ดิน เปนศิลาทั้งนั้น เขาสองเขาที่มีแร่นั้น สูงขึ้นไปจากพื้นราบอีก ๒๐๐ เมเตอ จึงเปนอันสูงกว่าทเล ๗๐๐ เมเตอ แต่เมื่อดูในที่ใกล้เขานั้นดูไม่สูงเท่าใด เพราะหนุนก็เข้าไปเสีย ๕๐๐ เมเตอ

แล้ว เขาสองเขานี้มีแร่เหล็กเดินไปในกลางเขา เปนแร่อย่างดี การที่จะทำแร่นี้เปนต้นเหตุให้เกิดมีทางรถไฟ ซึ่งสำหรับจะขนแร่ลงทางนาร์วิก ใกล้กว่าที่จะขนไปลงแห่งใดทางสวีเดน ทางรถไฟตั้งแต่นาร์วิกไปจนถึงพรมแดนชั่วโมงครึ่ง เข้าไปอีกก็ไม่เท่าใดถึงที่ทำแร่ ถ้าจะไปโดยรถไฟถึงสต๊อกโฮมเมืองหลวงสวีเดน ถ้าเปนรถพิเศษคืนหนึ่งกับวันครึ่งจึงจะถึง รถสามัญเดินสองคืนสองวัน เพราะเหตุฉนั้น การที่ขนแร่ลงทางนาร์วิกจึงเปนการสดวกกว่าไปทางสต๊อกโฮม

จะเล่าเรื่องเสียให้ตลอดก่อน แล้วจึงจะเล่าถึงที่พ่อไปดูแห่งใดก่อนแห่งใดหลัง จึงจะเข้าใจง่าย ดีกว่าที่จะเล่ากระโจนไปกระโจนมา เพราะเหตุที่เวลาไปดูต้องดูปลายไปหาต้น ที่จะเล่านี้ จะเล่าต้นมาหาปลาย ในประเทศนอรเวนี้ตรงกันข้ามกับเดนมาร์กเช่นที่ได้กล่าวมาแล้ว คือเดนมาร์กไม่มีเขาเลย ที่นี่หาที่ราบไม่ได้เลย เปนเขาไปทั้งนั้น ถึงออกจะเคยพูดว่าอยากจะขอเขาที่นี่ไปตั้งไว้ที่เดนมาร์กสักเขาหนึ่งจะสนุกกันสักเพียงใด ที่นี่ถ้าจะทำทางไปแห่งใด ต้องย่อยต้องทุบศิลาทุกทาง ไม่ว่าทางรถม้าฤๅรถไฟ ข้างฝ่ายเดนมาร์ก ถ้าจะทำถนนทางต้องมาบรรทุกศิลาถึงเมืองสวีเดนเอาไปทำถนน พวกชาวนอรเวเขากล่าวกันว่า ชาวเมืองมอนตินีโครพูดว่าเมื่อพระเจ้าสร้างโลก คิดจะให้มีเขาในประเทศต่าง ๆ จึงหยิบโปรยลงไปแห่งละเล็กละน้อย เมื่อถึงมอนตินีโครเหลือเท่าใดเทลงไปหมด จึงได้เปนเขาไปทั้งสิ้น ที่นอรเวนี้พระเจ้าคงจะได้โปรยลงมามากเหมือนกัน จึงได้เปนเขาไปหมด

ภูมิประเทศของเมืองนอรเวนี้ น่าจะเปนเขาแท่งทึบเปนลูก ๆ ตลอดหมด ซอกที่มีช่องแหวะเข้าไป ที่เรียกว่าฟยอดนั้น อาไศรยด้วยน้ำ สารพัดความเปลี่ยนแปลงของเขาแท่งทึบนั้นด้วยกำลังน้ำทั้งสิ้น เหตุด้วยประเทศนี้อยู่ข้างฝ่ายเหนือของโลกเปนที่หนาวเย็นมีสโนตกอยู่บนหลังศิลานั้นหนามากในฤดูหนาว เหตุด้วยอากาศเย็นคุมกันแขงอยู่ แล้วตกทับหนาหนักลงหนักลง เมื่ออัดแน่นหนักเข้าแล้วเปนกำลัง

ที่จะระเบิดให้ศิลานั้นแตกออกด้วยแรงน้ำเยือก อีกอย่างหนึ่งเมื่อเวลาพอมีอากาศร้อนที่สโนจะละลายได้ ก็ละลายไหลหลั่งถั่งลงมาโดยแรง พัดศิลาก้อนที่ระเบิดออกนั้นเลอียดเปนจุณวิจุณ ไหลลงมาตามน้ำ น้ำนั้นกัดลงไปจนกระทั่งถึงพื้น เซาะเปนร่องลึกออกไปจนตกทเล กาลนานเข้า ร่องน้ำที่เซาะลึกเช่นนี้เปนลำธาร แล้วกลายเปนลำคลอง แล้วกลายเปนแม่น้ำกลายเปนทเล กว้างออกไปตามลำดับ ฟยอดหนึ่งยาวตั้งหลายกิโลเมเตอ ฤๅหลายสิบกิโลเมเตอ น้ำลึกตั้งสองร้อยสามร้อยเมเตอเข้าไปจนถึงที่สุดที่ลำธารตก เรือกำปั่นใหญ่น้อยอย่างไรอย่างไรเดินเข้าไปได้ในฟยอด ไม่ต้องกลัวเรื่องน้ำตื้นกันเลย ฝั่งของฟยอดคงจะเปนหน้าผาชันฤๅเขาสูงที่ศิลาแตกทลาย มีสายน้ำตกฤๅน้ำพุฉายรายเข้าไปตลอด จนกระทั่งถึงที่สุดที่ฟยอดจะตัน คงจะไปพบลำธารใหญ่ซึ่งโตเปนแม่น้ำ แต่ในฤดูแล้งเช่นนี้ เปนหาดกรวดฤๅหาดทรายเหมือนอย่างสันดอน มีร่องน้ำวกวนขึ้นไปจนกระทั่งถึงน้ำตกลงมาจากตลิ่งอันเปนศิลาล้วน อาจจะทนแรงน้ำที่ตกอยู่ได้นาน ๆ บางทีสายน้ำพัดมาเฉภาะในกลางฟยอด เทกรวดแลทรายขวางฟยอดเหมือนระดอกมาตั้งกันขึ้นเปนคันสูง เขาเรียกที่นั้นว่ามอเรล ถ้ามีมอเรลอยู่ขวางเช่นนี้ ใช่ว่าจะทำให้น้ำตื้นได้ น้ำคงเดินนอกมอเรลเปนร่อง ลึกตั้งร้อยวา. ร้อยห้าสิบวา. เรือเดินได้อยู่เช่นนั้นเอง ซึ่งมอเรลไม่กั้นน้ำให้ตื้นเปนห้วงเปนตอนได้ ก็ด้วยอาไศรยสายน้ำแรงที่สุดอย่างเดียวเท่านั้น

ข้อซึ่งว่าสายน้ำจะแรงได้เพียงใดนั้น ควรจะคเนได้เช่นนี้ คือเวลาสโนจะละลายมีอยู่สามเดือน คือยุไล, ออคัสต์, เซปเตมเบอ, จำเดิมตั้งแต่เดือนออก-โตเบอไปสโนก็ตกทวีขึ้น ปกคลุมที่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ขาวแขงไม่ไหลมีแต่จะทวีมากขึ้น สิ้นเวลา ๙ เดือน น้ำที่ขังอยู่บนแผ่นดินโดยลำดับเช่นนั้นจะมากน้อยเท่าใดไหลทลายลงมาในเวลาเดียวในระหว่างสามเดือนนี้ จะไม่มีแรงมากอย่างไร เพราะ

เหตุฉนั้นจึงทลายศิลาผังฝาเปนจุณวิจุณไป ที่ว่านี้ว่าตามเวลาที่น้ำละลาย แต่ใช่ว่าสโนจะละลายหมดไม่มีเหลืออยู่เลยนั้นก็หาไม่ บางแห่งสโนอยู่เปนนิรันตร เวลาร้อนก็เปนน้ำไหลลงมาเปนน้ำพุน้ำตก เวลาหนาวมีหมอกมีควันมีฝน ก็มาจับแขงเกรอะกรังอยู่ต่อไปอีก เพราะฉนั้นน้ำตกที่ไหลพร่ำ ๆ อยู่รอบฟยอดทั้งช่วง ไม่มีเวลาที่สุด ไม่มีเวลาน้ำตกแห้งไปได้ เปนเครื่องที่จะให้เห็นชัดว่า กำลังน้ำมีแรงอย่างยิ่งซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่แต่พื้นแผ่นดิน จนภูเขาก็เปลี่ยนได้

ส่วนความลำบากของประเทศที่แผ่นดินเปนเช่นนี้ เปนต้นก็คือ การเพาะปลูกทำอะไรไม่ใคร่ได้ โดยปรกติต้นไม้ก็ไม่มี เว้นไว้แต่จะมาปลูกสร้างขึ้นในที่ซึ่งพอจะปลูกได้ ก็ต้องเปนไม้ที่ปลูกง่ายทนสาหัสจึงจะอยู่ได้ ที่สุดจนต้นหญ้าจะหาที่งอกก็แสนยาก เมื่อหาที่งอกได้ก็ได้มีสีเขียวงามอยู่ได้เพียงสามเดือน พ้นจากเวลานั้นก็ตายนิ่งแห้งหายสูญไป การที่จะทำทางรถไฟนั้นไม่ใช่การง่าย ไม่ใช่แต่เพียงตัดเขาลงเปนหนทาง ยังต้องจัดการป้องกันอีกหลายอย่าง คือทางคงจะต้องผ่านสายน้ำที่ตกจากเขาลงไปในฟยอด เปนน้ำพุใหญ่บ้างเล็กบ้าง ตกอยู่เปนนิจนิรันตร ต้องเปิดทางน้ำให้ไหลหลั่งลงไปเสียได้พ้นทาง ใช่แต่เท่านั้นไม่ใช่ที่ที่น้ำตก เปนแต่น่าผาเฉย ๆ ที่ทางรถไฟตัดไป เมื่อสโนกองขึ้นบนหลังน่าผานั้นสูง ๆ อาจจะทลายเลื่อนลงมาทับทางรถไฟ ต้องตั้งรั้วกั้นกระดานเปนฝาฉนวน สำหรับกันไม่ให้น้ำแขงเลื่อนตลอดหนทาง แต่จะทำกั้นกันตลอดไปผืนยาวก็ไม่ได้ ทานกำลังสโนไม่อยู่ ต้องทำเปนตอน ๆ เว้นระยะซึ่งเปนแอ่งทางน้ำตกมาก ให้สโนเลื่อนลงมาลงในแอ่งนั้นเปิดลงไปได้ทาง ถ้าเปนน่าผาที่สูงชันใกล้ทางตั้งรั้วฉนวนเช่นนั้นก็ไม่อยู่ ต้องปลูกโรงครอบทางรถไฟปูกระดานข้างบน รับสโนอีกชั้นหนึ่ง ต้องเข้าถ้ำร่ำไป แต่ไม่ใช่ถ้ำศิลาทั้งหมด เปนถ้ำทำด้วยไม้หนา ๆ แขง ๆ สำหรับรับสโนไม่ให้ทุ่มเทลงมา แต่เท่านั้นก็ยังไม่พอ เพราะในท้องหนทางที่วางรางไปเองนั้น อาจจะมีสโน

ท่วมเต็มสูงตั้งสี่ศอกห้าศอก ต้องมีไถสำหรับติดน่ารถไฟ ไถสโนที่ตกคลุมราง เขี่ยออกเปนยั้กไปสองข้างพอให้รถเดินได้ ความประดักประเดิดของรถไฟในประเทศนี้มากถึงเพียงนี้ เพราะรถไฟสายนี้เปนสายเหนือที่สุดในโลก มีหลักซึ่งเขาได้หมายไว้กลางทาง ว่าเปนสูงที่สุดข้างฝ่ายเหนือ แลติตยูดเหนือ ๖๐ ดิกรี ๓๐ มินิต ความลำบากอื่น ๆ ซึ่งรู้สึกแก่ชาวเรา เขาไม่สู้รู้สึก ยังมีอีกหลายอย่าง เช่นกับความหนาว ซึ่งเขารู้สึกว่าปรอดเซนติเกรด ๑๐ ดิกรี ฟาเรนไฮต์ ๕๐ เปนกำลังสบาย เรารู้สึกหนาวเสียหนักหนาแล้ว เวลาเช่นนี้เขามีน้อย เขามีแต่ต่ำซีโร ๒๐ ฤๅ ๓๐ ดิกรี ว่าไม่สู้กะไร ร้อนพอใช้ ไม่สู้หนาวนัก เราเกือบจะรู้สึกว่า คำที่ว่าในโลกนี้มีความร้อนเปนที่ตั้ง เมื่อร้อนน้อยลงก็เรียกว่าเย็นนั้นจะตรงกันข้าม คือว่าในโลกนี้มีหนาวเปนที่ตั้ง เมื่อหนาวน้อยลงก็เรียกอุ่น การมันเปนได้ถึงเพียงนี้

ส่วนประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากภูมิประเทศที่เปนเช่นนี้ คือประเทศนี้หันหน้าออกสู่มหาสมุทใหญ่อย่างยิ่ง คือแอตแลนติก ถ้าจะมีคลื่นลมที่แรงเกินประมาณ แลมีสัตว์ใหญ่ในน้ำเช่นปลาวาฬ ซึ่งกินปลาเล็กเปนอาหาร เมื่อพยุใหญ่หนักขึ้นฤๅปลาวาฬใหญ่กวนหนักข้างนอก ปลาเล็ก ๆ ก็หนีเข้ามาในฟยอด ซึ่งมีรายระไปตลอดเขตรแดน แลมีเกาะใหญ่น้อยนับด้วยร้อยด้วยพันยังอยู่ด้านน่า เมื่อปลาหลบเข้าไปอยู่ในฟยอดได้แล้วก็เปนน้ำสงบนิ่ง ไช่แต่เท่านั้น ยังได้กระแสน้ำซึ่งตกลงมาในฟยอดอันปลาโดยมากชอบจะว่ายทวนกระแสเปนอาหาร เหตุฉนั้นตามฝั่งทเลนอรเวนี้เปนที่ที่ปลาบริบูรณ์อย่างยิ่งทั่วไปตลอดชายฌาเขตร เปนทางทำกินของมนุษย์อันอยู่ตามเขตรแดนเหล่านี้เปนที่ตั้ง

เมื่อพิจารณาเหตุผลดีแลร้ายในที่ประเทศเหล่านี้แล้ว ยังน่าพิศวงความพยายามแลความเต็มใจของมนุษย์ที่อยู่แถบนี้เปนอันมาก เขาไม่ได้ยึดหนาระอาใจ ในสิ่งซึ่งเปนความลำบากเปนสิ่งที่เสียของภูมิประเทศเลย ถือเอาแต่ส่วนข้างดีข้างเปน

ประโยชน์อย่างเดียว ไม่ได้ท้อถอยหลีกเลี่ยงฤๅเหนื่อยหน่ายเลย ใช่แต่เท่านั้น ยังพยายามที่จะหาประโยชน์ประกอบภูมิประเทศ ให้ได้ผลอันไพศาลอย่างยิ่งได้ เช่นกับทำแร่เหล็กนี้ การทำแร่เหล็กนี้เปนความคิดอย่างใหม่ที่สุด เพียงแต่ขุดขนแร่ลงมาบรรทุกเรือส่งไปต่างประเทศอย่างเดียว สร้างทางรถไฟนี้ขึ้น อันเปนความลำบากอย่างยิ่งที่จะระวังรักษาดังเช่นกล่าวมาแล้ว ไม่มีสินค้าอื่นนอกจากแร่ เพราะมาทางเรือง่ายกว่าถูกกว่า มีคนมาเที่ยวบ้างแต่เฉภาะฤดูร้อนนี้ ฤดูอื่นไม่มีเลย นับว่าสร้างรถไฟขึ้นบรรทุกแร่อย่างเดียวเท่านั้น รถที่บรรทุกแร่นั้นทำเปนถังสี่เหลี่ยมรีก้นสอบ ตั้งขึ้นบนล้อเลื่อนสำหรับเข้าพ่วงรถไฟ ก้นถังนั้นเปิดได้ให้แร่ร่วงลงทางก้น ที่ริมทเลเขาตั้งเขื่อน ก่อโค้งหนา เขื่อนนั้นต้องขุดลงไป ทำรากขึ้นมาในทเล พอเสมอหลังน้ำแปดเมเตอ หลังเขื่อนตั้งนั่งร้าน แต่ก่อนใช้ด้วยเสาไม้แก่น เดี๋ยวนี้ได้ทำเหล็กขึ้นใหม่ ในตอนกลางพึ่งแล้วได้ปีเดียว ข้างหลังนั่งร้านมีเหล็กตาตรางเหนี่ยวสำหรับถ่วงน้ำหนัก ที่พื้นนั่งร้านมีพื้นเปิดปิดได้เฉภาะพอเท่ารถที่บรรทุกแร่ ฝาจับไพล่ที่เปิดปิดนั้นเปิดปิดด้วยเครื่องจักร ถ้าเวลาไม่บรรทุกก็ปิดขึ้นมาเสียเปนพื้นเต็ม ถ้าเวลาจะบรรทุกก็เปิดบานลงไปจดพื้นเปนตะพาน เขาเรียกช่องที่สำหรับเทแร่นี้ว่าฮอกเกต ด้านเขื่อนข้างริมน้ำมีราง พับขึ้นมาได้ทอดลงไปได้ เมื่อจะบรรทุกเอาเรือกำปั่นเข้ามาจอดริมเขื่อนเปิดระวาง ทอดตพานลงไปถึงปากระวาง มีเหล็กสำหรับกันน่าราง ติดกว้านที่จะให้หย่อนฤๅให้ตึง ถ้าหย่อนแร่ก็ไปตกท้องเรือด้านข้างนอก ถ้าตึงเข้าแร่ก็มาตกท้องเรือด้านข้างใน รางนั้นเขาเรียกว่าสเปาต เมื่อเลื่อนรถมาตรงช่องฮอกเกต เปิดก้นถังให้แร่ร่วงลงไปในฮอกเกต แล้วก็เลื่อนลงไปในสเปาต ลงในระวางเรือเอง ในการที่จะบรรจุแร่ลงท้องเรือนี้ ใช้คน ๕ คนเท่านั้น ใน ๗ มินิตบรรทุกได้ ๕๕๐ ตัน มันช่างย่นแรงคนลงได้เท่าหนึ่งเท่าไร เหลือที่จะประมาณ เขื่อนนั้นเขาเรียกว่าคี คีที่อยู่เดี๋ยวนี้พอจะบรรทุกเรือได้

คราวละสามลำ เพราะมีปอกเกตแลสเปาตเรียงกันไปเปนแถว มีเรือที่มาบรรทุกอยู่ในเวลานี้ชาติต่าง ๆ รวม ๓๐ ลำ บรรทุกได้ปีละล้านห้าแสนตัน แต่กำหนดงานของเขาเอารถไฟเปนที่ตั้ง ว่ากำหนดจะบรรทุกแร่ลงมาได้ปีหนึ่งสามล้านตัน กำลังทำงานทั้งปวงอยู่เสมอที่จะให้ขึ้นถึงอัตรานั้น เดี๋ยวนี้กำลังสร้างที่กองแร่อยู่ข้างบนบก ซึ่งจะขนเอามาพักไว้พลาง สร้างที่ขึ้นใหม่สำหรับจะเอาถ่านขึ้น ที่นั้นใช้ได้ทั้งขาขึ้นขาลง ขาขึ้นใช้เปนเครื่องดันให้ถังลอยขึ้นมาด้วยกำลังเครื่องจักร มีเปาเวอสเตชั่นสำหรับไฟฟ้า ใช้แรงไฟฟ้ามาก กัมปนีนี้ได้ตั้งขึ้นเปนไปรเวตกัมปนี แต่รถไฟมอบให้รัฐบาล กัมปนีออกเงินทุกอย่างในการที่จะใช้รถไฟ รัฐบาลได้ส่วนแบ่งในกำไรกึ่งหนึ่ง การที่ทำนี้ ในประเทศที่แลติตยูดสูงที่สุด ถ้าหากว่าเนเชอธรรมดาโลกไม่ช่วย เขาก็จะทำการไม่สำเร็จได้ ข้อที่ว่าเนเชอช่วยนั้น คือทเลซึ่งแลติตยูดสูงเช่นนี้ น้ำในทเลควรจะแข็งเวลาน่าหนาวเหมือนอย่างเมืองอื่น ๆ ถ้าหากว่าเช่นนั้นเขาจะทำงานได้แต่สักสามเดือนไม่คุ้มกันกับที่ลงทุนถึงเพียงนี้เลย แต่นี่เนเชอช่วยเขาอาไศรยสายน้ำร้อนที่ได้กล่าวมาแต่ก่อนแล้ว น้ำในทเลเหล่านี้ไม่แข็ง เขาทำงานได้ตลอดปี ไม่ว่าน่าหนาวน่าร้อน ไม่ว่ากลางวันกลางคืน น่านี้ก็ไม่ต้องใช้ไฟเลย น่าหนาวก็ใช้ไฟฟ้าตลอดเวลา เพราะเหตุฉนั้นจึงต้องมีเปาเวอสเตชั่นใหญ่ เปนอัศจรรย์ที่เขาใช้คนน้อยเหลือประมาณ ที่ทำงานอยู่ที่แลทำงานรถไฟ แลทำงานที่เวิกชอป รวมทั้งสิ้นคนสองร้อยเศษเท่านั้น นี่เปนข้อรวบยอดของคำที่ว่าเขาถือเอาแต่ส่วนข้างดี ได้ประโยชน์อย่างยิ่งถึงเพียงนี้

คราวนี้จะว่าด้วยการที่พ่อขึ้น วันนี้เปนวันเคราะห์ร้าย ฝนตกมากบ้างน้อยบ้างเสมอไม่หยุด ตกมากจนถึงดังเปราะแประ จนถึงภูเขามืดไปด้วยหมอกด้วยควันแลด้วยสายฝน ประเดี๋ยวประเดี๋ยวก็สว่าง มีพระอาทิตย์แร่มออกมา ต้องเลือกเอาช่องที่ดีที่สุด ขึ้นไปพอถึงฝั่งก็ถูกฝนอีก ผู้ที่จัดการที่นี่เปนสองคนคือ โอเคดับลยู ลุนด์

เปนผู้ดูการเรื่องบรรทุกแร่ทั่วไป กับ อี เอม ซี โยฮันน์เซน เปนผู้ดูการรถไฟ เขาเลื่อนรถลงมารับจนใกล้จะถึงตพาน พาไปดูที่ก่อน ต้องลงเดินกางร่ม ร่มอย่างดีที่ซื้อจากบาเดนบาเดนเลยไม่ได้ใช้ ติดใช้ร่มซื้อที่ฮาเมอเฟสต์เปนร่มผ้า ก็พอดีกันกับฝนเปียก ดูบรรทุกแร่ แล้วกลับขึ้นรถ ออกจากนี้ไปตามทางรถไฟ ซึ่งผ่านไปตามหว่างตำบลนาร์วิก มีบ้านเรือนทั้งสองข้าง ต่อไปเลียบไปบนไหล่เขาริมฟยอด จนตลอดฟยอด ระยะทางเกือบชั่วโมงหนึ่ง มีที่พักบ้าง ทางไม่อีกเท่าใดจะถึงพรมแดนเมืองสวีเดน แล้วกลับลงมาลงที่ท่าเดิม รวมเวลาที่ขึ้นไปประมาณสามชั่วโมงเศษ เกือบ ๔ ชั่วโมง ฝนตกไม่หยุดจนกระทั่งกลับลงมา มากบ้างน้อยบ้าง รอให้บัตรให้ตรากันแล้วก็ออกเรือ วันนี้ได้รับเมล์ซึ่งเขาส่งตาม ๆ ขึ้นมา พึ่งจะได้รับหนังสือจำนวนวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ช้าถึง ๔๗ วัน แต่พ่อไม่มีความเดือดร้อนด้วยมาถึงสุดหล้าฟ้าเขียว ที่เขาส่งตามขึ้นมาให้ถึงได้นี้ก็เปนอย่างดี นึกแต่แรกว่าจะได้ไปรับพลักที่เบอลินทั้งหมดเสียอีก

เวลา ๒ ทุ่มเรือถึงรัฟตซุนด์ อยู่ในหมู่โลโฟเตน ทอดในหว่างช่องนั้น แล้วลงเรือโมเตอลอนช์ ไปเข้าในตรอลฟยอด พระยาชลยุทธแปลว่าตรอลด้านคล้าย ๆ กับเปรต ในรัฟตซุนด์นี้มีเขาล้อมรอบ เหมือนอย่างกับก่อเขารอบปากอ่างรีกลางเปนน้ำนิ่งกว้างใหญ่เวิ้ง เขารอบนั้นเปนเขายอดแหลม ๆ ตลอดทั้งนั้น มีสีในกองขาวดาดไปรอบข้าง ข้อที่เขายอดแหลมเปนเสี้ยมไปหมดทั้งนี้ ก็ด้วยอาไครยแรงน้ำกัดเหมือนกัน ตัวศิลาเปนร่องน้ำพรุนไปหมด เหมือนศิลาที่ช่างก่อเขาของเราชอบใช้ในการก่อเขามอ หญ้าที่มีเกาะอยู่ข้างในที่น่าราย ๆ ฤๅซอกเขาเปนสีเขียวคล้ำ เหตุด้วยมิใช่หญ้าเปนตะไคร่น้ำเกาะอยู่บนหลังศิลาเฉย ๆ ไม่มีดิน แล้วแห้งตะไคร่ใหม่มาเกาะงอกขึ้นเขียวทับ จึงเปนสีเขียวคล้ำพร้อย ๆ ตะไคร่น้ำนี้พูดภาษาไทย แต่ไม่ใช่ตะไคร่น้ำอย่างบ้านเรา ตะไคร่น้ำที่แซะได้เปนแผ่นโต ๆ หนา ๆ เช่นที่

เรียกว่ามอส มีเขาลูกเตี้ย ๆ ทับน่าริมปากอ่างอีกชั้นหนึ่ง เขาชั้นนั้นมีหญ้าจริง ๆ มีต้นไม้เตี้ย ๆ ขนาดผักแซกแซม แต่ไม่ใช่ระหุ้มศิลามิด มีรายอยู่ตามซอกศิลา มีเรือนหาปลาตั้งอยู่สองหย่อมห่างกัน แลดูเหมือนว่าจะไม่มีทางออกไปแห่งใด แลเขานั้นดูเหมือนหนึ่งว่าไม่สู้ไกลนัก แต่เมื่อแล่นเรือโมเตอลอนช์ไป จนลิบลำเรือยอดซ์ จึงแลเห็นเปนซอกแซกเข้าไปในหว่างเขา คือเปนฟยอดพรุนไป แต่ฟยอดที่เข้าไปที่ตรอลฟยอดนั้นบังหายลับไม่เห็นช่องเลย พอเลี้ยวพ้นแหลมก็เห็นเปนช่องลำคลองกว้างกว่าคลองบางหลวง ข้างขวามือเปนเขาสูงเหมือนอย่างตัดผ่าซีก น่าผาชันไม่มีต้นไม้ แลแหงนคอตั้งบ่า ข้างซ้ายเปนเขาต่ำลงมาหน่อยหนึ่งเปนรอยศิลาที่น้ำกัดเปนกลีบ ๆ แต่ละแห่งละแห่งโตเกินประมาณ เขาเหล่านั้นเปนน้ำพุไหลพล่าไปทุกหนทุกแห่ง สูง ๆ ใหญ่บ้างเล็กบ้าง ในที่สุดของฟยอดนั้นเปนภูเขายอดซับซ้อนกัน มีสโนดาดขาวเต็มไปทั้งสิ้น ข้างเขาที่ลงมาเปนแอ่งเปนกะพักก็มีสโนกองเรี่ยราดลงมาจนกระทั่งถึงทเล มีน้ำพุใหญ่ตกอย่างแรง ลงมาในโกรกหว่างเขา คิดจะถ่ายรูป แต่ถ่ายไม่ทัน ฝนตก ตกอย่างมาก ๆ ด้วย ต้องกางประทุน ที่แท้กางประทุนเสียอุ่นขึ้นอีกมาก เวลาขาไปเข้าในฟยอดลมพัดโกรกลงมาจากสโนยอดเขาเย็นเยือก ชายจุรพงษ์บอกว่าเกือบสั่นแล้ว

เรือโมเตอสำหรับเรือยอดซ์ลำนั้นแล่นเร็วมาก รูปเปนเรือกระเชียง มีเครื่องตั้งอยู่ท้ายเรือเล็กนิดเดียว ตอนน่าตั้งแต่พ้นเครื่องมาจนกระทั่งถึงหัวเรือ นั่งได้กว่า ๒๐ คน ถือท้ายอยู่หัวเรือ วันนี้กัปตันลงถือท้ายไปเอง ประทุนเปนประทุนผ้า มีแต่ตอนที่ถือท้ายแลตอนเครื่องจักร แต่ก็พอที่จะเบียดนั่งเข้าไปได้หมด ไม่มีใครเปียก ตั้งแต่ใช้มาไม่เคยเสียแต่สักครั้งเดียว มีคนสองคน ที่ใช้เครื่องจักรคนหนึ่ง ถือท้ายคนหนึ่งเท่านั้น ไม่เห็นต้องเอะอะอะไรกันเหมือนเรือในบางกอก ถ้าหากว่าไม่มีเรือโมเตอลำนี้ จะใช้เรือกระเชียงฤๅเรือสตีมลอนช์คงจะประดักประเดิดเสียเวลา

อย่างยิ่ง ที่ตำบลนี้เปนที่เอมเปอเรอเยอรมันชอบเสด็จมาทอด เพราะเปนที่งามโดยรอบ แลเปนที่เที่ยวเล่นซอกแซกได้ เหมือนจอดเรืออยู่ในอ่างเขามอ เสียแต่เรื่องฝน ตั้งแต่มามีวันที่ปลอดโปร่งไม่มีฝน บริสุทธิ์แลปราศจากเมฆหมอกอยู่แต่วันที่ ๑๒ ซึ่งไปขึ้นนอทเคปนั้นวันเดียว ถึงที่เห็นพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืนวันแรก ในวันที่ ๑๐ ก็ให้เห็นพอทันอยากเท่านั้น วันที่ ๑๑ ก็เปล่า ไม่ได้เห็นดวงพระอาทิตย์ วันที่ ๑๒ นั้นเปนวันบริสุทธิ์ตลอดคืน แลเห็นพระอาทิตย์เที่ยงคืนแจ่มแจ้งจนเกินต้องการที่จะถ่ายรูป จนพระอาทิตย์เลื่อนกลับขึ้นเปนเวลาเช้าไม่มีหม่นหมองเลย ข้อที่เอมเปอเรอคิดตลีตลานจะขึ้นไปนอทเคป ก็เพราะเห็นว่าอากาศวันที่ ๑๒ นั้นดี ที่ ๑๓ คงจะดีต่อไปอีก แต่เรือโฮเฮนโซเลินจอดอยู่ตรอมเซอ ถ้าจะรีบขึ้นไปนอทเคปคงไปถึงเวลาราวสัก ๔ ทุ่ม คงจะคิดดูพระอาทิตย์เที่ยงคืนที่นอทเคปด้วย แต่เปล่าขึ้นไปคงไม่ได้เห็น ตั้งแต่วันที่ ๑๓ ที่ ๑๔ สองวันมา ไม่ได้แลเห็นพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืน ถึงวันนี้ก็เปล่า ฝนตกครึ้มอยู่เสมอ โทรเลขรูญมีมาว่าได้ส่งหนังสือเมล์มาที่คริสเตียนซุนด์จะต้องแวะที่คริสเตียนซุนด์นอก จากโปรแกรมอีกแห่งหนึ่ง พรุ่งนี้คงจะเปนวันที่เดินทางมาก วันนี้เปนเสร็จสิ้นเรื่องกันเท่านี้

คืนที่ ๑๑๒

วันอังคารที่ ๑๖ กรกฎาคม

อ้ายการทนหนาวทนเย็นนี้มันค่อยทนได้มากขึ้นโดยลำดับ เมื่อแรกมาช่างหนาวเสียเหลือทนเหลือทาน มันชวนจะอยากให้ติดไฟร่ำไป ค่อยทนได้มากขึ้นทุกทีจะเปนด้วยแต่ก่อนเลือดน้อย ภายหลังนี้เลือดมากขึ้น ฤๅจะเปนด้วยถูกหนาว ๆ มันมากขึ้น พอพยุงขึ้นหน่อยก็พอ เลยเห็นเปนไม่สู้หนาว ก็ไม่รู้แน่ แต่ปรอทนั้นต่ำมากกว่าตอนข้างล่างเปนแน่ ดูหนาวเท่า ๆ กันกับที่มาจากข้างล่าง ไม่สู้แปลก

ประหลาดกันนัก เรือมาถึงเมื่อไรไม่รู้สึก เห็นจะเปนราว ๓ โมง ตื่นขึ้นแลเห็นจอดที่สวาร์ติเซนเสร็จแล้ว ตำบลสวาร์ติเซนนี้เปนที่สโนเทือกใหญ่ซึ่งเรียกว่าแคล-เซียร์ ติดต่อกันลงมาจนถึงทเล เปนทางที่น้ำหักลงมาโดยแรง กัดทางกว้าง เพราะเปนที่ลาดไม่สู้จะชัน สโนจึงได้ขังอยู่ได้มาก ประมาณดูแผ่นสโนที่ริมทเลโดยกว้างเห็นจะเกือบ ๓ เส้น ที่ดิ่งจะราวสักสองเส้นหย่อน ๆ แต่ขึ้นไปข้างบนแลสุดสายตา ประมาณไม่ได้ เพราะที่เขาเช่นนี้หลอกตาเต็มที เห็นเตี้ยแต่สูง เห็นใกล้แต่ไกล เขาอวดว่าในโลกมีแห่งเดียวที่มีแคลเซียร์ตกถึงทเลใดถึงเท่านี้ จะเท็จจริงอย่างไรไม่รู้ ถ้าดูในรูปโฟโตคราฟฤๅรูปโปสต์ก๊าดจะเห็นเข้าใจง่ายกว่าที่จะเล่า

เมื่ออยู่เมืองคริสเตียเนีย ไม่ได้ไปซื้อของแห่งใดเลย อยู่แต่ในวังแลไปเที่ยวกับเจ้าแผ่นดินแลพระมเหสี แต่กระนั้นหนังสือพิมพ์ยังลงว่าพ่อไปเที่ยวห้าง เจ้าแผ่น-ดินบอกว่าได้เห็นหนังสือพิมพ์แล้วไม่เชื่อ เพราะอยู่ด้วยกันเสมอจะเอาเวลาไรไป ภายหลังได้ความว่ากรมสมมตกับชายอุรุพงษ์ที่อยู่โฮเตลได้พากันไปเที่ยว แล้วมารายงานว่าไม่มีอะไร มีแต่ร้านเหล้า, ร้านขนม, ร้านเครื่องแต่งตัวผู้หญิง, ร้านบุหรี่, ร้านหนังสือ, หมดเท่านั้น ซ้ำอยู่นั้นเอง หาซื้ออะไรไม่ได้ทีเดียว ครั้นขึ้นมาข้างเหนือ มาได้ซื้อของที่ทรอนด์เยม แต่ส่งไม่ได้ ยังเอาประทุกเรือมาจนเดี๋ยวนี้ เมื่อลงเรือแล้ว ซื้อได้ที่ซาเมอเฟสต์แลที่นอทเคป นอกนั้นเหลือที่จะหาอะไรเปนที่รฦก มีแต่ปลา เอาไปไม่ไหว แลสู้ปลาเราก็ไม่ได้ จึงได้ซื้อสมุดโปสต์ก๊าดตั้งพิธีเก็บโปสต์ก๊าด อาลเบอสเขาเปนผู้ช่วยเอาใจใส่มากในการเก็บ บริพัตรได้เปนผู้จดซื้อลงเปนไทย ใช่ว่าจะเลือกซื้อแต่น้อย ๆ มันมีเรื่องที่รฦกถึงตำบลนั้น ๆ ที่ไปถึง แต่อย่างละสามสี่แผ่น เมื่อสุดทางถึงก็จะได้ส่งสมุดนี้เข้าไปเปนของฝากทีเดียว

วันนี้ไม่มีเรื่องราวอะไรนอกจากที่กล่าวมาแล้ว เพราะเหตุที่เปนเวลาเดินทางกลับมาทางที่ไปแล้ว ผ่านโยเดอแต่ตอนเช้า ตอนเย็นนี้ผ่านเตอร์ดแฮดเดน แล้ว

จะผ่านทรอนด์เยม ต่อพรุ่งนี้ตอนเช้าจึงจะได้แวะรับหนังสือคริสเตียนซุนด์แลไปโมลเด ตั้งแต่ทรอนด์เยมลงไปจึงจะเปนหนทางใหม่ที่ยังไม่เคยผ่าน คลื่นลมไม่มี เปนแต่ตอนเช้าฝนตก ตอนบ่ายก็ไม่มีฝน แต่อากาศมัวไม่แจ่ม หมดจากเขตรที่จะเห็นพระอาทิตย์ในเวลาเที่ยงคืน เปนพระอาทิตย์ตกช้าขึ้นเร็ว ไม่มีผิดตามธรรมดา อากาศที่หนาวลดถอยลงปรากฎชัด กลางแจ้งเซนติเกรด ๑๖ ดีกรี ฟาเรนไฮต์ ๕๘ ดีกรี ในร่มเซนติเกรด ๒๑ ดีกรี ฟาเรนไฮต์ ๗๐ ดีกรี

เวลาว่างไม่ต้องเขียนรายวัน ได้เขียนหนังสือตอบที่ได้รับโดยเมล์เมื่อวานนี้ กับพึ่งนึกขึ้นได้ว่าเรื่องละครเมอรีวิโด ซึ่งอ่านค้างอยู่ หมายว่าจะส่งไปให้ลูกอ่าน เลยลืมเสีย บัดนี้ได้ส่งหนังสือนั้นมาในซองนี้ด้วย กว่าจะค้นได้แสนจะประดักประเดิด ด้วยเจ้าพนักงานเขาเห็นเปนกระดาษเปล่า ต้องให้อุรพงษ์ไปค้นจึงได้ได้

อนึ่งเรื่องกิงออฟสเปน เปนอันต้องงดไม่ได้พบ เพราะนัดเวลาว่าจะรับได้ตั้งแต่วันที่ ๑ ไปจนถึงวันที่ ๑๐ สิงหาคมตอนหนึ่ง วันที่ ๖ เดือนกันยายนเปนต้นไปตอนหนึ่ง ตอนแรกได้ติดนัดที่บรันซวิกเสียแล้ว ตอนหลังติดนัดที่อื่น ต้องจดหมายบอกเลิกไปไม่ได้ การที่จะนัดพบประกันลำบากมาก เหตุด้วยเวลาเราสั้น ข้างฝ่ายเขาเขาก็มีการซึ่งได้กำหนดไว้แล้วเหมือนกัน จึงผ่อนผันหากันไม่ใคร่จะได้

ขอเติมย้อยลงไว้ข้างท้ายอีกนิดหนึ่ง ว่าเรือผ่านรีสวาร์ ภายหลังเมื่อเขียนรายวันแล้ว เปนช่องเกาะแคบจริง ๆ บางแห่งแคบกว่าแม่น้ำเจ้าพระยา บางแห่งเท่าคลองบางกอกใหญ่เท่านั้น แต่น้ำลึกเรือเดินห่างฝั่งสักสองวาฤๅสามวาก็ได้ เกาะเหล่านี้เปนพื้นราย ๆ ไม่ใช่เปนเขาสูงทั้งนั้น แต่อย่าหลงไปว่าเปนพื้นดิน ๆ เปนอันไม่มี ศิลาทั้งนั้น หญ้าขึ้นแซมตามซอกศิลา พึ่งจะขึ้นอ่อน ๆ พอเปนสีใบโสกบ้าง แก่กว่าใบโสกบ้าง

สิ่งที่จะได้เล่าแต่วานนี้ คือในทเลแถบนี้ ไม่มีข้อที่จะกลัวเลยว่าที่ไหนน้ำจะตื้น ในฟยอดตรอกเล็กตรอกน้อยน้ำลึกทั้งสิ้น ในการที่จะทอดเรือถ้าขึ้นแห่งใด ไม่ต้องเลือกหาว่าให้น้ำลึก เผื่อน้ำลงขอดเรือจะติด การที่ตรงกันข้ามนั้น ต้องเลือกหาว่าที่ไหนน้ำจะตื้นพอทอดสมอได้ มันมีแต่ร้อยวาร้อยห้าสิบวาไปทั้งนั้น เหมือนเมื่อวานนี้ ถ้าเรือไปจอดที่ตรงปากช่องวรัฟตฟยอดจะเข้าได้ประเดี๋ยวเดียว นี่เหตุใดจึงต้องไปทอดห่างเหลือเกิน จนเรือเล็กไปไม่มีอะไรยังเลย แลกลับมาก็ไม่เห็นเรือยอตช์ เพราะเหตุที่ตามปากช่องเหล่านั้นหาที่ทอดสมอไม่ได้ น้ำลึกเกินไปไม่มีสายโซ่พอ วันนี้เวลา ๒ ยามเปนสีน้ำเงินแปลว่าค่ำ เห็นจะไม่มืดไปกว่านี้

หนังสือฉบับนี้ ตัดรายวันลงไว้เสียวันหนึ่ง ส่วนวันนี้ เพราะเปนท่าใหญ่ที่ตำบลโมลเดนี้ เพื่อจะให้หนังสือได้ไปเร็ว รายวันจึงน้อยไปหน่อยหนึ่งดีกว่าช้า

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๐

คืนที่ ๑๑๓

เรืออัลเบี้ยน

วันพุฒที่ ๑๗ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เรือมาถึงคริสเตียนซุนด์เวลาเที่ยง เมืองนี้เปนตำบลใหญ่ในที่หาปลาทั้งปวง ที่ซึ่งตั้งเมืองเข้าที่มาก คือตั้งอยู่บนเกาะ ๆ หนึ่งเปนเกาะใหญ่ แล้วมีเกาะย่อมกว่า ๒ เกาะตั้งบังอยู่ข้างน่า เพราะฉนั้นจึงแลดูที่ซึ่งทอดเรือเหมือนอย่างอยู่ในคอกฤๅในกำแพง ซึ่งมีประตูสามช่อง ชุดกระไดระยะกันในสามช่องนั้น เมืองตั้งอยู่ที่เกาะใหญ่ บ้านเรือนติดต่อกันมาก ส่วนเกาะเล็กทั้งสองเกาะ มีบ้านเรือนเปนหมู่ ๆ ตั้งอยู่ตรงสองฟากปากช่องซึ่งจะเข้าไปในอ่าวนั้น ว่าเอาว่า ๖ หย่อม ไม่นับที่กระจัดกระจาย รวมเปนบ้านเรือนรอบอ่าวทเลซึ่งไม่สู้ใหญ่เท่าไร แต่ดูงามประหลาดมาก ที่นี่ควรนับว่าเปนเมืองที่ไม่สู้ต้องนับว่าเมืองโดยเกรงใจ เพราะมีคนมากถึงหมื่นสองพันคน แต่พ่อไม่ได้ขึ้นบก เพราะอยู่ในเรือก็ออกเกือบจะเห็นทั่ว ไม่สู้ประหลาดอันใด ให้แต่อาลเยอสขึ้นไปรับหนังสือเมล์ หนังสือคราวนี้เปนพวกวันที่ ๗ ที่ ๘ มิถุนายน ซึ่งจรูญส่งมา แล้วออกเรือจากที่นั้นมาถึงโมลเดเวลาบ่าย ๕ โมง ตำบลโมลเดนี้ เปนตำบลซึ่งเจ้าแผ่นดินนอรเวได้แนะนำให้แวะให้ได้ เพราะเปนที่งามแลมีคุณวิเศษกว่าตำบลอื่น ด้วยเหตุว่าเปนเมืองที่ตั้งอยู่บนเกาะ ซึ่งมีต้นไม้บริบูรณ์ แลแวดล้อมไปด้วยภูเขาสูงสำหรับบังลมทเล ในโมลเดฟยอดนั้น น้ำนิ่งอยู่เสมอเหมือนอย่างในทเลสาบ ที่ตั้งเมืองเปนเมืองงามอย่างยิ่งแห่งหนึ่งในนอรเว เพราะมีเขาเปนเครื่อง

กระบวรเสด็จประพาศทางบกที่นอรเว

บังลม จึงได้มีอากาศพอประมาณไม่สู้หนาวจัด ต้นไม้พืชพรรณอะไรเปนได้ดีบริบูรณ์ กล่าวว่ามีดอกไม้งาม ๆ คือกุหลาบต่าง ๆ แลฮอนนี่ซักเกลส์แลดอกไม้หอมอื่น ๆ เขาพรรณาว่าได้กลิ่นกรุ่นไประคนกับแซร์ป่า ซึ่งมีอยู่ตามเขา บ้านเรือนทำด้วยไม้ทาสีสด ๆ ทั้งนั้น ตั้งอยู่ในกลางสวน มีโฮเตลใหญ่ ๆ สำหรับพวกนักเลงเที่ยวมาหยุดพักถึงสองโฮเตล มีถนนดีแลอะเวนิวต้นไม้ใหญ่ ในที่ทอดเรือนนั้นแลไปเห็นเขาที่เปนเทือกยาวยอดแหลม ๆ สูง ๆ มีสโนปกคลุมติดเนื่องกันไป ตรงกันข้ามคนละฟากกับโมลเค ซึ่งเปนสีเขียวเข้ม ข้างหลังเมืองออกไปมีเขาสูงซ้อนอยู่อีกชั้นหนึ่ง เรียกว่าวาเคนสูง ๑๓๐๐ ฟิต คำยกย่องของเมืองนี้ถึงกับเรียกว่าเมืองดอกกุหลาบ ตั้งอยู่ข้างเหนือ สูงกว่าเมืองเซนต์ปีเตอส์เบิค ๓ ดีกรี

ข้อที่จดลงนี้แปลว่าหมดทุน เพราะไม่มีสิ่งใดซึ่งจะสังเกตเห็นเองได้เท่าที่เขาเขียนไว้นั้นเลย เพราะตั้งแต่ยังไม่ทันถึงจนกระทั่งมาถึงฝนก็ตกเรื่อย หมอกลง เขาที่กล่าวว่าเปนแนวยาวสโนคลุมอยู่ภายนอกด้านตรงเมืองข้ามนั้น ได้เห็นสักครั้งหนึ่งฤาสองครั้ง ในเวลาฝนซาหมอกเคลื่อน หาไม่ก็อยู่ในหมอก แลไม่เห็นหายเสียแล้ว เหลือแต่เทือกเขาเตี้ย ๆ ริมน้ำซึ่งมีต้นไม้สักแต่พอเห็นว่าเปนดอยข้างนอก ส่วนด้านข้างในเขาสูงหลังเมืองใกล้หน่อย ค่อยได้เห็นหน้าเห็นตากันหลายครั้ง แต่โดยมากก็อยู่ในเหมือนเอาผ้าโปร่งดำคลุม แต่ส่วนเขาที่ตั้งเมืองนั้นแลเห็นได้ถนัด เปนเมืองที่ตะแคงลงหาทเล แลเห็นป่าไม้แลทุ่งหญ้า บ้านเรือนซ้อนกันเปนชั้น ๆ ท่วงที่จะสนุกแลสบายดีอยู่ ได้ตั้งใจคอยช่องที่จะให้ฝนหายอยู่จนยันค่ำทุ่มหนึ่งแล้ว แต่ซาก็ยังไม่ใคร่จะซาให้ จะค้างคืนอยู่ดูต่อพรุ่งนี้ก็ไม่ได้ เพราะวันในโปรแกรมเราหมดทางที่จะไปถึงอันดัลสเนส์ ถึง ๑๐ ชั่วโมง จะต้องขึ้นบกระยะทาง ๔ ชั่วโมงครึ่งจึงจะถึงที่กินกลางวัน ถ้าจะต้องไปถึงแต่เช้า จึงเปนอันน่าที่จะไม่ได้ขึ้นโมลเค

คิดเห็นว่าถ้าจะรอไปส่งหนังสือเมล์ที่อื่น ไม่แน่เหมือนจะส่งเสียที่นี่ จึงได้รีบตัดรายวันส่ง เพราะวันที่ยังจะอยู่ในนอรเวอีกถึง ๑๕ วัน รอส่งช้าไปลูกจะบ่นว่าหนังสือขาดระยะ ได้รับโทรเลขที่นี่ด้วย ข้อความที่บอกไปถึงเจ้าเมาว่าพ่อกลับแล้ว แต่ตุ๊กยังไม่กลับนั้นเปนความจริงด้วย แต่ความมันเคลือบกันอยู่ อยากจะล้อแกเล่นแก้ฉุนให้ แต่ออกจะเข้าใจว่าถ้าตุ๊กอยู่คงอยู่ด้วยพ่อใช้ เพราะแกอยู่ปารีส ถ้าแกขึ้นมาเยอรมันอีก ๒๐ วันแกถึงจะได้กลับ ถ้าแกไม่ขึ้นมาจอดอยู่ปารีสก็อีกเดือนหนึ่งถึงจะได้กลับ พ่อไปกลับมาเสียแต่เหนือเกือบจะถึงหัวโลก จึงได้กลายเปนกลับเร็วกว่าตุ๊ก เผอิญปฏิทินตามี่ กรมดำรงส่งมาให้พึ่งจะได้รับ ได้ลองแบ่งจำนวนวันออกเปนสามส่วน ฉีกตอนข้างต้นทิ้งเสียส่วนหนึ่ง เหลือตอนกลางไว้ รู้ได้ว่านี่เรายังจะต้องเที่ยวเตร็จเตร่อยู่อีกถึงเท่านี้ ให้รู้สึกอึดอัดแต่ในใจขึ้นมาเปนอันมาก ดูมันเท่าๆ กันกับอ้ายที่เหลืออยู่ข้างล่าง จึงได้จดเลขนับ ๑ ตั้งแต่วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน เปนปฏิโลมขึ้นมาได้ถึง ๑๒๓ ใบ วันที่ ๒๒ ถึงจะได้ครึ่ง ในกำลังท้อแท้อยู่นี้กรมสมมตเตือน ว่าถ้าเลขเหลือแต่สองตัวจะได้ง่ายขึ้นดอกกระมัง จึงได้ลองนับลงไปถึง ๙๙ ดูใจคอค่อยเฟื่องฟูขึ้น ใช้ได้

เอมเปอเรอเยอรมันทิ้งเรือไว้ที่นี่หลายลำ มีเรือรบสองลำ เรือตอปิโดเพี้ลท์-คลาส ๕ ลำ ข่าวว่าจะเสด็จกลับมาถึงในค่ำวันนี้ พ่อคงหลุดไปก่อนแล้วเพราะอยู่ได้อย่างช้าเพียง ๔ ทุ่มเท่านั้น อาลเบอสขึ้นไปส่งหนังสือเมล์ กลับลงมาแล้วก็เห็นจะออกได้

อนึ่งได้ทราบว่าเอมเปรสยูยินี เมียนะโปเลียนที่สามเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งอยู่เมืองอังกฤษ ได้มาถึงภายหลังพ่อด้วยเรือยอตช์ลำหนึ่งคล้าย ๆ ของเรา จักองคลับใดคลับหนึ่ง มาจอดอยู่ไม่ช้าก็ออกเรือไป เห็นจะมาหยุดรับหนังสือ เคยมาเที่ยวตามแถบนี้บ่อย ๆ แลคงไม่อยากพบเยอรมันเอมเปอเรอด้วยเปนแน่

พ่อได้รับโปสต์ก๊าดมิสเตอลอเรนต์เซน กงสุลเยเนอราล ของเราที่คริสเตีย-เนียส่งมา มีรูปพ่อกับกิงออกอนเดินจากตพานน้ำอย่างหนึ่ง เวลาขึ้นขนรถนั่งเคียงกันบริพัตรนั่งน่าอย่างหนึ่ง เฉภาะได้มาเมื่อเวลาไปส่งหนังสือกลับลงมา จะส่งก็ไม่ทัน จะได้รีบส่งที่แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งจะส่งได้ ภาษานอรวีเยียนเรียกเจ้าแผ่นดินว่ากอง เรียกวีนว่าโดรนนิง เพราะฉนั้นถ้าจะอ่านหนังสือในนั้นจะได้เข้าใจ ฝนตกหาเวลาหยุดมิได้ ตกลงกันว่าเวลาจะไม่พอ ควรจะไปเมร็อกทีเดียว จึงได้ออกเรือเวลาทุ่มเศษ สะตำบลที่กะว่าจะแวะแต่ก่อนนั้นเสียตรงไปเมร็อกทีเดียว ทางที่มานี้เกาะบังตลอดเหมือนเดินในคลอง ไม่มีคลื่นลมอันใดเลย

คืนที่ ๑๑๔

ตำบล กรอตลิต

วันพฤหัศบดีที่ ๑๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖

เมื่อคืนนี้เรือถึง เมร็อก เวลา ๑๐ ทุ่ม ตื่นเวลาโมงเศษ ลุกขึ้นกินเช้านึกว่าวันนี้เห็นจะรอดตัวฝนไม่ตก พอกินเสร็จฉวยกล้องจะไปถ่ายรูป ฝนก็ร่วงลงมาไม่ใช่ร่วงน้อย ๆ เสียดายเต็มที เพราะในฟยอดนี้งามมาก เรือเราเข้าจอดแอบริมฝั่ง จนยืนที่ในเคบิน ไม่แลเห็นว่าฝั่งสูงเพียงใด เปนน่าผาชันกรวดที่ซวากอันเปนทางจะขึ้น แลเห็นน้ำตกไต ๆ เปนสายขาว ๆ ไปถึง ๔-๕ สาย สูงจดหมอกด้านข้างนอกก็เปนเขาสูง มีสโนปกคลุมไปรอบ ตกลงเปนเลยไม่ได้รูปเมร็อก ถ้าจะถ่ายที่กรายเรือไม่ต้องเปียกฝน ซึ่งไม่ดีเหมือนบนดาดฟ้า แต่ก็คงยังจะได้รูป นี่ฝนไม่ให้ถ่ายเสียเลย จึงหมดตำรากันเท่านั้น

ต้องขึ้นขนยกทั้งกำลังฝน เวลา ๓ โมงครึ่ง แต่แบ่งกันขึ้นไปเพียงชาย ๒ คน กรมสมมต พระยาชลยุทธ หม่อมนเรนทร์ พระยาบุรุษ ตาอั้น หมอแลอาลเบอส นอกนั้นก็มีแต่บ่าวฝรั่ง เพราะได้แบ่งเสื้อผ้าไปแต่เฉภาะที่จะแต่งตัว บรรจุย่าม ที่ท่ามีเรือนสองสามหลัง ชายหญิงเด็กผู้ใหญ่สักสิบเอ็ดสิบสองคน มีรถเทียมม้าคู่ ๓ รถ มีประทุน รถไม่มีประทุนทาเหลือง สำหรับใช้ขึ้นเขา เทียมม้าเดี่ยวสำหรับคนคัน ๑ บรรทุกของที่จะต้องใช้ทันทีคัน ๑ กองลำเลียงบรรทุกหีบ ๓ หลัง คนไม่ได้ขึ้นขี่ม้า ใช้จูงเดิน เปนหมดขบวนเสด็จพระราชดำเนินเท่านี้

ม้าเมืองนี้รูปร่างแปลก ขนาดโตสักเท่าม้าแซนดลวู๊ด ซึ่งเห็นที่ชวา แต่ข้อลำโตกว่า คอหนาท่วงที่แขงแรง แต่ไม่เห็นมีสีอื่น นอกจากสีกะเลียว แก่บ้างอ่อนบ้าง ไม่ใช่แต่ในขบวนเสด็จของเรา พบตามทางก็เปนเช่นนั้นทั้งสิ้น

ทางที่ขึ้นกว้างประมาณ ๘ ศอก ขึ้นเวียนไปเวียนมาอย่างที่เรียกว่าซิกแซก แต่ไม่มีชันในที่ใดเลย รถขึ้นได้สดวกดีกว่าที่ชวาเปนอันมาก ไม่มีการเฆี่ยนม้าเกรี้ยว ๆ อย่างที่ชวา ปล่อยให้ม้าเดินย่องขึ้นไปช้า ๆ เครื่องที่สำหรับกันตกนั้น ใช้ศิลาโตกว่าที่อิตาลีมาก สูงประมาณ ๒ ศอก ตั้งระยะถี่ ห่างกันอยู่ในศอกคืบแล ๒ ศอก ดูติดแน่นแขงแรงโดยม้าจะลำพองบ้าง เปนไม่มีที่จะพลาดพลัดตก ที่เขาทำได้ทั้งนี้ เพราะศิลาอุดมเหลือเกิน ไม่พักต้องต่อย ทลายลงมากลิ้งอยู่ข้าง ๆ ทางมากมายก่ายกอง ไม่ใช่เปนศิลากลมลบเหลี่ยมทลายลงมา เปนศิลามีเหลี่ยมเปนแท่งแหลม ๆ ทลายลงด้วยแรงน้ำ ด้วยเหตุที่จะไม่ให้ทางชัน ทางทบไปทบมาจึงได้ถี่ หม่อมนเรนทร์แลอาลเบอสเขาลงเดินได้ ลัดขึ้นไปคอยอยู่น่ารถนาน ๆ

ชั้นที่ ๑ สูงประมาณ ๑๐๐ เมเตอร์เศษ มีโฮเตลไม้ตั้งหลังหนึ่งอยู่สูนย์กลางหว่างช่องเขา แลลงมาเห็นวิวข้างล่างงาม เรียกชื่อว่าโฮเตลอุนิอน ตามเสียง

ชาวนอรวิเยียน ก็คือ ยูเนียน ในคำอังกฤษ มีร้านขายของที่ทางขึ้นร้านหนึ่ง ที่ริมโฮเตลนั้นอีกร้านหนึ่ง ขายโปสต์ก๊าด รูปหนังสัตว์ที่มีขน แลเครื่องไม้เขียนสี ไม่ได้หยุด ขึ้นจากที่นั้นต่อไปอย่างเดียวกัน ทาง ๒๐๐ เมเตอร์เศษ มีโฮเตลอีกหลังหนึ่งเรียกว่า อุซีกเด็น แล้วมีแปลลงไว้ด้วยว่า เบลวู ซึ่งพ่อตั้งไว้ว่า เปนวัดสว่างอารมณ์ ที่นี่ได้หยุดพักซื้อของ ซึ่งเปนอย่างเดียวกันกับสองร้านที่ล่วงมาแล้ว แลได้แวะในโฮเตลหน่อยหนึ่งด้วย ผู้หญิงเขาให้ดอกกุหลาบสามดอก สีขานเย็น ดอกใหญ่งามดี ซึ่งมีดอกกุหลาบในที่นี้สำแดงว่าโฮเตลตั้งอยู่ในที่กำบัง ไม่หนาวเกินไป แลเปนที่ซึ่งสโนไม่ขัง พืชพรรณไม้จึงได้งอกงาม แต่ในระหว่างทางที่มานั้น แลเห็นปรากฏชัดว่ามีน้ำพุซึ่งเปนสายใหญ่ยิ่งสี่สาย รายตกมาแต่ยอดเขาซึ่งล้อมอยู่โดยรอบนั้นหลายลูกด้วยกัน ล้วนแต่ยอดอยู่ในหมอกทั้งสิ้น แต่การที่เห็นน้ำพุซึ่งนับว่าสี่สายนี้ ถ้านับตามอย่างบ้านเรามีอยู่ เช่นที่เกาะพงันเปนต้น ว่าพุหนึ่งแล้ว เห็นจะเรียงร้อย ขึ้นไปก็เปลี่ยนไปทุกที่ ประเดี๋ยวตกเช่นนั้น ประเดี๋ยวตกเช่นนี้ เช่นลำธารบ้าง เปนคลองน้ำเชี่ยวบ้าง พ้นที่จะพรรณาได้

ขึ้นจากโฮเตลนี้ ไม่มีอะไรต่อไปอีกนอกจากนาน ๆ จะพบโรงไม้เปนโรงรูปธรรมดา มุงหลังคาด้วยไม้ซ้อน แล้วถมดินให้หญ้างอก ซึ่งมีอยู่ในที่อื่น ๆ ก็หลายแห่ง แต่พ่อไม่เคยเล่าถึงเลย คนที่อยู่ตามระยะทางเช่นนี้ ได้ความว่าเปนพวกทำถนนเปนคนของรัฐบาล ยิ่งขึ้นมาข้างบนยิ่งเห็นน้ำพุมากขึ้น จนหนทางที่ทบไปทบมานั้นต้องมีสพานข้ามน้ำพุ ทบละสพานหนึ่งบ้างสองสพานบ้าง จนกระทั่งถึงระยะ ๓๐๐ เมเตอร์ไปหา ๔๐๐ ซึ่งเปนทางเดินอยู่บนไหล่เขา แลเห็นน้ำในฟยอด ลืมกล่าวถึงชื่อฟยอด เขาเรียกว่าไกรังเงอ ที่เรือเรามาจอด แลเห็นเรือยอตช์แต่ไม่เห็นลำ เห็นเสากระโดงเท่านั้น คำที่กล่าวว่าเท่านั้น เมเตอเท่านี้เมเตอนั้น ไม่ใช่ยาวของหนทาง วัดโดยสูงขึ้นมาจากพื้นทเล เมื่อตั้งแต่ ๓๐๐ เศษไปแล้ว นับว่าขึ้นถึง

ยอดเขา แต่เปนเขาต่ำ ๆ มียอดที่สูง ๆ ซึ่งเราแลแหงนตั้งบ่า อยู่รอบไป เมื่อแลลงไปข้างล่าง แลเห็นยอดซึ่งเรากล่าวว่าสูง เมื่ออยู่ในทเลนั้น ต่ำลงไปอยู่กว่าเราเสียแล้ว บางเวลาก็เข้าหมอกเห็นคล้ำเปนเงา ๆ ต่อขึ้นมานี่เปนทางเวียนไปบนยอดเขาต่ำขึ้นไปหาสูง ตั้งแต่ระยะ ๔๐๐ ขึ้นไปจนกระทั่งถึง ๘๐๐ เมเตอร์ มีพืชพรรณต้นไม้ต่าง ๆ ที่มีดอกสลับสีกัน เช่นดอกเหลืองเหลือง ๆ เล็ก เรียกว่า บัตเตอคัป ดอกสีน้ำเงิน เรียกว่าบลูเบล ดอกสีม่วงเรียกว่าไวโอเลต ดอกสีสรวแลรูปพรรณเหมือนกับดอกบานไม่รู้โรยแต่เขื่องกว่า เรียกว่าโคลเวอ มีดอกที่ไม่รู้จักชื่อหลายอย่าง เช่นเปนช่อ ๆ เหมือนสร้อยไก่แต่เล็ก มีดอกขาวสองสามอย่าง อย่างหนึ่งขาวเปนปุยเหมือนฝ้าย รูปพรรณเหมือนพู่ขนห่วนหมวกทหาร ดอกไม้เหล่านี้ขึ้นระคนปนกัน สลับสีเปนปูพรม มีเฟิ่นก้านเขียว รูปพรรณสัณฐานเหมือนเฟิ่นเงินเฟิ่นทอง ขึ้นเปนหย่อม ๆ ต้นต่ำ ๆ ก็ยังโตถึงศอกเศษ สูงขึ้นไปก็ยิ่งเล็กลง มีตะไคร่น้ำมอสตลอดตามทาง ยิ่งสูงขึ้นไปก็ยิ่งมากขึ้น เมื่อนั่ง ๆ ดูไปก็เห็นว่าเปนตัวจริงของการที่เขาเอาไปก่อเขาปลูกเฟิ่นที่เรียกว่า เฟิ่นนะรี แปลว่าเหมือนกันกับเล่นต้นไม้ดัด เอาต้นไม้มาเลี้ยงข่มขี่ให้อยู่ในที่แคบ แล้วดัดโอนไปให้เข้าทีเหมือนต้นไม้ใหญ่ฉันใด อ้ายเฟิ่นนะรีที่เอาไปก่อเขาให้มอสเกาะ ปลูกเฟิ่นแทรกก็เลียนจากเขาที่จริงนี่เอง พ่อนึกถึงแม่ ถ้าหากว่าได้มาเห็นจะวุ่นใหญ่ จะต้องการอ้ายดอกอะไรต่ออะไร แลต้องการเฟิ่นแลมอสนั้นเปนแน่ ไม่ต้องสงไสย เปนต้องแซะจริง ๆ แต่ผู้ชายยังอยากแซะ แต่ถึงแซะเอาไปก็คงไม่ไปเต็มเมืองเหมือนกับผักตบ เพราะมันเกิดยากด้วยเมืองเรามันร้อน ที่กล่าวถึงผักตบขึ้นมานี้ เพราะได้ฟังจากหนังสือลูกโต เล่าถึงเรื่องคิดฆ่าผักตบดูเปนการเอะอะกันมาก

ตั้งแต่ ๘๐๐ เมเตอร์ไปแล้วนี้ ไปในระหว่างน้ำแขงที่เรียกว่า เกลเชีย ตลอดทั้งสองข้าง กรมสมมตก็มาได้สมความประสงค์ในที่นี้ เรื่องกรมสมมตประสงค์

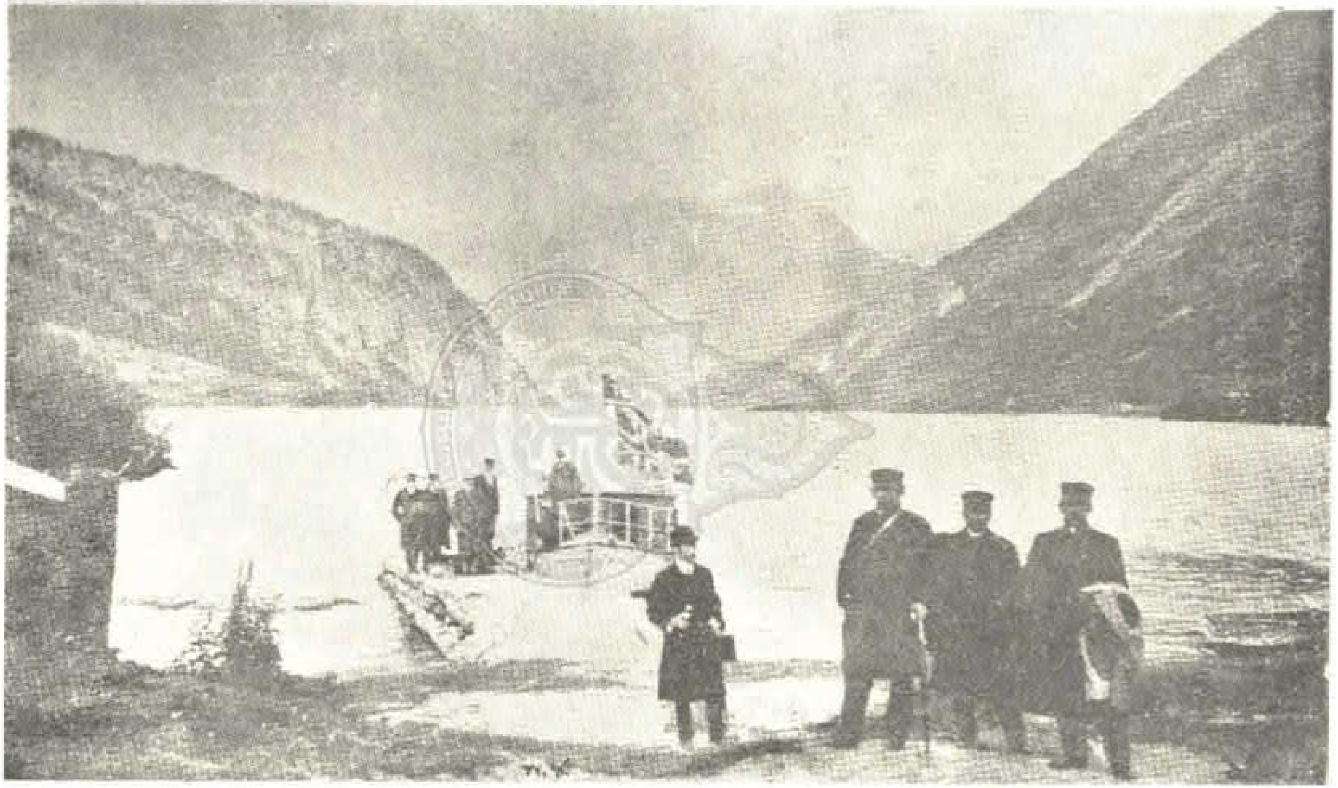

รูปทรงถ่ายกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ กับข้าราชการตามเสด็จประพาสนอรเว

อยากขึ้นสโนนี้ เปนการใหญ่มิใช่เล่น เมื่อวันไปขึ้นไรเซเคอเนอที่เคอริเดต์ (ในสวิตเซอแลนด์) หายสูญไปเสียทางไหนก็ไม่รู้ จึงไม่ได้ขึ้น ได้ไปแต่ตึก ข้างฝ่ายตึกนั้นก็ปลื้มเกินการ เพราะไม่ได้เคยเห็นเมื่อครั้งก่อน มาเห็นเข้าคราวนี้ ลงลุยคลำเล่นเรื่อย แล้วกลับไปเล่าทูลกรมสมมตใหญ่ กรมสมมตก็ลิงโลดอยากเห็นบ้าง ตั้งแต่นั้นมาก็คร่ำครวญถึงสโนติดปากอยู่เสมอ จนออกจะเปนคิดนิราศ ฐายบริพัตรขันอยู่เสมอ ครั้นเมื่อมาจอดเรือที่โซลันดฟยอดที่มีเกลเซียใหญ่ลงมาตกทเล พ่อไม่ได้ขึ้น กรมสมมตสู้จ้างคนให้ไปยกก้อนสโนที่ค้างอยู่นั้นมาที่เรือ เปนราคาโครนหนึ่ง เอามาลุยคลำเล่น แต่มันไม่ใช่เปนสโน มันกลายเปนน้ำแขงไปทั้งก้อน อยู่เปนนานจึงได้ละลายหมด ครั้นขึ้นมาวันนี้ พบสโนอยู่ริมทางสองข้าง ถึงลงจากรถเดินไป พอถึงสโนก็เอาไม้เท้าเขี่ยแล้วเอามือโกย แล้วเดินต่อไปอีกข้างหนึ่งเอาไม้เท้าเขี่ย แล้วหยิบกำเคาะไป ดูปลื้มราวกับได้พบพระอริยเจ้า พอรถพ่อเลี้ยวทางทับข้างบน แกมาทับข้างล่าง หน้าเจอกันเข้า ร้องถามว่าอย่างไร ร้องตะโกนบอกมาว่า "สำเร็จแล้ว"

ทางที่ขึ้นมานี้ค่อย ๆ หนาวมากขึ้นโดยลำดับ ถึง ๘๐๐ ออกสั่น ๆ นั่งเร่งแต่เมื่อไรจะถึง ต้นไม้ก็ยิ่งน้อยลงไป เฟิ้นก็ยิ่งเล็กลงไป มอสยิ่งมากขึ้น ลงปลายเกลเซียตาดตลอดทาง น้ำพุที่ไหลปึ้งปั้งก็หายกลายเปนไหลจ๊อก ๆ บ้าง ซ่า ๆ บ้าง ไหลผ่านลงไปใต้เกลเซียบ้าง พอถึงป้าย ๑๐๐๐ เมเตอร์ช่างดีใจเสียจริง ๆ อีก ๓๘ เมเตอร์จะถึงโฮเตล มัวชะเง้อไปชะเง้อมาถึงไม่รู้ตัว วิ่งเข้าไปผิงไฟทันที รวมระยะทางที่ขึ้นมา ๑๐๓๘ เมเตอร์ เปนสูงกว่าพื้นทเล ๒๕ เส้น ๑๙ วา ได้ให้เอาปรอดออกไปลอง ได้ความ ฟาเรนไฮต์ ๓๙ ดีกรี เซนติเกรด ๔ ดีกรี เปนขนาดฤดูหนาวในเมืองแก้ว กล่าวแล้วคือ ลินดิน ยิ่งจวนจะมาถึงฝนก็ยิ่งตกมากลูก

เห็นตกกราว ๆ สโนก็ตกเปนฝอยขาวพรูพรั่งไม่ใคร่จะหยุด ติดเสื้อสารถีออกขาวไป รถพ่อได้เอาประทุนขึ้น มีผ้าคลุมขา แล้วเอาเสื้อฝนคลุมข้างน่า แต่พระยาชลยุทธนั่งตากฝน ใส่เสื้อฝนมาออกจะสั้น ๆ ถ้าแดดแวมวามออกมาสักนิดหนึ่ง เออกันดีออกดีใจ แต่ไม่ยักรู้สึกร้อน ฤๅเพียงแต่อุ่นก็ไม่มี ลางทีก็ไปสว่างเสียที่อื่นเฉย ๆ โฮเต็ลนี้เรียกว่า ดยุ๊ปวัสสุดเต็น พ่อก็เรียกไม่ถูก แปลว่า ดีปวอเตอร์หัต ซึ่งได้ชื่อว่าดีปวอเตอร์หัตนี้ เพราะเปนเรือนหลังนิดเดียว ตั้งอยู่ริมห้วงน้ำใหญ่ ฤๅจะเรียกว่าทเลสาบก็ตามเถอะ ห้วงน้ำนั้นกว้างขวาง มีเขาล้อมอยู่โดยรอบ เขานั้นดาดไปด้วยสโนขาวเปนกำแพงลงมาจนจดถึงน้ำ น้ำนั้นแข็งพึ่งจะละลายได้สักครึ่งหนึ่ง พ่อออกจะปลื้มว่าได้เห็นวินเตอเมืองฝรั่งในฤดูร้อน ถ่ายรูปกันแล้วก็กินเช้า อาหารดีพอใช้ ทั้งที่ต้องไปพามาไกลเหลือเกิน ซ้ำได้กินปลาสดด้วย

เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง ออกจากโฮเต็ลนี้ ฝนยิ่งตกหนักลงมาอีก ออกจะเกือบเปนฝนไทย ๆ ต้องขึงหนังน่าประทุน ใส่เสื้อเพอ พระยาชลยุทธถามคนขับรถว่าเมื่อไรจะไปถึงโฮเต็ลข้างน่า บอกว่า ๔ ชั่วโมง ลงต้องขึ้นว่าขอตัดเอาเพียงสองชั่วโมง ให้รีบขับอย่างเร็วที่สุดที่จะไปได้ พอเปนที่ตกลงกัน เพราะเหตุว่าทางไม่สู้จะชันนัก ไปราย ๆ นูนเล็กน้อย เมื่อถึงยอดเขาถ้าที่ราย ๆ ก็พอออกวิ่งได้ทิงด ๆ แต่ถ้าชันสักนิดหนึ่งต้องลงเดินลากก้ามอย่างเก่า มีรางที่สำหรับวางท่อน้ำมาให้ม้ากินน้ำ ทั้งสองระยะ ม้าก็ทนสาหัสขึ้นเขาสูงถึงเพียงนี้ไม่ยักหอบ ยังลืมเล่าถึงวิธีตัดทางซึ่งน่าดูเปนอย่างยิ่งนั้น เมื่อขึ้นชันมาถึงที่จะขึ้นสูงที่จะต้องทอดหนทางไกลมาก เขาแก้เสียไม่ให้ต้องทอด คือก่อสพานบรรจบที่สูงค่อย ๆ ลาดลงไป วงกลมดิ่งทีเดียว เราขึ้นไปลอดโค้งใต้สพาน แล้วเวียนตามวงกลมขึ้นไปข้ามสพานที่ลอดไปนั้น รถข้างน่าข้ามสพานรถข้างหลังกำลังลอดสพานอยู่ ดูขันแลช่างคิดจริง ๆ

ทางที่มาตั้งแต่โฮเตลที่กินกลางวันไม่ใคร่งามอะไร เปนที่ราย ๆ มาก แลมีดินมาก ขึ้นกว่าที่ชั้น ๆ พื้นดินเหล่านั้นดูพึ่งเปนรอยน้ำลด คือสโนพึ่งละลายหมดไป หญ้ายังไม่ทันขึ้น มีรางให้น้ำตก ฟากข้างขวามือมีห้วงน้ำเรียง ๆ กันมาย่อมหน่อย ๒ ห้วง แล้วออกจะเปนแม่น้ำ แลเปนห้วงน้ำใหญ่ แล้วเปนแม่น้ำต่อลงมาอีก แต่ที่แท้น้ำเหล่านี้เดินถึงกันไม่ใช่ทเลสาย สันเขาผึ่งปันน้ำอยู่ที่โฮเตลกินกลางวันนั้น ฝ่ายหนึ่งไปลงทางเมร็ซก อีกฝ่ายหนึ่งไปลงคริสเตียเนีย ถ้าแลดูก็เหมือนกับฟยอดในทเล เว้นไว้แต่เปนน้ำจืด น้ำลึกเหมือนกัน ฝั่งก็เปนเขาแนวยาวดาดด้วยสโนเปนกำแพงมาตลอด ไม้ดอกที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ตั้งแต่ ๘๐๐ เมเตอร์มาแล้วมีบ้างไม่สู้มาก ตั้งแต่ ๑๐๐๐ มาแล้วจะว่าไม่มีเลยก็ได้ มีแต่มอสแลต้นไม้เล็ก ๆ สูงเพียงคืบหนึ่งแลคืบเศษ เปนแปรง ๆ สโนแลฝนตกเรื่อยไม่หยุดหย่อนจนมาถึงโฮเตลนี้ เรียกว่ากรอตลีด เปนที่ลานแจ้ง โฮเตลใหญ่กว่าเพื่อนว่าจุคนได้ถึง ๕๐ ทำล้วนแล้วแต่ด้วยไม้สนไม่ได้ทาสีทั้งสิ้น ก่อนที่จะทำอนวังตลีดลานเข้าไปผิงไฟ เมื่อมาถึงเวลา ๕ โมง ๑๕ นาที

ภูมิ์ประเทศรอบโฮเตลนี้ ด้านน่าเปนเขาสูง ดาดไปด้วยสโนเต็มไปทั้งนั้น มีโรงคนทำถนนอยู่ ๓-๔ หลัง ด้านข้างซ้ายมือแลเห็นห้วงน้ำ ซึ่งติดต่อมาแต่ตามทาง เปนคุ้งเปนแหลมเหมือนฟยอดในทเล จะหาต้นไม้สูงแต่สักต้นหนึ่งมิได้ มีแต่ก้อนศิลาปนกับมอสแลหญ้า หญ้าก็น้อยหนักหนา ด้านหลังก็มีเขาเปนเทือกยาวอย่างเดียวกันกับด้านน่า แต่ยังมียอดสูง ๆ ซเง้ออยู่ข้างหลังอีก แลเห็นหนทางไปจนสุดสายตา ถึงทางที่ขึ้นมาก็แลเห็นหนทางมาตลอด แลดูไกล ๆ เหมือนเอาไม้เท้าขีดทรายเล่น

โฮเตลนี้ ถ้าว่าตามลักษณก็ดูเหมือนยังไม่แล้วเพราะไม่มีทาสีแห่งหนึ่งแห่งใดเลย แต่พอซอบ เหมือนเรือนตุ๊กตาฝรั่งที่เล่นเมื่อเด็ก ๆ จนกระทั่งโต๊ะ, เก้าอี้,

เตียงนอน. ก็เหมือนเครื่องเฟอนิเชอตุ๊กตาที่ตั้งขึ้นมาจากหีบ กลิ่นเหม็นหรั่ง ๆ ที่นี่มีเตนต์ลัปอยู่หลังหนึ่ง มีลัปอยู่ครัวหนึ่ง เขาว่าอยู่ข้างจะบริบูรณ์แต่ไม่ได้ไปดู เพราะฝนตกไม่หยุดไม่หย่อนหนาวเต็มที่ มีโทรศัพท์จากที่นี่ไปถึงวิสเนส จากวิสเนสจึงมีโทรเลข แต่เขาก็ยังเก่งอยู่ โทรเลขตุ๊กมีมาแต่ลินดิน เขายังตามส่งได้ถึงที่นี่ คิดถึงตุ๊ก ชอบที่สโนจริง ๆ แกว่าเหมือนเมืองสวรรค์ สวรรค์นั้นไม่ใช่หมายอะไร นอกจากที่เขียนไว้ที่พระที่นั่งไพศาล พ่อออกจะเห็นจริงอย่างเดียว แต่ว่าถ้าเราเหาะได้ไปเที่ยวเล่นเช่นสมุทโฆษจะเห็นหนาวเหลือทน จะต้องแต่งเฟอรุนเหาะไม่ใคร่จะไหว กินเข้าเย็นกับเข้าก็แต่หนาว ทั้งโฮเตลมีเตาไฟอยู่สองเตา ที่ห้องนั่งเตาไฟอย่างเห็ดย่ำ[๑] เอาฟืนเข้าไปกองไฟตื้อ ๆ อุ่นสบายดี แต่เตาที่ห้องกินเข้าเปนเตาเหล็กไม่เปนเรื่อง ไม่อุ่นเท่าไร ไฟก็ไม่ใคร่จะติด เขาช่างไม่เตรียมสำหรับมืดเลย หมดทั้งโฮเตลจะมีที่จุดไฟได้อยู่ ๒ ห้อง แต่ห้องกินเข้ากับห้องนั่งนอกนั้นไม่มีโคมไฟอะไรเลย เพราะเตรียมหน้าร้อน ซึ่งไม่รู้จักมืด โฮเตลทั้งหมดนี้ เปิดตั้งแต่กลางเดือนยูนไปจนถึงเดือนเสปเต็มเบอร์ ๓ เดือนโดยปรกติ นอกจากเวลานั้นปิด ไม่มีใครหาญขึ้นมาต่อหนาว แต่ในปีนี้จะเปิดเมื่อเดือนยูไลนี้เอง เพราะหนาวล่ามาก จนกระทั่งวันนี้ที่ ๑๘ แล้วยังไม่มีคน มีแต่นายทหารสองคน คนหนึ่งเปนนายพันเสนาธิการขึ้นมาตรวจภูมิเทศ ไม่แต่ตำบลนี้ จนโมลเดที่แวะแล้วแต่ไม่ได้ขึ้น เมื่อวานนี้ตาเจ้าท่าลงมาพูดในเรือว่า ตั้งแต่ ๑๐ ปีมาแล้ว ไม่เคยเหมือนอย่างปีนี้ ทั้งฝนทั้งหนาว จนไม่มีใครมาเที่ยว นายทหารบอกว่าที่ยนนี้อาจจะร้อนได้ถึง ๒๕ ดีกรีเซนติเกรด คือ ๗๗ ดีกรีฟาเรนไฮต์ เปนอย่างร้อนที่สุดของตำบลนี้ ปรอดเวลาค่ำนี้เหมือนเมื่อเวลากลางวัน เพราะฝนแลสโนออกสงบ

๑ เห็ดย่ำ หรือหัวเห็ดย่ำ เปนคำเผลงหมายความว่าชอบอย่างไรก็ทำเอาตื้อ ๆ ไม่พันหาให้วิเศษ

เวลาราวยามหนึ่งแล้ว ให้พระยาชลยุทธไปตามลัปผู้ชายที่ตั้งเตนต์อยู่ใกล้ที่นี้ ขึ้นมาไล่เลียง ถามเปนคำให้การแลตรวจเครื่องแต่งตัว ได้ความดังต่อไปนี้

การแต่งตัว สรวมกางเกงตรอชั้นในสีขาว ๆ กางเกงชั้นนอกสีน้ำเงินขลิบแดง ขาแคบ สั้นเพียงน่อง สรวมรองเท้าเย็บด้วยหนังเรนเดียร์ รูปอ้วนเหมือนตะเภา แต่ปลายงอนเหมือนเกือกแขก กว้างกว่าตีนเปนอันมาก ภายในเอาหญ้ายัด ไม่มีถุงเท้า ที่ข้อเท้ารวบเข้าเหมือนปากถุง แล้วรัดด้วยสายแถบเสียสองรอบ จึงเอากางเกงชั้นนอกคลุมปากถุงนั้นลงไป พันด้วยสายแถบขึ้นมาอีกจนถึงครึ่งน่อง แล้วแยกเชือกที่ปลายติดภู่ เย็บติดอยู่กับแถบนั้นออกเปนสอง ผูกเพียงครึ่งน่อง เสื้อชั้นในไม่ได้ขอถอดออกดู เพราะกลัวจะ "ไม่" ด้วยการถอดเกือกนั้นก็ออกจะไม่สู้ง่าย เสื้อชั้นนอกออกจะเปนรูปเสื้อผ้าพายลำทรง แต่ไม่ผ่าตลอด แหวะลงมาเพียงน่าอก มีดุมขัดอยู่เม็ดหนึ่งราวไหปลาร้า แต่คอเสื้อนั้นเหมือนเสื้อครุยตั้งกว้างขึ้นไปจดผมตก สีเสื้อใช้น้ำเงินแก่ ประดับแถบสีสลับระบายขอบเสื้อแลตั้งแต่ไหล่ลงมาครึ่งแขน เปน ๓ ริ้ว ริ้วหนึ่งมีสีแดงกับสีเหลืองเคียงกัน คาดสายหนังรัดเอว กว้างด้านน่าสัก ๖ นิ้ว ด้านหลังเกือบคืบ ๑ หนังดำ ห้อยมีดอย่างนอรวีเยียน หมวกเปนหมวกแก๊บแต่กลางปล่อยขึ้นไปเปนฝาชี มีภู่กลมสั้นโตขนาดเท่าดอกกระทุ่ม กระบังหน้าหนังดำ เสื้อนั้นหลวมมาก ซักขึ้นไว้ให้หย่อนบนสายรัดเอว เพราะฉนั้นดูรูปจึงกางอยู่ข้างบน เสร็จสิ้นเรื่องแต่งตัวเท่านี้ ซื้อผ้าตลาดมาเย็บเอาเอง

ที่อยู่ น่าหนาวอยู่เรือน แต่เรือนนั้นอยู่สูง ๆ ขึ้นไปกว่าที่นี้ น่าร้อนจึงออกอยู่เตนต์ ว่าสบายเช่นนั้น เมื่อไล่เลียงดูหมด เห็นว่าเปนการสดวกมากกว่าสบาย คือเปนเวลาที่ผู้คนไปมาคอยเที่ยวรับจ้าง นึกจะอยู่ที่ไหนก็อยู่ในที่ใกล้ ๆ ซึ่งจะหางานได้ ถ้าน่าหนาวมีเวลาที่ออกจากเรือนไปควบคุมเรนเดียร์ในที่ไกล ๆ แต่งตัว

ล้วนแล้วด้วยหนังหุ้มมิดเว้นไว้แต่หน้า เมื่อถึงยามจะนอน ๆ ลงไปในกลางสโนก็ได้ ไม่ชื้นถึงภายใน ไม่หนาว

อาหารที่กิน ซื้อขนมปังเขากิน มีกาแฟ ถ้าน่าหนาวยิงนกยิงเนื้อได้เพราะไม่ห้าม ยิงยืนเปน กินอาหารไม่เลือกว่าอะไร เว้นแต่ไม่ทำการเพาะปลูก อาหารมีนมเรนเดียร์มาก ว่ารศนมเรนเดียร์นั้นคล้ายกับนมเปรี้ยว รศดีกว่านมโค ถือสาสนาคริสเตียน รู้หนังสือ ทั้งภาษานอรวีเยียนแลภาษาลัป แต่หนังสือลัปนั้นไม่มีตัวอักษร ใช้อักษรนอรวีเยียน อย่างพวกบาดหลวงไปสอนคนเข้ารีดให้เขียนภาษาไทยด้วยตัวโรมัน ถ้าตายบรรจุโลงฝังไว้ในสโนแห่งหนึ่งแห่งใด เมื่อถึงน่าร้อนจึงขุดไปฝังที่ป่าช้า ป่าช้าลัปมีเฉภาะ

การที่จะหากินให้ได้เงินซื้อเสบียงอาหารแลเครื่องนุ่งห่ม ถ้าเปนพวกลัปชาวดอน คงมีเรนเดียร์ประมาณครัวละ ๑๐๐ ตัว รีดนมทำเนยขาย อาหารของเรนเดียร์นั้นคือมอสสีขาว ๆ เหมือนสคีนแยหนึ่ง เปนของกินมาก แต่ถึงเขียวก็กินได้ ไม่จำเปนที่จะต้องตากแห้งไว้ใช้เหมือนอย่างเช่นม้าฤๅโค ต้องหาหญ้าแห้งให้กินในเวลาน่าหนาว เรนเดียร์อาจจะขุดมอสซึ่งอยู่ใต้สโนทับเบื้องบนลึกถึง ๔ ศอกขึ้นมากินได้ นอกจากใช้น้ำนมใช้เทียมเลื่อนรับจ้างลากสิ่งของ มีกระดานเปนต้น ถ้าเปนพวกลัปทเลก็ลงหาปลา ปนไปกับพวกสวีดแลนอรวีเยียน ในที่สูง ๆ ขึ้นไปเปนหมู่สำนักพวกลัป มีหัวน่าควบคุมกัน แต่ถ้อยความไม่มี ถ้าไม่พอใจกันก็ต่างคนต่างแยกไป

ได้ความโดยสังเขปเช่นนี้ รวบรวมใจความก็เปนอย่างคน ๆ เรานี่เอง ซึ่งรักษาเพศลัปอยู่ ทั้งการแต่งตัว ก็ดูเหมือนจะเปนการสดวกแก่ทางหากินของเขาเท่านั้น ฤๅจะเปนการสดวกอีกอย่างหนึ่งที่จะสกปรกอย่างไร ๆ ก็ไม่มีใครจะถือ

ด้วยสันนิฐานกันเสียว่าเปนชาติย่ำชาติต่ำและเปื้อนเปรอะคะมุกคะมอมอยู่เปนนิจ แต่ซอยจับมือเปนที่หนึ่ง บรรดาใครที่นั่งอยู่ในห้องต้องจับมือทุกคน ตั้งแต่พ่อเปนต้นไป ถามถึงเวลานอนก็เปนอันได้ความว่ามืดเมื่อไรนอนเมื่อนั้น ได้ให้เงิน ๒๐ โครน แล้วปล่อยตัวไป

คืนที่ ๑๑๕

เซนตรัลโฮเตลวิสเนส์

วันศุกรที่ ๑๙ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้แรกนอนหลับช้า ด้วยรู้สึกหนักผ้าห่มพลิกตัวไม่ใคร่จะไหว มันหนักทั้งแบลงเกตแลหนักทั้งนวม เพราะไม่ใช่ของเรา อยู่ข้างจะด้าน ตื่น ๒ โมงเช้า ลงไปกินเข้าเช้า พบนายทหารได้ทักทายปราไสยกันอีก หมายว่าจะไปเยี่ยมที่เตนต์พวกลัป พอเดินออกไปก็ฝนตก กลับเข้ามาในห้องประเดี๋ยวเจ้าพวกนั้นยกครัวกันมาหาหมดแล้ว ดูยิ้มแย้มแจ่มใสเห็นจะพอใจในการที่ได้รางวัล ที่พาครัวมาอีกนั้น คือมีเมียคนหนึ่ง ลูกขนาดแล่น ๒ รุ่ง ๑ อุ้ม ๑ ลูกที่อุ้มนี้บรรจุมาในซองหนัง ซึ่งมีรูปคล้ายกันกับที่ผู้ใหญ่ใช้ลากด้วยเรนเดียร์ ข้างด้านน่ามีผ้าห่อกรุหมดขึ้นมาจนถึงคอเหลือแต่หน้า เวลาจะอุ้มก็อุ้มทั้งเปลือก มีสายโยงสำหรับสพายได้ เด็กนั้นอายุสามเดือน ตั้งแต่มาก็เห็นหลับไม่รู้สึกเลย จะยกขึ้นวางลงๆ ทำอะไรอะไรได้หมดเหมือนตุ๊กตา ผู้หญิงก็แต่งทำนองผู้ชายเปนแต่มีสาย เว้นไว้แต่สายรัดเอวไม่ใช้หนัง ใช้เย็บด้วยผ้าติดขลิบ เสื้อแหวกอกข้างบนมีเครื่องประดับอย่างนอรวิเยียน เมื่อพิเคราะห์ดูไป ขยับจะอ่านออกเสียแล้ว ว่าพวกลัปนี้ แต่งอย่างนอรวิเยียนเท่านั้นเอง แต่พวกนอรวิเยียนผู้ชายเลิกเสียหมด ไม่มีใครแต่ง

ถึงผู้หญิงที่อยู่เปนโสดแก่ตัวก็เลิกไม่แต่ง แต่งฝรั่งกันเสียหมด ที่คงแต่งเปนนอรวีเยียนอยู่แต่พวกถูกเกณฑ์ให้แต่ง กล่าวคือหญิงสาวใช้ในโฮเตลฤๅคนขายของที่เปนแฟนซีทิงส์ แก่พวกคนต่างประเทศที่เที่ยวไปมา เพื่อจะให้เปนที่ถูกใจของพวกเหล่านั้น เหตุด้วยเปนธรรมดาผู้ที่ไปเที่ยวมาก ๆ แห่ง เบื่อเห็นอะไรที่ซ้ำ ๆ อยากเห็นแปลก ๆ เครื่องแต่งตัวผู้หญิงเช่นนี้ คือนุ่งส่ายดำเชิงขึ้นมาพ้นข้อเท้า จีบรอบก็มีไม่จีบก็มี สวมเสื้อขาวปลายแขนรัดต้นแขนพอง แล้วสวมเสื้อกั๊กสักหลาดแดง แหวะน่าอก บางทีก็มีปักไหมปักลูกปัด แซกในหว่างเสื้อโต้อกลงไป บางทีก็มีแต่เชือกรัดอย่างห่างห่าง มีเข็มกลัดคอเข็มกลัดอก ห้อยตุกติกต่าง ๆ ก้าไหล่ทองฤๅเงิน แต่ไม่ใช่ตุ้มหู เสื้อชั้นนอกที่เปนสีแดงนั้น ขลิบสีต่าง ๆ บ้าง มีดำเปนต้น บางทีก็เดินเส้นเดินเฉย ลักษณอย่างเดียวกันกับเสื้อพวกลัป แต่พวกลัปเขาอย่างไปแล้วไม่เปลี่ยนต่อไปอีกใช้คงอยู่ตามเดิม จนกลายเปนเสื้อพวกลัปไป ตัวอย่างใช้เลยไปจนลืมเช่นนี้ เช่นที่ชวาเสื้อเครื่องยศของสุลต่านยกยาการตาก็เสื้อฝรั่ง ครั้นฝรั่งเลิกแล้วข้างชวาไม่เลิก กลายเปนเสื้อชวาไป อีกอย่างหนึ่งรูปเสื้อผู้ชายยังคงเหมือนเสื้อทหารรุสเซีย ซึ่งเปนรูปเสื้ออย่างเก่า แหวะคอไม่ได้ผ่าตลอด สวมแล้วมีเข็มขัดรัดพอง ข้างบนชายห้อยยู่ยี่รอยเหมือนพวกลัปนี้เอง รวมความกับที่ได้เลี้ยงเมื่อคืนนี้ ดูไม่ประหลาดอะไรนัก ถ้าจะแปลกจริงก็ภาษาของเขาเอง ได้ขอให้พูดแลให้ร้องเพลงฟังดู ไม่มีตัวเอสในนั้นเลยตั้งโล ๆ เล ๆ คล้าย ๆ จีน รูปพรรณสัณฐานหน้าตาก็ออกจะไปข้างจีน เปนจีนตอนข้างเหนือ

ขึ้นรถเหมือนอย่างเมื่อวานนี้ ออกจากโฮเตลไตรคลิดไปตามทาง หนทางตั้งแต่นี้ไปแคบลงกว่าทางที่ขึ้นมา อย่างกว้างเพียงหกศอก ที่กว้างเพียงห้าศอกเศษก็มี เมื่อปะศิลาที่เปนก้อนใหญ่เปนศิลาติดที่ ดูเปนทำคนละคราวกันกับทาง

ที่ขึ้นมาจากเมร็อก ทางที่มาจากเมร็อก ดูมีหลักปักศักราชที่ได้ทำมาเปนตอน ๆ จนถึง ๑๘๘๖ แต่ตอนที่มาต่อมานี้ ไม่มีเครื่องหมายอย่างใด มีแต่หลักไม้ย่อม ๆ ปักมีกองศิลากันรวน สังเกตดูเห็นจะเปนเครื่องหมายหนทาง เมื่อเวลาสโนตกถมเต็มจนไม่แลเห็นถนน เมื่อจะไถสโนออก ก็ไถไปตามหลักที่ปักแนวถนน เหตุที่สโนขังบนถนนมาก เพราะมาราย ๆ ไม่สูงชันอย่างเช่นขึ้นจากเมร็อก ไม้ปักรายระยะทางนี้ มีมาตั้งแต่ตยุปวัลสฮุตเต็น ซึ่งเปนที่พักกินกลางวัน อันนับว่าสูงพันเมเตอร์ ตั้งแต่ระยะนั้นมา ถึงทางไกลก็จริง แต่ไม่ต่ำลงเท่าไร ถึงที่ไตรคลิต ๙๐๐ เปนต่ำลงร้อยเมเตอร์เท่านั้น ทางที่มาต่อจากที่นั้น จนกระทั่งถึงที่ซึ่งว่าเปนสูงสุดในเวลาวันนี้ ๑๑๓๙ เมเตอร์ ก็เปนสูงขึ้นอีก ๒๐๐ เมเตอร์เท่านั้น ได้ถึงในเวลาเช้า ๕ โมง ๓๕ นาที แต่ทางที่มาวันนี้อยู่ข้างจะพิศดารน่าดูมาก ขับเลียบมาตามทางสายน้ำในแวลเลนั้นเอง แต่สายน้ำนั้นกัดเซาะลึกลงไปเปนอันมาก บางแห่งก็กว้างบางแห่งก็แคบ อย่างไร ๆ คงเท่าแม่น้ำฤๅคลองใหญ่ ๆ ตลอดมา ฝั่งสองข้างชันขึ้นมาเหมือนปากอ่าง ที่เปนก้อนศิลารอยทำลายลงไปค้างอยู่ก้อนโต ๆ ก็ผุดพ้นสโน แต่โดยมากสโนลาดขาวขึ้นมา จนบรรจบเขาข้างบน ฝั่งข้างซ้ายนั้นเปนเขาสูงเทียมเมฆ ติดเนื่องกันตลอด แต่ฝั่งข้างขวามีเขาต่ำชั้นใน ที่หนทางตัดไปบนไหล่เขานั้น เขาสูงซ้อนอยู่ข้างหลัง เขาทั้งสองฟากนี้ ก็ดาดไปด้วยสโน ทางที่เรามาตัดผ่านมาในหว่างสโน บางแห่งก็สูงกว่าประทุนรถข้างหนึ่ง ต่ำข้างหนึ่ง บางแห่งก็สูงทั้งสองข้างเหมือนกั้นฉนวนด้วยสโน เรามาในหว่างกลาง น้ำพุใหญ่บ้างเล็กบ้าง สูงบ้างต่ำบ้าง ไหลตกหลั่นไปในที่ต่าง ๆ แต่ลงปลายคงไปรวมลงในลำธารหว่างเขาที่กล่าวมาแล้วนั้น แต่เพราะเหตุซึ่งเปนที่ลึกจมลงไปไม่ใคร่ถูกแสงแดด แลเยือกเย็นอยู่เสมอ เมื่อ

ตอนสูงขึ้นไป น้ำในแม่น้ำก็แขงเต็มทั้งแม่น้ำ แลยังมีสโนตกลงไปทับมูลสูงขึ้นมากก็มี เหลือร่องน้ำกว้างอยู่ในศอกเศษบ้าง ใหญ่กว่านั้นบ้าง เปนทางซึ่งสำหรับน้ำที่ละลายไหลไปยังที่อื่น ส่วนน้ำพุที่ตกลงมาแต่ภูเขานั้นเล่า ก็เจาะช่องลงมาแต่เฉภาะ ไม่ได้ล้างสโนฤๅน้ำแขงลงมาหมด บางแห่งสายน้ำดั้นไปในใต้น้ำแขงได้ไกล ๆ ไปตกลงจากเบื้องล่างน้ำแขง ข้างบนก็ดีปรกติอยู่ บางแห่งหนาสองศอกจนกระทั่งถึงหกศอก แลเห็นได้ด้วยที่รอยต่อกับน้ำเหลว การที่น้ำพุไหลหลั่งมามากมายเหลือเกิน ส่วนสโนที่อยู่ต่ำกว่าไม่ละลาย ทำไมจึงมากได้นั้น ด้วยยอดเขาสูง ๆ ที่เราแลเห็นอยู่ตลอดทั้งปีนั้น มิใช่อื่น คือสโนที่ตก ๆ ลงมาทับ ๆ กันอยู่นาน ลมในนั้นไปหมดกลายเปนน้ำแขงประอยู่บนยอดเขา ไม่มีเวลาจะละลายหมดตลอดรอบปีเปนอันมาก ถ้าหากว่าด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ทำให้น้ำแขงนั้นละลายเลื่อนลงมาข้างยอดเขาเช่นนั้นเรียกว่าเบร แลเห็นอยู่ที่บนยอดเขาสูงมาก ๆ หลายแห่ง สีเขียวผิดกันกับสโน ด้วยเหตุว่าเปนแห่งที่แลหนามาก ถ้าลงมาถ่วงหนัก ๆ เลยพาเอาศิลาซึ่งลงมาตกทับอยู่นั้นทลายลงมาด้วย บางทีทำอันตรายแก่บ้านเรือนผู้คน เมื่อปีกลายนี้คนตายถึง ๔๐ คนในทันที แต่การที่ทลายไม่มีอันตรายนั้นดูเหมือนจะมีอยู่เสมอ เพราะเราอาจจะแลเห็นได้ว่าศิลาแตกปิ่นเปนรอยตกลงมาแต่ที่สูง กระจายกลาดอยู่บนหลังสโน ดูในลำน้ำเปนรอยน้ำแขงแตก แลเห็นรอยอยู่ในน้ำเหลวแท่งโต ๆ เหมือนกับได้เห็นรูปที่เขาเขียนไปนอกโปล ขาดแต่หมีเท่านั้น เมื่อพ้นหลัก ๑๑๓๖ เมเตอ ๒๘ เส้น ๙ วา อันเปนที่สูงสุดของหนทางที่มานั้นแล้ว คราวนี้ก็ค่อยลงทีละน้อย ๆ

ระยะทางตั้งแต่ไชเดลโครทลิด มาจนกระทั่งจวนถึงที่ซึ่งจะหยุดกินกลางวันต่อไปข้างน่า ไม่มีต้นไม้ที่ควรจะเรียกว่าต้นไม้ได้เลย สูงขึ้นไป ต้นไม้ที่เห็น

เปนแปรง ๆ อยู่ก็หายสูญไป หญ้าก็พลอยสูญไปด้วยเหลือแต่มอส ภายหลังมอสก็เลยสูญไปด้วย เหลือแต่น้ำแขงฤๅสโนคาดขาวเต็มไป มีแต่ก้อนศิลาดำ ๆ โผล่หรอมแหรมอยู่บ้าง ดูเหมือนอย่างกับน้ำเวลาท่วมทุ่ง มีที่ดอนโผล่อยู่บ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ บางแห่งก็แลดูเหมือนคันนาซึ่งน้ำท่วมนา เว้นไว้แต่ไม่เปนน้ำเปนสโนขาวไปหมดทั้งสิ้น วันนี้ฝนไม่ตกมาก ไม่มีเห็ยไม่มีสโนตก มีพระอาทิตย์ส่องแสงออกเปนครั้งเปนคราว อยู่ข้างจะแจ่มโดยมาก เมื่อแสงส่องสโนสีแหลมแปร๊ดปร๊าดแลดูออกจะเหลือง ๆ แสบตา แต่เมื่อใดพระอาทิตย์เข้าเมฆ จะเรียกว่าเมฆก็ไม่สู้ชัด ออกจะเปนหมอก เพราะเมฆในประเทศยุโรปนี้ไม่งามเหมือนเมฆของเรา ถ้ามีเช่นนั้นจึงชักเปนสีน้ำเงิน แต่ที่ช่างเขียนฝรั่งเขียนวินเตอร์ พ่อเห็นว่าเปนสีน้ำเงินมากเกินไป ฤๅเวลาเช่นนั้นของเขาจะมี เขาจะเขียนอย่างงามเสมอก็จะเปนได้

ถนนที่มาตอนนี้แคบเกินไป มีเอะอะต้องหลีกรถกันหลายหน วันนี้ได้พบพวกตัวริสต์อังกฤษพวกหนึ่ง ประมาณสัก ๒๐ คน รถหลายหลังต่างคนต่างถ่ายรูปกัน ได้สนทนากัน แลเขาช่วยพวกที่ให้ถ่ายรูป อยู่ข้างจะแข็งแรง เพราะในตอนขาลงนี้ มีที่งาม ๆ จนแลดูไม่เห็น การหลีกรถกัน มีข้างใดก็ข้างหนึ่งคงต้องเอารถลงร่องข้างถนน จึงจะผ่านกันได้ ได้พบหลายพวก แต่เขาใจดีหลีกให้พ่อทั้งนั้น มีรายเดียวที่เฉพาะเปนเขาตั้งสูงสองข้าง ไปเจอกันใครจะหลีกใครก็ไม่ได้ โทษถึงต้องลงจากรถหามล้อรถเปนนานจึงได้ผ่านกันได้ เมื่อจวนจะถึงโฮเตลที่กินกลางวัน เริ่มที่จะลงทางชัน ทางชันไปกว่าที่ขึ้นจากเมร็อกออกจะน่า ๆ กลัว ต้องหยุดเพิ่มเบร๊กล้อรถ เอาหนังซ้อน ๆ กันแล้วตีตะปูเสียทั้งสองข้างแล้วจึงได้ลง แต่เวลาลงไปนั้นงามทุกที เลี้ยวข้างน่ามีภูเขาสูง ๆ

ยอดแหลม ๆ ดาดไปด้วยสโนขาว แล้วแลเห็นลงไปถึงท้องทเลสาบ น้ำเขียวเหมือนน้ำทเล ที่มาวันนี้ก็ข้ามสันเขาผันน้ำ ตั้งแต่เขาสูงนั้นมา ข้างฝ่ายโน้นลงแม่น้ำกลอมมาเมืองคริสเตียเนีย ฝ่ายนี้ลงทเลแอตแลนติก แต่ครั้นลงต่ำมาอีกหลายทีไม่แลเห็นทเลสาบ จนถึงที่ซึ่งพักแห่งหนึ่งในหว่างเขา มีน้ำตกอยู่ที่นั่นสูงถึง ๙๐ เมเตอร์ จึงถึงโฮเตลที่หยุดกินกลางวัน เรียกวิเดเซเตอร์ เปนโฮเตลไม้เล็ก ๆ สู้ไปหากิ่งไม้ซึ่งไม่ใช่ของหาง่ายมาปักตกแต่งเปนนักเปนหนา มีดอกกุหลาบแต่งในห้องด้วย หมายว่าเขาปลูกได้ในที่นั้น ถามดูได้ความว่าเอามาแต่มินเดรซุนด์ ระยะทางไกล ขาลงนี้มาเร็วถึงที่กินกลางวันไม่ถึงบ่าย ๒ โมง

ออกจากนั้นเปนขาลง อย่างแรง ๆ ลงมาชัน ๆ มีที่ซึ่งสำหรับดูน้ำตกนั้นหลายหน แห่งหนึ่งมีสพานข้างลำธารน้ำตกใหญ่นั้น ลำธารนี้น่าพิศวงด้วยแรงน้ำ ยืนดูบนสพาน เห็นน้ำลึกลงไป เหมือนอย่างกับเจาะศิลาลงไป สองข้างเปนผนังเกลี้ยง น้ำซัดศิลาเลียนเรียบ เห็นระดับหลายเส้น ต้นไม้ค่อยมีมากขึ้นตามลำดับ ตั้งต้นมีอย่างแปร่ง ๆ แล้วมีพื้นมีหญ้า แล้วค่อยมีต้นไม้ที่พอจะเรียกว่าต้นไม้ได้ ขนาดสูงสัก ๖ ศอก ๗ ศอก ก็ถึงท่าเยลเลอ ซึ่งเปนท่าเรือจะลงทเลสาบชื่อ สตรุยวันเดด มีโฮเตลเล็ก ๆ ในที่นี้ มีเรือจ้างชื่อ ดัววิสด์ เปนเรือจักรท้ายขนาดย่อม ๆ เมื่อถึงท่าเวลา ๔ โมง ไปในทเลสาบอีกชั่วโมงหนึ่ง จึงถึงที่สำหรับขึ้นบกเรียกว่า มินเดรซุนด์ ทเลสาบนี้กว้างไม่มากนัก แต่เปนเขาสูงชันล้อมรอบ ดาดไปด้วยสโนราวกะว่าสระอโนดาต ด้วยเหตุที่เขาสูงแลชันรอบเช่นนั้น จึงทำถนนรถจากเยลเลอไปทางหนึ่งทางใดไม่ได้ต้องใช้เรือ ตามเขาสองข้างฝั่งนั้นก็มีน้ำตกลงมาจากยอดเขาไหลหลั่งไปรอบข้าง มีบ้านคนตั้งทำ

ไร่อยู่ริมชายทเลเปนหย่อม ๆ เมื่อแลดูไปข้างหลังที่ท่าซึ่งเราออกมานั้น แลเห็นเขาที่สูงตรวดชันอยู่หว่างกลาง มีธารหว่างเขาอยู่สองข้าง ล้วนกว้างใหญ่เต็มไปด้วยสโนขาวสุดตา เมื่อแล่นมาจนถึงเกาะสองเกาะในกลางน้ำ ทเลก็ค่อยแคบเข้า ๆ จนถึงมินเตรซุนด์ เมื่อถึงเวลาบ่าย ๕ โมง หยุดกินน้ำชาแล้วเปลี่ยนรถใหม่ เปนรถฟากข้างนี้ จำเดิมแต่ลงถึงเยลเลอ ก็รู้สึกว่าเสื้อเฟอที่สวมนั้นกลับร้อน ต้องเปลี่ยนเปนเสื้อโอเวอโค๊ตตามธรรมดา ยิ่งเมื่อขึ้นท่ามินเตรซุนด์แล้ว ความรู้สึกมาปรากฎชัดว่า เมื่อสองชั่วโมงนี้เอง เราอยู่ในที่ซึ่งเปนฤดูวินเตอ เดี๋ยวนี้กลายเปนซัมเมอแท้ในทันที เมื่อขับรถมาตามทางประทุนไม่ต้องปิด มีแสงแดดออกอุ่น มีเมโดทุ่งหญ้าอันประดับด้วยดอกไม้สีต่าง ๆ เหมือนอย่างพรมลาด ฤๅบางแห่งเหมือนอย่างเอาผ้าดอกลงตากไว้ ประเดี๋ยวก็ได้เห็นต้นกุหลาบป่า ขึ้นอยู่ที่นี่บ้างที่โน่นบ้าง ดอกสีชมภูกลีบลา ออกดอกเต็มเต็มต้น เห็นคนกำลังตัดหญ้า ผู้หญิงกำลังคราดหญ้า บ้างก็ตากอยู่บนราว เรียง ๆ กันไป บางตอนก็ปลูกข้าวสาลี ปลูกข้าวโอ๊ต ปลูกผักต่าง ๆ มาอีกก็เปนต้นไม้ ป่าไม้แดง ไม้พื้น มีบ้านเรือนราย ๆ กันหนาขึ้นหนาขึ้นทุกที ลำน้ำซึ่งต่อมาแต่ทเลสาบ ก็เปลี่ยนเปนลำธารที่กว้าง มีแก่งมีรอ มีเขื่อนลำดับด้วยก้อนหิน มีวิลลาคนอังกฤษแห่งหนึ่ง ซักยง ดูเปนที่น่าสบายมาก ถึงว่าที่ในหว่างเขานี้ได้กว้างออก มีต้นไม้ไร่หญ้าบริบูรณ์เหมือนที่แห่งหนึ่งแห่งใดในประเทศยุโรปทั้งปวง เขาสองข้างก็ยังสูงมีสโนตาดอยู่เช่นนั้น มีน้ำตกซ่านซ่าไปตลอดทั้งสองข้าง จนลงมาเมื่อจวนจะถึงที่ต่อทเล ลำน้ำจึงได้กลายเปนแม่น้ำมามีปากน้ำออกบรรจบฟยอด รถเรามาลดเลี้ยวตามลำน้ำ จนถึงท้ายสวิสเนส ได้มายังที่โฮเตลเรียกว่า เซนตราล ถึงเวลาทุ่มเศษ

ที่โฮเตลนี้ตั้งอยู่ริมทเล เปนเรือนไม้อย่างนอรวิเยียนแท้ คือมียื่นลมที่เปนหน้าเหรา ภายในไม่ได้ทาสี เขาแต่งใช้ไม้แลอง มีคนมาคอยรับดูอยู่เปนอันมาก มาถึงได้สักครู่หนึ่ง เรืออัลเบียนก็มาทอดที่น่าโฮเตล

ในการที่ได้ขึ้นบกเที่ยวครั้งนี้ แลเห็นปรากฎชัดว่าเมืองนอรเวนี้ เปนที่น่าเที่ยวยิ่งกว่าสวิตเซอแลนด์ ด้วยเหตุหลายประการ ข้อหนึ่งนั้นได้ความงามในท้องทเลช่วยเปนแรง ทางทเลเรือยอตช์จะไปจอดถึงไหน ๆ ได้หมดด้วยน้ำลึกทุกแห่ง เมื่ออยากจะดูภายในประเทศ ขึ้นที่ตำบลหนึ่งตำบลใด ทางสองสามชั่วโมง ก็อาจจะแลเห็นสโนแลพยอากาศที่เปลี่ยนเปนฤดูหนาวได้ในทันที เพราะเหตุว่าเขตรของสโนในเมืองนอรเวนี้ ต่ำกว่าสวิตเซอแลนด์มาก ถ้าจะใคร่ดูสโนในสวิตเซอแลนด์จะต้องขึ้นรถไฟไปในที่เขาสูง ซึ่งรู้สึกว่าเราขึ้นไปอยู่บนยอดเขา แต่ที่นอรเวนี้ ไม่ได้รู้สึกว่าเราขึ้นไปอยู่บนยอดเขา ไปอยู่ในหว่างเขา แต่หากอากาศในที่นั้นเปนฤดูหนาวเอง ในเมืองสวิตเซอแลนด์ สารพัดทุกอย่างเปนรอยมือคนได้ตกแต่งทำให้บริบูรณ์แล้วทุกแห่ง แต่ในเมืองนอรเวนี้ นอกจากถนนทาง เนเชอเปนอย่างไรคงอยู่เช่นนั้น ถ้าผู้ซึ่งชอบดูเนชูรัลซีนะรีคงจะชอบเมืองนอรเว เปนเมืองซึ่งยังไม่สู้จะมีใครได้เที่ยวเตร่มาก ความสดวกในการที่จะไปมาพึ่งมีขึ้นภายใน ๒๐ ปี คนก็พึ่งเริ่มจะเที่ยวกันขึ้น มากขึ้นทุกปี ๆ ซึ่งไปเที่ยวสวิตเซอแลนด์หลายเที่ยวเข้าแล้ว คงจะหันมาเที่ยวนอรเว ถ้าว่าโดยฐานคนอยู่ไกลเช่นพวกเรา ซึ่งไม่อาจจะมาค้างฤดูหนาวอยู่ได้ในประเทศยุโรป อาจจะดูวินเตอร์ได้ในประเทศนอรเว โดยขึ้นจากทเลเพียงสองสามชั่วโมง แลมีสิ่งวิเศษซึ่งจะพึงดูเช่นไปนอทเคป อันเปนพื้นแผ่นดินเหนือที่สุดในประเทศยุโรป ฤๅถ้ามาเหมาะฤดูกาล อาจจะขึ้นไปถึงสปิตสเบอเคน ซึ่งเปนทวีปใหญ่เหนือประเทศยุโรปขึ้นไปใกล้ข้างนอทโปล ห่างจากนอทเคปไม่ถึง

๕๐๐ ไมล์ อาจจะเห็นพระอาทิตย์ในเวลาเที่ยงคืน อาจจะเห็นนอทไลท์ แสงสว่างข้างฝ่ายเหนือ ซึ่งเปนโชคลาภชั้นควรจะพิศวง แต่วิธีที่เขามาเที่ยว ๆ กันโดยเรือเมล์ซึ่งพึ่งเกิดขึ้นใหม่ รับบรรทุกพวกตัวริสต์มามาก ๆ เขาจับเที่ยวข้างใต้ขึ้นไปหาข้างเหนือ โดยแวะเวียนตามชายทเลตวันตกของนอรเวขึ้นไป จนกระทั่งถึงเหนือแล้วจึงล่อง แต่ความคิดพ่อเห็นไปอย่างหนึ่งในเวลาที่จะมาเที่ยวครั้งนี้ เห็นว่าควรจะเที่ยวเหนือลงมาหาข้างใต้ เพราะข้างเหนือไม่ใคร่บริบูรณ์ มีที่ขัดขวางหลายอย่าง ถ้าไปดูข้างเหนือซึ่งเปนที่ขัดขวางให้ได้สมประสงค์แล้ว จึงล่องลงมาดูทางข้างล่างดีกว่า เพราะยิ่งลงมาข้างล่างยิ่งบริบูรณ์ขึ้นทุกที จึงได้ขึ้นจากคริสเตียเนียโดยทางรถไฟไปลงเรือทรอนด์เยม ขึ้นไปจนถึงนอทเคปแล้วจึงล่องลงมาได้โดยทางทเลแวะเที่ยวฝั่งตวันตกระมาซึ่งมีผู้เห็นด้วยหลายคน ว่าดีกว่าเที่ยวชายทเลขึ้นไป

เสียอย่างเดียวแต่ปีนี้เปนปีที่แปลกไปกว่าทุกปีในเรื่องดินฟ้าอากาศ ถึงดังนั้นก็ยังนับว่าเคราะห์ดี ที่ไปได้วันที่ ๑๒ ถึงนอทเคป ความแปลกประหลาดนั้น คือปรินซออฟมอนาโค ซึ่งได้มาเที่ยวอยู่ก่อนพ่อ ได้ขึ้นไปถึงสปิตสเบอเคน เข้าไม่ได้ติดน้ำแขงล้อมรอบ ต้องกลับลงมาจอดอยู่ตรอมซือ ซึ่งพ่อได้พบ ฤดูที่ควรจะไปได้แล้วก็ยังไม่สำเร็จได้ เอมเปอเรอเยอรมัน ตามหนังสือพิมพ์ว่าขึ้นไปเมื่อวันที่ ๑๓ คิดจะผ่านฮาเมอเฟสต์ไปนอทเคปนั้น ไม่สำเร็จ ถูกพยุ เลยต้องไปเข้าฮาเมอเฟสต์นั้นเอง เคียงเวลากันกับพ่อกลับมาจากที่นั้น ครั้นรุ่งขึ้น ขึ้นไปนอทเคปไม่สำเร็จ ไม่ได้เห็นพระอาทิตย์เที่ยงคืนอีก ในว่า เขาว่ายังไม่เคยเห็นพระอาทิตย์เที่ยงคืนที่นอทเคป จะเท็จจริงอย่างไรไม่รู้ ต้องกลับลงมาตรอมซือ ทางที่ขึ้นบกตามที่พ่อมาคราวนี้ ยังไม่มีเจ้าแผ่นดินองค์ใดได้มาเลย กิงออกอนว่าจะเสด็จแต่ก็ยังไม่ได้เสด็จ อันที่จริงไม่เปนทางยากลำบากอันใดเลย จะเรียกว่ากันดารไม่ได้อยู่ข้างจะบริบูรณ์ จะเปนอย่างเดียวแต่เรื่องดินฟ้าอากาศจะให้ช่องฤๅไม่เท่านั้น ถ้าหากว่าโชคไม่ดี ก็

จะไม่สบเหมาะได้ดังปรารถนา มีการไม่แน่อยู่สิ่งเดียวเท่านั้นที่วิสเนสนี้ ปรอทกลางแจ้งฟาเรนไฮต์ ๕๒ ดีกรี เซนติเกรด ๑๒ ในเรือนฟาเรนไฮต์ ๖๔ เซนติเกรด ๑๘

คืนที่ ๑๑๖

เรืออัลเบียน นอร์ดฟยอด

วันเสาร์ที่ ๒๐ กรกฎาคม

เวลาเช้ากินเข้า เขามีลูกสตรอเบอรีปลูกที่นี่เอง โตเหลือเกิน พึ่งได้เคยเห็นขนาดเท่ามะปรางท่าอิฐแท้ ๆ ตีลูกลงในจานลึกขนาดย่อมสำหรับกินผลไม้ เมื่อเคล้าน้ำตาลแลครีมเสร็จแล้วเต็มจานพอปริ่มขอบ ที่นี่มีผลไม้แปลกอีกอย่างหนึ่ง ส้มโอ ลูกเล็กขนาดสักเท่ามะตูม รูปร่างเช่นนั้น แต่เปรี้ยวจี๊ เนื้อเหลว ๆ คล้ายส้มซ่า ถ้าคลุกน้ำตาลแลเกลือเข้า เหมือนส้มซ่า แต่เปรี้ยวจัดกว่า ยิ่งถึงน้ำปลากันเสียนี่กะไร ใช่ว่าจะไม่มีแต่ที่โฮเตลนี้ ในเรือก็หมด กุ้งแห้งก็หมด อยากจะสิ้น ๆ ตัว

กินเข้าแล้วออกจากโฮเตล ไปกระบวนรถเหมือนเมื่อมา ผ่านน่าโฮเตลไป ถนนที่ไปนี้เลียบริมฟยอดใกล้ทเลทีเดียว ข้างในเป็นน่าผาสูงมีต้นไม้ ไม่ใช่น่าผาสโน ทางเช่นนี้ถ้าแลดูในทเลเหมือนย้อมยี่กา ศิลาที่ตั้งข้างถนนได้ระยะกัน แลดูเหมือนใบเสมาย้อม บางแห่งหมิ่นทเล ดูเหมือนตั้งเขื่อนขึ้นมาจากน้ำ แต่เป็นถนนแคบขนาดเดียวกันหมด ที่วิสเนสนี้ ไม่มีโทรเลขเหมือนกัน มีแต่โทรศัพท์ไปที่เลือน ในฟยอดนี้ เรือกำปั่นใหญ่ๆ เดินได้ มีเรือขนาดพันตันเดินเป็นเมล์มีกำหนด ไปจนถึงสุดที่กว้าง ตำบลเลือน ทางเลียบเขาไปตลอดเช่นนี้ เมื่อถึงตำบลเลือน เขาสูงห่างออกไปหน่อยหนึ่ง มีลูกเนินเตี้ย ๆ ทางไปในหมู่ไม้ จนถึงอาเลกซานดรา

โฮเตล เปนโฮเตลไม้ รูปพรรณสัณฐานซับซ้อนงามดี มีพวกเที่ยวมาอยู่เปนอันมาก มีท่าสำหรับเรือเมล์เล็ก ๆ จอด เปนที่คนไปมาก มีโฮเตลโต๊ถึงสองหลัง ใหญ่หลังหนึ่ง ย่อมหลังหนึ่ง ถัดโฮเตลเข้าไปหน่อยหนึ่ง ก็ถึงที่สุดของฟยอดนั้น ต่อกับลำธาร ลำธารก็ตร่องไปข้างฝั่งซ้าย ตอนกลางตลอดฝั่งขวาเปนที่เขินน้ำพอปริ่ม ๆ บนฝั่งขวาเปนที่สูงไม้เล็ก ๆ ขึ้น ตัดทางไปบนที่สูงนั้นแล้ว จึงเลียบลงโขดกรวด แต่นี้ไปไม่เปนถนนเปนแต่ทางเหมือนทางเกวียนลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีสายน้ำที่ตกจากน้ำพุข้างถนน ทอดกระดานบ้างศิลาบ้างข้ามเปนสพานที่น้ำไหลเซียมานองอยู่บนถนน และข้างก็มี ตามทางเหล่านี้มีต้นไม้อย่างเตี้ย ๆ สูง ๘ ศอก ๑๐ ศอก มีทุ่งหญ้าบ้าง ไร่โอ๊ตแลบาเลบ้าง มีดอกไม้อย่างหนึ่งเปนสีแดงบานเย็น ลักษณคล้ายดอกประทัดจีน แต่ใหญ่กว่า เขาเรียกชื่อ แปลว่าเทียนพระราชา มีชุมมาก ถ้าติดกันเปนหมู่ใหญ่ ๆ ยิ่งงาม อีกอย่างหนึ่งนั้นต้นกุหลาบป่ามีชุม พอร่ำไป ออกดอกเต็ม ๆ ต้น ถึงว่าดอกลา หน้าตามันก็ยังแจ่มใสมากอยู่ บางทีจะเปนง่ายในเมืองเรา ด้วยดูที่นี่มันจะขึ้นแห่งใดก็ขึ้นได้ตามซอกห้วยซอกเขา เปนกุหลาบอย่างที่มีแรงมาก ซึ่งเขาเอาตอไปใช้ต่อกุหลาบผสม ออกดอกดีเพราะเปนพรรณแรง กุหลาบที่ใจเสาะกว่ามันยังขึ้นได้ในเมืองเรานี่เห็นห่วงที่จะเปนได้ จึงสั่งไปให้ตุ๊กหาไปบ้าง ทางตั้งแต่วิสเนสไปจนถึงท้ายสเลือน ชั่วโมงเศษ จึงไปลงถึงห้วงใหญ่ มีที่พักเปนท่าลงเรือ เรียกว่าโลวันเดือน ตามท้ายลเรือจ้างที่สำหรับไปในห้วงใหญ่นี้ เปนเรือไฟขนาดเรือสตรู ใช้สติมไม่ได้เปนเรือเอเลกตริกอย่างในสตรีนวันต์ เรียกชื่อ โลดวน การที่สำหรับจะไปที่โกรนาเบรนนี้เปนของเจ้าของโฮเตลอาเลกซานดราจัดการทั้งสิ้น เพื่อจะให้หรู เขาเอากิ่งไม้ผูกดาดฟ้าจนรอบ ดูราวกับจะไปเข้านก แลอะไรไม่สดวก ต้องปลดลงเสียบ้าง จนเวลากำหนดของเขาที่จะออก ๕ โมงครึ่ง

จึ่งได้ออก เพราะมีพวกตัวริสต์อื่น ๆ อีกมากด้วยกัน อันลักษณตัวริสต์แท้ จำจะต้องเดินสพายกระเป๋าผ้าผ่อนอะไรข้างหลัง แต่งตัวสวมถุงเท้ายาวกางเกงสั้น ถ้าหนาวก็สวมเสื้อชั้นนอก ถ้าไม่หนาวก็พาดแขนไป สวมหมวกสักหลาด ถือไม้เท้าเดินกึ่ง ๆ นี่เปนอย่างอุกฤษฎ์ แต่ที่ไม่ถึงอุกฤษฎ์เช่นนี้ ขี่รถไปอย่างเช่นพวกเราก็มีถม ในห้วงน้ำใหญ่นี้จะเรียกว่าทเลสาบก็ไม่ได้ เพราะมีทางน้ำไหลออกได้ แต่เปนน้ำจืด กว้างแลลึกเหมือนทเล ฝั่งห้วงน้ำนั้นเปนภูเขาสูง ตั้งสี่ร้อยห้าร้อยวา ชั้นถึงรูปร่างมักจะเหมือนน้ำตาลฝรั่ง กลม ๆ แหลม ๆ แต่ซับซ้อนกันเข้าไปหลายชั้น ในระหว่างที่ซ้อน ๆ กันนั้น เห็นน้ำแขงฤๅสโนขังขาวเปนเทือก แต่ที่ขังอยู่บนยอดสูงเกินตาเราไม่แลเห็น น้ำแขงแลสโนบนนั้นเปนที่ตั้งของน้ำพุ ตกเปนทางทางใหญ่บ้างเล็กบ้าง ตกมาแต่ยอดเขาทอดเดียวจนถึงน้ำบ้าง ลงมาแยกหลาย ๆ สายพร่าไปบ้าง ลงมาผ่านสโนซึ่งเกาะขาวมาตั้งแต่ยอดเขา แลเห็นว่าน้ำตกข้างบนนิดหนึ่ง แลข้างริมน้ำนิดหนึ่ง นอกนั้นแขงอยู่เฉย ๆ เช่นนี้ก็มี อันการที่จะนับว่าน้ำพุมากน้อยเท่าใดนั้นด้วยการที่จะนับ ตามเชิงเขาที่มีชานแต่เล็กน้อย ก็มีบ้านคนตั้งอยู่แห่งละสองหลังบ้างสามหลังบ้าง ไม่เห็นว่าได้ปลูกอะไรนอกจากไร่หญ้า การที่ได้พูดถึงไร่หญ้าเนือง ๆ นี้คงเปนการยากที่จะเข้าใจกันในเมืองเรา คงจะรู้ได้ว่าน่าหนาวหญ้าตายหมด สัตว์ของเลี้ยงต้องกินหญ้าแห้งนั้นรู้แน่ แต่คงจะนึกว่าแร้นแค้นเต็มที ปลูกเข้าไม่ได้จึงต้องปลูกหญ้า หญ้าคงมีราคาในเวลาน่าหนาว แต่ไหนจะนึกว่ามีราคามาก อันความจริงนั้น เดี๋ยวนี้ทำไร่หญ้าได้ราคาดีกว่าปลูกเข้า เหตุด้วยเข้ามาแต่เมืองอเมริกาแลที่อื่น ๆ ซื้อได้ถูก แต่หญ้าหายากได้ราคาดี บางแห่งในประเทศยุโรปได้ละการทำนาเข้าเสียบ้างบางส่วน หันการปลูกหญ้าให้มากขึ้น ถ้ายิ่งเปนประเทศที่พื้นแผ่นดินไม่อุดม ปลูกหญ้าดีกว่าปลูกเข้าเปนอันมาก เกี่ยวได้ปีละสองครั้งฤๅสามครั้ง สุดแต่เปนที่รายไม่ว่าเล็กน้อยเพียงใดจนข้างถนน

มีเจ้าของหวงห้ามสำหรับตัดหญ้า แถบข้างนี้ผู้ชายเปนผู้ตัด ผู้หญิงเปนผู้คราดแลลอมเข้าไว้ เด็ก ๆ ช่วยกันโกยหมดทั้งครัวเรือน แล้วเอาพาดราวเหมือนรั้ว ผึ่งให้แห้ง ตากหญ้าพาดราวนี้มีแต่ในนอรเวแลสวิเดน ถ้าทิ้งเขาทิ้งไว้ในทุ่ง กลัวเพียงคนหนึ่งฤๅสองคนก็เปนใช้ได้ ที่นี่ต้องอาไศรยผึ่งให้ลมเป่าได้ตลอดจึ่งจะแห้ง บรรดาดอกไม้สีที่ขึ้นปนอยู่ในหญ้า ก็เกี่ยวติดกันไปกับหญ้า เปนอาหารสัตว์ด้วยเหมือนกัน เหตุฉนี้ถ้ามีทรายแห่งใดที่ริมห้วงน้ำ ถึงเปนที่เปลี่ยวมีแต่เรือนหนึ่งสองเรือนก็มีคนไปตั้งเกี่ยวหญ้า

น้ำในท้องทเลสาบฤๅห้วงน้ำนี้ สีขาวเหมือนน้ำเกรอะดินสอพอง เมื่อแรกเข้าใจว่าจะเปนด้วยท้องฟ้าสลัว แลแสงแดดถูกน้ำแข็ง แต่ครั้นดูไปก็น่าจะไม่ใช่ เพราะขาวทั่วถึงนัก น่าจะมีอะไรอยู่ในใต้น้ำ มีเหตุที่น่าสงไสยดังนี้ เมื่อจวนจะถึงโครนาเยรน มีเขาข้างฝั่งซ้าย สูงประมาณสักพันเมเตอร์ ได้ทลายลงมาตั้งแต่ยอดแผลบลงมาจนถึงน้ำ เมื่อวันที่ ๒๐ เดือนมกราคมรัตนโกสินทรศก ๑๒๔ เปนฤดูหนาวแล้ว แต่น้ำในทเลสาบนี้ลึกมากเปนห้วงใหญ่จึ่งได้แข็งช้ากว่าที่อื่น ๆ เมื่อเขาทลายลงมานั้น น้ำพลุ่งขึ้นสูงท่วมฝั่งตลาดที่อยู่ฝั่งข้างขวาตรงกันข้าม สูง ๓๐๐ฟิต น้ำโซดตลาดนั้นมีหาด มีเรือขนาดเท่าเรือสกรู เอาขึ้นไว้บนบกที่หาดนั้นลำหนึ่งด้วยกำลังน้ำกระฉอกขึ้นไป ส่งเรือลำนั้นเข้าไปตกอยู่ในฝั่งห่างจากที่เดิมถึง ๓๐๐ เมเตอร์ ที่ฝั่งนั้นมีบ้านคน ชายหญิงใหญ่น้อยตายด้วยเหตุเขาพังนั้น ๖๒ คน น้ำที่ตรงเขาพังแต่ก่อนลึกร้อยวา เดี๋ยวนี้น้ำลึกอยู่เพียง ๑๐ วาเท่านั้น การวิบัติใหญ่โตอาจจะเปนได้ถึงเพียงนี้

เมื่อว่าโดยภูมิประเทศแล้ว แต่พอถึงท่าที่จะลงเรือ แลเห็นในที่สุดของห้วงน้ำนั้น มีเขายอดแหลม ๆ เรียงสล้างซับซ้อนกัน สูง ๑๐๐๐ เมเตอร์ขึ้นไป ในระหว่างยอดเขาต่อยอดเขานั้น มีเทือกน้ำแข็งกองหนาสูง แลเห็นเปนสีเขียวในที่ลึก ๆ เหมือนสีน้ำทเล เพราะเหตุที่เบื้องบนยอดเขาทั้งปวงนี้มีเทือกน้ำแข็ง อย่างที่

เรียกไอยศีล ดาดหนาเต็มทั่วไปเปนทางใหญ่ยาวมาก แล้วไหลเลื่อนลงมาตามหว่างเขาที่ลาด แขง หนา สูง ไม่มีเวลาละลายหมด ที่ซึ่งน้ำแขงที่เราได้เห็นนั้นคือ เบร เห็นหลายแห่งด้วยกัน แต่ที่เปนสำคัญซึ่งจะไปดูนั้น ที่เรียกว่า โครนาเบร คือมียอดเขาอยู่ในหว่างกลางเปนรูปกลมสูง ซึ่งเขาเห็นว่าเหมือนมงกุฎ เวลาเราแรกไปเห็นแต่เบรข้างนอก เมื่อรวนถึงจึงได้เห็นเบรข้างในอีกเบรหนึ่ง ทั้งงามทั้งอัศจรรย์ ชื่อเขาตำบลที่เราจะไปดูนี้เขาเรียกว่า เกนดาลส โกรเนน

เมื่อเรือไปถึงที่ท่า ซึ่งเขาทำตะพานยื่นลงมาในน้ำ มีเรสเตอรองต์ปลูกอย่างหยาบ ๆ คล้าย ๆ โรงเรือ เปนที่สำหรับพวกตัวริสต์หยุดกินอาหารในที่นั้น แลมีของขายต่าง ๆ โปสต์การ์ดเปนต้น ทางที่เรือไปในทเลสาบนี้ชั่วโมงหนึ่งพอดี ก็ถึงท่าที่สุดหัวน้ำใหญ่นั้น เปนเวลาเที่ยงครึ่ง หยุดกินเข้ากลางวันเสียก่อนจึงได้ขึ้น ในระยะนี้ไม่มีหนทางทีเดียว เปนแต่ทางเกวียนเดินไปบนโขดในลำธารนั้น ต้องใช้รถสองล้อ แต่หนทางเปนลูกคลื่นลุ่ม ๆ ดอน ๆ ขยักขย่อนมาก มีก้อนศิลาเกะกะอยู่ข้างน้ำท่วมข้าง เสียงน้ำไหลลั่นตกตึกไปทั้งนั้น ทางประมาณสัก ๔๕ มินิต พอเลี้ยวหัวเขาหน่อยหนึ่ง เราก็เห็นเบรซึ่งตกลงมาถึงพื้นท้องธาร ขาวไพลนใสอยู่เบื้องหน้า ใหญ่โต วันนี้ผเอิญอากาศดีอย่างยิ่ง แดดจัด แสงแดดขาว ถูกน้ำแขงแลพรายตา ที่น้ำเปนโพรงเปนช่องเปนหลืบก็แลเห็นเขียวไปจนกระทั่งถึงน้ำเงินอย่างสีรุ้ง แต่รถขึ้นไปไม่ถึงเทือกน้ำแขงนั้น เหตุด้วยน้ำพัดเอาก้อนศิลามาตั้งกีดกั้นไปหมด เหยียบคลอนไหวได้ จะเดินเปนทางขึ้นไปก็เหลือกำลัง เพราะเปลี่ยนทุกปี ด้วยเวลาที่คนจะขึ้นไปถึงที่นั้นได้ แต่ฉเพาะตั้งต้นแต่เดือนมิถุนายน เมื่อถึงกลางเดือนกันยายนก็ขึ้นไปไม่ได้ทีเดียว เต็มไปด้วยน้ำแขงหนาสูง ที่ซึ่งเปนโขดสูง ๆ มีต้นไม้ต่ำ ๆ งอกเปนรอยถูกลมขาดสบั้น ครึ่งต้นข้างถึง

โดนต้นบ้าง ที่ยังคงติดอยู่ก็นอนตแคง เปรไปทางเดียวกันหมด ที่ซึ่งต้องหยุดรถนี้ไม่มีต้นไม้ใบหญ้าอะไรจะขึ้นได้ เพราะเต็มไปด้วยก้อนศิลา กลมบ้างเหลี่ยมบ้าง ทั้งใหญ่ทั้งเล็ก หนา ไม่เห็นพื้นแผ่นดิน มีแต่สายน้ำไหลเซาะลงมาเปนร่อง ๆ ต้องขึ้นม้าฤๅเดิน แต่จะไปม้าฤๅเดินไปก็ไม่เร็วกว่ากันได้ อยู่ในต้องย่องทั้งสองอย่าง ลื่นพลาดตสุกคลั้ก ต่อขึ้นไปอีก ๑๕ มินิตจึงถึงตัวน้ำแขงนั้นไปดูยดลำได้ ขอให้คิดดูว่าน้ำแขงก้อนหนึ่ง โดยหน้าที่เราไปยืนอยู่ถึง ๒๐ วากว้างประมาณสัก ๖๐ วา แต่ยาวขึ้นไปจนตลอดถึงยอดเขา ประมาณไม่ถูก ติดกันเปนแท่งเดียว จะประหลาดสักเพียงใด บนน้ำแขงนั้นมีศิลาลอย ๆ เลื่อนตกลงมาค้างอยู่บนน้ำแขง โตเท่าเท่าก้อนศิลาที่ก่อเขาในสวนแง่เต็งก็มี ไม่ใช่เปนน้ำแขงอย่างกำลังละลาย ที่เหมือนกับเราจะเอาก้อนน้ำแขงมาตั้ง แลดูเยิ้มอยู่รอบเช่นนั้นลงมาถึงหน้าเฉยไม่ได้เยิ้มเลย ดูดูก็แขงเปร่งเหมือนศิลา ส่วนที่เปนน้ำตกลงมาซายในลำธารนั้น ตกมาจากภายในท้องขุ่น ภายนอกไม่ละลาย ข้างซ้ายมือเราแห้งนัดทั้งย่า จึงแลเห็นเขาที่เราแลเห็นในตเลสาบ เปนแท่งที่ใหญ่ลงมาย้อยอยู่แต่ตอนข้างล่างแห้งไม่มีสายน้ำอายซึมลงมาเลย ถ่ายรูปกันเล่นในที่นี้ แลฟังเขาเล่าเรื่องต่ายต้น เจ้าของโฮเตลที่จัดการทั้งปวงเล่าให้ฟัง ว่าพ่อเปนเจ้าแผ่นดินคนแรกที่ได้ขึ้นมาถึงโครนาเบรน ปรินซออฟเวลส์ได้มาเมื่อครั้งราชาภิเษกเจ้าแผ่นดินนอรเว พ่อก็ได้เห็นชื่อในสมุดว่ามาเพียงเรสเตอรองต์เท่านั้น ในปีนี้เองเอมเปอเรอเยอรมันเสด็จ ว่าจะมาเลียงดินเนอที่หาดกรวดตรงเบรนั้น แต่ครั้นเมื่อมาถึงก็ขึ้นไม่ได้ ค้างอยู่เพียงเรสเตอรองต์ เหตุด้วยฝนตกไม่หยุด เจ้าแผ่นดินนอรเวว่าจะเสด็จก็ยังไม่ได้เสด็จ กำหนดว่ามะรืนนี้ ปรินเซสยูยิน โบนาปาต เห็นจะเปนเอมเปรสยูยินีจะขึ้นมา แล้วเอมเปอเรอเยอรมันจะเสด็จมาอีกในเดือนนี้เอง พ่อออกยิ้ม ๆ ว่าโชคเราอยู่ข้างจะเก่งมาก มาเหมาะได้สำเร็จทุกแห่งตลอดลงมา

จากลับเหมือนอย่างขาไป มาหยุดลงเรือที่น่าโฮเตลอาเลกซานดรา เดือน เรืออัลเบียนเข้ามารับถึงที่นั่น ลงเรือแล้วสักครู่หนึ่งได้ออกเรือมาตามพิยอด เจ้าพระยาสุรวงษ์บอกว่า เมื่อเวลามาจากเมร็อกถูกคลื่นใหญ่ประมาณสักชั่วโมงครึ่ง เมื่อเวลาไปตามทาง ขึ้นรถได้แต่เฉภาะสองคน หนทางมันอยู่ข้างจะคดกุดคดกัด มีก้อนหินสดุดย่อย ๆ ประเดี๋ยวขึ้นลงกระแทก ถ้านั่งระทวยฤๅละห้อยไปอย่างไร อาจจะกระเด็นลงจากรถก็ได้ แต่สองข้างทางรู้สึกว่ามันงามเปลี่ยว ๆ ด้วยน้ำพุแทงลงมาข้าง ๆ ประเดี๋ยวทางโน้นชู่ประเดี๋ยวทางนี้ซ่า สายน้ำในลำธารที่เราเลียบไปก็เชี่ยวกราก กระทบศิลาก้อนที่รายอยู่ในน้ำแตกเปนฟองขาว ที่เปนแก่งศิลาใหญ่ๆ ตั้งขวาง น้ำไหลตกลงดังก๊กก๊อง เหนือแก่งขึ้นไป น้ำแลดูเหมือนนิ่ง แต่กัดกว้างเปนแหลมเปนคุ้งเล็ก ๆ จนขึ้นไปไหลซ่ายตามก้อนศิลา รู้สึกใจมันชรื่น ๆ เกิดปรารภขึ้นว่า การที่มาเที่ยวเช่นนี้ ถ้าเวลาเอาเมียไปถูกใจฤๅน้อยใจอย่างหนึ่งอย่างใด มาเที่ยวเสียเช่นนี้เห็นจะเพลินดี บริพัตรว่าต้องบ๊[๒] นะ ๆ พ่อรับว่าถูก แต่ควรจะมีเพื่อนเที่ยวด้วยกันอีกคนหนึ่งสองคนเปนพอ ด้วยทางมันเที่ยวสดวก พาหนะก็หาง่าย ที่อยู่ที่กินไปถึงไหนมีที่นั่น ตลอดจนที่นอนผ้าห่มหมอน ไม่มีใครต้องช่วยเตรียมเสบียงอาหาร ไม่ต้องขนอะไรไป ถ้าหากว่าเราจะมีเสบียงของเรามาหอบที่นอนมา แต่จะหาที่หุงเข้ากินก็จะไม่ได้ดีเท่าที่เขากะไว้แล้วหาไว้แล้ว เขากะไว้พอเหมาะ แลทำตามเขาอาจจะได้เห็นแลได้อยู่สบายดีทุกอย่าง เมื่อจากลับคิดว่าถ้าไม่ได้โกรธกับเมียจะพามาเที่ยวด้วยก็ฤๅไม่ดี ลงเนื้อเห็นกันว่ามาไม่ได้ เพราะการที่มานั้น จะว่าไม่ลำบากไม่ได้ มันสนุกอย่างลำบาก ผาดโผน ไม่ใช่สนุกอย่างสำรวย จะเดินไม่ไหว ทนรถพัดไม่ไหว ปวดหัวปวดท้องอะไรต่าง ๆ สนุกแต่ว่าจะพัก ตกลงเปนอันไม่เอามา

---

๒ บ๊ เปนคำแผลง หมายความว่าเปนบ้าอย่างน้อย

จะว่าด้วยความงาม คำที่ชมมันมีสองอย่าง อย่างหนึ่งชมว่าทำดีเหมือนกับจริง อีกอย่างหนึ่งชมว่าดีแลงามเหมือนแกล้งทำ อย่างแรกเปนของที่คนทำด้วยความคิด แต่ทำดีจนเหมือนกับของเปนเองได้โดยธรรมดา ไม่มีอะไรฝืน ๆ ขัด ๆ เช่นกับจะขุดคลองให้แหลมต่อแหลมชนกัน เช่นนี้ผิดธรรมดา ต้องข้างหนึ่งเปนแหลมข้างหนึ่งเปนคุ้งกินกัน ดูเหมือนหนึ่งว่าสายน้ำกัดเซาะฝั่งให้เปนไปเอง เช่นนี้เปนอย่างทำดีเหมือนจริง ส่วนดีเหมือนแกล้งทำนั้น สายน้ำกัดเซาะไปเอง เปนคุ้งเปนแหลมเล็ก ๆ เหมือนอย่างกับคนลงวงเวียนเขียนไว้เพื่อจะให้งาม เช่นนี้งามเหมือนทำ การที่จะหาที่งามสองอย่างเช่นว่านี้ไม่ใช่หาง่าย มักจะออกมากลาง ๆ ทำงามดีแต่ไม่เหมือนจริง ฤๅงามจริงอยู่แต่มันยังเสียที่ตรงนั้นตรงนี้ ถ้าหากว่าเราทำ เราคงจะแก้ให้เปนอย่างนั้นอย่างนี้ ฤๅมันงามดาด ๆ เหมือนกันกับที่ไหน ๆ ไม่กินตา สองอย่างข้างหลังนี้ จะเรียกว่างามแท้ไม่ได้ แต่ถ้าจะพูดถึงงามแท้ที่กล่าวมาข้างต้นสองอย่างนั้นแล้ว งามที่เปนเองโดยธรรมดางามกว่าที่คนแกล้งทำให้งาม งามเช่นนี้เรียกว่า แนชูราล ในที่ซึ่งผ่านไปนี้ งามจริงเช่นนั้น

คืนที่ ๑๑๗

เรืออัลเบียน บัลฮมแลมุนดัล

วันอาทิตย์ ที่ ๒๑ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้เวลาดึก มีลูกกลิ้งนิด ๆ จนกระทั่งเรือเข้าซอคเนฟยอดจึงสงบ ตื่นขึ้นเช้าพอเรือเลี้ยวเข้าเอสเซฟยอด จอดที่น่าตำบล บัลฮมที่เรือจอดนี้เปนที่ประชุมฟยอดทั้งปวง ๔ ฟยอดด้วยกัน จึงเปนที่มีชื่อว่างาม บ้าน บัลฮม ตั้งวงอ้อมเขาลูกหนึ่งอยู่ ส่วนที่ตรงข้ามฟากมีเขาสูงเปนวงรอบ แลเห็นสโนตกอยู่บนยอดเขา

ข้าง ฟยอดที่อยู่โดยรอบนั้นกว้างหลายไมล์ มีเรือปลาไปมาอยู่ตามฟยอดเหล่านั้น เปนที่งามมากแลอากาศโปร่งแจ่มใส มีพระอาทิตย์ ออกจะอยู่ข้างร้อน

กินเข้าเช้าแล้วลงเรือไปขึ้นบก ที่ท่าใกล้โฮเตล มีคนมาคอยดูอยู่เปนอันมาก คนเหล่านั้นเปนคนที่มาเที่ยวแต่ต่างประเทศมาก การต้อนรับของคนชาวเมืองนี้น่ารักมาก ถึงคนที่มาเที่ยวก็รู้สึกว่าเปนพวกเดียวกัน ยิ้มแย้มแจ่มใสเปิดหมวกโบกผ้าร้องฮูราให้ดอกไม้ ทำให้รู้สึกสบายใจเปนอันมาก รถในตำบลนี้หาได้คันเดียวเท่านั้น เรียกว่าตริลเล เปนรถกระเช้าสานนั่งได้สี่คนพอเบียด ๆ แต่สารถีคงอยู่ข้างหลังเหมือนกัน สายถือผ่านมาในหว่างคนนั่ง แปลกที่ม้าไม่ใช่ม้าเมืองนี้ เปนม้าเทศ อีกคันหนึ่งเปนรถสกิดไวคืนสามัญ หมดรถที่จะหาได้ในตำบลนี้ พ่อได้ขึ้นกับชายสองคนแลพระยาชลยุทธรถหนึ่ง กรมสมมตรกับหมอพีสเตอรถหนึ่ง ไปตามถนนริมทเล ถนนนี้กว้างประมาณ ๕ ศอก เลียบไปบนชายเขาต่อกับทเล แต่ของทำเรียบร้อยดี รู้สึกช่างสบายเสียจริง ๆ เพราะเหตุที่ต้องแดดอุ่น อากาศก็ยังเย็นดูสดชื่นในใจ พ้นที่ก็รู้สึกว่าเปนบ้านนอกแท้ ไม่เปนอย่างที่จะทำเมืองแต่มันไปไม่ถึงเมือง เปนครึ่ง ๆ กลาง ๆ น่าเดินเล่นเปนที่สุด ถนนก็ไม่สู้ชัน ชาวเมืองก็ล้วนแต่ใจดีกิริยาดี พบเข้าที่ไหนก็ยิ้มแย้มแจ่มใสฤๅถึงออกปากต้อนรับก็มี เรือนมักจะปลูกอยู่ข้างฟากชายทเล ฟากข้างในเปนสวนปลูกต้นผลไม้ ซึ่งดูเปนแรก ๆ ปลูกไม่กี่ปี แต่มีผลแล้ว แชรี กำลังมีผลอ่อน แชรีแก่แล้ว แชรีอีกอย่างหนึ่ง รูปร่างคล้าย ๆ ลูกหว้า แต่สีแดง เปนแชรีอย่างเหลืองต่างแดง ยังไม่สุก เขาว่าเมื่อสุกขึ้นแล้วรศเหมือนลูกองุ่น ออกลูกดกแดงไปเต็ม ๆ ต้น ไม้ดอกมีกุหลาบมาก ตามบ้านตามชายทเลแลตามในทุ่งหญ้าซอกเขามีกุหลาบป่าชุม กอโต ๆ กุหลาบป่านั้นมีเปนสองอย่าง ได้สังเกตเห็นแน่ในวันนี้ อย่างหนึ่งนั้นกลีบชมภูอ่อน ที่ขั้วกลีบขาวจาง อีกอย่างหนึ่งนั้นขาวล้วน ขาวคล้ายดอกชงโค แต่คงเปนกุหลาบลา ๕ กลีบเหมือนกันทั้งสองอย่าง มันช่างขึ้นง่าย

ตาย แลงามดีจริง ๆ พ่อรักเต็มทีเสียแล้ว ต้นไม้ผลในยุโรปนี้เขาปลูกห่าง ๆ กันมาก ไม่ใช่แต่ด้วยเผื่อโต เพื่อจะให้ถูกร้อนให้มากรอบต้น ผลไม้เมืองเราต้องห่อกันร้อน กลัวว่าจะสุกเสียเร็วไม่ทันโต แต่ที่นี่เขาต้องหาที่ร้อน จนกระทั่งถึงปลูกแอบกำแพง ให้ไอกำแพงร้อนมากระทบ หาไม่ลูกไม้นั้นไม่สุกเลยแขงเปนหินไปเสีย ปีนี้ลูกไม้ในประเทศยุโรปล่าหมด เพราะหนาวเกินไป ถ้าถูกพยุฤๅลูกเห็บลงมาลูกไม้ก็เสียหมด ที่ายลนี้อยู่เหนือมาก ผลไม้จึ่งยิ่งสุกล่าไปกว่าตอนข้างล่าง แต่สตรอเบอรี่ จับตุ้มาแต่วิสเนส ที่นี่มีไร่สตรอเบอรีดีเหมือนกัน แต่การทำสวนเช่นนี้มีอยู่ซีกเขาซึ่งหันหน้าเหนือที่แดดจัด ซีกข้างใต้ไม่มีอะไรเลย มีแต่ตัดพื้น จะไว้พูดภายหลัง ไปตามทางประพาสสวนเรื่อยไปดังนี้ ประเดี๋ยวก็มีเรือนมีโรง มีโฮเตลอีกหลังหนึ่ง มีวัดอังกฤษหลังหนึ่งทำน่าเอ็นดูมาก เปนวัดอย่างนอรเวโบราณเล็กนิดเดียว มีช่อฟ้าใบรกาอย่างนอรเว มียอดคล้าย ๆ ฉัตรพม่า สร้างขึ้นด้วยการเรี่ยรายแลมีสวดมนต์ในฤดูนี้ พ่อผ่านไปกำลังสวดมนต์กันอยู่ มีโคกหนึ่งอยู่ข้างถนนต่อริมทเลมีต้นไม้ใหญ่อยู่บนนั้น เขาเรียกว่ากันเช่น ว่าเปนที่ฝังศพเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง ชื่อเบเล บางคนเขากล่าวว่ากิงเบเลนี้คือแฮมเลตที่มีในเรื่องเชกสเปีย มีเรื่องราวคล้ายกับนิทาน ซึ่งเปนเรื่องของพวกชาวเหนือเหล่านี้ แล้วจะเล่าให้ฟังข้างในที่สุดรายวัน ๆ นี้ ถัดขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งถึงบ้านช่างเขียนคนหนึ่ง ชื่อ ฮันสดาล พ่อเลยผ่านขึ้นไปเสียก่อน จนถึงที่สุดหนทางที่รถจะผ่านไปได้ จึ่งลงเดินถ่ายรูป มีตาแก่มาชวนให้ไปที่เรือนในต้นไม้ ที่นั้นฟากถนนข้างริมทเลมีต้นไม้หลายต้นติดกันเปนกออยู่ริมทเล แกไปผูกห้างตั้งเก้าอี้ไว้ที่ต้นไม้นั้น ทอดสพานมีกระไดขึ้นไปนั่งเล่นบนนั้นได้ แล้วมีสายลวดโยงลงมาที่โรงของแกอยู่ตรงกันข้าม ทำเปนเรสเตอรองต์เล็ก ๆ อยู่ที่ร้าเภาะลำธาร เปนที่สำหรับไปนั่งกินเข้าของกันได้ ถ้าหากว่าไปอยู่บนต้นไม้จะกินอะไร มีเรือไว้กึ่งลำเล็ก ๆ อยู่ที่สายลวดนั้น มีกระดาษห้อยอยู่ที่สมอ จะต้องการ

อะไรก็จดลงไปที่กระดาษห้อยปล่อยไป ข้างโรงนั้นก็เอาของบรรทุกลงไปที่เรือไว้ถึง แล้วชักลวดข้ามฟากมาที่ต้นไม้นั้น วันนี้เรียกน้ำลูกไม้มาเลี้ยง แลขายโปสต์กาด ซึ่งพ่อได้ซื้อเข้าสมุดมาด้วยแล้ว ตรงน่าเรือนต้นไม้นี้ลงไปมีร้านเปนตพานสำหรับจับปลาซัลมัน เห็นมีอวน แต่วิธีจะทำอย่างไรมันไม่ใช่เวลาที่แกทำ แต่เขาเล่ากันว่าที่นี่บริบูรณ์นัก ทั้งปลาซัลมันปลาเตราต์แลอื่น ๆ ข้างฝ่ายบนบกก็ว่ามีทั้งกระต่าย, สุนักข์ป่า, เนื้อ, บางคราวก็ได้หมี ว่าหมีเมื่อก่อนนี้ชุม ตั้งแต่คนมาเที่ยวมากเดี๋ยวนี้น้อยไป เล่าเรื่องหมีมีเปนอเนกปริยาย ตั้งแต่นอกเค้ปลงมา พ่อไม่มีเวลาจะเล่า

ออกจากบ้านตาแก่นี้ มาหยุดถ่ายรูปที่บ้านช่างเขียนที่ชื่อซันสตาด เจ้าของบ้านออกมาต้อนรับ ทั้งผัวเมียพวกพ้องมีผู้หญิงอังกฤษสาวอยู่ที่นั่นด้วย พาให้ไปดูในบ้าน แลไปดูวิลลาภายในด้วย บ้านนี้ตั้งอยู่ในที่งาม มีลานหญ้า มีต้นเชรีอย่างลูกหว้าหลายต้น มีต้นกุหลาบทั่วบ้านแลที่ข้างเรือน ดอกเต็ม ๆ ต้น ที่ประตูบ้านเอาโครงปลาวาฬสองอันตั้งขึ้นเปนประตู แล้วมีกระดูกปลาวาฬตั้งอยู่ที่นั่นบ้าง ที่นี่บ้างเปนหลายแห่ง รูปเรือนนั้นเปนอย่างนอรวิเยียนแท้ มียอดมีหลังคาซับซ้อน ข้างในก็แต่งด้วยเฟอนิเชออย่างนอรวิเยียน เขียนสีเขียวสีแดง ลายก้านขดเปนพื้น เขาว่าเปนลายอย่างข้างฝ่ายตวันออก ช่างหาเครื่องเฟอนิเชออย่างเก่า ๆ เมื่อไม่มีของเก่าก็ทำประกอบ เช่นนาฬิกา ทำเปนตู้แลเขียนลายครึอย่างเก่าเหมือนของโบราณ พาดูในห้องนั่งห้องกินเข้าแลดูเที่ยวไปเห็นเข้าตกใจ ว่าตานี่เปนช่างเขียนฝีมือดี มีรูปเขียนดี ๆ ประมาณสัก ๒๐ แผ่น พ่อได้ซื้อ ๔ แผ่น แกถนัดเขียนภาพเรื่องน้ำ แลได้ความว่าคนนี้เอง เปนผู้เขียนรูปกิงฮอกอนที่ติดอยู่ในห้องกินเข้าในวังเมืองคริสเตีย-เนีย ควีนมอดไม่ชอบว่าสู้ตัวจริงไม่ได้ ส่วนรูปควีนมอดเอง กิงฮอกอนว่าสวย แต่สวยเกินไปเหมือนอย่างกับรูปหลังหีบชอกอเลต เคยได้ยินชื่อซันสตาด เปนชื่อช่างเขียนสำคัญ คือผู้นั้นเอง ขายก็ไม่แพงด้วย เมียเปนช่างเย็บช่างถัก ม่าน

ที่เรือนทำเองทั้งสิ้น ลายเปนลายโบราณศรี แกว่าเธมเปอเรอเยอรมันก็ได้เคยซื้อรูปไป และเอารูปถ่ายมาให้ดูด้วย แกว่าแกจะม้วนรูปส่ง พ่อกลัวว่าไปถึงที่ร้อนเข้าจะติดหมด จึงขอให้ส่งแบน ๆ อยู่ข้างจะต้อนรับแข็งแรง ออกจากบ้านช่างเขียนนี้แล้วกลับมาทางเดิม เลี้ยวข้ามไปข้างถนนน่าโต้ ถนนที่ข้ามนี้กว้างสามศอกพอรถ ต่อไปถึงริมทเลจึงเปนถนนห้าศอกเลียบไปตามริมทเลข้างหนึ่งเขาข้างหนึ่ง แต่เขาข้างซีกนี้พังทลายมากไม่มีอะไรนอกจากต้นไม้ขึ้นตั้งแต่ยอดลงมาจนข้างล่าง ที่ใกล้ถนนก็เปนหญ้าขึ้นตามซอกเขาปนกับมอส ไม้ที่ขึ้นอยู่บนเขาเปนไม้ฟืนทั้งนั้น มีสายลวดโยงจากไหล่เขาลงมาจนถึงพื้นแผ่นดิน เมื่อขึ้นไปตัดฟืนในที่สูง ๆ เช่นนั้นแล้วผูกสายลวดไรยลงมา โยงสูง ๆ มากหลายสาย ตลอดทั้งแถบ เรื่องฟืนนี้พ่อได้เคยปรารภว่าในเมืองหนาวช่างใช้ฟืนเปลืองกว่าเราเสียจริง ๆ ของเราใช้แต่เพียงหุงเข้า นี่ไหนจะต้องสุมให้อุ่นเวลาน่าหนาวด้วย แต่เพียงเราขึ้นอยู่ที่ครอดเลิก สุมไฟในเวลาตอนค่ำจนกระทั่งถึงเวลานอน สิ้นฟืนออกเปนกอง ค่าจะซื้อก็มากอยู่ การสะสมฟืนจึงเปนคู่กันกับการสะสมหญ้า ที่สำหรับใช้ในฤดูหนาวทั้งสองอย่างเหมือนอย่างน้ำมันสำหรับจุดตะเกียงเช่นนี้ ก็ยังเปนการจำเปนมากกว่าเรา ถึงว่าในฤดูน่าร้อนเช่นนี้จะไม่ต้องจุดไฟเลย พอมืดก็เข้านอนได้ ตื่นขึ้นก็สว่าง ไม่ต้องเสียค่าแสงสว่าง แต่เมื่อถึงน่าหนาวจำจะต้องจุด ไม่จุดก็ทำอะไรไม่ได้ เหมือนอย่างบ้านเรา พอมืดเข้าก็นอน เช้าขึ้นทำงานไม่เสียค่าไฟสักเท่าไร คงยังได้เปรียบใช้ไฟน้อยกว่าเมืองหนาว ส่วนค่าอาหารกินเท่า ๆ กันต้องประจำอยู่เสมอ แต่ของเราไม่ต้องอบอุ่นห้อง นี่ต้องเสียค่าอบอุ่นห้องอีก ยังอ้ายเรื่องเตาที่ต้องมีทุกเรือน นี้ก็เปนข้อใหญ่ใจความ ไม่ว่าเรือนผู้ดีเข็ญใจต้องมีเตาทั้งหมด มีปล่องทั้งหมด ดูประดักประเดิดมาก เปนกิจอันหนึ่งซึ่งเมืองเราไม่ต้องนึกถึงเลย การอยู่การกินง่ายกว่ากันมาก

เรื่องปลูกเรือนไม้ที่นี่อีกอย่างหนึ่ง การปลูกสร้างผิดกันกับเราทีเดียว ถ้าให้ช่างเรามาแลเห็นแต่ภายนอก คงจะจำรูปเรือนนอรวิเยียนได้ง่ายที่สุด แต่เมื่อบอกให้ทำให้รูปร่างเหมือนเช่นนี้ คงจะตั้งเสาตั้งหลังคาก่อนแล้วจึงตีบังใบฝา ของเราอย่างไร ๆ คงต้องใช้เสา ความคิดมันเดินมาจากทำโรง แต่ข้างฝ่ายนอรวิเยียนความคิดมันมาจากก่อตึก คงจะตั้งฝาขึ้นไปก่อนโดยเอากระดานเข้าปากกบฤๅเข้าเดือยซ้อนกันเปนชั้น ๆ ขึ้นไป แล้วจึงตั้งหลังคา ไม่ใช้เสาเลยตรงกันข้ามดังนี้ เรือนของเขาต้องการฝาหนา ๆ ของเราไม่ต้องใช้หนา แต่ซอยอยู่เรือนไม้กันมาก เขาสรรเสริญว่าน่าหนาวก็อุ่นกว่าตึก น่าร้อนก็เย็นสบาย ไปข้างฝั่งใต้จนถึงที่สุดฟยอดเข้าไปจนเขา แล้วกลับมาตามทางเดิม มาลงเรือที่ท่าโฮเตล กลับลงมาเรือ กินเข้ากลางวันพลางออกเรือต่อไปอีก วันนี้พ่อรวยดอกกุหลาบมาก เจ้าของโฮเตลเอามาให้เปนมัดใหญ่ มีผู้ต้องการจะขอบ้าง เห็นจะเปนอเมริกัน ตัวริสต์ หลายคน พ่อยอมจ่ายให้แก่ทุกคน ข้างก็มาขอให้เซ็นชื่อ พ่อก็ตกลง อยู่ข้างจะซอยกันมาก รถที่ไปวันนี้เปนรถของแยงเกอผู้หนึ่ง ไม่ใช่รถจ้าง จึงต้องให้ของบุหรี่เปนรางวัล

เวลาบ่ายเรือมาตามเฟียดสันดฟยอด ถึงท่าขึ้นมุนดัล แต่จะจอดที่น่า มุนดัลไม่ได้ เพราะน้ำลึกตั้งร้อยวา ต้องแล่นเลยเข้าไปเปนคลอง จนเกือบถึงปากธารโยยุมสเบร ซึ่งน้ำลึกประมาณ ๑๐ วาทอดสมอได้ แล้วลงเรือเล็กไปขึ้นที่มุนดัล คือย้อนทางไป ที่นี่เปนบ้านเล็ก ๆ มีโฮเตลใหญ่งามอยู่หลังหนึ่ง มีตัวริสต์มาก ดูจะมากกว่าชาวบ้าน ที่สังเกตได้ว่ามากกว่านั้น คือชาวบ้านที่นี่มีผ้าขาวคลุมหัวลงมาคาดที่ลูกคางเหมือนกันทั้งนั้น ถึงเปนตัวริสต์ก็ต้อนรับกันเกรียวกราว อย่างเดียวกับที่บัลฮอม ขึ้นรถที่เขาตกแต่งหรูถึงผูกดอกไม้ราวกับสงครามบุษผชาติ มีธงปักด้วย สองข้างหนทางแต่ท่าขึ้นไป ก็มีผู้หญิงถือดอกกุหลาบคนละสองดอกสามดอกมาคอยให้ พอขึ้นรถแล้วก็มาประเคนกันทุกคน รถไปตามทางเลียบทเล มีโรงเรือนคนราย ๆ มีไร่ผัก

ข้างไร่หญ้าข้าง ผ่านเรือซิลเยียนไป จนถึงที่สุดฟยอด ที่นี้เปนหว่างเขาสูง เปนซองเข้าไป แต่ในซองนี้กว้างมาก มีพื้นดินราบเปนพื้น ลำธารเหวี่ยงไปอยู่ข้างขวามือขาขึ้นไป ฝ่ายข้างเขาแถบซ้ายมือ เปนเบรน้ำแขงมาค้างขาวไปหลายแห่ง ที่แท้ก็เปนน้ำแขงดาดบนยอดเขาแผ่นเดียวกัน ที่ไหนเปนยอดสูง ที่นั้นก็ไม่มีน้ำแขงหุ้ม หว่างยอดสูงทั้งปวงนั้นมีเบรตลอด เว้นไว้แต่ที่สุดทีเดียว จึงทลายลงมาจนถึงพื้นลำธาร ลักษณก็อย่างเดียวกันกับไกรเนอเบร แต่แคบกว่าสักหน่อยหนึ่ง เตี้ยกว่าสักหน่อยหนึ่ง เราอยู่ที่อื่นร้อน แต่ครั้นเมื่อเข้าไปในหุบเขานั้นหนาว ตามระยะทางที่ไปเต็มไปด้วยกุหลาบป่า ทั้งขาวทั้งชมภู มีต้นผลไม้ข้าง แต่ไม่สู้มากแลยังเล็ก เห็นจะเปนปลูกภายหลัง กลับลงมาถึงเรือก็ออกเรือ วันนี้ในเรือร้อนจนเนยละลาย เวลา ๕ ทุ่มเรือถึงตำบลคุดวังเคน ปรอทกลางแจ้ง ฟาเรนไฮต์ ๖๔ ดีกรี เซนติเกรด ๑๗ ดีกรี

นี่ทานเรื่องที่เกี่ยวข้องกับที่ฝังศพกิงเบเล มีรูปนางอิงเคบอก์ที่ในโปสต์ก๊าดที่พ่อซื้อมาในสมุดนั้นด้วย เกี่ยวข้องกับที่ตำบลนี้ มีเรื่องราวดังต่อไปนี้ มีผู้หนึ่งชื่อฟริถยอฟ เปนลูกพลเรือนที่มั่งมีคนหนึ่งเปนเจ้าของที่แผ่นดินตำบลฟรัมเนส พ่อนั้นเปนเพื่อนกับกิงเบเล กิงเบเลจึงให้ลูกสาวที่ชื่อ อิงเคบอก์ เรียนวิชาครูเดียวกันกับฟริถยอฟ อิงเคบอก์กับฟริถยอฟจึงได้ชอบกันมาแต่เล็ก ๆ แล้วก็เลยรักกัน ถึงว่าฟริถยอฟเปนแต่คนพลเรือน ได้ปฏิญาณไว้ว่า จะไม่ขอพรากจากอิงเคบอก์ ในเวลานั้น กิงเบเล แลพ่อฟริถยอฟตายพร้อมกันทั้งสองข้าง ฟริถยอฟจึงได้ไปอยู่ที่ฟรัมเนสฟากข้างโน้น มีทรัพย์สมบัติมาก แต่ของวิเศษที่มีนั้นสามอย่าง คือดาบอัศจรรย์เล่มหนึ่ง กำไลอัศจรรย์วงหนึ่ง เรืออัศจรรย์ลำหนึ่ง เรียกชื่อว่า เอลลิดา ของที่เทวดารักษาทเลได้ให้แก่ต้นตระกูลมาแต่ปางก่อน แต่ถึงว่าจะมั่งมีแลได้ของวิเศษมีอำนาจมากดังนั้น ก็ยังไม่มีความสบาย เพราะไม่ลืมที่ได้เคยอยู่กับอิงเคบอก์มาแต่ก่อน อยู่มากาลวันหนึ่ง ลงเรือข้ามฟยอดมาที่ ๆ ฝังศพกิงเบเล คือที่ ๆ พ่อได้

ไปนั้น เปนเวลาที่เฮลเคแลฮาฟดันพี่นางอิงเคยอ็กประชุมคนเปนอันมากอยู่ในที่นั้น แล้วได้บอกขอนางอิงเคยอ็กต่อพี่ชายทั้งสองคน เฮลเคที่เปนเจ้าแผ่นดินนั้นกริ้วมาก บริภาษด้วยคำหยาบช้า ฟริถยอฟโกรธ ไม่อาจที่จะทนความดูถูกของเจ้าแผ่นดินได้ จึงได้ชักดาบออกฟันโล่ห์ของเจ้าแผ่นดินที่แขวนอยู่ที่ต้นไม้แตกเลอียดไป อยู่มาไม่ช้ากึงริง เจ้าแผ่นดินข้างฝ่ายเหนือเมียตาย จึงให้มาขอนางอิงเคยอ็ก พี่ชายทั้งสองคนก็กลับหมิ่นประมาทคนที่ถือหนังสือ จึงเกิดการรบกันขึ้น เมื่อฟริถยอฟได้รู้ก็เล่นหมากรุกกับเพื่อนเฉยเสียไม่มาช่วย แต่รู้ว่าได้ส่งนางอิงเคยอ็กไปซ่อนไว้ในหมู่ไม้อันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเปนวัดบัลเดอ ก็ลงเรือเอลลิดาไปหา ที่หมู่ไม้นั้นมีกฎหมายบังคับไว้ว่าใครไปถึงที่นั้นด้วยเรือ โทษถึงตาย ก็ขึ้นไป นางอิงเคยอ็กก็ตกลงยอมรับกำหนดจะเปนเมีย ฟริถยอฟก็รีบไปหาพี่ชายทั้งสองคน ในเวลานั้นก็เปนเวลาประชุมที่ ๆ ฝังศพกิงเบเลเหมือนกัน แล้วไปขอนางอิงเคยอ็ก สัญญาว่าถ้าหากว่ายอมให้นางนั้นแล้วจะช่วยรบ เฮลเคถามว่าได้ไปถึงที่นั้นโดยไม่ได้ทำผิดกฎหมายฤๅ คนทั้งปวงก็แนะนำฟริถยอฟให้บอกว่าไม่ได้ทำผิดกฎหมาย ถ้าบอกเช่นนั้นแล้ว นางอิงเคยอ็กก็จะเปนของท่าน แต่ฟริถยอฟถึงว่ารู้อยู่ว่าความสุขของตัวเกี่ยวกับการที่ต้องโกหก ก็ไม่โกหก รับว่าได้ไปในที่นั้น แต่ไม่ได้ทำให้เสื่อมเสียอะไรแก่วัดนั้น ตัวเขากับอิงเคยอ็กได้ไปไหว้พระในวัดนั้น แลได้ตกลงกันในที่นั้น คนทั้งปวงก็พากันละทิ้งฟริถยอฟเสีย เจ้าแผ่นดินจึงบังคับให้ไปทวงเครื่องบรรณาการจากเกาะข้างฝ่ายตวันตก อันชื่อว่าอังคันเตย คนทั้งปวงก็เข้าใจว่าคงจะต้องไปตาย

อยู่มาในกาลครั้งหนึ่ง ฟริถยอฟได้พบอิงเคยอ็กได้ชวนให้ลงมาในเรือเอลลิดา ถึงว่าอิงเคยอ็กได้รักฟริถยอฟมาก แต่ถืออยู่ว่าตัวอยู่ในความปกครองของพี่ชายไม่ควรจะลงไป ก็ไม่ยอมลงเรือ จึงได้ลากัน ฟริถยอฟก็เอากำไลวิเศษนั้นสวมให้ในมือนาง แล้วก็แล่นใบไป ได้ไปทำการอัศจรรย์ต่าง ๆ หลายอย่าง ภายหลังได้เงินส่วย

นั้นมา ด้วยความหวังใจว่าจะได้นางอิงเคบอก์ แต่ครั้นกลับมาถึงฟรัมเนส ได้พบบ้านเรือนถูกเผาเสียหมด แลยิ่งได้ความร้ายไปกว่านั้น ว่านางอิงเคบอก์ได้ถูกพี่ชายทั้งสองคนบังคับให้แต่งงานกับกิงริง เพราะเหตุว่าถ้าไม่ยอมจะเอาเมืองเสีย ฟรีถยอฟสิ้นสติ จึงร้องว่า ใครจะกล้ามาพูดกับเราถึงเรื่องความซื่อตรงของผู้หญิง ในขณะนั้นเปนเวลากลางฤดูซัมเมอซึ่งเขารู้ว่ากิงเฮลเคคงจะไปที่วัดบัลดา จึงตามไปพบแล้วพูดว่า พระองค์สั่งให้ข้าพเจ้าไปทวงบรรณาการที่ค้าง ข้าพเจ้าก็ได้แล้ว แต่ไม่พระองค์ฤๅข้าพเจ้าก็จะต้องตาย ขอให้นึกถึงฟรัมเนสที่พระองค์ได้เผาเสีย แลนึกถึงอิงเคบอก์ที่พระองค์ได้ทำลายเสีย ด้วยกำลังโกรธ จึงเอาถุงเงินนั้นฟาดลงที่หัวกิงเฮลเคล้มลงสิ้นสมประดี ในขณะนั้นฟรีถยอฟเห็นกำไลที่ให้นางอิงเคบอก์อยู่ที่รูปบัลดา จึงได้กระชากเอา รูปนั้นก็พลอยล้มลงด้วยในกองไฟที่บูชา ไฟก็ลุกลามไหม้วัดแลไหม้ป่าไม้นั้น รุ่งขึ้นกิงเฮลเคให้ติดตาม แต่ฟรีถยอฟลงเรือเอลลิดาหนีได้ แต่นั้นก็เปนไวกิงเที่ยวรบชะนะหลายแห่ง แล้วกลับมาเมืองนอรเว แปลงตัวเปนคนแก่ไปที่กิงริง แต่ไม่ช้าเขาก็รู้กันว่าเปนคนหนุ่ม อิงเคบอก์เห็นจำได้ มีความตกใจเปนอันมาก กิงริงไม่รู้จัก แต่ไปรดแลรับไว้เปนแขก ในกาลครั้งหนึ่งได้ช่วยกิงริง เมื่อม้าที่เทียมเลื่อนบนน้ำแข็งตกลงในน้ำ อีกคราวหนึ่งนั้นได้ออกไปเที่ยวไล่สัตว์ด้วยกันสองคน กิงริงประธมหลับ ฟรีถยอฟเปนผู้คอยระวังรักษา ในเมื่อเวลาซึ่งดูเจ้าแผ่นดินอยู่นั้น มีกาตัวหนึ่งมาร้องยุให้ฆ่าเจ้าแผ่นดินเสีย แลมีนกขาวตัวหนึ่งมาเตือนให้หนีไปเสียให้พ้นจากความพยาบาท ฟรีถยอฟถอดดาบออก แล้วขว้างไปเสีย ในขณะนั้นเจ้าแผ่นดินประธมตื่นรับสั่งถามก็ทูลตามความจริง กิงริงก็ทรงนับถือว่าเปนคนที่อดกลั้นความยั่วยวนได้ ฟรีถยอฟรู้สึกตัวว่าจะอยู่ใกล้อิงเคบอก์ต่อไปไม่ได้จึงได้ทูลลา แต่กิงริงซึ่งเปนคนดีนั้น รู้กำหนดว่าตัวจะถึงตาย จึงขอให้ฟรีถยอฟรับเอาทั้งแผ่นดินแลอิงเคบอก์ แลขอให้มีความปรานีต่อโอรสซึ่งเกิดกับนางอิงเคบอก์ แล้วก็เอาดาบ

แทงออกตาย คนทั้งปวงก็ประชุมกันเลือกเจ้าแผ่นดิน จะเลือกเอาฟริถยอฟขึ้นเปนเจ้า แต่ฟริถยอฟไม่ยอมเปน ขอให้ยกลูกกิงริงขึ้นเปนเจ้าแผ่นดิน ตัวเปนริเยนต์ไปจนกระทั่งเวลาอายุเต็ม แล้วฟริถยอฟไปที่ ๆ ฝังศพพ่อสวดอ้อนวอนต่อบิดา แล้วสร้างวัดถวาย แต่ถึงดังนั้นก็ยังไม่มีความสุขในใจ พระจึงได้บอกว่าซึ่งไม่มีความสุขนี้ เพราะยังโกรธยังเกลียดพี่ชายอิงเคบอกทั้งสองคนอยู่ เฮลเคนั้นตายเสียแล้ว พระจึงขอให้ไปดีกันกับฮาฟดัน เมื่อเวลายืนพูดกันอยู่นั้น ผเอินฮาฟดันได้มาถึงที่นั้น เมื่อแลเห็นศัตรูเข้าก็ตัวสั่นด้วยความตกใจ แต่ฟริถยอฟพอแลเห็นก็นึกยกโทษให้มากกว่าที่จะแก้เผ็ด จึงเดินขึ้นไปที่หน้าพระ เอาดาบแลโล่ห์วางไว้ในที่นั้น แล้วกลับมายื่นมือให้ฮาฟดัน ทั้งสองต่างคนดีกัน ในขณะนั้นก็มีผู้หญิงแต่งตัวอย่างเจ้าสาวเดินเข้าไปในวัด ฟริถยอฟเห็นก็จำได้ว่าเปนอิงเคบอค ฮาฟดันก็ได้ละมานะที่มีตระกูลสูงแลละความโกรธเสีย จูงมืออิงเคบอคมามอบให้เปนเมียฟริถยอฟ พระก็ได้ให้พรทั้งคู่นั้น ในวัดที่สร้างขึ้นนั้น

เรื่องนางอิงเคบอคแลฟริถยอฟนี้มันเปนอยู่ในเรื่องอันยืดยาว เกี่ยวมาแต่เอกเทศรูปในโปสต์กาดนั้นเปนรูปที่ว่านางอิงเคบอคนั่งคอยฟริถยอฟ เรื่องนี้มีหนังสือ การที่จะเข้าใจนิทานนี้ได้ดี เมื่อรู้เรื่องราวของเมืองนอรเว ถึงในเมืองนี้มันไม่ใช่เปนเจ้ารวมทั้งแผ่นดินเช่นเดี๋ยวนี้ เปนกิงเล็ก ๆ น้อย ๆ รายไปมากคนด้วยกัน ออกจะคล้าย ๆ เปนสลัด แต่สลัดถึงตีบ้านตีเมือง แล้วเลยปกครองบ้านเมือง ไม่ใช่แต่ในประเทศนอรเว ตลอดไปทั้งเดนมาร์กแลอิงค์แลนด์ ชอบเรื่อง เห็นว่ามันก็สนุกดีอยู่จึงได้เล่าเรื่องเล่น เพราะเรื่องรายวันออกจะน้อย

คืนที่ ๑๑๘

โฮเตลไฟลเซอร์ วอส

วันจันทร์ที่ ๒๒ กรกฎาคม

เวลาเช้าตื่นขึ้น แลเห็นภูเขาฝั่งเงื้อมง้ำ มีเรือกำปั่นลำใหญ่ลำหนึ่งย่อมลำหนึ่ง รับจ้างบรรทุกพวกตั๋วริสต์มาเที่ยว สายนี้เปนสายแฮมเบิค ไม่ใช่ขึ้นไปถึงนอทเคป รับคนมาแต่แฮมเบิค แวะเที่ยวตามฟยอดต่าง ๆ ขึ้นไปจนถึงทรอนต์เยม มีกัมปนีที่สำหรับรับพาคนมาเที่ยวเช่นนี้หลายกัมปนี จัดการทั้งเรือแลขึ้นบก ที่อยู่ที่กินที่เที่ยว ทั้งอธิบายสิ่งซึ่งไปดูนั้นด้วย ผู้ที่มาเที่ยวเปนโขลงโตเช่นนี้ เสียเงินถูกกว่าที่จะมาโดยลำพัง เปนต้นว่ากำหนดด้วยห้องในเรือ ไม่เปนเฟิสต์คลาส เซกันด์คลาส ถ้าจะมาอยู่แค็บบินคนเดียว ประมาณว่าจะต้องเสียเงินราว ๖๐๐ มาร์ก ถ้าแค็บบิน ๒ คน เสียรายตัวเงินลดลงไปกว่าคนเดียวกึ่งหนึ่ง ถ้า ๔ คนต่อแค็บบิน ประมาณอยู่ใน ๒๐๐ มาร์กเปนมาเที่ยวได้ การกินอยู่ก็ผิดกันบ้างแต่เล็กน้อย เกือบจะเหมือน ๆ กัน แต่ผู้ที่มาต้องอยู่ในกำหนดของผู้จัดการ คือจะหยุดที่ไหนเวลาใด จะให้กินอะไร ๆ เวลาใด จะให้นอนที่ไหน ให้กลับลงเรือแลออกเรือเวลาใดเหล่านี้แล้วแต่ผู้นำจะบัญชาทั้งสิ้น เพราะเหตุนั้นคนที่มาเที่ยวเช่นนี้ มักจะเปนคนไม่บริบูรณ์แลมักมีคนกิเลศหยาบปนอยู่ในนั้น ผู้ซึ่งเปนคนชั้นดีมาเที่ยวในหมู่เช่นนี้ครั้งหนึ่งแล้ว บางคนก็เข็ดไม่มาอีก ว่าสู้เสียเงินมากมาแต่โดยลำพังไม่ได้ ถึงผู้ที่มาในหมู่เหล่านี้กลับไปก็ไปนินทากันฟี้ไปได้ตั้งปี ตามที่ไม่ถูกอัธยาไศรยกัน การขึ้นบกเขายังเปนพวกที่ ๑ ที่ ๒ ถึงต้องมีตัวบัตรมีกำหนดเวลาสั่นกระดิ่งเรียกให้ทำสิ่งนั้น ทำสิ่งนี้ แต่ดูเขาก็สนุกสนานกันดีอยู่

เรารอให้พวกเหล่านั้นขึ้นเสียแล้ว ต่อจวน ๔ โมงเช้าจึงได้ขึ้น ที่ท่ามีโฮเตลหลัง ๑ เรียกชื่อตามตำบล แต่เปนชื่อเก่าว่า ไวกิงวัง ด้วยแต่เดิมเปนที่

สำนักไวกิ้ง ซึ่งเปนผู้มีอำนาจ แต่เปนสลัดฤๅเปนโจรอันมีความศักดิ์อยู่บางอย่าง ไวกิงเช่นนี้มีตามฟยอดต่าง ๆ ตลอดฝั่งตวันตกของนอรเวมากตำบล มีอำนาจเปนเอกระอยู่ในอาณาเขตรของตัว เหมือนกิงคนหนึ่ง ๆ ไม่ได้ขึ้นกัน มีสมัครพรรคพวกที่ปล้นเรือแลบ้านเมืองกันเองแลประเทศอื่น แต่ในฟยอดนี้ เปนที่ปรากฎว่ามีผู้ร้ายรุนแรงมากกว่าที่อื่น จึงได้มีชื่อว่า ไวกิงวัง คำว่า วัง นั้น หมายความว่า ที่แผ่นดินข้างลำธารที่สุดของฟยอด แต่ครั้นภายหลังมาจึงเปลี่ยนชื่อเสียเปนคุดวังเคน เปนพระเจ้าอันอยู่ในอาณาเขตรของไวกิงตำบลนี้ ที่ฟยอดนี้เปนที่ซับซันจริง ๆ เรือลำใหญ่เข้ามาจอดได้เกือบถึงฝั่ง ด้วยสามารถที่น้ำลึก ถ้าไม่จอดใกล้ฝั่งก็จอดไม่ได้ ด้วยไม่มีสายสมอจะหยั่งถึงพื้นแผ่นดิน เมื่อเรือจอดอยู่ในกันฟยอด แลกลับออกไปตามทางที่เข้ามาไม่มีช่องเลย เปนเขาสูงเทียมเมฆบังไปรอบทุกด้าน ท่าที่ขึ้นนั้นก็ขึ้นที่ปากธาร แล้วเลี้ยวไปตามสายน้ำ ตามธรรมดาทางขึ้นเขาไม่ว่าประเทศหนึ่งประเทศใด ต้องขึ้นตามลำธารเปนง่ายกว่าที่จะหาทางอื่นเดิน แต่นี่เขาทำถนนเลียบไปข้างลำธาร ไม่เดินในท้องธารเช่นเมืองเรา จึงได้เปนการสดวก ทางนั้นก็อยู่ในกว้างสัก ๖ ศอก ตามปรกติเหมือนที่อื่น แต่ที่น้ำใสแปลกกว่าที่อื่นหมด ถึงลึกเท่าลึกก็แลเห็นศิลาฤๅกรวดแลทรายในลำธาร ถ้าว่าอย่างไทย ๆ ก็อย่างน่าเล่นน้ำเปนที่สุด ได้ผ่านเขาพังหลายแห่ง แรกขึ้นไปหน่อยหนึ่งพังเสียครึ่งซีกเขา ศิลาที่ตกลงมาเปนเหลี่ยม ๆ ตะละก้อนโตเท่า ๆ เรือนหลังหนึ่ง ดู ๆ ก็น่ากลัวมากในเรื่องเขาพัง แต่เพียงเรามาเห็นรอยพังก็นึกน่ากลัว ดูเหมือนรู้สึกว่าพังพัง แต่คนอยู่แถบนั้นเขาไม่กลัว ด้วยมันไม่ได้พังซ้ำแห่งเดียวกันทุก ๆ ปี ความตะกลามหญ้าตะกลามพื้นก็คลานเข้าไปอยู่ได้อีก แต่ถึงอย่างนั้นคนช่างบางเสียจริง ๆ เพราะมันไม่มีท่าทางอะไรที่จะหากิน ถึงจะหา

ปลาในลำธารก็เห็นจะเต็มเซ็ญด้วยน้ำใสเหลือประมาณ ก็จะเหลืออยู่แต่หญ้ากับพื้น หญ้ากับพื้นก็ดีจะทิ้งไว้กลางแจ้งก็ไม่ได้ ต้องทำยุ้งเปนกุฎีฝาไม้หลังคายึกไม้ถมดิน ให้หญ้างอกสำหรับไว้รับน่าหนาว ไม่ให้สโนแลน้ำแข็งท่วมปกหญ้าแลพื้นเสียได้ กุฎีฤๅยุ้งเช่นนี้ยังต้องมีเปนโรงสำหรับเลี้ยงแกะเลี้ยงโค โคทางตำบลนี้เล็กมาก จะเปนน้ำใสไม่มีปูนอย่างลังกาฤๅอย่างไร ถ้าริมฝั่งทเลต้องเติมกุฎีขึ้นอีกอย่างหนึ่ง สำหรับเก็บเรือ ถ้าน่าหนาวขึ้นทิ้งเรือไว้ข้างนอก สโนแลน้ำแข็งลงเต็มก็แยะ ทานน้ำหนักไม่ไหว แต่ต้นไม้ทิ้งอยู่ยังหักโค่นล้ม ถ้าถูกทางที่สโนแลน้ำแข็งเลื่อนไหลตรงไหน ต้นไม้ก็วินาศขาดเด็ดเปนชิ้นเล็กชิ้นน้อยเกลื่อนไป ที่ยังเหลืออยู่ก็ฉีกล้มฤๅเอนรายไป ต้นสนดัดที่ยับยุ่นดัดลงกระถางเล็ก ๆ กิ่งห้อยร่องแร่งลงมาอยู่กับปากกระถาง นั่นเลียนต้นไม้ใหญ่ที่ถูกสโนทำให้เสียรูปต้นไม้ จะกล่าวไปไยถึงต้นไม้ แต่ภูเขายังหักพังทนไม่ได้ ด้วยเหตุที่พื้นที่กันดารไม่ควรแก่การเพาะปลูก แลด้วยเหตุที่ต้องบริหารรักษาบ้านเมืองซึ่งต้องลงแรงทำขึ้นมาได้เปนอันมากดังนี้ แลด้วยเหตุอื่น คือคนจนจะมากคนมั่งมี ตั้งเปนพรรคพวกกันเรียกว่าโซเชีย-ลิสต์ ซึ่งอาจจะเข้าไปมีความคิดแลความต้องการเกี่ยวข้องในการปกครองได้ ทำให้คนมีเงินละภูมิลำเนาไปหากินเสียที่อื่น เมื่อไม่มีคนมีเงินคิดตั้งทำการใหญ่โต พวกลูกจ้างเหล่านั้นเองก็จะได้เงินค่าจ้างมาจากไหน ถ้าจะพูดเรื่องนี้มากไป มันจะเข้าเรื่องราชการ ซึ่งพ่อตั้งใจจะไม่พูดถึงในหนังสือเช่นนี้ รวบรวมความว่า ด้วยเหตุทั้งปวงเหล่านี้ทำให้คนน้อยบางมาก แต่ซีเนอรี ที่เปนของธรรมดาเปนเองนั้นงามเหลือที่จะงาม นั่งดูลำธารแลภูเขาไปก็เหมือนดูซีเนมะโตกราฟ เปลี่ยนต่าง ๆ ไปเสมอเหลือที่จะรำพรรณา ใน " วัง " คือหว่างเขาที่เปนลำธารนี้ มีที่แผ่นดินมากด้วยหว่างเขานั้นกว้าง ค่อยสูงขึ้นไปทีละน้อยไม่ชันทีเดียว จนกระทั่งถึงน้ำพุใหญ่

สองสาย ซึ่งตกจากเขาอันเปนที่สุดตั้งสกัดหน้า สูงตระหง่าน คราวนี้ ทางที่จะขึ้นไปจึงขึ้นชันมาก ชันเท่าหนทางขึ้นเขามหาสวรรค์ที่เพ็ชรบุรี เขายังคับให้คนลงจากรถหมด ให้รถขึ้นไปเปล่า ๆ เว้นไว้แต่พ่อแลบริพัตรนั่งไปในรถ ขึ้นไปได้นิดหนึ่งก็ต้องหยุดลงเบรกไว้ ม้าหายเหนื่อยแล้วจึงขึ้นต่อไปอีก ม้าเทียมรถนี้เปนม้าเทศอย่างย่อม ๆ แรงสู้ม้าช้างเหนือไม่ได้เลย หอบเร็ว ขึ้นหลายทีจึงได้ถึงยอดสกัด แล้วลงที่ต่ำไปหน่อยหนึ่งจึงไปขึ้นชง่อนสูง อันเปนที่ตั้งโฮเตลสตาลไฮม์ โฮเตลนี้ตั้งเฉภาะตรงช่องลำธารขึ้นมา วิวงามดี เปนโฮเตลไม้แต่ใหญ่โต เมื่อมาตามทางได้พบพวกที่มาเที่ยวกลับลงไปหลายพวก เมื่อขึ้นมาถึงโฮเตลก็เห็นพวกนั้นแน่นไปทั้งโฮเตล เขาว่ารวมหมดด้วยกันถึง ๔๐๐ คน โฮเตลนี้ได้เคยรับคนในวันเดียวถึง ๘๐๐ ด้วยกันก็เคย ถูกถ่ายรูปเสียจริง ๆ แลไม่รู้หยุด ในการที่จะให้หยุดนั้นก็ง่าย ไปยืนเรียกว่าให้มาถ่าย คงจะมีคนกล้าเข้ามาถ่ายสักคนเดียวเท่านั้น คราวนี้เข็ดไม่ใคร่จะมีใครถ่ายอีก ในเรื่องดูเหมือนกัน ถ้าเราไปดูเสียบ้างก็เรีย พ่อเคยนึกกันมาดังนี้ โฮเตลสตาลไฮม์นี้สูง ๓๔๐ เมเตอร์จากพื้นทเล อยู่ห้องมุมซึ่งกิงออสกาได้เคยมาพักในที่นั้น มีลายมือ ทั้งออลฟ์ ควีนมอดแม่เซ็นแทนด้วย กินเช้ากลางวันที่โฮเตลนี้ ทางแต่ท่าขึ้นมา ๒ ชั่วโมง

เวลาบ่าย ออกจาก สตาลไฮม์ เดินทางต่อมาอีก คราวนี้เปนขาลง ทางก็ลงมาเลียบลำธารอย่างเดียวกัน แต่ไม่ชันลงทีละน้อย ๆ พื้นแผ่นดินสองข้างนับว่าเปนที่อุดมดี มีทุ่งหญ้าป่าพื้นมาก ป่าสนก็มีมากอยู่ ที่เปนหมู่บ้านหลาย ๆ เรือน ปลูกผักบ้างก็มี ภูเขาไม่ตั้งชันเปนฝาผนัง ลาดเปนลานหญ้าขึ้นไปจนถึงป่าไม้ตอนข้างบนของเขา นับว่าเปนที่รายยาวใหญ่ในเมืองนอรเวที่พึ่งได้เห็น เมื่อออกจากป่าไม้ก็ถึงทเลสาบ เรียกว่า อุบไซม วันเด็ด เปนทเลสาบที่กว้างแลยาวมากน้ำใส

รูปทรงถ่ายสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับพระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช
เมื่อตามเสด็จประพาสทางบก

สอาด สองข้างทเลสาบก็เปนที่เพาะปลูกอุดมดี มีโฮเตลหัวท้ายทเลสาบข้างละโฮเตล ม้าเหนื่อยเต็มที ต้องหยุดพักที่โฮเตลวินเย กว่าครึ่งชั่วโมงจึงได้ออกเดินมาอีก วันนี้เปนวันแรกที่พ่อเคยกั้นร่มบังแดดในประเทศยุโรป ใช้ร่มที่ซื้อที่ซาเมอ-เฟสต์ติดมือ แต่ถึงว่าได้กั้นร่มเช่นนั้นก็ยังได้แลเห็นเขาที่มีสโนอยู่ข้างบนไม่ได้ขาดจากสายตาเลย ตอนตั้งแต่พักม้านี้มาแล้ว ซีเนอรีเปลี่ยนใหม่ กลายเปนเขาที่มีต้นไม้มาก ทางมาริมลำธารเปนซอกเขาแคบ ๆ ดูเปนอย่างอื่น หน้าตาไม่เปนข้างเหนือเมืองนอรเวเลย เพราะที่จริงก็ตกมาข้างใต้แล้ว น้ำพุก็น้อยลงแต่ไม่ใช่ขาด ส่วนงานที่ใช้น้ำพุดูยังน้อย มีโรงเลื่อยนิด ๆ สองสามโรง ร้างเสียก็โรงหนึ่ง เมื่อจวนจะถึง วอส จึงมีการทำศิลากระดานชนวน เปนกระเบื้องมุงหลังคาไม่ยักตัดเปนเหลี่ยมเหมือนอย่างกับที่เคยเห็น ตัดมนคล้ายกระเบื้องเกล็ดไทยแต่แผ่นโตกว่า มาเห็นวิธีมุงที่โฮเตลนี้ ไม่ได้ตรึงตะปูเกลียว วางซ้อนสับฟันปลาแล้วตีไม้ทับให้ยันกันอยู่อย่างนั้นเอง เมื่อมาใกล้วอสที่ลำธารละเลิงกว้างออกคล้ายจะเปนทเลสาบ แต่ไม่ใช่ มีหินในกลาง ๆ เปนสายน้ำเซาะหลายสาย แล้วก็รวมลงเปนลำธารน้ำเชี่ยวต่อลงมา มีสพานรถไฟก่อโค้งเดียวใหญ่สพานหนึ่ง เปนศิลาล้วน ทำเมื่อคฤสตศักราช ๑๙๐๔ งามดี ทำง่าย เพราะรากมั่นอยู่เสียแล้ว ถัดมาหน่อยหนึ่งก็ถึงเมืองวอส มีตลาด, ห้าง, เปนเรือนไม้ทั้งนั้น ไม่ดีกว่าซาเมอเฟสต์ ตั้งแต่สพานรถไฟลงมาแล้วเปนแม่น้ำใหญ่ แต่น้ำตื้น โฮเตลเราอยู่ที่สุดหมู่บ้านใกล้สเตชั่นรถไฟ เรียกว่า ไฟลเซอโฮเตล น่าลงแม่น้ำ ห้องที่อยู่สบายดี ห้องชั้นล่างแต่งสรวยมีถึง ๔ ห้องติด ๆ กัน พ่อชอบห้องไปรเวตซึ่งมานั่งเขียนรายวันอยู่นี้ เขาแต่งงามดี เอมเปอเรอเยอรมันได้เสด็จหลายหน กิงออสคาร์ แลฮอกอนก็เคยมา มีลายมืออยู่ในโฮเตลนี้ กงสุลอเมริกันเขาจะ

จัดการให้ได้ตกปลาซัลมัน ต้องขึ้นรถไฟไปจากนี่ชั่วโมง ๑ หยุด แล้วจะต้องไปนั่งตกปลาอยู่ประมาณสามชั่วโมง จะต้องไปเบอรเคนด้วยรถบ่าย ถึงต่อค่ำ พ่อไม่เชื่อโชคลาภของพ่อว่าจะได้ จะต้องไปนั่งในเรือตากแดดสามชั่วโมงป่วยการเปล่า จึงบอกขอบใจของด เขาเอาปลามาให้ดู ที่เขาตกได้ตัวใหญ่ โชคเขาดีนั่ง ๕ มินิตเท่านั้นสำเร็จ มันไม่แน่ เราเปนคนเที่ยว มีกำหนดเวลา ไม่มีเวลาว่าง จะไปนั่งเปนอยู่เช่นนั้นป่วยการเวลา จึงไม่คิดอ่านทดลอง

วันนี้เปนวันนับว่าครึ่งกำหนดที่จะไม่อยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่พรุ่งนี้ไปนับว่าเปนวันแต่ข้างจะเหลือน้อยลง ที่จะไม่จดลงไว้ไม่ได้ ความคิดถึงบ้านเตือนให้จดลงดังนี้

คืนที่ ๑๑๕

เมืองเบอรเคน

วันอังคารที่ ๒๓ กรกฎาคม

เวลาเช้ากินเข้าแล้ว เดินไปขึ้นรถไฟ ที่ใกล้โฮเตลนั้นเอง รถไฟที่นี่มีอย่างเดียว เหมือนกันกับที่เคยขึ้นแต่ก่อน แต่ที่จริงของเขาสบายดี ไม่ได้ตามไฟฟ้าฤๅแคส ใช้จุดตะเกียงน้ำมัน รถเดินออกมาตามริมน้ำหน่อยหนึ่ง แล้วก็เลี้ยวลงเลียบเอวังเคอเลลเวน คำว่าเอลเวนนี้ เรียกชื่อน้ำอยู่ในระหว่างทเลสาบกับแม่น้ำ คือไม่ใหญ่ถึงจะเปนทเลสาบ แต่ไม่เปนแม่น้ำแลไม่เล็กเท่าคลอง ในลำน้ำเหล่านี้งาม เพราะเหตุที่เปนคุ้งเปนแหลม แลมีเขายื่นลงไปในน้ำ มีศิลาก้อนใหญ่ในน้ำเปนเกาะแก่ง ลักษณแม่น้ำไทรโยค แต่เขามากกว่า มากเต็มไปด้วยเขาไม่มีดินเท่าไร จึงได้ชักให้งามมากขึ้น มีเรือนราย ๆ ที่เหล่านี้เปนที่ตกเบ็ด มี

ผู้รับของผูกจากรัฐบาล ตลอดทุกแม่น้ำ แต่ใช่ว่าจะได้ปลามากมายเท่าใด อย่าง ทำอากรค่าน้ำ ไม่ใช่สำหรับกินเลี้ยงชีวิตรฤๅซื้อขายเปนอาณาประโยชน์ เปน ตกปลาเล่นอย่างฝรั่ง ซึ่งเขาว่าสนุกด้วยสบายด้วย ซึ่งอังกฤษเปนผู้ชอบยิ่งกว่า ชาติอื่นภาษาอื่น ถ้าเปนเด็ก ๆ อย่างเช่นพวกลูก ๆ ไม่ตกเบ็ดต้องถูกเอ็ด ลูกโต เคยระอิดระอามาก เมื่อไปอิงค์แลนด์คราวก่อนพ่อก็เคยตกเปนสักสองหน ไม่ เคยได้สักทีหนึ่ง การตกเบ็ดนี้ "เปน" เหลือเกิน ต้องนั่งตากแดดตากลมอยู่ หลาย ๆ ชั่วโมง เมื่อวานนี้เบเยอ ที่เปนกงสุลอเมริกัน ก็มาตั้งอธิบายวิธีตก ซึ่งที่จริงพ่อเคยเล่นแล้ว ได้เคยลองตกปลาเทโพได้ง่ายที่สุด เมื่อฮุบเบ็ดเข้าแล้ว ต้องโรยสายเบ็ดให้ปลานั้นพาไปแล้วจึงค่อย ๆ หมุนกว้านที่คันเบ็ดโลมให้เข้ามาทีละน้อย ถ้าตึงมือหนักก็ต้องหย่อนไปอีก จนปลาอ่อนแล้วจึงค่อยเอาขึ้น ถ้ารั้งกันโดยแรง เบ็ดมักจะขาด ตาคนนี้ได้เคยถวายแนะนำเอมเปอเรอเยอรมันที่เสด็จมาตกปลา การ ตกเบ็ดอย่างฝรั่งนี้ จะกำหนดว่าชำนาญสักเท่าไรจะได้ปลาไม่มีแน่ บางทีนั่งคอย อยู่หกวันเจ็ดวันไม่ได้สักตัวหนึ่งก็มี บางทีพอหย่อนเบ็ดลงไปสักสี่ห้านาทีก็ได้ การ ที่ไม่ได้ก็ไม่อัศจรรย์อะไร น้ำมันใสจนแลเห็นพื้นทราย ซ้ำไหลเชี่ยวออกกราก พระยาชลยุทธร้องติมาก ว่าปลาอะไรมันจะมาว่ายทวนน้ำเช่นนี้อยู่ไหว ถ้าจะทวนน้ำ อยู่ให้ได้ ที่จะต้องทอดสมอ ผู้ที่ผูกลำน้ำตกปลานี้เปนรายเดียวกันกับผู้ที่จัดการพาคน มาเที่ยวในที่นี้ เชี่ยวชาญอยู่สองพวก คือเบเยอพวกหนึ่ง เบเนตพวกหนึ่ง จัดการ เสร็จตั้งแต่เรือ, รถ, โฮเตล, ที่ตกปลา, ที่สุดก็มีร้านขายของสำหรับผู้ที่มาเที่ยว จะมาซื้อที่เบอรเคนคนละร้าน ก็มีเปนกุ๊กที่เปนผู้จัดการเดินทางข้างฝ่ายใต้ มีชื่อ เสียงโด่งดังอยู่นั้นเห็นเปนแฟชั่นมาเที่ยวนอรเวกันมาก ก็ตามมาตั้งแต่สู้สองรายที่

ออกชื่อมาแล้วไม่ได้ เพราะตั้งภายหลัง เหมือนอย่างเช่นพ่อมานี้ ในการรถการไซเคลก็ต้องบอกให้เบเนตรัด การที่เราบอกไม่ต้องเสียค่าบอกเล่าอย่างหนึ่งอย่างใดกันเลย เสียแต่ค่าเช่าไซเคลค่าเช่ารถตามพิกัด แล้วเขาไปนวดกันเอากับเจ้าของไซเคลเจ้าของรถเอง ที่เราจะงุ่มง่ามเข้าไปจัดกับเจ้าของรถฤๅจัดกับไซเคลไม่สำเร็จ ถ้าบอกกับเขาไปเปนสำเร็จ เรื่องรถไฟที่จะออกจากวอลมาเบอรเคนนี้ต้องจัดการกับเบเยอ เพราะเบเยอเขาเช่ารถพิเศษทั้งปวงสำหรับที่จะพาคนโดยสานสี่ร้อยลงมา เมื่อเราไปพูดกับเขา เขาก็หารถมาพ่วงเข้าให้สำหรับของเราอีกคันหนึ่ง เรื่องเช่าน้ำจากรัฐบาล เขาเช่าทั้งแม่น้ำแล้วตัดตอนขาย คนอังกฤษเปนพื้นที่มาเช่ารับตัดตอน บางทีตอนหนึ่งถึงฤดูละห้าร้อยปอนด์ เพราะการไปมากับเมืองอังกฤษใกล้มาก มาขึ้นเบอรเคนแล้วขึ้นรถไฟต่อไปอีก อยู่ตกเบ็ดเสียตลอดฤดู จะได้ฤดูละกี่ตัวก็ตาม เขาคงพอกัน เพราะในการที่ลงไปนั่งฤๅยืนตกเบ็ดนั้นเปนยาอายุวัฒนะอยู่ในตัวเสียแล้ว เมื่อวานนี้รถผ่านคนตกเบ็ดรายคนหนึ่ง สวมรองเท้ายาวขึ้นมาตลอดต้นขา ลุยลงไปยืนอยู่ในแม่น้ำ ลึกถึงต้นขา ด้วยน้ำฤๅก็ไหลเชี่ยว แดดฤๅก็ร้อน ต้องเอาผ้าเช็ดหน้าคลุมลงบังหน้าไว้แล้วเอาหมวกครอบ ยืนสั่นตึก ๆ อยู่ในน้ำ ไม่ใช่เพราะหนาว เพราะน้ำเชี่ยว พอแลเห็นหน้าก็รู้ว่าไม่ใช่ชาติอื่นอังกฤษช่างชอบกันจริง ๆ เช่นนี้ ถ้าพอได้สักตัวหนึ่งต้องอวดกันบ้านแตก ว่าหนักเท่านั้นปอนด์เท่านี้ปอนด์ แต่ถึงจะไม่ได้ก็ไม่เงียบเหมือนเล่นหวย เพียงว่าได้ไปตกเท่านั้นเล่าขึ้นก็ได้รับอนุโมทนา ด้วยความเชื่อใจของผู้ฟังว่าผู้ที่ไปตกนั้นได้กระทำการจำเริญอายุ กัมปนีที่สำหรับรับคนเที่ยวเช่นนี้ คงจะได้กำไรมาก แต่ดูข้างเหนือจะสู้ข้างใต้ไม่ได้ เพราะเวลาเที่ยวสั้นกว่ากัน เหมือนอย่างปีนี้เปนปีที่ร้ายกาจจนเดือนกรกฎาคมแล้วยังไม่หายหนาวและยังไม่ขาดฝน คนน้อยไปกว่าทุกปี

รถเลียบมาตามเอวังเคอเอลเวน จนหมดแล้ว คราวนี้ตั้งข้ามเขาลอดมาในถ้ำ หน่อยหนึ่งก็ถึงเซอฟยอด เซอนี้แปลว่าใต้ เปนอันเปลี่ยนฉากใหม่ กลายเปนภูเขาริมทเลซอกนซอกลดเลี้ยวต่าง ๆ ซ้อนกันเปนชั้น ๆ จนบางขณะซ้อนเหลื่อมกันสองข้าง เหมือนฉากโรงลคร เหลือที่จะพรรณาได้ฤๅเหลือที่จะถ่ายรูปได้ เพราะเปลี่ยนกันไม่หยุด ที่แผ่นดินประเดี๋ยวก็ชุ่มดี ประเดี๋ยวก็เปนศิลาครุคระ ประเดี๋ยวก็เปนน้ำ แต่โดยมากนั้นเปนที่ชุ่มดี ชุ่มด้วยหญ้าแลพื้น การห้ามหวงป่าไม้ในเมืองฝรั่ง เกิดขึ้นด้วยความจำเปนแท้ แลเกิดขึ้นเมื่อเกือบจะเสียที เพราะเหตุว่าฟืนต้องการมากเหลือเกินดังเช่นได้กล่าวมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าปล่อยให้ตัดแล้ว ไม่ช้าเท่าใดต้นไม้ก็หมด ถ้าตัดลงเสียหมดแล้วจะปลูกขึ้นใหม่ก็ยาก เพราะไม่มีไม้ใหญ่ยังไม้เล็ก เขารู้สึกขึ้นมาเขาจึงได้ตั้งกฎหมายห้ามปราม เรื่องตัดไม้ที่เมืองเราไม่ได้ห้ามมาเปนช้านาน ดูก็ไม่สู้น่าเกลียดเสียหายอันใดเพราะไม้ของเรายังพอจริง ๆ แต่ที่ได้ห้ามขึ้นก็นับว่าเปนประโยชน์อย่างยิ่ง ที่เราไม่ต้องทดลองเอง ห้ามเอาอย่างฝรั่ง แต่ถ้าห้ามกันได้จริงเราได้ประโยชน์ดีกว่าฝรั่ง เพราะเขาห้ามกันเมื่อไม้สิ้นเข้าไปเสียมากแล้ว เราได้ห้ามแต่ต้นมือกว่า รถไฟมาถึงเบอรเคนเวลาเที่ยงเศษ ระยะทางอยู่ในร้อยกิโลเมเตอร์เศษ ขึ้นรถตรงมาโฮเตลนอรซ์ โฮเตลนี้เปนตึก สบายแลงดงามอย่างดี คนช่างดูมากมายจริง ๆ เสียงร้องกันเอ็ด ความรู้สึกในใจชอบกล เหมือนพระยาบ้านนอกเข้าไปบางกอก เพราะตั้งแต่ออกจากคริสเตียเนียมาแล้ว ไม่มีเมืองใดที่น่าจะเรียกว่าเมืองเต็มตามแผนฝรั่งได้ แต่ความรู้สึกในใจรู้สึกสบาย เหมือนไปเที่ยวในหัวเมืองของเราเอง เพราะเมืองเหล่านั้นก็ไม่สู้ผิดกับเมืองเราเท่าใด เลวกว่าก็มี ราษฎรก็เปนคนที่ซื่อ ๆ แลใจดีอารีอารอบ พบใครเข้าก็ยิ้มแย้มแจ่มใส โมทนาสาธุโบกมือ โบกผ้า ให้ชิว

ไปที่มาดี ดูใจคอมันสนิทสนม ไม่นึกว่าเปนฝรั่ง ถึงมาที่เบอรเคนนี้ คนก็ยังไม่แปลกอะไร เปนแต่มากขึ้น แลมีคนต่างประเทศมาก ดื่นดกดื่นรามไปกระนั้นเอง แต่ก็ยังรู้สึกสบายใจดีอยู่ หยุดอยู่ที่โฮเตลจนกินเข้ากลางวันแล้วจึงได้ไปเที่ยว

คนน่าโฮเตลเต็มแน่นอยู่เสมอไม่ได้ขาด ล้อมรถอยู่จนรอบ พอไปขึ้นรถก็โห่กันกรียวกราว ออกจากโฮเตลไปที่เขาเรียกว่ามิวเซียม แต่หาใช่มิวเซียมสำหรับเมืองไม่ เปนห้างที่พวกแฮนซิเอติกกัมปนี ซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อคฤสตศักราช ๑๒๐๐ ปีเศษ เลิกเสียเมื่อคฤสตศักราช ๑๗๐๐ ปีเศษ ห้างนั้นเปนเรือนไม้ปลูกเรียงกันขวางน้ำ เอาด้านรีด ๆ กันเรียงไปริมทเลเปนอันมาก แต่ที่ซึ่งไปดูนี้เขารักษาไว้แต่หลังเดียว ให้คงอยู่เหมือนอย่างแต่โบราณ เปนเรือนกระไดแคบ ๆ กั้นห้องซุกซิก ทาสีแดงเขียวอย่างแรง ๆ มีเครื่องใช้สอยของโบราณ คือถาดล้างหน้าทองเหลือง, กาน้ำแขวน, ถ้วยเชยทำด้วยตกั่ว, เปนต้น มีสมุดบาญชีที่เขียนแต่หลายร้อยปีล่วงมาแล้ว สำแดงวิธีของกัมปนีนั้นได้ทำการฉ้อชาวเมืองนี้ต่าง ๆ ด้วยใช้ลูกตุ้มซื้ออย่างหนึ่ง ขายอย่างหนึ่งเปนต้น วิธีกัมปนีนี้ฉ้อโกงต่าง ๆ เปนข้อยืดยัง จึงต้องห้ามไม่ให้คนในกัมปนีนั้นทั้งหมดมีเมีย ห้ามไม่ให้ผู้หญิงขึ้นไปในออฟฟิศที่ทำงานนั้น ที่นอนของผู้จัดการแลคนใช้ในกัมปนีนั้นทำเปนตู้ติดกับฝา เมื่อเข้าไปนอนแล้วปิดบานตู้เลื่อนเหมือนกันกับตู้เก็บของ มีช่องเปิดสำหรับผู้หญิงเข้าไปในห้องนั้นได้ โดยไม่ต้องเดินผ่านทางออฟฟิศ มีกำหนดว่าถ้าหากว่าผู้ใดมีลูกต้องเสียค่าปรับเบี้ย ๒ ปีบ ผู้ซึ่งรักษามิวเซียมนี้ได้แต่งสมุดเล่มหนึ่งว่าด้วยเรื่องเหล่านี้ แต่พ่ออ่านไม่ออก จึงได้ขอรวบกันไว้เพียงเท่านี้

ออกจากมิวเซียมนี้ ไปที่วังเก่า ซึ่งตั้งอยู่ปลายแหลม เปนป้อมมีหอคอยสูงหลังหนึ่ง มีตำหนักหลังหนึ่ง ท้องพระโรงหลังหนึ่ง ก่อด้วยศิลาทั้งสิ้น ได้

สร้างแต่ครั้งกิงฮอกอนที่ ๗ เคยถูกอังกฤษยิงครั้งหนึ่งลูกปืนยังติดอยู่ เมื่อเวลาเข้าแผ่นดินเสด็จมา ได้ประทับอยู่ในตำหนักนี้ แต่เวลานี้ใช้เปนที่อยู่ของผู้บังคับการทหารเมืองนี้ มีผู้ให้ดอกไม้แลถ่ายรูป กลับจากนั้นแวะห้าง แต่เฉภาะที่ขายของที่ระฤก คือห้างเบเนตแลเบเยซที่กล่าวมาแล้วนั้นเปนต้น ห้างอื่นอีกสองห้าง

ออกจากห้างนี้ขี่รถเที่ยวดูเมืองแลดูวิว ได้ขึ้นไปที่เขาข้างเมือง ซึ่งทำทางขึ้นใหม่ ยังไม่แล้วสำเร็จตลอด ทางยังค้างไม่ถึงยอด จะต้องเดินขึ้นไปอีก พอขี้เกียจเดิน เหตุด้วยเฉภาะเขานั้นหันหน้าทางตวันตก พระอาทิตย์ส่องแสงลงตรงเมือง เปนควันไปหมด ถ่ายรูปไม่ได้ จึงมีความพอใจที่จะกลับลงมาพักที่โฮเตลเบลวิว ซึ่งต่ำลงมาจากยอดสักห้าหกตบ ที่นั่นเปนที่ดูวิวได้ดี ได้หยุดกินน้ำชาที่ซาลาน่าโฮเตลนั้น แลเห็นเมืองเบอรเคนได้ตลอด เมืองนี้ตั้งอยู่ริมทเล มีแหลมสองแหลมยื่น ในหว่างแหลมเหล่านั้นเปนท่าที่เรือจอด เท่าใด ๆ ก็ได้ เปนที่บังลม นับว่าเปนท่าใหญ่ท่าดี มีเรือรบเยอรมันที่ตามเสด็จเอมเปอเรอเยอรมันจอดอยู่ในเวลานี้ถึง ๙ ลำ บ้านเรือนในเมืองเปนตึกโดยมาก มีถนนกว้างใหญ่ ภูมฐานเปนเมืองโต เว้นแต่มีตึกทำด้วยไม้แซกอยู่เกือบจะทุกถนน ยังบริเวณรอบนอกออกไปเปนตึกไม้ทั้งสิ้น ถัดจากบริเวณตึกหมู่ที่เปนเมืองออกไปเปนวิลลาทำด้วยไม้ รูปพรรณต่าง ๆ ตั้งแต่ริมน้ำลามขึ้นไปจนกระทั่งบนเขา มีจำนวนพลเมืองถึง ๗ หมื่น การค้าขายที่นี่จอแจกว่าที่คริสเตียเนียมาก เหตุที่เปนเมืองอยู่ใกล้เกาะอิงค์แลนด์กว่าคริสเตียเนีย แลเปนท่าไปมากับอเมริกา ย่นทางสั้นขึ้นกว่าไปคริสเตียเนียถึง ๒ วัน ในเวลานี้กำลังทำทางรถไฟไปคริสเตียเนีย ถ้าหากว่าทางรถไฟสำเร็จ การค้าขายคงจะมาลงทางนี้มาก เปนเมืองที่เขาคิดจะแข่งคริสเตียเนียอยู่ด้วย ถ้าว่าด้วยห้างร้านขายของ ที่นี่ดีกว่าคริสเตียเนีย

มีคนต่างประเทศไปมาเสมอไม่ได้ขาด ในเวลานี้ในท้องถนนเต็มไปด้วยพวกสีร้อยที่มาพร้อมกันกับพ่อ กับพวกทหารเรือเยอรมัน ตั้งแต่มาถึงจนกระทั่งเวลานี้ยังเดินไขว่ทั่วไปอยู่ในถนน ของขายที่เปนสปีเชียลลิตีสำหรับเมืองนี้ ซึ่งเปนสำคัญนั้นก็เฟอ คือเครื่องแต่งตัวทำด้วยขนสัตว์ต่าง ๆ สำหรับทั้งผู้หญิงผู้ชาย แลหนังสำหรับลาด ถักด้ายเปนพรม เครื่องลงยาโปร่งอย่างรัสเซีย แลเครื่องลงยาเกลี้ยง เครื่องประดับทองแลกาไหล่ทอง เปนอย่างเครื่องแต่งตัวนอรวีเยียนของเก่าต่าง ๆ โดยมากเปนถังเบียร์ทำด้วยเงิน สลักบ้างไม่สลักบ้าง ตู้โต๊ะเก้าอี้อย่างเก่า เครื่องไม้สลักแลแกะด้วยมือบ้างเขียนบ้าง รูปเรือไวกิงแลรูปถ่ายรูปเขียนที่งามประหลาดต่าง ๆ ในเมืองนี้ เครื่องแต่งตัวชาวเมือง ที่เปนของใหญ่ ๆ เปนของเก่า แต่ที่เล็ก ๆ เปนของทำขึ้นสำหรับคนมาเที่ยว แต่ชั่วไปสต์ก๊าดอย่างเดียวเห็นจะเปนเงินเปนทองเสียนักหนา ได้ดูเมืองอยู่จนกระทั่งเวลาย่ำค่ำ แต่แดดยังสว่างมาก เวลากลับมาโฮเตลเท่ากับบ่ายสัก ๕ โมง จะกล่าวได้ว่าตั้งแต่ออกมา ฤๅตั้งแต่มาถึงยุโรปเกือบจะสามเดือนแล้ว ยังไม่เคยพบฤดูซัมเมอเลย เปนแต่ฤดูสปริง เอะอะขึ้นก็ออกจะไปข้างหนาวเกินสปริง พึ่งจะมารู้สึกว่าเปนซัมเมอเมื่อถึงวิสเนส เลยติดต่อมาจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ แดดอยู่ข้างจะร้อนจัด แต่เวลากลางคืนก็ยังหนาว พอนอนห่มแบลงเกตได้สองชั้น ไม่ต้องใช้นวม

ได้ส่งสมุดที่เขาขายที่วังโบราณสองเล่ม กับรูปที่ชาวเดนมาร์กเขาถ่ายเมื่อไปออดสสองรูป กับรูปถ่ายที่สกาเคนอีกหอบหนึ่ง มาให้สำหรับดูล่วงหน้าแล้วให้เก็บไว้ให้พ่อ รูปแลสิ่งของทั้งปวงเปนอันมากเหลือหลายที่ได้ซื้อมาแต่ส่งไม่ได้ เพราะตุ๊กไม่ได้มาไม่มีผู้ใดจะจัดการ จะต้องพาเอาไปปารีสด้วย แล้วจึงจะได้ส่งต่อภายหลัง วันนี้ได้รับหนังสือเมล์ฉบับลงวันที่ ๑๒ มิถุนายน แต่ยังไม่ได้อ่าน

มาคั่งกันกับหนังสือเก่าไม่ได้ตอบ เพราะไม่มีเวลาที่จะเขียน แลหาที่ส่งก็ยาก กลัวจะไปรอช้าเพราะต้องส่งตามเมล์ย่อย ที่เบอรเคนนี้เปนเมืองใหญ่ มีเมล์ที่มั่นคงควรจะไว้ใจได้ จึงได้รีบจบรายวันฉบับนี้เสียในวันนี้ เพราะพ่อยังจะไปเที่ยวแกว่งอยู่ที่อื่นต่อไปอีกจะขาดคราวมากนัก จดหมายฉบับนี้ก็ยาวเหลือเกินอยู่แล้ว จึงขอจบลงไว้เพียงเท่านี้ มีคลาดเคลื่อนอยู่บ้างขาดไปบ้าง แต่จะแก้ไขก็จะต้องค้นกินเวลามาก จึงตกลงว่าปล่อยไว้เช่นนั้นที แล้วจึงค่อยแก้ไขต่อไป

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๑

คืนที่ ๑๒๐

เรืออัลเบียน ออดเด

วันพุฒที่ ๒๔ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

ที่โฮเตลนี้เรื่องอาหารดูไม่สู้พรักพร้อม ไม่ใช่ไม่มีฤาไม่ดี เปนด้วยความช้าของเจ้าพนักงาน เวลา ๔ โมงเช้าขึ้นรถไปดูวัด ซึ่งเปนวัดของโบราณรื้อย้ายมาปลูกไว้ แต่ที่แท้ว่าไปวัดนั้นพอแต่เปนเหตุ ที่จริงเพื่อจะไปดูเมืองเสียให้ทั่วเปนที่ตั้งมากกว่า ทางที่ไปนั้นไปขึ้นเขาซึ่งล้อมอยู่รอบเมืองด้านบนฝั่ง ซึ่งตอนชั้นล่าง ๆ มีรถราง ตอนบนขึ้นไปไม่มี บางแห่งอยู่ข้างจะชัน แต่มีทางมาก ไปได้ตามซอกเขาทุกแห่ง ทางก็ทำดีมีที่งาม ๆ มาก วิลลาต่าง ๆ งามแปลก ๆ กัน แต่จะไปทำในบางกอกน่าจะได้บ้างไม่ได้บ้าง เห็นจะร้อนนัก ผ่านไปในป๊าก เขาเรียกว่าสตัวร์ป๊ากเคน แปลว่าป๊ากใหญ่ เปนของคนผู้หนึ่งชื่อ เพตรัส ให้แก่เมือง จึงได้มีศิลาทำนองเสาซอยดิส์กราวิกอยู่ในสวนนั้น สวนตั้งอยู่บนสันเขา ตัดทางตรงสายหนึ่ง แล้วมีทางซอกแซกคันเล็กเข้าไปทั้งสองข้าง ลามลงไปจนข้างเขามีต้นไม้งาม บรรดาวิลลาในระยะทางที่ขึงขังมากอยู่ก็ของไมเคลเซน ซึ่งเปนอรรคมหาเสนาในเมืองนี้ ผู้นี้รองเปนคนที่ได้คิดอ่านแยกเมืองนอรเวจากสวีเดน เดิมบอกพ่อว่าจะมาพบกันที่เบอรเคน แต่บัดนี้ได้ความว่ายังมาไม่ได้ กำลังเอะอะกันอยู่ในสตอตติง ความลำบากของรัฐบาลกับสตอตติงอยู่ข้างจะชุลมุนมาก เพราะเหตุว่าเมมเบอใหม่ ๆ มีพวกโซ-เชียลิสต์มากขึ้น นอรเวมีที่ประชุมแต่แห่งเดียว ไม่เหมือนประเทศที่มีที่ประชุมสองแห่ง ยันพอรั้งพอเหนี่ยวกันได้บ้าง ประเทศที่มีที่ประชุมแห่งเดียวเช่นเมืองนอรเวนี้

ในเวลาใด ถ้าคนจำพวกใดมากกว่ากันแต่คนเดียว ก็อาจจะทำการได้ตามประสงค์ พวกที่มีน้อยกว่า ไม่มีช่องโอกาศที่จะได้ทำอะไรสำเร็จได้เลย ไมเคลเซนเปนคนที่มีชื่อเสียงโด่งดัง แลเปนผู้คิดการแยกเช่นว่ามาแล้ว เวลานั้นมีพวกของตัวในสตอติงมากกว่าพวกอื่นเพียงสามคน พวกของตัวเองก็ซ้ำพากันแค้นเคืองอยากจะให้ไมเคลเซนลาออกเสียจากตำแหน่ง เพราะไม่อยากที่จะให้พลาดพลั้ง ที่ต้องออกจากตำแหน่งเพราะแพ้เขาทั้งพวก การในเมืองนอรเวไม่เหมือนประเทศอื่น มันรวน ๆ จะเปนริปับลิกอยู่ แต่เหตุที่เขาไม่ยอมให้ใครดีกว่าใคร คงจะเปนการยากที่จะหาเปรสิเดนต์ได้เหมาะ จึงยังคงให้มีเจ้าแผ่นดิน แต่เจ้าแผ่นดินจะขัดขืนความคิดสตอติงก็ไม่ได้อย่างประเทศอื่น ความคิดพวกนี้ถือเปนอิศรจนกระทั่งเสนาบดีที่เคยแต่งยูนิฟอมอยู่แต่ก่อน ก็เลิกแต่งยูนิฟอมเสีย เมื่อก่อนเจ้าแผ่นดินองค์นี้จะมา เพราะว่าถ้าแต่งยูนิฟอม ดูเปนคนใช้ของเจ้าแผ่นดินไป ความคิดเขาเดินไปถึงอย่างนี้ ก็พอจะคิดคาดทางการงานอื่น ๆ ได้ ไมเคลเซนผู้นี้เปนพ่อค้าเรือ มีเรือหลายลำ มีถิ่นฐานอยู่ที่เบอรเคน คนมั่งมีในเมืองนอรเวมักอยู่ที่เมืองเบอรเคนหลายคน มีเรือค้าขายแทบทุกคน เพราะทรัพย์สมบัติในพื้นแผ่นดินไม่สู้จะได้ผลมาก ความคิดของไมเคลเซนว่า ถ้าออกจากราชการก็จะคิดรวบรวมเรือ จัดการเดินเรือทำนองกำปนีของพระยาชลยุทธ

ทางที่ขึ้นไปวัดอยู่ข้างจะไกลมาก ไปในทางที่แล้วเสร็จอย่างดี จนกระทั่งถึงทางที่ยังไม่แล้วเสร็จดี เลี้ยวขึ้นไป เมื่อถึงโฮเตลเบียกเกลุนด์ มีโรงงานฟอยู่ริมทางหลังหนึ่ง พ้นนั้นขึ้นไปอีกนิดหนึ่งก็ถึงทางที่เขาเปิดให้ขึ้นไปวัด เปนทางเล็กขึ้นตกุกตกัก ขึงลวดหนามเสียทั้งสองข้างด้วย เพื่อจะไม่ให้คนเที่ยวเดินพลุกพล่าน วัดนี้ไม่ใช่เปนวัดปับลิก สร้างขึ้นในที่ไปรเวตของราสมุสโมอาร์ มีเรือนอยู่ข้างด้านน่า ทางที่จะขึ้นต้องเข้าไปที่ในที่ของเขา แล้วผ่านน่าเรือนจึงได้ไปถึงวัด วัดนั้นทำ

ด้วยไม้ชำฉาทั้งสิ้น แต่ได้สร้างมาแล้วถึง ๘๐๐ ปีเศษ จนกร่อนหรอในที่ต่าง ๆ รูปร่างทรวดทรงเปนอย่างนอรวีเยียนแท้ คล้ายรูปวัดพม่ามาก เห็นจะโตกว่าโบสถ์เก่าวัดวิเวก ที่ท่านเจ้าหนูสร้าง[๑] สักนิดหนึ่งทรวดทรงงาม แต่ฝีมือหยาบ ๆ ใช้ทาสีเขียวสีแดง เหมือนอย่างเก่า ๆ ของเรา ไม่ได้มีผิดกันเลย ฝีมือช่างนอรวีเยียนเก่าเห็นจะมาจากข้างตวันออกเปนแน่ จนชั้นรูปเขียนที่เขียนฝาผนังก็เขียนอย่างไทยโบราณตัวโต ๆ แปลกแต่เรื่องเปนเรื่องพระเยซู สีก็เปนสีเบญจรงค์ ไม่มีสีพลิกแพลงเลย ถ้ากรมหลวงนริศร์ได้เห็นจะอ่านออกว่าเรื่องราวเปนอย่างไรได้มากดีกว่าพ่อ กลับจากนั้นลงมาอีกทางหนึ่งต่างหาก เปนถนนบนเขาเลียบลงมาเห็นวิวเมืองงามดีมาก เห็นจะนับได้ว่าได้เห็นเมืองเบอรเคนเกือบทั่ว ใคร ๆ ได้มาพูดหลายคนว่าพ่อเคราะห์ดีอย่างยิ่ง ที่ได้พบเมืองเบอรเคนแห้งแลมีแดด อย่างเช่นเมื่อวานนี้ เพราะเปนเมืองที่ฝนตกไม่มีฤดู บางปีจะมีสว่างไสวตลอดปลอดโปร่งทั้งวันเช่นนั้น เพียงปีละสามวันสี่วันเท่านั้น ฝนตกปีหนึ่งรองด้วยเครื่องตวงได้ถึงสองเมเตอร์ เปนมากกว่าแห่งอื่น ในเมืองนอรเวซึ่งเปนถิ่นฝน ทุก ๆ แห่งไม่ต่ำกว่าเมเตอร์ เลยกลับมาลงเรือทีเดียว พอชักธงขึ้นเรือรบเยอรมันแปดลำสลุต กับทั้งบนป้อมด้วยอีกแห่งหนึ่ง เรืออีกลำหนึ่งกำลังประทุกจึงไม่ได้สลุต เราไม่มีอะไรจะตอบ ได้แต่ชักธงขอบใจ ครู่หนึ่งก็ถอนสมอออกเรือ เรือเหล่านั้นได้ยินรายแคมแลเป่าแตร แล้วสลุตอีกครั้งหนึ่งพร้อมกันทั้งหมด

เรือเดินมาตามอาเดนเยอฟยอด เปนฟยอดอันหนึ่ง ซึ่งสำฤๅว่าเปนที่งามแห่งหนึ่งในเมืองนอรเว ข้อที่ว่างามนั้นคือเปนเขาสูงสองข้าง แต่ไม่ตั้งชันโกรกจนต้นไม้ขึ้นไม่ได้ ชันเพล่ ๆ พอต้นไม้ขึ้นซ้อนเรียงกันเต็มข้างเขาตลอดจนยอด เว้นไว้

---

๑ คือวัดวิเวกวายุพัด ที่บางปอิน เดิมพระสุวรรณวิมลศีล หนู วัดสุวรรณดารารามสร้าง แต่พระอุโบสถเดี๋ยวนี้ พระราชทานพระอุโบสถซึ่งสร้างชั่วคราวสำหรับวัดเบญจมบพิตรไปเปลี่ยนใหม่

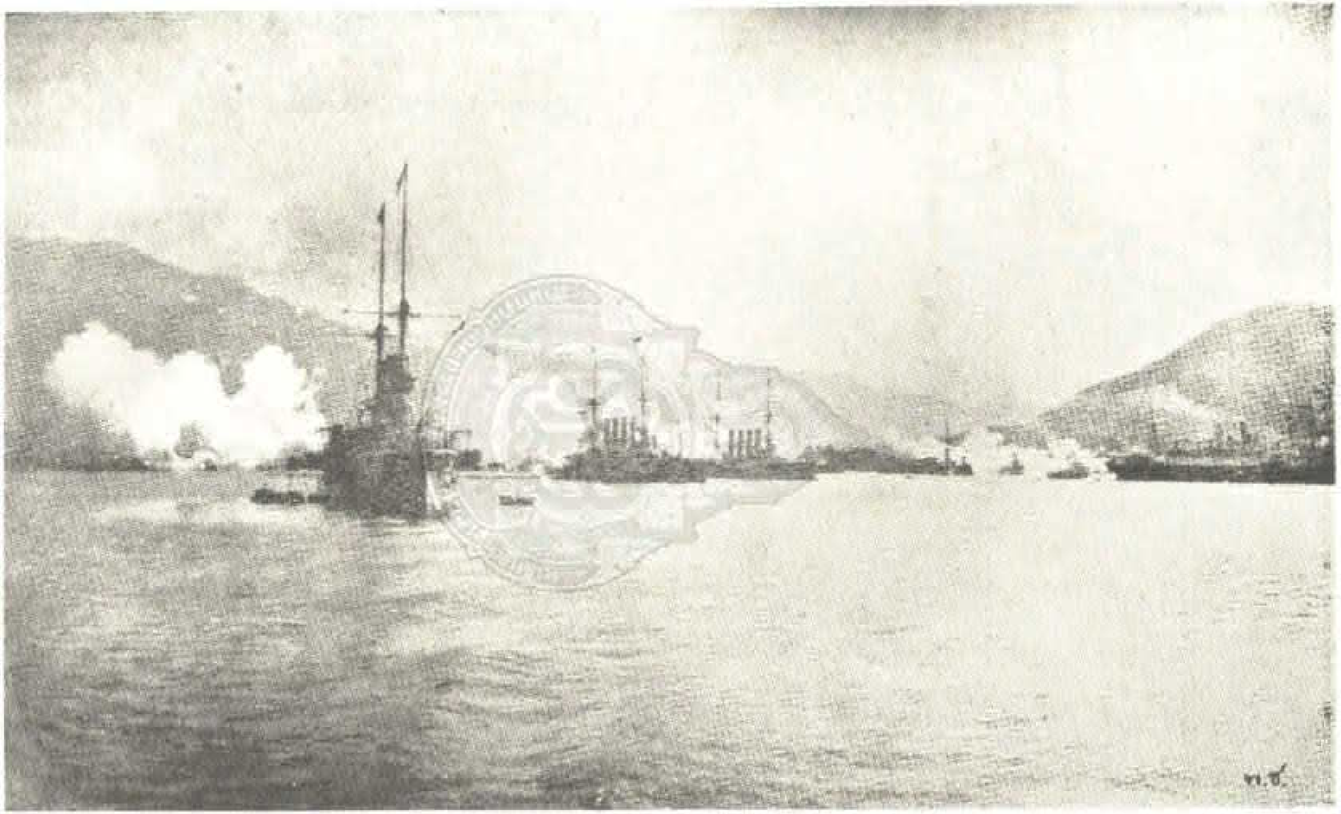

รูปทรงถ่ายเรือรบเยอรมันยิงสลุตรับเสด็จที่เมืองเบอเคน

แต่บางยอดซึ่งมีสโนตกอยู่ ก็มีต้นไม้ขึ้นไปจนเสมอใต้สโน บางแห่งที่มีที่ลาดเข้าไปอีก ก็เปนที่ไร่หญ้าแลมีบ้านเรือนคนเปนหย่อม ๆ ไป คงจะมีน้ำตกอยู่ในที่ได้ระยะ แต่ไม่ใช่น้ำตกใหญ่โต ซึ่งจะถึงได้ชื่อว่าเปนที่วิเศษอย่างไร คงจะตกลงมาจากยอดเขาสายยาว ๆ แต่แคบ ที่เหล่านั้นถ้ามีที่ลาดพอ ก็มีหนทางพอล้อเกวียนเดินได้ อาจจะแลเห็นจากแม่น้ำโดยง่าย ด้วยกำหนดศิลาที่ตั้งกันทาง แลดูเหมือนใบเสมาลูกย้อม ถ้าเปนที่ชันมากก็มีแต่ทางเล็ก ๆ พอเดินเท้า เรานั่งมาในเรือไม่ชโงกออกไปดูเหมือนเรือไฟแล่นมากลางท้องนาแลป่าไม้ อีกนัยหนึ่งแลดูที่น่าต่างกระจกเหมือนอย่างรูปภาพภูเขามีบ้านเรือนสวนป่า แต่รูปภาพนั้นเปลี่ยนอยู่เสมอเปนนิจ ซึ่งที่ว่างามนั้นงามสองวิกัปดังนี้

กำหนดว่าเรือจะถึงลอดเก เวลา ๒ ยาม แต่ได้มาถึงเสียก่อนแต่เวลา ๔ ทุ่ม ยังไม่ทันมืด พบเรือเมล์นอรวีเยียนลำหนึ่ง จุดรอกเกตเปนการต้อนรับแลดูโฮเตลบนฝั่งงามราวกับปราสาท มียอดออกสพรั่งไป วันนี้เปนวันเข้าพรรษา รู้แน่ว่าของไม่ไปถึง จึงต้องโทรเลขไปนมัสการกรมหลวงวชิรญาณแทนเครื่องสักการะ ร้อนจัด ปรอทกลางแจ้ง ฟาเรนไฮต์ ๖๕ เซนติเกรด ๑๘

คืนที่ ๑๒๑

ไบรฟรอน โฮเตล

วันพฤหัศบดีที่ ๒๕ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้ได้รับหนังสือช่างเขียนอังกฤษคนหนึ่ง ดูเหมือนชื่อ ฮาด บอกว่ามาตั้งเขียนรูปอยู่ที่นี่ มีผู้ซื้อมากขอให้แวะดู ส่งบาญชีคนซื้อมีกวีนอาเลกซานดราเปนต้น เพราะฉนั้น ขึ้นบกวันนี้จึงได้ไปที่ช่างเขียน ดูรูปก่อน ได้เลือกรูปที่ต่าง ๆ ซึ่งได้เห็นสักสองสามคู่แล้วจึงได้ไปขึ้นรถ ตำบลนี้ในบัตรหมายที่จดลงในแห่งหนึ่งแห่ง

ได้ใช้ว่าออตเต แต่ชาวเมืองมีคนขับรถเปนต้นเรียกออตตา โฮเตลอย่างเลวของพวกชาวเมืองก็เขียนออตตา เปนสองอย่างดังนี้ ที่ตำบลนี้มีโฮเตลหลายหลัง มีร้านขายของเล็ก ๆ หลายร้าน หน้าตาอย่างเล่นขึ้นพระบาทแต่มีบ้านเรือนคน มีโรงเลื่อยใหญ่ใช้แรงน้ำมีเชตรีทกว้างขวาง ว่าตามจริงถ้าผู้ที่ไม่มีเวลาพอจะขึ้นไปถึงข้างเหนือ อยากจะเที่ยวนอรเวให้เห็นอะไร ๆ ทุกอย่าง มาขึ้นที่ออตเตนี้ก็จะได้เห็นครบเช่นน้ำพุ, สโน, เขร, แต่มันอย่างละน้อย ๆ ดีแต่น้ำพุสู้ที่อื่นได้ นับว่าเปนที่ ๒ ในนอรเว แต่นอทเคปแลพระอาทิตย์เวลาเที่ยงคืนนั้นเปนพ้นวิไสยที่จะเห็นนอกจากขึ้นไปเหนือ ทางขึ้นจากออตเตนี้ตาอยู่ข้างจะดีมากฤๅจะเปนด้วยขึ้นเชิงภูเขามันดีเอง ไม่ต้องตั้งต้นขึ้นชันเหมือนอย่างไป โครตลี ขึ้นจากที่สุดฟยอตสูงขึ้นทีละน้อย ๆ จนเปนลำธารน้ำตก มีแง่เขายื่นสกัดขวางลำธารออกมา มีช่องแต่พอน้ำตก พอรถขึ้นถึงเสมอช่องเขายื่นทางนั้นกว้าง เหมือนกับขึ้นกระไดทอดหนึ่งถึงซาลา เขาเลือกที่ตั้งโฮเตลเหมาะมาก เฉภาะเอาที่เขายื่นนั้น แลลงมาข้างล่างเห็นทเลในฟยอต แลเข้าไปข้างในเห็นทเลสาบ เมื่ออยู่ตรงนั้น ดูเหมือนทเลน้ำจืดกับทเลน้ำเค็มต่อกัน มีเอ็นคั่นอยู่นิดเดียว ที่เอ็นนั้นเปนที่ตั้งโฮเตล ปลูกขึ้นใหม่อีกหลังหนึ่ง ต่ำลงมาจะใหญ่กว่าหลังเก่า ยังไม่แล้ว พ่อไม่ได้ไปที่โฮเตลนั้น เพราะต้องเลี้ยวออกนอกทาง ยังไม่ต้องการที่จะพักเพราะพึ่งขึ้นไปประเดี๋ยวเดียว ถามชื่อได้ความว่าโบเขร ตรงกับชื่อโฮเตลสว่างอารมณ์ ตามทางที่ขึ้นไปเลียบฝั่งขวาของทเลสาบกว้างยาวมากอยู่ ตามรอบทเลนั้นเปนภูเขาสูงตั้งชัน เปนเขาอย่างชันริมหินทางที่เราไปเปนฝาผนังตั้งตรง ฤๅออกจะเงื้อม ๆ ออกมา เปนลักษณเขาพระฉาย เปนแท่งทึบติดกันยาวยืด ในที่สุดทเลสาบข้างบน มีเขาลูกหนึ่งยื่นย้อยลงไปอยู่ในกลาง รถเราไปอ้อมเวียนเขาที่ยื่นนั้น พอหมดรอบเขาทเลสาบก็ลงมือแคบ ค่อย ๆ แคบเข้าไป ๆ ทางยังราบอยู่ จนกระทั่งถึงแคบมากเข้าอีกเปนน้ำตก จึงต้องขึ้นชันอีกทอด

หนึ่ง ชันทอดนี้ข้างทางไม่เปนพระฉายล้วน มีศิลาพังลงมาจากเขาเกะกะ ก้อนใหญ่ ๆ ก้อนหนึ่งตั้งเกือบจะเหมือนลัยแล เห็นแผ่นน่ารายแต่โตเกือบเท่าด้านหุ้มกลองผนังวิหารทิศวัดพระเชตุพน ใกล้กัน ข้างฝั่งซ้ายมีน้ำตกใหญ่ เรียกชิลตาลส-โฟส ขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งก็ถึงที่ราบ เปนซาลาอีกชั้นหนึ่ง แต่คราวนี้ไม่สู้ราบทีเดียวนัก มีขึ้นบ้างน้อย ๆ แลเห็นเบรใหญ่ข้างฝั่งซ้าย ที่นั้นก็เปนท้องทเลสายกว้าง ถ้าหากว่าไม่ได้ไปเห็นเบรข้างบน เห็นที่นี่ก็พอเข้าใจได้ว่าเบรนั้นเปนอย่างไร แต่เปนเบรอย่างค้างเขา ไม่ได้ตกลงมากองอยู่กับพื้น แต่นี่ต่อไปมีขึ้นทีละน้อย ๆ ที่ราบทอดละสั้น ๆ เข้า มีน้ำพุไหลหลั่งในที่ต่าง ๆ ซึ่งเหลือจะพรรณาได้ มีแผ่นทองแดงจารึกติดอยู่ที่ข้างเขาแห่งหนึ่ง ได้ความว่าเลฟเตอแนนต์ ผู้หนึ่ง ตามเสด็จเอมเปอ-เรอขึ้นมา ม้าลำพองรถพลาดพลั้งอย่างไรพลัดตกลงไปในลำธาร ไปได้ศพข้างล่าง จึงได้ทำที่ระฦกนี้ไว้ จะพรรณาด้วยหนทางต่อไปอีกก็ออกจะซ้ำ ๆ เพราะไม่สู้ผิดอะไรนัก แปลกแต่ที่นี่ไม่เปนทางเลี้ยวไปเลี้ยวมาถี่ มีที่ราบมาก สูงขึ้นทีละน้อย ๆ ต่อเมื่อจวนจะถึงที่เขาปลูกโรงไว้เปนที่สำหรับดูวิว จึงขึ้นทบไปทบมาถี่ มีน้ำตกซึ่งเปนที่เลื่องฦๅ ว่าเปนอย่างใหญ่แลงาม ๒ แห่งด้วยกัน แห่งแรก ๒ สาย อยู่ฝั่งซ้าย แห่งหลังลงสายเดียว แต่ตอนข้างล่างมีศิลาตแคงน้ำพร่าไปกว้างมาก น้ำตก ๒ แห่งนี้ แห่งแรกเรียก ลาเตโฟส แห่งที่ ๒ เรียก เชสปะนาเตโฟส ถนนจำเภาะผ่านไปใกล้น่าน้ำตกนี้ถ่ายรูปยาก น้ำเปนฝอยกระจายออกจะเปียก ๆ ที่ซึ่งปลูกไว้สำหรับดูวิวไม่เห็นว่าดีเท่าไร หาไม่พอก็จะไม่แวะ แต่นี่หากว่ามีพวกเที่ยวเขาไปข้างน่าหลายรถ รถเหล่านั้นเดินช้าหยุดร่ำไป ต้องคอยอยู่นาน ๆ กว่าจะเดินไปทีละกระดิบกระดิบ แดดก็ร้อนจนต้องกางร่ม ถนนเปนฝุ่นฟุ้งจนหน้าเปนเล่นโนรา รถของเราม้าดีกว่า เจ้าของคุยนัก ว่าม้าทั้งออดดาไม่มีสู้คู่นี้ได้ แต่จะแข่งหน้าขึ้นไปก็ไม่ควร จึงได้นัดหมายกันว่าพวกเหล่านั้นคงจะไปแวะที่ ๆ ดูวิว เราจะแวะให้เวลาสั้นกว่าเขา

จึงออกเสียก่อน ก็เปนอันสำเร็จ เราได้ออกหน้าไปก่อน ฝุ่นค่อยน้อยลง แต่ม้าของเราเองก็คุ้ยฝุ่นเก่ง ลงปลายก็ล้าเหมือนกัน หยุดพักบ่อย ๆ จนบ่ายหิวเข้าจึงได้ถึงโฮเตล เซลเรสตาด หยุดกินเข้ากลางวันในที่นั้น พวกอื่น ๆ ที่เขามา เขาไปกินอีกโฮเตลหนึ่งต่างหาก เวลาบ่าย ๓ โมง ๔๕ แล้วจึงได้ออกจากโฮเตลเซล-เรสตาด ตอนตั้งแต่ออกเดินขึ้นมาจนกระทั่งถึงที่นี้ มีคนอยู่ตลอด เพราะมีที่ราบมาก การหากินนั้นก็ไม่มีอะไรนอกจากปลูกหญ้าตัดฟืน แถบนี้ป่าฟืนอยู่ข้างจะงาม ขึ้นทั้งสองฟากเขา เห็นจะอาไศรยในการที่คนเดินไปมาด้วยอีกมาก เด็ก ๆ เปนเข้าใจทำนอง มาคอยตามประตูที่กั้นทางสำหรับเปิดประตู แล้วได้เฟื้องได้สลึง มีเรือนหลังหนึ่งปลูกแอบอยู่แทบทางซึ่งสูงขึ้นมาจากลำธาร เรือนนั้นข้างบนหันน่าเข้าหาถนนเปนโรงรถ ข้างล่างหันน่าออกไปข้างลำธารเปนที่อยู่ ต่อขึ้นมาจากโฮเตลเซลเรส-ตาด บ้านเรือนห่างลง เพราะที่ราบน้อย ขึ้นไปอีก ๑๐๐๐ ฟิตเศษ จึงถึงที่ยอดเขา ซึ่งเปนที่ผิวน้ำสูง ๓๓๙๒ ฟิต สูงก็ใล่ ๆ กันกับ โครตลิ แต่ที่นี้ไม่หนาว เพราะมีแดด การเรื่องหนาวมันชอบกล น่าสงไสยว่าคนที่ไม่เคยรู้จักหนาวเมืองฝรั่งจะเข้าใจฤๅไม่ว่ามันหนาวอย่างไร มันไม่ได้หนาวลมตึง ๆ สั่นสท้านอย่างเช่นบ้านเรา น่าจะเรียกว่าเย็นมากกว่าหนาว เหมือนหนึ่งว่าเวลาตากแดด ใช่ว่าแดดนั้นจะไม่ร้อน ร้อนเหมือนแดดเรา แต่มันมีอากาศเย็นอยู่ในตัวอย่างไร เหื่อไม่ยักตกพลัก ๆ เวลาสวมเสื้อหนาเกินไปก็รู้สึกว่าร้อนอบอ้าว แต่ก็ไม่ใช่เหื่อตก พอพระอาทิตย์ลับก็รู้สึกหนาวได้ทันที คนขับรถนั้น ถ้าเวลารถเดินราบ ๆ จึงจะขึ้นนั่งขับ ถ้าเวลารถขึ้นสูงสักหนิดหนึ่งก็ลงจากรถ บังเหียนก็ไม่ต้องถือ ม้ามันเข้าใจอย่างธรรมเนียมเดินไปได้เอง ถ้าเห็นจะไปกระชั้นรถน่าเจ้าของจะให้หยุด ไปจับคานเข้าก็หยุด แล้วก็ลงเบรกผ่อนกำลังม้า เปิดเบรกเมื่อไรไม่ต้องว่ากระไร ม้าไปเอง แต่เจ้าของรถมันก็ต้องตามใจม้าเหมือนกัน ม้าเดิน ๆ ไปเหนื่อยขึ้นมาก็หยุดอึด มันก็ลง

เบร็กให้ แต่ม้าข้างใต้นี้สู้ม้าข้างเหนือไม่ได้แน่แล้ว มันอ่อนแอยั้วเยี้ยไป จะเปนด้วยร้อนกว่าข้างเหนือ ฤๅข้างนี้มีคนเที่ยวมาก ม้าเหนื่อยก็ไม่รู้ การขึ้นเขาไป ๆ แลเห็นเขาสูงตั้งอยู่ข้างน่า รูปร่างเหมือนแอยสาวใหญ่ ๆ ตั้งอยู่ทั้งใจออกจะนึกท้อใจ ถามกันร่ำไปว่านี่จะขึ้นแอยสาวใยนั้นฤๅอย่างไร ถ้าหลุดไปได้ไม่ต้องขึ้นก็เออกันทีหนึ่ง บางทีถาม ๆ เล่นมันเลยหลุดขึ้นไปจริง ๆ ก็ได้ น่าชมความพากเพียรในเรื่องตัดถนนของเขาจริง ๆ คนก็น้อย พื้นที่ก็ไม่มีผลประโยชน์อะไรนอกจากหญ้าแลฟื้น ผักปลาจะหาได้ก็เต็มเข็ญ ถ้ายิ่งตอนข้างบนขึ้นไป ที่ใกล้จะถึงยอดเขามันยิ่งไม่มีอะไรแต่ชั้นหญ้าก็เต็มเข็ญ คงมีแต่ศิลากับมอสส์ในกับน้ำ เขาก็ยังตัดได้นับด้วยพันด้วยหมื่นเส้นแลรักษาได้ด้วย ทางตั้งแต่ยอดเขามาจนกระทั่งถึงไบรฟอนนี้ ๔๐ กิโล-เมเตอเศษ เดินรถได้สดวกดีตลอด ตอนบนขึ้นไปต้องมีไม้ปักหมายกรุยหนทางกลัวหนทางหายในสโน แต่หลักคู่มันก็ปักไม่สู้อยู่นัก เพราะปักลงไปไม่ได้ เปนหินทั้งแท่งไปหมด ต้องตั้งเสาขึ้นแล้วเอาศิลาก่อล้อมรอบสูง ๆ เสียบไว้เช่นนั้น เสาโทร-เลขก็ใช้เช่นนี้ ประดักประเดิดมิใช่เล่น ทางที่เราขึ้นมาวันนี้ ตอนบนก็ผ่านสโนขึ้นมาจนหยุดลงเล่นได้ วันนี้ได้ถ่ายรูปกรมสมมตเล่นสโน เรื่องกรมสมมตกับสโนนี้เปนเรื่องขันอันหนึ่ง ถ้าผ่านสโนไปแห่งไรที่ต่ำ ๆ จะทักกันต้องทักว่า พอกรมสมมตเล่นได้ ดูก็ขัน แดดร้อนนักหนา เรานั่งไปในกลางแจ้งร้อนออกจี๋ ควรฤๅสโนยังทนทานอยู่ได้ ถ้าเปนน้ำแข็งแช่อยู่ในน้ำ แลเห็นเปนก้อนอยู่ในน้ำไม่ยักละลายได้ แต่สังเกตดูว่า ถ้าสโนที่หันน่ารับทิศเหนือละลายเร็ว เพราะเหตุว่าพระอาทิตย์อยู่ข้างเหนือ ฟากข้างทิศใต้แล้วอยู่ขาวดาดไปทั้งนั้น พอขึ้นมาตามทางหน่อยหนึ่ง เหลียวหลังลงไปแลเห็นเปนกำแพงทำด้วยน้ำแข็งก่อกั้นหนทางที่เราขึ้นมาแล้วสูงเทียมฟ้า ถ้าเวลาถูกแดดเข้าก็ฉายแวบวาบ, เปนสีเขียว, น้ำเงิน, ขาว, ระคนปนกันตามที่ลึกที่ตื้น วันนี้ได้เห็นมีขึ้นน่าชัดเจนยิ่งกว่าที่เห็นมาแต่ก่อน เพราะเหตุที่ยอดเขา

นั้นหาต้นไม้มิได้เลยแต่สักต้นเดียว เปนหญ้าเปนมอส จะหาให้สูงถึง ๔ องคุลีก็ไม่ได้ เหตุด้วยน้ำแข็งแลสโนทับอยู่เสมอพึ่งจะเปิดขึ้น ที่ยังปกคลุมปิดอยู่ก็มี เมื่อจวนจะถึงที่น้ำต่อกันนั้น ลำธารแคบเข้าทุกที ๆ บางแห่งสายน้ำกัดศิลาลงไปจนเปนเหว บางแห่งก็ไหลลอดมาใต้ก้อนศิลาฤๅแผ่นสโนที่หนา จนกระทั่งเห็นว่าหายเงียบไปแล้ว ก็ไปถึงแอ่งน้ำ เหมือนสระใหญ่ ๆ มีสโนเกาะอยู่รอบ น้ำตกจากสโนนั้นลงในแอ่ง แล้วก็ไหลตกไปตามลำธาร เมื่อขึ้นไปต่อไปอีกก็ไปพบแอ่งอย่างนั้นอีกร่ำไป นึกว่าน้ำหมดแล้ว สองครั้งสามครั้ง คราวนี้พอจะถึงที่แบ่งกันจริงเข้า มีศิลาเปนเนินนูนอยู่กลาง ข้างหนึ่งก็เปนแอ่งน้ำ อีกข้างหนึ่งก็เปนแอ่งน้ำ สโนเกาะอยู่ที่ฝั่งแอ่งข้างไหนก็ตกลงในแอ่งนั้น ต่างคนต่างไหลลงไปจากแอ่งนั้นคนละข้าง แบ่งกันเท่านั้นเอง ใช่ว่าจะมีห้วยเขาน้ำพุน้ำโจนอะไรไม่มีเลย แบ่งกันเตี้ย ๆ ต่อพ้นแอ่งทั้งสองข้างนั้นลงไปจึงต่างคนต่างมีน้ำพุ ซึ่งไหลมาจากสโนหว่างยอดเขาข้างบนซึ่งไม่สูงเท่าไร คราวนี้ขาลงแรกก็ไม่สู้ชัน ต่อมาหน่อยหนึ่งจึงค่อยชันขึ้น แต่ทางทำง่ายเหตุด้วยไม่มีก้อนศิลาใหญ่โตเกะกะ เปนหว่างเขานูนลาดลงไปจนกระทั่งถึงพื้นทเลสาบ จะหาต้นไม้ใบหญ้าอะไรไม่มี นอกจากต้นที่คล้าย ๆ ซะคราม อันงอกอยู่ในหว่างศิลา แลดูเหมือนพื้นหญ้าแต่หยุ่น ๆ อ่อน ได้ยินว่าที่นี่ช่างไม่มีประโยชน์อะไรเลยแต่สักอย่างเดียว แลไม่มีคนเลยแต่สักคนเดียว ถนนตัดลงมาวนเวียนเหมือนอย่างขนมไส้ไก่ แลดูตั้งแต่ข้างบนก็เห็นจนกระทั่งถึงถนนข้างล่าง เมื่อลงมาข้างล่างแล้ว แลขึ้นไปข้างบนเห็นรถที่ตามเราลงมาเวียนเปนแถว ฝุ่นพุ่งมา ต่อเมื่อจวนจะถึงโฮเตลจึงได้เห็นว่า ที่ไหน ไม่เปล่าจากประโยชน์ทีเดียว ต้นหยุ่น ๆ นั้นเองเปนตัฟไซเปนถ่านทั้งสิ้น เขาขุดขึ้นมาตากไว้ เลยเปนกองถ่านใหญ่อยู่ที่นั่น ต่อเมื่อจวนจะถึงโฮเตลจึงได้มีบ้านเรือนแลไร่หญ้า โฮเตลนี้เล็กแต่ก็พออยู่สบายได้ หันน่าลงทเลสาบ ซึ่งเข้าไปตัน แต่มีวิวงามดี

เมื่อปัดฝุ่นลอองหมดแล้วลงไปเดินเล่น ซื้อของที่ร้านเล็กเขาตั้งขาย แล้วเดินกลับมาที่เนินหญ้าชานเขาข้างโฮเตล พอมาพบยายแก่สองคน ที่แกยิ้มแย้มแจ่มใสพ่อเจ้าพ่อคุณ เมื่อไปร้านนั้น เลยพากันมานั่งในไร่หญ้า แกพับเพียบดีเหมือนคนไทยเราทั้งสองคน การนั่งพับเพียบนั้น ฝรั่งนั่งเปนแท้ ๆ ไม่ใช่ขาแขงเว้นแต่ไม่เคยนั่ง ถ้าเวลาไม่รู้ตัว เผลอไปก็นั่งได้ดี ๆ ตั้งใจจะนั่งสนทนาเรื่องราวอะไรกับแกแต่ขัดข้องด้วยภาษา พระยาชลยุทธเปนล่ามก็ร้องว่าเหลือสติกำลัง เหตุด้วยแกเปนชาวบ้านนอกแท้ มีไม่เข้าใจมาก ไม่เข้าใจฤๅไม่รู้จักแกม ๆ กัน เปนต้นว่าถามว่ามันแกปลูกได้ไหมที่นี่ แกไม่เข้าใจคำที่เรียกว่ามันนั้นทีเดียว ไม่รู้ว่ารูปพรรณสัณฐานอย่างไรเพราะแกไม่เคยปลูก ได้ความแต่ว่า ยายคนหนึ่งผัวเสียมีแต่ลูก ได้ทำหญ้าบ้าง ปลูกผักบ้าง มารับจ้างที่โฮเตลนี้บ้าง อีกคนหนึ่งนั้นผัวแกอายุถึง ๘๐ ต้องทำเลี้ยงผัว ขันแต่เมื่อถามถึงอาหารว่าแกกินอะไร พูดถึงเรื่องกินน้ำลายเต็มปาก เห็นได้ว่าแกนึกอร่อย ตกลงเปนได้ความว่า ไม่ว่าอะไร ขนมปังเปนพื้น นมบ้าง เนยบ้าง ผักบ้าง ปลาห่าง ๆ จึงจะได้กิน เพราะหาไม่ใคร่จะได้ ได้ให้เงินคนละ ๑๐ โครน ดีใจโดดเข้าเกี่ยวไล่จับมือ บรรดาใครที่นั่งอยู่นั่นจับมือหมด พอจับมือเสร็จแล้วก็ร้องไห้ง ถึงน้ำตาไหลต้องเอาชายเสื้อซับ ร้องไห้นั้นด้วยความดีใจ ว่าไม่เคยหาได้มากคราวเดียวถึงเท่านี้เลย ระพูดกันต่อไปอีกก็ถึงเวลากินเข้าจึงได้เลิกขึ้นมากินเข้า

วันนี้ปรอทกลางแจ้ง ๖๐ ดีกรีฟาเรนไฮต์ ๑๖ ดีกรีเซนติเกรด ลืมพูดถึงมาตามทางวันนี้ เห็นแผ่นเหล็กวิลาดเคลือบสีเขียวสีแดงกว้างสักสองนิ้วเหลี่ยมติดทแยงมุมตลอดหนทาง ไม่ว่ากับต้นไม้ฤๅศิลา ติดพอตาแลเห็นมีตัวที่อ่านเห็นได้ว่า เคาอิล แปลว่าเหล้าฟองของนายเค่า มันช่างอุส่าห์พยายามติดได้ตลอดหนทาง สำหรับยอกขายเหล้าเบียเท่านั้น นั่งดู ๆ น้ำพุมา ย่นว่าทำไมจึงจะได้ไปไว้บ้างกอถ

สักอันหนึ่ง พระยาชลยุทธถามว่าจะเอาไปตั้งที่ไหน พ่อบอกว่าจะเอาไปตั้งที่ดอนเมือง แล้วคราวนี้เลยชำระต่อไปอีกว่า จะคิดทำอะไรคิดสมยติข้ากันเรื่อย ที่จะเอาไปตั้งดอนเมืองนั้น เพราะเหตุที่จะไม่ให้เสียที่นา ด้วยที่ดอนเมืองทำนาไม่ได้ ตั้งที่นั่นแล้วก็ต่อท่อเอาน้ำมาใช้ในบางกอกตลอดจนถึงเมืองสมุทปราการ ตัดทางต่อถนนสามเสนขึ้นไปจนถึงดอนเมือง ขี่รถโมเตอคาร์เล่นได้ รถรางก็คงมี แต่จะต้องมีข้อบังคับ ห้ามไม่ให้ใครไปสร้างพระเจดีย์ฤๅพระบาทให้รกเต็มไป วัดหลวงคงต้องมีให้มีแต่วัดหลวง คงต้องมีวังมีฮ๊วก ว่าเสียเพลิน ตกลงเปนน้ำใช้ในบางกอกบริบูรณ์ ที่นอรเวมันมีน้ำพุมากเกินต้องการไป ที่นาไม่ใคร่มี ข้างเราช่างขาดน้ำเสียจริง ๆ ถ้าแลกกันเสียบ้างก็จะดี พ่อจะรับยกที่นาชายป่าแขวงเมืองนครนายกให้ เอามาตั้งที่เมืองนอรเวก็จะดีกว่าของเดิมเสียมีถม ตกลงเปนเราได้กำไรกว่านั้น

คืนที่ ๑๒๒

เรืออัลเบียน

วันศุกรที่ ๒๖ กรกฎาคม

เวลาเช้า ๔ โมงออกจากโฮเตลโบรฟอนมาตามทางเลียบลงข้างทเลสาย ที่อยู่น่าโฮเตล เรียกชื่อว่าเรอลดัลโลวันเดด แคบแต่ยาวมาก พอเลี้ยวเหลี่ยมซึ่งอ้อนเขาที่ตั้งโฮเตล ก็ถึงโรงที่ยายแก่ที่ให้เงินเมื่อวานนี้ เปนโรงเล็กนิดเดียว มีไร่แคบ ๆ ปลูกผักอยู่สักสองกระทง ออกมายืนโบกไม้โบกมือปลื้มใหญ่ ตาผัวก็ออกมายืนอยู่ด้วยแก่มาก ช่วยโบกมือเหมือนกัน ทางเลียบมาข้างทเลสายนั้นจนถึงที่แคบ กลายเปนลำธารขนาดใหญ่ แล้วก็เรียวเข้าไป ที่ปากธารนั้นมีสพานข้าม ทางที่มาต่ออีกก็เลียบลำธารนั้นมา ลดต่ำลงทีละน้อยเปนคั่นยาว ๆ หว่างเขากว้าง มีไร่หญ้าข้าพื้น เมื่อต่ำลงมาอีกมีไร่มันแลโอ๊ตบ้าง จนกระทั่งถึงที่เขาแห่งหนึ่งเปนสันเขาต่ำ ๆ น้ำกัด

เซาะลงมาเปนคั่น ๆ ลึกแลน้ำแรงมาก ที่ตรงนั้นเขาเปนแท่งทึบ ทางต้องตัดน่าผาเข้าไปรถเดินมาในใต้เขา แต่ไม่ใช่เปนปล่องข้างริมลำธารเปิด เปนที่งามประหลาดมาก ลงปลายถึงต้องเข้าปล่องแห่งหนึ่ง ถัดนั้นมาค่อยลงชันมากเข้าตามลำดับ จนถึงโฮเตล บรัตลันด์สตาเลน ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งทเลซุลดัลสวันเดต พักกินเข้ากลางวัน เปนระยะทาง ๔๐ กิโลเมเตอ

ทางที่มาวันนี้ เปนทิศตวันตกเฉียงใต้ รับลมพัดจัด ทั้งอากาศวันนี้มัวไม่เห็นดวงพระอาทิตย์มาแต่เช้าหมอกคลุมตามยอดเขา ทั้งสูงทั้งต่ำเย็นเยือกหนาวออกจะสั่น ๆ เพราะไม่ได้แต่งตัวหนาอย่างเช่นแต่ก่อน ด้วยประมาทว่าเมื่อวานนี้ไม่หนาว เขาที่รับทิศตวันตกเฉียงใต้เปนศิลาเกลี้ยง แต่ต้นหญ้าก็ไม่ใคร่ขึ้น แถบตวันตกเฉียงใต้แล้วต้นหมากรากไม้อะไรไม่ใคร่มีทั้งสิ้น

กินเข้ากลางวันแล้ว ลงเรือที่ท่าน่าโฮเตลนั้นเอง ออกเรือเวลาบ่าย ๒ โมง ๕ นาที มาในทเลสาบ ทเลสาบแห่งนี้เหมือนกับฟยอดหน้าตาช่างน้ำเค็มเสียจริง ๆ เรือที่มาเปนเรือเดินไปรสนีย์ เขาเดินวันละสองเที่ยว ไปสองชั่วโมง มาสองชั่วโมง เปนเที่ยวละ ๔ ชั่วโมง สองเที่ยวก็เปนแปดชั่วโมง เพราะเหตุนั้นเราจะจ้างเขาแต่เฉพาะก็รับไม่ได้ เหตุด้วยเวลาไม่พอ ทั้งเมล์เขาต้องเดินเปนกำหนด เวลาเคลื่อนคลาดไม่ได้ด้วย จึงต้องลงปนกันมากับคนโดยสานอื่น ๆ แต่เราได้รีเซอฟที่นั่งไว้ซีกหนึ่ง เรือออกจะคร่ำ ๆ ไม่มีเก๋ง ต้องแวะรับเมล์ส่งเมล์สองแห่ง ทางในน้ำ ๒๒ กิโลเมเตอ เดินสองชั่วโมงเต็มจึงถึงฝั่งท้ายทเลสาบต่อลำธารเรียกชื่อว่า โอเซน หยุดกินน้ำชาที่โฮเตล พอผ่อนเวลาให้เขาได้ขนของหีบผ้าหีบผ่อนขึ้นบรรทุกรถ รถต้องเปลี่ยนสำรับใหม่ เล็กลงกว่ารถที่ใช้ตอนโน้น ได้ออกเดินเวลาบ่าย ๕ โมง ทางต่อมานี้เปนหว่างเขากว้าง มีที่แผ่นดินอันอุดมดี ตอนแรก ๆ เปนป่าไม้สน ป่าปลูกตอนล่างลงมาเต็มไปด้วยทุ่งหญ้าป่าพื้น ไร่มันไร่ผักนาเข้าโอ๊ต เข้าบาเล มีคนมากรายลงมาตลอดทาง แต่ทางที่เรามาต้องขึ้นขึ้นบนไหล่เขา สูงทั้งขึ้นทั้งลงตอนหนึ่ง พอตกชาย

เช้าก็แลเห็นฟยอด มีหมู่บ้านร้านรวงแน่นหนา พอใช้อยู่ ตำบลท่านี้เรียกว่าซันด เรืออัลเบียนมาจอดชิดตลิ่งทีเดียว ลงสมอ ๒๕ วา แต่ยังต้องโยงท้าย ด้วยเหตุว่า กลัวเรือหันจะฟาดตลิ่ง น้ำลึกถึงเพียงนี้ มาถึงเรือเวลาทุ่มหนึ่ง ระยะทางตั้งแต่ โอเซนมาถึงซันด์ ๑๙ กิโลเมเตอ รวมเปนระยะทางที่เดินวันนี้ถึง ๘๑ กิโลเมเตอ อยู่ข้างไกลกว่าทุกวันแลออกจะเหนื่อย ๆ ด้วย แลหนาวเรื่อยจนตลอดค่ำ ทางที่เรือ มาเขาว่าสบายดีไม่มีคลื่น

การเดินทางด้วยรถม้าในเมืองนอรเวนี้ ราคาถูกมาก ตั้งแต่เดินทางมา จน กระทั่งถึงวันนี้ เงินที่ใช้จ่าย เท่ากันกับเช่ารถไฟพิเศษ ตั้งแต่ออสเตนด์มาเมือง แฮมเบิควันเดียว

วันนี้ได้ไปกินผักดองที่ชาวเมืองนี้ดอง รสชาติเหมือนผักดองของเรา ไม่เปรี้ยว หรืออย่างเช่นผักดองฝรั่งเลยเกิดอยากกินเข้ากันขึ้น จะกินกับอะไรก็หมดทุนเหลือแต่ น้ำพริก ฝเอินมาถูกคนครัวในเรือเขาเตรียมจะทำแกงเกอรีกุ้งเล็กที่เรียกว่า ชริมป์ ลูกไปขอแบ่งมาให้กินกับผัก ที่หลังเจ้าคนครัวนั้นเกิดศรัทธาขึ้นมาเอง เอามาให้ อีกมาก เลิกแกงเกอรี ผักจะถามหาซื้ออีกก็ไม่ได้ ได้มาครึ่งขวดกินกันหมด อร่อย เอิกยานกันเต็มที่เลยไม่ได้กินอื่น พอมาถึงเรือสักหน่อยหนึ่งก็ได้ออกเรือเดินทาง ต่อมา เรือถึงสตาวังเคอเวลา ๕ ทุ่ม ปรอทกลางแจ้ง ๕๕ ฟาเรนไฮต์ ๑๓ เซนติ เกรด กลับหนาวไปอีกได้

คืนที่ ๑๒๓

เรืออัลเบียน เฟลกเกฟยอด

วันเสาร์ที่ ๒๗ กรกฎาคม

ฝนตกมาแต่เช้า ยอกฤกษ์ไม่ดี จะรอให้ฝนหายก็ไม่หาย ฝนตกจน ๔ โมง ต้องขึ้นทั้งฝน ครั้นจะรอช้าไปอีกเรือจะอ้อมไปรับไม่ทัน แต่โฮเตลวิกตอเรียอยู่ตรง

ท่าที่ขึ้น พอขึ้นถึงก็ไปพักโฮเตล รอจะให้ฝนหายก็ไม่หาย ที่โฮเตลนี้ก็พอใช้มีลิฟต์ แลห้องได้ห้องมุมสบายดี ฝนไม่หายแน่แล้ว ต้องขึ้นไปทั้งฝน แต่รถที่เขามารับเปนรถดีใหม่เอี่ยม เขาทำขึ้นรับเสด็จกิงฮอกอน ซึ่งเสด็จมาเมื่อปีกลายนี้ พอครบบรรจบรอบปีเมื่อวานนี้ เปนรถบุแพรต่วน มีโคมเปนมงกุฎแลตราแผ่นดินที่ข้างรถ ปิดฝนได้

แรกออกตรงไปที่วัดโบราณ ซึ่งได้สร้างตั้งแต่เมื่อคฤสต์ศักราช ๑๑๐๐ ตอนล่างเปนศิลา ไม่เล็กแต่ไม่ใหญ่นัก ทำเกลี้ยง ๆ ที่ที่จะพึงดู มีธรรมาศน์ไม้สลักเปนตัว ๆ เด่น ทาสีอย่างสด คล้ายของไทยเรา ถัดขึ้นไปที่น่าพระ มีไม้กางเขนไม่มีรูปพระเยซู หม่อมนเรนทร์แปลว่าเขาจะเลิกความพยายาท ก็ซอยกลดีมีกรอบลายสลักเปนรูปคนเด่นอย่างเดียวกัน ข้างในเขียนปางพระเยซูต่าง ๆ เปนของแฟมิลีโบราณทำบุญอย่างสร้างพระ ติดไว้ในห้องสองข้างซึ่งเปนที่พักอาจารย์ผู้เทศนา เข้าใจกันว่าแต่เดิมคงติดไว้ข้างนอก พึ่งเลื่อนเข้าไปไว้ภายหลัง มีที่ดูอยู่เท่านั้น ออกจากวัดฝนยังตกอยู่ จึงได้ไปแวะที่ห้างช่างทอง ซื้อถ้วยลงยาถ้วยหนึ่ง นอกนั้นก็เครื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ

พอฝนหายรีบออกจากห้างขึ้นรถเปิดประทุนไปเที่ยวดูเมือง คนขับรถเขาเปนคนเคยขับรถที่นั่งเมื่อเจ้าแผ่นดินเสด็จ เขาเอาแผนออกมากาง พาขึ้นไปตามเนินจนถึงที่สูบน้ำสำหรับมาใช้ในเมือง

เมืองสตาวังเคอนี้ แปลกจากที่อื่น ๆ ในเมืองนอรเวทั้งสิ้น คือห่างจากภูเขาขนาดสูงใหญ่ที่ควรจะเรียกว่าบรรพตฤๅศิขร เปนแต่ลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ คล้ายประเทศยุโรปอื่น ๆ โดยมาก แปลกอยู่แต่มีก้อนศิลามากเกลื่อนกลาด ที่ตัวเมืองคือตลาดตั้งนั้น เปนที่สูง ๆ ต่ำ ๆ กว่ากัน มากกว่าตอนข้างบน ถนนมักจะชันแลไม่สู้กว้าง แต่ท่าเรือลงเขื่อน เรือกำปั่นจอดได้มาก มีโรงไว้สินค้าแลที่บรรทุกสินค้า การค้า

ขายของแร ทำนองเยอรเคน แต่น้อยกว่า มีตลาดนัดขายกันกลางแจ้ง คนประชุมแน่นตั้งพัน บ้านเรือนก็เปนตึกเปนเรือนไม้ทำนองออคเด แต่วิลลามีน้อยกว่ากัน ดูหน้าตาเมืองใหม่กว่า ขึ้นไปข้างหลังเมืองมีที่ราย เปนลูกเนินต่ำ ๆ มีไร่ผักสารพัดทุกอย่าง จนถึงแคเบชก็ปลูกได้ เพราะเหตุนั้นสตาวังเคอจึงเปนที่ทำผักดองได้ แต่บางตอนทุ่งหญ้าไม่สู้ดี เขาลำดับก้อนศิลาเปนกำแพงกั้นเปนคอก ๆ ไปเหมือนอันนา เปนที่เลี้ยงสัตว์โคแลม้า มีบึงใหญ่เปนที่สำหรับขังน้ำ ฝังท่อมาแต่ลำธารที่ไกลให้น้ำมาขังอยู่ในบึงนั้น แล้วจึงสูบขึ้นไปบนสระอันก่อด้วยศิลาสองสระติดกันตั้งอยู่หลังเนินสูง แล้วฝังท่อจากสระนั้น ลงไปใช้ในเมืองทั่วไป ที่ขอบสระนี้ แลเห็นหมู่เมืองได้ถนัด หมู่บ้านเรือนโตประมาณหนึ่งในสามของเมืองเยอรเคน แต่จำนวนพลเมืองว่ามีถึงสามหมื่นเศษ เปนเมืองที่ ๔ ในนอรเว คือคริสเตียเนียเปนที่ ๑ เบอรเคนเปนที่ ๒ ทรอนด์เยมเปนที่ ๓ ที่นี่เปนที่ ๔ เขาจะพาให้ไปดูหลังเนินอีกเนินหนึ่ง รถขึ้นไม่ถึง ไม่มีต้นไม้ มีแต่ตึกอยู่หลังหนึ่งเปนเรสเตอรองต์ เห็นไม่คุ้มค่าเดินจึงไม่ขึ้นไป กลับลงมาขับรถดูในเมือง พอจวนถึงก็ฝนตกอีก ถึงโฮเตลพอดี เลยนั่งอยู่เปล่า ๆ ที่โฮเตลจนถึงเวลากินเข้ากลางวัน

เวลาบ่าย ๓ โมงขึ้นรถไฟ ออกจากสตาวังเคอ รถสายนี้แปลกกันกับรถสายข้างเหนือ นั่งสบายดี แต่ระยะทางที่มานั้นเปนต่าง ๆ

แรกออกมาตามหลังลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ อย่างเช่นที่ไปเห็นที่สระขังน้ำ มีไร่เข้าไร่ผักไร่หญ้าบริบูรณ์ตลอดมา แล้วเลียบลงริมฟยอดข้างหนึ่ง ทเลสาบข้างหนึ่ง มีเขินที่ตื้นอยู่หว่างกลาง ซึ่งรถไฟเดินมานั้นเล็กนิดเดียว ที่หลังคอดเข้า ๆ จนติดถึงกัน ต่อมาอีกเปนศิลาลูกมอเตี้ย ๆ ไม่มีต้นไม้ ใบหญ้าอะไร มีน้ำขังเปนหว้ง ๆ มีบัวสายขึ้นบ้างก็มี ลูกมอนั้นค่อยสูงขึ้นทุกที ๆ ขึ้นที่มีศิลาก้อนโต ๆ อย่างเล็กเท่าลูกนิมิตจนกระทั่งลูกใหญ่ ๆ เช่นที่เรียกกันว่าศิลาลูกบาตรมักจะรวนกลมโดยมาก ตั้งอยู่บน

หลังลูกมอนั้น เหมือนคนแกล้งยกไปตั้งไว้ ไม่ใช่แต่มีแห่งหนึ่งสองแห่ง มีตั้งร้อยแห่ง บางแห่งก็เหมือนกับจะพลัดตกลงมา แต่ก็อยู่ได้ ต่อนั้นมาคราวนี้เปนขึ้นเขา มีลอดถ้ำสามแห่ง เลียบลำธารบ้างทเลสาบบ้าง เปนเขาศิลาซันโกรกบ้าง เปนลานหญ้าที่บ้านเรือนคนตั้งบ้าง บางแห่งก็เปนลำน้ำใหญ่มีที่ดินกว้าง มีไร่ มีนา บางแห่งเปนทุ่งกว้างเปล่า พื้นแผ่นดินเปนศิลาเต็มไปหมด เพาะปลูกอะไรไม่ได้ มีแต่ถ่านที่ขุดจากแผ่นดิน บางแห่งก็เปนที่หญ้าไม่สู้อุดมดี มีศิลามากจะหวดตัดไม่ถนัด ก็ใช้เปนที่เลี้ยงแกะเลี้ยงโค กั้นศิลาเปนคอก ๆ ลงตอนปลายเมื่อถึงกึ่งทางมาแล้ว เปลี่ยนเปนขึ้นเขาสูง ๆ ที่ซับซ้อนกันมาก ๆ เขาเข้ามาเตรียมจุดตะเกียง จึงได้ความว่าจะต้องลอดปล่องถึง ๔๔ ปล่อง ดูเหมือนรถไฟในเมืองนอรเวไม่ระอิดระอาในการที่จะต้องเจาะปล่อง ดีกว่าที่จะต้องขึ้นขึ้นไปบนหลังเขา เหตุที่เขาไม่ได้เปนเขาสันยาว ๆ เปนเขายอดแหลม ๆ สูง ๆ ทั้งนั้น ถ้าจะไปตามไหล่เขาที่สูงไม่เจาะปล่องคงจะเติมดินไม่ได้ และจะทำสพานก็เปลืองกว่าเจาะ จึงได้ใช้เจาะเสียเปนพื้น ปล่องยาว ๆ ก็ไม่มากสักเท่าใด เปนปล่องสั้น ๆ โดยมาก ภูมิประเทศก็เปนอย่างขึ้นเขา เช่นเราไปด้วยรถม้า แต่เราไปขึ้นตามสายน้ำวก ๆ เวียน ๆ จนกระทั่งถึงสันเขาน้ำตกอีกข้างหนึ่งก็ได้สายน้ำลงไป ทางรถม้าเปนเช่นนี้ทั้งนั้น ถึงทางที่รถไฟมานี้ ก็มีทางรถม้าตลอดทั่วทุกแห่ง แต่รถไฟไม่เดินตามสายน้ำสายเดียว เดินตัดสายน้ำหาทางตรงผ่านลงมา จึ่งได้เปลี่ยนทเลสาบเปลี่ยนลำธารเปลี่ยนเทือกเขาย่อย ๆ พบบ้านเรือนคนที่เปนแขวงอำเภอมีสเตชั่น เปนตำบล ๆ มา รวมเปนทาง ๑๕๐ กิโลเมเตอร จึงถึงเฟลกเกฟยอดซึ่งเปนท่าเรือ

วันนี้หมอกลงมากกว่าเมื่อวานนี้อีก ฝนก็ตกพรำอยู่เสมอไม่มีเวลาหยุด ไม่ได้เห็นดวงพระอาทิตย์ มามีแดดสักอึดใจเดียวเมื่อจวนจะถึงท่า เขาที่อยู่ใกล้ ๆ ก็แลไม่เห็นด้วยหมอกบัง เพราะฉนั้น การเดินทางวันนี้ไม่สนุก ที่เฟลกเกฟยอดมีบ้าน

เรือนมากอยู่ ครึกครื้นกว่าที่ออสโล แต่ได้ตรงลงมาเรือทีเดียว ถึงเรือเกือบ ๒ ทุ่ม เจ้าพระยาสุรวงษ์ขึ้นไปรับที่สเตชั่น บอกว่าคลื่นมาก ไม่ได้กินเข้ากลางวัน หมอกก็ลงจนแลไม่เห็นฝั่ง มาถึงปากช่องฟยอดเวลาย่ำค่ำ กับทันเกือบจะไม่เข้ามา ด้วยเหตุว่ามืด เดิมกำหนดว่ามาลงเรือแล้วจะออกเรือไปคริสเตียนซุนด์ แต่ออกไม่ได้ เหตุที่หมอกมืดไปหมด แลไม่เห็นทาง ตกลงเปนจะรอจนเวลาเดือนขึ้นจึ่งจะออก ถ้าหากว่าอากาศดีจึ่งจะแวะคริสเตียนซุนด์ ถ้าอากาศไม่ดีก็จะเลยไปทีเดียว เวลา ๒ ทุ่มเศษ ฝนตกถึงดังเสียงซ่า ไม่ตกกระชิบ ๆ อย่างฝรั่ง แต่ก็ไม่ช้าเท่าไรเลยกระชิบอย่างฝรั่งต่อมา

คืนที่ ๑๒๔

เรืออัลเบี้ยน เบรวิก

วันอาทิตย์ที่ ๒๘ กรกฎาคม

วันนี้พระอาทิตย์แจ่มใส ในเก๋งเรือถึงร้อน ต้องเปิดหน้าต่างประตูแรกเมื่อตอนเช้ามีคลื่นแคลง พอลับแหลมคลื่นก็สงบ เรือมาถึงปากช่องลังเคซุนด์ เวลาบ่าย ๓ โมง ช่องนี้เรียกตามชื่อเมืองที่ตั้งอยู่ปากช่อง เวลาแรกจะเข้ามาเปนศิลาต่ำ ๆ สูงพ้นน้ำสักหน่อยหนึ่งดาดไปทั้งนั้น ช่องก็แคบเกือบจะติดเรือสองข้าง ถ้ามาค่ำไปอีกเปนเข้าไม่ได้จริง ๆ ขึ้นมาในฟยอดไม่มากนัก มีบ้านเรือนรายตลอด ภูเขาในฟยอดนี้เหมือนกับที่ไหน ๆ คือไม่เปนเขาสูง เปนเนินลาด ๆ ขึ้นไปจนเปนเขาลาด มีไร่หญ้าไร่ผักแลนา ป่าไม้ ตลอดจนกระทั่งถึงเบรวิก เรือขึ้นมาจอดพ้นเมืองหน่อยหนึ่งแลดูราวกับหัวเรือจะตำเขา เพราะต้องจอดริมตลิ่ง แต่กระนั้นน้ำยังลึกเปน ๑๘ วา เรือที่เขาไปมาเปนเรือเมล์ทันเขาจอดเทียบตลิ่งทั้งนั้น เปนท่าของเขาสำหรับประจำ เวลานี้มีเรือไฟจอดอยู่สองลำ

วันนี้พ่อเปิดออฟฟิศมาตั้งแต่เช้า ด้วยนับว่าเปนวันว่างจนเวลาบ่าย ๕ โมง จึงได้ไปขึ้นบก ขึ้นฟากขวาก่อน เขาเรียกสตัตต์เชลเล มีบ้านเรือนก็มากอยู่ ขายเข้าขายของกัน เว้นแต่วันนี้เปนวันอาทิตย์ปิดหมด มีเปลือกไม้เปนสินค้าสำหรับย้อมผ้ามาคอยบรรทุกเรืออยู่มาก รถก็มีแต่ไม่ได้ตระเตรียม เขาไปเตรียมไว้ข้างฝั่งซ้าย ซึ่งเปนเมืองเขื่องกว่า แลเปนที่ตั้งสเตชั่นรถไฟ ข้ามจากฝั่งขวามาขึ้นฝั่งซ้าย ขึ้นรถไฟไปเที่ยว คนขับรถพาไปดูสเตชั่นรถไฟก่อน ที่เปนอย่างที่เรียกว่าตึกงามของเมืองนี้ เปนตึกห้าห้องไม่โตเท่าไร แล้วจึงกลับลงมาเลียบทเล ไปข้ามสพานออกไปที่เกาะ ที่เกาะนี้เปนเขาไม่สูงเท่าใด มีวัดตั้งอยู่บนยอด เปนวัดฝากระดานค่อนจะอยู่ข้างเขื่องหน่อย โตกว่าวัดที่ต่ำขาว โดยมากวัดที่นี่เหมือน ๆ กัน เก่า ๆ กัน อย่างก้ามะลอ ๆ ซึ่งพ่อหาความไว้เสีย ว่าเห็นจะปรุงขายเหมือนขายเรือนเปนหลัง ๆ คนขับรถถือว่าเปนสำคัญที่งามแห่งหนึ่ง จึงพาขึ้นไปรอบโบสถ์ แล้วจึงข้ามกลับมาที่เมือง ที่เชิงสพานที่ข้ามมานี้ มีพวกซัลเวชั่นอามีกำลังตีสีซอร้องเพลงอยู่ที่ตรงนั้น ได้หยุดดูหน่อยหนึ่ง เรื่องซัลเวชั่นอามีนี้ เปนโซไซเอตีใหญ่อันหนึ่ง ซึ่งมีผู้เรี่ยรายออกเงินให้เปนกำลัง มีผู้ที่เข้าเปนกองทัพนั้น ไม่ว่าชายหญิงเด็กใหญ่ ชาติใดภาษาใด การของพวกนี้คือจะขัดขวางห้ามปรามความประพฤติชั่วของคนเปนอันมาก มีกินเหล้าเมาเปนต้นเปนประธาน จนตลอดความประพฤติชั่วต่าง ๆ ใช่จะห้ามปรามด้วยกำลังฤาอำนาจแผ่นดินอย่างหนึ่งอย่างใด ใช้ร้องเพลงสีซอเป่าแตรให้ฟังอ่อนหวานฤาให้หนวกหูรำคาญ สุดแต่ที่ไหนมีการเลี้ยงเหล้าเลี้ยงยาฤาเล่นอะไรเปนการชั่ว ก็ยกกองทัพเข้าไปยี่สิบสามสิบคน ไปร้องเพลงเป่าแตรอะไรให้หนวกหูฤาให้อ่อนใจ แล้วเทศนาถึงความชั่วเหล่านั้น เขาว่าความประพฤติของพวกเหล่านี้มีประโยชน์ได้จริงเปนอันมาก แต่เปนความลำบากต้องกรากกรำ ทนทานไปอยู่ในที่ซึ่งคนเลว ๆ ประชุมกัน จึงได้ต้องตั้งตำแหน่งมีนายพล นายพัน นายร้อย เหมือนอย่างทหาร แต่ผู้หญิง

ก็เปนได้ แล้วมีการแห่แหนอะไรต่าง ๆ เรื่องราวนั้นเปน "อีน" อย่างฝรั่งทั้งนั้น ที่พ่อเห็นวันนี้ มีผู้ชายสีซอคนหนึ่ง ผู้หญิงผู้ใหญ่สักสามคนสี่คน นอกนั้นก็เปนเด็ก สักเก้าคนสิบคน เปนเด็กผู้หญิงโดยมาก ร้องป่าว ๆ มีคนล้อมดู ส่วนเมืองนี้บ้านเรือน เปนฝากระดานทั้งนั้น ตั้งซอกแซกไปตามหว่างเขา มีอ่าวเข้าไปสำหรับจอดเรือเล็ก ได้มาก ถนนทางลดเลี้ยวเคี้ยวคดจำยาก ลงปลายก็เปนขึ้นเขา เปนทางที่จะไปสเกียน ทางเดิมเมื่อยังไม่มีรถไฟก็เปนถนนทางเหมือนอย่างในนอรเวทั้งปวง คือผ่านทุ่งหญ้า ป่าไม้ไร่ผัก มีบ้านเรือนราย ๆ ห่าง ๆ เลยไป แลเห็นฟยอดเปนซอกเล็กซอกน้อย เมื่อถึงตพานข้างทางรถไฟข้ามบนแล้วพ่อลงเดินไปเที่ยวนั่งเล่นเดินเล่นในทุ่งหญ้า พบ ผู้หญิงมากกว่ามาก เขาว่ามีการประชุมอะไรกันอย่างหนึ่งข้างบน เห็นจะเกี่ยวแก่ การสาสนา จึ่งมีแต่ผู้หญิงมาก พบผู้ชายสักสองฤๅสามคนเท่านั้น เวลาเราไปนั่ง อยู่กลางทุ่ง ใครเดินมาถึงถนนตรงนั้นต้องหยุดหมด ประเดี๋ยวเดียวกลายเปนกองโต เห็นเขาดูพ่อมากแล้วพ่อก็เดินเข้าไปดูเขาบ้าง เลยถ่ายรูปด้วย ชอบกันมาก คนที่ นี่ถึงจะดูก็ไม่เบียดเสียดมุมมามอย่างพวกอิตาเลียน แลมีอัธยาไศรยดี ผู้ชายก็เปิด หมวกผู้หญิงก็คำนับ จะไปทางไหนถูกปาดอกไม้เสมอ ไม่แต่เฉภาะที่นี่ ที่ไหน ๆ ในประเทศนี้ ผู้หญิงแลเด็กเปนผู้สำหรับปา แลเอามาให้ก็มาก ตั้งแต่พอเรือมาจอด จนเวลานี้จะ ๕ ทุ่มแล้ว เรือเล็กมาจอดล้อมอยู่รอบเรือ ทั้งผู้ชายผู้หญิงเด็กผู้ใหญ่ ร้องรำทำเพลงต่าง ๆ เล่นกันอยู่กลางน้ำ มีเรือสตีมลอนช์บรรทุกผู้หญิงมาแล่นรอบ ๆ เรือหลายรอบ ลงปลายนำดอกไม้ช่อมาให้ มีรูปเมืองเบรวิก เขียนว่าเลดี้ออฟเบรวิก ให้กิงออฟไซแอม

วันนี้ช่างสบายเสียจริง ๆ ร้อนนั่งกลางแจ้งได้ ไม่หนาวจนตลอดเวลาดึก กำลัง พอดีที่อยากจะให้บางกอกเปนเช่นนี้ ปรอทกลางแจ้ง ๖๔ ฟาเรนไฮต์ ๑๘ เซนติเกรด เมื่อตรวจดูปรอทแล้วเช่นนี้ จึ่งนั่งปรารภกับกรมสมมต ว่านี่เราเปนอะไรไปเวลา ปรอทบางกอก ๖๐ เศษ นี่เราหนาวกันเต็มทีแล้ว ทำไมที่นี่กลับเห็นเปนพอดีได้

ข้อที่แต่งตัวหนากว่าอยู่บางกอกนั้นข้อหนึ่งแน่ละ แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังผิดสังเกตอยู่ จะเปนด้วยเคยไปได้บ้างฤๅอย่างไร กรมสมมตลงเนื้อเห็นว่า ถ้าเอาออกมาจากบางกอกก็ส่งขึ้นไปยนโกรคลีเห็นจะตาย จึงสันนิฐานว่า ทีก็จะออกเคยได้บ้าง มันจะลงรอยที่โลกข้างเหนือนี้มันหนาว เราไปถูกหนาวมากมาแล้ว เมื่อหนาวน้อยลงเราก็ว่าไม่หนาว โลกกลาง ๆ แถบข้างเรามันร้อน เมื่อร้อนน้อยลงเราก็ว่าเย็นฤๅหนาวเท่านั้นนั่นเอง

คืนที่ ๑๒๕

วันจันทร์ที่ ๒๙ กรกฎาคม

วันนี้เวลารถไฟเขากำหนดเช้า จึงต้องตื่นแต่เช้ามาขึ้นบก ไปที่สเตชั่นรถไฟที่คนขับรถพาไปดูเมื่อวานนี้ มีเจ้าพนักงานรถไฟผู้หนึ่งอ้างว่าเจ้าแผ่นดินรับสั่งให้มาดูเปนธุระตามเสด็จในรถไฟด้วย รถสายนี้เปนเมเตอเคช ตั้งต้นแต่คริสเตียเนีย มีทางแยกไปจากเลียร์ไปสวังสตรานด์ ทางหนึ่ง สายที่มาริมทเลมาแยกที่ครัมเมนไปกองสเบอคทางหนึ่ง มาแยกที่ฮลมสตรานด์ ไปวิตติงโฟส แยกที่เหนือเดินสเบิกไปไอดสโฟส ตราวนึ่งถึง ลาวิก ต่อขึ้นไปจนถึงสกินเปนที่สุดทางรถไฟ เราขึ้นที่เยรวิก รถไฟออกจากนั้นเช้า ๒ โมง ๔๗ เช้า ๓ โมง ๒๕ ถึงสกิน รถไฟสายนี้ ตัวรถแปลกกันกับที่อื่น แลจัดการอยู่ข้างจะดีมาก สอาดหมดจดแลสบาย ทางแรกมาเลียบทเลสาบ จนสุดทเลสาบแล้วมาทางบกล้วนจนใกล้สกินจึงแลเห็นปลายของฟยอด ซึ่งแลดูเหมือนลำแม่น้ำ มีเรือกำปั่นใบลำโต ๆ จอด รับประทุกไม้ไปส่งอิงค์ลันด์เปนพื้น ตอนข้างต่างเปนไร่เปนป่า มีบ้านเรือนคนรายตลอด เมื่อถึงปลายฟยอดจึงมีบ้านคนถี่ มีโรงจักรเลื่อยไม้ มีไม้น่าไม้กระดาน เสากองอยู่ริม

น้ำเปนอันมาก เมืองสกีนที่สุดทางรถไฟเปนเมืองใหญ่ มีจำนวนคนถึงหมื่นพันสี่ร้อย เปนเมืองเก่าตั้งมาช้านาน แต่ถูกไฟไหม้หลายครั้ง เดี๋ยวนี้เปนตึกมากกว่าเรือนไม้ มีห้างร้านตลาดเปนอย่างเมืองแท้ ลงจากรถไฟขึ้นรถม้าผ่านเมือง ไปลงเรือไฟในลำคลองนั้น เรือเปนเรือที่เราได้เช่าทั้งลำ ชื่อวิกตอเรีย ยาว ๑๐๐ ฟิต กว้าง ๑๗ ฟิต มีห้องบนดาดฟ้านั่งได้สบายดี ไปหน่อยหนึ่งถึงแก่ง แต่จะเรียกว่าแก่งเห็นจะไม่ถูก เปนที่น้ำตกกลางย่าน ด้วยน้ำข้างบนสูงเพราะมีเขาบังจึงตกสูง ในการที่จะเดินเรือไฟขึ้นไปให้ได้ เขาจึงได้ขุดศิลาเปนคลอง พื้นสูงขึ้นไปเปนชั้น ๆ สามชั้น มีประตูกั้นทั้งสามชั้น ข้างคลองแลพื้นคลองเปนศิลาแท่งล้วน เวลาเข้าไปในช่องคลองชั้นล่างแลเห็นประตูข้างบนเขินพ้นน้ำมีธรณี บานประตูใช้ไม้สนอย่างไม้ชำฉา เมื่อเรือเข้าไปในคลองแล้ว จึงเปิดน้ำจากช่องที่บานประตูให้ไหลลงมาหนุนเรือสูงขึ้น จนประตูหลังสูงกว่าน้ำอยู่เพียงศอกเศษจึงเปิดประตูน้ำเลื่อนเรือขึ้นไปทีละคั่น ๆ เช่นนี้ จนครบสามคั่น จึงถึงพื้นทเลสาบชั้นบน พื้นน้ำชั้นล่างกับชั้นบนผิดกันถึง ๓๒ ฟิต เพราะเหตุที่สายน้ำแรง จึงไม่ต้องรออยู่ที่ประตูนั้นช้าเท่าใด ประมาณสักครึ่งชั่วโมงก็ตลอดสามชั้น ทเลสาบชั้นบนเรียกว่า นอร์ดเซอ มีซีนะรีงามมาก ไปประมาณสองชั่วโมงเศษ จึงได้เลี้ยวขึ้นทเลสาบย่อมเรียกว่า ในโตดเดน ปากช่องที่จะเข้าในโตดเดนนี้ เล็กนิดเดียว เหมือนเอาเรือไฟแล่นไปในคลองที่แคบ ๆ ต่อไปอีกจึงค่อยกว้างขึ้น ๆ จนถึงตำบลในโตดเดน ซึ่งอยู่ที่สุดของทเลสาบ

ที่ตำบลในโตดเดนนี้ มีกัมปนีใหญ่ตั้งทำการอยู่ที่นั่นเรียกว่านอรส์ก ฮีโดร เอเลกตรีสก เควลสตอฟอักตี เซลสคาบ แปลว่า นอร์วีเยียนไฮโดร เอเลกตริก ไนโตรเยน กัมปนี ลิมิติด ชื่อมันแปลกเช่นนี้ เพราะเหตุที่เขาทำการแปลก คือจับธาตุไนตริกจากลมในอากาศด้วยแรงไฟฟ้า มาใช้เปนประโยชน์ดังจะกล่าวต่อไปข้างน่า ผู้ที่เปนไดเรกเตอของกัมปนีนั้น ชื่อ เอส. ไอเด ลงเรือมารับ เหตุด้วยกัมปนีนี้

พระยาชลยุทธมีหุ้นส่วนอยู่ในกัมปนีนั้นด้วย จึงได้บอกข่าวคราวมาถึง เขาจึงอยากให้พ่อได้เห็นงานที่ทำ ซึ่งตั้งแต่พ่อได้ยินข่าวก็อยากดูเปนกำลังอยู่แล้ว มิสเตอลอเรนต์เซนกงสุลเยเนอราลของเราที่ครีสเตียเนียก็มีหุ้นส่วนอยู่ในนี้ จึงลงมารับด้วยกัน ตั้งแต่พอแรกเข้าในโนโตเดนได้นั่งอธิบายเรื่องราวกันมาตลอดทาง มีแบบอย่างแลรูปมาให้ดูด้วย ถ้าไม่ได้สาธยายกันเสียก่อนเห็นจะยากที่จะเข้าใจได้ มันคล้าย ๆ กันกับโทรเลขไม่มีสาย

ที่จริงเขาได้บอกเชิญไปแต่ก่อนแล้ว โดยทางโทรเลข ให้เราพักอยู่ที่เรือนไดเรกเตอกัมปนี แลว่ามีรถโมเตอร์คาร์สองหลัง จะรับไปส่งที่ดีโนเซตซึ่งกำหนดไว้ว่าจะเปนที่ค้างคืน แต่พระยาชลยุทธไม่ได้เคยรู้จักกันกับมิสเตอไอเด แลไม่ได้เคยเห็นการที่นี่ว่าอย่างไร จึงเห็นไม่ยังควรจะรับ เตรียมกันไว้ว่าจะไปค้างดีโนเซตตามที่กะเดิม เรื่องรถโมเตอร์คาร์ก็กลัวตื่นหลุดไม่อาจรับ คิดจะไปรถม้า กะระยะทางว่าจะถึงโนโตเดนบ่าย ๒ โมง ดูการที่เขาทำแลกินเข้ากลางวันชั่วโมงหนึ่ง เดินทางอีก ๓ ชั่วโมงจะถึงดีโนเซตในราวย่ำค่ำ แต่ความคิดนี้ผิดหมดทั้งสิ้น เมื่อพบมิสเตอไอเดเข้าเห็นเปนคนเยนเตอลแมนอย่างผู้ดีมาก เมื่อมาถึงโนโตเดนก็เร็วไม่ทันถึงบ่าย ๒ โมง ตรงไปที่โฮเตลฟุรูโฮมเปนโฮเตลไม้เล็ก เพราะได้จัดการกินเข้ากลางวันไว้ที่นั่น แต่เจ้าของโฮเตลตื่นเหลือสติกำลัง พอพ่อไปถึงตื่นไม่เปนอารมณ์ จนจะนำเข้าไปในห้องที่จัดไว้ให้นั่งก็นำไม่ถูก พาไถลไถเลนเพริดใหญ่ การที่จะกินเข้าก็เปนประดักประเดิดเหลือเกิน กับเข้ากับปลาทำดี แต่การที่จะเลี้ยงไม่มีสติอารมณ์ ยายแก่คนใช้คนหนึ่งสาวคนหนึ่ง วิ่งเข้าวิ่งออก มือเปล่าออกมาทีหนึ่งจึงจะมีของออกมา จนนั่งทายกันว่าคราวนี้แกจะออกมามือเปล่าฤๅจะมีของ ทายถูกก็ชาทายผิดก็ชา จนแกเรียเหลือที่จะเรีย ทายไม่น่าจะถูกก็ถูก พระยาชลยุทธหัวเราะจนน้ำตาไหล พวกเราใส่กันงอ ๆ กว่าจะกินแล้วเสร็จเปนบ่าย ๓ โมง

มิสเตอไอเคแลกงสุลเขาขึ้นไปกินที่เรือน แล้วมานั่งคอยเราอยู่เปนนาน เราแล้วไม่ได้

บ่าย ๓ โมงเศษจึ่งได้ไปดูงานที่เขาทำ โรงทำงานนั้นอยู่ริมน้ำ โฮเตลที่เราไปกินเข้าในเช้าไปต้องเดินย้อนกลับ โรงงานนั้นเปนสองส่วน ส่วนหนึ่งเปนงานแรกทำ อีกส่วนหนึ่งเปนงานที่ขยายขึ้นใหม่ยังไม่ได้ลงมือทำ อีกประมาณเดือนเศษจึ่งจะได้ลงมือ เหตุผลแห่งการที่ทำนั้นดังนี้

เดิมมิสเตอไอเคไปเห็นเขาทำที่อเมริกา เครื่องที่จะใช้กำลังไฟฟ้าเห็นว่าจะใช้การได้สำหรับเมืองนอรเว แต่แรงไฟฟ้าอย่างอเมริกันยังอ่อนไป เขาจึ่งได้คิดทำขึ้นอย่างใหม่ การที่จะเล่าด้วยเรื่องเครื่องมือสำหรับให้ไฟแรงนี้ จะเขียนลงไปเปนหนังสือยากที่จะเข้าใจ นอกจากที่จะเขียนเปนรูปแบบ รูปแบบทั้งปวงนี้เขาได้พิมพ์ขึ้นไว้เปนสมุดมีแล้ว ได้จัดคำอธิบายลงไว้แล้ว รวมใจความว่าอย่างอเมริกันใช้ไฟฟ้าตัวผู้ตัวเมียหมุนให้มากระทบกันเปนประกายแรงไม่พอ เขาจึ่งได้มาปฤกษากับมิสเตอเบียร์เคแลนด์ คิดขึ้นใหม่ เอาแม่เหล็กเข้าไปรับไว้กลางไฟฟ้าตัวผู้ตัวเมียที่จะมากระทบกัน ด้วยแรงกระทบนั้นจึ่งทำให้เปลวเวียนรอบ ไอร้อนแรงขึ้นในหม้อไฟฟ้านั้น มีแรงร้อนได้ถึง ๒๕๐๐ ดีกรีเซนติเกรด คิดเปนฟาเรนไฮท์ ๔๕๓๒ ดีกรี มีศิลาเจาะปรุบังอยู่สองข้าง ก่ออิฐเปนช่องให้ลมเดิน เมื่อลมเดินเข้าไปในท่อนั้น แล้วไปผ่านไฟฟ้า ในลมมีธาตุออกซิเยนแลไนโตรเยน แลเมื่อถูกไฟฟ้าเผาแรงเช่นนั้น ออกจากหม้อไฟกลายเปนแคส ลมหมดไป คงเหลือแต่ออกซิเยนแลไนโตรเยน มีท่อให้แคสนั้นมาขังอยู่ในหม้อเหล็กประมาณสักห้านาทีแล้วจึ่งปล่อยแคสนั้นมาลงในปล่อง ที่ก่อด้วยศิลาแผ่นใหญ่หนา กว้างประมาณ ๘ ศอกสูง ๗ วา ๘ วา ในปล่องนั้นบรรจุศิลาที่เรียกว่าควอร์ตส์ คือหินพื้นม้าอย่างแข็งลงไว้เต็มทั้งปล่อง ปล่องนี้มีหลายปล่องตั้งเรียง ๆ กันไป เปิดแคสให้มากระทบกับท่อน้ำซึ่งมาอีกทางหนึ่ง ตกลงไปในปล่อง ที่เอาศิลาใส่ไว้ในปล่องนั้น เพื่อจะให้แคสแล

น้ำต้องเดินคดไปคดมาให้มาก เมื่อเต็มปล่องนี้แล้วสูบลงปล่องอื่นต่อไปจนถึงปล่องที่สุด ตั้งแต่น้ำกระทบกับแคสเข้าก็กลายเปนไนตริกแอซิด เมื่อเปลี่ยนไปจนถึงปล่องที่สุดก็เปนอย่างแรงกว่าข้างต้น

ได้ไนตริกแอซิดเช่นนี้แล้ว เวลานี้เขาใช้ไปทำการได้สามอย่างคือ

๑ ใช้น้ำนั้นไปลงในอ่างศิลาทั้งแท่ง ซึ่งบรรจุศิลาปูนลงไว้ในนั้น ศิลาปูนนั้นละลาย เหตุด้วยแคสนั้นร้อน เมื่อเวลาออกจากเตาที่เผาถึง ๗๐๐ ดีกรีเซนติเกรด เปน ๑๒๙๒ ดีกรีฟาเรนไฮต์ กลายเปนคัลเซียมไนเตรด แล้วจึงใช้ปูนนั้นไปเข้าในหม้อให้แห้งตกออกมาเปนปูนหยาบหยาบสีนวล ปูนนี้ใช้เปนปุ๋ย สำหรับโรยในพื้นแผ่นดินปลูกพืชพรรณต่าง ๆ งาม เหมือนอย่างกับดินประสิวที่เกิดเองโดยธรรมดาที่เมืองชิลี แต่เพราะเหตุที่ใช้แรงน้ำ แลใช้ไฟแรง แต่ไม่ต้องมีคนรักษาพยาบาลไฟฟ้าเหมือนอย่างอเมริกา ด้วยไฟนั้นตั้งคงที่ไม่ได้หมุน จึงไม่ใคร่เสีย ด้วยเหตุที่ทำการได้ถูกเช่นนี้เปนต้น ราคาจึงได้น้อยกว่าดินประสิวที่เกิดเองโดยธรรมดาที่เมืองชิลีที่ขายอยู่ในเวลานี้ ราคาตันหนึ่ง ๑๗๑ โครน ราว ๑๔๐ บาท ฤๅกิโลแกรมละ ๑๗ เออร์ ราว ๑๔ สตางค์ ขี้ดินประสิวที่ชิลีราคากิโลแกรมละ ๒๐ เออร์ ราว ๑๖ สตางค์ครึ่ง

๒ ผสมกับโซดา ใช้สำหรับทำสีต่าง ๆ

๓ ผสมกับกลีสรีนแลเยเลติน ทำให้เหนียวแลแข็งเปนแผ่น สำหรับทำดินขึ้นไม่มีควัน

แต่สองอย่างข้างหลังนี้ยังไม่ได้ออกจำหน่าย เมื่อจับตัวไนตริกแอซิดได้เช่นนี้แล้ว ยังอาจจะนำไปทำการอื่น ๆ ได้อีกหลายอย่าง

ความคิดที่ทำการจับธาตุในลมเช่นนี้ พึ่งเกิดขึ้นในห้าปีนี้เอง พึ่งได้ลงมือทำ

การโรงเล็กได้สองปีมาแล้ว ทำได้อยู่วันละ ๕ ตัน นับว่าเปนการที่ทดลองสำเร็จได้ดีแล้ว เขาจึงได้เริ่มที่จะคิดทำการให้ใหญ่ขึ้นไปอีก

ข้อสำคัญที่จะทำการให้สำเร็จนี้ ก็ด้วยเรื่องแรงที่สำหรับจะหมุนไฟฟ้า ถ้าหากว่าจะใช้สตีมเปนเครื่องหมุนจะเปลืองไสหุ้ยราคาแพงมาก จึงได้คิดใช้แรงน้ำซึ่งเปนการเหมาะแก่ประเทศนี้ เหตุด้วยน้ำพุในประเทศนี้มีผู้ประมาณว่ามีกำลังที่จะใช้หมุนเครื่องจักรได้ถึง๘๐ล้านแรงม้า ถึงว่าการที่เห็นว่าจะใช้น้ำเปนกำลังได้ด้วยราคาถูกเช่นนี้ก็ดี ยังต้องการทุนเปนอันมากที่จะทำการขีดทดน้ำลงในท่อสำหรับหมุนเครื่องจักร ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปข้างน่า เพราะฉนั้นจึงได้ตั้งกัมปนีนี้ขึ้นเปนกัมปนีใหญ่ แต่ถ้าจะตั้งแต่เฉภาะทุนของเมืองนอรเวเองไม่มีเงินพอ ต้องอาไศรยทุนต่างประเทศ เช่นอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เดนมาร์ก แลสวีเดน ทุนของกัมปนีนี้ ที่ได้ตั้งขึ้นไว้แล้วถึงห้าสิบล้านโครน แต่ในสตอตติงเปนที่รังเกียจกันมาก เรื่องทุนต่างประเทศมาลงอยู่ในเมืองมาก จึงไม่อยากจะให้อนุญาตให้ผู้ใดซื้อแลทำการในน้ำตกน้ำพุต่อไปอีกโดยเร็ว แต่กัมปนีนี้ได้ตั้งเสียแต่ก่อนรู้ตัว แต่อย่างนั้นก็ยังเปนที่ขัดขวางกันอยู่มาก ความขัดขวางของประเทศนี้ก็ชอบกล ด้วยประเพณีเมืองน้ำตกน้ำพุแม่น้ำลำธาร ไม่ได้เปนของรัฐบาล เปนที่มีเจ้าของทั้งนั้น ถ้าผู้ใดมีที่อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง ได้เปนเจ้าของแม่น้ำนั้นกึ่งหนึ่ง ถ้าหากว่ามีที่สองข้าง แม่น้ำนั้นเปนทรัพย์สมบัติของผู้เปนเจ้าของที่สองข้าง รัฐบาลอยากจะถือเอาอำนาจเปนเจ้าของ ห้ามไม่ให้ซื้อขายน้ำตกน้ำพุนี้ก็ไม่สำเร็จ สตอตติงก็ยังค้านเกาวแมนต์ไม่อยากจะให้อนุญาต เปนความลำบากของรัฐบาลในเรื่องนี้มาก ส่วนกัมปนีนี้ได้ซื้อน้ำตกไว้เสียหลายแห่ง ตั้งแต่ยังไม่ทันรู้กัน ซื้อได้ด้วยราคาถูก เพราะเหตุที่แถบนี้ แต่ก่อนเกิดโรคห่าเรียกว่าไข้ดำ คนทิ้งภูมลำเนาไปเมืองอเมริกาเสียมาก น้ำตกที่เปนของกัมปนีนี้ คิดเปนจำนวนแรงม้าโรงเล็ก ๓๐๐๐ โรงที่ทำใหม่ยังไม่แล้วนี้ ๔๐๐๐๐ จะขึ้นได้ถึง ๖๐๐๐๐

ที่รูกานสองแสนห้าหมื่น ที่วามานหกหมื่นถึงเจ็ดหมื่น เบยเลฟอสห้าหมื่น โรงเล็กกับโรงใหม่ตั้งอยู่ที่ในโนโตเดนแห่งเดียวกัน แต่อีก ๓ แห่งนั้นแยกโรงตั้ง ทำการอย่างเดียวกันทั้งสามแห่ง จึงเปนงานที่กัมปนีนี้ทำอยู่ถึงสี่ตำบล

คราวนี้จะว่าด้วยวิธีที่นำน้ำมาใช้เปนแรงหมุนเครื่องไฟฟ้าได้อย่างไร เมื่อเวลาดูที่โรงทำงานริมน้ำแล้วขึ้นมาพักบนเรือนไดเรกเตอ เวลา ๔ โมงเศษแล้ว ถ้าจะไปติโนเซตด้วยรถม้า ทาง ๔ ชั่วโมง เขาว่าหนทางไม่ดี ถ้าจะไปด้วยรถโมเตอร์คาร์ เปนเวลาชั่วโมงครึ่ง มีรถโมเตอร์คาร์แต่สองหลัง ไม่พอที่จะไปด้วยกันหมด เข้าของก็จะเอาไปไม่ได้ เขาบอกว่าโฮเตลที่ติโนเซตเลวเต็มทีด้วย ชักชวนให้อยู่ที่นี่ ซึ่งเปนที่สบายมาก แต่ที่เปนข้อสำคัญนั้น ไม่ได้เห็นเขาทำการที่ใช้แรงน้ำ เปนอันได้ดูแต่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ จึงตกลงเปนอยู่ แบ่งให้หม่อมนเรนทร์ เสมอใจ มิสเตออาลเบอสแลหมอพีสเตอ กับเข้าของล่วงน่าไปก่อน แบ่งไว้แต่เสื้อผ้าที่สำหรับใช้ติดตัว อยู่แต่ชายสองคน กับกรมสมมต พระยาชลยุทธ พระยาบุรุษ หลวงฤทธิ

ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษได้ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ เปนรถเมอเซเดทั้งสองหลัง ใหญ่กว่าของเราที่มี ไปดูที่ใช้น้ำทำแรงไฟฟ้า ที่ซึ่งจะใช้น้ำเช่นนี้ต้องเลือกภูมิประเทศให้มีที่ขังน้ำได้มาก เปนทเลสาบ ต้องก่อทำนบกั้นให้สูงขึ้นกว่าพื้นน้ำเดิม ตามที่จะทำได้ ตั้งสองเมเตอขึ้นไป ฤๅถ้าจะขุดรุงได้ต้องขุดรุงลงไปให้ลึก สุดแต่ให้น้ำขังได้มากที่สุดก็ได้แรงม้ามากขึ้น ที่ขังน้ำในสายน้ำตกจากรูกันนี้ เขาได้ทำเปนสามตอน ตอนล่างเรียกชินตาตัลส์วันเดต เปนทเลสาบแลทำนบที่พ่อไปดูวันนี้ ถัดขึ้นไปมีอีกตอนหนึ่งที่ติโนเซต ทเลสาบนั้นเรียกว่า ตินเซอ ก่อทำนบกั้นขังน้ำ ให้น้ำมากขึ้นได้ถึงสองร้อยล้านคิวบิกเมเตอ อีกทเลสาบหนึ่งเปนที่สาม อยู่เหนือน้ำตกรูกันเรียกว่า มเยอสวันเดต ขังน้ำขึ้นได้มากกว่าปรกติ ได้หกร้อยล้านคิวบิกเมเตอ นี่นับเปนกำลังที่จะใช้ต่างสติม ส่วนชินตาตัลส์วันเดตที่พ่อไปดูนั้น ไม่ใช่

ที่ซึ่งจะขังน้ำให้ได้มากขึ้นเท่าใดนัก แต่เปนที่ซึ่งจะเบิกน้ำให้ไปลงในเครื่องทำแรงไฟฟ้า ที่นั่นมีน้ำตกใหญ่สูงมากลำธารลึก จึ่งเปนที่เหมาะที่จะทำการ ลงทำนบกั้นน้ำตกนั้นเสียทีเดียว เจาะปล่องศิลาให้น้ำเดินลงไปทางอื่นต่างหาก ที่ปลายปล่องศิลานั้นจึ่งต่อท่อเหล็กใหญ่ให้น้ำตกตรงลงไป ไม่ใช่ไหลเท ๆ เหตุว่าน้ำไหลเท ๆ แรงน้อยไป ตรงปากปล่องนั้นขุดลงไปในศิลา ตั้งจังหัน ฤๅรหัดที่สำหรับจะให้น้ำลงไปกระทบ มีเครื่องหมุนถึงโมเตอไฟฟ้าข้างบนทุก ๆ โมเตอ ถ้าหากว่าเวลาจะหยุดเครื่องจักร ปิดปล่องที่ไขน้ำลงเสีย น้ำก็ย่ำลงมาตกทางปากทำนบเปนน้ำพุอันใหญ่ไหลตกลงทางลำธารเดิม กระทำให้น้ำอยู่ในอำนาจด้วยประการฉนี้ ส่วนไม้ที่เคยล่องตามลำน้ำอยู่แต่ก่อนนั้น ต้องมาลงทางหลังน้ำพุ ครั้นเมื่อกั้นทำนบปิดน้ำพุเสียเช่นนี้แล้ว จึ่งต้องขุดรางแคบพอรไม้ทีเดียว น้ำลึกแต่พอไม้ที่จะลอยไม่ครือพื้นได้ ทอดระดับให้รางน้ำเทลงไปหาลำน้ำตอนล่างพอได้ระดับ คราวนี้พอให้ล่องมาตัดส่งเข้าปากรางปล่อยให้ลอยไหลลงไปเอง ไม่ต้องทำอะไร ล่องไม้อย่างใหม่นี้ ไม้ไม่มีอันตรายเลย ดีกว่าล่องอย่างเก่าซึ่งปล่อยให้ไหลตกลงไปตามน้ำพุ ฟาดแตกหักเสียมาก เพราะฉนั้นการล่องไม้อย่างใหม่รักษาประโยชน์ที่จะให้เสียไปด้วยไม้แตกเยินหักไม่มีต่อไปอีกนั้น ก็พลอยได้ประโยชน์ขึ้นอีกเปนอันมาก

ส่วนที่จะทำโรงตั้งเครื่องแรงไฟฟ้า สำหรับให้น้ำไปหมุนนั้นจำเปนจะต้องตั้งในที่ต่ำได้มากที่สุดยิ่งดี น้ำยิ่งมีแรงมากขึ้น ที่ซึ่งได้ตั้งโรงเดี๋ยวนี้ อยู่ในลำธารลึกลงไปกว่าหลังทำนบกว่าเส้น เมื่อเวลายังไม่ได้ปิดทำนบ ที่แห่งนั้นเปนที่น้ำท่วม ในการที่จะทำรากที่ตั้งเครื่องโมเตอไฟฟ้า จำต้องต่อคลองด้วยไม้ ถ้าจะเรียกว่ารางก็โตเกินราง เท่าคลองขนาดสามวา ลึกพอกันกับที่จะรับสายน้ำได้ ตั้งแต่ที่น้ำตกไปจนสุดเขตรที่จะทำการก่อสร้าง ที่สุดเขตรนั้นตั้งทำนบกั้นเสีย ปล่อยให้น้ำไหลไปทางรางตกนอกทำนบ แล้วจึ่งทำรากโรงแรงไฟฟ้านั้น การทำรากนี้จำจะต้อง

ทำให้สำเร็จในฤดูแล้งจนสูงพ้นสายน้ำไหล ถ้าหากว่าช้าไปจนถึงเวลาสโนละลาย น้ำตกลงมามาก สำรางที่ทำนั้นทานน้ำไม่ไหวฤๅรับน้ำไม่พอ เมื่อได้ก่อรากสำเร็จแล้ว ถึงน้ำจะมากก็ไม่ขัดข้องอันใดในการที่จะก่อสร้างต่อไปอีก เพราะเหตุที่รากพ้นขึ้นตั้งนั้นเปนเขื่อนอย่างแน่นหนาที่จะกันน้ำได้ การที่เขาทำนี้จวนจะสำเร็จแล้ว ได้เปิดลองแรงจังหันหมุนเครื่องจักรใช้ได้เปนที่เรียบร้อย ขอให้เข้าใจว่าที่เล่ามาเดี๋ยวนี้ ถึงเรื่องทำการที่ซินเตอคาลสวันเตต ซึ่งเปนแรงไฟฟ้าสำหรับจะไปใช้โรงใหม่ที่ยังทำไม่แล้ว ส่วนโรงเก่านั้นเขาได้ใช้แรงน้ำจากที่อื่นเปนการทดลอง ส่วนที่เลสายตินเซอทำนบคั่นที่ ๒ นั้น ไม่ได้ตั้งเครื่องจักรทำการไฟฟ้า เปนแต่ที่ขังน้ำไว้ สำหรับจะเปิดลงไปช่วยแรงที่ซินเตอคาลส์ ในเวลาแล้งที่น้ำน้อย แต่ส่วนมเยอสวันเตตตอนเหนือรูกันนั้น เขาจะตั้งโรงไฟฟ้าทำการเหมือนข้างล่างอีกตำบลหนึ่งต่างหาก อันจะได้กล่าวเกี่ยวแก่เรื่องรถไฟต่อไปข้างน่า

ส่วนไฟฟ้าที่ทำในโรงซินเตอคาลสนั้น เขานำแรงลงไปใช้ที่โรงงานโนโตดเดน ด้วยสายลวดอย่างเดียวกันกับสายโทรเลข แต่เพราะเหตุที่ต้องใช้กำลังไฟฟ้ามาก จึงต้องถางป่ากว้างประมาณสักสิบห้าวา เปนทางตรงลงไปแต่ซินเตอคาลสจนถึงโนโตดเดน ปักเสาเรียงกันสามต้น คือ เปนสามแถว เสาต้นหนึ่งมีสายลวดหกสาย จึงรวมเปนกำลังไฟฟ้าที่นำลงไปจากซินเตอคาลส ๑๘ สาย ใช้ในเครื่องโรงที่ทำขึ้นใหม่ เขายังมีความคิดต่อไปว่า สืบไปภายน่ายางที่จะไม่ต้องใช้สายลวด จะใช้วิธีอย่างไวร์เลสเตเลกราฟนั้นได้

ส่วนที่เหนือรูกัน เปนระยะทางไกลมาก แลแรงม้าก็มีมาก เขาจึงคิดตั้งโรงทำต่างหาก การที่จะตั้งโรงทำขึ้นในที่ตอนดังนั้น ก็เปนความลำบากตกอยู่แก่เรื่องที่จะขนของที่ทำได้ลงไปจำหน่าย เพราะตำบลรูกันนี้อยู่ในศูนย์กลางทางที่จะไปข้างตวันตกตวันออกแลทิศใต้ ถึงทเลเท่ากันทั้งสามทิศ จึงเปนการจำเปนที่จะต้องใช้

รถไฟ เวลานี้กำลังได้ลงมือทำการรถไฟอยู่ คิดจะทำตั้งแต่โนโดเคนขึ้นไปถึงดิโนเซด ในการที่จะข้ามทเลสาบดินเซอ จะใช้เรือรับรถไฟทั้งพวง อย่างเช่นที่เดนมาร์ก แล้วทำรถไฟตั้งแต่ฟาเดอสตรันด์ ฝั่งทเลสาบข้างบนไปจนถึงรูกัน บรรทุกของจากที่นั้นลงมาถึงโนโดเคนได้ทีเดียว การที่จะทำรถไฟนี้เปนกัมปนีหนึ่งต่างหาก แต่มีประโยชน์เกี่ยวถึงกัน มิสเตอไอเดเปนไดเรกเตอทั้งสองกัมปนี แลการที่จะขออนุญาตต่อรัฐบาลก็เปนความลำบากอยู่บ้าง ด้วยกลัวพวกสตอตติงที่เปนออปโปซิชั่นจะขัดขวาง แต่เดิมมาไม่มีกฎหมายห้ามปราม ถ้าผู้ใดเปนเจ้าของที่ดินอาจจะสร้างรถไฟในที่ดินของตัวไม่ต้องขออนุญาตรัฐบาล กัมปนีนั้นจึงได้ซื้อที่ดินไว้แล้วเสร็จตลอดทาง หมายจะใช้กฎหมายเดิมนั้น แต่การซื้อที่ดินที่นี่ มีที่ยากอยู่บ้าง ที่หลวงที่รัฐบาลเปนไม่มีเลย เปนที่มีเจ้าของทั้งนั้น ตระกูลโนบลิดได้เลิกแล้วก็จริง แต่ผู้ที่มีตระกูลมาแต่เดิมได้เปนเจ้าของที่นี่อยู่โดยมาก ไม่ใช่เปนคนขัดสนไม่ยอมขายที่ดิน ต้องว่าเช่ากันไม่มีกำหนดก็มีโดยมาก ซื้อได้เปนสิทธิ์ก็มาก แต่ไม่มีราคาเท่าใด เช่าก็เช่าถูก ๆ ซื้อก็ซื้อถูกๆ สตอตติงไหวในการเรื่องนี้ได้ตั้งกฎหมายห้ามไม่ให้ผู้ใดสร้างรถไฟ เมื่อไม่ได้อนุญาตรัฐบาลก่อน จึงต้องขออนุญาต เขาพึ่งได้รับอนุญาตสองสามวันนี้เอง แต่ทางรถไฟได้ลงมือทำเสียก่อนแล้ว เหตุด้วยว่าเสนาบดีว่าคงจะได้ตอบ ให้ลงมือทำไปก่อนเถิด จึ่งได้ลงมือทำ เขากำหนดจะให้การรถไฟนี้แล้วเสร็จในปีครึ่ง เพราะฉนั้นต่อไปภายน่าอีกสักสองปี ผู้ใดจะขึ้นไปที่รูกันโฟส จะไม่ต้องเดินทางลำบากอย่างพ่อมา แต่จะไม่ได้เห็นรูกันโฟสที่ตกโดยธรรมดาเอง จะกลายเปนเห็นน้ำพุที่เขาทำให้ตก

ว่าด้วยเรื่องรถไฟนี้แล้ว มีเรื่องที่น่าดูอยู่อีกเรื่องหนึ่ง ที่รูกันโฟส มีฤดูสปริงอยู่เดือนหนึ่ง ซัมเมออยู่เดือนหนึ่ง นอกนั้นก็เปนฤดูออตั้มแลฤดูหนาว ในทเลสาบทั้งปวงน้ำแข็งหนาทั่วไป เมื่อน้ำแข็งเสียเช่นนั้นจะได้น้ำที่ไหนมาใช้หมุนเครื่อง

ไฟฟ้า แลเรือจะเดินอย่างไร อธิบายข้อต้นว่าน้ำแข็งนั้นแข็งแต่ข้างบน ข้างล่างคงอุ่นอยู่ ๔ ดีกรีเซนติเกรดเสมอ ท่อที่ไขน้ำลงไปเข้าจังหันหมุนจักรอยู่ต่ำ น้ำไม่มีเวลาจะแข็งคงทำงานได้ตลอดปี ส่วนทางเรือเดินนั้น เขามีเครื่องตัดน้ำแขง ยกขึ้นมาเปนก้อน ๆ เปิดเปนคลอง ให้เรือเดินได้ตลอดฤดู เพราะเหตุว่าการตัดน้ำแข็งเช่นนี้ ในนอรเวได้ทำกันเปนการใหญ่อยู่แล้ว ถึงขี้ตัดน้ำแข็งเปนแท่งโต ๆ เปนสินค้าส่งไปยังประเทศยุโรปตอนกลางแลตอนข้างใต้ปีละมากมายนัก ที่ท่าบลเยรวิกที่เรือจอดมีโรงโต ๆ เปนที่สำหรับไว้ก้อนน้ำแขง ซึ่งจะบรรทุกลงเรือกำปั่น มีตะพานไม้ยาว ๆ ขึ้นไปหาภูเขา ซึ่งสำหรับจะเลื่อนแท่งน้ำแขงนั้นลงไปยังที่เกีย เพราะฉนั้นการเดินเรือในเวลาน้ำแข็งจึ่งไม่เปนอัศจรรย์อันใดแก่เขา

ข้อต้นจะว่าด้วยการที่ได้ไปเห็นเวลาทำงานนั้น เขาเปิดเตาที่เผาลมอากาศให้ดูแลเห็นดวงไฟตัวเหล็กตัวผู้ตัวเมียของไฟฟ้านั้น อย่าได้เข้าใจว่าเปนลวดเล็ก ๆ โตเท่าราวม่าน งออย่างลวดไฟฟ้า เข้าไปจดกันอยู่มีระหว่างห่างสักนิ้วหนึ่ง มีแม่เหล็กล่ออยู่ตรงระหว่างนิ้วหนึ่งนั้น แสงไฟเดินเวียนไปเวียนมารอบ กลายเปนดวงกลมวัดศูนย์ไส้ของเปลวนั้นถึง ๙๐ เซนติเมเตอ ดูเหมือนกับดวงพระอาทิตย์แต่เปนสีขาว มีรัศมีออกอย่างเดียวกันด้วยความสามารถแห่งความร้อน คาลเซียมไนเตรตนั้นมีสีเหลืองอ่อน เมื่ออัดแห้งเข้าแล้ว เปนปูนที่มีสีเหลือง ๆ เว้นแต่ที่มาประสมกับโซดาเปนสีขาวบริสุทธิ์ การที่ทำใช้คนน้อยเปนที่สุด เมื่อแรกลงมือทำเขาต้องใช้นายงานสามคน ลูกมือสามคน ที่หลังค่อยลดลง ๆ จนเดียวนี้ นายงานคนเดียวดูได้ตลอดทุกเตา ยังมีเวลาว่างอาจที่จะทำการอื่นได้ เพราะเหตุที่เครื่องที่ทำนั้น มันเดินไปโดยลำพังตัวของมันเอง ไม่ต้องบริหารรักษา ตลอดจนเวลาเปนแดส ไปลงในปล่อง ไปลงในศิลาปูน มันไปกันเงียบ ๆ ไม่มีใครต้องทำอะไร คนที่ทำงานแลเห็นอยู่มากในเวลานี้เปนคนทำงานโรงใหม่ซึ่งยังไม่แล้ว

เท่านั้น โรงเก่าทำใช้มาได้สองปีแล้ว โรงใหม่ทำมาได้ปีหนึ่ง จะแล้วในเดือนกันยายน โรงที่รู้กันอีกสามปีจะแล้ว โรงที่ว่ามาแลบรอยเอฟอสกำลังทำอยู่ รวมทุกแห่งจะได้คาลเซียมไนเตรดปีละแสนแปดหมื่นตัน วิธีจะใช้คาลเซียมไนเตรดซึ่งเขาเรียกว่า เฟอติไลเซอ มีส่วนดังนี้ คือ ในที่แผ่นดินพันเมเตอสี่เหลี่ยม ใช้ยี่สิบห้ากิโลแกรม จะโรยในที่แผ่นดินก่อนแล้วจึงปลูกพืชพรรณ์ก็ได้ ฤๅปลูกแล้วโรยภายหลังก็ได้ อย่างเช่นต้นกุหลาบถ้าโรยปุ๋ยนี้แล้วให้ดอกงามดีมาก

ทางที่จะไปทเลสาบที่ขังน้ำชั้นต้นซินเตอคาลส์นั้นไปบนไหล่เขาเลียบไปข้างฝั่งซ้าย ระยะทางไกลจากฟายริกที่ทำงานอยู่ แต่ไปด้วยโมเตอร์คาร์ก็ไม่สู้ช้านัก ทั้งไปทั้งมาแลดูงานด้วย ประมาณสักชั่วโมงหนึ่ง แต่รถโมเตอร์คาร์ช่างทำอันตรายแก่รถม้ามากเสียจริง ๆ ไม่ได้ใช้ปี่แตรฤๅสั่นกริ่ง ใช้แตรเป่าอย่างเอมเปอเรอเยอรมันมีสองเสียงตู้ตู่ แต่พอรถได้ยินเสียงแต่ไกลต้องหยุด คนบนรถต้องลงหมดโดยมากต้องพารถนั้นลากเข้าป่า ถ้าอยู่ในทางม้าก็กระโดดโลดเต้นไป แต่ที่แท้เมื่อสังเกตดูเหมือนคนตกใจก่อนม้า พอเห็นม้าสดุ้ง ก็รีบร้อนจะให้ม้านิ่งฉุดดึงบังเหียนเฆี่ยนตีโดยไม่มีมูล ม้าก็ยิ่งตกใจใหญ่ เปนเช่นนั้นโดยมาก เพราะฉนั้นรถโมเตอร์คาร์ไม่กล้าเดินเร็วกว่ารถม้าเท่าใด พ่อจึงได้เลยหายกลัวขาหลุด รถนี้ผ่านเปาเวอสเตชั่นไปคนละฟาก ต่อไปก็ลงที่ต่ำ คือรดับน้ำในทเลสาบซินเตอร์คาลส์ จึงมีสพานข้ามลำธารไปเดินเลียบตามเขื่อน เมื่อเวลาข้ามสพานนั้นใกล้น้ำตก ซึ่งเขาปิดลงมาตามปากทำนบ กระทบศิลาเปนฝอยพลุ่งขึ้น เปียกเหมือนน้ำฝน แลมีรุ้งกินน้ำที่ตรงน้ำตกนั้น เรายืนดูอยู่ได้ห่างสักสิบวาเท่านั้น เรื่องเห็นรุ้งใกล้ๆนี้พ่อได้เห็นหลายหน เมื่อเวลาขึ้นรถไปใกล้ ๆ ลำธาร แต่ไม่ได้ลงในจดหมายรายวันเพราะสีไม่ใคร่บริบูรณ์อ่อนไป วันนี้สีบริบูรณ์เต็มที่ ไม่ใช่เปนหมู่เปนอันขาด คือ

แสงแดดฉายกับไอน้ำเท่านั้น การที่จะเที่ยวเดินดูที่ทำงานนี้อยู่ข้างจะน่ากลัวอันตรายอยู่บ้าง เพราะต้องเดินในหลังกำแพงแคบๆ พื้นล่างลึกเต็มที กลับมาย่ำค่ำครึ่ง พักที่เรือนไดเรกเตอร์กัมปนี

เรือนหลังนี้ทำด้วยไม้ล้วน ก่อศิลาแต่ฐานชั้นล่าง ใช้เสาแลตัวไม้สลักลวดลายอย่างนอรวิเยียน ตลอดจนเครื่องเฟอนิเชอที่ทำสำหรับเรือนนั้น มีห้องนอนที่เหลือจากเขาอยู่มาก พอพวกเราอยู่ ห้องนอนพอสบายดีนัก เรือนนั้นสร้างอยู่บนเนินเฉพาะตรงช่องทเลสาบ แลเห็นภูมิประเทศทั้งน้ำทั้งบกไกลงามดีมาก เขาหยุดงานที่ดังโครมครามให้ในเวลากลางคืนด้วย เวลากินเข้ามีอินยิเนียหนุ่ม ๆ ที่ทำงานในกัมปนีนี้สามสี่คน แลมีอินยิเนียรถไฟเปนผู้ใหญ่ชาวสวีดคนหนึ่งมานั่งโต๊ะด้วย รู้สึกคุ้นเคยสบายดี

คืนที่ ๑๒๖

รูกันฟอส

วันอังคารที่ ๓๐ กรกฎาคม

วันนี้ตั้งแต่เช้ามาก็ฝนตก อากาศมืดมัวเปนหมอกไม่ได้เรื่องใหญ่ หวังใจกันอยู่เสมอว่าจะเลิก แต่เปล่ากินเข้าแล้วเขาขอให้นั่งถ่ายรูปที่น่าเรือนทั้งกำลังฝน รั้งรอกันอยู่จนกระทั่งสามโมงเศษจึงได้ออกจากที่บ้านนั้นมาด้วยรถโมเตอร์คาร์ อากาศอยู่ข้างจะหนาว เสื้อของพ่อไม่พอ มิสเตอไอเตร็งเอาเสื้อของเขาให้สวมชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง พอดี หีบผ้าเขามีที่สำหรับวางข้างท้ายรถ แล้วผูกไว้เสียให้แน่น ลงทางล่างเลียบตามฝั่งทเลสาบซินเดอร์กาลส์ มีไม้ที่ล่องลงมารอดเปนแพเต็มไป ทางที่มานั้นไม่เปนเขาสูง เปนลูกเนินมีนาป่าไม้สนมาตลอดทาง แต่บ้านเรือนห่าง ๆ

เวลา ๕ โมงครึ่งถึงตีนซือซึ่งมีทำนบขังน้ำไว้ช่วยแรงข้างล่างซึ่งได้กล่าวมาแล้ว เปนระยะทาง ๓๓ กิโลเมเตอ เดิมเขาว่ารถโมเตอร์คาร์เดินชั่วโมงครึ่ง แต่ดูกว่านั้นเปนอันมาก ด้วยหนทางประดักประเดิดเต็มที ทางเดิมคดไปคดมาเลี้ยวป่ายขึ้นไปบนชายเขาแล้วกลับลงที่ต่ำ ลางทีพอขึ้นไปถึงข้างบนก็กลับลงทันที ลงชัน ๆ แลทางเองก็อยู่ข้างโทรมมาก น้ำขังเปนแห่ง ๆ กำลังซ่อมอยู่ก็มี รัฐบาลเห็นทางเก่าไม่ดีจึงได้คิดจะตัดใหม่ แต่กำหนดผ่อนใช้เงิน ๗ ปี จึงจะแล้ว กัมปนีต้องการหนทางที่จะได้ขึ้นเข้าของ จึงยอมออกเงินรองให้รัฐบาลทำ ให้แล้วสำเร็จในคราวเดียว ได้ตัดทางใหม่ไปในทางราย ๆ แลหาทางตรงที่สุดซึ่งจะตรงได้ งานที่ทำยังพึ่งเริ่มตั้งขอบถนนก็มี ได้ถมศิลาก้อนใหญ่ไว้แล้วก็มี กรุยไว้ยังไม่ได้ตัดก็มี เพราะฉนั้นการที่เดินทางวันนี้ ต้องไปทางเก่าบ้างทางใหม่บ้าง ทางใหม่ที่ยังไม่แล้วบ้าง ทางใหม่ที่แล้วสำเร็จมีแปดกิโลเมเตอเท่านั้น ตอนเมื่อจวนจะถึงตีนซือขึ้นเขาโก่งขึ้นโก่งลงราวกับทางสวิสซแลนด์ นับว่าเปนทางยากลำบากเต็มที แต่ป่าไม้สนงามบริบูรณ์มากในแถบนี้ จนกระทั่งถึงตีนซือ ที่ตีนซือนี้มีโฮเตลหลังหนึ่ง ได้หยุดพักครู่หนึ่งพบพวกที่มาคอยอยู่ แล้วลงเรือ เรือเล็กกว่าที่ขึ้นมาตอนแรกมาก ไม่มีห้องบนดาดฟ้า ต้องลงไปนั่งอยู่ในท้องเรือเพราะฝนตกไม่หยุด ข้างบนออกเปียก ๆ ทางในทเลสาบตีนซือนี้ถึง ๔๒ กิโลเมเตอ เปนทเลสาบอย่างแคบแต่ยาว จนเวลาบ่าย ๓ โมงจึงถึงฟาเดอสตรันด์ ซึ่งเปนท่าขึ้นบกมีโฮเตลเรียกชื่ออย่างเดียวกัน เปนโฮเตลที่หยุดพักกินกลางวัน โฮเตลนั้นรองแร่งเต็มที ออกจะหิว ๆ ไปด้วยกันทั้งนั้น ซ้อดันไม่มีขนมปังสด มีแต่ขนมปังแห้งเปนเข้าเกรียบฤๅเข้าตังทั้งอย่างสวิดิชแลอย่างนอรวิเยียน ตั้งต้นก็มีเนื้อวัวมา ก็ต่างคนต่างกินพอประมาณ คือคนละชิ้น คราวนี้ลูกเมล้นมา เชื่อใจอยู่ด้วยกันหมด ว่าเมล้นนี้ เขาเอาคั่นกับเข้าต่าง ๆ ลางทีก็ขึ้นต้น ลางทีก็นำไก่ฤๅเป็ดไรนกเน่า นึกว่าคงจะมีอะไรมาอีก

นั่งคอยอยู่ประเดี๋ยวกลายเปนกล้วยก็เอะใจกัน ประเดี๋ยวสัปรดกองที่มาแต่เซาทอเมริกา ก็ยิ่งหนักใจหนักขึ้น จึงเกิดถามว่ามีอะไรอีก เจ้าของโฮเตลดีแคลร์ว่าหมดเท่านั้น ต่างคนต่างตกใจ กินไม่อิ่มด้วยกันทุกคน มิสเตอไอเดเรียกเจ้าของโฮเตลมา ขอให้ไปทำไข่เจียว ตอบว่าไข่ไม่มี คราวนี้ขอเนย ออกอึ้ง ๆ ตกลงใจกันว่าไม่ได้ คราวนี้ใครมีวิชาที่จะกินได้อย่างไรก็กิน บางคนก็เข้าตั้งกับแตงกวายำ บางคนก็เข้าตั้งกับผักดองจิ้มเกลือ บางคนก็เข้าตั้งกับลูกไม้ต้ม ในที่สุดก็กล้วยช่วยแรงเข้าไป จนลงปลายเมื่อจวนจะอิ่มกันหมดจึงได้เนยมา ซ้ำเนยอีกก็พออิ่มพอใช้ ครั้นกินเข้าแล้วจัดการขึ้นรถที่จะไปต่อไปอีก รถนั้นรูปร่างมันพิกลกึกกือ ข้างล่างออกจะเปนรถวิกตอเรีย แต่ประทุนไม่ง้ำไปข้างน่า ตั้งตรงขึ้นไปเฉย ๆ คราวนี้ต่อกรอบหลังคาออกไปท้ายรถเก๋ง มีกระจกข้างละสองบาน แต่ด้านน่าตรงหลังสารถีกรุด้วยกระจกผ้า เมื่อแลดูประทุนฤๅเก๋งรถ ข้างบนคลุ่ม ๆ เหมือนประทุนรถโมเตอร์คาร์เมื่อขึงเพดานเต็ม แต่ตัวฝาเปนรถเก๋ง ง่อนแง่นคลอกแคลกทั้งหลัง ขึ้นได้ข้างเดียว ข้างหนึ่งถูกปิดหัดเปิดไม่ได้ แต่ม้าที่เทียมนั้นดี แข็งกว่าม้าตอนข้างใต้ ทุก ๆ คู่ที่ได้เคยเห็น เดินไม่ต้องหยุดเลย แรกไปเปนทางราบๆ ไปขึ้นสูงต่อเมื่อพ้นฟาเดอสตรันด์ไปแล้ว ว่าตามจริงทางนี้ขึ้นสูงกว่าเมื่อวันขึ้นจากเมร็อก ขึ้นไปก็ทบเปนซิกแซกเหมือนกัน แต่เวลาที่มาอากาศช่างเต็มทีจริง ๆ ฝนตกไม่ได้หยุด รถปิดเช่นนั้นแลเห็นอะไรก็ไม่ถนัดจนง่วงนอน ครั้นเมื่อขึ้นสูงไป ก็มีหมอกเต็มไปทั้งนั้น แรกขึ้นก็แลเห็นพาดอยู่ครึ่ง ๆ เขา ครั้นเมื่อเราขึ้นไปถึงที่หมอกอยู่นั้น ก็มืดมิดไป สิ่งใดที่อยู่ห่างไปประมาณสักเส้นหนึ่งก็แลไม่เห็น เขาทั้งลูกก็ยังเสียมิดได้ ครั้นเมื่อต่อขึ้นไปอีก แลเห็นแต่เฉภาะที่รถเราไป ห่างออกไปข้างละสักสี่วา แลลงไปข้างล่างเปนเมฆรองอยู่ ในจังหวัดที่ตาเราแลเห็นชัดนั้นเหมือนกันกับวิมานฝาแดง ๆ ห้อยภู่จามจุรี เราเปนเทวดานั่ง

ชฎาคำเพดานอยู่ในรถ ถึงฝนไม่ตก ตัวหมอกเองนั้นก็เปนน้ำฉ่ำเปนละอองอยู่เสมอ ที่จริงก็พอจะกล่าวถึงได้ว่า ระยะทางเปนอย่างไร แต่จะเอาแน่นอนไม่ได้ และจะชมว่างามก็ไม่สู้ถนัด เพราะฉนั้นพรุ่งนี้ยังมีโอกาศที่จะได้เห็นอีกเวลาหนึ่ง ถ้าฝนไม่ตกจะเล่าได้ดีกว่า จึงขอรอไว้เสียที เมื่อเข้าบริเวณน้ำตกรูกัน พวกผู้หญิงเมียพวกกัมปนีนี้ได้ทำซุ้มใบไม้รับพวกคนงานได้จุดไดนาไมต์ระเบิดแทนสลุต ขึ้นมาถึงโฮเตลที่มีชื่อรูกันอย่างเดียวกันอีก ระยะทางประมาณ ๒๕ กิโลเมเตอ ถึงเวลาย่ำค่ำตรงที่น่าโฮเตลมียืนใหญ่ตั้งยอกหนึ่ง เปนยืนคู่กันกับยอกที่ตั้งอยู่น่าเรือนไดเรกเตอที่โนโตเดน เขารับเลหลังจากรัฐบาล ยอกหนึ่งประมาณสัก ๙๐ บาทเศษ โฮเตลนี้เปนโฮเตลเก่า ครั้นเมื่อกัมปนีจะมาขีดน้ำเจ้าของโฮเตลร้องว่า จะขาดผลประโยชน์ กัมปนีจึงต้องรับซื้อไว้ ให้เปนโฮเตลต่อไป โฮเตลนี้อยู่ข้างใหญ่โตประณีตมาก ออกจะหนัก ๆ เงิน แต่เวลานี้เขายังได้อาไศรยอยู่จึงทนไป เพราะการที่จะรับแขกมีแต่ปีละสองเดือนเท่านั้น นอกนั้นก็อยู่เปล่า ๆ ก็ยังมีเวลาที่ยิงนกจับปลาอีกฤดูหนึ่งในเดือนสิงหาคม แต่อยู่สบายมาก

เมื่อมาตามทางได้เห็นกรุยทางรถไฟตลอดมา เห็นลงมืออยู่แห่งหนึ่งด้วย นึกสงไสยเหลือประมาณว่า เขาจะเอาขึ้นเขาอย่างไรได้ด้วย เขาสูงนักสูงหนาชันขึ้นมาทันทีด้วย ต่อเวลากินเข้าได้สนทนากันจึงได้ความว่า เขาไม่ได้คิดจะทำขึ้นมาบนเขา จะทำขึ้นมาเพียงฟาเตอสตรันต์เท่านั้น ที่นั้นไม่สูงเท่าไร ที่ชินเตอดาลส์ซึ่งขึ้นน้ำแรก สูงกว่าพื้นทเล ๑๕ เมเตอเท่านั้น ต่อนั้นมาก็ขึ้นลาด ๆ ที่ฟา-เตอสตรันต์ ๑๘๐ เมเตอ มาหยุดเอาที่เชิงเขาจะขึ้นชัน ที่ซึ่งเห็นลงมือทำงานนั้นเปนที่ซึ่งจะตั้งฟาบริก คือโรงที่สำหรับตั้งเตาผาลมอากาศ ที่บนรูกันแลที่ข้างล่างลงไปอีกชั้นหนึ่ง เขาจะตั้งเปาวอสเตชั่นให้เปนสองแห่ง ต่อบนรูกันเจาะปล่องศิลายาว ๔๕๐๐ เมเตอ นอนไปตามพื้น เมื่อถึงปากปล่องจึงต่อท่อเหล็กให้ตกลงมาในบ่อชั้นล่าง ท่อเหล็กนี้ตั้งตรงสูง ๒๖๐ เมเตอ จึงถึงปล่องชั้นที่ ๒ ยาวอีก

๔๕๐๐ เมเตอ แล้วปล่องเหล็กสูงอีก ๒๘๐ เมเตอ เปาเวอสเตชั่นตั้งอยู่ที่ปลายปล่องเหล็กชั้นบน แลปล่องเหล็กชั้นล่างซึ่งน้ำจะมาหมุนเครื่องจักรนั้น แรงไฟฟ้าจากสเตชั่นชั้นบนล่ามสายลวดลงมาช่วยแรงกับแรงไฟฟ้าที่จะได้จากเปาเวอสเต-ชั่นชั้นล่าง แล้วจึงล่ามไปที่ฟาบริกซึ่งเปนที่ทำงาน เหมือนอย่างเช่นได้กล่าวแล้วด้วยเรื่องนำแรงไฟฟ้าไปด้วยสายลวด ๑๘ สายนั้น

ที่โฮเตลนี้มีผู้หญิงเมียอินยิเนียอยู่สองคนเขามาต้อนรับ มีคนอื่นที่เปนผู้ดีอีก แต่พ่อไม่ได้พบเพราะวันนี้ง่วงงึมงำ แลมีหนังสือที่ค้างอยู่จึงรีบขึ้นมาทำเสีย ไม่ได้อยู่ข้างล่างนาน ที่โฮเตลนี้สูง ๗๕๐ เมเตอจากพื้นทเล หนาวมากอยู่ปรอดเซนติเกรด ๑๒ ดีกรี ฟาเรนไฮต์ ๕๓ แต่ไม่แลเห็นน้ำแขงเลย ละลายหมดแล้ว ต้นไม้ใบหญ้ากำลังงอกงามบริบูรณ์ มีดอกไม้เล็ก ๆ ขึ้นมาจนถึงข้างบนนี้ มีดอกมากเรดขาวเปนมากกว่าอย่างอื่น มาตามทางแลเห็นเหมือนผ้าขาวลาดมาตลอดความที่คนน้อยตามริม ๆ ทาง สตรอเบอรี่ป่าออกลูกแดงไปไม่มีใครเก็บ แต่ดอกกุหลาบจับเชียมาตั้งแต่ฟาเดอสตรันต์ขึ้นนี้ไม่มีเลย เขาได้เก็บดอกกุหลาบที่ในโคตเดน ซึ่งปลูกใช้ปุ๋ยซาลเปเตอมาให้ดู ดอกเขาโตอยู่ ในห้องที่โฮเตลนี้ได้ยินเสียงน้ำตก ๆ อยู่เสมอ ทั้งที่เดินผ่านมาบนหลังน้ำตกนั้นเอง จะแลลงไปให้เห็นน้ำตกไม่ได้ พยายามกันหนักหนา เปนหมอกบังเต็มหมด อยู่ในเรือนก็แลเห็นออกไปข้างนอกไม่ถึงไหน เรื่องหมอกนี้ไม่สนุกมากทีเดียว ข้อที่จะ "ดั้นหมอกออกเมฆมาไร ๆ" นั้น อย่างไร ๆ ก็เปียก เหาะที่ได้เปนต้องเปียกทุกทีแน่ เพราะมันเปนน้ำแท้ ๆ วันนี้ในห้องต้องติดไฟตั้งแต่เมื่อแรกมาถึง

คืนที่ ๑๒๗

ในโตดเดน

วันพุฒที่ ๓๑ กรกฎาคม

เมื่อคืนนี้ฝนตกไม่หยุดเลยจนเช้าวันนี้กลับตกมากลงมาเปนคราว ๆ ตกซ่ำ ๆ ถึงฝนในบางกอกก็มี รอกันอยู่จนสาย ด้วยมิสเตอไอเคระพาขึ้นไปดูที่ขังน้ำเหนือรูกัน ที่เปนการใหญ่ได้กั้นน้ำไว้ยาวถึง ๑๑๒ เส้น ๑๐ วา เขาอวดของเขาว่ายาวกว่าทำนบน้ำที่อังกฤษไปทำตำบล อาซวน ในแม่น้ำไนล์เมืองอียิปต์ แต่ฝนตกหนักขึ้นไปไม่ไหว วันนี้ได้พบลอดแลเลดี้ ลินเซ ซึ่งเกี่ยวเปนญาติกับดุ๊กออฟไฟฟ์ลูกเขยเจ้าแผ่นดินอังกฤษ เขาว่าดุ๊กแลดัชเชสออฟไฟฟ์ขึ้นไปเหนือแล้วจะกลับมาในที่นี้ เห็นจะกลับมาให้เหมาะฤดูเวลาจับปลาในเดือนน่า คนสองคนนี้มาก็เพื่อจับปลา อังกฤษชอบตกเบ็ดเปนที่สุด ขึ้นมาอยู่บนนี้ ๑๐ วันมาแล้ว ได้ช่วยในการทำประตูน้ำรับด้วย

คอยฝนจนสิ้นหวังแล้ว จึงได้ขึ้นรถลงมาที่ใกล้ประตูน้ำนั้น มีหนทางเล็กเดินเลียบน่าผาลงไป ที่ต้นทางจะลงนี้มีโรงบิลเลียดหลังหนึ่ง ที่น่าโฮเตลลดชั้นลงไปก็มีสนามเล่นลอนเตนนิสสนามหนึ่ง ซึ่งพ่อไม่ได้กล่าว เมื่อเดินเลียบน่าโรงบิลเลียดลงไปถึงน่าผาชั้นแห่งหนึ่ง แลเห็นสายน้ำตอนล่าง ซึ่งตกจากอ่างที่รับน้ำพุชั้นสูง เมื่อเดินเลียบลงไปอีกจึงถึงน้ำพุที่ตกลงมาแต่พื้นของยอดเขาอันเปนทเลสาบที่ขังน้ำนั้น โดยสูงตั้งแต่ปากอ่างทเลสาบที่ขังน้ำลงมาจนถึงพื้นอ่างที่น้ำตกลงมาขังแล้วไหลบ่าไปอีกนั้นสูงถึง ๓ เส้น ๑๕ วา เปนน้ำพุสูงที่สุดในยุโรปแต่มีกำลังแรงกว่าน้ำพุอื่น ๆ ยกเสียแต่ไนอาคราในประเทศอเมริกาซึ่งอาจจะนำไปใช้เปนกำลังทำการงานได้โดยราคาถูก เหตุด้วยมีที่ขังน้ำหนุนกำลังอยู่ข้างบน ความถูกของกำลังน้ำนั้นเขากะได้ว่าสองแรงม้าทำการได้ตันหนึ่ง เอาแรงม้าของกำลังน้ำเข้าตั้งคิดประโยชน์จากนั้นทีเดียว การที่จะใช้แรงน้ำต้องใช้ทุนมากในเบื้องต้น แต่เมื่อทำสำเร็จแล้ว ไม่

ต้องเสียไส้หุ้ยอะไรมาก จึ่งได้เปรียบการใช้แรงไอน้ำที่เรียกว่าสตีมนั้นหลายสิบเท่า สายน้ำที่ตกอยู่เดี๋ยวนี้แรงสาหัส เปนฝอยฟุ้งจนกลายเปนหมอกพลุ่งขึ้นเต็มไปทั้งหุบเขา แต่เพียงนั้นยังหาพอที่จะใช้เปนกำลังไฟฟ้าให้เต็มที่ได้ไม่ จึ่งได้ขีดเสีย ขุดอุโมงค์ให้น้ำเดิน แล้วต่อท่อเหล็กให้น้ำตกลงมาโดยตรงถึงสองตอน ดังเช่นได้กล่าวแล้วเมื่อวานนี้ เมื่อก่อนพอขึ้นมาน้ำพุใหญ่นั้นเขาขีดหยุดไม่ได้ตกเลย พึ่งจะเปิดเพื่อจะให้พ่อดูเท่านั้น เมื่อกลับขึ้นจากซ่งอนน้ำมาชั้นนั้นแล้วได้ขึ้นรถต่อมาอีก เขาทำที่แลไว้อีกสองแห่ง ในที่แลแรกเห็นน้ำตกทั้งสองชั้น คือชั้นบนที่ตกตรงลงมา ๓ เส้น ๑๕ วาถึงอ่าง แล้วตกอย่างเทชัน ๆ ลงไปอีกจนถึงท้องธารซึ่งแลดูลึกเปนเหวนั้น เปนสายเดียวกันยาวยืด ที่แลแห่งที่สองอยู่ข้างนอกออกมาริมประตูย่ำ จะแลเห็นได้ต่อเมื่อมีลมพัดปัดขึ้นไปทางเหนือ หอบหมอกที่เกิดขึ้นด้วยน้ำพุปลิวไปเสีย แต่โชคไม่ดีไม่มีลมที่จะหอบหมอกขึ้นจึ่งไม่แลเห็นอะไร ไม่ใช่แต่น้ำพุ ตัวเขาที่น้ำตกนั้นเองก็ไม่แลเห็นเสียด้วย คอยอยู่นานเห็นไม่ได้การ จึ่งต้องเดินต่อลงมาอีก จนกระทั่งถึงที่ชั้นลด ซึ่งจะปลูกโรงกำลังไฟฟ้าชั้นต้น คือปลายปล่องศิลาที่เขาเจาะยาว ๑๑๒ เส้น ๑๐ วา ปล่องนั้นมาตามแนวเขา สูงกว่าที่จะตั้งเป่าเวอสเตชั่น ๖ เส้น ๑๐ วา ซึ่งตรงนั้นเปนที่ราบเท ๆ อยู่แห่งเดียว มีเรือนอยู่ที่นั้นสองสามหลัง เราพูดกันว่า มาปลูกเรือนอยู่ที่นั่นสองสามเรือนทำอะไร ที่จะทำนาก็มีนิดเดียว หนทางที่จะไปถึงก็ไม่มี ต้องลงมาตามน่าผาชัน จนถึงปากธาร สูงประมาณสัก ๓ เส้น แล้วจึ่งจะเดินมาบนสพานข้ามลำธาร ถึงฟากข้างซ้าย แล้วต้องปีนน่าผาชันขึ้นมาอีกสามเส้นจึ่งจะถึงหนทางที่จะเดินไปไหนมาไหนได้ ถ้าเราถูกไปอยู่เช่นนั้นเปนต้องไปอเมริกา พระยาชลยุทธกลับแถมว่ากลัวจะไม่มีเงินไป เพราะไม่เห็นที่จะหาเงินได้จากอะไร แต่ขันที่เฉภาะที่ตรงนั้นเอง ซึ่งเขาจะตั้งโรงกำลังไฟฟ้า เจ้าของคิดจะไปอเมริกาจริง ๆ จึ่งยอมขายที่ให้ถูก ๆ ข้างฟาก

ฝั่งซ้ายซึ่งเปนหนทางเราเดินนั้น ลงไปอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงแง่เขายื่น ข้างบนเปนที่พอระราย ๆ มีบ้านเรือนตั้งอยู่หลายหลัง เขาคิดจะตั้งโรงให้คนทำงานอาไศรยอยู่ฟากข้างซ้าย แล้วจะทอดตพานจากแง่ปลายแหลมไปถึงที่ซึ่งจะตั้งเปาเวอสเตชั่นอันกล่าวมาแล้วนั้น โดยทอดสายลวด ผูกตพานไปยนสายลวดเปนตพานแขวน เมื่อรู้ความคิดเช่นนี้แล้ว ก็เปนอันน่าชมความคิดเขาจริง ๆ ด้วยเหตุว่าในหว่างเขาที่เปนลำธารนี้ เปนเขาสูงตั้งชันเปนฝาผนังอยู่ทั้งสองข้างห่างกันมากมายนักทำตพานไม่ได้เปนอันขาด เขาฉภาะไปหาหัวแง่ซึ่งแคบที่สุดแต่ถึงดังนั้นก็ยังสูงใหญ่กว้างเหลือที่จะก่อสร้างขึ้นมาได้นอกจากทำตพานแขวน

ถัดนั้นไปในคราวนี้เปนลำธารตรงลิ่ว แลดูเหมือนอย่างกับคลองที่ตัดไปตัดมาข้าง จนสุดสายตา เปนอัศจรรย์ไม่เคยเห็นลำธารยาวถึงเพียงนี้ พอจะเปนความคิดได้ว่า ปล่องที่เขาจะขุดลงไปอีก จนถึงโรงกำลังไฟฟ้าที่ ๒ ยาวเท่าลำธารนี้ คือ ๑๑๒ เส้น ๑๐ วา แต่เขาไม่ขุดเคียงไปกับลำธาร ขุดสูงเสมอระดับโรงกำลังไฟฟ้าชั้นบน ให้น้ำไปในปล่องภายในภูเขา แล้วไปตกลงที่ปลายธารอันเราแลเห็นนี้โดยท่อเหล็กที่ตั้งตรงสูง ๗ เส้น นั่นเปนโรงกำลังไฟฟ้าชั้นที่ ๒ เมื่อลงไปตามทางต่อลงไปอีกเปนนาน จึงถึงพื้นรายที่สายน้ำกลายเปนแม่น้ำไปแล้ว ที่นั้นเขาจะตั้งฟาบริก คือโรงที่ทำงาน รถไฟก็มาต่อเพียงนั้น กำลังเสิมดินอยู่แล้ว เมื่อคิดถึงการงานที่เขาทำมันช่างใหญ่โตเหลือเกินจริง ๆ จะทำสำเร็จได้ก็ด้วยอำนาจเงินอย่างเดียว นอกจากนั้นเปนทำไม่ไหว ภาระที่จะต้องจัดการช่างมากมายเสียจริงๆ ทั้งที่อยู่ผู้คนแลหาคนทำงานก็ไม่ใช่ง่าย ที่นี่เขาใช้คนสวิศซ์มาก เปนคนติดที่อยู่แต่ก่อน ทำงานแขงกว่านอรวิเยียน การทั้งปวงเหล่านี้ เกิดขึ้นด้วยความคิดมิสเตอเขียกแลนด์แลไอเด คนแรกเปนแต่ช่างคิด มักจะมีชุมในพวกที่ช่างคิดต่าง ๆ คิดอะไรได้ปรุไปร่งสารพัดแต่ทำไม่ได้แลเห็นขัดข้องไปหมด มิสเตอไอเดเปนอินยิ-

เนีย เมื่อได้ปฤกษากันแล้ว เขาเอามาทำการให้สำเร็จได้ เปนผู้ซึ่งเปนพระเจ้าน้ำ ฤๅน้ำอยู่ในอำนาจ การที่จะลงทุนเงินทองมากมายถึงเพียงนี้ ทุก ๆ แขงก็ได้ส่งผู้ชำนาญมาตรวจสอบพื้นที่แลความคิด เห็นตกลงกันว่าเปนใช้ได้แล้ว จึงวางใจ มิสเตอไอเค ดูเขาสนุกเพลิดเพลินในการที่ทำแล้วมันสำเร็จได้ดังใจ เพราะมีเงินอยู่ข้างหลังไม่อึดอัดขัดข้อง เขาบอกว่ารัฐบาลอินเดียชักชวนจะให้เขาไปดูที่เมืองแคชเมีย ซึ่งตั้งอยู่บนเขาหิมาลัย คล้ายกันกับเมืองนอรเว คิดอ่านจะทำการอย่างเดียวกันเช่นนี้ จะทำเปนของรัฐบาลบังคับให้ราษฎรต้องใช้ปุ๋ย แล้วเก็บเงินเปนพิกัดอย่างทำอีริเคชั่น แต่เขาจะรอให้เห็นงานข้างนี้ร่วมได้ผลว่าจะเดินไปได้เอง แล้วจึงจะไป พ่ออยากจะทดลองเฟอเตอไลเซอในเมืองเราบ้างที่จะดี จึงให้พระยาชลยุทธคิดอ่านจัดส่งไปลองดูตันหนึ่งก่อน แต่ขอให้เขาบรรจุถังเล็ก ๆ เพราะถ้าเปิดทิ้งไว้ถูกอากาศชื้นอาจจะละลายได้ ปุ๋ยเช่นนี้ในยุโรปใช้กันโดยมาก เมืองอังกฤษเมืองเดียวใช้อย่างที่มาจากชิลีหลายหมื่นตัน คงจะเข้าไปถึงก่อนพ่อไปถึง จะต้องมอบให้กรมดำรงเปนผู้จัดการ

ทางที่ลงมาต่อมาอีกก็ไม่อัศจรรย์อะไร เหมือน ๆ กับที่อื่น แต่มีที่รายมาก มาถึงฟ่าเคอสตรันด์เวลาบ่ายโมง ๑ วันนี้กับเข้าบริบูรณ์ ต่อเวลาบ่าย ๓ โมง เรือจึงมาจากที่ไปประทุกฟืน ด้วยในทเลสายนี้ถ่านแพงกว่าฟืน ฟืนมีอยู่รอบข้างทั่วไป ได้ถ่ายรูปรถตรงแลเรือที่นั่งกับทั้งโฮเตลซึ่งล้วนแต่ต้นทั้งสามอย่างทั้งกำลังฝน เพราะไม่หยุดจริง ๆ จนหนาวเต็มทีแล้ว บ่าย ๓ โมงได้ออกเรือ ต้องลงมาอยู่ในห้องท้องเรืออีก เพราะฝนสาดไม่ได้หยุด เขียนหนังสือมาตามทาง จนถึงดีโนเซทบ่าย ๕ โมง ระยะทางเดินเรือ ๒ ชั่วโมงตรง หยุดกินน้ำชาที่โฮเตล พอมีเวลาที่จะได้เอาของขึ้นประทุกรถโมเตอร์คาร์ เขาบอกข่าวว่าทางลำบากเต็มที

เปนน้ำเปนโคลนตลอด มีรถม้าได้ขึ้นตั้งแต่โนโตคเคนถึงกิโนเซคถึง ๑๗ ชั่วโมง ปล่อยให้พวกสี่คนแลหีบของอยู่ที่กิโนเซค พวกเราขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ได้ออกเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง หนทางเปนโคลนเฉอะแฉะไปหมดทั้งนั้น น่ากลัวรถจะลื่นพ่ออกคร้าม ๆ ดูมันน่ากลัวจะเลยลงไปในช่องเขา แต่เขาว่าไม่เปนไร ด้วยโคลนเหล่านั้นเปนทรายทั้งสิ้น ไม่สู้ลื่น ถนนตอนเก่านี้ กลางไม่นูน น้ำขังเปนแอ่ง ๆ บางทีท่วมถึงดุมรถ ลำห้วยต่าง ๆ ถูกฝนตกเข้า ๒ วันน้ำขึ้นมาก ท่วมถนนไหลเชี่ยวก็มี ขาสพานน้ำท่วมก็มี ตอนแรกที่ขึ้นเขาลงเขาเปนสวิตชแบกลำบากมาก ต้องใช้เดินรถอย่างแรงเปนพ้น ถ้าเดินอย่างเบาก็ถอนหล่มไม่ขึ้น ถ้าขึ้นสูงที่ไร ต้องใช้ถึงเกีย ๑ แลเปิดเต็มแรง รนลั่นตูม ๆ ออกจะน่ากลัวอันตราย ควันขึ้นกลุ้ม ๆ แต่กระนั้นแห่งหนึ่งที่สูงชัน คนขับเผลอไปไม่ได้ลดลงมาเกีย ๑ ขึ้นไปค้างอยู่กลางคัน ล้อหมุนพัดโคลนกระจุย แต่รถไม่เดินด้วยเหตุโคลนนั้นหนา ล้อรถไม่ถึงพื้นที่แข็ง พ้อต้องเปนกบิตัน ให้ถอยหลังลงมาลดเกีย ๑ ไปแต่ไกล ขึ้นไปได้เกือบจะถึงที่สูงหยุดอีก ตกลงต้องลงเข็นส่งขึ้นไปจนถึงยอด มีติดจริง ๆ อยู่แห่งเดียวเท่านั้น นอกนั้นก็มาได้ แต่เขย่าขย่อนเหลือกำลัง พัดโงกเงกกันมาจนตลอดทาง ถึงโนโตคเคนเวลาทุ่มครึ่ง ยังรักษาเวลามาได้ดีมาเพียง ๒ ชั่วโมงเท่านั้น แต่รถกรมสมมตมาไม่ถึงจน ๒ ทุ่ม ได้ความว่าไปติดหล่มอยู่ในกลางที่น้ำท่วม กงสุลลงจากรถไปเที่ยวตามคนมาช่วยเข็ญ หาคนก็ไม่ใคร่จะได้ เพราะห่างระยะบ้าน ว่าเกือบชั่วโมงหนึ่งจึ่งได้หลุดออกมาได้ พอหลุดออกมาได้แล้ว โชเฟอขับใหญ่ กรมสมมตว่าตัวลอย ๆ จนหายหนาว พวกเรากะกันว่า วันนี้กรมสมมตเห็นจะต้องนอนกลางทาง ดีอย่างหนึ่งที่มืดช้า เวลา ๒ ทุ่มมาถึงยังเปนเวลาเย็น ๆ อยู่ ถ้าหาก

เปนอย่างเช่นบ้านเรายังจะต้องคลำมืดด้วยอีกซ้ำหนึ่ง จะน่ากลัวอันตรายอย่างยิ่ง เหตุด้วยมันไม่มีที่ราบจริง ๆ อย่างเช่นบ้านเราแต่สักแห่งเดียว ทางที่เรียกว่าราบนั้นคือไม่ขึ้นเขาสูง แต่ที่แท้เปนลูกคลื่นไปหมดทั้งนั้น ถ้าเหวี่ยงจากทางสักนิดหนึ่งก็สดุดก้อนหิน ฤๅตกลำธารตกเหวอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่โชเฟอเขาดีจริง ๆ พอเห็นวิธีมันขับสักหน่อยก็วางใจ แลซ้ำได้ทดลองแล้ว คือเมื่อทูตอังกฤษกับเมียขึ้นไปตกรถซึ่งโครงหักที่เหนือคริสเตียเนีย เมื่อแรกหมายว่ารถโมเตอร์คาร์ แต่ไม่ใช่ เปนรถม้า ว่าหลบประตูที่กั้นทางจึงได้พลัดตกลงไปทั้งสองคน เขาได้บอกโทรศัพท์ลงมาถึงมิสเตอไอเดที่คริสเตียเนีย ให้พาหมอขึ้นไป ได้เชาหมอขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปในเวลากลางคืนเดือนมืด ฝนก็ตก หมอกก็ลง ไป ๑๒ ชั่วโมงจึงจะได้ถึง คนขับคนนี้ไม่ได้วางรถเลย ตั้งแต่นั้นมารถโมเตอร์คาร์ค่อยมีคนชอบมากขึ้น

ต่อมาถึงแล้วสักหน่อยหนึ่งฝนจึงได้หาย รูปที่ถ่ายเมื่อวานซืนนี้กำลังฝน แต่ถ่ายดีจริง ๆ เล็กไปหน่อย พรุ่งนี้เขาจะขอให้ถ่ายใหม่ นั่งสนทนากันถึงเรื่องไฟฟ้าในเวลากินเข้า ใช้ได้เปนอัศจรรย์มากขึ้นทุกที มิสเตอเบิยกแลนด์ ซึ่งเปนผู้คิดเรื่องไฟฟ้านี้ เคยได้เข้าไปบางกอก พร้อมกันกับปรินซวัลดิมาร์แลยอชออฟกรีก ความคิดอยู่เพียงชั้นที่เอาแม่เหล็กเข้าล่อกลางไฟฟ้า เขาคิดไปทางหนึ่ง เอาไปลองตั้งในกลางที่น้ำไหล น้ำหยุดไม่ต่อกันได้ อีกอย่างหนึ่งนั้นคือจะใช้ยิงปืนใหญ่ไม่ให้ต้องบรรจุดิน อีกอย่างหนึ่งนั้นจะทำให้ฝนตกได้ ความคิดที่จับไนเตรตแลทำปุ๋ยนี้เปนความคิดของมิสเตอไอเดเขาขอแปเต็นต์ทั่วทุกประเทศ แล้วจึงขายแปเต็นต์ให้แก่กัมปนี ที่จริงก็มีความหวาดหวั่นอยู่เหมือนกัน กลัวว่าคนอื่นเห็นการสำเร็จเช่นนี้แล้ว จะคิดยักย้ายเปนอย่างอื่น ให้แปลกกันไปเสียบ้าง

แล้วจะขอแปเต็นต์เกิดแข่งกันขึ้น เขาจึงเร่งรัดงาน แลใช้ความคิดต่ออยู่เสมอ มีอย่างอื่นที่ใช้ได้จากไฟฟ้านี้ เช่นกับจะใช้ไตรเลขไม่มีสายให้เปนสิ่งเสมอย่างหนึ่ง ผิดกับที่ทำกันอยู่แล้วเดี๋ยวนี้ ด้วยอาไศรยใช้แรงน้ำ แต่เขาทอดไว้เสียไม่คิด ทำนายกันได้ว่า นานไปจะมีเครื่องเตเลโฟน สักเท่านาฬิกาพก พกไปไหน ๆ ได้ เมื่อจะพูดกับใครพูดลงไปที่นาฬิกาพก แล้วเอาหูฟังที่นาฬิกาพก จะรู้กันได้ เว้นไว้แต่ยังไม่แลเห็นว่าจะใช้ได้ทางไกล ถ้าเพียงที่นี่ไปคริสเตียเนีย ทางสักสี่ชั่วโมงโดยรถไฟเห็นจะพูดกันได้ นั่งพูดกันอยู่จน ๕ ทุ่มจึงได้เลิก ที่จริงเดินทางก็อยู่ข้างมากทุก ๆ วัน แต่ดูไม่สู้เหนื่อยเท่าไรเห็นจะเปนด้วยเรื่องหนาวนี้เอง รถม้าเดินขึ้นเขาไม่ได้เปลี่ยนม้าเลย ไปได้ ๖ กิโลเมเตอ ถ้าเดินราย ๆ ๘ กิโลเมเตอไปได้ เดินได้วันหนึ่งถึงสี่สิบห้าสิบกิโลเมอเตอ ถ้าเปนเมืองเราม้าตายเสียนานแล้ว ที่ในโตตเดน ปรอทกลางแจ้ง ๖๔ ฟาเรนไฮต์อยู่ใน ๑๘ เซนติเกรด

เรื่องฝนมากขึ้นี้ ปากไหนปากนั้นบอกว่าไม่เคยเห็น ถึงน้ำท่วมทาง ในนอรเวนี้เคยมีทางเปียกเปนหล่มเปนโคลนจริง แต่ไม่เคยท่วมทางเหมือนอย่างวันนี้ พวกชาวบ้านพากันพาโลว่าเพราะมีสเตตไอเคมากลั่นเอาธาตุออกเสียจากลม ธาตุในลมน้อยไปจึงไม่อุ้มน้ำไว้ได้ รั่วตกลงมาเสมอ แต่ความจริงนั้น ฝนในเมืองฝรั่งทายไม่ได้เหมือนฝนเมืองเรา เมืองเราทายได้ว่าต้นเดือนกลางเดือน ฤๅกลางปักษ์ฝนมักจะตก ถ้าจะทำอะไรไม่ให้ถูกฝน จับในระหว่างห้าค่ำ ทั้งข้างขึ้นข้างแรมมักจะคราศแคล้ว แต่ในเมืองฝรั่งจะกำหนดเช่นนั้นไม่ได้ เปนของคำณวนไม่ถูก ตกพร่ำเพรื่อเรื่อย ๆ ไปนึกจะตกเมื่อไรก็ตกได้ จึงเปนเรื่องที่จะสนทนา

ไรทย์กันถึงอากาศดีไม่ดีได้อยู่เสมอ ถ้าเปนประเทศที่มีเขามากฝนก็ยิ่งตกมาก เช่นในนอรเวนี้จะหาทุ่งราบไม่ให้เปนลูกคลื่นเลยเปนว่าไม่มีได้ มีแต่จะเลยไปจนถึงเปนเขาที่สูงใหญ่ เพราะฉนั้นฝนตกไม่เปนอัศจรรย์อะไร การงานที่ทำอะไรกลางแจ้งก็ทำเรื่อยกันไปทั้งฝน คำที่ว่ารอให้ฝนหายเสียก่อนเปนไม่ต้องใช้ เมืองข้างเหนือ ๆ ถึงมีราวแขวนเสื้อฝนคล้าย ๆ ผ้าสีผึ้ง ขายอยู่ตามมุม ๆ ถนนเปนของจำเปนที่จะต้องใช้ทั่วไป ไม่ว่าไพร่ว่าผู้ดี

คืนที่ ๑๒๘

วันพฤหัสบดีที่ ๑ สิงหาคม

เรื่องรถเข่าเมื่อวานนี้ ดูไม่เหนื่อยเท่าไร ต่อเมื่อนอนจึงรู้สึกว่าทีก็จะเหนื่อยมาก วันนี้ตื่นสายไป พวกที่อยู่ที่โนเตดมาถึงกันแล้ว เขามา ๔ ชั่วโมงกับ ๒๕ มินิตถึง เพราะเหตุที่น้ำท่วมเหล่านั้นแห้งหมด ด้วยเปนที่พื้นทรายธารใหญ่ที่รูกันเขายึดแล้ว เรื่องยึดลำธารนี้ พ่อเล่าดูเหมือนจะสั้นไปนิดหนึ่ง น่าจะเข้าใจว่ายึดรูกันแล้วลำธารจะแห้ง น้ำที่จะมาลงขังในทเลสาบจะมีแต่น้ำที่ใช้แล้ว ที่จริงไม่ใช่เช่นนั้น ยึดแต่รูกันพุใหญ่สายเดียว ฤๅสายอื่น ๆ ที่ย่าจากน้ำอันเดียวนั้น แต่พุอื่น ๆ ยังอยู่อีกเปนอันมาก ถัดรูกันลงมาหน่อยหนึ่ง ซึ่งเขาเรียกว่าพุเล็ก แต่ในเมืองเราเปนไม่มีเท่านั้น ถ้าไปอยู่ในเมืองเราจะเรียกกันว่าพุหลวงก็อาจจะเรียกได้ ต่อลงมาก็มีเรื่อยไปตลอดทาง น้ำพุในเมืองนอรเวเปนเห็นเข้าไม่ต้องทัก จิต ถ้าจะถามให้ตอบโดยย่อ ว่าเมืองนอรเวมีอะไร จะต้องตอบว่าน้ำพุแลเขา เวลากินเข้าเช้าแล้วไปดูโรงทำกระดาษ ไปด้วยโมเตอร์คาร์

ระยะทางสักสิบมินิต เขาตั้งที่ซวากเข้าไปจากทเลสายแห่งหนึ่ง ซึ่งข้างบนมีห้วงน้ำที่สำหรับขังน้ำ ให้ลงมาตามท่อเหล็กไปหมุนเครื่องไฟฟ้า มีเครื่องไฟฟ้าสองพันแรงม้าสามเตา ยังกำลังสร้างอยู่สามพันแรงม้าอีกเตาหนึ่ง เปนกำลังสำหรับหมุนเครื่องจักร์ การที่ทำนั้น ตั้งต้นเอาไม้สนเลือกเข้าไปที่ตะไกรสำหรับตัดทั้ง ๆ ต้น หั่นเปนท่อน ๆ ละสักศอกคืบ แล้วจึงเอาไม้ที่หั่นนั้นวางขึ้นบนอีลิ-เวเตอคล้ายระหัด คราวนี้ไปถึงเครื่องที่สำหรับระบี้ มีเหล็กดันไม้เข้าไปหาศิลาขี้จนเลอียดเปนปุยตกออกมากับน้ำ แล้วไหลไปตามราง ไปถึงเครื่องกรอง เครื่องกรองนั้นกันปุยที่หยาบหยาบไว้ ส่งไปแต่ปุยเลอียดปนกับน้ำ ตกลงในผ้าใบใต้ลูกกลิ้ง เมื่อลูกกลิ้งหมุนก็เปนแผ่นกระดาษขึ้นมา แต่หนาและชุ่มด้วยน้ำจึงลอกแผ่นกระดาษนั้นออก ซ้อน ๆ กันเปนปึกหนา เปนกุลี ๆ แล้วเอาไปเข้าเครื่องอัด เครื่องอัดอันนี้มีแรงมาก ไม้ประมาณ ๓ ถ้าเอาตั้งตรงขึ้นในหว่างเครื่องอัด เดินเครื่องอัดลงมาไม้นั้นผ่าออกเปนสอง เมื่อเข้าเครื่องอัดเช่นนั้นแล้ว ก็เปนสิ้นวิธีทำการซึ่งทำอยู่ในโรงนี้ คงมีน้ำอยู่ในกระดาษนั้นห้าสิบเปอเซนต์ ส่งไปยังประเทศอังกฤษหรือประเทศอื่น ๆ ที่ใกล้ ๆ มีค่าระวางน้อย ถ้าจะส่งไปอเมริกาเสียค่าระวางมาก ต้องอัดให้น้ำน้อยกว่านี้ ประเทศอื่นที่รับหุ้นกระดาษนี้ไป จึ่งไปทำให้เปนกระดาษดีต่อไป ใช้เปนกระดาษตีพิมพ์ทั้งนั้น งานที่เขาทำได้อยู่ใช้ไม้ปีละแสนสองพันต้น ได้กระดาษปีละหมื่นสองพันตัน

ดูทำกระดาษแล้วกลับมา หนทางที่ไปยังเปนน้ำเปนโคลนทั่วไปทุกแห่ง ที่โนโตดเตนนี้เปนเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ กำลังก่อตึกปลูกเรือนไม้ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ที่เปนหมู่บ้านใหญ่นั้นคือโรงพวกคนทำงาน ร้านรวงต่าง ๆ ก็พลอยติดมากขึ้นด้วย แต่เปนเวลาระหว่างก่อสร้างทั่วไปทั้งนั้น อีกสักสามปีเห็นจะเปนเมือง ตัวตึกไดเรกเตอ

ซึ่งพ่อไปอยู่นั้น พึ่งทำเมื่อปีกลายนี้เอง ได้ส่งรูปตึกแลรูปที่ถ่ายวันแรกมาให้ดูด้วย วันนี้ได้ถ่ายรูปใหม่ เขาว่าวันก่อนเล็กไป แล้วถ่ายบนรถอีกครั้งหนึ่งด้วย กินเข้าแล้ว เวลาบ่าย ๒ โมงจึงได้มาลงเรือ

เรือที่มาก็เปนลำเดียวกันกับลำที่ขึ้นไป ไม่มีอะไรแปลกที่จะต้องกล่าว เว้นไว้แต่โรงทำกระดาษอีกแห่งหนึ่งอยู่ใต้ล้อกทีเดียว เปนโรงใหญ่กว่าที่พ่อไปดูเมื่อเช้านี้ ด้วยคนทำงานมากจนกลายเปนเมืองขึ้นทั้งเมือง แต่น่าเสียดายที่กำลังนี้คนงานอาลวาดไม่ได้ทำอะไรมาเดือนครึ่งแล้ว ยังไม่มีท่าทางที่จะสงบลงได้ เวลาจากลับนี้เปิดออฟฟิศทำงานมาในเรือ เพราะรู้ว่าถ้าไปถึงเรืออัลเบียนเรือออกเดินเมื่อใดจะหาคนช่วยทำงานไม่ได้ คงจะต้องมีคลื่นบ้างเปนธรรมดา

เวลาบ่าย ๔ โมงมาถึงสคีน ผู้คนแน่นหนายิ่งกว่าเมื่อเวลาผ่านไปอีก ตามทางมีผู้หญิงโปรยแลปาดอกไม้จากน่าต่างบ้าง จากข้างรถบ้าง ที่มาส่งช่อให้กับมืออีกมี ชายแก่คนหนึ่งมีช่อดอกไม้ช่อใหญ่ มีพวงลูกเชรีแดงงามแซมมาก แกช่างมัดงามดีมาส่งให้ พ่อถือเดินมาจึงส่งให้ชายอุรุพงษ์ถือ แกไม่สบายทุรนทุรายเดินกำกับมา ช่อที่แกผูกมันมีข้างหน้าข้างหลัง เห็นชายอุรุพงษ์ที่นั่งมาน่ารถพ่อ ถือดอกไม้ตะแคงไป ต้องเอื้อมมือเข้ามาจับพลิกเสียใหม่ เอาด้านน่ามาให้ตรงพ่อ ตานั้นปลิดลูกเชรีกิน แกร้องตาเป่ง พ่อสงสารแกจริง ๆ ดูเปนคนไม่บริบูรณ์ จึงให้ตั๋ว ๑๐ โครน ดูปลื้มเต็มที เพราะแกไม่ได้หมายเลยว่าจะได้เปนแน่ มาขึ้นรถไฟต้องรออยู่หน่อย เพราะยังไม่ถึงเวลา กำหนดเขาย้ำคำตรงจึงออก มิสเตอไอเดกับลอเรนต์เซนกงสุล เดิมว่าจะมาด้วยแล้วแยกทางไปกองซ์แบรก์ แต่ภายหลังเกิดศรัทธาจะตามมาส่งถึงเรือซึ่งมาถึงท่าเวลาทุ่มหนึ่ง ได้เห็นหนังสือพิมพ์เขาส่งขึ้นไปว่าจะมีการส่งใหญ่ที่เบรวิก พอถึงมีคน

มาแวดล้อมเต็มไป ปูพรมทาง ให้ฉาวตลอดจนถึงท่า ทำซุ้มด้วยใบไม้ แลองที่ท่าจะลงเรือ มีดอกไม้มาโปรยปาเข้าไปในรถตลอดทาง คนมีเท่าใดเห็นจะได้มาหมด ดอกไม้มีเท่าใดเห็นจะได้เก็บหมด ในน้ำก็เต็มไปด้วยเรือสารพัดทุกอย่าง ตั้งแต่สติมลอนช์ไปจนเรือสำปั้นสองกระเชียง พอลงเรือมีสลุตแลโห่ร้องใหญ่ เขียนโทรเลขถวายเจ้าแผ่นดิน ให้รูปมีสเตอไอเกแลกงสุล ส่งโทรเลขบางกอก กว่าจะได้ออกเรือเปนเวลา ๒ ทุ่มเศษเกือบยาม พอเรือออกปากช่องก็ลงมือสเทือนบอกว่าจะมีคลื่น วันนี้อากาศแจ่มใสแต่ไม่พ้นที่จะมีฝนโปรยบ้างบางคราว ในเรือร้อนมากทีเดียว พอเรือโผล่ออกนอกอ่าวก็จับมีคลื่น แต่ยังไม่มากจนเวลากินเข้าแล้ว พอกินเข้าแล้วต่างคนต่างก็กินเข้าที่นอนหมด พ่อจึงเขียนเองทั้งกำลังคลื่น พ่อยังเก่งอยู่ไม่เมา

คืนที่ ๑๒๘

วันศุกร์ ที่ ๒ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้ยังตกคลื่นยิ่งมาก เพราะเปนเวลาผ่านสกาเคนที่น้ำต่อตรงแหลมเคนมาร์กนั้น แต่ร้อนจนห่มผ้าแยลงเกตชั้นเดียวเท่านั้น ครั้นจวนสว่างตื่นขึ้นหนาวมาก ลมจัดคลื่นก็จัด ตกลงเปนต้มเข้ากิน วันนี้ไม่มีใครกินเข้าเช้า มีแต่นายมุ่ย ภายหลังพระยาชลยุทธ อาลเบอต พระรัตนโกษาจึงมา โต๊ะกินเข้าในเรือนี้เขาทำให้โคลงได้ บนโต๊ะคงตั้งตรงอยู่เสมอของไม่หก แต่ถ้านั่งอยู่ที่โต๊ะ แลเห็นมันเอียงไปเอียงมา ถ้าขี้เมาอยู่เพียงแต่แลเห็นโต๊ะโยกก็จะได้ตัวพอดีทีเดียว มีคนที่เขาเห็นแปลกถึงบ่นในเรื่องที่เอาน้ำพุมาใช้การเสีย เปนการ

ทำลายของงามที่เปนเอง อันเปนที่คนไปชมนั้นเสีย เพื่อประโยชน์ความมั่งมีแก่คน ๆ เดียว ในการโต้เถียงกันต้องแก้เรื่องคน ๆ เดียวก่อน จริงคน ๆ เดียวผู้ค้นคิดได้ประโยชน์มากกว่าผู้อื่น แต่ผู้อื่นที่เปนเจ้าของทุนคงได้ประโยชน์ด้วยกันทั้งนั้น ยังส่วนเมืองนอรเวเองไม่ได้มีประโยชน์อะไรจากน้ำพุนั้นโดยตรง ชาวเมืองซึ่งจะหาประโยชน์ได้จากคนมาดูบ้างจริง แต่เวลาก็น้อยเต็มที มีคนมาเพียงปีละเดือน อย่างมากก็สองเดือน ใน ๑๐ เดือนฤๅ ๑๑ เดือน น้ำพุอยู่ว่างเปล่า ๆ ไม่ได้ให้ใครดู คนชาวเมืองก็ไม่ได้ประโยชน์อะไรเพราะคนมาดูน้ำพุ จะว่าเขามาทำให้ขาดความงามเอาประโยชน์สำหรับผู้เดียวไม่ได้ ถ้าจะว่าข้างประโยชน์เมืองนอรเวได้รับประโยชน์มาก เงินที่มาลงเท่าใดอยู่ในเมืองนอรเวทั้งนั้น ของที่ไม่เคยได้ประโยชน์ ซึ่งเมืองนอรเวมีมากเกินต้องการ คือ ศิลาแลน้ำพุนั้นกลับเปนสิ่งของที่มีราคาขายได้ จะว่าไม่เปนประโยชน์กับเมืองนอรเวทั่วไปอย่างไรได้ ความเห็นไม่พอใจเช่นนี้ มีในพวกนอรวิเยียนเอง น่าจะเห็นว่าเปนอิจฉากัน ฤๅกลัวทุนต่างประเทศจะมาลงในเมืองมากเกินไป แต่เรา ๆ เปนคนต่างประเทศไม่มีประโยชน์อันใดเกี่ยวข้อง ไม่น่าที่จะไปเห็นร่วมกับเขาเลย พ้อเปนผู้รับเถียงเขาคนหนึ่ง แต่ถ้าจะว่าถึงการงานที่ทำ มันใหญ่โตเหลือเกิน ทุนรอนก็มากหนักหนา ถ้ามีการพลาดโดยความคิดฤๅโดยผเอินเปนจะฉิบหายไม่ใช่เล่นเลย เราไม่มีความสามารถที่จะหยั่งเห็นได้ แต่จะเปนไรหนักหนา เพราะทุนมาจากแบงก์ต่าง ๆ ที่มั่งมีเหลือล้น แห่งละเล็กละน้อย โดยจะมีเหตุการพลาดพลั้งก็ไม่ถึงเปนอันตรายแก่ผู้ใด เปนสิ่งที่ควรทำ ถ้าสำเร็จไม่ใช่เปนประโยชน์แก่คน ๆ เดียวเช่นว่า ไม่ใช่เป็นประโยชน์แต่ผู้ที่มีหุ้นส่วน ไม่ใช่มีประโยชน์แต่เฉภาะเมืองนอรเว จะได้ประโยชน์แพร่หลายไปที่อื่นด้วย ลงปลายมือในการที่เถียงกัน พ้อเปนพรรคพวกฝ่ายข้างเห็นว่าควรทำอยู่นั่นเอง

ตกถึงตอนกลางวันเรือแอบปลายแหลมยุตแลนด์ของเดนมาร์กเข้ามาคลื่นค่อยสงบ แต่ลมแรงจริง ๆ แคมเรือข้างขวาน้ำสาดถึงเถิง ชายกระจกน่าต่างพราว ๆ อยู่เสมอ เรือเอียงข้างซ้ายมาตลอดทาง กลางวันมีคนกินเข้ามากขึ้น เว้นแต่หมอพีสเตอร์สลบไม่ลุกขึ้นจนถึงเวลากินน้ำชา ที่จริงตกย่ายเรือมาเข้าช่อง ลิลเลเบลต์ ซึ่งข้างขวาเปนยุตแลนด์คลื่นสงบมาก ที่นี่เปนทางรถไฟมาแต่โคเปนเฮเคนข้ามเรือ เมื่อเรืออัลเบียนผ่านมา พอรถข้ามไปถึงเกาะยุตแลนด์เปนฝั่งต่อกับเยอรมนี นอกนั้นเปนเกาะตลอดโคเปนเฮเคน เข้าช่องลิลเลเบลต์มาเปนเขาทเลบอลติกมีหว่างเกาะสามทาง แต่เรามาทางใกล้ฝั่ง เพื่อจะให้ถูกลมน้อยลง แต่เรือก็ยังโยกเยกมาจนค่ำ ไม่หายโคลงได้ ต่อตอนเย็นจึงได้เปิดออฟฟิศทำการตอบหนังสือที่ค้าง ๆ มาได้ นอนจนเหลือขึ้มตาด้วยกันแลหิวเข้าด้วยกัน เลยเวลาเย็นมากินเข้าพร้อมกันได้หมดไม่มีใครขาดเลย ตาอันรับอาสาสอนให้ฝรั่งหุงเข้า พระยาชลยุทธเปนผู้แปล ที่จริงเปนความคิดพระยาชลยุทธเอง รำคาญที่เห็นหุงดิบเสมอ จึงขอให้ตาอันไปสอน จะรับเปนล่ามเอง คราวนี้พอเจ้ากุ๊กหุงได้ ไม่ว่าอะไรทำให้เกี่ยวกับเข้าทั้งนั้น มีเข้ากับกรีกุ้งชริมป์ คือกุ้งอย่างที่ทำเคยทุกวัน ขนมไม่ว่าอะไรวันละสองสิ่งคงเปนขนมปนเข้าทั้งสองสิ่ง แต่เข้านั้นเสียใจที่เปนเข้านาทุ่ง สู้เข้าที่เรามีมากินไม่ได้ เราก็ยังเข้าต้มกินร่ำไป วันนี้เปนวันกินเข้าต้มกันใหญ่ ใคร ๆ กินแต่ครั้งเดียว ชายอุรุพงษ์กินถึงสามครั้ง เข้าเช้าก็เข้าต้ม เข้ากลางวันก็เข้าต้ม มิใช่เมาคลื่นลุกไม่ขึ้น เดินได้ แต่กินอะไรไม่ได้ แต่ผลไม้ถูกเข้าไปก็ต้องลงนอน น้ำชาตอนเย็นก็กินเข้าต้มซ้ำอีก ต่อกลางคืนจึงได้กินเข้าสวย

ในการที่มาคราวนี้ พ่อให้หลวงสรลักษณเขียนรูปห้องรับแขกในเรืออัลเบียนนี้ ตามันเพื่อนอย่างช่างเขียนอย่างไรไม่รู้ เขียนห้องดำไปเปนอันมาก ใครดี

ก็ออกระฉุน ๆ จนพ่อต้องได้ยอมแก้ แต่กระนั้นก็ยังไม่หายคำได้ แต่เขาเห็นเช่นนั้นโดยความสุจริต เพราะจะเปนตัวยศาเพ่งมากฤๅอย่างไร รูปนี้จะต้องไปเข้ากรอบที่เบอลิน แล้วจึงจะส่งตามไป คงจะถึงช้ากว่าหนังสือนี้มากอยู่ กับพ่อได้ส่งรูปที่ชาวเดนมาร์กเขาถ่ายที่ออชุสแลที่สกาเคนมาให้ดูด้วย เขาส่งมาให้พ่อเองด้วยน้ำใจเขา

การเที่ยวในเมืองนอรเวนับว่าเปนยุติจบกันเพียงนี้ที พรุ่งนี้จะได้ตั้งต้นเปนอันเปลี่ยนชุดใหม่ เรื่องราวมันก็จะเปลี่ยนแปลงไปได้มากจริง ๆ เพราะฉนั้นพ่อจึงขอจบลงในวันนี้ให้เปนขั้นขาดตอนกันเสียที

ว่าตามจริงการที่มาเที่ยวนี้ก็ดูไม่ช้าเท่าใด เปนเวลาล่วงไปได้ถึงเดือนหนึ่ง แต่ยังรู้สึกว่าช้าเสียจริง ๆ วันที่จะเหลือก็ยังน้อยกว่าวันที่ล่วงไป แต่ความคิดถึงบ้านไม่ได้น้อยลงไปได้ตามวันเลย ยิ่งน้อยลงดูเหมือนจะเตือนใจให้คิดถึงมากขึ้น เพราะมันนานวันเข้าทุกที พ่อคิดถึงนัก ขอฝากความคิดถึงมายังใคร ๆ ที่เปนที่รักใคร่ทุกคน ขอให้บอกว่า พ่อมีความสบายดีอยู่

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๒

คืนที่ ๑๓๐

เมืองกีล

วันเสาร์ที่ ๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ ถ้าหากว่าจะไปให้ถึงกีลก็อาจจะถึงได้ แต่การที่ไปถึงกลางคืนก็ไม่มีประโยชน์อะไร พระยาชลยุทธจึงได้กำหนดจะให้มาถึงต่อวันนี้เช้า เวลา ๕ ทุ่ม ทอดสมออยู่นอกกีล ทางประมาณสิบห้าสิบหกไมล์ คลื่นลมสงบเรียบร้อยดี ครั้นเวลาเช้า ๒ โมงเศษ ออกเรือ เวลา ๓ โมงเข้าในช่องอ่าวกีล พอตื่นขึ้นได้ยินเสียงสลุต ประเดี๋ยวหนึ่งก็ถึงปากคลองกีล ชายอุรุพงษ์กับกรมสมมตอยากเห็น จึงให้ไปปลุกลุกขึ้นดู สลุตยิงทั้งเรือทั้งระงม แต่เวลานี้มีเรือรบอยู่น้อย ด้วยกำลังไปประชุมกันอยู่สำหรับรีวิว ที่วานคะมุนเด เอมเปอเรอออกไปอยู่ในที่นั้น เรือเข้ามาทอดใกล้น่าโฮเตล ผู้บังคับการเรือรบรุสเซียลงมาหาก่อน บอกว่าได้รับโทรเลขว่าเอมเปอเรอรุสเซียเสด็จมายังไม่ถึง แต่ได้ลงในเรือพระที่นั่งสแตนดาดมาแล้ว จะมาพบเยอรมันเอมเปอเรอที่วานคะมุนเด แล้วไดเรกเตอที่วานคะมุนเด แฮรร์กรุปฟอนโบเลน อุนด์ฮัลบาค ใช้ให้แฮรร์ เวิทเกอ เปนประธานของที่ประชุมผู้อำนวยการแลแฮรร์ เบาเออ ผู้เปนประธานกรรมการอู่แกร์มาเนียที่กีล แลแฮรร์ มาควารดท์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการที่เอสเซน กับไดเรกเตออู่แกร์มาเนียอีก ๒ คน มาต้อนรับ มีเรือไฟสำหรับขึ้นบก พระยาศรีธรรมสาสน์ มิสเตอลอฟตัส แลมิสเตอยีกกินแปก กงสุลเยเนอราลที่แฮมเบิค แลนายจำรัส[1] นักเรียนทหารลงมาด้วย

---

๑. นายจำรัส เทพหัสดิน ณ กรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เป็นพระยาอานุภาพไตรภพ)

แฮรร์ ฟอนโบเลน มาไม่ได้ ด้วยติดธุระเรื่องเมีย เวลาเช้า ๔ โมงได้ลงเรือนั้นมาขึ้นบกตรงน่าโฮเตล ไม่ต้องขึ้นรถเพราะโฮเตลตั้งอยู่ริมน้ำ มีถนนคั่นเท่านั้น โฮเตลนี้เรียกว่า เซยาเตอันสตัลต ตั้งอยู่ที่ดุสแตร์นบรุก แปลว่าเปนสถานที่สำหรับอาบน้ำทเล โฮเตลนี้เปนของกรุป ซึ่งปรากฎว่าที่อาบน้ำนั้น เพราะมีโรงที่อาบน้ำปลูกอยู่ในทเล เยื้องน่าโฮเตลหน่อยหนึ่ง มีโรงทำไฟฟ้าของตัวเองอยู่หลังที่อาบน้ำนั้น โฮเตลนี้นับว่าเปนเรือนริมน้ำ ที่อยู่นอกจากหมู่เรือนริมน้ำทั้งปวง เปนต้นแถวขาเข้าไปในอ่าว ขึ้นพักบนโฮเตลหน่อยหนึ่งแล้วไปเที่ยวดูเมือง

ตำบลกีลนี้ เปนอ่าวยาวเข้ามาจากทเลบอลติกตรงข้ามกับเกาะเดนมาร์ก แลเยื้องประเทศสวีเดนนิดหนึ่ง คลองกีลที่ขุด ขุดใกล้ปากอ่าว เจาะแหลมที่เปนเซลสวิกฮอลสไตน ไปต่อกับยุตแลนด์ของเดนมาร์ก เพื่อจะเดินเรือจากทเลบอลติกไปทเลอังกฤษ เรามาเลียบมาทางยุตแลนด์ จึงผ่านปากคลองกีลเข้ามาในอ่าว เมืองกีลแท้ลึกเข้าไปหน่อยหนึ่งไม่ได้อยู่ริมน้ำ เปนเมืองเก่า ถนนคด แต่เดี๋ยวนี้เมืองใหม่ ๆ เกิดขึ้นเกือบจะโยงติดกันเปนแผ่นเดียวตลอดทั้งสองฝั่งอ่าวนี้ ฝั่งฟากข้างโน้นเปนอู่เรือหลวงแลอู่ของกรุปที่อยู่ตรงท้ายอ่าวติดกันเปนแผ่นเดียวหมด เปนเมืองใหญ่มาก มีพลเมืองถึงแสนห้าหมื่น แต่การก่อสร้าง ไม่มีอะไรที่จะแปลกประหลาดว่าเปนอย่างงามวิเศษ เปนตึกเหมือน ๆ เมืองฝรั่งทั้งปวง ตอนข้างเมืองใหม่ ถนนตรง ๆ มากขึ้น แลตึกอย่างใหม่มีมาก ลักษณของตึกอย่างใหม่นั้นมักจะย่อเปนกะเปาะยื่นออกมาห้องหนึ่ง ถลำเข้าไปข้างในสองห้อง มีแบลคอนีมาก ๆ ที่แบลคอนีปลูกต้นไม้กระถางบนพนักใช้ไม้สี รูปพรรณสัณฐานแลวกลายหนา ๆ หนัก ๆ อย่างเยอรมัน มีสระแลสวนรอบ ในหว่างเรือนทั้งปวงฤๅเปนสวนเปล่าบ้าง มีสระยาวขุดทำนองอย่างแม่น้ำ เลี้ยงเป็ดเลี้ยงห่านในสระ มีถนนรอบ ฟากถนน

ข้างในเปนวิลลามีสวนด้านน่า ลักษณสระเช่นนี้ คล้ายกันกับเมืองเดนมาร์ก โค-เปนเฮเคนก็มีเหมือนกัน แต่สู้แฮมเบิคไม่ได้ ที่แฮมเบิคเขากว้างขวางจริง เพราะชุดช่วยแม่น้ำ เห็นจะเปนลักษณเมืองข้างเหนือเปนเช่นนี้ สิ่งที่ควรจะชมว่างามแท้นั้นคือต้นไม้ ถนนเหล่านี้เล่นต้นไม้ร่มครึ้มไปตลอดทั้งนั้น หลังโฮเตลขึ้นไปเปนป่าไม้ ไม้ใหญ่สูง ๆ ปลูกชิดกันเปนหย่อม ๆ ดูงามมาก ร้านตลาดขายของอยู่ในเมืองเก่า ที่ถนนคดเคี้ยวแลแคบนั้น ดูร้านรวงแน่นหนามาก แต่พอขับรถผ่านไปไม่ได้แวะร้านใดออกจะเชือ ๆ แลอยากจะดูเมืองให้ทั่ว วิลลามีมากแต่อยู่ข้างหนา ๆ หนัก ๆ ทั้งนั้น วังปรินซเฮนรีใหญ่โต แต่รูปร่างเปนตึกสูง ๆ ไม่มีอะไรงาม บ้านปรินซยาดัลเบิต[๒] ที่เคยเล่าว่าเอมเปอเรอจะทำให้นั้น ก็เปนวิลลาหลังใหญ่ ๆ ตั้งอยู่ริมทเลทั้งสองวัง ไม่เปนที่งามจับใจแห่งหนึ่งแห่งใด ขับรถวนไปจนกระทั่งเข้าในป่า แล้วเวียนกลับออกมาน่าโฮเตล ได้แวะดูที่อาบน้ำ ที่อาบน้ำนี้ปลูกเปนเรือนแพยกเสาในน้ำ ฝากระดานกั้นเปนรเบียงรอบ ปันเปนส่วนผู้หญิงครึ่งหนึ่ง ผู้ชายครึ่งหนึ่ง ได้ไปดูแต่ส่วนข้างผู้ชาย รเบียงนั้นเปนที่สำหรับผลัดผ้าแคบ ๆ ที่ตรงกลางเปิดโถงกั้นคอกเปนสองคอก คอกในตื้น ๆ สำหรับเด็ก คอกนอกลึกหน่อยสำหรับผู้ใหญ่ ดูก็เปนที่สำหรับคนว่ายน้ำไม่เปนทั้งสองคอก เพราะตื้น ๆ มีฝากั้น ด้านน่าออกไปคอกนอกอีกคอกหนึ่งน้ำลึกสำหรับคนว่ายน้ำเปน มีกระดานยื่นออกไปที่คอกสำหรับกระโดดน้ำ ที่น่าคอกนั้นสำหรับคนช่างเก่งน้ำ เปิดลงอาบในทเลไม่ได้กั้นคอก แต่มีทุ่นทอดรายไว้สำหรับให้เกาะ มีกระดานสำหรับกระโดดจากเฉลียงหลายแห่ง ยังมีหอคอยสูงมีกระดานยื่นออกไปสำหรับให้กระโดดลงทเลเล่น แล้วแต่ใครจะกระโดดแต่ต่ำ ๆ ฤๅขึ้นไปกระโดดให้สูงก็ขึ้นไปกระโดดได้ ตามลำดับเปนสามชั้น หมดเรื่องที่อาบน้ำเพียงเท่านี้ ไม่เห็นมีใครมาอาบ

---

๒ ปรินซอาดาลเบิต โอรสเยอรมันเอมเปอเรอ เคยเข้ามากรุงเทพ ฯ

เพราะยังหนาวเต็มที่ เกือบจะไม่มีฤดูซัมเมอ วันนี้ตั้งแต่เช้ามาก็มืดคลุ้ม มีแสงสว่างน้อย ลงปลายเมื่อเที่ยวรถก็มีฝนปราย ๆ ลงมา ต้องทำไม่รู้ไม่เห็นต่อไปดังนั้น ถ้าขืนทำรู้ว่าฝนตกเปนไม่ได้ไปข้างไหนกัน เวลาเที่ยงเศษกลับมาโฮเตล ได้รับหนังสือเมล์ อ่านหนังสือแล้วกินเข้ากลางวันในห้องนอก

เวลากินเข้าแล้ว แอดมิราลฟอล พริตต์ วิตสอุนต์ กาฟฟรอน ซึ่งเปนผู้บังคับการที่นี่แต่งเต็มยศมาเยี่ยม เขาว่าเปนคนโปรดของเอมเปอเรอ ได้ให้เจ้าพระยาสุรวงศ์ไปเยี่ยมตอบ แล้วอ่านหนังสือต่อไป จนเวลาบ่าย ๔ โมง จึงได้ไปลงเรือพร้อมด้วยพวกไดเรกเตอของกรุป ไปดูโรงทำงานอู่ของเขา ได้เห็นเรือไอรอนแคลดกำลังติดเหล็กลำ ๑ ข้างในเปนไม้สักข้างนอกเปนเหล็กแล้วจึงขึ้นไปดูโรงงานบนบกซึ่งเปนที่ต่อเรือ ปลูกโรงโครงเหล็กหลังใหญ่ต่อในร่ม ถ้าจะเล่าเรื่องที่ไปดูงานนี้จะเปนเรื่องที่เล่าให้ถ้วนถี่ยาก แลถึงโดยจะเล่าก็คงจะออกแห้ง ๆ ไม่สนุกอันใด อยากจะรวมเล่าว่า การที่ทำทั้งปวงนั้น ใช้กำลังสามอย่าง คือกำลังไฟฟ้า ใช้ในบรรดาเครื่องที่จะต้องยกเคลื่อนขึ้นสูงไปวางที่ แทนรอกแทนกว้าน แผ่นเหล็กโต ๆ เท่าฝาผนังก็ยกขึ้นลอยลิ่วไปได้ด้วยกำลังไฟฟ้า การที่จะใช้รอกคนหันกว้าน ฤๅใช้สตีมแทนกว้านเปนไม่มี เลิกหมดไม่มีเสียงเฮโลเฮล่า ไม่มีเสียงสู้ล้า ไม่ต้องใช้คนมาก มีคนอยู่บนปั้นจั่น เมื่อเกี่ยวสิ่งของเข้ากับสายโซ่แล้วกดปุ่มไฟฟ้านิ้วเดียว ของเหล่านั้นก็เลื่อนขึ้นไป หันหมุนไปได้ทุกทิศทุกทางเหมือนอย่างของเบา ๆ นี่เปนอย่างใหม่ที่ได้เห็นว่า ใช้กำลังไฟฟ้ามากขึ้น ตัดแรงคนลงไปหมด ส่วนที่ยังใช้สตีมอยู่นั้น คือเครื่องเจาะเหล็กตัดเหล็กที่หนา ๆ เท่าฝ่ามือเปนต้น เจาะแลตัดเย็น ๆ ไม่ต้องเข้าไฟ ส่วนที่ยังใช้กำลังคนอยู่นั้น คือตกแต่งเหล็กให้เกลี้ยงเกลา แลตั้งกระสวนปากเรือ เย่าแล่นต่อเหล็ก การเย่าแล่นต่อเหล็กนี้ ต่อง่าย ๆ เหมือนต่อตกั่ว คือมีลวดเหล็กถือมือหนึ่ง ถือหัวแร้งที่เปนไฟ

อย่างแรงพ่นพุ่มือหนึ่ง เอาจ่อเข้าไปที่ตรงไหนเหล็กก็แดงละลายที่ตรงนั้น เขาว่าสิ่งนี้เปนเครื่องมือของขโมยที่จะลักเปิดตู้เหล็ก ได้เอาไปใช้แล้ว รวมความว่าได้เห็นการที่ทำเหล่านี้หมดทั่วตลอดแล้ว จึงไปกินน้ำชาที่ที่พักไดเรกเตอ แล้วลงมาดูเรือดำน้ำ สองลำเปนของรัสเซีย ยังไม่แล้ว ลำเล็ก แต่ราคาก็ถึงล้านม้ากเศษ มีเรือตอปิโดของเตอรกีสองลำ ลำละสองล้านห้าแสนม้าก

แล้วได้กลับลงเรือ ให้แล่นลงไปดูปากคลองกีล ที่ปากคลองฝั่งขวา มีรูปเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ เข้าไปจนกระทั่งถึงล๊อคแล้ว จึงได้กลับออกมา คลองนี้พ่อได้เคยผ่านไปแล้วเมื่อครั้งก่อน จากลับจากเดนมาร์กจะไปอิงค์แลนด์ ทางสักสองร้อยกิโลเมเตอ เดี๋ยวนี้ว่าแคบไปเพราะเรือรบตะเบ็งใหญ่ขึ้นไปคับคลอง จะขุดให้กว้างอีกเท่าหนึ่ง คลองนี้ไม่เหมือนคลองสุเอส ไม่ใช่คลองค้าขาย เปนคลองที่สำหรับจะเอาเรือรบลงไปข้างทเลอังกฤษ ไม่ต้องให้ไปอ้อมแหลมยุตแลนด์ เรือค้าขายที่จะต้องเดินในคลองนี้ก็มีแต่ลือเบก ปรีเมน แฮมเบิค สามเมือง กับเมล์เดนมาร์กอีกเมืองหนึ่ง ไม่คุ้มค่าขุดคลองแลค่ารักษา กลับขึ้นมาฝนตก ต้องมาขึ้นโฮเตลทั้งฝน

เวลาค่ำไดเรกเตอกรุปเชิญให้ไปกินเลี้ยงที่ยอชต์คลับ ซึ่งอยู่ติดกันกับโฮเตลนี้ ยอชต์คลับนี้เปนที่เอมเปอเรอแลปรินซเฮนรี เจ้านายเสด็จในเวลาแข่งเรือ เอมเปอเรอนั้นมีห้องอยู่ชั้นบนเปนที่ประทับทำเหมือนอย่างกับห้องในเรือ เอมเปรสก็มีห้องแต่งพระองค์ห้องหนึ่ง แต่ปรินซเฮนรีนั้นมาทุกวันพฤหัสบดี เปนหัวน่าในคลับนี้ การเลี้ยงดูแลนั่งสนทนากันเปนอย่างเยอรมันไปคลับเต็มที่บริบูรณ์ ดูก็สบายดีดอก นั่งซดเบียกันเรื่อยไปจน ๕ ทุ่มจึงได้กลับ

โฮเตลนี้ห้องหับสบายมาก ตู้ตั่งอะไรใช้ติดฝาทำในตัวเสร็จ อย่างอ้วน ๆ หนัก ๆ ถ้าจะดูฝีมือเยอรมันในเมืองเราก็พระที่นั่งภาณุมาศ เปนอย่างเยอรมันแท้

แต่น่าต่างเขาดี มีกระจกสองชั้นแล้วมีมู่ลี่ การที่จะปล่อยมู่ลี่นั้นง่าย จะปล่อยให้ลงมาเปนช่องโปร่ง ๆ อย่างมู่ลี่ก็ได้ จะขึงให้ลงมาทึบเปนบานน่าต่างตันทีเดียวก็ได้ ด้วยเชิงหย่อนม่านนั้น

ในอ่าวนี้กว้างใหญ่ ที่จริงเปนอ่าวดีมาก แต่ไม่มีเรือค้าขายเลย เปนอ่าวสำหรับเรือรบอย่างเดียว เวลานี้เรือรบไม่อยู่โดยมาก อยู่สี่ห้าลำ ดูหลวมว่างเหลือหลาย อยู่ข้างจะหนาว ปรอทกลางแจ้ง ฟาเรนไฮต์ ๖๒ เซนติเกรด ๑๗

เรื่องกรุปนี้น่าจะเล่าสักนิดหนึ่ง คือพ่อของแฮร์กรุปคนที่ตาย เปนผู้เริ่มตั้งโรงทำปืนขึ้น ประมาณสักห้าสิบปีเศษมาแล้ว ตำบลที่ตั้งนั้นเรียกว่าเอสเซน บ้านอยู่ใกล้กันกับที่ทำงานเรียกว่าฮูกัล ครั้นเมื่อพ่อตายแล้วลูกชายได้ทำการต่อมา ขยายการงานใหญ่โตขึ้น เหล็กซึ่งจะใช้ก็หาซื้อบ่อแร่ทำเหล็กเอาเอง จ้างคนที่มีวิชาอย่างดี ๆ คิดแลทำปืนบรรจุท้ายต่าง ๆ ภายหลังแผ่ออกไปจนกระทั่งถึงทำเรือรบสำหรับปืนนั้นด้วย อู่ที่ทำการนี่ตั้งที่กีล ซึ่งพ่อไปดูนี้ ทำทั้งเรือหลวงในเยอรมันแลเรือประเทศต่าง ๆ มีที่ทำการใหญ่ ๆ เปน ๕ ตำบลด้วยกัน ได้จดบาญชีว่าเปนกัมปนี เพื่อจะให้อยู่ในกฎหมายกัมปนี แต่ไม่มีผู้อื่นถือแชร์ มีแต่กรุปถือแชร์คนเดียว เขาตั้งไดเรกเตอ แต่ก่อนดูเหมือนมีแต่ ๕ เวลานี้มี ๑๐ คน เปนผู้บัญชาการทั่วไป เมื่อเวลากรุปยังอยู่พวกไดเรกเตอเหล่านี้เหมือนอย่างเสนาบดีมีน่าที่ต่าง ๆ เพราะกรุปเขาเปนหัวน่าอยู่ในนั้นเอง คนพวกไดเรกเตอเหล่านั้นเลือกเอาคนดี ๆ เปนข้าราชการทั้งฝ่ายทหารพลเรือน นี่จะเลือกเอาใครก็เลือกเอามาได้ รองปลัดทูลฉลองฤๅสิเกรตารีทูตที่เสมอชั้นราชทูต ก็ให้ออกจากตำแหน่งมาทำการของกรุปได้เอมเปอเรอโปรดปรานมาก เสด็จไปมาที่บ้านนั้น เจ้านายต่างประเทศรู้จักแทบทั้งหมด มีข้าราชการต่างประเทศเปนคอมมิสชั่นมาดูการทำปืนทำอาวุธอยู่ประจำมาก ๆ ที่ตำบลเอสเซนนั้นเปนเมืองโตทีเดียว แต่ไม่มีคนอื่น พวกลูกจ้าง

ของกรุปทั้งนั้น เลี้ยงกันมาตั้งแต่เด็ก ตั้งโรงเรียน โรงพยาบาล โรงคับเพลิง เลี้ยงแม่ม่ายที่ผัวตายในเวลาทำงาน มีร้านขายของสารพัดทุกอย่าง พ่อได้เคยไปอยู่ที่ซูเกลนั้นสองสามวัน ได้ดูงานทั่ว กรุปเปนคนอายุปีเดียวกันกับพ่อ ถึงว่ามั่งมีบริษัทบริวารมาก ก็เปนคนถ่อมตัว เอมเปอเรอจะตั้งให้เปนฟอนก็ไม่รับ มืออัธยาไศรยกว้างขวางอารีอารอบ ใคร ๆ ก็เปนที่รักที่นับถือไปทั้งนั้น แต่เปนหืดแลตายเสียเมื่ออายุย่างเข้า ๕๐ ฤๅหย่อน มีแต่ลูกผู้หญิงสองคน ไม่มีลูกผู้ชาย เมื่อตายแล้วเมียเปนแทนที่ แต่ไคเรกเตอทั้งปวงเขาแขง ทำงานดีเสมออยู่ จนลูกสาวคนใหญ่แต่งงานกับฟอนโบเลน แม่จึงได้ออกจากน่าที่ลูกเขยเปนแทน แต่ทรัพย์สมบัติตกอยู่แก่ลูกสาวคนใหญ่ทั้งสิ้น เมื่อเวลาฝังศพกรุป เอมเปอเรอเสด็จแลสร้างรูปหล่อไว้ที่น่าตลับนั้นด้วย เมื่อเวลาแต่งงานลูกสาวเอมเปอเรอก็เสด็จ การงานของเขาไม่ได้ลดถอยเดินไปข้างหน้าอยู่เสมอ ในการที่พ่อมาอยู่โซเคลนี้ได้ว่าเช่า แต่ครั้นเวลาใช้เงินไม่ยักยอกราคา เลยไม่เอา ด้วยอยากจะแผ่ไมตรีกว้างขวางให้เหมือนอย่างกรุปที่ตายนั้น

คืนที่ ๑๓๑

เมืองเบอลิน

วันอาทิตย์ที่ ๔ สิงหาคม

เวลาเช้ากินเข้าเช้าแล้วขึ้นรถ แตรทหารเรือที่เที่ยวเล่นมาแต่วานนี้ไม่มีเวลาหยุด ตั้งแต่แรกมาถึงจนกระทั่งเวลาไปดูงาน ก็เที่ยวบรรเลงเรื่อยอยู่จนกลางคืนเลี้ยงกัน แล้วยังซ้ำมาเป่าเช้าวันนี้อีก สเตชั่นรถไฟอยู่ฟากข้างโน้น ใกล้ที่อยู่ของกรุป พวกไคเรกเตอทั้งปวงไปส่ง รถไฟออกจากกีล ๔ โมงเศษ ระยะทางที่มาวันนี้ตั้งแต่กีลมาถึงนอยมึนสเตอที่แผ่นดินออกจะไม่สู้ดี แต่เปนวันที่ได้เห็น

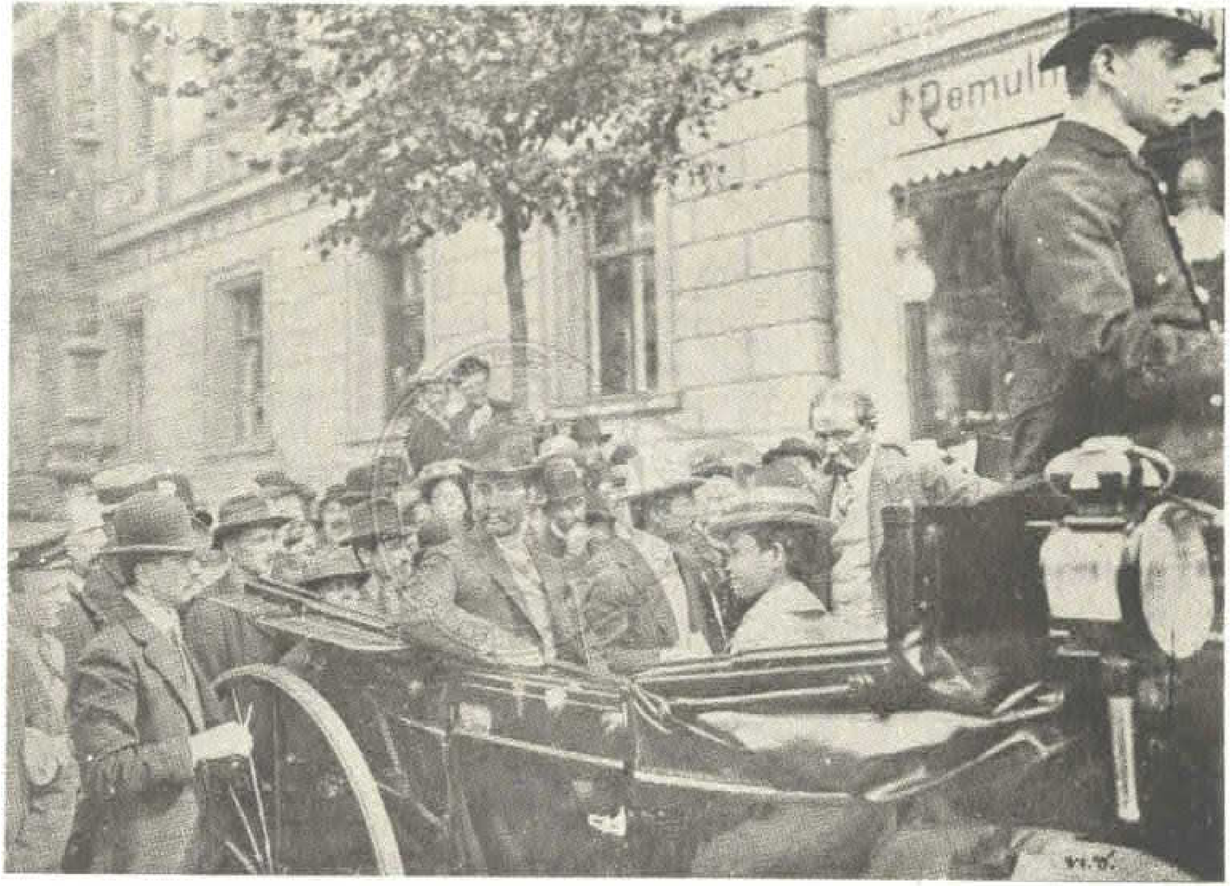

พระบรมรูปทรงรถที่กรุงเบอลิน

แรกเกี่ยวเข้า แต่ไม่ใช่เข้าสาลี เรียกว่าไรเปนเข้าสำหรับทำขนมปังดำ ๆ ได้เกี่ยวแล้วโดยมาก กับอีกอย่างหนึ่งเรียกว่าอักซวีต เปนดอกขาว ๆ ต้นเตี้ย ๆ สำหรับคนจนกินต่างเข้า ไร่ผักอื่น ๆ ก็มีน้อย ที่ซึ่งจะเพาะปลูกอะไรไม่ได้ ปลูกต้นสน แลมีทุ่งหญ้าสำหรับเลี้ยงสัตว์เช่นวัวแลแกะมาก เพราะเหตุที่นั่นฝนตกเสมอ ๆ หญ้างาม ถัดนั้นมาถึงเมืองอัลตอนา เปนที่ตั้งรถไฟของรัฐบาล ไม่ช้าก็ถึงแฮมเบิค อัลตอนากับแฮมเบิคมีบ้านเรือนมาก เกือบจะติดกันแล้ว ตำบลอัลตอนามีคน ๑๕๐๐๐ แฮมเบิค ๘๐๐๐๐๐ รวมทั้งสองตำบลคนรวนจะถึงล้าน ที่ไร่นาบริบูรณ์มากขึ้น แต่ไม่ใช่ดีตลอดทั่วไป บางแห่งเปนทรายต้องปลูกป่าไม้มาก มีเอสเตตของผู้มีเงิน เลี้ยงเนื้อแลเลี้ยงแกะสองสามแห่ง ที่แฮมเบิคมีสเตชลอตซกับเจ้าของสวนเอาดอกไม้มาให้ มีคเนชั่นเทือกกำมหยี่เก้าอย่าง อย่างขาวริมกลีบแดงเปนของเปนเอง แต่ขาวริมกลีบเขียว ได้ความว่าเขาเขียน เขียนด้วยน้ำยาซึ่งไม่ร้อน ที่จะทำให้กลีบดอกไม้เหี่ยว แต่น้ำยานั้นเขายึดไม่ให้ใครรู้ งามเหมือนอย่างกับแพรรีบิ้น จีบเปนดอกทั้งสองอย่าง วันนี้เข้าทางข้างหลังแฮมเบิค ช่างใหญ่โตเสียจริง ๆ แดดจัดร้อนน่าเที่ยวเต็มที เราไปสองคราวช่างผเอิญถูกฝนทั้งสองคราว ในทเลสาบเรือใบแล่นออกขาวไป พ้นนั้นมามีอีกตำบลหนึ่งเรียกว่าวิตเตนแบรต

กินเข้าบนรถไฟ รถไฟสายนี้ตัวรถเปนอย่างใหม่ที่สุด การจัดรถกระจุกกระจิกมาก มีตู้เล็กตู้น้อยที่นั่งที่นอนสบาย มาถึงเบอลินเวลาบ่าย ๔ โมง นอกเมืองมีสวนที่สำหรับคนจนไปทำเช่นที่เดนมาร์ก แต่มากกว่ากันมาก เต็มไปทั้งนั้น ตั้งแต่สเตชั่นนี้มาพ่อไม่เคยเห็นมาแต่ก่อนก็ไม่ได้เคยไปถึง เพราะตรงไปอยู่ปอสดัม คนละทิศกันทีเดียว เข้ามาในเมืองจำได้ ๓ แห่งคือ เสาในเรื่องชนะศึก ไรสตาก

ที่ประชุมปาลิเมนต์ แลประตูไชย นอกนั้นมาจำได้หึงๆ ที่ชานเชเลออยู่ แต่จะเอ่ยทักขึ้นมาเองก็ยังไม่ได้ ขึ้นรถตรงมาไกเซอฮอฟโฮเตลนี้

วันนี้ไม่มีเรื่องอะไร เพราะเปนวันอาทิตย์ มาพบตุ๊ก ระพี เพ็ญ ติลก ศรีวงศ์ เพ็ญดูยังผอมเขียวมาก ยังมีนักเรียนอีกหลายคน กับปอลเมอลิง กงสุลเยเนอราล เกซีเนียส คอยรับอยู่ที่โฮเตล

เมื่อก่อนพ่อจะมาเบอลิน ได้โทรเลขสั่งให้หาหมอที่ดีดีมาตรวจอีกสักหนหนึ่ง เพราะจวนจะกลับแล้ว ควรจะตรวจให้รู้อาการที่ได้มารักษาตัวมีผลอย่างไร ฤๅจะยังควรรักษาอย่างไรต่อไปอีกบ้าง เมื่อก่อนออกจากยุโรปก็จะได้รักษาพาไจกันเสียให้ดี อย่าให้เสียทีที่มา เขาหาได้โปรเฟสเซอที่มีชื่อเสียงสำคัญสามคน กับผู้ชำนาญในการรักษาจมูกอีกคนหนึ่งมาตรวจ ได้ตั้งมือตรวจเวลาบ่าย ๕ โมง วิธีที่ตรวจนั้น ให้ถอดเสื้อหมด นอนบนที่นอน แล้วให้เล่าอาการตั้งแต่ต้นจนตลอด คือตั้งแต่เกิดมาเปนอย่างไร เคยเปนอะไรบ้าง เมื่อเล่าสำเร็จแล้วคราวนี้ตรวจเปลี่ยนกันตรวจทีละคน วิธีตรวจดูก็ไม่เหมือนกันทีเดียว คนหนึ่งตรวจอย่างหนึ่ง คนหนึ่งตรวจอย่างหนึ่ง โปรเฟสเซอเกราซใช้ฟังด้วยหู แลเคาะก็มาก เคาะอย่างแรง โปรเฟสเซอเกรลใช้เคาะเบา แต่เคาะทั่วไป เหมือนกับจะไม่ให้มีที่ว่างจากได้เคาะเลย ราวกับจะถอนสีมา วัดกะไปตลอดทั้งตัว โปรเฟสเซอฟอนนอรเดนตรวจด้วยวิธีเคาะแรง ตาหมอเหล่านี้ตรวจแต่ละคนละคนนานเต็มที วิธีลองโลหิตใช้รัดต้นแขนสูบ ไม่ใช้แทงโลหิตเลยทั้งสามคน ต่อนั้นไปถึงโปรเฟสเซอเมเยอ ซึ่งเปนสเปเชียลิสต์ในการจมูก การตรวจจมูกนี้เปนการใหญ่มาก เข้ามาตรวจพร้อมกับหมอ ๔ คนเสียครั้งหนึ่ง ที่ดูเหมือน ๆ กัน คือส่องเปนต้น แล้วจึงไปเข้าห้องตรวจ ต้องยกเครื่องไฟฟ้ามาตั้งมีหลายอย่าง ส่องดูในจมูก ฉาย

ด้วยริเฟลกเตอ แล้วให้อมไฟฟ้า ให้สว่างแลเห็นช่องภายในว่าจะมีบาดแผล อย่างไรบ้าง แล้วเอาไฟฟ้าจดกระบอกตา ให้แลเห็นภายใน ผลของการ ตรวจอย่างไร จะได้เขียนฉบับหนึ่งต่างหาก จะลงในนี้ก็จะรุงรังมากไปไม่สนุก การทดลองแลปฤกษากัน จนเวลาดึกจึงได้แล้ว เมื่อกินเข้าแล้วจึงได้มาประชุม กันอีกครั้งหนึ่ง ตกลงเห็นว่ายังไม่ปรกติดี ขอให้งดการที่จะเที่ยวเตร่ต่อไปนั้น เสีย ให้เปลี่ยนไปรักษาตัวที่ซอมเบิต ซึ่งเปนเมืองอาบน้ำเมืองหนึ่งเหมือนกัน อยู่ใกล้แฟรงก์เฟิด ทางรถไฟ ๒๐ มินิตเท่านั้น การที่จะดูแลรักษาอย่างไร มอบน่าที่ให้โปรเฟสเซอเกรลไปเปนผู้จัดการ แต่เรื่องรักษาจมูกนั้นจะได้ลงมือรักษา ตั้งแต่พรุ่งนี้ไป โปรเฟสเซอเมเยอจะเปนผู้ทำ

การที่ต้องหยุดไม่ให้เดินทางต่อไปในเวลารักษานี้ เพราะเหตุที่จะต้องอาบน้ำ คาโบนิกแอซิดอย่างหนึ่ง เพราะจะต้องใช้ยา ดิยิสเตลิสอย่าง ๑ ต้องการ ให้อยู่นิ่ง ๆ สัก ๗ วัน ต่อนั้นไปเที่ยวเตร่ได้ การห้ามปรามของแสลงไม่กวดขัน เหมือนโปรเฟสเซอไฟลเนอ ห้ามแต่เปนการจำเปนแท้ วันนี้ร้อนเต็มที่ วุ่น ด้วยเรื่องหมอนี้เสียจนตลอดเวลานอน ไม่ได้ไปข้างไหน

คืนที่ ๑๓๒

วันจันทร์ที่ ๕ สิงหาคม

เวลาเช้าพอกินเข้าเช้าแล้ว หมอมา แต่รอให้ช้าเสียหน่อยหนึ่ง เวลา เที่ยงได้ลงมือชำระจมูกแลพาดยา วิธีที่ทำไม่ได้ใช้แยงด้วยสำลีเช่นยอนหู มี เครื่องมือเหล็กสำหรับแยง พันด้วยสำลีเหมือนกัน ล้างครั้งหนึ่ง แยงครั้งหนึ่ง ลึกมาก แล้วล้วงทางปากขึ้นไปล้างแลพาดที่ช่องจมูกต่อกับปาก อยู่ข้างจะไม่สู้สนุก

แต่ไม่ช้าประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว แล้วขึ้นรถไปเที่ยว ไปที่วัดใหม่น่าวัง พ่อได้เคยไปครั้งก่อนแต่ยังไม่แล้วครั้งหนึ่ง คราวนี้แล้วเสร็จเปนโดมใหญ่ มีเครื่องประดับประดามาก เครื่องประดับทั้งปวงดูเปนอย่างใหม่ ๆ มีมุขที่ทำเปนที่ฝังศพผู้มีชื่อเสียง แต่ศพนั้นไม่ได้ฝังจริง ๆ ไม่สู้จะโตมากนัก เพราะวัดเก่า ๆ เขาทำไว้ใหญ่โตเสียมาก เปนแต่เครื่องประดับประดาเพียบ จะสู้ของเก่าแต่ด้วยกระบวนประดับประดา ออกจากนั้นแวะห้างกล้องเมียซ่อม ไม่สู้มีอะไรน่าซื้อ เขาไปคลั่งเล่นกล้องชำพันกันเสียมาก อยู่ประเดี๋ยวเดียว ไปที่ร้านคิวริโอซิตีคล้ายกับร้านตาแก่ที่ยาเคนยาเคน เจ้าของร้านเปนคนสนุกคล้ายกัน แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน

เวลาบ่ายไปขึ้นรถไฟ ไปสวนเลี้ยงสัตว์ รถไฟสายนี้ไปในใต้ดินบ้าง ไปบนพื้นราบ ๆ บ้าง ไปบนสพานเหล็กสูง ๆ บ้าง ที่เดินเช่นนี้ เพราะเหตุว่า ถ้าจะไปบนดินได้ก็ไปบนดิน ถ้าไปไม่ได้ด้วยเหตุที่จะทำให้เสียงามของถนนนั้นเสีย ก็มุดลงใต้ดินไป ถ้าเปนหนทางที่รอแร ก็ตั้งเสาเปนสพานพาดรางไปบนหลังถนน เดินขึ้น ๆ ลง ๆ สูง ๆ ต่ำ ๆ ต่าง ๆ ถ้าเวลาลงใต้ดินไฟฟ้าก็ติดเอง เวลาขึ้นข้างบนไฟฟ้าก็ดับเอง ที่ไฟติดแลดับได้เช่นนี้ เพราะเขาทำลวดไฟฟ้าให้สูงแลต่ำ ถ้าสูงขึ้นมาจนลวดกระทบกันก็ไฟติด ถ้าต่ำลงไปไฟฟ้าก็ดับ สเตชั่นที่ไปเปนสเตชั่นใต้ดิน เวลาไปถึงก็ถึงใต้ดินเหมือนกัน

ที่สวนเลี้ยงสัตว์นี้แต่ก่อนเปนของรัฐบาล ตั้งแต่ร่วงโรยจึงต้องปล่อยให้กัมปนีจัดการ กัมปนีไปทำเปนเรสเตอรองต์ขึ้น อย่างเดียวกับที่แฟรงก์เฟิต คนจึงได้ดีมาก มีที่ก่อสร้างเปนอย่างจีนอย่างยี่ปุ่นแลอียิปต์ ซึ่งดูต่าง ๆ เปนหย่อม ๆ สัตว์นั้นก็ไม่ประหลาดอะไรตามเคย เห็นจะไม่ดีกว่าแฟรงก์เฟิต มีกินดอกเปนกลีบ ๆ ทำนองอย่างเชินบรุนที่เมืองออสเตรีย แต่เลวกว่าเชินบรุน มีแปลกอยู่แต่

เอานก ไม่ใช่นกฮูก ไม่ใช่นกเค้าแมว แต่ลักษณเดียวกัน ปากช่างกว้างเสียจริง ๆ จนแลดูเปนสามเหลี่ยม อุ้มมาได้ในมือ แล้วพกหนูตัวเล็ก ๆ มาในกระเป๋าเอามายัดใส่ปากจะให้กลืน เหตุใดจึงไม่กลืนก็ไม่ทราย หนูพลัดตกลงมาที่พื้นสองครั้งสามครั้ง ลงปลายกลืน แต่ท้ายหนูยังจุกอยู่ที่คอ ลิ้นมันแดงรูปเปนใบเช้า เรียกนกอะไรก็ไม่รู้ ออกเกลียด ๆ เลยไม่ได้ถามชื่อ ก็ยังมีลิงอย่างที่เรียกว่าชิมปันสี ไม่ใช่ออรังอุตันแต่ลักษณเดียวกัน คนจูงมาได้ ร้องโฮ่โฮ่ สูงสักค่าขึ้นเอวคน เดินสองตีนเหมือนอย่างคน นอกนั้นก็มีเด็ก ๆ ซื้อรูปตามเคย ดูทั่วแล้วหยุดกินน้ำชา ร้อนเต็มที ปรอทหย่อน ๘๐ สักนิดเดียว เหตุด้วยแต่งตัวหนาจึงได้รู้สึกร้อนมากถึงเหื่อออก คนไปเที่ยวก็มากอยู่ แต่ยังน้อยกว่าวันไปสวนสัตว์แฟรงก์เฟิด

เรื่องเมืองเบอลินนี้ การที่จะเล่าว่าเปนอย่างไรพ่ออยากจะขอผัดไปอีก ให้ได้ดูเสียให้ทั่วสักที เพราะเมื่อมาคราวก่อนไม่เคยเที่ยว แต่จะบอกโดยย่อได้ว่าถ้าจะเปรียบด้วยวิธีตั้งโต๊ะ[๓] เมืองปารีสเหมือนโต๊ะหลวง เมืองลอนดอนเหมือนโต๊ะกรมหลวงนเรศร์ เมืองเบอลินเหมือนโต๊ะท่านเล็ก ขากลับมารถตามธรรมดาได้แวะที่ร้านขายเครื่องหอม ซื้อเครื่องหอมต่าง ๆ แล้วจึงกลับมาที่โฮเตล ดอกไม้มีมาก กำลังเปนเวลาดอกรักเร่ อย่างหนึ่งสีเหมือนกลีบบัวหลวงตบิดเหมือนอย่างจะทำแขนตุ๊กตา ดอกบัวทุก ๆ กลีบที่โต๊ะกินเข้าจัดเต็มทั้งโต๊ะ ดอกกุหลาบมีต่าง ๆ มาก แต่ไม่โตอย่างอิตาลี น่าสงสัยว่าบางทีจะมาจากอิตาลีบ้างก็จะมี ตุ๊กไปได้เครื่องลายครามมาอีกมาก ตั้งในโฮเตลออกครึดไป เห็นเข้าตกใจว่าทำไมที่นี่ถึงได้มีเครื่องลายครามมาก ล้วนแต่เก่า ๆ แป๊ะเต๋งก็มีขาวก็มีไม่ได้การ เครื่องลายครามมาเมืองฝรั่งเสียมากแล้ว ซ้ำไม่มีใครรู้จักดีรู้จักชั่วด้วย

---

๓ คือโต๊ะเครื่องบูชาอย่างจีนที่เล่นประกวดกันในรัชกาลที่ ๕

ที่ตุ๊กซ้อนั้นไปซื้อเลหลัง ได้ประมาณสักสามร้อยชิ้น ซื้อที่เมเปอลขายราคาถูกนั้น ที่ก็จะไปรับเลหลังมาอย่างตุ๊กนั้นเอง มาเที่ยวยุโรปคราวนี้ดีกว่าจีนจะไปเมืองจีน เครื่องลายครามมากกว่าจีนจะเปนแน่ ขอให้อวดกรมดำรงให้ด้วย ชิ้นเซี่ยงซื้อของเราถูก "มี" ก็หลายชิ้น อยู่ข้างเขียนแสยมาก

คืนที่ ๑๓๓

วันอังคารที่ ๖ สิงหาคม

เวลากินเข้าเช้าแล้ว หมอตามาตรวจ เอาตัวออกไปตรวจกลางแจ้งก่อน ให้ใส่แว่นตา แต่เอาลิ้นทองเหลืองบิดเสียทีละข้าง ให้อ่านตัวเลข ตกลงมันก็ไม่ผิดอะไรกันมากทั้งสองข้าง ลงปลายได้ความว่า ในการอ่านหนังสือจำจะต้องใส่แว่นตา สบายกว่าไม่ใส่ แต่ยังไม่ได้ตรวจในที่มืด เพราะเวลาไม่พอ หมอจมูกรักษาจมูกเสียก่อน

เวลา ๔ โมง ไปขึ้นรถไฟทางที่มานั้นเอง ไปตำบลเนาเอน ซึ่งเปนที่ตั้งเสาโทรเลขไม่มีสาย อยู่นอกเมืองเบอลิน เมื่อผ่านมาก็แลเห็น ระยะทาง ๔๕ มินิต ไม่มีสเตชั่นในที่นั้น เขาจัดรถโมเตอคาร์มารับหลายหลัง ไดเรกเตอยาซมันน์เปนผู้รับรอง กับเคานต์อาร์โก ซึ่งเปนผู้คิด เปนผู้สันทัดในเรื่องไฟฟ้า แลผู้อื่น ๆ อีกหลายคนในพวกกัมปนีนั้น การที่ต้องออกไปตั้งนอกเมือง เพราะเหตุที่ต้องใช้ที่กว้างกลางทุ่งไม่มีอะไรกีด ลงจากรถไฟแล้ว ไปโมเตอคาร์ตามถนนจนถึงที่น่าเสาสูง ต้องไปในท้องทุ่งซึ่งไม่มีถนน แล่นต่อ ๆ ไปอีก จนถึงที่เสานั้น มีโรงหลังหนึ่งสองชั้น ชั้นล่างเปนที่ตั้งเครื่องที่จะใช้โทรเลข ชั้นบนเปนที่ตั้งแบตเตอรี่ไฟฟ้า มีกระบอกแก้วสูงประมาณสองศอกเศษมาก มีลวดซดแบตเตอรี่

ใหญ่ ๆ ๔ เครื่องจักรสำหรับหมุนแยคเตอร์ เปนโรงติดอยู่กับโรงสองชั้นนั้น เปนเครื่องจักรแปดสิบแรงม้า เวลาเปิดให้ไฟฟ้าเดินเสียงดังเปรี้ยะลั่นสนั่นได้ สายไฟไดไดเรกเตอยาซมันน์ เลกเชอเทศนาในวิธีที่ใช้เครื่องโทรเลขไม่มีสาย รบแล้วจึงกลับลงมาลองบอกไปหัวเมืองข้างฝ่ายตวันตกเฉียงใต้ รับแลตอบกันแล้วจึงได้ไปดูที่เสา เสานั้นทำเปนโครงเหล็ก รูปสามเหลี่ยมเหมือนตะใบ แต่ก้านที่ปักลงดินนั้นเปนก้านเดียวเหมือนตะใบ ปักลงในคร้าม ฐานเปนศิลา มีระยางใหญ่สายเหล็กสามระยาง แล้วขึงลวดจากเสานั้นออกไปเหมือนร่มรูปเปนกระโจม มีสายที่ทแยงออกไปจากเสาอีก เขาก็เรียกว่าร่ม ด้วยรูปมันเหมือนร่ม ที่ขึงสายลวดออกไปเช่นนั้น แลมีสายลวดออกไปจากเสา ติดกับสายที่ขึงเปนร่มนั้น เพื่อจะไม่ให้เคอรันต์คือสายไฟฟ้าเดินแพร่ไป

อันเรื่องโทรเลขไม่มีสายนี้ เปนข้อที่ว่าทุ่มเถียงกันอยู่มากในระหว่างผู้คิดซึ่งเปนชาวอีตาเลียนคนหนึ่ง ชื่อมาโคนี แลเคานต์อาร์โกคนหนึ่ง ซึ่งเปนเยอรมันฝ่ายเยอรมันกล่าวว่า ในเรื่องที่คิดเห็นว่า สายของไฟฟ้าเดินได้ในอากาศไม่ต้องมีสายลวดนั้น เปนความคิดของโปรเฟสเซอแมกสเวลคนอังกฤษ แต่โปรเฟสเซอฮารซ คนเยอรมันเปนคนที่คิดว่าจะใช้พูดกันได้ โปรเฟสเซอฮารซตายเสียเร็วมาโคนีซึ่งเปนคนหนุ่มที่โปรเฟสเซอฮารซใช้อยู่รู้ความคิดอันนั้น จึงไปอเมริกาแลไปคิดเรื่องโทรเลขไม่มีสายนี้ขึ้น ฝ่ายเคานต์อาร์โกเยอรมันก็คิดอยู่ทางหนึ่งแต่มาโคนีสำเร็จ ได้ทดลอง อังกฤษรับใช้จนกระทั่งถึงอเมริกาแลฝรั่งเศสรับใช้ เปนอันโทรเลขอย่างมาโคนีเกิดขึ้น ใช้แพร่หลายอยู่แถบทางนั้น ข้างฝ่ายเคานต์อาร์โกคิดอยู่ทางหนึ่งข้างเยอรมัน ก็มีที่ใช้ฝ่ายหนึ่ง แต่ก็มีปนทั้งสองก็มีปนนั้นลอยกันข้างมาโคนีไม่ยอมรับโทรเลขอย่างอาร์โก ว่าไม่เข้าใจ แต่ข้างฝ่ายอาร์โกบอกว่าข้อซึ่งผิดกันในระหว่างโทรเลขอย่างมาโคนีกับของเขา ผิดกันเพียงเกลียวไฟฟ้ายาวแลสั้น ซึ่งเขารับได้แล้ว โทรเลขทั้งสองชนิดนี้ควรจะใช้ด้วยกันได้ เพราะ

เหตุอันนี้ จึงต้องให้เกิดประชุมคอนเฟอเรนซ์นานาประเทศ ที่จะนัดสัญญากันเปิดสเตชั่นใช้โทรเลขไม่มีสายใช้ให้ถึงกันได้ แต่มาโคนีไม่ยอม อังกฤษซึ่งเปนผู้ลงเงินทองทำอย่างมาโคนีขึ้นไว้มาก จึงต้องไม่ยอมใช้ด้วย ในการที่มาโคนีแกล้งบิดเบือนเพื่อจะไม่รับโทรเลข ข้างฝ่ายอาร์โกนั้นยังมีเรื่องต่อไปอีก คือเรือลูกค้าชาวเยอรมันไปอับปางใกล้ฝั่งอเมริกา ได้ส่งโทรเลขไม่มีสายไปที่สเตชั่นมาโคนีกัมปนีมาโคนีแกล้งทำไม่เข้าใจเพิกเฉยเสียจนเรือนั้นอับปาง รัฐบาลอเมริกันได้ตั้งข้าหลวงตรวจสอบ ได้ความชัดเจนจึงได้เลิกไม่ใช้โทรเลขมาโคนี ข้อความทั้งนี้เปนฝักฝ่ายข้างพวกเยอรมันเขากล่าว

แต่ในข้อซึ่งจะเข้าใจว่าโทรเลขไม่มีสายเปนอย่างไรนั้น ยากที่จะอธิบายด้วยหนังสือไม่มีรูปเขียน แต่ถ้าจะว่าโดยย่อพอเปนเค้าลองดูเห็นจะพอเข้าใจได้บ้างกระมัง ตั้งต้นคือแสงอย่างเช่นแสงพระอาทิตย์กับสาย คือเคอรันต์ของไฟฟ้า เปนอย่างเดียวกัน ถ้าหากว่าแสงพระอาทิตย์ก็ดี ไฟฟ้าก็ดี ไม่กระทบอีเท่อ ก็ไม่มีปรากฏ อีเท่อนั้นเปนปรมาณูอันหนึ่งซึ่งอยู่ในลมอากาศที่ไม่อาจจะชั่งได้ ส่วนลมอากาศอาจจะชั่งได้ เช่นลมแกสเขาว่าลมสามัญ เมื่อเป่าเข้าไว้ในลูกบาลูนก็อาจที่จะลอยขึ้นไปได้บนลม เพราะเหตุที่เบากว่าลมเช่นนี้เปนต้น ส่วนอีเท่อนั้นชั่งไม่ได้ แต่รู้ได้ว่าอีเท่อนั้นมีอยู่ เมื่อแสงพระอาทิตย์มากระทบอีเท่อก็ทำให้แสงสว่างได้ ฉันใดไฟฟ้าไปกระทบอีเท่อ ก็ทำให้เกิดแสงสว่างปลาบ ๆ สายไฟฟ้านั้นเมื่อตัวผู้กับตัวเมียกระทบกันทำให้เสียงลั่นเปรี๊ยะ ๆ แต่ถ้าหากว่าจะตั้งเสาขึ้นไว้สองเสา เปิดให้เคอรันต์เดินไปหากัน จะเดินพร่าไปหมดออกโดยรอบเปนวงกลมเปรียบเหมือนเอาก้อนศิลาโยนลงไปในน้ำ น้ำก็กระเซนรอบไป ไม่สำเร็จกิจในการที่จะบอกข่าวคราวอันใดกันได้ ข้อซึ่งไปรู้ว่าจะใช้ได้นั้น คือมีหลอดแก้วอันหนึ่งเอาโลหะที่กรางเลอียดเล็ก ๆ เหล็กฤๅทองใช้ได้หมด บรรจุเข้าในกลักแก้วนั้น

เอาเข้าไว้ในระหว่างกลางแบตเตอรีไฟฟ้าต่อกันทั้งสองข้าง ไฟฟ้านั้นจะไม่เดินเพราะไม่ผ่านอีเท่อ เพราะเหตุที่รู้ทางที่จะกันไฟฟ้าไม่ให้เดินได้เช่นนี้ จึงเอาสายขึ้นไปต่อไว้ที่เสาสองต้น ไม่โยงลวดให้ถึงกัน แล้วใช้แรงไฟฟ้าให้ขึ้นไปที่ปลายลวดนั้น ไฟฟ้าที่ปลายลวดนั้นเดินผ่านอีเท่อโดยเร็วที่สุด ไปกระทบลวดอีกข้างหนึ่งแล้วลงในกระบอกแก้วซึ่งกรอกโลหะไว้นั้น ไปลงในเครื่อง ไฟฟ้าที่จะเดินไปลงในกระบอกแก้วนั้นได้แต่เฉภาะที่ผ่านอีเท่อ ถ้าไม่ได้ผ่านอีเท่อก็ไม่เดินในกระบอกแก้วนั้นได้ เช่นกล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะเหตุฉนั้นจึงกันเสียงไม่ให้พร่าไปอื่นได้ ไฟฟ้าที่ผ่านโดยอีเท่อแล้วก็ไปลงในกระบอกแก้วนั้นไปลงเครื่องทีเดียว เพราะเหตุฉนั้นเมื่อเปิดไฟฟ้าให้เดินเปนระยะยาวแลสั้นตามวิธีบอกโทรเลข ก็เปนอันกำหนดได้ด้วยเสียง แลมีเครื่องให้เขียนได้เหมือนอย่างโทรเลขที่เดินด้วยสายลวด ข้อซึ่งใช้ลัทธิแปลกกันต่าง ๆ ไปนั้น ต่างด้วยเกลียวไฟ คือธรรมดาไฟฟ้าที่เดินไปไม่เดินตรงต้องคดเปนเกลียวเรียกว่าฉวัดเฉวียน แตกเปนสองเส้นแล้วรวมกันเปนเส้นเดียว บางลัทธิใช้เปลวยาวไปรวมกันห่างหน่อย บางลัทธิใช้เปลวสั้นไปรวมกันเร็วหน่อย ในการที่ระยะไม่เท่ากันนี้ทำให้ผิดต่างกันเปนคนละลัทธิที่ว่าเข้าใจกันไม่ได้ แต่ข้างฝ่ายเยอรมันเขายืนว่าเข้าใจได้ โดยลองหันเขมในเครื่อง จับดูให้พอรู้ว่าใช้เคอรันต์ยาวฤๅเคอรันต์สั้นเพียงเท่าไร ถ้ารู้แล้วก็เปนอันใช้กันได้ ข้อที่ว่าไม่รู้นั้นไม่จริง รวบรวมใจความว่า ข้อที่โต้เถียงกันอยู่ทั้งนี้ก็เรื่องแย่งกันหากิน ที่จะได้รับเหมาทำการ เขามีแผนที่ปักธงลงไว้บอกว่ากัมปนีนี้ได้ทำแห่งใดแห่งใดบ้างแลคิดจะขยายการต่อไปอีก ที่ห้างบีกริมเอาเข้าไปลองที่เกาะสีชังแลบางกอกก็ไปจากกัมปนีนี้ แลกัมปนีนี้ก็ยังอยากจะได้ทำการให้สำเร็จอยู่นั้น โดยว่าเดี๋ยวนี้ได้ทำดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก การที่เล่าเรื่องนี้พอไม่สู้สันทัดที่จะชี้แจงให้ละเอียดได้ ทั้งไม่ได้เขียนรูป เล่าแต่พอให้เข้าใจเปนเค้าตามที่พอเข้าใจ ถ้าพูดเห็นจะอธิบายได้อีกบ้าง

คราวนี้พอดูเครื่องใหญ่นี้สำเร็จแล้ว ออกไปดูเครื่องที่สำหรับบรรทุกหลังม้าไปใช้ในการศึก ต้องออกไปตั้งในกลางทุ่งห่างจากกระโจมร่มใหญ่นั้น ท้องทุ่งยังแฉะอยู่ เพราะฝนตกมา ๔ วัน พึ่งจะหยุดเมื่อวันพ่อมาถึง เอมเปอเรอเสด็จมาทอดพระเนตรเมื่อเร็ว ๆ นี้ต้องลุยน้ำ ม้า ๔ ตัวนั้นสิ่งของบรรทุกอยู่บนนั้นหมด เขาจ้างนายร้อยโทคนหนึ่งมาเปนผู้ดูการ เมื่อไปถึงที่นั้นแล้วเปลื้องเครื่องลงจากหลังม้า จูงม้าไปไว้เสียให้ห่าง แล้วลงมือตั้งเสา เสานั้นทำด้วยอาลูมินัมเปนท่อน ๆ มีปลอกสวม มีสายลวดโยงเปนร่มเหมือนกันกับเสาใหญ่ กว่าจะเอาขึ้นไปได้ประดักประเดิดมิใช่เล่น สูงประมาณสักสามวาเศษเกือบ ๔ วา ไม่ได้ปักดิน ใช้แผ่นศิลามีอินสุเลเตอรอง ตั้งบนดิน ในระหว่างที่ดูเสาอยู่นั้น อีกพวกหนึ่งดูรถไบสิเกอล มีไดนาโมอันเล็ก ๆ ตั้งอยู่ข้างน่าเครื่องลงในหีบหนังเล็ก ๆ สองใบ สามสายลวดติดกับไดนาโม ใช้คนถีบรถไบสิเกอลนั้นเปนแรงให้เกิดไฟฟ้าใช้ได้เหมือนอย่างกับสายใหญ่ แต่ระยะแคบเข้าเพียง ๒๑ กิโลเมเตอ

เมื่อดูเครื่องหลังม้านี้แล้วไปดูเครื่องที่ตั้งอยู่ในตัวรถซึ่งอยู่ระยะห่างกันต่อไปอีก รถนั้นเปนสองหลังต่อกันเหมือนอย่างขั้นใหญ่ เสาใช้สูงกว่าหน่อย แรงที่ให้เกิดไฟฟ้าใช้เครื่องรถโมเตอคาร์ วิธีลักษณบอกเล่าก็เหมือนกัน เดี๋ยวนี้มีวิเศษออกไปที่ใช้เปนโตรศัพท์ได้ ฟังเสียงคนพูดได้ยิน แลเสียงหีบเพลงได้ยิน แต่ยังเยาเต็มที เขาว่าเปนเวลายังเปนเด็กอ่อนอยู่ ต่อไปคงจะดีขึ้น พ่อก็เชื่อ

เมื่อดูเสร็จหมดแล้วกลับมาเลี้ยงที่โรงโตรเลขใหญ่นั้น เสียแต่ไม่มีน้ำกิน ร้อนจนเหงื่อไหล มีแต่แชมเปนแลแชรีเลี้ยง กับของกินต่าง ๆ เจ้าของที่แผ่นดินทุ่งนี้ ได้มาหาทั้งครัวเรือน มีลูกชายคนหนึ่งลูกหญิง ๓ คน กับเมียมีดอกไม้มาให้ด้วย กลับจากนั้นมาขึ้นรถไฟ มาถึงในเบอลินเวลาบ่ายโมงเศษล่าไปหน่อย

กินเข้ากลางวันแล้ว แชรฟอนเดีซกีอุนด์โบเคนดอฟ เสนาบดีว่าการต่างประเทศมาหา เปนคนมีอัธยาไศรยดีมาก ท่านผู้นี้เปนผู้ที่ได้ช่วยจัดในการเรือซักเซน แลว่าจะได้ไปพบกันอีกที่วิลเลียมสเฮเวนนั้นด้วย

เวลาบ่ายไปที่เอกสหิบิเชน เอกสหิบิเชนนี้ไม่ได้ตั้งขึ้นใหม่ เปนของประจำเมือง ที่แท้ก็ลักษณเดียวกันกับสะลองที่เมืองฝรั่งเศส แต่ของมีมากไปกว่ารูปภาพรูปปั้น จนถึงเต็มห้อง มีเฟอนิเชอตกแต่ง ไปเข้ารูปที่แชมเบิดอยู่บ้าง เขาจึงเรียกกันว่าเอกสหิบิเชน โรงที่ตั้งเอกสหิบิเชนนั้นงาม มีรูปเขียนภายในโดมเปนรูปตั้งจริง แต่เล็กกว่าที่ปารีสมาก รูปตุ๊กตาใหญ่ ๆ ก็ไม่ใคร่มี มีตุ๊กตายรอนซ์อยู่ตัวหนึ่ง ซึ่งตุ๊กรักว่างามมาก รูปภาพในนั้นจะเอาดียาก ด้วยกำลังตื่นรูปอย่างใหม่จัดเต็มที่ รูปมากหลายร้อยตั้งพัน พอเห็นมีดีอยู่แผ่นเดียว นอกนั้นก็เหยอะมากฤๅเหยอะน้อย เดินผ่าน ๆ ก็แล้ว แต่เพราะเหตุที่รูปมากต้องเดินมากพอเมื่อยอยู่ ขากลับแวะร้านเครื่องบรอนซ์ ซื้อของบ้างแล้วกลับมาโฮเตล

วันนี้ทูตมีการเลี้ยงที่ลิเคชั่น มีนักเรียนไทยแลคนที่เคยอยู่เมืองไทย คือมิสเตอเค็ตซผู้แทนเจ้ากรมรถไฟแต่ก่อน แชรโคลักแลพวกพ่อค้า ที่ลิเคชั่นใหม่นี้ไม่โตกว่าเก่าเท่าใด แต่ท่วงทีดีกว่า เสียอยู่ที่ขนาบดายเกี่ยวกับคนอื่น ชั้นล่างเปนของคนอื่นเสียถึงสองชั้น ลิเคชั่นขึ้นไปอยู่ชั้นที่ ๓ แล้วขึ้นไปถึงชั้นที่ ๔ มีคนอื่นคั่นเสียทีหนึ่ง ชั้นที่ ๕ เปนลิเคชั่นอีก นักเรียนที่นี่เปนนักเรียนทหารเปนพื้น มีตาเตีย[๔] ยังเก่งอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน ลูกกรมดำรง[๕] ดูหงิม ๆ นักเรียนทหารที่หลักแหลมมาก นายจำรัสลูกหลวงนายฤทธิ์ พูด วันนี้ร้อนเต็มที ที่ลิเคชั่นจนต้องเปิดน่าต่าง

---

๔ คือหม่อมเจ้ารังษีนิรชร ในกรมหลวงเทวะวงศวโรปการ

๕ หม่อมเจ้าในกรมหลวงดำรงราชานุภาพ คือหม่อมเจ้าทรงวุฒิภาพ

พ่อรู้สึกไม่ใคร่จะสบาย เรื่องกินเข้าไม่ได้ อาหารในโฮเตลนี้มันซอบกล กินไม่อร่อยเลย จะว่าเลวก็ไม่ใช่ ดูเขาก็บรรจงที่จะทำให้ดี แต่มันจืด ๆ เลี่ยน ๆ ปร่า ๆ ถูกกินไม่ได้เข้าหลายเวลา ท้องออกจะไม่สู้สบาย นอนไม่ใคร่หลับ เรื่องโฮเตลสำคัญอยู่ที่ครัวเปนอันมาก ถ้าหากว่าครัวดี ถึงคนอยู่ที่อื่นก็มากินได้ ถ้าครัวไม่ดี คนอยู่ในโฮเตลก็ออกไปกินเสียที่อื่น โฮเตลนี้ได้เคยถูกร่วงโรยมาหลายครั้ง แต่ที่จริง ที่อยู่ห้องหับสบายมาก ทั้งที่นั่งที่เล่นก็กว้างขวาง แต่น่าโฮเตลเวลานี้กำลังทำรถไฟใต้ดินกั้นคอกไว้ อยู่ข้างจะเกะกะ ลืมไป วันนี้ได้ตัดผมด้วย เพราะไม่ได้ตัดนานมาแล้ว

คืนที่ ๑๓๔

วันพุฒที่ ๗ สิงหาคม

เวลาเช้าหมอตามาตรวจตาอีก แต่ก็ไม่มีอะไรนอกจากอ่านหนังสือควรจะสวมแว่น แว่นที่สวมอยู่ คือแว่นพระยาสามภพ[๖] แรงไปกว่าในยตา เขาว่าไม่ดี มักพาให้ตาเสีย จึงจะหามาให้ใหม่ โปรเฟสเซอไมเยอ รับจะไปด้วย จนถึงฮอมเบิค แล้วจึงจะมอบให้หมอนอรเคนซึ่งเปนน้องโปรเฟสเซอฟอนนอรเคน เปนหมอประจำอยู่ที่เมืองฮอมเบิคทำการต่อไป

แล้วไปที่ห้าง เคาฟเฮาส เดสเวสเตนส์ ห้างนี้เปนห้างใหญ่โตมาก ขายของสารพัดทุกอย่างไม่เลือกว่าอะไร ตั้งเปนหมวด ๆ ไป ร้านนั้นอยู่มุมที่ทางสามแพร่งตลอดตั้งแต่พื้นดินถึงพื้นชั้นบนหลายสิบห้อง มีลิฟต์ถึง ๒๘ ลิฟต์ มีสิ่งของที่ขายอยู่ในร้านเปนราคาถึงห้าล้านม้าก คนที่ขายของทั้งผู้หญิงผู้ชายเด็กผู้ใหญ่ถึงสองพันคน จะซื้อสิ่งใดเปนแต่ไปชี้ว่าให้เอาสิ่งนั้นสิ่งนั้นไปเลือก แล้วเขาก็เอาไปที่ห้อง

---

๖ พระยาสามภพพ่าย เจริญ หงสกุล

สำหรับเลือก ถ้าจะไปมัวซื้ออยู่แต่แห่งเดียวจะไม่ได้เห็นอะไร ต้องใช้เดินประเมินเสียก่อน แต่ชั่วค่าเดินประเมินไม่สู้ทั่วถึงทีเดียว กินเวลาถึงสองชั่วโมง .พอถึงเวลากินเข้าได้ตระเตรียมจะกินเข้าที่นั้นด้วยทีเดียว เขาจัดห้องซึ่งมีไว้เฉพาะสำหรับเจ้านายไปเสวย ร้านนี้เปนร้านที่เอมเปอเรอเสด็จ เพราะถนนสายนั้นเปนถนนราชดำเนิน ซึ่งเอมเปอเรอเดินไปมาอยู่เสมอ อาหารดีมาก ชั่วแต่กินเข้าแลเลือกของเล็กน้อยเท่านั้นหมดเวลา ของที่สั่งไว้ให้ยกขึ้นมาให้ดูยังดูไม่ทั่ว ถึงเวลาที่จะไปดูโรงพยาบาล จึงต้องไป

โรงพยาบาลนี้ ตั้งอยู่ในแถบข้างเมืองที่ขยายออกไปใหม่ เรียกว่า วิรโชฮอสปิตล เปนโรงพยาบาลสำหรับคนจน ชั้นที่ ๓ เสมอกันหมด ตั้งอยู่ในที่แผ่นดินกว้างยาวถึง ๒๐๐ เฮกตา ด้านน่ามีตึกสามชั้นสูงใหญ่ เปนอย่างที่เราเรียกว่าแพทยาลัยสำหรับหมอที่ประจำน่าที่อยู่เปนห้อง ๆ ในพื้นที่นั้นกลางเปนสนามหญ้าปลูกต้นไม้สองข้างข้างละสองแถว มีทางคนเดินใต้ร่มไม้ แลมีทางรถเดินได้รอบเปนตึกสามขา สูงสามชั้นสี่ชั้น รายรอบ มีหอสูงซึ่งเปนที่สูบน้ำจากบ่อใช้ในโรงพยาบาลนั้น แถวในที่ต่อกับถนนรอบสนามหญ้ามีตึกที่เรียกว่า วาร์ดรายรอบในอีกชั้นหนึ่ง ในที่นั้นปันเปนสองส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับผู้หญิง ส่วนหนึ่งสำหรับผู้ชาย ได้เข้าดูในวาร์ดตันซึ่งไม่มีคนอยู่ เปนสองหลังต่อกัน มีทางเดินเชื่อมกลาง บรรดาผนังในนั้น ทำไม่ให้มีมุม ให้มนเสียหมด เพื่อจะให้ชำระสะสางง่าย ดาดด้วยกระเบื้อง สอาด มีห้องสำหรับแยกคนไข้ ๖ ห้อง นอกนั้นเปนที่นอนเรียงกัน เตียงนอนใช้เหล็กทั้งสิ้น ไม่ให้มีไม้ปน มีฟูกหมอนอย่างบริบูรณ์ เตียงหนึ่งมีตู้หลังเปนโต๊ะ ข้างที่นอนเปนที่สำหรับเก็บหวีเก็บแปรงแลยามีกระบะใบหนึ่ง หม้อแลกระโถนทำด้วยแก้วทั้งนั้น โรงพยาบาลหลังหนึ่งมีห้องล้างหน้า ห้องอาบน้ำ แลครัวอย่างเล็กสำหรับต้มน้ำแลอุ่นของ โรงนี้ทำโปร่งให้ลม

เดินได้ ใช้น่าต่างกระจกทั้งสองด้าน ไม่มีบาน ใช้ม่านรูด มีชานที่ริมผนังข้างนอกทั้งสองด้าน สำหรับคนไข้ออกไปนั่งกลางแจ้งเหมือนกันเช่นนี้ทุก ๆ โรง

แล้วไปดูที่ซักผ้า การซักผ้าใช้เครื่องจักรสติมตั้งต้นแต่แช่ซ่าบู่ฟาก แต่ไม่ได้ใช้ผึ่งแดด ใช้พาดราวเข้าในที่ หมุนไปในห้องซึ่งมีสติมอบให้ร้อน เดินทบไปทบมาพอตลอดทางก็พอแห้งออกมา แล้วจึงเอาเข้าเตารีดให้เกลี้ยง ถ้าเปนผ้าผืนธรรมดาเข้าลูกหีบ ผ้าเล็ก ๆ ใช้รีดด้วยมือ แลที่พับที่เก็บพร้อม

แล้วไปดูครัว การต้มย่างทอด ใช้สติมแลแก๊สทั้งสิ้น เปนหม้อใบโต ๆ แลตู้ใหญ่ จนกระทั่งปอกมันก็ไม่ได้ปอกด้วยมือ ใช้ด้วยสติมเขย่าให้มันถูกกันเองจนเปลือกล่อน แล้วลงแช่น้ำไว้จนเวลาขึ้นนึ่ง การกวดขันในที่ทั้งสองแห่งนี้ด้วยเรื่องความสอาด น้ำก็ใช้น้ำกรองสอาดทั้งสิ้น

ออกจากครัวไปดูที่ตัดผ่า ห้องที่ตัดผ่านี้ทำอย่างประณีตที่สุด ด้านข้างในหุ้มกระเบื้องตลอด ด้านข้างนอกใช้ทั้งฝาทั้งเพดาน เปนกระจกฝ้า ถ้าทำงานในเวลากลางคืนไม่จุดไฟในนั้น จุดไฟฟ้าเสียข้างนอก ให้แต่แสงสว่างลงไป แลแสงสว่างนั้นไม่ทำให้มีเงา เช่นกับมือคนที่จะตัดผ่า วางลงบนขาฤๅแขนก็ไม่มีเงาทับขาฤๅแขนของคนไข้ ที่ไม่จุดไฟในนั้น เพื่อจะไม่ให้มีผง สิ่งที่สอาดทั้งปวงนั้นเปนเครื่องป้องกันตัวสัตว์ต่าง ๆ ที่สงไสยว่าเปนที่เกิดโรคอย่างหนึ่ง เปนข้อสำคัญยิ่งใหญ่ทั่วไปอีกอย่างหนึ่งนั้นก็ป้องกันผงแลลออง มีวิเศษอย่างหนึ่งเรื่องดมยาสลบ เขามีเครื่องมืออย่างใหม่ ที่ผสมคลอรอฟอมกับไฮโดรเยน ให้ดมพร้อมกัน เปนเครื่องป้องกันไม่ให้มีพลาดพลั้งที่จะถึงตายได้ เพราะการที่จะดมคลอรอฟอมตายก็ด้วยไม่มีไฮโดรเยนพอ นอกนั้นยังมีที่อาบน้ำแก้โรคเข้ากระโจมแดดกระโจมไฟ เครื่องทุบนวดดัดต่าง ๆ อย่างที่อาบน้ำทั้งปวง

คนไข้ที่จะมาเข้าโรงพยาบาลนี้ ต้องอาบน้ำก่อนแล้วต้องแต่งตัว เครื่องแต่งตัวสำหรับโรงพยาบาลเปนผ้าริ้วขาวกับน้ำเงินทั้งผู้หญิงผู้ชาย เสื้อผ้าเก่ารมแล้วเก็บไว้ให้ต่อเมื่อเวลาจะออกจากโรงพยาบาล ถ้าหากว่าเปนคนจนก็เห็นจะสบายดี แต่ถ้าหากว่ามีบ้านเรือนดูยังเต็มที่ ไม่พ้นจากเปนอันถูกขัง แต่ที่ผ่าตัดแล้ว ถึงจะเปนคนชั้นไหนชั้นไหน ถ้าไปตัดผ่าในนั้นดีกว่าข้างนอกเปนแน่ โรงพยาบาลนี้เปนที่สรรเสริญกันว่าเปนอย่างใหม่ที่สุด แลดีที่สุด ถ้าไม่กว่าที่อื่นในโลกก็กว่าในประเทศยุโรปทั้งปวง

กลับมาพักแลทำงานอะไรบ้าง เวลาทุ่มหนึ่งไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์ ฮิลเลอ ซึ่งเปนที่ขึ้นชื่อฦๅนามในเมืองนี้ แต่งงดงามมาก มีห้องนั่งได้แต่เฉภาะพวก กับเข้าดีอย่างยิ่ง รู้สึกสบายหายเดือดร้อนเปนอันมาก กินเข้าแล้วเวลา ๒ ทุ่มเศษไปดูลครเมโตรโปล มีรังสิตแลศรีวงษ์ไปด้วย เล่นเปนอย่างลครร้อยเรื่อง คือรับเอาบทกลอนที่ว่าด้วยสิ่งไรเปนที่ตั้ง แล้วทำรูปเข้าหานั้นอย่างหนึ่ง เล่นล้อในราชการของเยอรมัน แลประเทศอื่น ๆ นั้นอย่างหนึ่ง เปนท่อน ๆ ไป เล่ายาก มีเจรจาพาดถึงเมืองไทยนิดหนึ่ง เพราะเราไปดู โรงลครนี้นั่งสามชั้นแต่ทำงามดี การที่เล่นนั้นตรงกันกับยี่เกของเราทีเดียว ลงท้ายก็เปนบาเลต์ เลิกได้กลับมาเวลา ๕ ทุ่ม

คืนที่ ๑๓๕

วันพฤหัสบดี ที่ ๘ สิงหาคม

เย็นวานนี้ลงมือเปลี่ยนยา ดูเหมือนจะมีผลบ้าง วันนี้จรูญมาแต่ปารีส ได้สนทนากันในการรับรองที่ปารีส เขาได้ออกกาดเชิญแลได้ตระเตรียมที่จะมีดอกไม้เพลิง ได้ทำตราไว้แล้ว เห็นว่าการที่จะเลื่อนวันตามความประสงค์ของหมอจะลำบาก

ในทางราชการจะทำให้เกิดเข้าใจผิดกันขึ้น การที่จะกลับความปรารถนาของพ่ออยาก
จะไปปารีสอีก หวังว่าจะให้เปนการสนิทสนมดีขึ้น จึงตกลงหาฤๅท่านโปรเฟสเซอ
ขอเลื่อนกำหนดไปฮอมเบิค ให้ช้าลงอีกสัก ๗ วัน ไปปารีสเสียก่อน แล้วจึงค่อยกลับ
ขึ้นไปฮอมเบิค ขากลับลงจากฮอมเบิคไปสวิตเซอแลนด์ แล้วไม่ต้องย้อนมาปารีส
เปนที่ตกลงกันได้ ยังขัดข้องแต่เรื่องรักษาจมูก โปรเฟสเซอไมเยอไม่ยอมไปปารีส
จะได้ใครเปนผู้ทำแทน แต่ครั้นเวลาพ่อพบกันกับตัวแกบ่นว่าเปนการลำบาก นิ่งอึด
ประเดี๋ยวรับตกลงว่าจะไปเปนอันเสร็จสิ้นธุระ ตกลงเปนคงต้องเลิกแต่ยาเวเรียแล
เวียนนา บางทีเฉลิมพระชนม์พรรษาจะต้องทำที่ฮอมเบิค เพื่อจะได้อยู่รักษาตัวให้ครบ
๔ วีก แล้วฟอนซัลเดอนที่เปนทูตอยู่ที่กรุงเทพ ฯ แต่ก่อนมาหา ดูโทรมไปมาก
เวลากลางวันไปกินเข้าที่ห้างเคาฟเฮาสเดสเวสเตนส เพื่อจะเลือกของซึ่งยังค้างอยู่อีก
เวลาบ่าย ๔ โมงไปถ่ายรูปที่ห้างบีเบอ เพราะเหตุที่ยังไม่มีรูปเต็มยศ ที่ถ่ายไว้ไม่ดี
และจะได้ลองเสื้อด้วย เพราะพรุ่งนี้ต้องแต่งยุนิฟอม ครั้นไปแต่งเข้าก็เกิดความจริง
สายเข็มขัดต้องร่นจนหมดรู ตกลงเปนตั้งแต่มาจากบางกอกถึงซันเรโม ท้องโตขึ้น
นิ้วหนึ่ง ตั้งแต่ซันเรโมไปฟลอเรนซ์ ถ่ายรูปครั้งหลังที่สุดรวมเปนสองนิ้ว ครั้นมา
วันนี้ต้องเลื่อนออก ๔ นิ้ว รวมเปนตั้งแต่มาคราวนี้ท้องโตขึ้น ๖ นิ้ว สายราดตะคด
คาดไม่ได้ เวลาถ่ายรูปต้องเอาเชือกโยงไว้ต้องไปเย็บใหม่ ที่รีบตะลีตะลานถ่ายเสีย
ที่นี่ เพราะช่างถ่ายรูปบ้านนอกสู้ในเมืองหลวงไม่ได้ กลับมาเวลาบ่าย ๕ โมง

เมืองเบอลินนี้ มีสิ่งสำคัญที่จะจำง่ายนั้นคือหลักไชยที่ได้สร้างขึ้นด้วยเหล็กปืน
ชเลยที่ปรุเซียได้ชะนะเดนมาร์กครั้งหนึ่ง ออสเตรียครั้งหนึ่ง ฝรั่งเศสครั้งหนึ่ง ตั้ง
อยู่ในสูนย์กลางของย่าในเมือง ที่ตัดถนนออกประมาณ ๑๒ แพร่ง อยู่ตรงหน้า
ไรสตาค ซึ่งเปนที่ประชุมปฤกษาราชการ ไรสตาคนี้ก็เปนเครื่องจำง่ายอันหนึ่ง ประตู
ไชย ซึ่งเปน ๕ ช่อง มีรูปชักรถอยู่บนนั้น รูปชักรถนี้ เดิมเอมเปอเรอนะโปเลียน

โปนะปาตมาได้เมือง พาเอาไปตั้งไว้เมืองฝรั่งเศส เมื่อเยอรมันไปชะนะนะโปเลียนที่ ๓ คราวหลัง จึ่งพาเอากลับมาไว้ตามเดิม สิ่งซึ่งทำขึ้นใหม่คือถนนสายหนึ่ง ทำรูปในเชื้อวงษ์โฮเฮนโซเลิน คือในพระราชวงษ์เอมเปอเรอเดี๋ยวนี้ ตั้งเปนคู่ ๆ เรียงกันตลอดถนน เปนรูปทำด้วยศิลาขาว แต่เมื่อทำแล้วเสร็จ มีผู้ร้ายไปลักถากทำลายรูปนั้นเสีย เพราะรูปนั้นหันหลังเข้าทางป่า ผู้ร้ายเข้าได้ทางป่า ไปลิศไม่เห็น เดี๋ยวนี้จึงได้กั้นรั้วเหมือนฉากบังข้างหลังเสียทุก ๆ หย่อม ในป่าเหล่านี้ใช่ว่าทึบ พื้นล่างโปร่งปลูกหญ้าทั้งนั้น ตัดถนนซอยหั้นไปเปนชิ้น ๆ แต่ถึงดังนั้นก็ยังเปนที่เปลี่ยวอยู่ในกลางเมือง มีผู้ร้ายชุมแห่งหนึ่ง ถนนวิลเลียมสตราส เปนรั้ววังบ้านเรือนผู้มีบันดาศักดิ์ไปทั้งนั้น เวลากลางคืนเงียบ ถนนที่จอแจเปนที่ขายของร้านรวงมาก ถนนไลปซิค แต่ถึงดังนั้น ร้านริมถนนไม่เหมือนเมืองปารีส น้อยกว่ากันมาก ไปรวมอยู่เสียในร้านใหญ่มาก พระราชวังนั้นใหญ่โตมาก ด้านน่ามีมอนิว-เมนต์ เอมเปอเรอวิลเลียม ดิ เครต มอนิวเมนต์อันนี้นับว่าเปนงามอย่างวิเศษในเมืองนี้ ไม่เห็นมีอะไรสู้ มีรูปผู้ที่มีชื่อเสียงเช่นบิสมาก อยู่น่าไรสตาคแลโรนมอลเกเปนต้น ใหญ่บ้างเล็กบ้าง เปนบรอนซ์บ้าง ศิลาขาวบ้าง หยอดไปทุกแห่งผนังตึกทั้งปวง อย่างเก่า ๆ งามมากกว่าอย่างใหม่ ๆ ต้นไม้มีไม้เก่า ๆ งาม ๆ เพราะเล่นมานานแล้ว พ่อไม่สันทัดเมืองนี้ แต่เขากล่าวว่า การตกแต่งเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในแผ่นดินเอมเปอเรอเดี๋ยวนี้มาก เวลานี้เปนเวลาร้อนที่ใคร ๆ ออกไปจากเมืองหมด เหลืออยู่แต่คนชั้นกลาง ๆ ฤๅที่มีงานประจำ แต่ในถนนผู้คนก็ยังจอแจมาก เห็นจะออกไปแต่ชั้นผู้ดี เมืองนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำสเปร แลมีคลองขุดบรรจบแม่น้ำนั้น ใช้เรือได้มาก แต่เปนเรือบรรทุกทั้งสิ้น ใช้ต่อฤๅเรือไฟเล็ก ๆ ลาก สิ่งซึ่งบรรทุกเรือนั้นเปนอิฐแลไม้กระดานเปนพื้น ใช้ขนของหนักช่วยแรงรถบรรทุก วัดไม่สู้จะมีงาม ๆ แลไม่สู้ใหญ่ เมื่อจะว่ารวบยอดถึงเมืองอื่นด้วยแล้ว แถบข้างหนือนี้

ไม่ใคร่จะอิ่น วัดวาอารามก็เกลี้ยง ๆ โดยมาก หรูอยู่ที่เอมเปอเรอสร้างก็ไม่ใหญ่ ไม้ถางเขนที่สร้างไว้ตามถนน เช่นที่กล่าวในเมืองบาเดนบาเดน แถบข้างเหนือนี้ไม่มีเลยจนตลอดเมืองนอรเว อากาศที่ร้อนในวันแรก เดี๋ยวนี้สงบไป เพราะมีฝนโปรย ๆ ลงมา บางเวลาก็ออกหนาว ๆ แต่อยู่ในเรือนพอสบาย

เวลาค่ำชายบริพัตรไปที่เรเบเมนต์ของเขา ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองเบอลิน พ่อกับตุ๊กแลกรมสมมต ดิลก เพ็ญ รังสิต อุรุพงษ์ ศิริวงษ์ หม่อมนเรนทร์ ไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์รูดอลฟเครสเซล กับเข้าก็ทำดี แต่ยังสู้เมื่อคืนนี้ไม่ได้ กินแล้วพากันขึ้นรถดูเมืองในเวลากลางคืน ถนนที่ครึกครื้น คือ ฟริเดอริกสตราสเซ แลไลปซิกเกอร์สตราสเซ ผู้คนแน่นหนามาก แต่ถ้าจะเปรียบกับลอนดอนแลปารีสยังไม่ถึง กลับมาเวลา ๔ ทุ่ม เพราะจะรีบจบหนังสือวันนี้ ให้เปนแล้วกันเสียตอนหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๓

คืนที่ ๑๓๖ *

พระราชวังชลอซเรสิเดนต์ เมืองเฮสคัสเซล

วันศุกรที่ ๙ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เวลาเช้า ๒ โมงเศษออกจากเบอลิน มาแต่บริพัตรแลข้าราชการในจำนวนจุรพงษ์แลเจ้านายอื่น ๆ อยู่เบอลินคืน ๑ แล้วล่วงน่าไปปารีส รถม้าแลรถไฟเปนรถหลวงทั้งสิ้น มีมหาดเล็กประจำตัวให้ใช้ตั้งแต่ออกจากเบอลินไป ระยะทางแถบใกล้ ๆ เบอลินดูท้องที่ไม่ใคร่ดี เปนทรายมาก เพราะฉนั้นจึงมีป่าสน แลไร่เข้าไร' มาก ต่อนั้นมาแผ่นดินค่อยดีขึ้น มีไร่ปลูกผักมาก จนเมื่อจวนจะเข้าในเขตรแดน เฮสคัสเซล ค่อยมีเขาขึ้นทุกที แต่ไม่ใช่เขาสูง เปนเขาที่ปลูกต้นไม้เต็มบริบูรณ์บนยอด ตอนล่างลงมาเปนไร่นาดูอุดมดี งามขึ้นทุกที เมืองคัสเซลตั้งอยู่ในท้องทุ่ง แต่วังวิลเฮมสเฮอตั้งอยู่บนสันเขา แลเห็นแต่ไกล รถมาเร็วไปต้องมารอ ๆ อยู่หน่อยหนึ่ง สเตชั่นไม่ได้อยู่ที่เมือง อยู่ในระหว่างกลางย่านของเมืองแลเขา เอมเปอเรอมาคอยรับที่สเตชั่น แต่งยุนิฟอมคร่งยศ ประดับเครื่องราชอิศริยาภรณ์แต่เฉภาะดวงที่ห้อยสร้อยจักริ แต่ไม่ได้แขวนสายสร้อย ใช้แขวนติดคออย่างตราเยอรมัน ไม่ได้ติดสตา กับเยเนอราล วอลเปลด เดนเย็ก ซึ่งเปนผู้มาอยู่ประจำ เยเนอราลผู้นี้ เอมเปอเรอว่าเปนเคอเนลกองที่เอมเปอเรอเปนเมเยออยู่ก่อนแล้วเลื่อนตำแหน่งอยู่ในที่ใกล้ ๆ กันเปนชั้น ๆ มา จนภายหลังได้เปนอินสเป๊กเตอในการแม่นปืนไรเฟอล เปนออทอริตี้ใหญ่ในเรื่องปืนไรเฟอล มีเสนาบดีว่าการต่าง

ประเทศ ข้าหลวงเทศาภิบาล สมุหราชองครักษ์ ราชองครักษ์ ๒ ผู้บังคับการทหารมณฑล เมื่อได้นำให้รู้จักกันทั้งสองฝ่ายแล้ว เอมเปอเรอได้ส่งพระราชสาส์นอย่างเต็มที่ให้พ่อ ว่าได้ยอมให้บริพัตรอยู่ในบาญชี เรจิเมนต์ เอมเปรส ออกัสตา กาดเกรนเดียที่ ๔ ทั้งอนุญาตให้แต่งยูนิฟอมด้วย แล้วได้พาไปขึ้นรถโมเตอร์คาร์ รถที่นั่งหลังนี้ ๗๐ แรงม้า รูปร่างเชื่องมาก ทาขาว มีเก๋งด้านน่า แต่ด้านหลังเปิด มีสิ่งสำคัญซึ่งเปนของเฉภาะรถเอมเปอเรอหลายอย่าง คือกระจกด้านน่าเจาะเสียเปนวงกลมเปิดปิดได้ สำหรับพูดกับคนขับไม่ต้องชโงกทางน่าต่างฤๅใช้หลอดพูด มีอีมบีเรียลสแตนดาด ปักไหมติดเสาน่ารถ มีแตรสามเสา เป่าเฉภาะกำหนดเสียงว่าเปนขบวนเสด็จ มีโคมรถติดน่ายอดเปนมงกุฎ มีตรามงกุฎเขียนท้ายรถ คนขับรถมีอาร์มติดที่แขนแลมีเอไปเล็ตอยู่ข้างจะงามมาก แต่เวลาที่ไปจากสเตชั่นขึ้น ๒ คนแต่กับพ่อ มีราษฎรมาแน่นเต็มไป ให้กันมากขึ้นไปตามถนนตรงจนถึงเขา เลี้ยวที่น่าพระที่นั่งไปเข้าด้านหลัง เอมเปรสแลเจ้าหญิงลูกเธอท้าวนางเฒ่าแก่ ๒ คน รับอยู่ในห้อง คุณท้าวคนนี้เคยอยู่ประจำเอมเปรสมาแต่ครั้งก่อน จำได้ รับราชการมาถึง ๒๖ ปีแล้วตั้งแต่แรกแต่งงาน พอนำข้าราชการของเราเฝ้าเอมเปรสแล้ว เอมเปอเรอ เอมเปรส เจ้าหญิงลูกเธอ พ่อ แลบริพัตร ได้พากันเดินออกจากพระที่นั่งไปในสวนแต่ลำพัง จนถึงที่ในหมู่ร่มไม้ซึ่งเปนที่เสวยเช้า ตั้งโต๊ะเลี้ยงน้ำชาในที่นั้น มีมหาดเล็กเฝ้าเครื่องอยู่คนเดียวแต่ไม่ได้ทำอะไร เอมเปรสรินน้ำชา ในการเลี้ยงนั้น เจ้าหญิงลูกเธอเปนผู้เลี้ยงเอง ที่นั้นเงียบสงัด จนมีหนูออกมาเที่ยวเดินยุ่มย่ามเล่นได้ เอมเปรสโปรดหนูนั้น โยนขนมให้กินเสมอ นั่งสนทนากันเล่นด้วยเรื่องต่าง ๆ มีเรื่องเมืองนอรเวเปนต้น เอมเปอเรอว่าเมื่อเวลาไปเที่ยวอยู่ใกล้ ๆ กันที่เมืองนอรเว จะรับพ่อที่ฮาเมอเฟสต์ ที่ทางเลวเต็มที ไม่ถูกพระไทย จึงได้ตั้งพระไทยไว้ว่าจะรับที่เบอลินฤๅที่นี่ เพราะเหตุที่นึกว่าพ่อจะชอบเห็นเมืองนี้

พระราชวังที่เสด็จประทับที่เมืองคัสเซล

ด้วยบริพัตรได้เคยมาเล่าเรียนวิชาทหารประจำอยู่ในที่นี้ เหมือนกันกับพระองค์ เอมเปอเรอเอง ได้เคยมาอยู่เปนนาน เพราะฉนั้นจึงได้โปรดที่นี้มาก เอมเปอเรอได้พบลัปตันที่พ่อได้ถามเปนคำให้การ เอมเปอเรอก็ได้เอาไปถามเปนคำให้การเหมือนกัน เจ้าคนนั้นซักถึงพ่อ ว่าเคยชำระมาครั้งหนึ่งแล้ว กลับอวดต่อไปว่าได้ยินพูดภาษาไทยกัน ตัวเข้าใจบางคำ คือเปนมาจากเมืองข้างเหนือของจีนด้วยกัน แต่พวกลัปนี้ได้มาอยู่เมืองนอรเวก่อนพวกนอรวีเยียนได้มา ชั้นเดียวกับพวกฮังเกเรียน เอมเปอเรออยู่ข้างจะออกชมว่าพ่อเที่ยวเก่ง เอมเปอเรอยังไม่เคยเที่ยวกรตลิน ซักไซ้ไล่เลียงว่าขึ้นทางไหนลงทางไหนดี พ่อแนะนำให้ขึ้นทางเมร็อก มาลงวิสเนส ตกลงว่าจะไป รวมทั้งหมดในการสนทนากันเปนที่สนุกสบายดี จนเวลาเกือยชั่วโมง ๑ จึงได้พากันเดินตามถนนในสวน ที่สวนนี้งามเต็มที่ เพราะวังนี้ตั้งอยู่บนเขาซึ่งปรายลงเปนลานอยู่กึ่งกลางยอดเขากับพื้นดิน หลังพระที่นั่งด้านข้างภูเขานั้น ปลูกต้นไม้ใหญ่ ๆ ต่าง ๆ ตั้งใจจะมิให้ซ้ำกันมาก เปนป่าครึ้ม น่าป่าไม้เปิดเปนลานหญ้ากว้างใหญ่ ตามหญ้านั้นแหวะเปนช่องปลูกไม้สีต่าง ๆ เฉภาะตรงศูนย์กลางพระที่นั่ง แลขึ้นไปทางบนเขามีน้ำพุขึ้นสูง เปนน่าอัศจรรย์ เอมเปอเรออวดว่าไม่ใคร่มีน้ำพุแห่งใดในยุโรปที่จะสูงกว่านี้ เพราะเหตุที่ไม่ได้ตั้งแกนท่อขึ้นไปสูงแล้วให้ไหลตก ใช้ท่อพอสูงกว่าน้ำในสระนิดเดียวเท่านั้น น้ำพ่นขึ้นไปเหมือนไฟพะเนียงเปนฝอยเลอียด เฉภาะถูกเวลาที่อาทิตย์จะตก ฉายแสงถูกน้ำพุนั้นสว่าง งามน่ารักจริง ๆ น้ำพุนี้สูงเห็นจะถึง ๑๕ วา เหนือยอดเขาตรงนั้นขึ้นไป ก่อเปนทางน้ำตกเปนรูปป้อมกลาย ๆ บนยอดของป้อมนั้นมีรูปตุ๊กตา เฮอรคุลีสหล่อด้วยทองแดงใหญ่ตั้งอยู่ เขาถางต้นไม้ให้เปนทางตรงขึ้นไปตั้งแต่น้ำพุจนถึงป้อมนั้น แลดูจากหลังพระที่นั่งจะงามกว่าเซนบรูนที่เวียนนาอีก สวนนั้นรักษาสอาดอย่างยิ่ง เดินจนรอย

ถึงที่เล่นลอนเตนนิสแลโรงกระจกปลูกต้นไม้ แล้วจึงมาบรรจบมุมพระที่นั่งข้างเหนือ ซึ่งได้ตั้งขบวนรถโมเตอคาร์ไว้ ข้าราชการทั้งฝ่ายเขาฝ่ายเราได้พร้อมกันอยู่ณที่นั้น

เอมเปรสเสด็จขึ้น เอมเปอเรอกับพ่อขึ้นรถโมเตอคาร์นั่งข้างใน บริพัตรกับเสนาบดีว่าการต่างประเทศนั่งน่า ข้าราชการอื่น ๆ ขึ้นรถต่อ ๆ ไป ขับรถไปตามทางขึ้นเขา ที่บนเขานี้มีโฮเตลซึ่งเปนที่สำหรับคนไม่สบายขึ้นมาอยู่รักษาตัว เพราะฉนั้นจึงมีผู้คนเกรียวกราวไห้ร้องเสมอทั่วไปทุกแห่ง รถขึ้นเขาไปตามทางเวียน อยู่ข้างจะกว้าง แต่รถม้าที่นี่ไม่ตื่นรถโมเตอคาร์เลย เฉยทีเดียว ขึ้นไปจนกระทั่งถึงป้อมที่ทำให้น้ำตก น้ำดูน้อยไปกว่าที่ทำท่าทางไว้จะให้ไหล เพราะมีที่เกิดน้ำพุน้อย ทำให้นึกถึงเมืองนอรเวเสียจริง ๆ หยุดลงดู ที่นั้น ใช้ก่อด้วยศิลาซึ่งเอมเปอเรอว่าเปนศิลาเขาไฟ สังเกตดูว่าเขาในเมืองคัสเซลนี้เห็นจะเกิดขึ้นด้วยเขาไฟ หยุดกลับรถในที่นั้น ในเวลากลับรถนี้ยืนดูวังเมืองคัสเซล มีถนนสายใหญ่ ตรงขึ้นมาน่าวัง เพราะเหตุฉนั้นเมื่อยืนอยู่ที่น้ำตกนั้นจึงแลเห็นตรงลิ่วจนสุดสายตา บ้านเรือนตึกรามเปนหมู่กลมอยู่สองข้างถนนนั้น มีป่าไม้เปนแขนยื่นออกไปข้างขวายาวเปนปีกที่พื้นราบถัดออกไปวงนอกเปนเขาล้อมรอบ แลมีซ้อนออกไปข้างหลังสูงอีกชั้น ๑ เฉภาะเวลาพระอาทิตย์จะตกแสงแดดจับอยู่ที่ตรงหย่อมเมือง ดูงามจริง ๆ กลับลงจากเขาตามทางเดิม เวียนพระที่นั่งไปลงถนนกลางสายที่แลเห็นนั้น ตอนข้างใกล้เขามีต้นไม้ใหญ่เปนปีกแหวกเปนช่องตรงถนน มีพื้นหญ้าสองข้างดูงามแลเปลี่ยว ถัดไปอีกจึงถึงหมู่บ้านเรือนเปนหย่อม ๆ จนถึงประตูเมืองเก่า เข้าในเมืองตึกจึงปลูกติด ๆ กันตลอดมีผู้คนแน่นหนา เอมเปอเรอได้ชี้เรือนที่เคยเสด็จอยู่เมื่อเวลาเล่าเรียน แลร้านที่เคยซื้อสมุดเรียน ที่อยู่แลที่เรียนของบริพัตร วังที่พ่อมาอยู่นี้ แลโรงสำหรับไว้ต้นส้มที่เรียกว่าออเรนเจอรีแลเนียเตอ ซึ่งกำลังสร้างอยู่ แต่นั้นต่อไปเข้าในปีก ปีกนั้นแคบแต่ยาว ปลูกต้นเชสนัตเก่าแก่ลำต้นโต ๆ ตลอด

ถนนงามจริง ๆ มีสระใหญ่ขุดคดเคียว ถ้าน่าร้อนสำหรับทิ้งกรรเชียง น่าหนาวสำหรับวิ่งบนน้ำแข็ง ที่รอบสระนั้นเปนซุ้มไม้หย่อมแลลานหญ้า เพราะที่ยาวมากถึงคนจะเข้าไปเท่าไร ๆ ก็เงียบ ในป่ากนี้เปนที่สำหรับนักเรียนมานั่งอ่านหนังสือในเวลาน่าร้อนได้ ไม่มีความรบกวนอันใด กลับจากป่านั้น ขึ้นไปตามทางเดิมไปที่วิลเฮมสเฮอ ถ้าจะเทียบช่างเหมือนกับเมืองราชบุรีเสียจริง ๆ แลเห็นเข้าก็นึกถึง ขาดแต่แม่น้ำ เมืองนั้นเปรียบเหมือนตั้งอยู่ริมแม่น้ำ มีถนนตัดตรงขึ้นไปถึงเขาแดงจีน ถ้าตั้งวังบนเขาแดงจีนแล้ว จะเหมือนกันกับที่นี่ไม่มีผิดเลย แต่ไม่ใช่ตั้งบนยอดเขาแดงจีน ตั้งบนกึ่งเขาแดงจีน หน้าตาหนทางที่ขึ้นไปตอนที่ในเมืองก็มีตึกราม ถัดขึ้นไปเปนท้องทุ่ง แล้วจึงเข้าในหมู่ไม้ จึงถึงภูเขาไม่มีผิดกันเลยละ

เอมเปอเรอพาพ่อไปให้พักที่ที่ยังเอมเปอเรอเฟรเดอริก ซึ่งได้จัดไว้โดยเรียบร้อยอย่างดี แล้วพาบริพัตรไปห้อง เดินตรวจเที่ยวมองไปทุกหนทุกแห่ง ดูเอาพระไทยใส่มาก เมื่อกลับทุ่ม ๑ แล้ว นัดเวลา ๒ ทุ่มเปนเวลาจะเลี้ยงค่ำ อยู่ข้างจะเล่นหัวหยอกเอินกับบริพัตรมาก เปนเจ้าเข้าเจ้าของทีเดียว พ่อได้ทูลว่าจะส่งลูกแดงมาถวายอีก รับแขงแรง ยังซ้ำไปกระซิบบริพัตรให้คิดอ่านเตือนพ่อให้ตกลงส่งเสียเรว ๆ จะได้หาครูบาอาจารย์ให้สอน บรรดานักเรียนทหารอยู่ข้างจะโปรดปรานมากเอาเปนธุระจริง ๆ กำชับแล้วกำชับเล่าให้ส่งมาอีก นายรัตน์[๑] ที่มาเรียนอยู่ที่นี่คนหนึ่ง ก็ถามว่าถ้าพ่อจะให้มากินเนอจะได้เรียกมา

เวลา ๒ ทุ่มครึ่งไปกินเนอ มีเจ้าเมืองวอเตมเบิกคนหนึ่ง เปนผู้ซึ่งจะได้สืบราชสมบัติเมืองวอเตมเบิก เพราะเจ้าแผ่นดินวอเตมเบิกไม่มีลูก มาเปนนายทหารอยู่ที่นี่ เชิญมาด้วย ได้นั่งข้างเอมเปรสคู่กันกับพ่อ เจ้าคนนี้ยังหนุ่มมาก แต่พูดภาษาอังกฤษเต็มที ดังโยกจากปนเยอรมัน ฟังไม่ใคร่เข้าใจ จึงไม่ใคร่จะได้สนทนา

---

๑ นายรัตน์ อารุง (เดี๋ยวนี้เปนนายพลตรี พระยาอินทรวิชิต)

กัน เลี้ยงวันนี้ แต่งเครื่องยศติดเครื่องราชอิศริยาภรณ์ เปนแต่ยกถ้วยดื่ม ไม่ได้สปีช พ่อค่อยเบาโล่ง กินเนอแล้วเอมเปอเรอพาพ่อออกไปสูบบุหรี่ที่เฉลียงน่าพระที่นั่ง สนทนากันอยู่ในที่นั้นด้วยเรื่องต่าง ๆ ตอนนี้เปนเรื่องอาราม พ่อได้ขอให้เซ็นพระนามทั้งสององค์ แล้วเอมเปรสเสด็จขึ้น พากันออกไปสูบบุหรี่ข้างนอกอีก เอมเปอเรอพูดราชการกับเสนาบดีว่าการต่างประเทศ แล้วสนทนากับผู้อื่นต่อไป พ่อได้สนทนากับเสนาบดีว่าการต่างประเทศบ้าง เคานต์อิวเลนเบิก ซึ่งเปนผู้ไปทำหนังสือสัญญาครั้งแผ่นดินทูลกระหม่อมยังเปนซอฟมาซัลคงอยู่เหมือนที่พ่อมาครั้งก่อน พอแลเห็นเข้าก็จำได้ แกเปนคนที่เคยรู้จักพ่อมาตั้งแต่ยังเด็ก ๆ ทำมือว่าเตี้ยเท่านี้ ทุกคราวที่พบกันมีความยินดีที่ได้พบอีกครั้งหนึ่ง ได้ให้เซ็นชื่อไว้แล้ว เอมเปอเรออยู่ข้างจะเราะรายทักทายปราไส แลถามถึงเรื่องการในเมืองไทยต่าง ๆ เรื่องพลอย เรื่องช้าง แลเรื่องที่ปรินซอาดัลเบิตมาเล่าต่าง ๆ อยู่ข้างจะโปรดในเรื่องจับช้างมาก อาดัลเบิตอยากจะเห็น จะเข้าไปอีก พ่อว่าถ้าจะเข้าไปขอให้ไปเร็ว ๆ ถ้าช้าช้างจะต้องไล่ไปเสียไกล จะจับยากขึ้น วังวิลเฮมสเฮอนี้ได้สร้าง ๒๐๐ ปีมาแล้ว เพราะฉนั้นต้นไม้จึงงามเสียจริง ๆ ต้นโต ๆ ล้วนแต่เชสนัตเปนมากกว่าอย่างอื่น

เวลา ๕ ทุ่มพากันขึ้นรถโมเตอคาร์ เอมเปอเรอมาด้วย ส่งถึงที่วังนี้ เรียกว่าเรสิเดนต์ซลอซซึ่งเปนวังในเมือง มีเรื่องราวเกี่ยวด้วยพงษาวดารเปนอันมาก เครื่องตกแต่งในวังนี้ว่าเปนครั้งเยโรมโบเนอปาร์ตมาอยู่ จนกระทั่งเครื่องถ้วยเสฟร์ยังอยู่บริบูรณ์ ปิกเซอแกละรีที่วังนี้มีเรื่องราวพิศดารมาก ว่าเปนรูปภาพดัชทั้งนั้นได้สะสมมาแต่โบราณ ครั้นเมื่อนโปเลียนโบเนอปาร์ตมาตีได้ขนเอาไปหมด จนกระทั่งเอมเปอเรอวิลเลียมไปตีเมืองฝรั่งเศสได้จึงได้ขนกลับคืนมา แต่ไม่ได้ครบ เพราะเหตุที่เอมเปอเรอนโปเลียนโกรธกับเอมเปรสโยเซฟีน เอมเปรสโยเซฟีนเอาไปขายให้แก่รูเซีย รูปนั้นจึงไปติดอยู่ที่เฮอรมิตาซในเมืองมอสโก พึ่งจะตามมาได้ภาย

หลังได้รู้ข่าวจากฝรั่งเศส ห้องที่พ่ออยู่นั้น ว่าเปนห้องที่เอมเปอเรอนโปเลียนโบเนอปาร์ตเคยมาอยู่ เยโรมโบเนอปาร์ตก็อยู่ที่วังนี้ เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ เสด็จมาอยู่ที่เมืองนี้ก็อยู่ห้องที่พ่ออยู่ พระแท่นก็พระแท่นอันนี้ เอมเปอเรอเฟรเดอริกเสด็จมาเมื่อเวลาเอมเปอเรอกำลังเล่าเรียนอยู่ในที่นี้ ก็มาอยู่ห้องนี้ เอมเปรสเฟรเดอริกอยู่ห้องที่ยริพัตรอยู่ เอมเปอเรอลือว่าเตียงเห็นจะไม่สั้นไป (หยอกว่าเตี้ย) เอมเปอเรอเสด็จมาอยู่วังนี้ ก็อยู่ห้องที่พ่ออยู่ ห้องในวังนี้เตี้ย ๆ แต่การตกแต่งงามเปนอย่างฝรั่งเศส อยู่ข้างจะมีห้องซุกซิกมาก เอมเปอเรอกลับเวลา ๕ ทุ่มนาน พ่อจะลงไปส่งที่รถก็ห้ามแล้วห้ามเล่า แต่พ่อก็ขืนคันลงไปส่งจนได้ ดูราษฎรมีความนิยมรักใคร่เอมเปอเรอมาก จนกระทั่งเวลาดึกเช่นนั้นแล้วก็ยังมีคนแน่น กระดิกไปทางไหนก็โห่ร้องลั่นไป เอมเปอเรอบ่นสงสารเอมเปอเรอรูเซีย ว่าเสด็จออกไปให้ราษฎรเห็นไม่ได้ แต่เวลาที่มาพบกันดูสบายปรกติเหมือนอย่างแต่ก่อน เปนครั้งแรกที่เอมเปอ-เรอรูเซียได้ออกจากอาณาเขตรตั้งแต่รบกับยี่ปุ่นแล้ว ถึงเอดเวอดจะมาในสามสี่วันนี้แต่จะไม่ค้าง กินเนอแล้วจะออกจากเมืองไปมาเรียนบาดซึ่งเปนที่เคยไปรักษาพระองค์อยู่ในที่นั้น พูดกันถึงเรื่องตัดต้นไม้ใหญ่ เอมเปอเรอถึงร้องโอยตัดไม่ได้ รู้สึกเหมือนฆ่าคน อย่างเดียวกับพ่อรู้สึกเรื่องตัดต้นตาล

ที่ในวังทั้ง ๒ แห่งไม่ได้ใช้ไฟฟ้า เพราะไม่ได้เปนที่ประทับอยู่เสมอ ไม่มีกำลังน้ำที่จะใช้ จะตั้งเครื่องจักรก็เปลือง วังมีถึง ๕๖ วัง ได้เสด็จอยู่ที่หนึ่งประมาณสัก ๖ วังเท่านั้น เอมเปรสบ่นถึงเรื่องเปลืองมาก

คืนที่ ๑๓๗

วังบรันซวิก

วันเสาร์ที่ ๑๐ สิงหาคม

เวลาเช้าวันนี้ไปดูรูปเขียนที่ยิกเซอแกละรีตามที่เอมเปอเรอเล่า ห้องตอนกลางๆ เปนรูปภาพดีซึ่งงามจริงๆ ทั้งนั้น ออกจะหาสู้ยากๆ สมที่เอมเปอเรอจะหวงแหน กลับจากนั้นเดินดูในวังที่อยู่นั้นเอง ไปจนรอบ ในวังนี้เล่นไม้ลายมาก เสาโตๆ ก็ใช้ไม้เซสนัตขัดเกลี้ยงทาน้ำมัน เก้าอี้ใช้ขุดไม้ทั้งแท่ง งามเหมือนพนักเรือกันยา เวลาเช้าจวนเที่ยงเอมเปอเรอมา วันนี้แต่งพระองค์อย่างซันเดอ เสาขลิบเขียว บู๊ตเหลืองเหนี่ยมีด เอารูปมาให้กับสมุดเล่ม ๑ เปนสมุดรวบรวมบรรดาการช่างแลความคิดซึ่งเอมเปอเรอได้คิดเอง ร่างบ้างเขียนบ้าง แก้ตัวอย่างบ้าง ทั้งการที่แล้วไปแล้ว แลการที่ยังทำค้างอยู่ อยู่ข้างจะเปนผู้ช่างคิดมาก เทียเตอที่ชี้ให้ดูพึ่งจะก่อขึ้นมาใหม่ที่นี่ ก็เปนความคิดเอมเปอเรอเหมือนกัน แล้วพาขึ้นรถโมเตอคาร์ ไปส่งที่สเตชั่น รถไฟออกจากคัสเซลเวลาเที่ยง มาตามทางเปนไร่นาบริบูรณ์ มีภูเขาแต่เปนเขาเตี้ยๆ ทั้งนั้น กินเข้ากลางวันกลางทาง มาถึงบรันซวิกเวลาบ่าย ๔ โมง ดุ๊กโยฮันอัลเบร็ต รีเยนต์เมืองนี้ กับข้าราชการผู้ใหญ่แต่งเต็มยศอย่างคาลาทั้งนั้นรับที่สเตชั่น ต่างคนต่างปลื้มในการที่ได้พบกันอีก แลเปนการประหลาด เมื่อมาคราวก่อน ๑๐ ปีมาแล้ว ก็ถูกเวลาพึ่งเปนรีเยนต์เมืองชเวริน คราวนี้ก็ถูกเวลาพึ่งเปนรีเยนต์เมืองบรันซวิกเปนในเดือนเดียวกัน ระยะเท่ากันกับที่พ่อมาคราวก่อน ขึ้นรถกับดุ๊ก ๒ คนอย่างแห่ มีราษฎร ๒ ข้างถนนโห่ร้องเต็มไปตลอดจนถึงวัง แต่งซุ้มใบไม้แขวนธงหรูอย่างครั้งชเวริน พอออกจากสเตชั่นประเดี๋ยวหนึ่งฝนก็ตก ดุ๊กวุ่นจะให้สวมเสื้อชั้นนอก ฤๅจะกางประทุน พ่อห้ามเสียกลัวว่าราษฎรทั้งปวงจะไม่เปนที่พอใจ เพราะเหตุที่มาแต่ทางไกลๆ มาก มีถ่ายรูปนับไม่ถ้วน ตลอดจน

เสด็จถึงเมืองบรันสวิก

ซี่เนมะโตกราฟ ต่อจวนถึงซลอซฝนจึ่งได้ตกมากลงมา แต่ไม่ทันเปียกทั่วตัว มีข้าราชการฝ่ายวังยืนเรียงแถว ที่จริงแต่งตัวยุนิฟอมงามมาก ตลอดจนมหาดเล็กเด็กชา ดัชเชสลงไปรับหลายคั่นกระได เพราะพ่อได้รู้จักคุ้นเคยกัน ก่อนเวลาไปชะเวริน ผเอิญไปเจอกันที่เมืองออสเตนด์เวลาไปเที่ยวพร้อมกันกับแกรนด์ดุ๊กออฟซัก-ไวมา พ่อไม่นึกเลยว่าจะเจ็บมากมายถึงเพียงนี้ จนรูปร่างออกจะแปลก ๆ ไป เมื่อออกจากที่เรเยนด์เมืองชะเวรินแล้ว นัดจะไปบางกอก ๒ คราว ครั้งแรกมีข้อเหตุขัดข้อง แต่ครั้งหลังดัชเชสเจ็บ หมอให้ไปอยู่เกาะคะนารีในฤดูหนาวถึง ๒ ปี ว่าไม่มีอะไรเลย มีแต่หินแท้ ๆ ห้ามสารพัดทุกอย่างไม่ให้เลี้ยงไม่ให้ยกสิ่งไร ที่สุดจนกระดิกตัวหนักก็ไม่ได้ แต่ชั้นดับไฟก็ถูกห้าม ถึงเดี๋ยวนี้ดูยังไม่สู้สบาย ปรกติเหมือนแต่แรกที่เคยเห็น[๒] แต่ดุ๊กอ้วนท้วนสบายดีขึ้นมาก พากันมานั่งกินน้ำชาแลพูดกัน ๔ คน กับทั้งบริพัตร ตลอดจนกระทั่งหาฤๅเรื่องโปรแกรมกัน ต่อ ๕ โมงจึ่งได้พามาส่งห้องที่อยู่

เมืองบรันซวิกนี้ เปนเมืองต้นแซ่ของพวกเจ้าแผ่นดินอังกฤษวงษ์ปัจจุบันนี้ แต่ตกมาในกิ่งอื่น มีเรื่องราวประดักประเดิดต่าง ๆ พี่น้องวิวาทกันถึงเอาไฟเผาคาเซอล แต่คาเซอลคือวังนี้ ดุ๊กวิลเลียมเปนผู้สร้างเมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๐ ภายหลังถูกไฟไหม้เสียตอนหนึ่ง ต้องทำขึ้นใหม่ ในเวลาของดุ๊กวิลเลียมนั้นเอง ดุ๊กนั้นเปนคนไม่มีเมีย การสร้างวังจึ่งไม่ได้ตระเตรียมสำหรับเปนที่ผู้หญิงอยู่เลย เดินผ่านห้องกันเรื่อยไปทุกแห่ง ดัชเชสอิลิซาเบทบ่นเต็มที่ ครั้นดุ๊กวิลเลียมตายแล้วก็เปนสิ้นเชื้อวงษ์ในกิ่งนี้ สมบัติควรจะตกไปทางกิ่งออฟฮาโนเวอ ซึ่งยังเหลือดุ๊กออฟคัมเบอลันด์อยู่เดี๋ยวนี้ แต่ดุ๊กออฟคัมเบอลันด์ไม่รับ จะเอาฮาโนเว ซึ่งเปนของกิ่งยอชที่ ๕ พระราชบิดาเธอ อันได้สืบสายมาแต่กิ่งยอชที่ ๑ ที่ไปเปนเจ้าแผ่นดินอังกฤษ

---

๒. เมื่อกลับมาถึงบางกอกหน่อยหนึ่ง ก็ได้ข่าวสิ้นชีพน่าเสียดายมาก

ซึ่งปรุศเซียแย่งเอาเสียด้วย เปนเรื่องแค้นกันอยู่ ดุ๊กออฟคัมเบอลันด์จึงไปอยู่ตำบลคะมุนเด็นในแดนออสเตรีย เพราะฉนั้นจึงได้เลือกเอาปรินซอัลเบิตเมืองปรัสเซียมาเปนรีเยนต์ ครั้นปรินซอัลเบิตตาย ว่างไม่มีรีเยนต์จึงเกิดเลือกกันในเร็ว ๆ นี้ ผู้ที่ถูกเลือกนั้นก็ดุ๊กออฟคัมเบอลันด์อีก เอมเปอเรอเยอรมันไม่ยอม จึงส่งเสริมให้โยฮันอัลเบรัตเปนผู้ถูกเลือก พึ่งจะได้เข้ารับตำแหน่ง บอกว่าเห็นจะพอไปได้ หยุดพักอยู่จนกระทั่งเวลาทุ่ม ๑ เปนเวลากินเนอ แต่งเต็มยศ ดุ๊กแลดัชเชสมาที่ห้อง คนที่มากินเนอโดยมากให้นั่งโต๊ะแล้วเสร็จ เอาไว้นำให้รู้จักแต่เสนาบดี ๒ คน คนหนึ่งเปนอรรคมหาเสนา แลว่าการต่างประเทศ ที่เขามีเสนาบดี ๓ คน แต่ไม่อยู่เสียคนหนึ่ง ตำแหน่งอื่น ๆ เปนแต่กรม อรรคมหาเสนาคนนี้ได้รับราชการมาตั้งแต่ดุ๊กวิลเลียม เปนเสนาบดีมา ๒๖ ปีแล้ว เมื่อเวลาว่างรีเยนต์ก็เปนผู้รั้งราชการ ว่าเปนคนฉลาดมาก ผู้ที่นั่งโต๊ะวันนี้ ๗๔ คนด้วยกัน ดัชเชสนั่งกลาง พ่อนั่งขวา บริพัตรนั่งซ้าย ดุ๊กรีเยนต์นั่งขวาพ่อตรงข้าม กรมวังนั่งน่าพ่อ ไปรม์มินิสเตอนั่งน่าดัชเชส เสนาบดีอีกคนหนึ่งนั่งน่าดุ๊กรีเยนต์ พอกินเข้าได้ ๒ ผลัดก็สปีชดื่มแลตอบกัน ดูเครื่องโต๊ะมั่งคั่งกว่าเมืองนอรเว ใช้เครื่องทอง กินเนอแล้วก็มาสนทนาในห้องประชุม ไม่มีสูบบุหรี่เต็มที่อย่างศาลา จนจวนยาม ๑ จึงได้เลิกเข้ามาสูบบุหรี่กันเสียที ๑ แล้วจึงไปดูลคร ใช้รัถสเตตอย่างคู่เต็มที่ พ่อไปกับดุ๊กรีเยนต์ บริพัตรไปกับดัชเชส เขาล่วงไปถึงก่อน เราแห่ไปต่อภายหลัง โรงลครโรงนี้เล็กน่าเอ็นดู ทำงามมาก แต่งในการรับครั้งนี้ ห้อยเครือไม้มีดอกเปนจังหวะทุก ๆ ชั้นจนกระทั่งน่าสเตช เล่นอย่างสั้นเปนสเตตเทียเตอ คนที่ไปดูแต่งเต็มยศทั้งสิ้น มี ๒ ม่าน ม่านหนึ่งตั้งต้นบาเลต์แต่ใช้เพลงช้า ท่าทางเกือบจะเปนรำ ว่าท่อนนี้เปนของปรินซอัลเบิตคิด เชื่อว่าไทย ๆ เราดูคงเห็นงาม ไม่ใช่เต้นเหยง ๆ ม่านที่ ๒ เล่นเรื่องตุ๊กตากลอย่างที่เคยเห็นแล้ว เปนแต่ตุ๊กตาเปลี่ยนไปต่าง ๆ เรื่องราวนั้น

ก็คือมีร้านตุ๊กตา มีคนมาซื้อตุ๊กตา คนนั้นเปนตลกทั้งนั้น ร้านตุ๊กตานั้นตั้งตุ๊กตา
แหม่มยืนชั้ว ยืนงอมืออย่างตุ๊กตาถ้วย มีตุ๊กตากลตั้งที่พื้นโรง ตามฝาผนังแขวน
ตุ๊กตาที่โคลงเคลงกระตุกกระติกต่าง ๆ ผู้ที่มาซื้อดูตุ๊กตากลทีละตัว ไขให้เต้นโลด
ต่าง ๆ ตามลักษณของตุ๊กตา จนหมดตุ๊กตากลแล้ว คนที่มาซื้อต่างคนต่างไป คราว
นี้ปิดม่าน ชั้นในดับไฟ ต่างว่าค่ำ เจ้าของมาตรวจตราแล้วก็ปิดร้านกลับไป มีนางที่
มีเวทมนต์คนหนึ่งออกมาเรียกให้ตุ๊กตาเต้นรำ ตุ๊กตาที่ยืนตู้ยืนชั้วกระโดดลงมาหมด
กลายเปนบาเลต์ไปใหม่ ลงปลายถือธงช้างหมดทุกคน ออกมาเดินยันต์ แลรัดท่า
ต่าง ๆ หมดเรื่องกันเท่านั้น

ขากลับพ่อกลับกับดัชเชส ฝนตก ที่วังนี้กระไดมันชอบกล ตั้งแต่ไฟไหม้คราว
ก่อน ตุ๊กวิลเลียมเข็ดไม่ใช้ไม้ ใช้เหล็กแลศิลาทั้งสิ้น กระไดที่ขึ้น เปนกระได
เหล็กโปร่ง ๆ แลดูสูงมาก เพราะขึ้นมาแลเห็นพื้นข้างล่าง ดัชเชสบ่นอู้ทีเดียว
เพราะใส่เสื้อยาว หางยาวมาก ขึ้นลำบากเต็มที่ เรื่องที่ไฟไหม้นั้นก็ชอบกล
โปร์มินิสเตอเดี๋ยวนี้เปนผู้ได้ทันเห็นไฟไหม้คราวนั้น แต่ยังเปนเด็ก เวลานั้นกำลังมี
เต้นรำ ตุ๊กวิลเลียมเปนคนไม่ชอบให้ใครเข้าห้อง เวลาไม่อยู่แล้วปิดประตูแน่น
มหาดเล็กก็เข้าไม่ได้ เวลานั้นกำลังเต้นรำ ว่าเปิดน่าต่างไว้มีไฟปลิวมาแต่ข้างนอก
ฤาบุหรี่ที่สูบตกอยู่อย่างไร ติดกรุ่นมาในห้องนอนตุ๊กซึ่งเปนห้องนอนพ่อเดี๋ยวนี้
ไม่มีใครรู้ เพราะไปอยู่ที่เต้นรำหมด จนไฟลุกโพลงคนข้างนอกเห็น พากันเข้ามา
จึงรู้ว่าไฟไหม้ กว่าตุ๊กเองจะทราบมาถึง จะเก็บอะไรไม่ทันหมด ได้แต่หมวก
ใบเดียวเท่านั้น เข้าของเก่าแก่สำหรับตระกูลเสียไปในไฟเปนอันมาก จึงได้สร้างใหม่
คราวนี้เลยเกลียดไม้ ตุ๊กคนนี้ชอบลายสก๊อตอย่างยิ่ง ในห้องนอนแลต่อห้องนอน
กระดาษปิดฝาใช้ลายสก๊อต จนกระทั่งผ้าหุ้มเก้าอี้ ที่นอนผ้าห่มนอน เปนลายสก๊อต
เขียวทั้งสิ้น ดูก็แปลกอยู่ แต่เรื่องไฟใช้น้อยเต็มที่ ถ้าอยู่ปรกติห้องหนึ่งก็ดวงหนึ่ง

ฤาสองดวง มืดๆ ทั้งนั้น จนกระทั่งที่เลี้ยงโต๊ะ ฤาที่รับแขกก็ไม่จุดไฟมาก ใช้แก๊สแต่ห้องเลี้ยงใหญ่ นอกนั้นใช้เทียน แต่เทียนก็ไม่ใคร่จะจุด ใช้โคมน้ำมันปีโตเลียม อย่างไขลูกประแจ มืดกว่าโคมลานเสียอีก เรื่องไฟกับฝรั่งเห็นจะเปนพวกชาววัง ดูช่างเขิดหลายกันเสียจริงๆ สุดแต่ออกจากห้องไหนไปแล้ว ห้องนั้นเปนดับไฟเสีย ไม่ได้จุดไฟทิ้งไว้เลย ถ้า ๒ ยามล่วงไปแล้วดับหมดไม่มีเหลือ เว้นไว้แต่ถ้าเราทำงานค้าง ก็จุดอยู่ดวงเดียวแต่ที่เราทำงานเท่านั้น เลิกกันเวลาจวน ๕ ทุ่ม ดูก็เหนื่อยอยู่ เพราะยืนมาก ได้ส่งโปสต์ก๊าดที่มหาดเล็กเขาเอามาให้มีรูปเวลาขึ้นรถ แลโปรแกรมการรับรองมาด้วย ยังมีซีเนมะโตกราฟ ดุ๊กริเยนต์รับว่าจะหาให้ คงจะได้เห็นเมื่อเวลากลับเข้าไปบางกอก

ลืมพูดถึงเรื่องที่ได้ถามเอมเปอเรอวันนี้ ด้วยรูปเขียนอย่างใหม่เห็นอย่างไรกริ้วใหญ่ ว่ามันเปนบ้า ที่แท้มันเขียนไม่เปน ครั้นมันจะเขียนมาตามฝีมือมันไม่มีใครเขาจะดูจะทัก แกล้งเขียนให้ระยำเช่นนั้น พอให้เขาได้ทัก แล้วมันก็ไปโยนทิ้งเสีย ขอให้พ่ออุ่นใจเถอะ มันไม่ใช่ได้ถึงดอก

คืนที่ ๑๓๘

วังบรันซวิก

วันอาทิตย์ที่ ๑๑ สิงหาคม

เวลาเช้า ๔ โมงครึ่งไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น คนดูเต็มแน่นตลอดหนทาง ให้ร้องเหมือนเมื่อวันมาถึง แต่งฟร็อกโก๊ตทหาร เพราะเหตุที่ดุ๊กริเยนต์ยังไม่ได้ไปที่ชาร์ซบุร์ก เปนการรับรองรวมกันทั้ง ๒ อย่าง อันที่จริงดุ๊กริเยนต์จัดการรับพ่อคราวนี้คงจะได้ความลำบากมาก เพราะพึ่งมาได้ ๑๕ วันเท่านั้น สารพัดอะไรๆ วิ่งเที่ยวไล่ตรวจตราดูแลเองหมดตั้งแต่เช้าจนค่ำ รถไฟไปทางประมาณสักชั่วโมง ๑

จึงถึงสเตชั่นฮาร์ซบูร์ก เมืองนี้ตั้งอยู่ที่เชิงเขาฮาร์ซ เขาฮาร์ซนี้เปนศูนย์กลางของประเทศเยอรมนี มีแร่เงินแร่เหล็ก มีคนไปมาเที่ยวในฤดูร้อน เพราะมีที่อาบน้ำ เมืองก็โตอยู่ พอขึ้นไปจากสเตชั่น ไปที่ที่ประชุมเมืองแมร์มาสยี่ซก่อน ปราไสย ดุ๊กแลพ่อด้วยกัน พ่อขอให้ดุ๊กตอบแทน พวกหัวน่าของชาวเมืองยืนเรียงแถวฟากข้างซ้าย พวกผู้หญิงสาวยืนแถวฟากข้างขวา เมื่อดุ๊กตอบเสร็จแล้ว ผู้หญิงนำช่อดอกไม้มาให้ดัชเชส ว่าคำกลอนเปนแอคเตรส ภาษาเยอรมัน แล้ว "ถ่ายรูป" คือทักทายทั่วกัน แล้วไปขึ้นรถเทียม ๔ ม้า พ่อกับดุ๊กไปรถน่า ดัชเชสกับปริ๊พัตรไปรถหลัง ตามหนทางตกแต่งด้วยธงทั้งเล็กทั้งใหญ่แลใบไม้ ธงมี ๓ อย่าง คือธงเยอรมัน ๓ สีอย่าง ๑ ธงฮาร์ซเย็กเหลืองกับน้ำเงินอย่าง ๑ ธงช้างอย่าง ๑ สลับกันไปทั้งนั้น มีคนยืนราย ๒ ข้างทาง เปนจำพวกต่าง ๆ คือหญิงชายชาวเมืองล้วนแต่มีเครื่องหมายติดเสื้อ เปนผู้มารับรองเปนอันมาก ผู้หญิงสาวแต่งสพายแพรสีน้ำเงินกับเหลือง สวมมาไลยดอกไวโอเลต เด็ก ๆ ทั้งถือธงช้างเล็กๆ แกว่งสลอน เด็กโรงเรียนต่าง ๆ ยืนเปนหมู่ ๆ นักเรียนชั้นหนุ่มเปนพวก ๆ กองดับเพลิงทั้งของรัฐบาลแลทั้งเซลยศักดิ์ แต่งตัวหรู พวกทำแร่ต่าง ๆ แต่งตัวเปนเครื่องแฟนซีแลอื่น ๆ เปนอันมากเหลือที่จะพรรณา เปนอันมีคนรายตลอดหนทาง โห่ร้องโบกผ้าแกว่งมือไม่ได้ขาดสาย หนทางค่อย ๆ ขึ้นไปบนเขา ถนนแลบ้านเรือนสอาดน่าอยู่ ควรจะเปนที่เที่ยวแลอยู่ได้อย่างที่อาบน้ำต่าง ๆ มีโฮเตลใหญ่ตั้งขึ้นใหม่ คนมาอยู่มาก เปนที่แฟชั่นะเบอล ต้นไม้งามเหลือเกิน ตลอดขึ้นไปจนชายเนินแห่งหนึ่งจึงลงจากรถ ดูม้าฝูง ที่นี่เปนที่เลี้ยงม้าฝูงของรัฐบาล ตั้งมา ๒๐๐ ปีแล้ว แต่มาจัดการแขงแรงมากเมื่อดุ๊กออฟบรันชวิกคนที่สุด แต่รั้วที่กั้นคอกม้าเปนคอก ๆ ยาวถึง ๒๐๐๐ เมเตอ ที่นั้นเปนที่ท้องทุ่ง แต่เปนเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ต้อนม้ามาดูเปนฝูง ๆ

ที่ซึ่งเราไปดูนั้นเปนที่ที่ดุ๊กคิดจะสร้างวัง แต่พอสร้างขึ้นก็เกิดเรโวลุชัน เลยงดเอาศิลาไปใช้การอื่น เหลือศิลาอยู่ก้อนเดียว ดุ๊กคนเก่ามีวังแลป่ากสวนหลายแห่ง แต่เปนสมบัติของตัวเอง ยกให้เปนมรฎกกิงออฟแซ็กซนีเสียก็หลายแห่ง ให้ดุ๊กออฟคัมเยอลันด์เสียก็มาก จึงเหลืออยู่แต่วังที่บรันซวิกแห่งหนึ่ง กับคาเซอลที่ฮาร์ซเบิก ซึ่งจะไปกันวันนี้ บนยอดเขาสูงอันหนึ่งมีป้อมแลคาเซอลเปนของเอมเปอเรอเฟรเดอริกคนก่อนได้สร้างขึ้นไว้แต่โบราณ ทางที่ขึ้นไปบนเขาราย ๆ ไม่ชัน จนกระทั่งถึงคาเซอล คาเซอลนี้รูปร่างเปนตึกไม่ใช่เปนป้อมแต่ก่อด้วยศิลา เปนที่อยู่ของเจ้ากรมม้า แต่งต้นไม้งามจริง ๆ ฝาผนังมีไม้เลื้อยขึ้นรอบ ตามเชิงผนังปลูกไม้ดี มีลำธารผ่านมาใกล้สนามหญ้า เลี้ยงปลาเตราต์ มีป่าทุ่งหญ้าน่าสบาย เลี้ยงกลางวันในชั้นต่ำของคาเซอลซึ่งเปนห้องใหญ่ปิดมืดหมด ใช้จุดไฟฟ้า ตรงผนังกลางติดโล่ห์ช้าง ๓ เศียร รายไฟน้ำเงินแลแดงทำเปนสแตนคาด ผนังประดับด้วยใบสนเปนผนังป้อมแลลูกป้อม เพดานห้อยย้อยไปด้วยระย้าแลเฟื่องทำด้วยใบสน กลิ่นฟุ้งไปทั้งห้อง ใบสนนั้นมีกลิ่นแรงมาก เขาถือกันว่าเปนเครื่องทำให้หายใจสบาย เหมือนกันกับที่คนเปนโรคในจมูก ใช้สูบน้ำต้มใบสน ครอบครัวของผู้บัญชาการกรมม้านี้ใหญ่โตมาก โต๊ะจัดด้วยถ้วยรางวัลแข่งม้า เมื่อเลี้ยงกันเสร็จแล้ว ได้จูงม้าที่เปนพ่อม้าแลลูกกับทั้งนางม้ามาให้ดู พรรณพ่อม้าคงจะต้องใช้ม้าอังกฤษอยู่นั่นเอง เพราะในเยอรมันเหนือนี้มีเวลาชุ่มเมอน้อย การเลี้ยงม้าสู้อิงแลนด์ฤๅฮังการีไม่ได้ ราคาก็ไม่แพงเหมือนอิงค์แลนด์ ที่เลี้ยงม้านี้ดูสนิทติดเกี่ยวข้องกับดุ๊กออฟเวสตมินสเตอมาก พ่อม้าหลายตัวมาจากดุ๊กออฟเวสตมินสเตอได้ลูกดี ๆ หลาย ขายได้ราคาแพง ๆ อย่างแพงที่สุดลูกม้าขวบเดียวราคา ๒๕๐๐๐ มาร์ก เปนเงิน ๑๗๕๐๐ บาท ที่ขายภายใน ๓๐ ปี ได้เงิน ๒๐๐๐๐๐๐ มาร์ก เปนเงิน ๑๔๐๐๐๐๐ บาท ม้าเหล่านี้ไปแข่งชะนะได้เงินราว ๔๐๐๐๐๐๐ มาร์ก เปน ๒๘๐๐๐๐๐ บาท

นี่ว่าในระหว่าง ๓๐ ปี ยังน้อยกว่ามาชิงค์แลนด์อยู่เปนอันมาก ต่อนี้ไปจะกลับบรัน-ซวิกด้วยรถโมเตอร์คาร์ พ่อลืมเล่าถึงตอนกลางทาง ที่นี่เขามีคัวร์เฮาส์ ซึ่งเปนที่ประชุมเล่น มีคนประชุมกันที่คัวร์เฮาส์คอยรับเปนอันมาก เขาเลือกผู้หญิงสาวคนหนึ่งซึ่งพูดอังกฤษคล่อง ให้เปนผู้นำดอกไม้มาให้พ่อ มาพูดเปนภาษาอังกฤษรู้สึกค่อยโล่งใจ เพราะพูดตอบเขาได้ ในที่นั้นน่าสนุก มีที่เล่นในใต้ร่มไม้ มีร้านขายของ เด็กกำลังเล่นชิงช้าแลการเล่นต่าง ๆ ครึกครื้น

ทางตั้งแต่คาเซอลมาโดยโมเตอร์คาร์ เปนทางขึ้นเขาจนกระทั่งกลับลงเขา ผ่านมาในป่าสน แต่ในป่านี้ถนนใหญ่ มีต้นไม้รายชั้น ๑ ดีกว่าชวาสวัด คือป่าดำเมืองบาเดนบาเดน แต่พ่อไม่ได้เอากล้องถ่ายรูปมาออกเสียดายเต็มที่ มีที่งามซึ่งควรจะถ่ายรูปหลายแห่ง เมื่อใกล้จะถึงเชิงเขามีน้ำตก มีเรสเตอรองต์ตั้งในที่นั้น มีคนไปนั่งเล่นกันเปนกอง ถ้าหากว่าไม่ได้ไปนอรเว จะเห็นงามฤๅตื่นเต้นบ้าง แต่ไปนอรเวมาเสียแล้วเห็นไม่ถึงกับจะเรียกว่าน้ำพุ ในลำธารนี้เขาก็ใช้สายน้ำเหมือนกันตลอดลงไปจนถึงที่ถลุงแร่ มีเชือกน้ำซึ่งต่อด้วยกระดานลงไปจนกระทั่งถึงที่ล้างแร่ มันกลับไปเหมือนเมืองภูเก็จ โรงที่ถลุงแร่นั้นอยู่ต่อทุ่ง ตั้งแต่นั่นไปก็เปนทางผ่านท้องทุ่งตรง ๆ โดยมาก จะโอนก็เมื่อถึงหมู่บ้าน โอนเข้าหาหมู่บ้านฤๅหลีกเรือน สองข้างทางปลูกไม้ผล มีคนรับผูกเปนตอน ๆ ระยะทางอยู่ข้างจะไกลมาก เพราะฉนั้นพอตกท้องทุ่งแล้วจึงต้องเร็ดเรวเต็มที่ ลมจัดเต็มที่ หมวกแก๊ปปล่อยสายรัดคางแล้วยังหลุดลอยอยู่บนหัวได้ ผ่านบ้านหลายตำบล แต่เปนของปรูเซียบ้าง ของบรันซวิกบ้าง ประเดี๋ยวเข้าในแดนปรูเซีย ประเดี๋ยวเข้าในแดนบรันซวิก ทั้งป่าไม้ทั้งท้องทุ่ง ทั้งหมู่บ้าน กำหนดแดน ในที่เหล่านี้มักจะเปนท้องร่อง เขาเรียกว่าแม่น้ำ แต่เท่าท้องร่องใหญ่ ๆ การที่เขตรแดนขนาดคาบเกี่ยวกันมากเช่นนี้เพราะเหตุที่แจกกันเปนมรฎก ส่วนที่ได้ไปกับดุ๊กออฟคัมเบอลันด์ รวมเปนเขตรแดนฮาโน

เวอ กลายเปนของปรัสเซียหมด ที่คงเหลืออยู่กับบรันซวิกจึงได้คงเปนบรันซวิก แต่กระนั้นดุ๊กออฟคัมเบอลันด์ แลกิงออฟซักซนีก็ยังเปนเจ้าของที่ดินอยู่ในเมืองบรันซวิกเปนหลายแห่ง ในที่สุดถึงเมืองวอลเฟนบิตเตลเปนเมืองที่เมื่อเวลาเสียบรันซวิกแก่ฝรั่งเศส เชื้อวงษ์บรันซวิกมาตั้งอยู่ ณ ที่นั้น ในระหว่างเมืองนี้กับบรัน-ซวิกมีรถรางเดินตลอดถึงกัน ที่จริงก็เกือบจะติดกันเปนเมืองเดียว แต่มีป่าสนใหญ่อย่างงามคั่นอยู่ในระหว่างกลาง กับมีท้องทุ่งหน่อยหนึ่ง ในท้องทุ่งเหล่านี้ปลูกโอ๊ตแลอัสปะระกัส แต่โดยมากนั้นผักบีตที่สำหรับทำน้ำตาล มีโรงทำน้ำตาลกว่า ๒๐ โรง คนในเมืองบรันซวิกทั้งหมดมีครึ่งล้าน แต่ในเมืองบรันซวิกเมืองเดียวแสนสี่หมื่นคน วันนี้เคราะห์ดีไม่มีฝน แดดออกแต่ไม่ร้อนออกจะหนาว ๆ กลับมาถึงเวลาย่ำค่ำ ๑๐ นาที ที่วังนี้มีเสาธง ๓ เสาบนหลังคา เสาหนึ่งชักธงประจำเมือง เสาหนึ่งชักธงสำหรับดุ๊กริเยนต์ ดุ๊กริเยนต์ไม่ได้ใช้ธงตำแหน่งดุ๊กเมืองนี้ ใช้ธงกริฟฟิลยี่ห้อซะเวริน ชักธงสแตนดาดของเราอยู่กลาง ขากลับมาคนก็แน่นเหมือนอย่างเมื่อขาไป พอถึงก็มานั่งกินน้ำชากัน

พูดกันเพลินไป เขามาบอกว่ารถพร้อมแล้วต้องตลีตลานมาแต่งตัวกลับเปนครึ่งยศติดตรา ขึ้นรถคู่อย่างสเตตไปที่เทียเตอ แต่ดัชเชสกลับตัวไม่ทัน เพราะเผลอไปไม่ได้แต่งตัว เลยต้องไปภายหลัง ในเทียเตอแต่งเหมือนอย่างกับที่มีลครเมื่อคืนนี้ เว้นไว้แต่บนสเตชมีคนยืนเต็มแน่นตลอดไป ๖๐๐ คน ร้องเพลงต่าง ๆ พร้อมกันทั้งหมด ในเมืองเยอรมนี เขามีเปนโซไซเอตีสำหรับร้องเพลงทั่วทุกเมือง คน ๖๐๐ คนนี้ เปนคนในโซไซเอตีต่าง ๆ แปดโซไซเอตีด้วยกัน ความมุ่งหมายที่มีประชุมพร้อมกันเช่นนี้เปนการกุศล เงินเก็บได้มากน้อยเท่าใดให้แก่คนพิการ การที่จะซักซ้อมดูไม่ใช่ของง่ายเลย เขาบั่นเปนพวก ๆ เทียบตามเสียงแตรเสียงซอ พวกที่เสียงแหลม ๆ เปนแตรเล็กซอเล็กแลขลุ่ย พวกที่เสียงอ้าว ๆ

เปนแตรใหญ่แลซอใหญ่ ร้องขัดรังหวะฤาประสมเสียง เปนออเคสตรา แรกทำสรรเสริญบารมี แล้วร้องเข้าพิณพาทย์ ในระหว่างกลาง ๆ ร้องเปล่า ๆ พรักพร้อมเพราะดีมาก เมื่อลงปลายจึงร้องเข้าพิณพาทย์ การร้องเช่นนี้มีเมืองสวิเดนอีกตำบล ๑ แต่ที่นั้นใช้สตูเดนต์ คือพวกนักเรียนผู้ใหญ่ ๆ มาก แต่ที่นี่ไม่เลือกว่าคนชนิดไร จนกระทั่งคนทำงานก็เข้าได้ เมื่อเสร็จการร้องแล้ว ต้องเอาหัวน่าโซไซเอตีเหล่านั้นขึ้นมา "ถ่ายรูป" ปราไสยกันทีละคน ได้กลับกันเวลา ๒ ทุ่ม ๑๕ มินิตรีบตลีตลานเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวอีวนิงเดรสดีดตราไปดินเนอ

ดินเนอวันนี้เปนอย่างโต๊ะย่อม ใช้เครื่องเงิน ผ้าที่ปูโต๊ะเปนผ้าที่ได้ทอ ๒๐๐ ปีมาแล้ว มีรูปดุ๊กออฟบรันซวิกอยู่ในนั้น ต้องจัดดอกไม้หลบเว้นรูป ที่กลางมีรูปช้างเผือกใหญ่หล่อด้วยเงิน ซึ่งพ่อไม่ได้รู้สึกเลยว่าเขาทำไว้เตรียมจะให้ รูปนี้ถ่ายจากรูปปั้น ที่กรมสมเด็จประธานแก่ครั้วรูปช้างที่ฝรั่งทำเหมือนอย่างกับเราครั้ว จึงได้เอารูปปั้นนั้นไปทำตัวอย่าง ให้ทำให้เหมือน ตั้งใจจะเอาไปให้ที่บางกอก แต่ครั้นเมื่อไม่ได้ไปบางกอกแล้ว รู้ว่าพ่อจะมาคราวนี้ จึงได้ทำฐานแลจาฤกภาษาไทยขอให้พระยาศรีธรรมสาส์นช่วยเรียงให้

ตามโปรแกรมว่าเลี้ยงแล้วจะฟังร้อง ปิดประตูห้องที่จะร้องไว้อีกแน่น ครั้นดินเนอเสร็จแล้วเปิดเข้ามากลายเปนหีบเสียงเท่านั้น ปิดไม่ให้รู้ด้วยว่าจะมีอะไร ฟังกันอยู่หลายเพลงจึงได้เลิก เพราะพรุ่งนี้จะต้องตื่นเช้า

พอเลิกแล้วพ่อพบหมอ อยู่ข้างจะวิตกวิจารณ์มาก กลัวพ่อจะเหน็ดเหนื่อยอ่อน แต่ครั้นตรวจชีพจรดูเห็นว่าไม่เปนอะไร ความที่เอาใจใส่ของดุ๊กเรเยนต์นั้นพบหมอทุกเวลา เอาโปรแกรมออกหาฤๅ ยอมให้หมอทักท้วงห้ามปราม จนกระทั่งที่ซึ่งจะไปก็หาหมอไปดูเสียก่อนทุกแห่ง ให้ตัดสินว่ากระไดนี้จะควรขึ้นได้ฤๅไม่ได้เปนต้น หมอปลื้มเต็มที่ ชมแล้วชมเล่า แกช่างหยอดดุ๊กเสียจริง ๆ

คืนที่ ๑๓๕

วังบรันซวิก

วันจันทร์ที่ ๑๒ สิงหาคม

วันนี้ต้องตื่นแต่เช้าออกระง่วง ๆ เวลา ๒ โมงเศษแต่งตัวครึ่งยศติดตรา ขึ้นรถไปกับดัชเชสดูทหารซ้อมรบที่สนามโกรเซอเอกเซอเซียรปลาตซ์ ดุ๊กขึ้นม้าบังคับทหาร การที่รบวันนี้แบ่ง ๒ พวก พวก ๑ เปนกองป้องกัน ซึ่งล่วงน่าไปตั้งขัดทางของกองใหญ่ซึ่งเดินจากฮาโนเวอมาผ่านเมืองบรันซวิก ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งประมาณว่ากองใหญ่อยู่ฮาร์ซเบิก แต่งกองโจรมาตีตัดกองทัพใหญ่ที่นอกบรันซวิก กองป้องกันที่บรันซวิกมีจำนวนทหารราย ๒ กองพัน (๘๐๐ คน) ทหารม้า ๔ กองร้อย (๔๘๐ คน) กับทหารปืนใหญ่ ๑ กองร้อย (๑๒๐ คน) กองโจรที่มาตีมีจำนวนทหารราย ๑ กองพัน (๔๐๐ คน) ทหารม้า ๑ กองร้อย (๑๒๐ คน) ทหารปืนใหญ่ ๑ กองร้อย (๑๒๐ คน) กองตีเดินก่อน พอยิงกันหน่อยทหารม้าข้างฝ่ายป้องกัน ถลำเข้าไปเสียที แต่ทหารเดินเท้าเดินอ้อมวกเข้าข้างตี กองตีได้เตรียมไว้สำหรับให้แพ้แล้ว เพราะเหตุที่ทิ้งกองใหญ่มาไกล พอกองป้องกันตีโอบเข้าไปได้ก็ถอย กินเวลา ๒ ชั่วโมงเศษ แต่อากาศดีแดดจัด มีลมเรื่อย ๆ ไม่ร้อนไม่หนาว กลับจากนั้นมาที่ราทเฮาส์ ฤๅเรียกภาษาอังกฤษว่าเตานฮอล ซึ่งเปนที่แมร์มิวนิสิเปอลประชุม ตึกนี้ทำพึ่งแล้วใหม่ไม่ช้านัก แต่ทำให้เปนอย่างเก่าดี มีรูปแบบของที่นั้นส่งมาด้วย ขอให้เก็บไว้ให้ เวลาเที่ยงกลับ พักหน่อยหนึ่งแล้วเลี้ยงกลางวันที่ในคาเซอลนี้ กินกลางวันแล้วออกง่วงอ่อนใจหลับได้นิดหนึ่ง ถูกปลุกก่อนกำหนดที่สั่งให้ปลุกไป ๒๐ มินิต ขาดทุนไปหน่อยหนึ่ง

เวลาบ่าย ๔ โมงแต่งเสื้อยุนิฟอมไม่ได้ติดตรา ไปดูกองดับเพลิงที่สนามกลางเมือง กองดับเพลิงมีหลายพวก คือเปนพวกกองดับเพลิงแท้ที่ได้เงินเดือนพวกหนึ่ง เปนพวกวอลันเตียพวกหนึ่ง เปนพวกของกรมเมืองพวกหนึ่ง พอไปถึงกองดับเพลิงเหล่านั้นขับรถสูบผ่าน ข้างฝ้ายเรือนเหล่านั้นก็จุดดอกไม้ให้เปนควันแลแสงไฟ ออกเหมือนอย่างไฟไหม้มีเผียะผะด้วย รถดับเพลิงรีบมา พอตั้งกระไดพาดแลสูบน้ำประเดี๋ยวเดียว กองดับเพลิงได้สัญญาไฟไหม้จริง ๆ ออกระไม่ใคร่เชื่อกัน เพราะคราวก่อนทดลองสัญญา เชื่อเอาว่าไฟไหม้จริง ๆ เลยตกใจยุ่งกันว่าไฟไหม้เปล่า ๆ แต่คราวนี้โทรศัพท์ไปถามได้ความว่าไฟไหม้แฟกตอรีแห่งหนึ่ง แลเห็นควันพลุ่ง จึงต้องเลิกเลยไปดับไฟจริง ๆ กลับมากินน้ำชาที่คาเซอลเสียตอนหนึ่ง ได้ส่งแผนที่ดับเพลิงมาด้วย เวลาบ่าย ๕ โมงไปที่สนามอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเปนที่เขาสำหรับเอกเซอไซส์ ที่นี่ประชุมพวกคลับที่เล่นยิมนาสติกหลายคลับด้วยกันอย่างเช่นเมืองเราเรียกกันว่ากรีฑาสโมสร แต่ไม่มีทหารในนั้นเลย แลไม่ได้กำหนดชั้นคนว่าเปนชั้นไหนพวกไหน รวมกันได้หมด เปนจำนวนคน ๕๐๐ ยืนรายจังหวะพอเต็มสนาม เขาปลูกพลับพลาไว้ที่ท้ายสนามข้างหนึ่ง พลับพลาอย่างฝรั่งนี้ เปนอย่างที่เรียกกันว่าสแตนด์ เปนรูป ๔ เหลี่ยมสูง มีกระไดขึ้นในตัว พื้นยกเปนคั่นกระไดขึ้นไปข้างหลังแต่งด้วยเชือกแลใบไม้ธง เชือกธรรมดาเรานี้เอง แต่ไรยบรอนซ์เสียก็เข้าที่อยู่ปักเสาธงเปนธงชายข้างธงประฎากข้างสลับกัน ๓ อย่าง คือ ๓ สี เยอรมัน เหลืองกับน้ำเงิน บรันซวิก ขาวกับแดงสำหรับเมืองไทย แล้วผูกเฟื่องใบสนโยงจากเสาธงนั้นถึงกันรอบ ตั้งต้นถือเหล็กฟากดัดตัวเข้าพิณพาทย์พร้อมกันทั้ง ๕๐๐ ดูงามดีมาก มีเกยคนถือธงบอกยท แลมีตัวผู้นำ ๒ ฟากยืนบนยกพื้น เสร็จแล้วตั้งเครื่องยิมนาสติกต่าง ๆ รายเปนหย่อม ๆ เต็มทั้งสนาม ต่างกองต่างเล่นพร้อมกันหมด ครั้นแล้วหยุดพัก คราวนี้มีเด็กผู้หญิง ๔๐ คน ถือไม้กลม ๒ มือเข้าเปนยันต์รำดัดตัวรับพิณ-

พาทย์ ต่อนั้นไปจึงมีการแข่ง ๓ ขาโดดข้ามเชือก วิ่งแข่งอย่างกระโดด แต่วิ่งแข่งอย่างกระโดดนี้เขาใช้รั้วกับม้าสลับกันเปน ๔ สาย มีผ้าเช็ดหน้าสีต่างกัน ๔ ผืน คนที่จะออกวิ่งถือผ้าเช็ดหน้าสีของตัว วิ่งกระโดดข้ามจนตลอดแล้ววิ่งกลับส่งผ้าให้ในพวกเดียวกันวิ่งต่อกันไปจนครบตัว กองใดถึงหมดก่อนกองนั้นชนะ เล่นเช่นนี้ยังไม่เคยเห็น ต่อนั้นไปก็ดึงเชือก แต่ใช้ยืนดึงไม่ทนเท่าไร ประเดี๋ยวก็แพ้ชนะกัน ในที่สุดดุ๊กรีเยนต์ให้รางวัลของประดับห้อยทำด้วยกำมหยี่ปักไหม ข้างหนึ่งเปนไลออน ข้างหนึ่งเปนไม้กางเขนงามมาก เวลาทุ่ม ๑ พอแดดลบจึงได้เลิก เวลาทุ่มครึ่งวันนี้เลี้ยงดินเนอ แต่งเครื่องยศติดตราอิก ใช้โต๊ะอย่างกว้างที่ไม่เคยเห็นกว้างเท่านี้ เพราะเครื่องตั้งกลางโต๊ะใหญ่เหลือเกิน แต่ประดับดอกกุหลาบทั้งโต๊ะงามมาก มีแขกบรรดาที่ได้เกี่ยวข้องในการรับรองเหล่านี้เพิ่มขึ้นอิก มีผู้หญิงด้วย ครั้นเวลาเลี้ยงกันแล้วขึ้นรถไปที่วัดที่เขาเรียกกันว่าโดม อยู่ต่อกันกับวังโบราณ เรียกชื่อว่าบูรกตังกะวารโรเด ถ้าเล่าเรื่องเสียสักหน่อยก่อนเห็นจะดี วัดแลวังนี้เปนของเฮนรีดิไลออน ๗๕๐ ปีมาแล้วเปนผู้สร้าง เฮนรีดิไลออนผู้นี้เปนเจ้าที่เข้มแขง แผ่อาณาเขตรกว้างขวาง รวมเมืองฮาโนเวอ เมืองบะวาเรีย เมืองซักโซนีอยู่ในบรันซวิกทั้งสิ้น เขตรแดนข้างเหนือตกถึงทเลเหนือ ข้างตวันตกจดแดนวิสันดา ประมาณสักครึ่งหนึ่งของประเทศเยอรมนีในเวลานี้ เฮนรีดิไลออนนี้ได้ไปในการกรูเสดรบแขกด้วยเรื่องสาสนา มีเปนนิทานว่า เมื่อไปคราวนั้นพบงูอย่างที่เรียกว่าแดรกอนรัดไลออนตัวหนึ่ง เฮนรีฆ่างูตัวนั้นตาย ช่วยไลออนรอด ไลออนนั้นจึงได้มีใจรักใคร่เฮนรี ไปไหนไลออนนั้นก็ตามเหมือนสุนักข์ ครั้นเมื่อเวลากลับมาเมืองบรันซวิก ไลออนนั้นก็ตามมาด้วยอยู่จนเฮนรีตายไลออนนั้นจึงได้ตาย ที่วังนี้แต่ก่อนเปนป้อมมีกำแพงรอบแต่ชำรุดปรักหักพัง ยังคงเหลืออยู่แต่บางส่วนซึ่งต่อเนื่องกันกับวัดสำหรับวัง วัดนั้นเปนฝีมืออย่างโรมันเอมไปร์ มีฉนวนเดินจากวังไปที่วัด ในหว่างวัดแลวังนั้นมีสนาม เฮนรีได้สร้าง

มอนิวเมนต์ไว้ ฐานเปนศิลา ข้างบนเปนไลออนยืนหยัด หล่อด้วยทองแดง เปนฝีมือช่างหล่ออย่างเก่าที่สุดในประเทศเยอรมนี ในเวลานั้นมีเอมเปอเรอเยอรมนี แต่ไม่ใช่เอมเปอเรออย่างทุกวันนี้ เอมเปอเรอในครั้งนั้นเขาไม่มีเมืองอยู่ เที่ยวไปอยู่ที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง อย่างลักษณที่เรียกว่าจักรพรรดิตามมหาภารตะ ไม่ใช่จักรพรรดิอย่างที่มาในพุทธสาสนา ในเวลาเฮนรีมีอำนาจมากนั้น เอมเปอเรอชื่อเฟรเดอริกธิเกรตได้เปนใหญ่ เคยเปนคนชอบกันกับเฮนรีมาแต่เด็ก เอมเปอเรอรับสั่งให้เฮนรีอยู่ช่วยการศึกรบกับอิตาลี เฮนรีไม่ยอมอยู่กลับมาเสีย เอมเปอเรอกริ้วจึงได้เนียรเทศเฮนรีเสียจากเมือง ไปอยู่เดนมาร์กกับพ่อตา ภายหลังอนุญาตให้กลับ แต่แบ่งเมืองบาวาเรีย ฮาโนเวอ ซักโซนีออกเสีย คงให้ไว้แต่ปรินซิปาลิตีของบรันซวิกนี้เมืองเดียว เมืองเม็กเคลนเบิกที่เปนต้นแซ่ของดุ๊กรีเยนต์เดี๋ยวนี้ ก็อยู่ในอำนาจของเฮนรีธิไลออน เพราะไปตีได้ พวกเม็กเคลนเบิกยังเกลียดชังเฮนรีธิไลออนอยู่ เฮนรีธิไลออนเลยตกต่ำอยู่เช่นนั้นจนถึงเวลาตาย เมื่อตายแล้วจึงได้เอาศพฝังไว้ในโบสถ์นี้ หลังที่ฝังศพมีรูปเฮนรีธิไลออน ถือรูปโบสถ์นอนเคียงกันกับเมีย ข้างท้ายโบสถ์ยกพื้นสูง ในใต้พื้นสูงนั้นเปนที่ฝังศพ มีเอมเปอเรอ ๒ คน คือเอมเปอเรออ๊อตโตคน ๑ แล้วบรรดาดุ๊กออฟบรันซวิกที่สืบแซ่กันต่อมาก็ฝังศพในวัดนั้นทั้งสิ้น จนตลอดถึงดุ๊กวิลเลียมซึ่งเปนที่สุดตระกูล มีต้นไม้ต้นหนึ่งซึ่งเฮนรีธิไลออนได้ปลูกไว้อยู่มา ๗๐๐ ปี จนกระทั่งถึงดุ๊กวิลเลียม พอดุ๊กวิลเลียมตายแล้วต้นไม้นั้นก็ล้ม ต้นไม้ตายพร้อมกันกับแซ่ที่ขาดสูญ ฝรั่งพึ่งอยู่ข้างจะจับใจกันมาก ได้เอาไม้จากต้นไม้นั้นมาทำเปนมอนิวเมนต์จำลอง ตั้งไว้ในคาเซอลนี้ มอนิวเมนต์เดิมนั้นได้ชำรุดชุดโซมไปมาก ภายหลังจึงได้ซ่อม เมื่อล่วงมาได้ ๕๐๐ ปี คิดตั้งแต่เวลาซ่อมมาจนกระทั่งถึงเวลาปัจจุบันนี้ได้ ๒๐๐ ปีเศษ ดุ๊กผู้ที่ซ่อมนั้นได้ทำคำจารฤกติดไว้ที่เท้าน่าของไลออนปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ชาวเมืองนี้ออกจะนับถือกันคล้าย ๆ พระ เมื่อ

คราวเยโรมโบนะปาร์ตมาได้เมืองนี้ รู้คำที่ฦๅกันสืบ ๆ มาว่า พวกข้าราชการแต่ก่อนได้เล่นโยนเงินเข้าในปากไลออน ในท้องไลออนนั้นมีเงินเต็มทั้งสิ้น แรกถึงก็ให้เปิดท้องไลออนดู ไม่พบเงิน พบแต่ก้อนศิลาบ้างอยู่ในนั้น คิดจะเอาไปปารีส พวกราษฎรพากันร้อง ว่าในเวลานี้เขาทั้งปวงยินยอมสงบเรียบร้อย ถ้าขืนเอาไลออนตัวนี้ไปจะลุกเปนขบถขึ้นทั้งเมือง จึงได้งดไม่ได้เอาไป คงอยู่เมืองนี้จนทุกวันนี้ กิงเยโรมคนนี้มีชื่อเกี่ยวข้องทั้งที่นี่แลที่คัสเซลเปนคนชอบสนุกมาก เชื่อว่าเหล้าบอรโดคือแกลแรตทำให้เนื้อหนังนุ่มนวนงามบริบูรณ์ดี ถึงกับเอาเหล้าบอรโดนั้นอาบแลเล่นอะไรต่าง ๆ หลายอย่าง นี่เปนของเอมเปอเรอเยอรมันเล่าให้พ่อฟัง ดุ๊กริเยนต์เล่าต่อไปว่าแกลแรตที่อาบแล้วนั้นยังกรอกขวดขายต่อไปอีกด้วย

ในโบสถ์นี้เขียนลายสีอย่างสด ๆ ซ่อมใหม่บริบูรณ์ดี ปรินซอัลเบิดน้องเอมเปอเรอวิลเลียมที่มาเปนริเยนต์ก่อนริเยนต์คนนี้นั้น ได้ปฏิสังขรณ์สิ่งซึ่งเปนของโบราณแปลกประหลาดที่นี่ คือราวเทียนที่ทำแต่ครั้งเฮนริไลออน เปนเสาสูงประมาณสัก ๑๐ ศอกแยกเปนรางกลเรียงกันติดเทียน ๗ เล่ม

ที่วังนั้นเปนเรือนแฝด ที่ต่อหลังคาแฝดรับด้วยเสาศิลาเขียนลายสีน่าทั่วไปทั้งหลัง บัวปลายเสาเปลี่ยนไม่เหมือนกันสักต้นเดียว ใต้โค้งก็เขียนลาย แปลกกันหมดมีลายไทย ๆ หลายอย่าง ประหลาดที่มีรูปไล่เนื้อ รูปม้าที่เขียนเหมือนรูปม้าที่เขียนกันในเมืองไทย ไม่ใช่รูปม้าเทศ เหมือนอย่างม้าในรูปมารวิไชยผนังด้านน่าวัดพระแก้ว จนเขาสงไสยกันว่า ฤๅม้าแต่ก่อนรูปจะเปนเช่นนั้น จะพึ่งมากลาย ๆ ไปต่อภายหลัง

ในห้องนี้ค่ำวันนี้ได้มีคอนเสิต พวกกองมโหรีหลวงตั้งแต่ครูบาอาจารย์ลงไปทั้งหมด ๕๖ คนเล่นออเคสตรา มีคนที่รับเชิญมาประชุมมาก ครั้นเสร็จการเล่นแล้วได้ไปเลี้ยงน้ำชา ในห้องซึ่งว่าเปนที่ประทับของเฮนรีไลออน ที่กลางโต๊ะมีรูปจำลอง

ของมอนิวเมนต์ที่เฮนรีไลออนสร้าง ทำด้วยเงิน มีที่จัดดอกไม้ ๔ ด้าน ดุ๊กรีเยนต์ให้ทำไว้ให้พ่อเปนส่วนของเมืองบรันซวิก ส่วนช้างที่ให้ไว้ก่อนนั้นเปนของส่วนตัวดุ๊กรีเยนต์ รับรองครั้งนี้ดีเหลือเกิน จนพ่อไม่รู้ที่จะขอบใจอย่างไรพอ ดัชเชสนั้นเห็นจะเหนื่อยเต็มที ไปไหนก็ไปด้วยวันยังค่ำ ๆ กลับมาเวลาก่อนดินเนอก็มีเพียงครึ่งชั่วโมง ไหนจะดูจัดโต๊ะกินเข้า ไหนจะแต่งตัว วันนี้เต็มทนเข้าอย่างไรชอกจะรับ ๆ ว่าเหนื่อยนิด ๆ บ่นแต่ว่าวันหมดเร็วอาไลยอาวรณ์ทั้ง ๒ คน กลับมาเวลา ๕ ทุ่ม รูปวัดแลวังนี้นายช่างผู้ที่ซ่อมแซมได้ให้เล่ม ๑ ได้รับโทรเลขของปรินซอดัลเบิต ๒ ฉบับ บอกเสียใจที่จะกลับมาพบพ่อไม่ทัน

คืนที่ ๑๔๐

โฮเตลดุนอร์ต เมืองโกลอน

วันอังคารที่ ๑๓ สิงหาคม

เมื่อเช้านี้แต่งครึ่งยศติดตรา ลงไปพร้อมกับดุ๊กแลดัชเชสเดินตามหนทางซึ่งปลูกต้นไม้ ๒ แถว ว่าเปนทางสำหรับดุ๊กออฟบรันซวิกเดินเล่น แต่อยู่ใกล้กำแพงเรือนนอกกำแพงสูง แลเข้ามาเห็นที่จริงถ้าเราอยู่ก็ไม่สบาย จะต้องอยู่แต่ในเรือนสุดแต่ออกนอกเรือนคนก็เห็น ดุ๊กได้บ่นเหมือนกัน ที่สุดของถนนที่ปลูกต้นไม้นั้นเปนเรือนแก้ว น่าเรือนแก้วนั้นเขาเตรียมให้ปลูกต้นไม้ เรื่องปลูกต้นไม้นี้พึ่งนึกขึ้นใหม่ไม่ได้อยู่ในโปรแกรม เพราะพูดกันด้วยเรื่องเจ้าฝรั่งเข้าไปเมืองไทย ได้ปลูกต้นไม้ ดุ๊กเองอยากปลูกเต็มที บ่นว่าเสียที่ไม่ได้ปลูก ถ้าปลูกไว้ป่านนี้ก็จะโตมากกว่าเพื่อน คิดจะเข้าไปปลูกให้จงได้ แต่อยากปลูกต้นมะฮอกะนี้ ต้นไม้ที่จัดให้พ่อปลูกนี้ใช้ต้นลินดา ซึ่งเปนต้นไม้อย่างเดียวกันกับเฮนรีไลออนได้ปลูกแลอยู่ได้ถึง ๗๐๐ ปีนั้น ต้นไม้เช่นนี้ปลูกถนนเมืองเบอลิน ลำต้นตรงใบมน ต้นที่เอามาให้ปลูกนี้สูงประมาณ

สัก ๖ ศอกแล้ว ลำต้นอ้วนแต่ซอบกล เขาตัดรากทั้งใหญ่ทั้งเล็ก เหลืออยู่นิดหน่อย ไม่มีคุ้มดินห่อรากเลย ครั้นถามเข้าได้ความว่าเขาชำไว้ก่อน แลย้ายที่ครั้ง ๑ แล้ว เชื่อว่าจะเปนได้ ยังไม่รู้จักวิธีทำพิธีตองอะไร เอาต้นไม้นั้นมาส่งให้พ่อ จัดตั้งลงไว้ เหมือนไม้ปัก แล้วก็เอาดินถมเท่านั้น คำที่จะจาฤกย้ายศิลาปักไว้ขอให้พ่อเขียนเปนภาษาไทย แลแปลเปนภาษาเยอรมันจะสลัก กำลังตื่นหนังสือไทยมาก จนชั้นบาญชีกับเข้าก็ดีหนังสือไทย ให้ไปตีพิมพ์ที่ไลปซิก ฝเอินมาไม่ทัน ๒ วัน พึ่งได้มาเมื่อคืนนี้ ความที่คิดถ้วนถี่รอบคอบถึงเพียงนี้ ขนมที่เลี้ยงโต๊ะนั้นไม่ใช่รูปถ่ายเก่า ๆ ติด ไปเที่ยวในวันนั้นแห่งใด ๆ เอารูปนั้นมาติดในขนมเวลาค่ำทั้งสิ้น พ่อได้ส่งขนมเหล่านั้น ซึ่งเอาไว้เวลาละห่อ ๒ ห่อ กับเมนูเข้ามาให้ดูด้วย ลาดัชเชสที่น่าวัง แล้วขึ้นรถกับดุ๊กมาที่สเตชั่น มีผู้มาส่งเปนอันมาก มีความอาไลยอาวรณ์กันกับดุ๊กแลดัชเชสอย่างยิ่ง เพราะเหตุที่มาอยู่รู้สึกสบายจริง ๆ วันล่วงเข้าไปเร็วเหลือเกิน ประเดี๋ยวเดียวก็ครบ ๓ คืนแล้ว ออกจากสเตชั่นบรันซวิกเวลาเช้า ๕ โมง มาหยุดเอะอะเรื่องรถอยู่ที่เมืองฮาโนเวอ เมืองฮาโนเวอนี้โตมาก แต่เขากล่าวกันว่าดุ ถ้านักเรียนมาอยู่แล้วมักจะเสียคน เหตุด้วยการสนุก ฤๅที่สนุกมีบริบูรณ์เหมือนเมืองเบอลิน แต่ระยะทางมันใกล้ ๆ กว่าเบอลิน จึงชักให้เพลินมาก พ้นแผ่นดินเหมือนเมืองบรันซวิกนั้นเอง ต่อมาถึงเมืองที่แต่ก่อนเรียกว่าเวสเฟเลียเปนเมืองเอกราช เมืองหนึ่งซึ่งตกเปนของปรูเซียแล้ว ภูมฐานบ้านเมืองจึงได้แปลก มีภูเขาเทือกยาว ที่สุดของเทือกเขาที่ยื่นลงไปในท้องทุ่งมีมอนิวเมนต์ เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ ตั้งเด่นแลเห็นแต่ไกล การเพาะปลูกยิ่งตกลงมาข้างใต้ยิ่งบริบูรณ์มากขึ้น เพราะเหตุที่ข้างเหนือเดิมจมอยู่ในทเล อย่างเช่นเมืองบรันซวิก เขาทำปากขึ้นใหม่เมื่อประมาณสัก ๒๐ ปีมานี้ ขุดดินเปนลำรางที่ในปาก ยังพบต้นไม้ที่จมอยู่ในใต้ดิน แลพบเปนสระเก่า ที่เหล่านั้นเปนที่ลุ่มทั้งสิ้น จนกระทั่งวังที่สร้างก็ตีเข็มอย่างเมืองเรา เรื่องปากนี้ได้ลืมเสียไม่ได้เล่าถึงเลย เหตุ

ด้วยมีงานนัวเต็มที่ แต่ก่อนมาในเมืองบรันซวิกไม่มีป่าก ไม่มีหนองฤๅทเลสาบอันใด มิวนิสิเปอลจึงได้คิดทำป่ากขึ้น ป่ากที่ตอนต่อกับเมืองซึ่งได้ทำ ๒๐ ปีแล้วนั้น ต้นไม้ขนาดสักเท่าต้นไม้ที่สวนดุสิต แต่ส่วนใหม่ที่ทำต่อออกไปข้างนอกสองปีมาแล้ว ยังโหรงเหรงเต็มที่ แลเห็นเข้าช่างนึกถึงสวนดุสิตของเราเมื่อแรกทำจริง ๆ เดี๋ยวนี้เอาต้นพื้นเข้าช่วยประคองต้นไม้ไว้ แต่อย่างไร ๆ ต้นไม้ของเราคงโตเร็วกว่าครึ่งหนึ่ง ตอนข้างใต้นี้เรื่องต้นสนเขาบางลง เปนไร่แลนาเต็มไปทั้งนั้น นาที่เกี่ยวเข้าเสร็จแล้วลงมือไถใหม่อีกก็มาก ในระหว่างฤดูสปริงแลซัมเมอร์นี้ เปนเวลาที่ทำงานไม่ได้หยุด ไปว่างเอาน่าหนาว เข้าที่เกี่ยวเขาเกี่ยวไม่ไว้ตอซังสูง เหลือพ้นดินสัก ๒ นิ้วเท่านั้น เหตุด้วยต้องการฟาง เวลาผึ่งเข้าแห้งแล้วตัดแต่รวงเข้าเหลือฟางตั้งลอมเล็ก ๆ รายไว้ในท้องนา สำหรับใช้คลุมพืชพรรณต่าง ๆ กันสโน เช่นมันแลตออองุ่นใช้คลุมด้วยฟางทั้งนั้น น้ำตาลที่ทำกินนั้นใช้บีตสีแดงอย่างเช่นเราเคยตัมกินนั้นเอง มันดีเปนแห่ง ๆ ตอนแถบข้างเหนือบีตแลอัสเปะระกัสดี องุ่นไม่มีเลยปลูกไม่ดี เพราะหนาวมากนัก ที่เขตรเวสเฟเลียนี้แปลกกับที่อื่น ๆ บ้านเรือนคนไม่เข้าเปนหมู่ใหญ่ ๆ อยู่รายห่าง ๆ กัน เขาว่ามักจะวิวาทกันมาก ไม่ใคร่ชอบกัน ถัดออกมาอีกที่สำคัญคือบัลเฟลเด แลบาร์เม็นเปนคนละเมือง แต่ต่างใหญ่ขึ้นด้วยกัน จนเดี๋ยวนี้เกือบจะจดกัน เมืองทั้ง ๒ นี้ที่โดยรอบคอยเปนบ่อแร่ การทำแร่ใหญ่โตมาก แต่ไม่ได้หยุดดูแห่งใด มีประหลาดอย่างหนึ่งคือ รถรางไม่ได้เดินไปบนราง กลับห้อยไปกับราง ซึ่งมีแห่งเดียวในประเทศยุโรป เปนของประหลาดอยู่ เพราะรถรางนั้นจะต้องผ่านไปในเมืองทั้ง ๒ เปนระยะทางสัก ๑๐ กิโลเมเตอ แต่มีตึกเต็มไปหมด ถ้าจะซื้อที่แผ่นดินจะเปนราคาแพงอย่างยิ่ง มีคลองออกจะโซม ๆ วกวนไปตามหมู่บ้าน จะเอาที่คลองนั้นก็ไม่ได้ เพราะเปนคลองที่ใช้ เขาจึงคิดอย่างใหม่ ทำเสาเหล็กยัน ๒ ฟากคลอง ปลายเสากรอมเข้าไปหาสพานข้างบน ในการที่จะคิดล้อรถนั้น เอาล้อขึ้น

ไปกลับติดเสียบนหลังคารถ เวลาจะเดินก็เดินลอยโตงเตงไปในเปล สเตชั่นก็แขวนโตงเตงไว้เช่นนั้นเหมือนกัน ดูประหลาดเต็มที ได้เห็นเวลากำลังรถแล่น เขาว่าที่อเมริกามีมาก แต่ในยุโรปนี้ไม่มีแห่งอื่น กินกลางวันกลางทาง มาถึงเมืองโกลอนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ กินน้ำชามาแล้ว เมื่อขึ้นรถม้าแล้วจึงเลยไปเที่ยวทีเดียว เมืองนี้เปนเมืองใหญ่ที่ฝั่งแม่น้ำไรน์เมืองหนึ่ง มีจำนวนพลเมืองอยู่ในสามแสนเศษไปหาสี่แสน งามกว่าเมืองกีสมาก ที่เปนยอดของความงามทีเดียวนั้น คือวัดที่เรียกว่าโกลอน คะทีดรัล จะหาวัดในอิตาลีสู้กลัวจะสู้ไม่ใคร่จะได้ หน้าตาช่างเปนวัด ดูศักดิ์สิทธิเสียจริง ๆ โตใหญ่เหลือประมาณ แต่ไม่เห็นว่าสิ่งไรโตเกินไปฤๅเล็กเกินไปแต่สักอย่างเดียว ทรวดทรงสัณฐานพอได้ประมาณเข้ากันพอดีหมด งามราวกับว่าแกะด้วยงา เสียดายแต่บ้านเรือนกระชั้นเต็มที ถ้าไม่ขึ้นถ่ายรูปบนหลังคา หาที่ถ่ายรูปไม่ได้ นับว่าเปนหลักเมืองอย่างสำคัญ เปนของที่ผู้ซึ่งคิดทำต้องรู้สึก ว่าตัวจะไม่ได้อยู่แลเห็นเวลาวัดนี้แล้วเปนอันขาด ใจเขาเด็ดจริง ๆ ที่ทำกลั้นความอยากดูสำเร็จได้

ตึกอื่น ๆ ที่สำคัญมีอีกหลายแห่ง เปนตึกศิลาใหญ่ ๆ มีสพานข้ามแม่น้ำ มีเสาใหญ่ ๔ ต้น แลเห็นตระหง่านแต่ไกล ที่ริมน้ำถนนกว้างใหญ่ เปนที่น่าเที่ยวเล่นเปนที่สุด ตอนข้างเมืองใหม่มีตึกอย่างใหม่เกิดขึ้นมาก ตึกอย่างใหม่นี้เอมเปอเรอกริ้วเหมือนกัน ตามอย่างที่เอมเปอเรอแก้ไขฤๅคิดขึ้นเปนตึกอย่างเก่าทั้งนั้น ฟังพูด ๆ ดูถูกใจจนคิดถึงกรมหลวงนริศร์

เมืองนี้เปนเมืองปรากฏชื่อเสียงด้วยเรื่องน้ำหอมอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าโอเดอโกลอน แต่เขามักจะนินทาฤๅหัวเราะเยาะกันอยู่ว่า คนมักจะเข้าใจว่าน้ำอบซื้อที่อื่นไม่หอมเหมือนซื้อจากที่ร้านเมืองนี้ แต่ความจริงนั้นเมืองฝรั่งเศสมักจะส่งน้ำเช่นนั้นมาขายที่เมืองนี้ แต่ถึงเช่นนั้นก็ดี มาถึงเข้าแล้วอดซื้อไม่ได้ เพราะ

อะไรจะมาเปนสเปเชียลตี้ของเมืองนี้ยิ่งกว่าน้ำอบนั้นไม่เหมาะเหมือน จึ่งได้ตรงไปซื้อน้ำอบสำหรับฝากไปบางกอก

โฮเตลนี้ ที่จริงก็ไม่เลวอะไร เปนอย่างดีของเมืองนี้ แต่ช่างกะไรเลยน่าโฮเตลมีถนนขึ้นกันเปนคั่นกระไดไปถึง ๓ ชั้น เปน ๓ สาย เรียงกัน มีทั้งทางรถม้า, รถราง, รถไฟ อึงหนวกหูอย่างยิ่ง บางทีบอกให้เขียนหนังสือถึงไม่ได้ยิน ถ้าจะว่าด้วยถานอึงกันแล้ว นอนในรถไฟเห็นจะเงียบกว่ามานอนที่โฮเตลเมืองโกลอนนี้ เว้นไว้แต่รถไฟแคบ โฮเตลกว้าง ผิดกันอยู่แต่เท่านั้น จะนอนหลับฤๅไม่หลับออกน่าสงไสยทีเดียว เพราะอยู่คืนเดียว แต่ถ้าหลายคืนไปแล้วถึงอึงเท่าอึงอย่างไรก็หายอึงเคยไปเอง ความร้ายกาจของโฮเตลโดยมาก ไม่มีอะไรยิ่งกว่าเลี้ยงช้าเต็มทีนั่งเสียจนหลังแข็ง ตุ๊กเปนผู้อยู่โฮเตลมากกว่าเพื่อน บ่นว่าเสียเวลาค่ากินเข้าถึงวันละ ๖ ชั่วโมง จะไปที่ไหนพ่อได้จัดการเร่งทุกแห่ง แต่บางทีก็สำเร็จบางทีก็ไม่สำเร็จ ที่ไม่สำเร็จมักจะเปนเรื่องมีคนใช้น้อย แต่เหมือนอย่างโฮเตลนี้คนใช้ก็ไม่น้อย แต่มันช้าเอง ไม่ใช่ช้าถึงดี ถ้าถึงดีแล้วสูบซิกาเร็ตตัวหนึ่งได้ในระหว่างกับเข้ามาสิ่งหนึ่ง ๆ

คืนที่ ๑๔๑

เมืองปารีส

วันพุธที่ ๑๔ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้ข้อที่ปรารภว่าจะหนวกหูจนนอนไม่หลับ ครั้นเวลาล่วง ๗ ทุ่มแล้วค่อยสงบลง ปิดน่าต่างเสียพอทนได้ กินเช้าแล้วไปดูคะทีดรัล ไปดูทำเชิงเทียนที่จะถวายพระแล้วกลับมาโฮเตล กินเข้ากลางวัน พอแล้วสำเร็จเขาก็เร่งว่ารถไฟจะออก ต้องไปขึ้นรถไฟ ที่จริงต้องไปคอยหน่อยหนึ่งรถจึงได้ออก ทางที่มาวันนี้เวลาบ่าย

๕ โมง ถึงพรมแดนระหว่างเยอรมันกับเบลเยี่ยมมีภูเขา ต้องลอดปล่องหลายหน เหตุที่ผ่านด่านภาษีบ่อย ๆ คือด่านภาษีเยอรมันกับเบลเยี่ยมตั้งห่างกัน ต้องหยุดตรวจทั้งสองแห่ง ยังด่านภาษีเบลเยี่ยมต่อกันกับฝรั่งเศส ต้องหยุดตรวจทั้งสองแห่ง ถึงเขาไม่ได้ตรวจเราก็จริง แต่คนอื่นมาด้วยในรถเราเขาตรวจจนทั่ว เราก็ต้องพลอยค้างอยู่นั้นด้วย ประดักประเดิดรำคาญใจไม่ใช่น้อยแห่งละนาน ๆ รถไฟจึงได้ช้าวันนี้ทั้งในแดนเบลเยี่ยมแลในแดนฝรั่งเศสผ่านบ่อแร่ถ่านศิลาตลอดทาง การที่ทำดูใหญ่โตมากนึกออกอยากเห็น เมืองเบลเยี่ยมบริบูรณ์เสียจริง ๆ บริบูรณ์ทั้งบนพื้นแผ่นดินแลใต้แผ่นดิน การเพาะปลูกบนดินงามเต็มไปทุกหนทุกแห่ง บ้านเรือนคนก็แน่นหนาไม่ใคร่จะมีระยะบ้านห่าง ส่วนใต้ดินก็ล้วนแต่ถ่านศิลาทั้งนั้น นับว่าเปนเมืองอย่างมั่งมีที่สุด รถกินเข้าใช้รถฝรั่งเศส ทางเดินไม่ตรงกันกับรถเยอรมันจึงต้องลงจากรถไปกินเข้ารถหนึ่งต่างหาก นั่งนานจนขี้เกียจ ร้อนเต็มที ต้องเปิดน่าต่างหมด กำหนดว่าจะถึงปารีสเวลา ๔ ทุ่ม ๔๕ เปน ๕ ทุ่ม ๑๕ จึงได้ถึงสเตชั่น ทางมาแต่แชงคองตั้งนี้ พ่อเคยได้ความเหน็ดเหนื่อย เบื่อใจแต่คราวก่อนจึงได้จำทางได้ ที่สเตชั่นมีผู้แทนเปรสิเดนต์คนหนึ่ง ฟอเรนออฟฟิศคนหนึ่งโปรโตคอลคนหนึ่ง รับ มีเอียดเล็ก, แดง, ตึ๋ว, อุรุพงษ์, ตุ๊ก, กรมสมมต, แลจรูญ กับข้าราชการอื่น ๆ มาสเตชั่นทันที

เรื่องรูปที่พ่อถ่ายเกิดกาหลกันด้วยเปลี่ยนตัวเจ้าพนักงานออกจะจับไม่ติดยุ่งเหยิงมอบให้เยนตราไปพิมพ์ได้มาสองสามอย่าง แต่ก็ไม่ครบจำนวน ได้ส่งเข้ามาให้ดูบ้าง เมื่อได้หมดจึงจะส่งสำหรับเข้าสมุด

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๔

คืนที่ ๑๔๒

วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ที่นอนสบายดี เวลาบ่ายปรินซ์ยอชออฟกรีศมาหา เขามาอยู่ที่นี่เดือนหนึ่งแล้ว แต่ตัวเคราน์ปรินซ์ออฟมากรีสพึ่งไป กิงออฟกรีศจะมาถึงเมื่อออกจากปารีสไปเสียก่อนแล้ว เวลาบ่ายไปเยี่ยมตอบปรินซ์ยอชที่โฮเตลบริสโตล ส่งก๊าดแล้วไปบัวเดอบุลอง ไปด้วยรถโมเตอคาร์ จำหนทางได้มั่นคงไม่ได้มีคลาศเคลื่อนเลย แต่ดูช่างถึงไหนถึงเรวเหลือเกิน ไปประเดี๋ยวเดียวก็ถึงตึกซึ่งกวีนอิซาเบลลาออฟสเปนเคยอยู่ จำได้ อีกครู่หนึ่งก็ถึงประตูเหล็ก หน้าตาป่าก็เปนอย่างเดิม แปลกแต่ต้นไม้อาเคเซียเก่า ๆ ตัดลงหมด เปลี่ยนปลูกใหม่ ป่านี้ก็เปนป่าปลูกต้นไม้ติด ๆ กัน แล้วตัดหนทางกว้างใหญ่เข้าไปในนั้นหลายสาย ตรงบ้างอ้อมบ้าง มีหนทางย่อมลงไปอีกชั้นหนึ่ง ต้นเปนหนทางเล็กชั้นที่ ๓ อีกชั้นหนึ่ง มีสระสำหรับตีกระเชียงเล่นเรือ สระนี้ที่น้ำสูงกว่าพื้นถนนปริ่มขอบ ตอนหนึ่งเปนเขามอที่น้ำตกอย่างไกรลาศ ตรงปากช่องที่จะเข้าไปมีเรสเตอรองต์หลังคาจีน ซึ่งอยู่มาแต่บุรมบุราณ ขับรถไปจนถึงลองชองซึ่งเปนที่สนามแข่งม้าแล้วเวียนรอบ ที่แถบนั้นเปนป่าต่อทุ่งหญ้า วนกลับเข้ามาจนถึงที่ซึ่งศรีสวัสดิเอาลครไปเล่น ลงเดินตามแถบนั้นแล้วจึงขึ้นรถกลับ ในเวลานี้มีคนมาเที่ยวอยู่ในป่าก็มาก นั่งเล่นเดินเล่น แต่น้อยกว่าในฤดูกาล ในถนนเมืองปารีสทุก ๆ สายเงียบออกร้าง ๆ เพราะเปนน่าร้อน คนออกไปอยู่เสียบ้านนอกโดยมากนั้นอย่างหนึ่ง เพราะเปนวันโฮลิเดพระเยซูขึ้นสวรรค์ ชาวร้านแลคนซื้อของพากันไปเที่ยวเสียหมด เวลาเย็นเห็นรถโมเตอคาร์อย่างใหญ่ที่นั่ง ๖ แถว

กลับมาแต่เวอไซล์เปนหลายรถ ความต้องการแลจำเปนของฝรั่งที่จะต้องไปป่าก ไม่ใช่แต่ผู้ที่อยากไปเที่ยวขี่รถม้า ฤๅหนุ่มสาวที่จะไปเกี้ยวไปกรอกัน ถึงคนชั้นกลางแลคนชั้นสามัญต้องออกไปทั้งนั้น ไปด้วยความจำเปนยิ่งกว่าที่ตัวเขาจะรู้สึกฤๅยิ่งกว่าเราจะคิดเห็น ตามที่เล่า ๆ กันมาแลคิดเห็นกันมาว่า "เขาทำไว้ให้เปนที่ไปขับรถขี่ม้าเล่นเปนการสนุกสนาน" ฤๅว่า "ให้เปนที่ครึกครื้นแก่บ้านเมือง" ฤๅที่เรียกตามภาษาอย่างเก่าว่า "ไปกินอากาศตากอากาศ" แต่ตามที่เล่า ๆ พูด ๆ กันมาดูไม่สู้เปนการจำเปน เพราะคิดไม่เห็นการที่จะอยู่ในเรือนอย่างฝรั่ง ซึ่งไม่มีชานแลไม่มีลานบ้าน เปนอันต้องอุดอยู่ในตู้กระจก มันเหลือที่จะอยู่ได้ ถ้าเหมือนอย่างเรา เรามีนอกชาน มีลานบ้าน เพียงลงไปนั่งที่แคร่ฤๅที่ม้าฤๅกั้นคอกดูเด็ก ๆ มันวิ่งเล่นฤๅไปนั่งคืนท่า ดูเขาพายเรือไปเรือมาก็พอ แต่เมืองฝรั่งไม่มีที่เช่นนั้นสำหรับบ้านทุก ๆ บ้าน จึงต้องมีที่กลางสำหรับเล่นในหว่างหมู่บ้านบ้าง เปนป่ากใหญ่บ้างเล็กบ้าง ใช่แต่เท่านั้น ฝรั่งที่อยู่ในเรือน มีอย่างเดียวแต่ต้องนั่งเก้าอี้ "เลือดลงตีน" อยู่เสมอจะลงนอนพังพาบลงนั่งขัดสมาธิเล่นกับพื้นอย่างเช่นเราไม่ได้ ครั้นเวลาออกไปกลางแจ้งในป่ากเช่นนั้น นั่งขัดสมาธิก็ได้พับเพียบก็ได้ ขาแข้งลืมแขงลงนอนพังพาบเล่นตามหญ้าก็ได้ ดูเถอะ ตามหนทางที่ไปเกลื่อนกลาดไป ไม่ใช่ขี่รถ ไม่ใช่ไปนั่งโต๊ะเก้าอี้นั่งลงไปกับพื้นเปนอันมาก ประกอบทั้งได้ผึ่งแดดได้รับลมในที่กว้าง เปนลมอากาศที่สอาด จึงเปนการจำเปนยิ่งกว่าในเมืองเรา ไม่ว่าไพร่ว่าผู้ดีต้องไปในที่เบิดโถงเช่นนั้น กลับมาสเตชั่น คิดเรื่องเข็มอักษรซึ่งจะแจกในเรื่องการประพาศยุโรป

เวลาค่ำไปเที่ยวรถกลับมาถึงสเตชั่นเวลา ๔ ทุ่มครึ่ง วันนี้ไม่สู้จะร้อนเหมือนเมื่อวานนี้ เวลากลางคืนออกจะเย็น ๆ ขันที่ในเมืองปารีสนี้ดูใบไม้ร่วงเรวกว่าที่อื่น ๆ หมด ตามถนน ต้นไม้ใบแดงโดยมากแล้ว ร่วงตามโคนต้นเปนกอง ๆ เมื่อคราว

มาครั้งก่อน ต่อเดือนกันยายนจึงได้ร่วง ส่วนข้างเหนือที่ผ่านลงมา ยังเขียวสดชุ่มชื่นอยู่ทุกแห่ง แต่ที่ปารีสนี้ร้อนเรวกว่าข้างเหนือมาก เวลาเราไปถูกสโนสตอมอยู่ที่นอรเว ข้างนี้ได้ข่าวว่าปารีสร้อนแล้ว แต่เขาว่าก็หนาวหวนไปหวนมา ความจริงเห็นจะเปนซัมเมอน้อย น่าจะเข้าออตัมโดยเรว

คืนที่ ๑๔๓

วันศุกรที่ ๑๖ สิงหาคม

วันนี้เวลาเช้ามืดมัว การที่กะว่าจะไปขึ้นไอเฟลเตาเวอจึงได้กลับกลายความคิดไป ด้วยกลัวจะมืดมัวเสียไม่เห็นอะไรทั่วถึง เปลี่ยนเปนไปห้างลูฟร์ ห้างที่เรียกว่าลูฟร์นี้เรียกตามชื่อวัง เพราะวังนี้อยู่ตรงข้ามกับห้าง เปนตึกก่อในสี่เหลี่ยมรอบเช่นศาลายุทธนาธิการ แต่เล็กกว่า ทำหลังคาข้างในที่หว่างตึกนั้น ชั้นล่างขายเครื่องแต่งตัวผู้หญิง แลของอื่น ๆ รายรอบไป แลขึ้นไปอีกเปนห้าชั้นด้วยกัน ทางขึ้นใช้สพานผ้าเหมือนอย่างเช่นที่พ่อเคยเล่า มีอยู่ที่ย่อนมอนติกาโลนั้น ขึ้นไปเปนชั้น ๆ ขาลงลงด้วยลิฟต์ เรื่องห้างนี้ไม่ต้องเล่ามากเสียแล้ว เพราะอาจจะเปรียบกับเคาฟเฮาส์ที่เมืองเบอลิน แต่เคาฟเฮาส์จัดสิ่งของดีกว่านี้ งามกว่านี้ ของที่ขายก็ดี ๆ กว่านี้ ทั้งใหญ่โตกว่านี้มากด้วย เพราะเหตุที่เคาฟเฮาส์เปนห้างใหม่ เห็นอย่างห้างเก่า ๆ เลือกคัดที่ไม่ดีออก เอาแต่ดีไปทำ ส่วนสิ่งของนั้นห้างลูฟร์นี้ไม่ฆ่าห้างย่อยได้ ราคาถูกจริง แต่ของไม่สู้ดี ถ้าจะหาของดี ไปหาตามห้างย่อยดีกว่า แต่ที่เคาฟเฮาส์นั้น ของดีแลราคาถูกกว่าห้างย่อย เอาการที่ได้ทำธุระมากเข้าเปนกำไร คนที่จะไปเที่ยวห้างย่อย ต้องเสียค่าเดินทางแลเสียเวลามาก ถ้าไปที่เคาฟ-เฮาส์ จะเอาอะไรก็ได้พร้อมเสียหมดแล้ว ไปแห่งเดียวสดวกกว่า คนจึงได้ไปซื้อ

เสียร้านใหญ่มาก ทั้งวิธีขายของก็ผิดกัน ที่เคาฟเฮาสเปนอันหนึ่งอันเดียวกันไปหมด ทั้งมีคนมากเหมือนอย่างเราไป ตั้งกองรุกช่องล้อมวงไม่ให้คนเข้ามาเบียดเสียด พาดูแลชวนให้เลือกของซื้อไปตลอด ที่นี่เขาจัดคนให้ประจำตัวคนไปซื้อ คนไหนซื้อก็ต้องบอกแก่คนขายที่ประจำตัว ข้ามกันก็ไม่ได้ คนที่มาเปนผู้ชายนั้นออกจะแก่งแย่งกัน พ่อไม่ใคร่จะได้ซื้ออะไร ต้องการจะเดินดูว่าเขาจัดการอย่างไร พอเดินทั่วแล้วก็กลับ แต่กว่าจะทั่วมันก็นานอยู่ถึงเมื่อยขา

กลับมายังวัน และอากาศก็แจ่มใสมีแดด ตูเรเฟลเรียกตามภาษาอังกฤษว่าไอเฟลเตาเวอนั้น อยู่ในหนทางที่จะกลับมาบ้านจึงได้แวะเที่ยวเสียทีเดียว โรงเรือนย่อม ๆ ที่อยู่ตามเชิงเสานั้นไม่มีแล้ว เหลือแต่สวนแลสระซึ่งทำงามดีมาก เวลาไปไม่มีคนก็คนปลอดโปร่งดีมาก ชั้นต้นขึ้นลิฟต์ซึ่งเปนเกรินอย่างยกโกษฐขึ้นตั้งเบญจาไปถึงชั้นต้นมีร้านแลเครื่องเล่นเสียชั้นหนึ่ง แล้วขึ้นเกรินไปอีกเปนชั้นที่ ๒ ก็มีร้านแลเครื่องเล่นอย่างเดียวกัน แต่ชั้นที่สามนั้น เปนชั้นสูง ที่เสาตรงขึ้นไปจึงได้ใช้ลิฟต์ แต่แบ่งเปนสองตอน ขึ้นลิฟต์ไปจนถึงกลางเสาตอนบน แล้วย้ายไปขึ้นอีกลิฟต์หนึ่ง จึงถึงชั้นสาม ชั้นสามนี้ก็มีร้านแลเครื่องเล่นเหมือนกัน แต่มีฝากระจกกันลมด้วยสูงมาก พอขึ้นลิฟต์ชั้นสามนี้ฝนก็ตก เพราะเหตุนั้นจึงไม่ได้ขึ้นชั้นบนอีกชั้นหนึ่งซึ่งเคยขึ้นแล้ว เสานี้จำได้ครั้งก่อนว่าสูงสามเส้น ขึ้นไปชั้นบนออกไหว ๆ ด้วยไวเบรชั่น เมื่อคิดเทียบดูกับที่เราไปขึ้นเขาครอตลิน สูง ๒๕ เส้นเศษ ถ้าเอามาเกลาให้เล็กเท่านี้ จะเสียวไส้ป่านใด แต่นี่แลเห็นคนออกไปทาสียังเสียว ๆ ตีน

ร้านที่ขายของนั้น มีสิ่งของต่าง ๆ เช่นกับกลักขีดไฟ ที่เขี่ยบุหรี่ ถ้วย ดินสอ ช้อนเปนต้น ล้วนแต่มีรูปเตาเวอนั้นติดอยู่ มีโปสต์การ์ดซึ่งอาจจะเขียนจากบนนั้นส่งได้ มีตัดกระดาษเปนรูปต่าง ๆ ปักผ้าเช็ดหน้า แลบาร์ขายของกิน ดูกร่อยกว่าแต่ก่อน

ออกระดาม ๆ เลย ส่วนการเล่นนั้น มีเครื่องหมุน ๆ ที่สำหรับหยอดอัฐต่าง ๆ คือแข่งม้าเอาอัฐหยอดคนละอัฐแล้วหมุน ใครชนะได้อัฐคืนใครแพ้อัฐสูญ มีแต่เสียแลเสมอตัว แข่งเรือหมอดูต่าง ๆ แลหยอดอัฐลงไปเอาของต่าง ๆ อย่างงานวัด คุณวิเศษในการขึ้นหอนี้ ที่ได้ดูเมืองปารีสเห็นตลอดโดยรอบจนสุดสายตา กว่าจะขึ้นลงสำเร็จกว่าชั่วโมง เพราะต้องเดินดูบ้าง ต้องคอยบ้าง ด้วยระยะลิฟต์เหล่านั้นสิบมินิตจึงขึ้นครั้งหนึ่ง

กลับมากินเข้ากลางวันที่ลิเคชั่น โปรเฟสเซอคอร์มาหา โปรเฟสเซอคอร์ผู้นี้เปนผู้ซึ่งได้เคยเปนผู้จัดการเอกสหิบิเชน ช่วยพระยาสุริยาครั้งเอกสหิบิเชนพีเลเดลเพียคราวหนึ่ง แลได้จัดการคราวเอกสหิบิเชนเซนต์หลุยส์คราวนี้ เปนผู้ที่ชอบพอกันกับพวกเรามานานแล้ว พระรัตนาญัติกลับไปรู้ว่าพ่อจะไม่ไปอเมริกา จึงได้ข้ามมาหา เปนคนที่มีอัธยาศรัยดี แลพวกเราที่เคยได้ยินชื่อ กะหน้าเปนอย่างหนึ่ง ครั้นเมื่อเห็นตัวเข้า ไม่เหมือนที่กะเลย มาเอ่ยพ้องกันเช่นนี้เปนหลายคน

เวลาบ่าย ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ไปที่เซฟร์ซึ่งเปนที่ทำถ้วยชาม ตำบลนี้อยู่นอกเมืองปารีส พอออกจากบัวเดอบูลอง รถต้องหยุด มีพนักงานตรวจน้ำมัน เพราะเปนภาษีชั้นในสำหรับเมืองปารีสอีกชั้นหนึ่ง ด้วยราคาน้ำมันในปารีสแพง พอหลุดพ้นเขตรออกไปร้านน้ำมันก็อยู่ตรงนั้นขายถูกลงไปทันที แต่รถพ่อไม่ต้องทำอะไร ด้วยมีตั๋วสำคัญ ไปถึงที่เซฟร์มีเจ้าพนักงานรับ ไปดูห้องที่ตั้งของอวดแลขายชิ้นโต ๆ ไม่ได้ขายทั้งนั้น ขายชิ้นเล็ก ๆ แล้วไปดูที่ทำงาน ที่จริงการทำปอสเลนนี้ก็ได้เห็นที่นี้เองคราวก่อนครั้งหนึ่ง ที่ไมเซนเมืองเดรสเดนครั้งหนึ่ง ในอิตาลีแลรัสเซียเดนมาร์กครั้งนี้ก็ได้เห็น แต่เล่าซ้ำไว้เสียหน่อยก็ดี การขึ้นรูปสิ่งที่กลม ใช้ถีบแป้นเหมือนอย่างปั้นหม้อ ถ้าเปนตุ๊กตาใช้รูปพิมพ์ ถ้าเปนเครื่องขาวไม่ได้เคลือบก็

เข้าไฟทีเดียว ถ้าเปนขาวเคลือบชิ้นเล็ก ๆ ที่ควรจะยกจุ่มลงในน้ำเคลือบได้ ก็จุ่มลงแล้วยกขึ้น น้ำเคลือบจะแห้งทันที ด้วยถ้วยข้างในซึ่งยังไม่ได้เผานั้นสูบ ถ้าเปนเขียนสีเปนสองอย่าง อย่างหนึ่งเขียนก่อนชุบน้ำเคลือบ อย่างหนึ่งเคลือบแล้วจึงเขียนด้วยน้ำเคลือบนั้นเองเพื่อจะให้หนาขึ้นเปนลายซ้อน ส่วนเขียนลายทองนั้นแกะพิมพ์ลงในแผ่นเหล็ก แล้วถูยาดำ ให้ฝังอยู่ในร่องลายแกะ เช็ดพื้นที่รายเสียให้สอาดแล้วเอากระดาษยางทาบเข้าเครื่องอัด ยาดำที่ในพิมพ์นั้นกลับมาติดอยู่ที่กระดาษยางแล้วเอากระดาษยางทาบลงในจานที่เคลือบแล้วใช้ยางอินเดียรับเบอคลึงหลังกระดาษ ยาดำกลับลงไปติดอยู่ในถ้วย แล้วก็โรยทอง ทองก็เฉภาะติดแต่ที่ยาดำ เหตุด้วยที่ดินเปนถ้วยเกลี้ยงแล้วก็เข้าไฟได้ ถ้าจะซ้อนทองให้หนาแห่งใด ต้องเติมทองอีก ครั้นเมื่อสำเร็จแล้วออกจากเตา ต้องขัดเงาด้วยเนียม จึงจะเปนอันแล้วสำเร็จ การนั้นก็ประดักประเดิดอยู่มาก ทำด้วยมือจริง ๆ ทุกระยะไม่ได้ทำด้วยดินเลย ในการที่จะเคลือบของใหญ่ ซึ่งยกขึ้นชุบไม่ได้ เขาใช้หลอดแก้วพ่น อย่างเช่นฉีดน้ำหอม ถ้าจะปั้นของบางเช่นถ้วยบาง ๆ ใช้หล่อด้วยพิมพ์ทำรูปเหมือนเบ้าแล้วแต่จะเอารูปถ้วยอย่างไร แล้วตักดินถ้วยซึ่งละลายน้ำมากรอก ช้าเร็วตามที่จะให้หนาให้บางเท่าใด พอแห้งก็ถอดออกมาเปนรูปถ้วย แต่เปราะเต็มที แตกง่าย เวลาเข้าเตา มีเบ้ารูปเหมือนแร่ง เอาสิ่งของบรรจุลงในนั้นแล้วจึงเข้าเตา ใช้ไฟอย่างแรงสุมค้างคืน วันนี้เห็นเขาเปิดเตาเอาของที่เผาแล้วออก แลได้เห็นทำจานแลถ้วยน้ำชาของเราซึ่งยังทำไม่แล้วหมด พ่ออยากได้ไก่คู่หนึ่งซึ่งได้เห็นเวลาเอาออกจากเตา เขาว่าเปนของเมียเสนาบดีว่าการต่างประเทศสั่งให้ทำ พ่อก็ว่าดีแล้วจะพูดกับเสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลได้ซื้อตุ๊กตาสำหรับโต๊ะกินเข้าสำรับหนึ่ง ฝีมือทำดีจริง ๆ ที่ไม่เซนทำดีเหมือนกันในเชิงเนื้อแลเคลือบ แต่รูปพรรณท่วงทีไม่สู้แยบยางเหมือนของ

ฝรั่งเศส ที่เชฟว์เห็นจะเปนดีกว่าทุกแห่งไม่มีที่ไหนสู้ กลับมาตามทางเดิม เข้าในบัว แวะกินน้ำชาที่เปรคาตลัง กากินน้ำชาของพ่อเปนแต่ขึ้นชื่อ ที่แท้แปลว่ากินลูกไม้ หมอห้ามไม่ให้กินน้ำชา ซึ่งพ่อก็ไม่อยากจะกินอ้ายค่นพลั่ก จึงได้กินลูกไม้แทน ลูกไม้เวลานี้มีแปลกมาอีกหลายอย่าง คือลูกองุ่นดำรูปรีลูกใหญ่ องุ่นเขียวลูกใหญ่มีกลิ่นหอมรสดีมากทั้งสองอย่าง ลูกสตรอเบอรี่รูปรี ลูกปลัมแลกรินเกซกำลังจัด หวานสนิท ลูกบี่ชดีมานานแล้ว ยังคงดีเสมออยู่ แปร์ก็มีดีเว้นแต่ไม่สู้เขื่องอย่างแก่ก่อน แตงฤๅฟัก "เมลัง" ในเมืองฝรั่งเศสนี้หนาแลชุ่มหวานสนิท มเดื่อกำลังจัด หวานมาก ลูกไม้เปนบริบูรณ์กว่าที่อื่น ๆ หมด เมนูในเมืองเยอรมนีจะบอกลูกไม้ ถึงต้องแถมว่าลูกไม้ฝรั่งเศส ด้วยสามารถที่มีลูกไม้มาก ที่ซึ่งไปกินน้ำชาวันนี้อยู่ในกลางป่า เขาสร้างตึก ผนังด้านหนึ่งเปนกระจกเงา ด้านหนึ่งกรุด้วยกระจกช่องแผ่นใหญ่ ๆ เต็มทั้งห้อง ตั้งโต๊ะเล็ก ๆ มีทั้งขนมแลผลไม้เครื่องดื่มทุกอย่าง มีดนตรีสองวง ผลัดกันทำ นอกโรงประดับด้วยต้นไม้ดีแลตัดทางเดินตามเงาไม้ งามสนุกจริง ๆ ในชั้นเชิงตกแต่งเหล่านี้แล้วเปนไม่มีใครสู้ฝรั่งเศสได้ กินน้ำชาแล้วกลับมาสเตชั่น ทำการต่าง ๆ

เวลาค่ำไปดูออปรา ที่ครองด์ออปรา ทางที่ไปมันสว่างเหมือนมีงานมีการไปทุกหนทุกแห่ง ถนนในเมืองปารีสนี้จุดไฟเกือบจะมีทุกอย่าง ตะเกียงก็มี แคสก็มี ไฟฟ้าก็มี อาร์กแลมป์ก็มี ขาดแต่ตะเกียงลานกับตะเกียงแมงดา มีไฟฟ้าอย่างใหม่ ใช้หลอดยาว จุดเปนไฟดวงยาวสีน้ำเงิน ตามห้างร้านต่าง ๆ จุดไฟฟ้าเปนตัวหนังสือ บอกขายของ บอกชื่อร้าน ผลัดกันติดผลัดกันดับบ้าง เปลี่ยนสีบ้าง เหลือจะพรรณา เหมือนกับมีงานจุดไฟอิลลุมิเนชั่นอยู่เปนนิจ ตามเรสเตอรองต์แลกาเฟต่าง ๆ ตั้งโต๊ะกินเข้าเล็ก ๆ อยู่ริมถนนแน่น ๆ ไป ที่อื่นถึงจะมีบ้างก็ไม่เหมือนอย่างปารีส ลอนดอนเปนไม่มีเลย ตั้งขึ้นที่ไฮด์ปากก็ไม่เห็นมีคนไป เปนสันดานคนอังกฤษไม่ชอบที่จะไป

เที่ยวนั่งกินเช่นนั้น ฤาฤดูมันไม่ให้ด้วย มักเปนฝนเปนหมอกควันมืดไปต่าง ๆ
อย่างเช่นปารีสอากาศแจ่มใสแลอุ่นสบาย ชวนให้ออกเล่นกลางแจ้ง ที่ครองต์ออปรานี้
เปนตึกที่งามอย่างยิ่งไม่มีที่ไหนสู้ แต่เดี๋ยวนี้ดูมัวหมองไปกว่าแต่ก่อน ทั้งข้างนอก
ข้างในออกระเบื้อน ๆ ต้องการซ่อม ออปราแห่งนี้ได้ตั้งโรงมาแต่คฤสต์ศักราช
๑๖๖๐ เห็นจะเปนแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองเมืองเรา แต่เปลี่ยนแปลงมาเปนชั้น ๆ
โรงใหม่นี้ทำแผ่นดินนะโปเลียนที่สาม การเล่นออปรานี้ขาดทุนทั้งนั้นไม่ว่าแห่งใด
รัฐบาลต้องออกเงินอุดหนุนจึงตั้งอยู่ได้ คนไปดูออปราคอมมิกฤๅเทียเตอเสียมาก
ออปราคอมมิกนั้นตรงกับยี่เกทีเดียว อันที่จริงลครฝรั่งมันไม่ผิดกันกับลครเราอย่างไร
คงรูปกันได้แต่ต่างวิธี เช่นออปราใหญ่เช่นนี้ มันก็ร้องแลรำ ไม่มีเจรจา นั่นเอง
คำที่ว่ารำนั้นรำจริง ๆ คือยกแขนสูง ๆ ไขว้ขาไปไขว้ขามา โอนตัว เอี้ยวตัว
แต่ฝรั่งมีกระโดดโลดโผนเล่นเท้ามากจังหวะเร็ว ของเราก็ใช้ทั้งมือทั้งตีนอย่างเดียว
กันแต่จังหวะช้า ใช้กิริยาอย่างเนียนนายไม่กระโดดโลดโผน ข้อที่ฝรั่งไปเห็นวิธีรำ
ของเราเปนขบเปนขันอะไรจนเห็นเปนน่าเกลียดได้ ถ้าเราแลดูข้างด้วยความเห็น
อย่างไทยแท้ ก็เห็นน่าเกลียดน่าอายได้เหมือนกัน นุ่งกระโปรงสั้น ๆ หิ้วเลิกเวิก
วาก เต้นโลดเปนลิงแสม น่าอายที่ผู้หญิงจะต้องทำเช่นนั้น ในการร้องก็ดี ไซยท
ก็ดี มันก็ลักษณเดียวกัน เว้นแต่อย่างเดียวกับเครื่องดนตรี ฝ่ายของเราพิณพาทย์
ราดตะโพนมีข้อบังคับเสียหมด จะเล่นให้แปลกให้กว้างออกไปก็ผิดแบบ ฟังไม่ได้
การรำเต้นก็มีแบบวางไว้เสียหมดจะออกนอกแบบไปไม่ได้ มันมีที่สุดทั้งพิณพาทย์
ทั้งรำ ข้างฝรั่งไม่มีที่สุด เพลงจะผูกขึ้นใหม่กี่ร้อยกี่พันก็ผูกได้ ตั้งแต่ดังไปจน
กระทั่งเบาที่สุดแล้วรอดัง ตั้งแต่เร็วที่สุดไปจนกระทั่งช้าที่สุด จะเอาอะไรค้นอะไรสุด
แต่นึกขึ้นมาเปนใช้ได้ ถ้าเข้าทีก็เพราะ การรำเต้นก็เหมือนกัน มันยักย้ายหันไป

หาเพลงได้ เครื่องแต่งตัวเล่า ถ้าเปนลครแบบเช่นนี้ก็อยู่ในแต่งให้วาว ๆ วาบ ๆ แลแต่งอย่างโบราณทั้งนั้น ไม่ได้แต่งอย่างทุกวันนี้เลย ของเราก็แต่งอย่างโบราณแลแวว ๆ วาบ ๆ เหมือนกัน ในที่สุดคนที่ไปดูก็ชอบพึง เพราะดูงามอย่างเดียวกัน ส่วนเจ้าพวกยี่เกฤๅพวกลครพูดมันก็อย่างเดียวกัน เปนแต่ภาษาต่างนิสัย ความรู้แลความคิดน้อยกว่ากัน ที่ยังคับกว้างแลที่ยังคับแคบกว่ากันเท่านั้น

ลครที่เล่นวันนี้เรื่อง อาเรียน ท้องเรื่องเปนผู้หญิงพี่น้องสองคน รักร่วมผู้ชายคนเดียวกัน ครั้นเมื่อรู้กันเข้าก็เสียใจฤๅโกรธกันอย่างไร นางน้องสาวไปทำอะไรกับรูปวีนัส วีนัสล้มลงมาทับตายแต่ศพมาเข้าโบสถ์ พี่สาวออกไปอ้อนวอนวีนัสอยู่ในเวลากลางคืน วีนัสมาปรากฏแล้วใช้ให้นางผีมาพาไปในที่ซึ่งเปนที่อยู่อันพวกภูตผีปีศาจต่าง ๆ ขึ้นมาเต้นรำขับร้อง นางนั้นไปหาวีนัส เอาดอกไม้ไปถวายขอให้น้องกลับเปนขึ้นมา วีนัสก็ให้น้องกลับเปนขึ้นมา ครั้นนางคนน้องกลับเปนขึ้นมาแล้วก็ไปรักใคร่กันกับผู้ชายคนนั้นอีก นางพี่สาวเปนย้ำ เลยเดินลงทเลตาย แต่พ่อไปดูฉากที่ ๒ เสียแล้ว แลกลับมาเสียก่อนไม่ทันจบเรื่อง ฉากเขาทำงามดี ใช้แสงไฟหรูหรามาก เวลากลางคืนทำดีนัก กลับมาเวลา ๕ ทุ่ม

คืนที่ ๑๔๔

วันเสาร์ที่ ๒๗ สิงหาคม

วันนี้ยุ่งเหยิงมาก ตื่นสายด้วย นัดเขามาตัดผมด้วย อ้ายช่างตัดผมเจ้ากรรมอยากจะหวีให้ไม่ยอมจะหวีเอง แสกกลางก็ไม่เปน มันยังพยายามที่จะแสกถึงสามหนจนต้องไล่ ไปกินเข้าก็ไม่อร่อย มันจำเภาะทำกับเข้าที่มีเข้าในนั้น เข้าก็ดิบอยู่ข้างจะขุ่น ถึงต้องต้มเข้าต้มกินเอง เลยอิ่มไม่ได้กินเข้ากลางวัน

มองสิเออเดอฟรางค์ ที่เปนราชทูตเมืองไทยแต่ก่อนมาหา ดูอ้วนท้วนหน้าแก่งสบาย จะขอพาเมียแลลูกซึ่งพ่อเคยรักมาแต่เด็ก ๆ มาหา

วันนี้เดิมคิดว่าจะไปร้านบักการาก่อน แล้วจะไปเวอไซล์ แต่บ่ายเสียไปไม่ได้ จึงตกลงเปนไปร้านบักการา แล้วจะเที่ยวตามบุญตามกรรมต่อไป ครั้นไปถึงกลางทาง ดูถนนบุลวาที่เปลี่ยนชื่อตามลำดับต่าง ๆ เพลิดเพลินไป ได้เห็นประตูเมืองปารีสเก่าสองประตู คือปอร์ตซังมาตังกับปอร์ตซังเดนิส ซึ่งเขายังเหลือไว้ไม่ได้รื้อ ถนนบุลวานี้เปนกำแพงเก่ารื้อลงจึงเปนถนนใหญ่ตรงไปตามแนวประตูนั้น ปารีสเก่าอยู่ข้างตอนโนตรดัม แลปาเลส์รอยัล เดิมมีกำแพงรอบ ถิ่นฐานที่เราอยู่แลเที่ยวกันเดี๋ยวนี้เปนเมืองใหม่ทั้งสิ้น ถนนสายใหญ่คือบุลวาที่ทำไปตามแนวกำแพงนี้แบ่งเรียกชื่อบุลวาต่าง ๆ เปนตอน ๆ ไปจนกระทั่งถึงตอนข้างปลายซึ่งเรียกว่า ปลัศเดอ ลา รีปับลิก แถบนั้นเปนชั้นคนจนพวกทำงานอยู่ เข้าของที่ขายตามร้านก็เลวลงไปเลวลงไปทุกที เปนของสำหรับขายพวกคนจน แถบนั้นอยู่ข้างจะร้ายการมีฟันแทงกัน เที่ยวไปมาในกลางคืนอยู่ข้างจะยาก ถ้าจะเกิดเหตุผลอันใด เช่นสไตรก์ ฤๅลุกลามอย่างหนึ่งอย่างใดก็มักเกิดจากแถบนั้นก่อน มีโปลิศต้องปราบปรามมาเปนอันมาก ที่ไปนี้ล่วงทางซึ่งจะเลี้ยวไปบักการาลงไปหน่อยหนึ่ง จนถึงเสาที่ตั้งรูปนางลิเบอตี้ แล้วจึงวนกลับขึ้นมา เลี้ยวไปบักการา

ที่ร้านนั้นมีห้องที่สำหรับตั้งของเครื่องแก้วให้ดูเปนห้องใหญ่ เจ้าของเขาอวดว่าแปลกกว่าแต่ก่อนมาก ที่จริงดูก็ไม่แปลกเท่าไร ของใหญ่ก็เสาระย้าไฟ และระย้าแขวน อย่างเช่นแต่ก่อนนั้นเอง สิ่งที่อวดมากนั้นคือพวกแก้วสี ที่ทำให้เหมือนปอสเลน แต่ถ้าไม่เคาะก็ไม่รู้ เหมือนกับปอสเลนนั้นเอง พ่อจึงไม่ได้ซื้อ เพราะราคาแพงแลไม่สู้รู้สึกอะไรนัก ของเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นที่ล้างหน้าเครื่องถ้วย ก็เหมือนอย่างเก่านั้นเอง เปนร้านตั้งตัวอย่างไว้ให้ดูสำหรับไปสั่ง แลขายด้วย ไม่ใช่ที่ทำ

ออกจากร้านนั้น ไปทางมองมาตร เพื่อจะดูเมืองปารีสจากวัดเอ เคลีส ดี เวอ นาชีโอนาล ดี ซาเครเคอร์ แปลว่าวัดศักดิ์สิทธิ์หทัยศรัทธาราษฎร์ ซึ่งช่างเหมือนกันกับอย่างวัดใหม่ ๆ ในบ้านเราเสียจริง ๆ การที่คิดจะมาวัดนี้ เพราะเหตุที่ขึ้นไอเฟลเตาเวอ แลเห็นโดมเด่นอยู่บนแนวเขาซึ่งรู้ได้ว่า ถ้าแลจากที่นั่นจะเห็นเมืองปารีสดีเหมือนขึ้นไอเฟลเตาเวอ เมืองปารีสนี้ตั้งอยู่ในที่เขาล้อมเหมือนอยู่ในก้นกระทะ เขาเปนปากกระทะ วัดนี้ตั้งอยู่บนปากกระทะ ทางที่ขึ้นเขานั้นก็อยู่ข้างจะชันอยู่แต่ไม่สู้สูง มีบ้านเรือนคนจนขึ้นไปตลอด คล้ายกันกับเขาที่เมืองเนเปอลแต่เตียกว่ากันมาก ถนนไม่แคบเหมือนอย่างที่เนเปอล ในที่สุดจึงขึ้นไปถึงวัด วัดนี้เปนวัดเรี่ยรายทำยังไม่แล้วสำเร็จ มียอดห้ายอด มีหอระฆังสูงทำด้วยศิลา มีระฆังใบใหญ่ที่หล่อแลฉลองแล้ว แต่เอาขึ้นที่ไม่ได้ ระฆังนั้นชำรุดด้วย อยู่ข้างจะศักดิ์สิทธิ์ มีคนขึ้นไปนมัสการเสมอ รูปแห่งใดที่ขลัง ก็มีหัวใจสินบนแลมีจงกลเทียน มียายแก่ขายเทียนสำหรับจุดบูชาแดงครึ่ดอยู่เสมอ มีคนไปสวดมนต์ภาวนาอ้อนวอน ทำวัตรกันเปนหมู่ก็มี กำลังเข้าไปแสดงบาปอยู่กับบาดหลวงก็มี มีน้ำมนต์ที่สำหรับวักจิ้มเจิม สิ่งซึ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงเปนรูปทั้งนั้น มาโดนาเปนพื้น แต่มาโดนาบางตัวก็ศักดิ์สิทธิ์ บางตัวไม่ศักดิ์สิทธิ์ ถึงพระเยซูก็เปนบางตัวศักดิ์สิทธิ์ บางตัวไม่ศักดิ์สิทธิ์ ข้อที่จะปรับว่าเราเปนไอดอลตารี นับถือรูปเคารพซึ่งเปนการไม่จริงนั้น ถ้าหากจะว่าเช่นนั้น พวกโรมันคาทอลิกนับถือรูปเคารพมากกว่าเรา ถ้าหากว่าเขาแก้ว่าไม่ได้นับถือรูป เราแก้ได้สนิทกว่า พิธีรีตองอะไรคาทอลิกเหมือนพราหมณ์มากกว่าเรา ถ้าจะเทียบทางพุทธสาสนาก็เหมือนพระญวน ข้างเราใกล้โปรเตสตันต์มาก ตามรอบ ๆ วัดก็มีร้านขายรูปพระเยซูแลรูปมาโดนา เปนรูปหล่อเหมือนพระที่ขายวัดสามปลื้มของเรา พวกฝรั่งไปเมืองเราซื้อพระพุทธรูปตามตลาด ด้วยความต้องการจะซื้อมาดูเล่นก็มี ด้วยความหมิ่นประมาทหาว่าเราเปนไอดอลตารีก็มี พ่อจึงได้ซื้อบ้าง แต่ซื้อด้วยความพอใจที่จะดูเปนของประหลาด มิได้ซื้อด้วยน้ำใจหมิ่นประมาท แต่เขายังมีมากกว่าเรา

มีเครื่องผูกออกันไข้กันเจ็บ คุ้มเกรงรักษาต่าง ๆ อีกมาก ถ้าจะซื้อให้หมดแต่อย่างละตัวก็ตั้งกระบุง มีตลอดจนกระทั่งถึงลูกประคำ ที่สำหรับไปจำศีลภาวนา เศกสวดอะไร ๆ มันก็คล้ายกัน พระเดินจงกรมก็มี เดินภาวนาย่นแลจงกรมอยู่ในที่เดียว แต่เรื่องแสดงอาบัติของคฤหัสถ์เราไม่มี นี่เขามีแสดงอาบัติทำเปนตู้ พระเข้าไปนั่งอยู่ในตู้กลาง แล้วเจาะช่องไว้สองข้างสำหรับให้คนที่จะไปแสดงอาบัติ ไปคุกเข่าบอกที่หูพระ มีเครื่องกำบังไม่ให้เห็นหน้า ในการที่จะแก้บาป ไม่ใช่เตือนให้สังวรระวังสืบไปภายน่า นี่บาปไปแล้วก็คงเปนบาป อาจจะล้างให้หายได้ ด้วยเสียเงินให้แก่พระ ฤๅให้ไปวัดกี่สิบร้อยหน บาปนั้นเปนอันหมด ความหมุ่งหมายก็เรื่องตัดสันดาน ลงปลายมันก็กลายเปนเงิน แลเปนพิธีไปได้ตามกิเลศของคน

วิวจากที่นี่แลเห็นเมืองตอนเก่าแลตอนใหม่ได้ถนัด มีคนไปนั่งไปยืนดูกันอยู่มาก กลับลงจากวัดนั้นแล้ว กลับมาทางบัวเดอบุลอง แวะไปกินน้ำชาที่เรสเตอรองต์ชื่ออาเมนองวิล อยู่ในบัวเดอบุลองนั้นได้พบกับปรินซยอชออฟกรีศไปนั่งอยู่ในที่นั้นก่อน เลยสนทนากัน ที่นี่เปนสวนตัดทางวงเวียนต่าง ๆ เรสเตอรองต์ตั้งอยู่กลาง เปนฝากระจกแลบังสาดกระจกรอบ ปลายบังสาดนั้นมีดวงไฟฟ้าทำเปนรูปดอกไม้รายตลอด แต่ยังมีไฟฟ้าในที่อื่น ๆ เวลาค่ำตามไฟสว่างเหมือนมีงาน ออกจากที่นั้นไปเดินเล่นที่ริมสระ ซึ่งเปนที่ตกระเชียง มีห่านขาวแลเป็ด ขายขนมปังอยู่ในที่นั้นสำหรับให้กิน ช่างเหมือนกับอ่างหยกของเราจริง ๆ ยกพื้นริมน้ำก็เหมือนที่ข้างเรือนต้น เว้นแต่น้ำของเราสอาดกว่า ช่างคิดถึงสวนดุสิตใจรอน ๆ ทีเดียว ชายอุรุพงษ์ชวนให้ไปดูลครซึ่งเรียกชื่อว่าซัตเลต์ เปนที่แห่งหนึ่งซึ่งเขาปล่อยให้เด็กไปดู เพราะไม่หยาบคาย แต่ลครโรงนี้เฉภาะอยู่อีกมุมเมืองหนึ่งทีเดียว เพราะฉนั้นวันนี้จึงเปนอันเที่ยวเมืองปารีสสามมุมเมืองขาดอีกมุมเดียวจะครบสี่

ลครที่เล่นวันนี้เปนเรื่องแกมเล่นกล มีผีสาวคนหนึ่ง ผีแก่คนหนึ่ง เข้าเปนพรรคพวกของมนุษย์คนละพวก แกล้งสาปสรรค์ให้เปนอะไรต่าง ๆ ซึ่งเปนอย่างตลก ๆ

เช่นให้ปวดท้องเปนต้น ให้เปนเรื่องเล่นกล คือจะนั่งกินเข้า ของกินหลุดขึ้นไปหาปากรูปภาพ โต๊ะจมลงไปเสียในพื้นเปนต้น มีตอนหรู ๆ เช่นบาเลต์ คั่นเปนระยะระยะ ดูดูไปมันก็ช่างน่าเกลียด ที่ว่าไม่หยาบแล้วนั้น ถ้าเปนไทย ๆ เราเล่นก็ว่าหยาบนั่นเอง คือผู้หญิงสรวมกางเกงยืดแพรแนบเนื้อ แลดูจนเนื้อเปล่า แล้วสรวมเสื้อผ้าโปร่งต่ำยาง ๆ ข้างนอก ออกมาเต้นโลด มันก็แลเห็นขาแข้งหมดตัว ฤๅใส่กางเกงยืดเช่นนั้น แล้วสรวมกระโปรงสั้น ๆ กางเหมือนร่ม เต้นเวิกไปเวิกมาดูมันก็เหมือนกับไม่ได้มีกระโปรง ถ้าหากว่าเปนลครไทย เจ้าพระยาเทเวศร์คงไม่ยอมให้ลครของตัวแต่งเช่นนั้น โดยจะยอม ตัวลครเองมันก็คงไม่ยอมแต่ง แต่หากเขานิยมกันว่าไม่หยาบ มันก็เปนไม่หยาบไปได้ เรื่องลครโรงนี้ ธุรพงษ์เปนออทอรีตี้จะเล่าได้มาก เพราะพ่อไปดูก็ไม่ทันขึ้นต้น แลกลับเสียก่อน ไม่ได้อยู่จนเลิก กลับมาถึงลิเคชั่นเวลา ๕ ทุ่มเศษ หมายจะพบมิสเตอวอนซึ่งตามมาหา แต่กลับไปเสียก่อนไม่ทันพบ พบแต่กรมหลวงประจักษ์ ซึ่งมาแต่อิงค์แลนด์ วันนี้ได้รับหนังสือเมล์สองเที่ยวพร้อมกัน ทั้งของเก่าก็ค้างอยู่อีก เพราะตอนต้นไม่มีเวลาจะตอบจริง ๆ ติดเดินทางแลการรับรองไม่ได้หายใจ ครั้นมาถึงปารีสในสองวันนี้ก็ต้องการดูเหตุด้วยเวลาที่ได้เข้าเมืองน้อยนัก เมื่อมาคราวก่อนก็ติดการรับรองเหน็ดเหนื่อย ไม่ทันเห็นอะไรก็มากน้อย คราวนี้นึกว่าจะดูเสียให้เห็นตลอดในสี่ห้าวัน เวลาไปอยู่ซอมเบิดว่างมากไม่มีอะไรจะทำจะได้ตอบหนังสือทั้งปวง

คืนที่ ๑๔๕

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ สิงหาคม

เวลาก่อนเที่ยง ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปฟอนเตนโบลจะดูวังที่เอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ รับทูต ครั้งเจ้าพระยาศรีพิพัฒ[๒] กว่าจะไปพ้นเขตรปารีสช่างนานเสียจริง ๆ

---

๒ เจ้าพระยาศรีพิพัฒ แพ บุนนาค เมื่อเปนทูตยังเปนพระยาศรีพิพัฒ

แล้วเลียบไปตามริมแม่น้ำ เข้าใจได้ว่าถนนที่ไม่ยกมุมนี้เปนแบบฝรั่งเศส เลี้ยวหัก เปนมุม มีต้นไม้รายสองข้างทาง แต่โดยมากถนนเปนหินก้อนโต ๆ ตะกุกตะกัก รถกระเทือนมาก รถที่จ้างไปนี้เปนรถอย่างสั้นสำหรับใช้ในเมืองเลี้ยวง่าย แหนบมัน ไม่พอจึงได้กระเทือนมาก รถโมเตอร์คาร์ที่ใช้ในเมืองห้ามไม่ให้ใช้ไฟน่า ใช้แต่โคม สองข้าง เพราะม้าตื่น ถนนต่อออกไปอีกเห็นจะเปนเวลากำลังซ่อม อยู่ข้างจะครุคระ สู้ถนนตามหัวเมืองไม่ได้ เหตุด้วยในปารีสใช้เกวียนมากถนนเสียเร็ว ที่ซ่อมเสร็จแล้ว เขาเทน้ำมันกันฝุ่น เห็นจริงได้ว่าไม่มีฝุ่น กว่าจะสิ้นเขตรของปารีสก็พอไปจดเมืองเล็กๆ ในบริเวณปารีส ต่อนั้นออกไปจึงถึงทุ่งนาซึ่งเกี่ยวเข้าแล้วเสร็จ กำลังผึ่งเข้าอยู่ กลางนาตั้งลอมฟางแล้ว เมื่อทางค่อนจะขึ้นสูงหน่อยหนึ่งจึงเปนป่าไม้ อื่น ๆ ทางใน ทุ่งในป่าเหล่านี้ตัดตรงไม่คดเคี้ยวเหมือนตอนแรก ที่เขาตัดโอนตามลำแม่น้ำ ถัดขึ้น ไปอีกพื้นแผ่นดินเปนทรายจึงได้ปลูกสน ซ้ำต่อขึ้นไปอีกเปนเทือกศิลาครุคระปลูก อะไรไม่ได้ ที่นั้นมีสนามม้าใหญ่ ต่อขึ้นไปหน่อยหนึ่งก็ถึงเมืองฟอนเตนโบล ซึ่งมี บ้านร้านตลาดติดต่อกัน แต่ไม่ใหญ่โตเท่าใด ตรงไปที่เรสเตอรองต์ ซึ่งตั้งอยู่น่าวัง ตรงกันข้าม เห็นมีคนฝรั่งเศสคู่เดียวเท่านั้น นอกนั้นเปนคนต่างประเทศ มีอเมริกัน เปนพื้น กินเข้าในที่นั้นแล้ว จึงได้เดินเข้าไปดูที่ในวัง แต่เรากำลังสูบบุหรี่อยู่ จึง ได้ไปดูสระปลาแลภายนอกของวังนั้นก่อน ตามลานวังแลตัววังภายนอกดูโทรมมาก หญ้าร่องแร่งไม่ได้รักษา ตามซอกศิลาหญ้าขึ้นต้องการซ่อม สัณฐานวังนั้นหลังน่า ยาวเหมือนพระที่นั่งจักรี เปนสามยอดอยู่ข้างน่า แล้วมีท้องพระโรงกลางยื่นเข้าไป จดหลังใน ตรงกันกับพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร ที่สวนขวาเปนสระเลี้ยงปลา ไม่กว้างเท่าใด ปลาว่าเปนปลาเก่าอายุตั้งร้อยปี ไปโปรยขนมยังเห็นมีขึ้นแต่ตัว ย่อม ๆ อายุไม่ถึงร้อยปีเปนแน่ ที่มุมหลังนอกซึ่งเทียบกับบ้านเรา เปนออฟฟิศ พระคลังข้างที่นั้นเปนมิวเซียมจีน เปนที่ที่จะเข้าไปดูได้ง่าย ใกล้หนทางที่ประตูมี สิงโตศิลาจีนสองตัว ในนั้นมีของจีนยี่ปุ่นไทยปนกันอยู่ มีเครื่องคลูสเน ถ้วยชาม

หยก ส่วนของไทยเรานั้นเที่ยวปะปนคละอยู่ในที่ต่าง ๆ ถามผู้รักษาก็เข้าใจว่าเปนของไทย แต่ไม่รู้ว่าอะไร โดยมากต้องเที่ยวไล่มองค้นเอาเอง ได้เห็นสิ่งของ คือ มงกุฎลงยายอดเปนพุ่มเข้าบิณฑ์ สังวาลทับทิมสายหนึ่ง ตรานพรัตนอย่างเก่าสายหนึ่ง ตรารูปลิยองดอเนอแต่เปลี่ยนมงกุฎดวงหนึ่ง พระแสงยี่ปุ่นฝักลงยาหนึ่ง ฝักถมหนึ่ง กฤชฝักทองมีหนังสือเขียนติดไว้ว่าให้พระราชบุตร เข็มขัดใหญ่สายทองมีดอกประจำยามประดับมรกฎ หีบลงยาราชาวดีขัด ตะไกรคร่ำจุกเพ็ชร ๑ จุกทับทิม ๒ พระแสงงาด้ามลงยา สันประดับมรกฎ ๑ คู่ มีดซ่อมช้อนทองคำประดับเพ็ชร ซองบุหรี่ถมปีบแฟบลงยา ๑ ถม ๑ (รูปอย่างของเจ้ากรุง[๑]ได้ประทาน) ตลับลงยาสี่เหลี่ยมรี ๑ รูปไข่ ๑ ตลับทองเปล่าลายยี่ปุ่น ๑ แหวนนพเก้า ๑ รังแตนเพ็ชรเนื่องเพ็ชร ๑ โต๊ะเงินปากกาไหล่ทอง ๑ คู่ ปี่ชะวางา ๑ เสลี่ยงกง วอช่อฟ้า พระกลดคันสั้นเอากันไว้ที่เสลี่ยงกง สังขอุตราวฏูมังสีลงยาแยกเอาไว้คนละแห่ง พระเต้าลงยาพานไม่ได้รองกัน แต่เห็นได้ว่าเปนสำรับ (สิ่งนี้น่ายางามมาก) ขันสรงพระภักตร์ลงยากลึงข้างใน พานรองแยกกันอยู่คนละต่างหาก ถ้วยพระโอสถลงยา ๑ กาไหล่ทอง ๑ บ้วนพระโอษฐลงยา ๑ ที่ชาทองคำถ้วยหยกย้านสายลูกแก้วแดงขัด ๑ บังสูรย์ ๑ พระกลดทองแผ่ลวด ๑ พระกลดตาด ๑ เครื่อง ๕ ชั้น ๑ คู่ เครื่อง ๓ ชั้น ๑ คู่ ชุมสาย ๑ คู่ พระแสงตรีศูลด้ามยาว ๑ หอกง่าม ๓ ง้าว ๑ หอก ๑ ทวน ๒ คู่ เครื่องม้าดอกประจำยามทองคำประดับพลอยผนังช้างเยียระบับหนึ่งสำรับ ฉากพระแก้วมรกฎทรงเครื่องสามฤดูมโหรทึก ๑ รวมของทั้งหมดมีเท่านี้

ออกจากนี้ขึ้นชั้นบน ดูตามห้องต่าง ๆ เช่นในโปสต์การ์ดที่ส่งมาให้ดู เปนห้องสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ทั้งนั้น ในโปสต์การ์ดทำดีมากเหมือนของจริง เว้นแต่สดใสกว่าของจริง มีห้องใหญ่อยู่สองสามห้อง คือไลบรารีแลห้องเต้นรำ นอกนั้นจนไทรนรูม

๑ เจ้ากรุง ในกรมหลวงรักษรณเรศร

ก็ไม่โต ห้องในวังนี้เปนห้องที่ได้ตกแต่งในแผ่นดินต่าง ๆ ยังมีอักษรพระนามเจ้าแผ่นดินปรากฎอยู่เปนห้อง ๆ นะโปเลียนแก้เสียก็หลายห้อง วังนี้เปนวังที่นะโปเลียนโบนาปาตได้ยอมเซ็นชื่อออกจากราชสมบัติ เขาคัดลายมือหนังสือนั้นมาไว้ในไลบรารี ด้านข้างหลังที่เทียบกับบ้านเราเปนคลังฤๅสวนสวรรค์นั้น เปนสวนเรียบ ๆ ปลูกต้นไม้สี มีน้ำพุเล็ก ๆ อยู่กลาง วังนี้ได้สร้างตั้งแต่คฤสตศักราช ๑๖๑๕ มีทิมดาบแลห้องชาววัง ต่อออกไปจากพระที่นั่งสองหลัง หลังหนึ่งเดินถึงกันกับพระที่นั่ง หลังหนึ่งลอยเปนตึกที่ทำคนละคราว ดู ๆ ก็นึกน่าเสียดาย เดี๋ยวนี้ทิ้งไว้เปล่า ๆ สำหรับคนไปดูเท่านั้น การรักษาบุกพร่องเปนอันมาก

เวลาบ่าย ๕ โมงแล้วกลับ มาพักที่เรสเตอรองต์ประเดี๋ยวหนึ่ง ขึ้นรถมา พอรถออกฝนก็ตกแต่ไม่มากเท่าไร มาถึงตำบล วิล เนิฟว์ ซัง ยอช์ แปลว่าเมืองใหม่เสนต์ยอช แวะดูที่ปลูกกล้วยไม้ของมองสิเออมาดอช ที่จริงก็เราก็ไปอย่างปอน ๆ แต่คนกลางถนนรู้จักบอกกันจนเราได้ยิน ว่า รัวรุห้าลงกรณ์ ที่ซึ่งปลูกกล้วยไม้นี้เขาอยู่ข้างจะขี้ตืดยังไม่สู้ให้ใครไปมานัก เพราะเปนที่หากิน มีดอกกล้วยไม้ขายได้ตลอดปี เปนของมีราคามาก เขาขึ้นกล้วยไม้ไว้เปนอย่าง ๆ เดือนนี้ถึงเวรอย่างนั้นจะบาน เดือนนั้นถึงเวรอย่างนั้นจะบาน พวกนอกเวรที่บานไม่แน่นอนมีมากอีกต่างหาก โรงที่เลี้ยงต้นกล้วยไม้นั้นหลังคากระจกฝากระจก ติดฝาด้านหนึ่งตั้งร้านไม้จริงเปนที่สำหรับวางกระถางเปนคั่นกระไดขึ้นไป ใต้ร้านนั้นมีถังก่อด้วยปูนสิเมนขังน้ำไว้ไม่สู้มากนัก แต่บรรดาพื้นโรงนั้นโรยถ่านทั้งสิ้น กล้วยไม้ปลูกด้วยกระถางดิน มีดินใบไม้แลมอส ไม่ชุ่ม เปนแต่ชื้น ๆ วิธีรดน้ำเขาไม่ได้รดที่ต้นกล้วยไม้ทุกวัน สองวันสามวันจึงรดครั้งหนึ่ง แต่รดพื้นที่เปนถ่านแลร้านไม้ที่รองกระถางนั้นทุกวันให้ชื้นอยู่เสมอ มีท่อไอน้ำให้อบอุ่นปรอดอยู่ใน ๒๐ ดีกรีเซนติเกรดขึ้นไป เวลาไปเห็น ๒๕ ดีกรี มีมู่ลี่บนหลังคาแต่ม้วนได้ กล้วยไม้ที่ได้มา หั่นเปนชิ้นเล็ก ๆ ฝังในมอสให้งอก เขาตัดแยกได้กระถางหนึ่งปีละกิ่งเท่านั้น แต่มีวิธีที่จะทำให้มากขึ้นด้วย

ประการอย่างอื่น แลอาจจะทำให้เปลี่ยนสีได้เหมือนต้นกุหลาย คือเมื่อเปนฝักแล้วทิ้งให้แก่จนแตก จึงเอาเม็ดที่ร่วงนั้นมาประสมกับเกสรดอกที่กำลังงามอยู่ แล้วจึงเอาเม็ดนั้นไปเพาะในมอสต้องใช้น้ำชุ่ม แลห้องนี้เย็นกว่าห้องอื่น ๆ ที่เปนต้นโต ๆ เมื่อถึงกำหนดก็แตกใบขึ้นมาเล็ก ๆ จนเขื่องขึ้นเปนลำดับ จนได้ขนาดจึงแยกกระถาง เหตุฉนั้นกล้วยไม้จึงได้แพร่หลายมาก มีอย่างที่วิเศษอยู่ ๑๗ อย่าง พ่อได้ให้เขาส่งอย่างละสองต้นเข้าไปให้ลูกเผื่อจะเล่นได้บ้าง ราคาแพง ๆ อยู่นอกนั้นเปนสามัญ มีที่ออกมาจากเมืองเราก็มาก อย่างหนึ่งมาแต่อเมริกางามจริงๆกลิ่นหอมเหมือนแย้มรำอ่อนๆ เขาให้มา ได้ให้ตุ๊กเขียน ถ้าสำเร็จจะส่งเข้าไปให้ พรรณนี้ก็ได้ซื้อไปด้วยเหมือนกัน

ระยะทางที่ไปวันนี้ ประมาณเจ็ดสิบแปดสิบกิโลเมเตอ กว่าจะกลับมาถึงสเตชั่นได้ เวลาทุ่มครึ่ง เขย่าขย่อนเสียเหนื่อยพอใช้ กินเข้าในสเตชั่นมิสเตอเวอนีข้ามมาหา ได้สนทนากันยืดยาว

คืนที่ ๑๔๖

วันจันทร์ที่ ๑๙ สิงหาคม

เวลาเช้า ๕ โมง ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปเวอไซล์ ระยะทางที่ไปตั้งแต่ออกจากปารีสแล้วถนนสูงขึ้นไปโดยลำดับ มีลงที่ต่ำบ้างแต่ไม่มาก คือได้ข้ามลูกเนิน มีบ้านเรือนตามระยะทางไปสักครึ่งทาง จึงถึงทุ่งแล้วถึงย่าน พอสุดย่านก็เข้าเขตร์เวอไซล์ มีรั้วเหล็กกั้นเหมือนกันกับเขตร์ปารีส ซึ่งมีทุก ๆ ทิศเปนที่ตรวจภาษี เมืองเวอไซล์นี้มีตึกรามมากกว่าฟอนเตนโบลมาก ถนนกว้างใหญ่ แต่ตึกรามไม่ใคร่จะงามเปนอย่างเมืองบ้านนอก ทางที่จะเข้าไปวังนั้นมีหลายทาง ริมหนทางปลูกต้นไม้ใหญ่ตัดยอดแลตัดข้างริมถนน เพื่อจะให้ติดกันเปนกำแพง โค้งเปนสองข้าง แต่ไม่สู้จะสำเร็จนัก ขาดกระย่อนกระแย่น พ่อเลี้ยวไปทางถ้าจะเรียกว่าท้ายสนมก็เกือบได้ ผ่านน่าวังตรีอานองใหญ่ วังตรีอานองใหญ่นี้เปนตึกชั้นเดียว แต่กว้างย่อต่อเหลี่ยมกัน

เปนที่ผู้หญิงคนโปรดของหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่ แต่ไม่สู้อัศจรรย์อะไร พ่อไม่ได้แวะ เหตุด้วยกลัวเวลาจะไม่พอ จึงเลยไปที่เปติตตริอานอง คือตริอานองน้อย ซึ่งเปนตำหนักของกวีนมารีแอนตอยเนต เมียกิงหลุยส์ที่ ๑๖ เปนเจ้าหญิงเมืองออสเตรีย ตำหนักนี้ทำด้วยศิลา แต่ไม่ใหญ่โตอันใด มีน่าต่าง ๕ น่าต่างตามยาวเท่านั้น เพราะกวีนมารีแอนตอยเนตโปรดห้องเล็ก ๆ ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างน่า ในนั้นมีผนังกั้นกลางตามยาว มีห้องซีกละสามห้องสี่ห้อง ห้องที่แปลกมากนั้นคือห้องเสวย ซึ่งเปนห้องกลางด้านข้างถนน มีโต๊ะศิลาอยู่กลาง เขียนรูปลูกโลกย์ มีแผนที่ประเทศทั้งปวง เขาว่าเปนฝีมือกิงหลุยส์ที่ ๑๒ เขียนเองเพื่อจะสอนลูก มีชื่อเมืองไทยในนั้นตัวโต แต่ไม่มีโต๊ะเสวย ถ้าถึงเวลาเสวยโต๊ะจัดอยู่ในชั้นต่ำสำเร็จ แล้วกลึงขึ้นมายันพื้นเอง ตาภู่[๔] แกคงจะรู้ระแคะระคายใครเล่าให้ฟัง ฤๅจะมีในหนังสือเก่า ๆ ครั้งโกษาปานที่คนหารเสียแล้วว่าไม่จริง จึงไม่ได้เก็บลงในพงศาวดาร มีรูปศิลาหลุยส์ที่ ๑๖ แลกวีนตั้งอยู่อีกห้องหนึ่ง ในห้องนั้นเองมีรูปเขียน กิงแลกวีนคู่กันด้านหนึ่ง มีรูปกวีนเมื่อยังเด็กเล่นลครคู่กันอีกข้าง ห้องแถวในมีห้องเล็ก ๆ สำหรับนั่งเปนยูตัวห้องหนึ่ง กลางเปนห้องนอน อีกข้างหนึ่งเปนห้องแต่งตัว เตียงนอนก็เล็ก ๆ แต่ผ้าคลุมนั้นเปนผ้าปักไหม ว่าของเมืองลียองถวายเมื่อแต่งงาน มีกระไดใหญ่ลงทางด้านหุ้มกลองออกถนน ด้านรีฟากข้างห้องเสวยเปนสวนดอกไม้แลสระ ปลูกต้นไม้เปนฉนวนตัดเปนโค้ง ในนี้ออกจะสำเร็จเรียบร้อยดี มีเก๋งในที่สุดหลังหนึ่ง ด้านรีข้างห้องนอนเปนไม้ป่า ปลูกต้นไม้ใหญ่ครึ้ม มีลานหญ้า ด้านหุ้มกลองข้างหลังมีห้องเครื่องหลังใหญ่ ถัดห้องเครื่องไปนั้นเปนสวนอย่างสวนป่า มีไม้สีมาก ถัดลานตำหนักออกไปเปนป่าแลทุ่งอย่างเล็ก ๆ ทำเลียนของจริง เดินไปไกลหน่อยหนึ่งจึงถึงตำหนักมุงจากเปนเรือนบ้านนอก มีเรือนหลังเล็ก ๆ น้อย ๆ หลายหลัง

---

๔ คือสุนทรภู่ที่แต่งหนังสือเรื่องพระอภัยมณี

ราย ๆ กันอยู่มุ่งจากเปนอย่างบ้านนอกทั้งนั้น เขาว่ากวีนมาเรียอันตอเนตชอบเล่นเปนชาวบ้านนอก ถ้าเวลาออกไปเล่นที่นั้นแล้วแต่งตัวเปนชาวบ้านนอก มีที่เลี้ยงวัวแลอะไรต่าง ๆ ที่จริงท่าทางสนุกงามอย่างบ้า ๆ เวลาที่เจ้าของยังอยู่เห็นจะงามมาก เวลานี้รักษาแต่พอประมาณ ดูเหมือนจะระวังแต่ให้ถนนคงอยู่สำหรับคนไปเที่ยว หญ้าบอนอะไรไม่สู้จะได้ตัดนัก ในหนองน้ำน่าตำหนักนั้นเลี้ยงปลาทองแลปลูกบัว เดี๋ยวนี้ก็ยังมีตัวเล็ก ๆ บัวฝรั่งมันประหลาด ขึ้นเปนกลุ่มกระจุกมีดอกอยู่ในระหว่างใบ ไม่ทอดสายยาวเหมือนบัวของเรา ใบก็หนาคล้าย ๆ ใบตับเต่า เดินดูที่วังนี้ตลอดแล้วจึงได้ออกมาดูรถในโรง รถหลังหนึ่งใหญ่มากเหลือเกิน ดุมกงเหมือนมหาพิไชยราชรถอย่างไทย ว่าน้ำหนักถึง ๗๐๐ กิโลกรัม ได้ใช้ในครั้งแผ่นดินหลุยส์ครั้งเดียว ภายหลังนะโปเลียนแปลงเปนยี่ห้อนะโปเลียน ก็ได้ใช้หนเดียวเหมือนกัน ลากด้วยม้า ๘ ตัวจึงไหว ดูเกือบจะไม่ใคร่มีแหนบ ถนนตามแถบวังนั้นปูศิลาก้อนเท่า ๆ อิฐรู เห็นจะกระเทือนเต็มทนทีเดียว มีรถอื่น ๆ อีกหลายหลังแปลงเปนยี่ห้อนะโปเลียนหมด เปนของนะโปเลียนเองก็มี เช่นกับรถสำหรับส่งเอมเปรสโยเสฟไฟเมื่ออย่ากัน รถรับพระมเหษีใหม่ รถรับทูต มีวอสำหรับข้างในแต่ครั้งหลุยส์ที่ ๑๔ แลเลื่อนเดินบนน้ำแขงของพระมเหษีบ้าง ของเจ้าจอมบ้างต่าง ๆ ออกจากโรงรถนั้นไปกินเข้าที่โฮเตลริเซอวอ แล้วจึงได้ไปดูวังใหญ่ วังใหญ่นี้มันโตเหลือเกิน ประมาณการทำได้ด้วยกำลังเกณฑ์อย่างเดียว ถ้าจะทำด้วยกำลังเงินเช่นที่ทำเดี๋ยวนี้เปนทำไม่ได้เปนอันขาด ด้านน่าข้างถนนใหญ่มีทิมตายสองหลัง อย่างเดียวกันกับที่ฟอนเตนโบล มีรูปตุ๊กตาหินโต ๆ ตั้งเรียงกันสองข้างทาง รูปหลุยส์ที่ ๑๔ ขี่ม้าอยู่กลาง ตัววังนั้นย่อเปนชั้น ๆ ถึงสี่ย่อแล้วจึงออกปีก หลุยส์ที่ ๑๔ เฉภาะไว้ห้องนอนที่ตรงกลาง ข้างหนึ่งเปนวัดติดกับวังเหมือนอย่างเมืองอื่น ๆ ถ้าจะว่าไปเมืองอื่น ๆ เอาอย่างเมืองฝรั่งเศสนี้ทั้งสิ้น เช่นกับวังเชินบรุนที่เมืองออสเตรีย วังปีเตอร์ฮอฟที่เมือง

รูปเขียนก็เหมือนกัน เปนแบบเดียวกันกับที่นี่ เปนอันต้องการจะมีอันหนึ่งเหมือน ๆ กัน แต่ไม่มีที่ไหนได้แลสนุกเท่าที่นี่ การสร้างวังในเวลานั้น ออกจะเปนการเฉลิมพระเกียรติยศ คล้าย ๆ สร้างมอนิวเมนต์มากกว่าจะสร้างที่อยู่ เพราะไม่เปนเรือนอยู่ เปนปิกเจอแกละรีมากกว่า มีแต่จะสนุก ไม่ใช่มีความสบายในวังนั้นเลย เวอไซล์หมดทั้งวังเห็นเปนที่ซึ่งสำหรับคนอยู่ แต่ตอนที่ควีนมาเรียอันตอเนตกั้นห้องที่ทางเดินเปนที่อยู่แต่เล็กเหลือเกิน ถ้าจับตั้งขึ้นได้ก็จะแลเห็นเปนตู้สำหรับตั้งของ จะหาห้องใดที่กว้างถึงสามวาเปนไม่มี ๘ ศอก ๖ ศอก ๑๐ ศอก ห้องใหญ่ที่สุดซึ่งเปนที่รับแขกก็กว้างสัก ๑๐ ศอก ยาวสักสามวาเท่านั้น เดินซอกแซกซุกซิกไปออกจะมืด ๆ ด้วย ในนั้นมีอันอยู่อย่างหนึ่ง มีช่องที่รุ้งผนังลึกเข้าไป กว้างยาวพอตั้งเก้าอี้ยาวได้ตัวหนึ่ง กรุด้วยกระจกเงา ถ้าเวลาไปยืนทแยงมุมให้หน้าเราตรงมุม แลเห็นแต่ตัวเปล่าไม่มีหัว อีกอย่างหนึ่งนั้น ถ้านแหงนขึ้นไปดูเพดานต่อกับฝาด้านหลัง ใครไปยืนอยู่เราจะแลเห็นตาหมด เว้นแต่ตาเราเองไม่แลเห็นเหมือนเอาอะไรบังตาไว้เสีย จะแกล้งทำเช่นนั้น ฤๅทำเข้ามันเห็นเปนเช่นนั้นไปเอง ไม่รู้ แต่ห้องซึ่งเปนที่อยู่ที่ว่ามานี้ก็ไม่ยาวเท่าไร นิดเดียว นอกนั้นก็เปนหลังยาวคั่นเปนห้องสี่เหลี่ยมสี่เหลี่ยม เดินลุยกันไปตลอด แต่ห้องเหล่านั้นแต่งต่าง ๆ กัน คงจะมีรูปหลุยส์ที่ ๑๔ แทบทุกห้อง ศิลาบ้างเขียนบ้าง ฝาผนังเขียนเปนรูปประจุบันในเวลานั้นเปนพื้น เพดานเขียนงดงามหรูอย่างยิ่ง มีห้องยาวสองห้องคือห้องกระจก ผนังด้านในเปนกระจกเงา ด้านนอกเปนน่าต่างใหญ่ เพดานเขียนรูปยอพระเกียรติหลุยส์ที่ ๑๔ ทั้งนั้น แบ่งช่องเปนปาง ๆ ด้วยหลุยส์ที่ ๑๔ เปนคนที่มีความเย่อหยิ่งอย่างแรง เปรียบตัวว่าเปนพระอาทิตย์ มีฤทธิ์เดชมาก แต่รูปภาพที่ผูกเรื่องดีอย่างยิ่ง ฝีมือก็งามนัก ห้องนี้เมื่อเยอรมันมาตีฝรั่งเศสได้คราวหลัง เปนที่ประกาศตั้งเยอรมันเอมไปร์ ห้องยาวอีกห้องหนึ่งนั้นมีรูปสองข้าง หลังคากระจก เปนอย่างปิกเจอแกละรีแท้ แต่ไม่

ใช่รูปแขวนแผ่นเล็ก ๆ น้อย ๆ เขียนเสียแผ่นใหญ่เต็มผนังเปนช่อง ๆ ไปทีเดียว รูปภาพในนั้นเท่า ๆ ตัวคน เปนปางที่ฝรั่งเศสมีไชยชะนะในการศึกตลอดทั้งสองฟาก ฟากข้างหนึ่งเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ฟากข้างหนึ่งเปนนะโปเลียนโบนาปาตเกือบจะตลอด ฝีมือเขียนดีมาก ในห้องหนึ่งมีรูปแผ่นใหญ่ ๆ สามแผ่น เปนรูปเก่าสองแผ่น รูปครั้งเปรสิเดนต์คาโนต์แผ่นหนึ่ง ดูช่างเลวกว่ารูปเก่าเสียจริง ๆ มีครั้งหลุยส์ฟิลิปอยู่ห้องหนึ่ง ส่วนห้องของนะโปเลียนที่ ๓ ไว้ตอนหนึ่งต่างหาก เปนรูปรบครีเมียเปนพื้น ในห้องนี้มีรูปรับทูตไทย เช่นที่นะโปเลียนส่งไปถวายทูลหม่อมติดอยู่ที่พระที่นั่งจักรีจนเดี๋ยวนี้ เมื่อไปฟอนเตนโบล พ่อได้บอกแก่จรูญว่านะโปเลียนรับทูตในห้องโทรนฟอนเตนโบล จรูญไม่เชื่อ ด้วยเห็นห้องนั้นเตี้ยแลแคบมาก เตี้ยกว่าพระที่นั่งอมรพิมานมณี กว้างยาวก็จะราวเท่านั้นเอง แต่รูปที่เขียนนี้ช่างเห็นห้องใหญ่โตเสียจริง ๆ คนเข้าไปยืนเปนกอง หน้าตาในรูปที่เขียนนั้นเหมือนกับห้องกระจกที่วังเวอไซล์นี้ แต่ที่จริงโทรนอันนั้นก็ยังอยู่ โต๊ะที่วางพระราชสาส์นอันนั้นเองก็ยังอยู่ มาเทียบกับรูปเขียนเข้าก็เห็นได้หมดว่าถูกต้อง เว้นไว้แต่ห้องเขียนใหญ่กว่าจริงเปนอันมาก แต่มิใช่ห้องมากไปกว่าห้องจริงก็เท่ากัน แต่ดูมันกว้างเอง ที่วัดนั้นก็มีทางเดินข้างบนแลมีที่ทรงธรรมบนแกละรีเหมือนกันกับที่อื่น ๆ น่าพระเปนเครื่องกาไหล่ทอง ลูกมหวดแกละรีกาไหล่ทอง

ส่วนข้างนอกวังนั้นเล่นน้ำพุมาก มีสวนไม้สลับกันกับน้ำพุ เหลือที่จะพรรณาให้ถ้วนถี่ได้ ใช้ขุดสระขึ้นมาถมลานวังให้สูงหลั่นลงไปเปนชั้น ๆ มันโตเกินตาเราจะเห็นได้ในที่ใกล้ ๆ แต่ไปเดินวันนี้ทั้งข้างในแลข้างนอกสามชั่วโมง ยังมีที่ต้องเดินรีบ ๆ ผ่าน ๆ รวบรวมใจความว่าวังนี้หาที่มีความศุขไม่ได้ มันไม่เปนเรือนคนอยู่ ที่นอนหลุยส์ที่ ๑๔ เองนั้น เท่าพระที่นั่งอมรพิมานมณี เตียงก็ตั้งเช่นนั้น แต่มีพนักลูกมหวดปิดทองกั้นสกัดปลายเตียง เพราะเวลาตื่นประจอมขึ้นยังอยู่บนเตียง ขุน

นางเข้าเฝ้า ที่เรียกว่าเลวี ประเพณีเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสออกเดี๋ยวนี้เรียกว่าเลวีนั้น
มาจากหลุยส์ที่ ๑๔ เปนต้นเหตุ แปลว่าเฝ้าเวลาตื่นนอน นอนก็ต้องเกี่ยวแก่
ราชการอยู่เช่นนี้ จะเอาความศุขมาแต่ไหน ทางที่จะลงไปเดินเล่นก็โถงแร้ง ต้อง
ประกอบด้วยยศถาบันดาศักดิ์ แต่จะเดินในเรือนก็เหนื่อยเสียแล้ว จะเปนเพราะเหตุ
นี้เอง จึงต้องมีตรีอานองทั้งใหญ่ทั้งเล็กสำหรับไปเที่ยวเงียบ ๆ บ้าง ขึ้นชื่อว่าวังฝรั่ง
อย่างเก่า ๆ ไม่เห็นมีที่น่าสบายแห่งหนึ่งแห่งใด ที่ใดซึ่งเจ้าแผ่นดินทุกวันนี้จะอยู่
ต้องไปตกแต่งขึ้นให้เปนห้องคน ๆ อยู่ ส่วนใดส่วนหนึ่งแต่พออยู่ เหลือนั้นก็เปนปิก
เซอแกละรี ฤๅเปนมิวเซียมไปเท่านั้น ที่จริงวันนี้เปนวันจันทร์เขาปิด เพราะคนไป
เที่ยวในวันอาทิตย์มาก แต่พ่อไปเขาจึงเปิดให้ดู การรักษา ที่วังใหญ่นี้รักษาดีกว่า
ที่ฟอนเตนโบลแลที่ตรีอานอง เพราะเหตุที่เปนแกละรีสำหรับเมือง แต่ถึงดังนั้น
เห็นจะเลวทรามลงกว่าเมื่อเจ้าของยังมีเปนอันมาก ตามชลาที่เปนซอกลับ ๆ ปล่อย
ให้หญ้าขึ้นรกรักษาไม่ไหว เปนด้วยใช้กำลังเกณฑ์ไม่ได้แลใช้เงินน้อยไปกว่าแต่ก่อน

กลับเวลาบ่าย ๕ โมง เลยไปดูสวนองุ่นที่เขาปลูกในเรือนแก้ว มาพ้นเขตร
เวอไซล์แล้วเลี้ยวไปทางที่จะไปซังเยอมัง มาในถนนระหว่างทุ่งนามีเรือนบ้านนอก
เรี่ยรายตลอด ควรจะสังเกตได้อย่างหนึ่งว่าฝรั่งเศสชอบอยู่เรือนของตัวเองมาก
เพราะชาวฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะซื้อที่ดินเปนของตัวได้ไม่เหมือนอย่างอังกฤษ ข้าง
อังกฤษที่ดินมันเปนของผู้มีตระกูลไปเสียโดยมาก อย่างไรอย่างไรก็ต้องอยู่ตึกแถวทั้ง
นั้น ข้างฝรั่งเศสมีที่ดินเล็กน้อยเท่าใดคงจะสร้างเรือนอยู่ในที่ดินของตัว ที่สุดจนตึก
สองห้องเล็ก ๆ กั้นรั้วออกไปข้างน่าเปนสวนนิดหนึ่งก็ยังสร้างอยู่เปนหลัง ๆ ไม่ต่อกัน
แต่ไม่ว่าถนนใดสั้นฤๅยาว คงจะมีเรสเตอรองต์แลกาเฟสำหรับไปนั่งกินเข้านั่งเล่นอยู่ข้าง
ถนน ถ้าหากว่าอยู่ในเมืองออกไปยืนกลางถนนเหลียวไปรอบ คงจะเจอเรสเตอรองต์
ฤๅกาเฟทั่วทุกหนทุกแห่ง ถ้าหากว่าเปนที่แยกถนนอาจจะมีได้ทุกมุม อนึ่งถ้าไปเที่ยว

ออกนอกเมืองคงจะเจอตั้งร้านเปนแฟร์ มีม้าหมุนยิงเป้าตั้งร้านขายของแห่งใดแห่งหนึ่ง เปนนักขัตฤกษ์จุดไฟในถนนสว่าง เขามีพวกซึ่งสำหรับเที่ยวหากินในการตั้งการมโหรศพเช่นนี้ เล่นอยู่ที่นี่จดแล้วย้ายไปที่โน่น มีล้อเกวียนสำหรับขน ได้เคยเห็นมาหลายหนแล้ว

ที่ปลูกองุ่นนั้นทำเปนเรือนกระจกอย่างโรงแต่เตี้ย ๆ เรียงกันไปหลายสิบหลัง ในโรงนั้นปลูกต้นองุ่นริมผนัง แล้วชักเถาให้เลื้อยมาตามใต้หลังคา เวลาเปนลูกใช้ห่อด้วยกระดาษ แต่ไม่ห่อมิด ทำเปนกระโจมครอบไว้ เวลาเปนลูกแล้วแตกขุ่มที่จะออกเถาเปนสองขุ่ม ตัดเถาเดิมเสีย เลี้ยงเถาใหม่ต่อไป แต่ไม่ใช่เถาที่ออกตามข้างข้างใช้แต่เถายอด ต้นเดิมนั้นไม่มีเวลาที่สุด นับเปนต้นทุน ระวังแต่อย่าให้ปรอดต่ำกว่า ๑๐ ดีกรีเซนติเกรด ปรอดจะสูงขึ้นไปจนสามสิบสี่สิบก็ไม่เปนไร ระวังอย่างเดียวแต่อย่าให้แดดส่องเผาจนไหม้ เพราะฉนั้นเขาจึงเอาดินสอพองทาหลังกระจกเสีย แต่องุ่นมีหลายอย่าง การที่จะบำรุงรักษาต่างกันอยู่บ้างเล็กน้อย เพราะเหตุที่องุ่นต่างพรรณกันเช่นนั้นเขาจึงได้ลูกอยู่เสมอ

ขากลับกลับทางถนนปลายกรองอามี ชื่ออะไรอ่านไม่เห็น ถนนนี้งามเต็มที่ เพราะข้างหนึ่งเปนมอนิวเมนต์ตั้งอยู่ในที่สูง ในที่สุดเข้ามาในเมืองแลเห็นประตูไชยตั้งลอยเด่น เพราะเหตุที่ที่ตั้งมอนิวเมนต์แลที่ตั้งประตูไชยเปนที่สูง แลย่านกลางเปนที่ต่ำดูที่ตรงนั้นเหมือนรางระนาด พอหลุดประตูไชยเข้ามาแล้ว ก็แลเห็นประตูไชยกับเสาศิลาที่กลางปลัศเดอลาคองคอร์ดรับกันอีกคู่หนึ่ง ถนนนี้งามจริง ๆ ตรงลิ่วเปนถนนที่ตรงแลยาวเห็นจะไม่มีที่ไหนเท่า ในวันนี้อาจจะสมมตเรียกได้ว่าพอได้เห็นเมืองปารีสทั่วยิ่งกว่าไทย ๆ ด้วยกันที่เคยมา เว้นแต่เรื่องเที่ยวซอกแซกแพ้เขา

คืนที่ ๑๔๗

ซาโตเดอรงบุลเย

วันอังคารที่ ๒๐ สิงหาคม

เช้าวันนี้เปนวันหยุดไม่ได้ไปไหน เพราะเมื่อวานนี้ฟัก แล้วทำกับเข้า น้ำพริกลูกองุ่นอร่อยจริง ๆ แต่เสียงอยู่ข้างค่นเต็มที่ เพราะห้ามไม่ให้ส่ง ลงต้องชาไครยลิเคชั่นเขาบ้าง แล้วพบมิสเตอเวสเตนกาด นั่งสนทนากันอยู่ในข้างฝ่ายฝรั่งเศสเขามารับ

เวลาบ่าย ๓ โมง ๒๐ ขึ้นรถไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น เดสอังวะลิดส์ มีมาแต่ชิระพัตร จรูญพระยาบุรุษ หม่อมนเรนทร์ เหตุด้วยที่อยู่ที่รงบุลเยเล็กไม่มีห้อง อันที่จริงไม่เปนที่เขาสำหรับรับแขกเมือง ยังไม่มีเจ้าแผ่นดินใดเคยมาที่นี่เลย การที่รับรองครั้งนี้ เพราะเหตุที่พลาดครั้งต้นจึงได้จัดการขึ้น เขาอยากจะเข้าไปรับในเมืองเสียอีก แต่ข้างเราเห็นว่ามันไม่เข้าที คราวแรกเปนไปรเวต คราวหลังจะมาเปนออฟฟิเชียลขึ้น มันเก้อ ๆ เขาเห็นเราออกแอดไม่ตกลง จึงได้ย้ายเปนทางไปรเวตท่านองเดียวกับอิงค์แลนด์ ทางที่มาวันนี้ผ่านเวอไซล์ด้านข้างสระซึ่งขุดเอาดินขึ้นถมลานพระที่นั่ง มีกระไดถึง ๑๐๐ ขั้น คิด ๆ ดูสร้างวังเวอไซล์นี้ ไม่ผิดอะไรกันกับสร้างพระนครธม ต่างกันแต่เวลาในกาลครั้งโน้นตั้งใจที่จะให้งามแลเปนสง่าราษี สำหรับเฉลิมพระเกียรติยศ อยู่ไม่สบาย ฉันใด วังเวอไซล์นี้ผิดกันที่เปนชั้นหลัง เมื่อมนุษย์รู้จักหาความศุขมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งดินฟ้าอากาศร้อนเย็นผิดกัน ต้องการที่กันที่บังมากกว่าในเมืองเขมร จึงได้มีหลังคามีฝามาก แต่สร้างขึ้นสำหรับเฉลิมพระเกียรติยศให้ดูว่าใหญ่โตงดงาม ไม่ต้องนึกถึงความสุขที่จะอยู่ จึงเห็นว่าไม่ผิดอะไรกัน งานที่ทำก็ทำได้ด้วยลักษณอัน

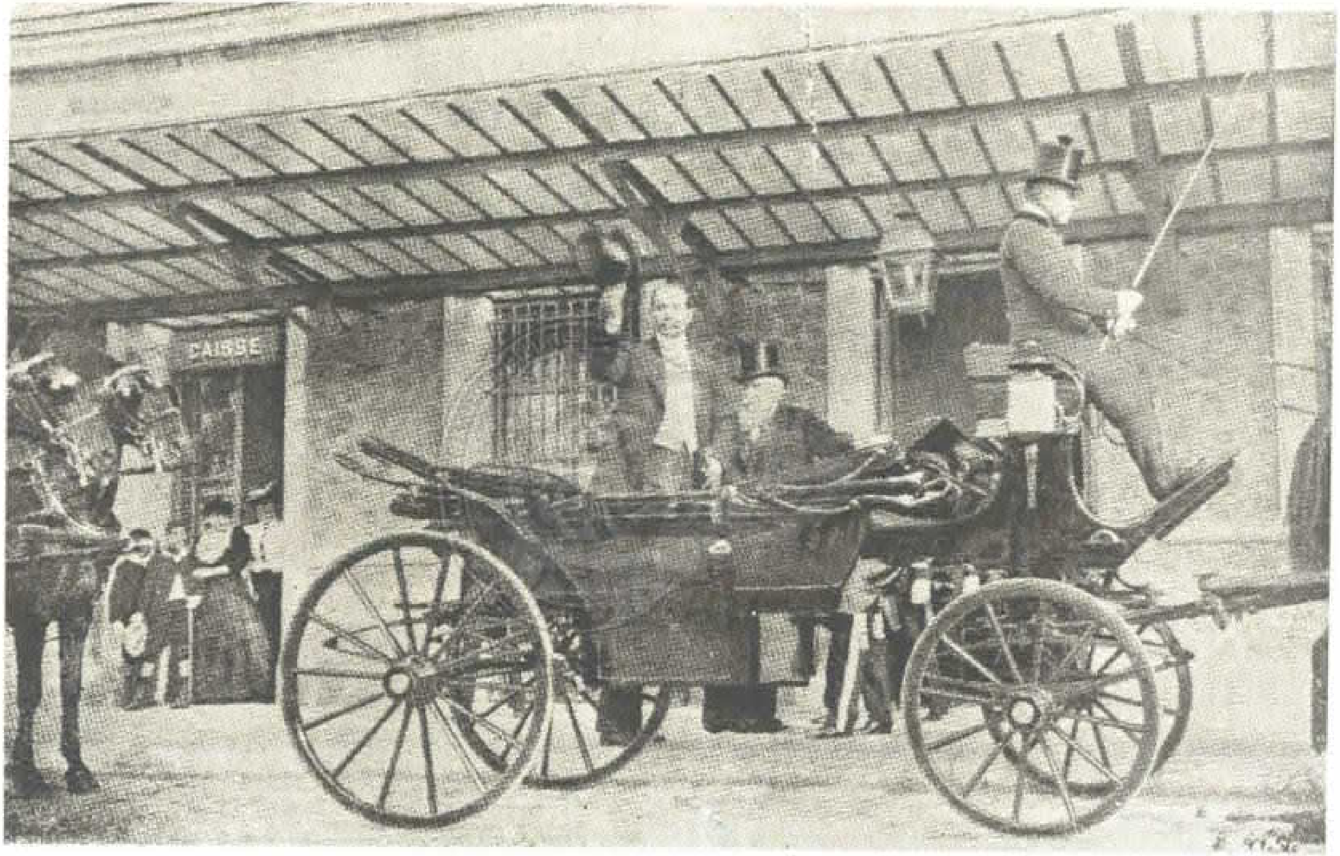

เสด็จขึ้นรถกับเปรสิเดนต์ฝรั่งเศสที่สถานีรถไฟรองบุเย

เดียวกัน คือเกณฑ์แลทำให้ใหญ่โตที่สุด ซึ่งอาจจะทำได้ในเวลานั้น ทางต่อมาอีกก็มีแต่ทุ่งนา ไม่ใช่ป่าไม้ใหญ่จนกระทั่งถึงเมืองรงบุลเย ซึ่งเปนเมืองไม่ใหญ่ มีสเตชั่นเล็ก ๆ รถต้องผ่านสเตชั่นขึ้นไปเปลี่ยนรางถอยกลับลงมา เพราะรถมาวางนอกห่างสเตชั่นทางที่มาประมาณสักชั่วโมง ๑ เปรสิเดนต์ฟ์ลลิแยร์ มองสิเออโมลารด์ ชีฟเดอโปรโตคล แลมองสิเออยองลันส์ เจ้าพนักงานรักษารงบุลเย เปรเฟต์ สัปเปรเฟต์ แลแมร์ กับผู้อื่น ๆ อีกรับที่สเตชั่น แมร์ได้กล่าวคำต้อนรับเปนภาษาอังกฤษแล้วพากันมาขึ้นรถ รถแรกเปรสิเดนต์แลพ่อกับจรูญแลมองสิเออลันส์ ผู้รักษารงบุลเย มีทหารแห่หมู่นำน่าแลรายข้างตามหลังตามแบบฝรั่งเศส ที่ถนนแยกตามทางมามีทหารจุกช่องทุก ๆ ถนน เมื่อแรกมาถึงอยู่บนรถไฟก็แลเห็นธงทิวซู่ซ่า นึกว่าเขาจะเปนนักขัตฤกษ์อย่างหนึ่งอย่างใด ภายหลังจึงรู้ว่าธงนั้นเปนการรับรอง คนแต่งห้อยย้อยมาตลอดหนทางมีธงช้างก็มาก จนกระทั่งถึงน่ารงบุลเยก็มีซุ้มธง รอบเรือนมีเสาธงปักรายกันเปนระยะ ชักธงประฎากสามสีต้นหนึ่ง ธงช้างต้นหนึ่ง เสาธงที่หลังหอสูง ซึ่งชักธงสำหรับตัวเปรสิเดนต์ก็ชักธงช้าง ราษฎรร้องออกชื่อเซงแซ่ตลอดทางมา ที่น่าเรือนมีแตรวงแลทหารกาด พาขึ้นมาพบมาดามฟ์ลลิแยร์กับลูกสาว เมื่อนำรู้จักกันหมดแล้ว เลี้ยงน้ำชา แล้วเปรสิเดนต์พาลงไปเดินเล่นในลานสวน ผ่านหมู่ต้นไม้ไปจนสุดเขตรที่ห้ามคน แล้ววนมาตามริมสระ เลยไปจนสุดเขตรที่ห้ามคนอีกด้านหนึ่ง แล้วจึงกลับมาขึ้นเรือน ได้ถ่ายรูปเล่นไปพลาง แลได้ถ่ายกับเปรสิเดนต์ด้วย

ที่รงบุลเยนี้ เปนวังโบราณ แต่ก่อนนี้ว่าใหญ่โต แต่ชำรุดรกร้างมาหลายทอด สร้างขึ้นไม่เท่าเก่า เปนตึก ๓ ชั้น ๔ เหลี่ยม มุมมีหอคอยทั้ง ๔

ยอดเปนกระโจม มีหอใหญ่หลัง ๑ กลมอยู่ด้านหุ้มกลองด้านใต้ ว่าเปนห้องที่กิงฟรานซิสที่ ๑ ตายในที่นั้น เปรสิเดนต์ได้พาพ่อมาส่งห้องที่อยู่ข้ามกันคนละฟาก ว่าเปนห้องของกิงชาร์ลที่ ๑๐ บริพัตรอยู่ข้างบน ตรงกันขึ้นไป ห้องเหล่านี้เปนห้องเล็ก ๆ ทั้งสิ้น มีห้องโตอยู่แต่เพียงห้องกินเข้า ก็ไม่ใหญ่เท่าไร ข้างเรือนด้านใต้นอกจากลายไม้สีออกไป ปลูกไม้ใหญ่เรียงเปนแถว ๆ เปนตารางสี่เหลี่ยม ลักษณต้นมะม่วงน่าพระที่นั่งวโรภาศแต่ก่อน ด้านข้างเหนือเปนถนนตรงปลูกไม้ ๒ แถวร่ม ถัดออกไปข้างตวันออกเปนสนามหญ้าอยู่กลาง ถนนเข้า ๔ มุม ปลูกต้นไม้ริมถนนครึ้มตลอด ด้านข้างตวันออกเปนสระ ขุดยืนเปนลำคลองเหมือนสระที่บางปอิน แล้วโอบหลังไปเปนสามเหลี่ยม ในระหว่างกลางนั้นมีเกาะ ๖ เกาะเรียงน่ากัน ๕ เกาะ อยู่หลังเกาะกลาง เกาะหนึ่งขุดคลองอย่างตรง ๆ เหมือนทำลายสวน ไม่พยายามที่จะให้เปนของเปนจริง ทำให้แลเห็นว่าเปนของที่สร้างขึ้น ตามเกาะเหล่านั้นมีแต่ต้นไม้ใหญ่ทั้งนั้น ตัวตึกก็เปนตึกเกลี้ยง ๆ ไม่มีลวดลายอันใด ภายในก็แต่งเกลี้ยง ๆ มีห้องที่เปนสำคัญก็ห้องรับแขกฝากรุด้วยไม้ลายสลัก ไม่ได้ทาน้ำมัน มีสิ่งซึ่งจะพึงดูอยู่เท่านั้น นอกนั้นเครื่องตกแต่งก็เปนของเก่า ๆ โต๊ะเก้าอี้และระย้าโคมไฟเก่าทั้งนั้น ไม่มีแกสฤๅไฟฟ้าอย่างหนึ่งอย่างใด จุดเทียนไขแลโคมน้ำมันปิโตเลียม

เปรสิเดนต์เปนคนอัธยาไศรยอย่างใจดีแต่อย่างสุภาพ ไม่มีท่าทางองอาจอย่างหนึ่งอย่างใด ท่านผู้หญิงก็เปนผู้หญิงอย่างสามัญ แต่ขัดข้องที่พูดภาษากันไม่ได้ต้องใช้ล่ามเสียเสมอ ยากที่จะหยั่งรู้อัชฌาไศรยกันชัดเจน

เวลาไปเที่ยวเดินทั่วแล้ว ย่ำค่ำกลับมาหยุดพัก เวลาทุ่ม ๑ เปรสิเดนต์มารับ พาไปที่ห้องรับแขก ได้พบเสนาบดีซึ่งมาในที่นั้นโดยมาก เว้นไว้แต่

อรรคมหาเสนาไม่อยู่ ไปกาลสยาค สำหรับอายน้ำ ภรรยาเสนาบดีแลขุนนางผู้ใหญ่มาด้วย นั่งโต๊ะประมาณ ๔๐ เศษ รู้สึกขัดข้องด้วยภาษาเสียจริง ๆ มีผู้หญิงที่พูดภาษาอังกฤษได้อยู่ ๒ คนฤๅ ๓ คน แต่ขนดาศักดิเขาไม่เหมาะกับที่จะนั่งเคียงกับพ่อ จึงต้องนั่งอยู่ในระหว่างที่พูดภาษาอังกฤษไม่ได้ แต่มองสิเออยีซงเสนาบดีว่าการต่างประเทศพูดอังกฤษได้บ้าง อยู่ข้างขวาต่อมาตามพี่ลลิแยร์ ข้างซ้ายมีเยเนราล ยีการ์ เสนาบดีกระลาโหม เปนคนพูดอังกฤษได้อย่างดี คนหนึ่งค่อยยังชั่ว มิสยีซ เปรสิเคนต์พูดภาษาฝรั่งเศส แต่พ่อตอบภาษาไทย แลได้แปลลงไปเปนภาษาฝรั่งเศส เขียนไว้แล้ว ให้เสเกรตารีสถานทูตไปอ่านอยู่ข้างหลังเปนคำแปล

ครั้นเสร็จการเลี้ยงแล้ว ขึ้นไปเลี้ยงน้ำชา ปล่อยผู้หญิงไว้ห้องนอก ผู้ชายเข้าไปสูบบุหรี่ห้องใน พ่อได้สนทนากับมองสิเออลุยซ์กระทรวงต่างประเทศ เปนคนสำคัญในราชการกระทรวงต่างประเทศ แลเยเนอราลยีการ์ เสนาบดีกระลาโหมที่จริงเขาเปนคนฉลาดอัธยาไศรยดีมาก เวลาคืนเนอแล้วมีแขกเพิ่มเติมมาอีกมากทั้งผู้หญิงผู้ชาย เปรสิเคนต์ออกไปรับ แต่ไม่ได้นำให้รู้จักใครต่อไปอีก พวกเราที่ไม่ได้มาอยู่นี่ กับพวกสถานทูตก็ได้มาหมด คนที่มานั้นดูเหมือนเปรสิเคนต์จะไม่ใคร่รู้จัก แปลก ๆ ที่ดูยังเปนเด็ก ๆ อยู่ก็มี ถึงไม่ได้แต่งเสื้อเวลาเย็นก็ได้

ครั้นเวลามาพร้อมกันแล้ว ออกไปนั่งที่น่าเรือน จุดดอกไม้เพลิงมีแตร ๒ วง ผลัดกันเป่า

ดอกไม้เพลิงที่จุด มีงามประหลาด ๆ หลายอย่าง เขาไปตั้งจุดที่ตามเกาะมีกำหนดที่ จุดแต่ศูนย์กลางบ้าง สี่หย่อมบ้าง ห้าหย่อมบ้าง แปดหย่อมก็มี จัก

เปนลำดับ มีดอกไม้สัญญาจุดที่กระไดน่าเรือนเปนสำคัญ ตั้งต้นด้วยพลุสี แล้วดอกไม้น้ำ พเนียงลอยน้ำ จังหันอย่างฝนแสนห่าพเนียงกลางลอยน้ำ จังหันบนยกตั้งตะแคง เปลี่ยนเปนชั้นในแล้วออกชั้นนอก เปนพเนียงรอบ ปลายเปนประทัดพลุดับต่างสี พเนียงเปนน้ำพุในกลางสระ พเนียงเปนน้ำตก มีพระที่นั่งจักรีทั้งหลังยาว แต่งด้วยดอกไม้สีเห็นเข้ารู้จัก มีดอกไม้ที่ไม่เคยเห็นหลายอย่างอยู่ข้างจะงามดีมาก เลิกจุดดอกไม้แล้วมีการเลี้ยงน้ำชาแลขนม ผ่อนกันไปนั่งในห้องรับแขก ต่อไปอีกได้สนทนากับมาดามบีซง เมียเสนาบดีว่าการต่างประเทศพูดอังกฤษพอได้ คนไปหมดแล้วเสนาบดีแลเมียเสนาบดีจึงได้ลากลับ เขาขึ้นรถไฟไป เวลา ๔ ทุ่มเปรสิเดนต์พามาส่งที่ห้องเปนเสร็จการในเวลาวันนี้ เปรสิเดนต์ได้บอกให้หม้อเซฟร์ ซึ่งพ่อได้ไปถามราคาที่เซฟร์ แต่ไม่ได้ซื้อนั้น พ่อแสดงความประสงค์อยากจะได้รูปของเขาเอง เพื่อจะได้ให้ไปเข้าหมู่กันกับรูปมองสิเออเฟลิกซโฟร์ แลมองสิเออลุเบต์ ที่เจ้าตัวเขาให้ เปนอันได้ความว่ายังไม่ได้ทำถ้าทำเมื่อใดจะส่งไปให้

คืนที่ ๑๔๘

สถานราชทูต ปารีส

วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ สิงหาคม

เมื่อเวลาเช้า ๔ โมงครึ่งเปรสิเดนต์มารับพาไปขึ้นรถไปเที่ยวที่ในป่าต้าบลรังบุลเย ที่อาณาเขตรของรังบุลเย มีถึงยี่สิบกิโลเมเตอ เปนป่าข้างทุ่งข้างในป่ารักเปนที่เลี้ยงสัตว์ เช่นนกเพ็ซซันต์ กระต่าย แต่เนื้อกวางเห็นจะ

มีน้อย ฤๅจะมีมากแต่เราหากไม่เห็นด้วยเปรียวมาก วันนี้เห็นวิ่งผ่านสองคราว คราวละสี่ห้าตัว ได้ยิงแต่ปีละสี่ห้าตัวเท่านั้น แต่นกเปนเวลาที่กำหนดยิงในฤดู ๗ วันครั้งหนึ่ง เขาปันเปนส่วน ๆ ตัดทางเล็ก ๆ เปนที่สำหรับคนยิงเข้าไปยืนประดาหน้า แล้วมีคนต้อนให้นกบินขึ้น ที่ซึ่งจะยิงนั้น ตัดต้นไม้ให้เปนตอเตี้ย ๆ สำหรับไม่ให้บังตา นอกนั้นมีป่าไม้พื้นป่าไม้สน ที่นาแลที่ป่าพื้นป่าไม้เหล่านี้ให้ผูก ผูกแต่เฉภาะตัดพื้นบ้าง ทำนาทำไร่บ้าง ผูกทั้งตำบลเปนที่สำหรับยิงนกบ้าง มีหนองสำหรับยิงเป็ด ในหนองนั้นปลูกบัวสายซึ่งถึงกำหนดปีขึ้นเอง เดี๋ยวนี้กำลังมีดอก ถ้าที่ซึ่งมีผู้ผูกไปเฉภาะเช่นนั้นแล้ว ถึงฤดูก็เชิญเปรสิเดนต์ไปยิงพร้อมด้วยคนอื่น ๆ เปลี่ยนทอยกันไป เปรสิเดนต์เองก็มีรับแขกทุก ๆ ๗ วัน ฤดูยิงนกเช่นนี้อยู่ในฤดูหนาว มีที่เลี้ยงกลางวันในกลางป่า แลที่ป่าเช่นนี้กั้นกำแพงทั้งสิ้น การซึ่งจะกำหนดว่าที่ใดควรทำอย่างไรนั้นแล้วแต่พื้นที่ เพราะพื้นที่เหล่านี้เปนเทือกเขา บางแห่งก็เปนกรวดเปนศิลา บางแห่งก็เปนทราย ที่เปนดินดีก็เปนไร่นา ที่ไม่ดีก็เปนป่าไม้ตั้งแต่ไม้ดี ๆ ลงไปจนไม้เลว ๆ มีสวนผลไม้ กั้นกำแพงตอนหนึ่งต่างหาก มีที่เลี้ยงวัวนม แต่ในที่เหล่านี้ไม่ได้เข้าไปดู หนทางก็เปนทางป่า ๆ ไม่ใช่อย่างเรียบร้อยอันใด ออกจะเปนทางเกวียน แต่การระวังรักษาดูช่างกวดขัน เวลารถจะไปทางไหนมีตำรวจภูธรยืนรายห่าง ๆ ทั่วไปทุกหนทุกแห่งจุกช่องล้อมวงเปนนิจ เปรสิเดนต์รู้ว่าพ่อเล่นถ่ายรูปมาตั้งแต่วานนี้ วันนี้กำชับแล้วกำชับเล่าให้เอากล้องถ่ายรูปไปด้วย ถึงที่ไหนงามชวนให้ถ่าย ถ่ายจนหมดกระจก แต่ที่จริงเจ้าพนักงานของเขาสำหรับถ่ายรูป ก็เที่ยววิ่งตามถ่ายทุกหนทุกแห่ง ตานั้นเก่งมาก เผลอไม่ได้เปนถ่ายทุกที ดูถึงไหนแกไปถึงนั้น แลถ่ายไม่ทันรู้ตัวโดยมาก จนเมื่อจวนจะกลับมา ได้รูปเมื่อวานนี้มาให้บ้างแล้ว

วันนี้คงจะได้มาก ช่างถ่ายรูปชเลยศักดิ์ก็มุงกันกลุ้มละเก้ากล้องสิบกล้อง หนักกว่าหนักทั้งวานนี้แลวันนี้ แต่รูปขุนฉายาฝรั่งเศส ถ่ายอยู่ข้างจะดีมาก ได้ให้ไปตามอีก แต่ไปเที่ยวอยู่เช่นนั้นสองชั่วโมงจึงได้แล้ว กลับมาหยุดพัก

มาได้ข้อความลงสันนิษฐานได้เปนแน่นอนอย่างหนึ่ง ว่ารงบุลเยนี้เปนตำบลที่ซึ่งมีตาน้ำ จึงได้ขุดสระไว้มาก มีที่ขังน้ำโดยยาวทั้งหมดถึง ๕ กิโลเมเตอ รงบุลเยอยู่บนเนินที่สูง ฝังท่อลงไปจนถึงเวอไซล์ น้ำพุที่เวอไซล์ใช้น้ำที่รงบุลเย ลักษณอย่างเดียวกันกับขังน้ำที่ทเลชุบศร ไขลงไปใช้ที่ลพบุรี ทำทางที่วางแปลนที่ขังน้ำในที่นี้ ขุดเปนเหลี่ยม ๆ โดยมาก ลักษณเดียวกันกับทเลชุบศร แซโตรงบุลเยนี้ก็คือปราสาททเลชุบศรนั่นเอง เปนที่ประพาสแห่งหนึ่ง ในเวลาเสด็จมาอยู่เวอไซล์ เจ้าแผ่นดินเสด็จเข้ามาอยู่เมืองปารีสแต่ในฤดูหนาว อีกสามฤดูอยู่นอกมีเวอไซล์เปนต้น แล้วเสด็จประพาสรงบุลเยแลที่อื่น ๆ นับได้ ก็อย่างเดียวกันกับพระนารายน์เสด็จอยู่ที่กรุงแต่เวลาน่าฝน นอกนั้นประทับลพบุรีแลทเลชุบศร คงจะทำอย่างเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสนี้เองเปนแน่ ไม่แต่เมืองเรา เมืองอื่น ๆ เช่นรุสเซีย ออสเตรีย ก็สร้างปีเตอฮอฟเชินบรุนโดยลักษณนี้เหมือนกัน คงจะเปนเวลานิยมกันอย่างนั้นทั่วไปทุกบ้านทุกเมือง การซึ่งพงศาวดารกล่าวถึงพระนารายน์สร้างเมืองลพบุรีก่อน แล้วถึงกล่าวถึงวิชาเยนทร์ บางทีก็จะเปนแต่ลำดับหนังสือ วิชาเยนทร์เห็นจะได้ไปทำงานอยู่ก่อน เปนคนชั้นต่ำ ๆ อยู่นาน แลคงจะมีฝรั่งคนอื่นเข้าไปเล่าเรื่องเมืองฝรั่งอยู่ก่อนแล้ว พระนารายน์เล่นสร้างลพบุรีนั้นเอาอย่างฝรั่งเปนแน่ เพราะปรากฏอยู่แล้วว่าฝรั่งที่เปนผู้มีวิชาได้เข้าไปอยู่เมืองไทย ได้ลงมือทำงานมาเสียแต่แผ่นดิน

เสด็จประพาศป่ารอบวังรองบุเย

พระเจ้าทรงธรรมหรือปราสาททอง ซึ่งในพงศาวดารก็มีปรากฏว่าให้ฝรั่งส่องกล้องตัดทาง พวกส่องกล้องเหล่านั้นเองเปนผู้คิดอ่านก่อนวิชาเยนทร์ แล้ววิชาเยนทร์เปนแต่เพิ่มเติมให้วิตถารขึ้นภายหลัง มีหลักที่จะอ้างอีกอย่างหนึ่ง เรื่องไขน้ำธารโศกธารทองแดงให้มาลงธารเกษมแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ก็เปนฝีมือฝรั่ง ความรุ่งเรืองบารมีแผ่ซ่านของเมืองฝรั่งเศส อยู่ในระหว่างนั้น ถึงพงศาวดารเราก็กล่าวว่าฝรั่งเข้าไปค้าขายมากในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐ แต่ข้างเรื่องราวของฝรั่งเขาเริ่มตั้งแต่แผ่นดินพระไชยราชา คงจะเปนความจริง เพราะความยุคเข็ญในบ้านเมืองเวลานั้น เกิดขึ้นในชั่วเดียวก็สงบมา ต่อแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ เมื่อบ้านเมืองเกิดยุคเข็ญครั้งศึกมอญ ก็จะเปนแต่แตกไปบ้าง แต่ไม่ถึงล่มจม จึงมาคุมกันเข้าได้อีกในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ได้มาลงมือทำการฝรั่งส่องกล้องปรากฏ แต่ผู้ซึ่งให้แบบอย่างที่ลพบุรีได้คิดลดสเกลให้เล็กลงหมด พอสมควรแก่กำลังที่จะทำสำเร็จได้ ทั้งยืนแบบอย่างข้างไทยไว้ ในสิ่งซึ่งควรจะเข้ากันได้ ดูก็เปนการประหลาดอยู่ที่สถานที่เหล่านี้ แล้วสำเร็จก่อนโกษาปานมาทั้งนั้น เมื่อเห็นรูปหลุยส์ที่ ๑๔ ขี่ม้าที่นำเวอไซล์ให้นึกถึงทรงม้าขาวชมสวน[๕] เรื่องม้าขาวนึกขึ้น รูปหลุยส์ที่ ๑๔ จะเขียนก็ดี ทอดาเปสตรีก็ดี ทำขี่ม้าขาวทั้งนั้น แต่อ้ายเรื่องเพ็ชรมรกฏทับทิมอะไรนั้น เห็นใครจะไปกุเติมลง ผันมาจากศรีธนญไชยไปเมืองจีน เปนของแต่งเติมลงเมื่อไม่มีฝรั่งในเมืองไทยแล้ว ตาแก่ตาเฒ่าอะไรเล่ากันต่อ ๆ มา นึกว่าไม่มีใครจะจับผิดก็แถมลงไป ถึงเรื่องโกษาปานกราบทูลว่าเหมือนเมืองไทยต่าง ๆ ก็คงจะเห็นเหมือนอย่างเช่นที่พ่อกล่าวเดี๋ยวนี้ แต่มาเกิดคลั่ง

---

๕ เรื่องม้าขาวชมสวนนี้ ทรงหมายความเรื่องโกษา ปาน เปนทูตไปเมืองฝรั่งเศส ตามที่แต่งไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร

เรื่องทูตพูดกันขึ้น เห็นจะมาจากเรื่องราชาธิราช ลักษณทูตลังกา จดหมายระยะทางของโกษาปาน เห็นจะเปนเนื้อเปนหนังมากไม่อาจปด เพราะฝรั่งยังอยู่ออกครึกไปในเวลานั้น ถ้าวิชาเยนทร์ทูลเข้าไปคำเดียวว่านายปานขี้ปดก็จะเสียคน นับประสาอะไรแต่หนังสือเก่าถึงเพียงนั้น แต่หนังสือรายงานพระณรงค์วิชิตมาปารีส ๔๐ ปีเศษเท่านั้น ยังถูกเติมเสียออกยับยี้ ทั้งที่มีผู้เคยอ่านเคยเห็นว่าไม่ใช่เช่นนี้ มีชีวิตรอยู่ ยังกล้าแก้ได้ด้วยความโง่เขลา

เวลาบ่ายโมง ๑ เปรสิเดนต์มารับไปเลี้ยงกลางวัน มีแขกเชิญเท่าเวลากลางคืน แต่เปลี่ยนเปนฝ่ายทหารโดยมาก พวกแม่ทัพนายกองแลฝ่ายพลเรือนก็เปนพวกที่เคยเข้าไปเปนทูต เช่นมองสิเออเดอฟรางค์ มองสิเออริฟโฟลต์ แลมีมองสิเออปาวีมาด้วย ออกลำบากอยู่แต่เวลานั่งโต๊ะ ข้างหนึ่งมะดัมพีลเย ข้างหนึ่งลูกสาว พูดอังกฤษไม่ได้ทั้งสองคน ต่อไปก็เยเนอราลผู้บังคับการทหาร อีกข้างหนึ่งก็ปาวี พูดอังกฤษไม่ได้ พูดไทยก็รองแรง ลืมเสียมาก แต่ครั้นเมื่อเลี้ยงเสร็จแล้ว มองสิเออเดอฟรางค์เปนล่ามดูค่อยคล่องออกคล่องใจขึ้น จนจวนเวลาที่จะกลับจึงได้มาหยุดพักหน่อยหนึ่ง แล้วเปรสิเดนต์มารับขึ้นรถไปส่งที่สเตชั่นเหมือนอย่างเมื่อแรกไปถึง ขากลับรถไฟเร็วกว่าเมื่อไปมาก เพราะเหตุที่มีแต่ต่ำลงมาทุกที มองสิเออโมลาต์ ซีฟเดอโปรโตคลแลผู้อื่น มาส่งที่สเตชั่น กลับมาถึงสิเตชั่นเวลาบ่าย ๔ โมง วันนี้ได้นัดให้มองสิเออเดอฟรางค์ มะดัมเดอฟรางค์แลลูกสาวมากินน้ำชา ลูกสาวคนนี้ได้เข้าไปบางกอกแต่อายุ ๕ ขวบ พ่อเคยรักใคร่ เล่นด้วยเสมอ เขาจึงอยากจะมาหา รูปร่างแปลกไปมาก จำไม่ได้

อายุถึง ๑๗ ปีแล้ว เมื่อแรกหน้าตาคล้าย ๆ แม่ เดี๋ยวนี้เหมือนพ่อทีเดียว นับว่าเปนผู้หญิงสวยได้คนหนึ่ง

วันนี้ได้รับหนังสือเมล์อีกเที่ยวหนึ่ง รู้สึกรำคาญเต็มทีที่ไม่ได้ตอบ แต่พรุ่งนี้จะไปซอมเบิคจะได้ลงมือตอบหนังสือ เพราะเหตุที่รายวันคงไม่มีอะไรก็มากน้อย แลไม่มีการรับรองอันใด จะไปหยุดรักษาตัว จึงขอผัดไปอีกวันหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๕

คืนที่ ๑๔๕

วิลลาเฟอร์สเตนรูห์ เมืองฮอมเบิค

วันพฤหัสบดีที่ ๒๒ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ไม่เปนอันที่จะทำอะไรได้ เร่งการอะไรที่คั่งค้างเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่มันหลายอย่างเข้ามันก็เลยมาก แล้วต้องมานั่งให้ช่างปั้นรูป จนกระทั่งเวลาบ่าย ๕ โมงจึงได้ออกจากเรือน ไปดูรูปม้าที่ช่างปั้นจะทำรูป ทางอยู่ข้างจะไกล ไปด้วยรถโมเตอร์คาร์ ทางแขวง มองต์ปาร์นัสส์ ซึ่งเปนที่ดอนคนจนอยู่ ที่ซึ่งช่างปั้นอยู่นั้นเขาเรียกว่าถนนช่าง มีช่างเขียนช่างปั้นอยู่แถบนั้นโดยมากเปนที่เงียบ โรงที่ปั้นนั้นลึกเข้าไปจากถนนใหญ่อีกชั้นหนึ่ง เขาปั้นม้างาม แต่รูปข้างบนนั้นใช้ไม่ได้ ผอมด้วยเอารูปกิงออฟสเปนมาเปนตัวอย่าง ในเรื่องปั้นรูปยังไม่เปนการเลย ทั้งรูปที่สำหรับจะขี่ม้า แลรูปที่สำหรับจะหล่อเล็ก ๆ เรื่องปั้นรูปนี้จะทำตามรูปถ่ายไม่ได้เปนอันขาด เพราะเงารูปมันนูนขึ้นมาไม่พอ รูปเล็กที่ทำไว้แบนไปหมด รูปใหญ่แก้มตอบแลเหี่ยวเปนกลีบ ๆ ปากตุ่ย ๆ แต่ช่างปั้นมันดีเสียจริง ๆ พอพ่อลงไปนั่ง ฉวยดินปั้นก็แตะหัวก่อน แก้หัวเสร็จแล้วจึงมาแก้หน้า ถมแก้มที่ลึกให้ตื้น ปะขมับที่ทำรัดไว้ให้นูนขึ้น ลดกลีบหน้าแก้คิ้ว ที่ประดักประเดิดมากอยู่ที่ปาก เมื่อแรกพ่อออกจะฉุน ๆ ว่าต้องไปนั่ง แต่พอเห็นมันแตะเข้าสองสามแตะ รู้ทีเดียวว่ามันดี เลยหายฉุนนั่งดูเสียเพลิน เขาขอชั่วโมงเดียว พ่อนั่งให้กว่า ๒ ชั่วโมง แต่ถึงกระนั้นก็ยังเอาดีไม่ได้เวลาไม่พอ ต้องมาทำที่ฮอมเบิคต่อไปอีก แต่รูปม้านั้นทีเดียวได้ เพราะมีตัวอย่างรูปปั้น พ่อออกจะชมเสียแล้ว ว่าฝรั่งเศสไวกว่าอิตาเลียนมาก ฝีมือที่ทำมันเล่นข้างเหมือนมากกว่า

อิตาเลียน อิตาเลียนเล่นข้างขาดัดจริต ชั่วแต่ตรงไปที่ช่างปั้นแล้วก็กลับเท่านั้น จะบอกว่ามาทางไหนให้ชัดเจนยากเต็มที เพราะถนนในเมืองปารีสนั้นเหลือคเนเหลือคแนนที่จะนับได้ เขาปั้นเปนถนนหนึ่งอยู่เปนพวก ๆ เช่นถนนออบเซอเวตอรี คือที่สำหรับดูเดือนดูดาวก็ถนนหนึ่ง เปนอาเวนิวใหญ่ ถนนสตูเดนต์พวกนักเรียนก็ถนนหนึ่ง มีที่ฝึกหัดเต้นรำและอะไรต่าง ๆ เปนต้น กลับมาสเตชั่น รออยู่จนเวลา ๒ ทุ่มจึงได้ไปที่สเตชั่น มองสิเออโมลาต์แลนายทหารที่มาอยู่ด้วยกับมองสิเออเดอฟรางค์ไปส่ง รถที่มาวันนี้เปนรถนอน แต่ที่นอนมันแคบ อาลเบอสเขาจัดใหม่ สบายพอใช้ คราวนี้นับว่าเปนมามากกว่าทุกคราว คือลูกเอียดเล็ก, แดง, ติ๋ว, กรมประจักษ์กับลูกชายทองรอด[๑] มาสมทบด้วย

คืนที่ ๑๕๐

วิลลาเฟอร์สเตนรูห์ เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๒๓ สิงหาคม

นอนหลับได้ แต่จวนสว่างแสงสว่างส่องตื่นแต่เช้า กินเข้าในรถไฟ เวลามันเปลี่ยนกันทุกคราว ที่เข้าแดนฝรั่งเศสฤๅแดนเยอรมัน พอเข้าแดนไหนแล้วหมุนนาฬิกาเสียชั่วโมงหนึ่ง ที่ผิดกันถึงชั่วโมงเช่นนี้ไม่ใช่ความจริง เปนเวลาที่ต่างคนต่างกำหนดจะใช้คนละสิทธิเท่านั้น เมื่อมาอยู่ที่นี่ก็ต้องใช้สิทธิเยอรมัน จึงมาถึงเวลาสามโมงเศษ มีแบรอนมัลต์ซานคนหนึ่ง ซึ่งเปนผู้รักษาที่ชายน้ำ เขาว่าเปนคนโปรดของเอมเปอเรอกับเบอร์โกมาสเตอร์ รับที่สเตชั่น มีคนที่หลังสเตชั่นมาก เสียงเกรียวกราว ตามทางที่ขึ้นมาเห็นมีคนอังกฤษมาก ที่ซึ่งพ่อมาอยู่นี้เปนวิลลาหลังหนึ่งในหมู่แครนด์โฮเต็ล เรียกว่าวิลลาเฟอร์สเตนรูห์ Fürstenruhe ภาษาไทยเขียนไม่ถูกเพราะสระไม่พอแปลว่าเปนที่พักของเจ้า อยู่ถนนข้างหนึ่งต่างหากหลังแครนด์

---

๑ หม่อมเจ้าชายทองทีฆายุ หม่อมเจ้าชายใหญ่ในกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

โฮเตล แครนด์โฮเตลอยู่ถนนหนึ่งต่างหาก ถนนน่าเรือนนี้เงียบไม่ใคร่จะมีรถเดิน ทางน่าโฮเตลเปนถนนค้าขายมีร้าน รถเดินมาก หลังโฮเตลแลวิลลาเปนสวนเดินตลอดถึงกัน วิลลานี้ว่าเปนที่เอมเปอเรอเฟรเดอริกเคยประทับ ห้องนั่งแลห้องนอน บานประตูมีรูปมงกุฎติด แล้วมีหนังสือฉลากบอกว่าห้อง ไกซา เฟรเดอริช ชั้นล่างตรงกัน ว่าห้องไกซรีน เฟรเดอริช ที่วิลลานี้ตกแต่งอย่างใหม่ เครื่องเฟอนิเชอร์หมดจด ห้องน้ำออกจะมีแปลก ๆ เปนห้องเล็ก ๆ แต่สบายดีกว่าที่บาเดนบาเดน จะมีขัดข้องก็แต่เรื่องเฉลิมพระชนม์พรรษาซึ่งคิดจะทำที่นี่ ห้องพิธีคงต้องอยู่ที่ห้องนั่งจะต้องจุดเทียนมากออกร้อน ๆ เพราะมันแคบ กว่าจะถึงเวลานั้นจะหนาวขึ้นอีก เห็นจะไม่เปนไร การเลี้ยงคิดจะไปเลี้ยงที่โฮเตล ซึ่งเดินไปมาได้ง่าย

พอมาถึงได้ครู่หนึ่ง คิดจะไปดูต่วงที่ว่าจะมีที่เที่ยวอย่างไรบ้าง จึงขึ้นรถให้คนขับรถพาไป ตามแต่เขาจะไป พาเข้าป่าก่อน เห็นที่อาบน้ำ ไม่โตเหมือนอย่างที่บาเดนบาเดน แต่ป่างามดี ต่อไปออกทุ่งนาแล้วไปตามทางผ่านทุ่ง ซึ่งมีต้นไม้สองข้างงาม ที่สุดนั้นเข้าป่าสนเปนถนนตรงดิ่วไปดูงามดี อีกหน่อยหนึ่งถึงคอกที่เลี้ยงกวาง ได้เข้าไปดู กวางที่นี่เชื่องอย่างยิ่ง คนที่เลี้ยงมีลูกผู้หญิงคนหนึ่ง ดูกวางมันรู้จักดี เสียงตาคนเลี้ยงก็จำได้ เรียกกันได้กระดิกหางรับเหมือนหมา เราเปนคนจรเข้าไปก็ไม่ได้ตื่นได้แปลกอะไรเลย เข้ามาดอมดามมือหมายว่าจะให้ของกิน เรื่องกวางนี้ได้นึกจะพูดหลายหนแล้ว ว่าข้อที่หารเรื่องสุวรรณสาม ว่าเอาหม้อน้ำตั้งบนหลังกวาง พูดมากเกินไปนั้น พ่อจะรับยืนยันว่าได้จริง ๆ ยิ่งมาเห็นวันนี้ยิ่งเห็นหนักขึ้นจนนึกขึ้นมาได้ นางผู้หญิงนั้นเดินกวางตามเปนพรวน เกาะหลังเกาะไหล่กันมา ได้สบายก็ด้วยเชื่อว่าผู้หญิงนั้นไม่ทำอันตรายอย่างหนึ่ง ให้ของกินเสมออย่างหนึ่ง ของกินนั้นก็หญ้ากับมัน ขนมปังเปนอดิเรกลาภเมื่อคนไปดู พระสุวรรณสามอยู่ป่า มีหญ้ามีมันให้กินถมไป เพราะอาหารพระสุวรรณสามเองก็เช่นนั้นอยู่แล้ว เปนคนใจดี

ปรากฏชัดเจนตามเรื่องเหตุในเนื้อจะไม่ติด ลองให้กรมสมมตออกไปอยู่บ้านนอกก็คงติด แต่ดูพรรณมันจะเปนกันอย่างไร บางตัวก็เกลี้ยง ๆ สีแดง ๆ บางตัวก็มีดาว บางตัวก็สีขาว ตาคนเลี้ยงแกว่าเมื่อก่อนมันเหมือนกันทั้งนั้น มันมากลายลงเมื่อเราเลี้ยงไว้ในปาก์ ด้วยพื้นที่ผิดกันก็ย้ำ พ่อไม่เชื่อด้วยแดงล้วนก็เคยเห็น จุดขาวล้วนก็เคยเห็น ขาวล้วนที่เวลเบกแอบเบมาก ขาวทั้งนั้นไม่มีจุดปน เขากั้นลวดเปนคอกไว้พวกละคอกรักษาพรรณไว้ได้ นี่กลัวจะคละกันมาเสียแต่แรก ตาคนเลี้ยงแกจะไม่รู้ กวางเหล่านี้เปนกวางของหลวง มีประมาณสัก ๖๐ เศษเท่านั้น ตานี่แกเลี้ยงงูไว้ในตู้กระจกด้วย กลับมาทางซอกแซกในป่า แต่ไม่ใช่ป่าสน รถที่นี่ใช้เบรกจัดเต็มที่ ลงเขาจนเราเกือบจะไม่รู้ว่าลงเขาก็ใช้เบรก รู้ว่าเปนเขาเพราะลงเบรก ที่จริงในที่ใกล้ ๆ ไม่มีเขา เห็นแต่เปนเขาเทือกยาวลึกเข้าไปทางในป่า เรียกว่าเขาเทานุส มีเวลาที่จะได้ไปเที่ยวต่อไปข้างน่า พักไว้ที คราวนี้มาในทุ่งผ่านน่าวิลลาที่เราอยู่ห่าง ๆ มีถ้ำน่าอยู่ในระหว่างนั้นเห็นจะเล็กเต็มทีจนแลไม่เห็น ด้วยสายน้ำกัดลึกลงไปมาเลี้ยวข้ามสพาน มาถึงเมือง เมืองใหม่มีถนนรีถนนขวางสักสี่ห้าสาย มีร้านขายของข้าง แต่โฮเตลแลเปนพื้นทั่วทุกถนน เมืองเก่าอยู่ข้างในเข้าไป ทางต่อป่าสนเปนบ้านซับซ้อนกันสองหมู่ หมู่นอกมีวัดสองวัด แลวังวังนี้เปนวังของเอมเปอเรอเฟรเดอริกสร้าง ภายหลังเอมเปรสเฟรเดอริกอยู่ จนสิ้นพระชนม์ในที่นี้ การที่พ่อดูวันนี้เปนประเมินทั้งนั้นยังจะผิดได้มาก เพราะฉนั้นงดไว้เสียอย่าเพ่อเล่าเลยเห็นจะดี รวมใจความว่าเล็กกว่าเมืองบาเดนบาเดนมาก เมืองบาเดนบาเดนเปนชั้นเก่า รู้จักกันมาแต่ครั้งโรมันตั้งพันปี เมืองนี้พึ่งจะมารู้สึกกันขึ้นเรื่องน้ำเรื่องท่าเหล่านี้เมื่อ ๕๐ ปีเท่านั้น เวลานั้นเปนเมืองเจ้า เจ้าครองเมืองไปได้เจ้าอังกฤษมาเปนเมีย เจ้าอังกฤษผู้หญิงคนนั้นเปนคนคิดเริ่มสร้างอะไร ๆ ให้เปนที่อาบน้ำขึ้น คนที่คิดสร้างที่อาบน้ำในเมืองฝรั่งนี้ มีอภินิหารคล้ายกันกับ

พระครูส่าน, ท่านเจ้ามา.[๒] สร้างพระยาทวัดยางว้า วัดสามปลื้ม ถ้าใครสร้างให้คนไปติดได้ก็เก่ง บารมีถึงได้มอนิวเมนต์ เจ้าหญิงคนนี้ยังไม่เคยรับมอนิวเมนต์ เห็นจะเปนด้วยเวลายังมีพระชนม์อยู่นี้คนขึ้นพระยาทยังไม่ติดดี เอมเปอเรอแลเอมเปรสเฟรเดอริกก็เกี่ยวด้วยอังกฤษ จึ่งมาโปรดปรานที่นี่ ทรงปฏิสังขรณ์มาชั้นหนึ่ง ยกขึ้นเปนพระอารามหลวง แต่มาเฟื่องฟูหนักก็เพราะเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๒ แลกิงเอดเวอดเอมเปอเรอเปนเจ้าของพระอาราม กิงเอดเวอดเปนหัวน่ามรวคนายกเสด็จไปมาตั้งที่นี้ ก็ชักโยงสัปรุษอังกฤษมาติดที่นี่มากขึ้น เพราะฉนั้นในที่นี้จึงมีคนอังกฤษแลเยอรมันมาเที่ยวมากกว่าชาติอื่น องค์ของที่อาบน้ำ ก็ต้องมีป่าอันหนึ่งมีที่อาบน้ำอยู่ในนั้น สำหรับใครจะไปอาบแลกินได้ มีคัวรเฮาส์สำหรับที่ประชุมนั่งเล่นแลกินเข้า มีร้านขายของสิ่งละอันพรรณละน้อย แต่ที่เปนสำคัญต้องมีบรรเทิงทัศนาคาร สำหรับไปหาของเก่า ๆ เล่น ต้องมีโฮเตลดี ๆ มีวิลลาเล็ก ๆ งาม ๆ ให้สบาย ถนนต้องเรียบร้อยสอาด แต่งเมืองทั่วไปให้เหมือนอย่างกับเปนสวนเพราะเหตุว่าเมืองเช่นนี้ย่อมจะไม่ใหญ่โตเหลือเกิน รถม้าก็ใช้น้อย คนที่มาอยู่จะไปเที่ยวเตร่ก็เดินโดยมาก เพราะหนทางสอาดสบายต้นไม้ร่มรื่นเหมือนเดินในสวนที่คัวรเฮาส์ ๗ วันต้องจุดไฟวันหนึ่ง ไฟนั้นก็จุดลักษณเดียวกัน คือดอกห่วงขึ้นไปตามต้นไม้ใหญ่ จุดเกียงสีเขียวสีแดงเปนเกลียวตั้งถ้วยมีเทียนแพร้ในนั้น รายไปตามพื้นเปนลวดลายฤๅเปนรูปอะไร ๆ ตามแต่เหตุผลจะให้ทำ เช่นกับมีผู้มีบันดาศักดิ์มาอยู่ในที่นั้น ก็ทำเปนตัวหนังสือชื่อฤๅตราอาร์มตามแต่จะทำได้ ต้องมีดอกไม้เพลิงดอกไม้นั้นก็จุดกร่อย ๆ ทีละต้น มีแตรทุกวัน มีอาหารดี ๆ ที่คนไปกินได้ ต่อนั้นไปต้องเลือกภูมิประเทศซึ่งมีที่เที่ยวขับรถไปเช้าช้ำ ฤๅไปดูอะไรประหลาด ๆ ในเมืองนั้นเองได้พวกอย่างเช่นถ้ำประทุน ถ้ำชาละวัน ถ้ำมหาสนุก ไม่ต้องถึงไปค้างค่ำค้างคืน

---

๒ คือหม่อราชวงศ์ พระครูวิเศษศีลคุณส่าน วัดอมรินทร กับพระพุฒาจารย์ มาวัดจักรวรรดิ

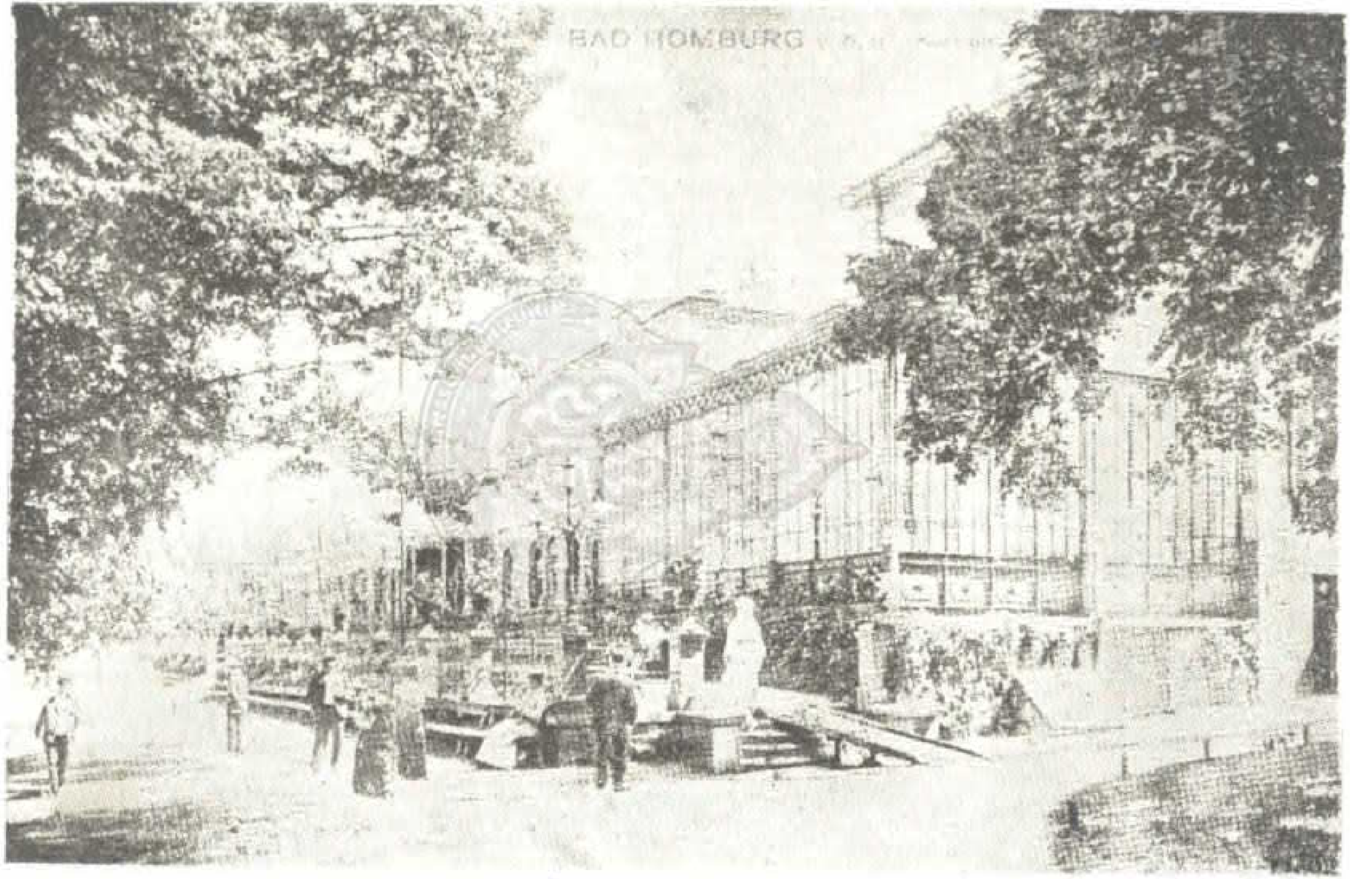

คัวรเฮาส์ที่ประชุมชน ณ เมืองฮอมเบิค

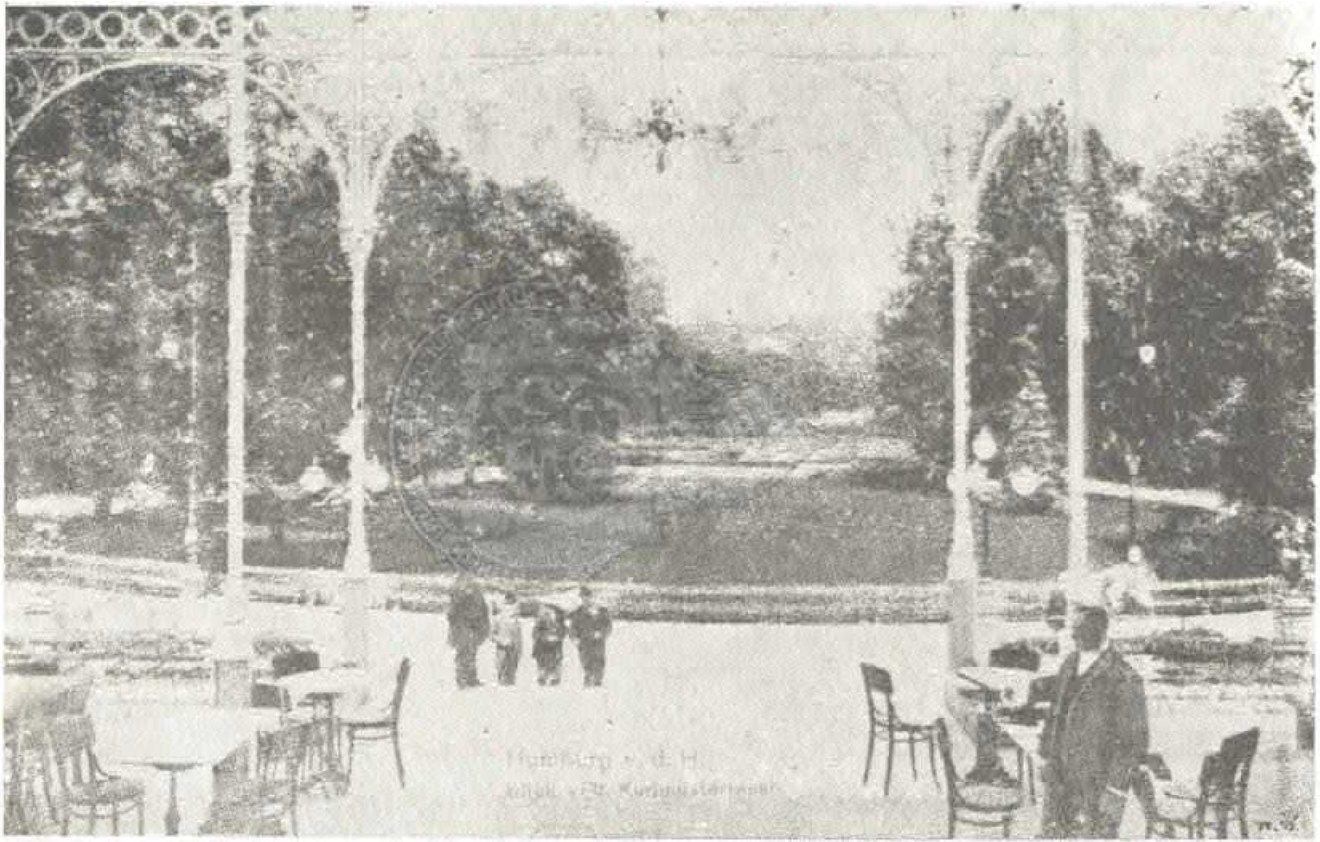

สวนหน้าคัวรเฮาส์ที่เมืองฮอมเบิค

ไปเช้าฤๅเย็นได้ สำหรับเยือในเมืองจะได้ออกห่างออกไป ยังมีที่ต้องไปรอบนอกได้อีกชั้นหนึ่ง ด้วยรถโมเตอร์คาร์ฤๅรถไฟ จะไปค้างคืนก็ได้ ไม่ค้างคืนไปวันยังค่ำกลับมาก็ได้ ลักษณสระบุรีกับพระฉาย ถ้าตำบลใดประกอบด้วยองคคุณดังกล่าวมานี้แล้ว ก็อาจจะเปนที่อาบน้ำได้ แต่ใช่ว่าจำเปนจะต้องอาบ มาเที่ยวเล่นเฉย ๆ ไม่ต้องอาบนั้นโดยมากกว่าอาบ เปนที่หนุ่มสาวประชุมกันจอแจนั้น ก็เหมือนกันกับพระบาททั้งปวง จึงกล่าวว่าที่อาบน้ำเหมือนพระบาทด้วยประการฉนี้

นั่งจัดรูปจนบ่ายหาวนอน เพราะเมื่อคืนนอนน้อยจึงไปนอน พักเวลาค่ำกินเข้าแล้ว บารอนฟอนมัลต์ซาน ซึ่งเปนผู้จัดการมาบอกว่าจะมีดอกไม้เพลิงให้ จะไปก็ได้ไม่ไปก็ได้ ตกลงเปนไป ขึ้นที่คัวรเฮาส์ด้านข้างถนน ในนั้นไม่มีคน คนไปนั่งกินเข้าอยู่ที่เฉลียง มีปรินซไอเตล เฟรเดอริช ลูกที่ ๒ ของเอมเปอเรอ แลแกรนด์ดุ๊กอาเลกซิสมานั่งกินเข้าอยู่ในหมู่คนนั้นด้วย แต่ไม่เห็นกัน เจ้าที่มาอยู่นี่อีกสองคน ปรินซชาลส์ออฟเฮสแลเมียอยู่ที่โครนเบิคไกลออกไป เห็นจะเปนที่ของเขาเอง ปรินซออฟโอลเดนเบิคอยู่ที่นี่คนหนึ่ง การแต่งไฟในสวนก็เปนอย่างเช่นที่ว่าแล้ว แต่มีรูปช้างจุดด้วยตเกียงอยู่ในกลางสนาม แล้วจุดดอกไม้เพลิงก็จุดทีละต้นอย่างเดียวกันตามเคย แต่มีอาร์มเมืองไทยอย่างที่มีในสมุดสแตมป์โบราณ เป่าแตรสรรเสริญบารมี ต่อไปก็มีดอกมะลาดเปลี่ยนสี ฉายไฟฟ้าน้ำพุงามดี เสร็จเท่านั้นสิ้นเรื่องแล้วก็กลับ

เมื่อเวลาเที่ยงวันนี้ หมอชื่อฟอนนอรเดน เปนน้องโปรเฟสเซอฟอนนอรเดนที่ออสเตรีย ซึ่งท่านโปรเฟสเซอทั้งหลายจะมอบให้เปนผู้ดูแลรักษาพ่อนั้นมาเยี่ยม แต่ยังไม่ได้ตรวจอาการ จะคอยโปรเฟสเซอเกรล ซึ่งจะมาตรวจพรุ่งนี้เสียก่อน วันนี้เปนปล่อยให้หยุดหายเหนื่อยเพราะแกรู้ว่าเดินทางรถไฟเหน็ดเหนื่อยเต็มที ข้อที่จะหยุดนั้น ได้บอกล่วงน่าไม่ใช่ไทยถึงต้องอุดห้อง จะไปเที่ยวเดินแลขี่รถก็ได้

เว้นแต่อย่าให้ไปไกล อย่าให้เหนื่อย อย่าให้รับแขกมาก เช่นกับมีการเลี้ยงดูเปนต้น การหยุดนั้นเพียงเท่านั้นเอง ไม่หนักหนาอันใด พ่อได้ตั้งต้นลองเก็บโปสต์การ์ดที่ฮอมเบิคนี้แต่เมืองเดียว ว่าจะได้มากน้อยเท่าใด ซึ่งกล้าเก็บนี้เพราะเห็นว่าเล็ก ที่เมืองอื่น ๆ ซึ่งเก็บส่งมานั้น เลือกเก็บเอาตามแต่จะได้ ไม่ได้ตั้งใจหา ถ้าหากว่าจะเก็บให้หมด เมืองโต ๆ จะหลายเล่มทีเดียว รับไม่อยู่ ซึ่งมาลงมือเก็บที่นี้เพราะเห็นว่าของฝากประจำเมืองนี้น่าจะค่น ถ้าจะมีสิ่งใดก็เปนของทำมาแต่แฟรงก์เฟอตทั้งนั้น แต่สมุดโปสต์การ์ดนี้ก็ต้องให้ไปซื้อที่แฟรงก์เฟอต ของแฟรงก์เฟอตจะซ้ำ จึ่งหมายจะเอาสมุดโปสต์การ์ดนี้ใช้แทน ได้ส่งเมนูที่โต๊ะกินเข้ามาให้ดูแผ่นเดียวเปนตัวอย่าง ตีพิมพ์เช่นนี้ทุกเวลา แต่บางทีจะไม่ได้สังเกต ขอให้สังเกตที่แผนที่โลกย์แต้มสีแดงไว้ที่เมืองไทยแลเยอรมนีด้วย ขอจบเสียเท่านั้นที น่ากลัวต่อไปจะค่น เพราะจะอยู่ที่นี่ถึงสวีกกว่า

คืนที่ ๑๕๑

วันเสาร์ที่ ๒๔ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้เปนหวัด เพราะเหตุด้วยผ้าห่มไม่พอ เมื่อเวลามาในรถไฟกลางคืนคัดจมูกตื่นบ่อย ๆ แต่นอนนานก็ใช้เนื้อกันไปได้ กินเช้าแล้วโปรเฟสเซอเกรตกับหมอฟอนนอรเดนมาตรวจอาการ ตรวจแต่หัวใจพยายามจะตรวจเรื่องว่าเมื่อยอย่างไร เห็นไม่เปนแก่นสาร เหลือที่จะเล่าให้เข้าใจ จึ่งของด ให้กินยา แล้วให้นอนเหยียด ๆ สามชั่วโมง แต่ยังไม่ได้นอน ถึงเวลากินเข้ากลางวัน จะกินเสียก่อน

เวลาบ่ายโมงหนึ่ง ปรินซ ไอเตล ฟริตริช ลูกที่ ๒ ของเอมเปอเรอมาเยี่ยม แล้วกินเข้ากลางวัน เวลาบ่าย ๓ โมงไปเยี่ยมตอบที่วัง ตาหมอเกณฑ์ให้

ไปรถบีก เหตุด้วยเปนหวัด ที่แท้กอยากจะห้ามไม่ให้ออกจากเรือน เว้นแต่เพราะเหตุที่เปนการจำเปนจะต้องไปเยี่ยมตอบจึงได้ขึ้น ไปพบเจ้าหญิงเมีย เปนพวกตระกูลไอสเคนเบิค เจ้าทั้งสองคนผู้มีอัธยาไศรยดี มาอยู่ที่นี่ครบสวีกแล้วจะกลับในมะรืนนี้ ได้ความว่าที่วังนี้เปนคาเซอลเก่า เอมเปอเรอเฟอเดอริกมาซ่อมแซมแลแก้ไข ดูท่าทางทำเปนอย่างเก่า แต่เกลี้ยง ๆ ไม่สู้จะตกแต่งอะไร กลับมานอนบนที่นอน แต่ทำงานไปพลาง ฟังหนังสือที่ค้าง ๆ แลบอกให้เขียนหนังสือ จนย่ำค่ำครึ่งจึงเต็มเวลา พอได้อาบน้ำแลกินเข้า เวลากินเข้าแล้วหมอมาตรวจอิก เกณฑ์ให้กินยาครั้งที่สองในวันนี้ แลให้นอนเหยียดเช่นนั้นอิก ก็ตกลงเปนนอนเหยียดเช่นนั้นอิกอยู่จนเดี๋ยวนี้ ข้อห้ามปรามดูออกจะสั้น ๆ เข้ามา พรุ่งนี้ตกลงเปนให้ออกนอกบ้านได้ในเวลาบ่าย แต่เรื่องอาบน้ำเปนอันรอไป หยุดกินยานี้แล้วจึงจะได้อาบ ผลแห่งการที่กินยาไม่สู้รู้สึกว่ากระไร เพราะเปนครั้งแรก รู้สึกได้นิด ๆ ว่าที่เลือดจะแล่นแรงขึ้น เต้นตุบตับตามขา แต่นอกนั้นไม่รู้สึกอะไรแปลกประหลาด ในระหว่างต้องถูกเกณฑ์ให้นอนเช่นนี้ เห็นจะทำงานไม่ใคร่เปลื้อง แต่ที่จริงไม่ใช่เดือดร้อนอะไรเลย ที่ทำไม่เปลื้องเพราะเหตุที่ต้องห่มผ้านอนทั้งแต่งตัวก็ไม่สบาย เมื่อเปลื้องเครื่องแต่งตัวก็ต้องห่มผ้า มันตูมตามพะรุงพะรัง อากาศเปลี่ยนมาแต่วานนี้ ในปารีสร้อน มาถึงนี่ปรอทเปลี่ยนเปน ๑๔ ดีกรีเซนติเกรด อยู่ใน ๕๘ ฟาเรนไฮต์ ในเรือนนี้ออกเล็กเตาไฟไม่มี ต้องจุดตะเกียงไฟฟ้าซึ่งใช้แทนเตาผิงไฟ รูปเปนขันโตในนั้นเปนดวงไฟฟ้ามีสาย ติดปลั๊กตามฝาผนัง เหมือนตะเกียงตั้งธรรมดาเปนอย่างใหม่ เหมือนอย่างที่ใช้ในเรืออัลเบียน เมื่อต้องจุดอยู่เช่นนี้ รายวันในตอนนี้คงสั้น ๆ

คืนที่ ๑๕๒

วันอาทิตย์ที่ ๒๕ สิงหาคม

รายวันระยะนี้ลูกคงเบื่อ เพราะมันไม่สนุก แต่ที่แท้เรื่องที่จะกล่าวถึงมีอยู่ แต่พ่อติดหนังสือค้างอยู่ถึง ๘ เมล์ รู้สึกน่าเกลียดในใจเต็มที เพราะไม่เคยทำอะไรค้าง แลเห็นหนังสือค้างเข้าให้หนักไม่สบาย รู้สึกเหมือนกับเปนโรคอะไรอย่างหนึ่ง คิดจะเปลื้องเสียให้หมด แล้วจึงเล่าอะไรให้ฟัง เวลายังมีถมไป

วันนี้เช้ากินเข้าแล้ว ท่านโปรเฟสเซอแลหมอมาประชุมกันอีก ตรวจว่าชีพจรดีขึ้นมาก ตัดสินว่าให้กินยาในเวลานั้นครั้งหนึ่งแล้วให้นอน ไม่ถึงสามชั่วโมงก็ได้ เวลาบ่ายให้ออกเที่ยวได้ใกล้ ๆ เวลากินลูกไม้แทนน้ำชาเย็นแล้ว ให้กินอีกครั้งหนึ่งแล้วให้นอนเหมือนกัน ค่ำจึงจะตัดสินต่อไปอีก ครั้นเวลาค่ำพร้อมกันมาตรวจอีก เห็นว่าควรจะกินได้อีกครั้งหนึ่ง เพราะดีขึ้น จึงให้กินเวลากินเข้าแล้ว แต่พ่อขอผัดเขียนหนังสือ แกตกลงยอมให้เขียนหนังสือจน ๙ ทุ่มแล้วจึงให้เอนเลยนอน การวางยานี้ เมื่อแรกไม่คิดเห็นเลยว่าจะเปนการใหญ่ถึงเพียงนี้ มิน่าแกเอะอะกันมากเหลือเกิน ข้อต้นยานี้ใช่วิไสยที่จะผสมตั้งไว้หลายวัน ที่จะเอาเข้าไปใช้ในเมืองไทยไม่ได้กลายเสียแล้ว แต่ที่ผสมมาให้ไว้ใช้ได้สองวัน พรุ่งนี้ต้องผสมใหม่ หมอซึ่งเปนแต่สถานประมาณไม่กล้าใช้ ต้องให้ท่านผู้รู้ หมอผู้ใหญ่เปนโปรเฟสเซอเปนผู้จัดการวางยาขนานนี้ การที่จะวางยานั้น ต้องตรวจหัวใจทุกครั้งควรวางจึงวาง ยานั้นอาจจะผ่อนอ่อนผ่อนแรงได้ ที่วางพ่อนี้เปนอย่างอ่อนแลยังกำหนดไม่ได้ว่าจะวางสักกี่ครั้ง ต้องรีดเลือดแลตรวจหัวใจดูทุกเวลาเช้า แต่วันนี้ดูแกมีอกมีใจว่าเห็นจะถูกต้องแล้ว เปนการกี่กันในพวกหมอผู้ใหญ่ ถ้าใครวางยานี้ถูกต้องออกจะเก่ง ๆ ท่านโปรเฟสเซอทั้ง ๔ คนสวดญัตติมอบหมายให้โปรเฟสเซอเกรสเปนผู้วาง นอกจากนี้ หมอฟอนนอร์เดนแก้ทางผูกลัดด้วยไฟฟ้า มีหีบเครื่องมือ มีโมเตอร์สำหรับมือมาใช้รีดที่ท้อง

ในเวลาหว่างกินเข้าเช้าแลกินเข้ากลางวัน พึ่งลงมือวันนี้ ในการอาบน้ำต้องงดไว้กว่าจะหยุดกินยานี้จึงจะได้ลงมืออาบ

ในการที่พ่อจะมารักษาตัวเมืองฮอมเบิคนี้ เอมเปอเรอทรงเปนพระธุระแข็งแรงมาก เสด็จมาเองในเวลาพ่ออยู่ปารีส สั่งเสียการงานไว้ให้เมืองนี้รับรองแลเปิดให้ไปไหนไปได้ เหมือนอย่างรับเสด็จเอมเปอเรอ เพราะฉนั้นบารอนที่เปนผู้จัดการอาบน้ำจึงได้เอื้อเฟื้อมาก บรรดาคือรัฐบาล ตั้งแต่ราทเฮาส์เปนต้น จนกระทั่งถึงร้านราษฎร ห้อยธงช้างทุกหนทุกแห่ง มีคนคอยดูแลให้ร้องเสมอทุกเวลาที่ออกจากเรือน แต่พ่อก็ไม่ค่อยจะได้ไปข้างไหนในเวลานี้ เพราะเปนเวลากำลังกินยา เวลาบ่ายได้ออกไปถ่ายรูปที่ร้าน แต่ช่างถ่ายรูปเปนคนแฟรงก์เฟอต ถ่ายรูปเจ้านายในราชตระกูล ตั้งแต่เอมเปอเรอเปนต้นงาม ๆ มาก พ่อจึงได้ถ่ายบ้าง คนมาคอยดูเสียตั้งแต่สองโมงเช้าจนกระทั่งบ่าย แต่คนดูที่นี่เรียบร้อยดีมาก ดูอยู่ห่าง ๆ กลับมาแล้วมาเดินเล่นในสวน กินน้ำชา วันนี้อากาศดีมาก ที่จริงทั้งที่อยู่แลเรือกสวนที่นี่สบายมาก แต่ถ้าเปนคนชอบเที่ยวร้านก็เห็นจะเหนื่อย แต่อย่างเช่นพ่อ พ่อถือว่ามีความสบายมาก โปรเฟสเซอเลรสตรวจธาตุอาการบอกว่าดีขึ้นกว่าเมื่อตรวจที่เบอลิน เพราะฉนั้นการที่อยู่ที่นี่ เห็นจะไม่มีทางที่จะขาดทุนไปได้มีแต่จะได้กำไร มีเรื่องที่น่าบ่นอยู่อย่างเดียวแต่ว่าลูกไม้สู้ปารีสไม่ได้ แต่ก็ได้เห็นลูกไม้อย่างใหม่ ปลูกปลั่มสีแดงเหมือนลมุด ข้างในใส ๆ เปนแก้ว เขาว่าเปนลูกปลั่มเดอร์กี อีกอย่างหนึ่งคล้ายลูกครีนเคซแต่สีเหลือง เรียกว่ามีระเบล ข้างในก็ใส ๆ เหมือนกัน รศดีกว่าปลั่มแลครีนเคซที่ไม่งอม แต่แพ้ลูกที่งอม องุ่นต้าดีมาก ลูกโตเท่าลำไยขนาดใหญ่ ว่าที่จริงพ่อไม่สู้มีความเสียใจในการอดลูกไม้เมืองไทยไปเสียบ้างหนึ่ง แต่ชอบใจที่หมอเขาสั่งให้กินลูกไม้มาก ๆ นั้น เกือบจะกล่าวได้ว่าลูกไม้ฝรั่งอย่างใดที่ยังไม่ได้กินไม่มี อยากจะอวดตัวว่าเปนผู้รู้รศลูกไม้เมืองฝรั่งแล้วดี ข้อซึ่งจะกล่าว

ต่อไปว่า ลูกไม้ฝรั่งสู้ลูกไม้ไทยไม่ได้นั้น อย่ากล่าวเลยดีกว่า จริงอยู่รศชาติมันไม่สู้เฉียบแหลมอย่างของเราบางอย่าง แต่ของเขากินได้นานกว่าเรามาก ลูกไม้ของเรามันออกระดื่อเดียวหมด นี่มันทยอยกันอยู่เสมอ เหตุด้วยอากาศประเทศต่าง ๆ มันต่างกัน ผลัดกันสุก รถไฟขนถ่ายถอนกันไปมาได้ ยังซ้ำจะมีลูกไม้ในเรือนกระจก แต่ลูกไม้ในเรือนกระจกนั้นสู้ลูกไม้นอกกลางแจ้งไม่ได้ รศแลกลิ่นคลายกว่ากัน เปนแต่ใหญ่น่ากิน ดอกไม้ที่นี่มาก เปนสวนไปทุกหนทุกแห่งรอบข้าง แต่ไม่ใช่ไร่ดอกไม้อย่างเช่นซันเรโม โต๊ะกินเข้าเขาแต่งทุกวัน วันนี้สวีตปี มีสีต่าง ๆ ระบายกัน ม่วง, แดง, ชมภู, ขาว, หลายสิบสี งามจริง ๆ คุ๊กทำทีเหมือนจะเขียน แต่จะสำเร็จฤๅไม่ ไม่ทราบ

คืนที่ ๑๕๓

วันจันทร์ที่ ๒๖ สิงหาคม

เมื่อคืนนี้นอนไม่ใคร่จะหลับเปนนาน เพราะเขาให้กินยาดึกเกินไป แต่ครั้นเมื่อหลับแล้วก็หลับสนิทดีจนถึงว่านอนน้อยไปหน่อยก็ไม่เปนไร หมอมาตรวจว่าดีขึ้น กำหนดพรุ่งนี้จะให้ลงมืออาบน้ำ เวลาบ่ายให้ไปเที่ยวได้ด้วยรถเปิด แลทางไกลออกไป แต่ยังต้องนอนแลทำหนังสือไปตามเคย เมื่อเวลากินกลางวันแล้ว เวลาก่อนจะไปเที่ยว คอลฟคลับได้มาเชิญให้เข้าเปนเมมเบอคลับ รับแล้วไปเที่ยว ไปก็ทางเดียวกันกับวันก่อนถนนที่เรียกว่าถนนบั้นใหญ่ คือทางตรงเหมือนทางบั้นใหญ่ ไปจนถึงป่าสนหยุดถ่ายรูป แล้วขึ้นรถต่อไปอีกเปนทางวนเข้าไปในป่าแล้วผ่านทุ่ง กลับมาลงทางเดิมแลมาผ่านถนนในเมือง เวียนไปรอบจนกลับถึงโฮเตล อากาศสบายดี เขาว่าที่นี่เวลากลางคืนเย็นมาก เหตุด้วยเขาเทานุสเฉภาะมาวางลงตรงเมืองฮอมเบิค ลมเหนือพัดตรงลงมาที่นี่มีต้นผลไม้มากปลูกริมท้องนามีลูกเต็ม ๆ ต้น ใบน้อย

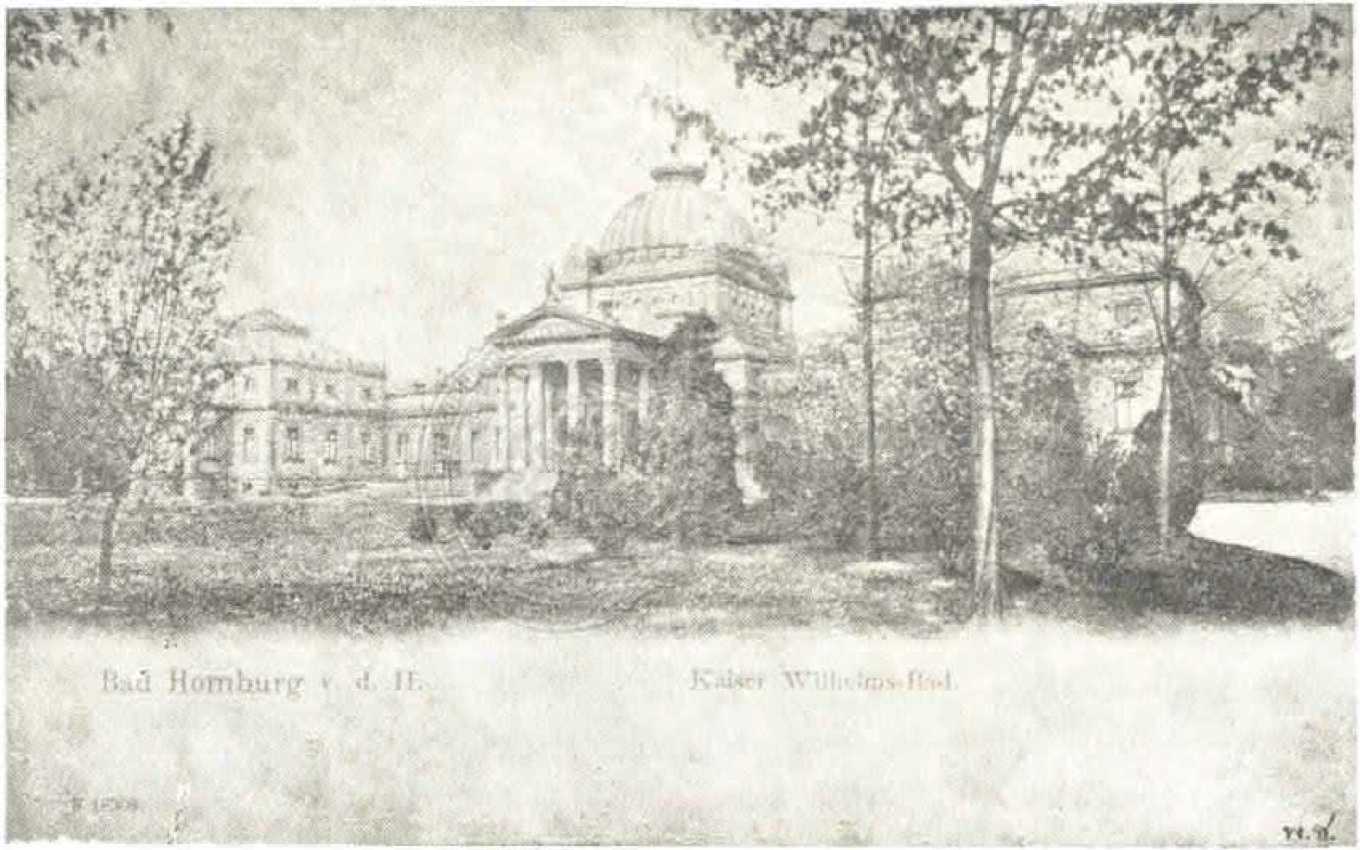

โรงอาบน้ำแร่ที่เมืองฮอมเบิค

กว่ากะท้อนของเราแลต้นจนแก่ ๆ ก็ไม่เห็นใหญ่เท่าไร กลับมาเดินในสวนหลังเรือน แล้วออกไปดูร้านที่น่าโฮเตลไม่ได้ซื้ออะไร ซื้อแต่โปสต์ก๊าด เพราะเปนไปเดินเล่นแท้ ๆ แต่ไปพบเรื่องประหลาดอย่างหนึ่ง เขาทำเข็มที่ว่าเปนยี่ห้อของพวกโรมันแต่โบราณ ขายในที่นี้ เปนรูปสวัสดิกะที่ถือกันว่าเปนเครื่องหมายของพระพุทธศาสนา ที่นี่เขาเคลมว่าพวกโรมันได้มาอาบน้ำแล้วเหมือนกัน แต่ไม่ใคร่จะได้ก่อสร้างอะไรไว้มาก กลับเข้ามากินน้ำชาในโฮเตล แล้วเขียนหนังสือออกจะไม่สู้มีเรื่องอะไรเล่า เหตุด้วยไม่ได้เที่ยวมาอยู่อย่างบ้านเงียบ ๆ อย่างฝรั่ง ดูก็สบายดี กินเข้าเย็นวันนี้กินไม่ได้ ออกจะไม่สู้สบาย จะหิวก็ไม่ใช่ไม่หิวก็ไม่ใช่ ด้วยโฮเตลนี้ชอบทำเข้าเยี่ยกอย่างฝรั่งเปนที่สุด เหม็นเบื่อ เขาว่าอาหารเยอรมันมันเปนเช่นนั้นเอง มิไม่สบายอยู่อย่างเดียวแต่กินเข้าไม่ได้ ไม่มีที่แก้ ถ้าเปนในเมืองก็จะเที่ยวหาอื่นได้ นี่บ้านนอกมันก็ไม่มีอะไร กับเข้าไทยของที่เหลือ ๆ เขายังทิ้งเสียซ้ำไปอีก เกือบจะคุมไม่ติด ครั้นจะขอเข้าไปก็ไม่ทันเวลาแลได้บอกเลิกไปเสียแล้ว ตกลงเปนเลยร่มอดไปหน่อยก็ดี กลับไปบ้านจะได้กินอร่อย

คืนที่ ๑๕๔

วันอังคารที่ ๒๗ สิงหาคม

วันนี้หมอให้นวดด้วยเครื่องไฟฟ้า เพิ่มเติมใช้ลมร้อนในเครื่องรอตามที่ปวดกล้ามเนื้อ ดูท่าทางเหมือนจะดี วันนี้งดไม่ได้กินยาเวลาเช้าแลกลางวัน เวลาเที่ยงไปอาบน้ำที่ไกซาวิลเลียมบาด ที่นี่ทำไม่สู้ใหญ่ แต่หมดจดเรียบร้อย ซีกข้างหนึ่งซึ่งเปนที่สรงของเจ้านาย ห้ามไม่ให้คนเข้า ห้องที่พ่อไปอาบเปนห้องที่เอมเปอเรอสรง ตรงกันข้ามกับห้องเอมเปรส แต่ห้องเอมเปรสนั้นปิด เปิดแต่ห้องเจ้านายให้

บริพัตรอาบ ในห้องนี้กั้นเปนสองตอน ตอนนอกที่สำหรับนั่งแลนอนพัก ตอนในเปนที่อาบน้ำมีเก้าอี้นอน ที่ล้างหน้า ที่กินน้ำ แลโต๊ะตั้งขวดยักตอกกุหลาย อ่างที่อาบใช้ทองเหลืองอย่างอ่างอาบน้ำธรรมดา แต่เจาะให้จมลงไปไว้ในพื้น มีที่สำหรับก้าวขึ้นก้าวลงแลที่พาดตีนไว้ข้างปลายอ่าง ข้างที่นั่งนั้นมีตั่งสี่เหลี่ยมวางลงไปในอ่าง ตั่งนั้นหุ้มผ้าขาว เพราะเหตุว่าถ้าไม่หุ้มนั่งขึ้นตั่งร้อน ด้วยใช้น้ำต้ม พื้นอ่างเปนทองเหลือง น้ำนั้นสีขุ่น ๆ ร้อน ๓๓ ดีกรี ลงอาบแช่เพียงคอ ห้ามไม่ให้ล้างหน้า กำหนดให้แช่อยู่ครั้งแรกนี้ ๑๒ มินิต น้ำนั้นเดือดเปนฟองเหมือนอย่างกับน้ำคาบอนิกแอซิดที่เราทำ แต่ไม่รู้สึกว่าถูกตัวเฉียบ ๆ เหมือนที่ทำ เฉย ๆ เปนแต่ฟองเกาะตัวเต็ม สายน้ำที่มาในแผ่นดินนั้นเปนน้ำเย็นเหมือนธรรมดา ต่อถูกไอร้อนต้มเข้าจึงได้ปล่อยคาบอนิกแอซิดออก ถ้าทิ้งไว้ช้าคาบอนิกแอซิดก็ไปหมด เปนน้ำเปล่าได้ เวลาอาบแล้วขึ้นมาไม่ให้เช็ดตัว เอาแต่ผ้าห่อคลุม ให้นอนอยู่บนเก้าอี้ยาวสองสามมินิตแต่พอแห้ง รออยู่ช้าจนเหื่อออกก็ไม่ดี เกลือจะไปเสียจากตัวหมด พอตัวแห้งก็แต่งตัว แล้วให้ออกไปเดินตากแดดสัก ๕ มินิตเปนสำเร็จการ น้ำที่มาใช้อาบนี้มีบ่ออยู่ตรงหน้าที่อาบน้ำ บ่อนั้นลึกต่ำลงไปกว่าพื้นแผ่นดินทำเปนเขื่อนรอบชั้นหนึ่ง แล้วจึงลงไปถึงบ่อเล็กอยู่ในกลาง น้ำนี้ใช้กินเปนยาถ่าย แต่พ่อไม่ต้องกิน ด้วยกินยาอื่นอยู่แล้ว ที่อาบน้ำนี้ตั้งอยู่ในป่าที่งามใหญ่โตน่าเดินเล่น มีที่ยิงเป้า มีร้านเล็ก ๆ น้อย ๆ พ่ออยากจะเดิน แต่ตาหมอแกห้ามไม่ให้เดิน กลัวจะเสียเรี่ยวเสียแรงโอ๊ะ ๆ ต่าง ๆ กลับมายังคับให้นอนชั่วโมงหนึ่ง ตรวจชีพจรนั้นเรื่อยไปตั้งแต่แรกก่อนอาบแลเวลากำลังอาบก็ไปถ้าชีพจรเวลาอาบ ๘๐ ขึ้นมาแล้ว ๖๐ เศษจนกระทั่งเวลาจะนวดเครื่องไฟฟ้าก็ต้องมีคนกำชีพจรอยู่คนหนึ่ง เวลาเข้าลมร้อนก็ต้องกำชีพจรอยู่เหมือนกัน ดูช่างเปนการใหญ่เสียจริง ๆ แต่รู้สึกชัดเจนว่ามีคุณจริง

สบายเบาตัว ทั้งเรวไม่ต้องไปแช่เปนอยู่นมนานเหมือนอย่างเช่นที่บาเดนบาเดน ที่นั้นเวลาอาบแล้วหมอถามว่าเปนอย่างไร พ่อบอกว่าเฉย ๆ ตาหมอออกฉุน ๆ ทุกที ที่นี่บอกได้ว่าสบายไม่เปนมุสาวาท

เรื่องที่อาบน้ำนี้ เปนเรื่องที่จะต่อกับที่ได้กล่าวไว้ ถึงเทียบว่าเปนพระบาท ตรงกับที่รดน้ำมนต์มีหลายแห่งด้วยกัน เช่นวิสบาเดน ชื่อบาเดนต้องกันมีเปนสามแห่ง กาลสบัด มเรียนบาด และอะไร ๆ ต่าง ๆ หลายอย่าง น้ำนั้นก็มีคุณวิเศษต่างกัน แต่ชั่วที่นี่เองยังมีต่างกันถึง ๘ อย่าง ๙ อย่าง ที่อาบน้ำเหล่านี้คือท่านอาจารย์รดน้ำมนต์ทั้งนั้น รดน้ำมนต์ของเรา พ่อนับถือว่าเปนการมีคุณได้จริงบ้างอย่าง เว้นแต่ผู้ที่ไปรดแลผู้ที่ทำน้ำมนต์รด ไม่รู้คุณที่จริงของการอาบ ถ้าหากว่ารู้คุณที่จริงคงจะรักษาได้แม่นยำดีกว่าที่เสกอยู่เดี๋ยวนี้มาก ผู้ที่ไปเที่ยวอาบน้ำเหล่านี้เขาก็ย้ายที่อาบโน่นบ้างนี่บ้างตามโรค น้ำเหล่านี้ถ้ากินมักจะเปนยาบีดเปนพื้น พ่อไม่เห็นว่าจะมีคุณอะไรในการที่อาบน้ำอย่างอื่น แต่คาบอนิกแอซิดนี้ดีแน่ ในเมืองไทยควรจะมี ตาหมออ้วนฤๅว่ามีทางแถบสงขลา เคยได้ยิน แต่จะเท็จจริงอย่างไรไม่รู้ รู้แน่แต่ที่บางพระมีน้ำกำมถันไม่สู้มีคุณอะไรนัก ที่นี่เจ้านายตั้งแต่เอมเปอเรอเปนต้น สรงปีละครั้ง ฝรั่งไม่สู้จะผิดกันกับไทยนัก เจ้าแผ่นดินอาจจะตั้งต้นแฟชั่นอะไร ๆ ได้เหมือนกัน นี่อาไศรยเอมเปอเรอวิลเลียมองค์นี้กับกิงเอดเวอดสองคนชักโยงคนมาได้เปนอันมาก นานไปคงจะเปนที่สำคัญแลใหญ่โตขึ้นได้อีกมาก ว่าตามภาษาไทยที่เคยใช้เรียกว่าดีแล้ว กัปตันแคมบ์เบล ซึ่งมาอยู่ประจำเมื่อคราวพ่อไปอิงค์แลนด์ ก็มาอยู่ที่นี่ มีการแข่งขันลอนเตนนิส ผู้ได้ที่ฝีมือดีมาเล่น เขาชวนให้ไปแล้ว แต่หมอยังกักขังต่าง ๆ อยู่จึงยังไม่ได้ไป

พอสิ้นเขตรนอนแล้ว กินเข้ากลางวันแลทำงานต่าง ๆ วันนี้พาลไม่นอนต่อไปอีก เวลาบ่ายขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ไปซาลเบิค ซึ่งเปนค่ายพวกโรมันแต่โบราณ

๑๘๐๐ ปีมาแล้ว ฤๅจะว่า ๑๙๐๐ ปีก็ได้ ถ้าพูดถึงแรกตั้ง เรื่องซาลเบิคนี้เปนที่เอมเปอเรอโปรดปรานมาก ด้วยทิ้งรกร้างมาจนไม่มีใครรู้ว่ากระไร พึ่งจะมารู้กันขึ้นเมื่อแผ่นดินวิลเลียมที่ ๑ ขุดคุ้ยกันบ้างแล้ว แต่ยังไม่ได้ทำอะไร จนถึงแผ่นดินเอมเปอเรอวิลเลียมองค์นี้ จึงได้มาก่อสร้างขึ้นให้เห็นเปนรูปอย่างเดิมจึงได้โปรดปรานนัก รู้ว่าพ่อจะมาที่นี่ก็สั่งแล้วสั่งเล่า ว่ามีของโบราณควรดู คือซาลเบิคนี้ ใช่จะเปนแต่บอกให้ดูเปล่า ๆ เมื่อไปถึงวันนี้ ไดเรกเตอที่เปนผู้ดูการ บอกว่าเอม-เปอเรอสั่งให้ดูสิ่งนั้นสิ่งนี้ เพื่อจะให้เปนพยานว่าเอมเปอเรอได้เสด็จมาตรวจ แกได้เดินเคียงข้าง ให้โปสต์การ์ดแผ่นหนึ่ง ซึ่งกำลังทอดพระเนตรอยู่

เรื่องซาลเบิคนี้ ถ้าจะเล่าออกจะเกี่ยวกับเรื่องพงศาวดารยาว ถ้าจะตัดให้สั้นจะได้แต่เพียงว่าบรรดานักเรียนที่ได้เรียนภาษาฝรั่งไม่ว่าภาษาใด คงจะรู้เรื่องโรมันเอมไปร์ด้วยกันทุกคน เพราะเปนต้นของภาษาซึ่งจำจะต้องเรียน เปนเมืองที่มีอำนาจใหญ่ในประเทศยุโรปในกาลปางก่อนคราวหนึ่ง ซึ่งพงศาวดารเมืองใดจะไม่เกี่ยวกับโรมันเอมไปร์ด้วยไม่มี โรมันเอมไปร์นี้ ได้ตั้งอยู่ในแหลมอิตาลี มีเมืองโรมเดี๋ยวนี้เปนเมืองหลวง ชาวโรมันเปนคนที่มีสติปัญญาแลกำลังกาย แลรู้จักงามดีอย่างยิ่ง ไม่ใช่แต่เวลานั้นจนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังต้องเรียนแบบอย่างของชาวโรมันนั้น ทั้งการก่อสร้างแลภาษา ชาวโรมันนั้นไม่ใช่ถือสาสนาพระเยซูแต่เริ่มแรก ตั้งมาก่อนเสียช้านาน พระเยซูพึ่งจะเกิดภายหลังเมื่ออำนาจโรมันออกจะโทรม ๆ ลงแล้ว พวกนั้นนับถือพระอาทิตย์ พระพฤหัศบดี แลเทวดา ๗ องค์ คือจันทร์ อังคาร พุฒ พฤหัศบดี ศุกร์ เสาร์ เปนต้น มีวิชารุ่งเรื่องด้วยการกำหนดปีกำหนดนักขัตฤกษ์ฟ้าดิน กล้าหาญชำนิชำนาญในการศึก ไม่ใช่เปนใหญ่ปกครองแต่ในประเทศข้างฝ่ายใต้ของยุโรป มีอำนาจปกครองตลอดขึ้นมาจนถึงประเทศเยอรมนีข้างตอนกลาง

ตอนข้างฝ่ายเหนือก็เปนเมืองส่งบรรณาการ ตอนข้างตวันตกก็ถึงได้เกาะอังกฤษอยู่ในปกครอง มีคนที่มักจะฉงนว่าเมืองโรมแล้วเปนเมืองพระที่โป๊ปอยู่ ความข้อนั้นก็จริง แต่ภายหลังกันมากนัก เมืองโรมเปนของพระเมื่อโรมันเอมไปร์ได้โทรมไปเสียแล้ว เมื่อได้เล่าถึงเมืองโรมโบราณเช่นนี้แล้ว จึงจะได้เล่าถึงเมืองซาลสเบิค ซึ่งเราจะพูดถึง เพราะเหตุที่ไปดูวันนี้ต่อไป

ในกลางประเทศเยอรมนี เปนประเทศเฮสนาเซา มีการที่พวกโรมันทำไว้ก่อนพวกเยอรมันได้ทำเปนอันมาก พวกเยอรมันที่ค้นคว้าหาของโบราณใน ๒๕ ปีมานี้ ได้ค้นพบสิ่งสำคัญหลายอย่างที่เกี่ยวกับเรื่องคนในประเทศเยอรมนี ค้นถอยหลังขึ้นไปถึงแต่เมื่อครั้งมียารอนต่าง ๆ สร้างป้อมเปนที่อยู่ จนถึงในปลายร้อยปีแรกตั้งแต่พระเยซูเกิดได้ความว่าพวกโรมันมาตีได้เขตรแดนเฮสนาเซา ซึ่งเวลานั้นพวกเยอรมันอยู่ได้มาตั้งรักษาเขตรแดนอยู่แถบข้างใต้เขาเทานุส เพื่อจะป้องกันรักษาเขตรแดน จึงได้ก่อสร้างป้อมแลกำแพง ยืดยาวใหญ่ ตั้งแต่แม่น้ำไรน์จนถึงแม่น้ำแดนยูบ กำแพงนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า ตอยเฟรสเมาเวอร์ แปลว่ากำแพงผี แต่มีนักเรียนผู้รู้อธิบายว่า เรียก ฟาลคราเยน แปลว่าเขื่อนคูฤาหลักเขตร อีกนัยหนึ่งว่ามาแต่ภาษาละตินว่าวาลุม ฟาลคราเยนนี้เปนเชิงเทินดิน บางแห่งก็มีทั้งเชิงเทินทั้งคู ยังแลเห็นปรากฎได้โดยง่ายเกือบจะตลอดแนวกำแพงนั้น ที่เห็นปรากฎชัดนั้นในป่าแลเขา ซึ่งชาวบ้านไม่ได้เกลี่ยลงทำไร่เข้า ฟาลคราเยนนี้ โดยยาว ๕๔๒ กิโลเมเตอ ตั้งต้นแต่เซอนนิงเคน ริมแม่น้ำไรน์ ไต่ไปตามสันเขาเทานุส แล้วโอบขึ้นไปข้างเหนือ จดแม่น้ำเมนซ์ตวันออกแฟรงก์เฟอดหน่อยหนึ่ง แล้วต่อนั้นไปทางทิศใต้ โอนตามแม่น้ำเมนซ์เกือบจะตรงใต้ ต่อไปจึงตัดไปตวันออกยาวจนถึงแม่น้ำแดนยูบ ไปจดชินไฮมใกล้เรเคนสเบิค ถึงว่าไม่ปรากฎว่าได้สร้างเมื่อใด แลได้ละทิ้งเสียเมื่อใดก็ดี ยังปรากฎว่าเปนฝีมือชาวโรมัน ภายในคฤศตศักราช ๓๐๐

ปี ทหารโรมันยังได้รักษาอยู่ กำแพงนี้เปนลักษณกำแพงเมืองจีน ปรากฎว่าจะกั้นเขตรพวกเยอรมันฝ่ายเหนือ ซึ่งปราบไม่ลง เช่นซักเซน อัลมันเนน ซึ่งเปนศัตรูอยู่ข้างฝ่ายเหนือ แลเปนด่านที่สำหรับจะเก็บภาษีแก่คนซึ่งผ่านลงมาข้างใต้ ซึ่งไม่กั้นเขตรเพียงแม่น้ำเมนซ์ ไอยเหนือขึ้นไปอีกนั้น เขาเดาว่าเพื่อจะกันเอาพุน้ำ ที่วิสบาเดน ฮอมเบิค เนาไฮม เข้าไว้ในอาณาเขตร เพราะพวกโรมันเหล่านั้นรู้จักผลในการอาบน้ำนี้มาแต่ก่อนแล้ว

หลังฟาลคราเบน ได้ตั้งค่ายไว้เปนระยะใกล้ ๆ กัน ค่ายใหญ่ ๆ ประมาณสักแปดสิบ มีหอคอยถึงแปดร้อย ซึ่งเปนที่ทหารอยู่รักษา ที่สำคัญที่เขาเทานุสนี้ปรากฎว่า กาเปอสเบิค ซุกมันเคล แล ซาลเบิค ซาลเบิคนั้นตั้งอยู่ที่เขาเทานุสขาด ซึ่งแลลงมาเห็นที่อาบน้ำฮอมเบิค ทางไปมาได้ในครึ่งชั่วโมง ที่นี้ซึ่งได้ซ่อมขึ้นแลที่ไปดูนี้ เมื่อคฤศตศักราช ๑๘๗๒ ยังเปนสิ่งที่ร้างอยู่ในป่า มีแต่รากป้อมแลผนังเรือน แลเห็นหลุมในดินบ้าง

ไม่มีจดหมายเหตุโรมันได้กล่าวถึงฟาลคราเบนฤๅซาลเบิค จนชั้นนี้ทานก็ไม่มี จึงไม่มีอะไรซึ่งจะเปนหลักในเรื่องราวนี้ ตามที่รู้ได้ แต่ด้วยพยการก่อสร้างที่ยังเหลืออยู่ แลสิ่งของที่ได้พบในที่นั้น ถึงว่าไม่ได้มีพงศาวดารในที่นั้น ก็ปรากฎว่าพวกละตินคือเมืองโรม แลพวกติวตอน คือเยอรมัน ได้รบสู้ชิงเขตรแดน ชิงกันเปนใหญ่อยู่ในที่นี้พวกโรมันได้ไชยชนะ รักษาอยู่คราวหนึ่งแล้วถอยไป ถึงว่าพวกโรมันเปนผู้มีอำนาจใหญ่ รุ่งเรืองมากมีคนมาก แต่ไม่เข้ากัน ต่างคนต่างเห็นแก่ตัว ก็ยังสู้พวกที่หยาบกว่าเข้ามือกันไม่ได้

ข้อที่เรียกชื่อว่า ซาลเบิคนี้ เดาตามคำซาลว่าหอฤๅศาลา อีกนัยหนึ่งเขาเดาว่า ซาลคือตัว Sal หมายว่าเกลือ แต่จะแน่อย่างไรยังเดาไม่ได้กันจนเดี๋ยวนี้

ประตูป้อมโรมันที่ซาลสเบิค

ชื่อซาลเบิคนี้ ผู้เรียกเปนชาวซอมเบิคชื่อ อิลเลียซ์นอยไซฟ ได้เรียกชื่อว่าซาลเบิค ในหนังสือฉบับแรกเมื่อปีคฤศตศักราช ๑๗๔๗ ได้เขียนเรื่องราวของทีนเมื่อปี ๑๗๗๗ ศิลาที่ก่อสร้างทั้งปวงนั้น ชาวบ้านเห็นกันว่าเปนบ่อศิลาที่ตัดแล้วสำเร็จ ได้ขนเอาไปสร้างตึกแลสร้างวัดที่ซอมเบิคเสียมาก เมื่อคฤศตศักราช ๑๗๐๐ ๑๘๐๐ ปี ต่อเมื่อคฤศตศักราช ๑๘๑๘ จึงได้ห้ามไม่ให้ขนศิลา ได้มาลงมือขุดต่อเมื่อคฤศตศักราช ๑๘๕๓ เอฟยี ซาเบล เปนพวกขุดค้นของเก่า ได้ลงมือขุด ครั้นเมื่อคฤศตศักราช ๑๘๗๐ นายพันเอกเอฟอน โคเซาเซน ได้รับน่าที่เปนผู้ขุดค้นแลซ่อม ภายหลังพวกนักปราชญ์ค้นของบุราณได้เรี่ยรายกนออกเงิน เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ แลเฟรเดอริกที่ ๓ ได้ช่วยออกเงินด้วย เอมเปอเรอประจุบันนี้ได้สั่งให้ปฏิสังขรณ์หลังกลางขึ้น เมื่อปี ๑๘๙๗ งานนั้นทำช้า ๆ แต่ทำเสมอ ปีหนึ่งคงมีอะไรแปลกขึ้นทุก ๆ ปีไป การที่ก่อสร้างนั้น ได้ระวังที่จะให้ต้องแบบอย่าง ได้ไปตรวจเทียบกับค่ายโรมันอื่น ๆ ซึ่งขนาดเดียวกัน แลค้นเรื่องราวหนังสือโรมันเก่า ๆ สอบสวน เพราะฉนั้นการที่ซ่อมซาลเบิคนี้คงจะคล้ายของเดิมมาก

ซาลเบิคนี้เปนป้อม แต่การก่อสร้างทั้งปวงสร้างอย่างค่ายโรมัน ถ้าจะเรียกว่าเปนค่ายตั้งประจำก็ควร การที่ทำนั้นเปลี่ยนตามเวลากาลเปนสามคราว คราวแรกเห็นจะเปนแต่พูนดินเปนเชิงเทิน คราวที่สองเชื่อกันว่าทำด้วยไม้ แล้วคงจะไฟไหม้เมื่อเวลารบกัน เพราะได้พบอะไร ๆ หลายอย่างเปนพยาน ค่ายที่ ๓ ทำเกือบจะเท่ากันกับค่ายแรก เว้นแต่กำแพงเปนศิลายาว ๒๒๑ เมเตอ ๔๕ เซนต์ กว้าง ๑๔๗ เมเตอ ๑๘ เซนต์ กำแพงสูง ๒ เมเตอ ๕๐ เซนต์ มีใบเสมาเว้นช่องสำหรับผู้ที่รักษาจะได้ยื่นหอกออกไปต่อสู้ มีคูสองชั้นแต่เห็นจะเปนคูแห้ง ข้างใน

พูนดินเปนเชิงเทิน มีประตูทั้งสี่ด้าน ประตูด้านใต้เรียกว่าปอตา เดกูมานา ด้านเหนือเรียกปอตาเปรเตอเรีย ด้านตวันออกเรียกปอตาเดกสตรา ด้านตวันตกเรียกว่าสินิสตรา ปอตาเดกูมานามีประตูสองช่อง อีกสามประตูนั้นมีช่องเดียว ข้างประตูทั้งสี่นั้นมีหอรบเล็ก ๆ ทั้งสองข้าง ประตูเหนือใต้นั้นอยู่ตรงกลาง แต่ประตูตวันตกตวันออกอยู่ค่อนมาข้างใต้ ตรงโรงฝึกหัดซึ่งตั้งอยู่กลาง

ภายในซาลเบิค เปนพื้นเกือบจะราบ สูงขึ้นไปข้างเหนือสักหน่อยหนึ่ง ในกลางกำแพงนั้นเรียกว่าปริโตเรียม ในที่สุดข้างใต้ เรียกว่าเรเตนตุรา ส่วนข้างเหนือที่สุดเรียกว่าเปรเตนตุรา ข้างตวันออกแลตวันตก เรียกว่าละเตราเปรตอไร

เปรเตนตุรา ซึ่งอยู่ห่างข้าศึกที่สุด เปนที่กองลำเลียง แลกองยกรบัตร ครึ่งทางข้างฝ่ายตวันออก เปนซอเรียมที่ไว้เสบียง มีกำแพงเปนไม้ถางเขนปรากฎ ยังได้พบขอสำหรับเกี่ยวเนื้อในที่นั้นด้วย ในกึ่งทางข้างตวันตกของเรเตนตุรา มีรากที่เรียกว่าเควสตอเรียม ซึ่งบางทีจะเปนที่อยู่ของนายทหาร

เปรเตนตุราข้างฝ่ายเหนือที่ใกล้ข้าศึก เปนที่อยู่ของทหาร จะอยู่ในเตนต์ฤๅอยู่ในทับซึ่งทำด้วยไม้ ในที่แถบนี้มีวงกลมซึ่งลึกลงไปในดิน แต่แรกเข้าใจกันว่าจะเปนที่เล่นลครกลางแจ้ง แต่เพราะพบเกือกม้าในที่นั้นมาก จึงเดากันว่าบางทีจะเปนที่สำหรับขี่ม้าฤๅเปนสระ ข้างตวันออกเฉียงเหนือของเปรเตนตุราเปนที่อาบน้ำ เดากันว่าเห็นจะมีมาแต่แรกเมื่อยังเปนเชิงเทินดิน แต่ดูเหมือนไม่ได้ใช้ต่อมาอีก ที่โรงนั้นแบ่งเปนสองตอน ตอนหนึ่งมีแท่นนั่ง อีกตอนหนึ่งมีที่สุมไฟในใต้พื้น ในตอนหลังนี้แบ่งออกเปนสองตอน ตอนหนึ่งเปนที่อาบน้ำร้อน ตอนหนึ่งเห็นจะเปนที่เข้ากระโจม

เปรตอเรียมคือหลังกลางนั้น ยาว ๖๐ เมเตอกว้าง ๔๐ เมเตอ เปนที่ซึ่งธรรมเนียมค่ายโรมันสำหรับแม่ทัพอยู่ ซ่อมขึ้นไว้เปนมิวเซียมเก็บของซึ่งได้หาพบ

ในที่สุดข้างใต้มีตึกผนังหินหลังคาไม้ฝาต่างสองชั้น คเนกันว่าเห็นจะเปนที่พักทหาร ในเวลาอากาศไม่ดี ที่ติดต่อกันไปข้างเหนือเรียกว่าอัคเตรียมเปนซาลามีหลังคาเปนระเบียงรอบ มีบ่อน้ำอยู่สองบ่อ บ่อหนึ่งหลังคาไม้ บ่อหนึ่งหลังคาหญ้า ข้างตวันออกแลตวันตกอัตเตรียมนอกระเบียง มีห้องแคบ ๆ ยาว ข้างตวันออกไว้เกราะ ข้างตวันตกแบ่งเปนสี่ห้อง สำหรับไว้อาวุธ ข้างเหนือมีซาลาแคบอีกซาลาหนึ่ง เปนที่ตั้งรูปเอมเปอเรอ ฮาเดรียนอาเล็กซานเดอเซเวรุส แลต่อไปมีห้องอีกหลายห้อง ในห้องกลางของห้องเหล่านี้เปนที่ไว้ธงไว้เทวรูปแลรูปเอมเปอเรอทั้งปวง ใช้เปนคลังด้วย

ที่กล่าวมานี้เปนเรื่องราวของภายในค่ายโรมันฤาข้อมนี้ พอให้เข้าใจเปนเค้าไว้ จะว่าด้วยส่วนที่พ่อไปเห็นในที่ซึ่งกล่าวมาแล้วนี้ ไปเข้าประตูด้านใต้ ซึ่งมีทางแยกเข้าไปจากทางใหญ่หน่อยหนึ่ง กำแพงนั้นถ้าดูข้างนอกสูงอยู่ ไม่เห็นว่าห้าศอก เห็นจะเปนเพราะดูตลอดใบเสมา ใบเสมานั้นเปนเสมาข้อม แต่ไม่ถากมุม กลับมียื่นออกมาข้างหนึ่งทุก ๆ ใบเสมา ให้คนเข้ายังตัวชิกข้างซ้ายได้ เปนแต่มือข้างขวายื่นหอกออกไปทางช่องที่แหวะ ท่าทางประตูมั่นคง คูนั้นขุดข้างนอก ข้างในพูนกลางเปนสันเหมือนอกไก่ พอเข้าประตูไปก็ถึงบ่อน้ำ เปนบ่อเก่ากรุไม้ ไม้ที่กรุขอบปากบ่อนั้นดำแห้งแกร่ง ข้างขวาเปนที่ไว้เสบียงตามที่กล่าวแล้วนั้น ได้ก่อสร้างขึ้นเปนเรือนสองหลังแฝด ในนั้นเก็บสิ่งของซึ่งค้นหาแลขุดได้ในที่นี้ เปนต้นว่าตะปูต่าง ๆ สิ่วขวาน เครื่องมือที่ทำด้วยเหล็กภาชนะเครื่องดิน เปนสีดินแดงแลขึ้นแกร่งเหมือนคนโทลาว อยู่ในเปนรูปชาม, อ่าง, หม้อ, ฝาละมี, คล้ายฝาละมีของเรา ลูกประแจนั้นดีมาก มีตั้งแต่ตาลอย่างเช่นลั่นประตูโบสถ์เมืองเรา แต่ลูกตาลของเขาต่าง ๆ ไม่ใช่เหล็กงอ ๆ อาจจะทำไม่ให้ปลอมไขตาลกันได้ลักษณรูปร่างอย่างประแจ

ทุกวันนี้ เปนแต่งอลงไปให้สอดทางช่องบานประตู ยังมีประแจกลต่าง ๆ ที่ทำด้วยไม้ล้วนทั้งแม่ประแจแลลูกประแจ อาจจะยักย้ายรูปประแจ ไม่ให้ขโมยกันได้ ได้ซื้อตัวอย่างประแจอันหนึ่ง ส่งมาเปนเค้าเพื่อจะได้เข้าใจ แต่เขามีต่าง ๆ ตั้งแต่ประแจห้องประแจตู้ หีบเล็กน้อย ใช้ลูกไม้ก็มี ลูกเหล็กก็มี แต่ตัวแม่ประแจยังเปนแม่ไม้ทั้งสิ้น มีเครื่องแก้วที่เปนแก้วอย่างสีเขียว ๆ ทำยุบยิบเหมือนถ้วยยุบยิบของเราก็มี รูปต่าง ๆ อย่างอื่นก็หลายอย่าง แต่ไม่สู้มาก ภาชนะดินมีมาก เครื่องประดับต่าง ๆ มีหลายอย่าง มีสวัสดิกะเปนต้น สิ่งอื่น ๆ มีอีก แต่ยังไม่ได้ส่ง วานเขาซื้อ เขาเสียดายเงิน ที่จริงไม่ถือรู้ ด้วยเปนของเก่าไหล่ทั้งนั้น เปนเครื่องแต่งตัวทหารโดยมาก เสื้อหนังค้นได้แต่ครึ่งตัว แต่รองเท้าได้มาก ในฐานข้างรองเท้าแล้วทำดีจริง ๆ แต่ในครั้งนั้นแล้ว ที่หลังเท้าเป็ดรองแต่พื้นโยงด้วยเชือกก็มี หุ้มขึ้นไปถึงข้างบนก็มี มีทั้งรองเท้าผู้ชายแลผู้หญิง ทหารแลพลเรือน ประหลาดที่อยู่ได้ถึงสองพันปี ด้วยเหตุใด เปนของที่เขาอธิบายได้ สิ่งของทั้งปวงที่ได้มาตั้งในมิวเซียมนี้ ได้จากในบ่อโดยมาก เห็นจะเปนเวลาที่เกิดรบพุ่งกันจะเสียท่วงทีอย่างไร จึงเอาของทิ้งลงไว้ในบ่อ แลเปนข้อปรากฏชัดเจนว่า ในค่ายนี้ได้มีไฟไหม้ เห็นจะเปนพวกเยอรมันข้างเหนือมาเผา เครื่องหนังที่ตกลงไปอยู่ในโคลน โคลนหุ้มไว้กลับรักษาไม่ให้ผุ แต่แห้งเกราะทีเดียว ร่อยหรอบ้าง เขาได้ทำใหม่เทียบตามรูปตั้งเคียง ๆ กันไว้ ยังใช้ได้ดีทีเดียวในเวลานี้ ตะเกียงดินตะเกียงทองเหลืองจนชวาลาได้หลายอย่าง หมวกแลเสื้อเกราะของพวกโรมันแลพวกแฟรงก์ได้ทั้งสองอย่าง ซึ่งทำให้เห็นว่าทหารที่มารักษาในที่นี้มีทั้งโรมันแลแฟรงก์ แฟรงก์นั้นเปนชื่อแห่งชาติของมนุษย์จำพวกหนึ่งไม่ใช่ฝรั่งเศสไม่ใช่เยอรมัน อยู่ในดินแดนเหล่านั้น เปนชาติใหญ่ ซึ่งเขามีเอมเปอเรอ เอมเปอเรอเยอรมันชั้นแรกเปนแฟรงก์ คำที่เรียกว่า

ฝรั่งของเรา ออกจากเรียกชาตินี้ อินเดียเปนผู้รู้จักก่อน เรียกฝรังคี พวกฝรั่งเหล่านี้ ไปเมืองเราภายหลังอินเดียทั้งนั้น เราคบค้ากันอยู่กับอินเดียก่อน ใช้อินเดียเปนล่ามถามชาติฝรั่งคงจะบอกว่าฝรังคี คิดคำเราขี้เกียจพูด ก็คงเหลืออยู่แต่ฝรั่งเพราะอยากพูดสั้นอยู่เปนนิจ ที่มีผู้ถือว่าคำว่าฝรั่งออกจากฟรางเซส์นั้นผิดแท้ ฟรางเซส์เราเรียกเปนฝรั่งเศสตรงดีอยู่แล้ว หนังสือเก่า ๆ ก็แยกฝรั่ง แล ฝรั่งเศสเปนคนละชาติคนละประเทศ ฝรั่งเปนชาติเยอรมันตอนข้างใต้ แลฝรั่งเศสตอนข้างเหนือ มีเมืองแฟรงก์เฟอตเปนราชธานีอันหนึ่ง แลในแว่นแคว้นแถบนั้น เอมเปอเรอชาเลเมนเปนตัวสำคัญที่ปรากฎชื่อเสียงมาก ใครเคยเรียนพงศาวดารต่างประเทศเปนต้องรู้ทั้งนั้น แฟรงก์พวกนี้เปนผู้มีอำนาจชั้นหลังแทนโรมันเอมไปร์ แต่ในเวลาเมื่อโรมันมาตั้งที่นี้คงอยู่ในอำนาจพวกโรมัน แลโรมันเกณฑ์ใช้ได้ในการทหาร จึงมีเครื่องแต่งตัวปรากฎทั้งสองพวก คือโรมันแลแฟรงก์อยู่ด้วยกัน ผิดกันที่หมวกแลเกราะ อาวุธนั้นถึงว่าจะเปนหอกไขเข้าอย่างเดียวทั่วกันทั้งโลกย์ ตลอดจนอัสเซไดของพวกอาฟริกัน ก็เปนแต่ต่างรูปคงมีสัณฐานอย่างเดียวกัน วิธีใช้อย่างเดียวกัน เปนอาวุธเก่าแก่ของมนุษย์ ที่ผิดกันในระหว่างสองพวกนี้ ข้างโรมันโยงดงามกว่าพวกแฟรงก์ แลมีภู่ผูกคออย่างทวน ส่วนโล่ห์นั้นเล่าก็มีอย่างเดียวทั่วไปเหมือนกันกับหอก ต่างกันแต่รูปแลลวดลายเหมือนกันทั่วโลกย์อีก เขาทำรูปแลเครื่องแต่งตัวสอดสวมไว้ให้เห็นสองรูป เปนของทำใหม่เลียนจากของเก่า มีเทวรูปประจำบ้านหรือประจำหมู่กุมปนี ดูรูปร่างไม่ใกล้กับพวกอินเดียเลย เปนฝรั่ง มีคำจารฤกศิลามากซึ่งเดาว่าเจ้าแผ่นดินโรมันเสด็จมาถึงที่นี้หลายองค์

เมื่อดูที่นอกนี้แล้ว ได้ไปที่เปรโตเรียม เข้าทางประตูกลางด้านใต้ของโรงที่สำหรับฝึกทหาร แล้วไปดูห้องที่ไว้เกราะ เดี๋ยวนี้เขาจัดเปนมิวเซียม ไว้สิ่งของที่

หาได้ในที่นี้ มีของหลายสิ่งที่เจ้านายขุดได้ เอมเปอเรอเฟรเดอริกที่ ๓ ขุดได้ลูกล้ออันหนึ่ง เอมเปอเรอเดียวนี้ขุดได้ขวดใบหนึ่ง เจ้านายผู้หญิงขุดได้อะไรต่ออะไรหลายองค์จนกระทั่งหม้อกระดูก ช่างคิดถึงเราไปขุดกรุที่เมืองราชบุรีเสียจริง ๆ ใจความนั้นคงพบกรุเข้าแล้วรอไว้ถวายเสด็จมาขุด อย่างเช่นเรานะเอง[๓] ไม่ใช่เสด็จไปเที่ยวสุ่มขุด น่ารักในวิธีที่เขาเก็บของสารพัดอะไรที่ขุดได้กันไว้เปนพวก ๆ มีจนกระทั่งกระบุงขาด รอยไฟไหม้ อย่างเช่นพระยาโบราณ[๔] มีอยู่ที่กรุงเก่า นับว่าพระยาโบราณได้เดินทางถูกต้องแท้ แต่ยังแคบอยู่ ที่นี่เขาขยายออกไปจนถึงของอะไรที่เปนฝีมือคนชั้นนั้น เอามาเก็บรวมเข้าไว้ด้วยได้ แต่ต้องเอาเฉภาะที่เปนสิ่งที่รู้แน่ว่าทำในศักราชเมื่อเวลาโรมันปกครองซาลเบิคอยู่ การขุดค้นที่กรุงเก่าเพียงร้อยปีเศษน่าจะได้มากกว่านี้มาก แต่บางทีจะเปนอันตรายเสียด้วยเรื่องปฤษณา ซึ่งที่แท้แปลว่าขุดของที่ฝังแลทิ้งในสระในบ่อไว้ เมื่อบ้านเมืองเปนจลาจล จะว่าไฟไหม้ ที่นี่ก็ได้ไฟไหม้เหมือนกัน ของเราน่าจะหาได้กว่านี้มาก ถ้าเมืองเก่าขึ้นไปอีกเช่นกำแพงเพ็ชร น่าจะยังมีการตรวจตราได้อีกมาก เปนเรื่องสนุกอันหนึ่งซึ่งพ่อชอบใจอย่างยิ่ง เงินตราเขาขุดได้มาก เปนเงินแต่มีรูปเอมเปอเรอ ในระหว่างสองร้อยปีมีเอมเปอเรอถึงสี่สิบองค์ เห็นจะเปนด้วยฆ่ากันตายเร็วมาก พ่อจะหยุดความพยายาม ที่จะกล่าวถึงสิ่งของที่มีอยู่ในมิวเซียมนี้ เพราะเหตุที่เวลาน้อยนักไม่พอที่จะดู แลยังมีเวลาที่จะดูได้อีกนิ์กจะไปใหม่เมื่อดูในเปรโตเรียมแล้ว ได้ดูภายนอกกำลังขุดค้นกันอยู่ก็มี แล้วเขาพาออกจากประตูด้านเหนือ ไปดูบ้านโรมันซึ่งอยู่รอบซาลเบิคนั้น

รอบซาลเบิคมีตึกที่ร้างอยู่เปนอันมาก ฝ่ายข้างตวันออกแลตวันตก มีรากตึกซึ่งทำให้เห็นว่าเปนที่คนอยู่เปนหมู่บ้าน ข้างทิศใต้มีค้นนะเย คือเปนที่อยู่ของพวก

๓ เคยพบกรุที่บ้านปรกแขวงเมืองราชบุรี ประจวบเวลาเสด็จ ได้รอไว้ถวายทรงขุดครั้ง ๑

๔ พระยาโบราณราชธานินทร พร เดชะคุปต์ อุปราชมณฑลอยุธยาบัดนี้

กองลำเลียงแลคนใช้ในค่าย แลมีร้านเหล้าที่กำแพงด้านใต้น่าตวันตก มีรากที่ซึ่งเรียกกันว่าวิลลา ซึ่งบางทีจะเปนบ้านของผู้บังคับการ เมื่อเวลาสงบศึก ฤๅบางทีจะเปนคลับของพวกนายทหาร ที่นั้นเมื่อถึงฤดูมีสตรอเบอรี่ขึ้นมาก แลดูเหมือนมีที่อาบน้ำฤๅอย่างน้อยก็เปนที่สำหรับอบไอร้อนใต้ห้องได้ จากปอตาเดกูมานา มีถนนไปข้างใต้ ถึงเชตเตรนไซมใกล้แฟรงก์เฟอตในท้องทุ่งนิดดา แลสองฟากถนนนั้น ตั้งแต่ห่างประตูไปสักสามร้อยเมเตอเปนที่ฝังศพ ได้พบหลุมแล้วสามร้อยห้าสิบ แต่ศพเหล่านั้นเผาทั้งสิ้น ฝังแต่กระดูกแลเถ้า ประจุในโกษฐ์ฤๅโถ มีถ้วยน้ำใบหนึ่ง เงินเหรียญหนึ่งแต่มักจะเปนเงินปลอม กับสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ มีวัดซึ่งเปนที่ไหว้มิทราส์ แปลว่าพระอาทิตย์ แลซีเบเล ซึ่งเขาว่าเปนเทวดาของประเทศข้างฝ่ายตวันออก ซึ่งกองทัพโรมันเปนที่นับถือ มีเทร่าคือวัดนี้ได้ซ่อมแล้ว

น้ำที่ใช้กินกันในที่นี้ใช้น้ำบ่อ เวลานี้ได้ขุดพบแล้ว ๖๖ บ่อ อยู่ในค่าย ๙ บ่อ ไม่ว่าเรือนเล็กเรือนน้อยอย่างไร คงมีบ่อของตัวเอง ถ้าเปนบ่ออย่างเก่ากรุด้วยไม้ อย่างใหม่กรุด้วยศิลา แต่ไม่ใช้ปูน น้ำที่ใสโสรก ใช้ขุดรางฤๅคลองให้เดิน จนเดี๋ยวนี้ก็ยังใช้ได้อยู่บ้าง

วิธีอบอุ่นเรือนให้ร้อนนั้นฉลาดมาก ขุดพื้นลงไปดิน ๆ ใต้เรือนแล้วก่อเสาอิฐเตี้ย ๆ มาก ๆ หลังเสาอิฐนั้นปูกระเบื้อง แล้วเทปูนผสมกรวดที่เรียกคอนกรีต ให้หนา นอกเรือนมีเตา ซึ่งมีช่องให้ไอเข้าไปในห้องใต้ถุนตึกนั้น แลในห้องนั้นมีท่อขึ้นไปตามผนังภายในจนถึงหลังคาฤๅภายในห้อง เวลาจะทำให้ร้อน เอาฟืนฤๅถ่านเผาที่เตา ไอร้อนก็เข้าไปในห้องใต้พื้น เมื่ออุ่นพอในใต้พื้นนั้นแล้วก็ขึ้นตามท่อดินตารากอตา ค่อยค่อยอุ่นขึ้นไป พื้นแลผนังก็อุ่น เห็นจะอยู่ได้นาน เตาอุ่นเรือนเช่นนี้เรียกว่าฮีไปเกาเคส ได้ซ่อมเสร็จแล้ว

ของที่ขุดได้ที่ซาลเบิค ได้มากอยู่ในรากตึกฤๅในบ่อ สิ่งซึ่งเปนสำคัญเกี่ยวแก่พงศาวดาร คือแผ่นดินเผาตารากอตาซึ่งมีคำจารฤกเปนพยานว่าทหารที่รักษา

ฟาลคราเบนเปนคนเยอรมันต้องเกณฑ์ แลได้ความเดือดร้อนด้วยการกดขี่ของพวกโรมัน ได้เปนขบถช่วยกันฆ่าแลเผาพวกโรมัน

เงินที่ขุดได้ในที่นี้มาก เปนเครื่องช่วยให้ประมาณเวลาที่โรมันได้มีอำนาจอยู่ในที่นี้ มีเงิน ๒๒ เหรียญ ศักราชตั้งแต่ ๒๖๘ ถึง ๓๐ ปี ก่อนพระเยซูเกิด ชั้นเอมเปอเรอแรก ๆ มีน้อย มามีมากในแผ่นดินเอมเปอเรอเวสปาเซียน (คฤศตศักราช ๖๙ ถึง ๗๙) ซึ่งคเนว่าคงจะเปนเวลานั้นเองซึ่งได้ตั้งต้นสร้างซาลเบิค มีตราในเงินอยู่อีกนั้นคือ โดมิเตียน (๘๑ ถึง ๙๖) ตรายัน (๙๘ ถึง ๑๑๗) ฮาเดรียน (๑๑๗ ถึง ๑๓๘) แอนตอนีอุส ไปอุส (๑๓๘ ถึง ๑๖๑) เฟาสตินาที่ ๑ มารคุส ออรีลัส (๑๖๑ ถึง ๑๘๐) เฟาสตินาที่ ๒ เซปติมีอุสเซเวรุส (๑๙๔ ถึง ๒๑๑) เฮลิโอกาบาอุส (๒๑๘ ถึง ๒๒๒) เซเวรุสอาเลกซานเดอร์ (๒๒๒ ถึง ๒๓๕) แลเกอดีอานุสที่ ๓ (๒๓๘ ถึง ๒๔๔) ในที่สุดนั้น วาเลเรียน (๒๕๓ ถึง ๒๕๙) แลคลานดีอุส โกทิคุส (๒๖๘ ถึง ๒๗๐) ซึ่งคเนว่าโรมันได้เปนใหญ่ปกครองเทานุส คงจะได้สิ้นในเวลานั้น ประมาณสัก ๒๐๐ ปีเศษ บรรดาเงินที่ได้พบทั้งหมด ประมาณสักสองพันห้าร้อยเหรียญ

ของที่พบนั้นปรากฏว่า พวกโรมันข้างฝ่ายเหนือนี้ได้ใช้กระจกน่าต่างสีเขียวอ่อนจนกระทั่งถึงสีน้ำเงินแก่ กว้างยาวประมาณ ๔๐ เซนติเมตร

เครื่องเหล็กนั้น ที่เปนสำคัญคือเกือกม้า ได้ใช้มาแล้วเกือกสำหรับล้อแล้วก็มีบ้าง สเปอที่ติดส้นเกือกนั้นเขาช่างทำ ไม่ตรงออกมาจากส้นเกือกโอนออกไปข้างนอก คนขี่ม้าจะได้ไม่เผลอเอาสเปอไปเขี่ยข้างม้า ถ้าเวลาจะใช้สเปอก็เปนปลายดีนออกไปข้างนอก โรมันเปนเจ้าของสเปอก่อน แต่อาวุธหาได้น้อย เพราะเปนที่หวงแลมีราคามากทั้งมิตรแลศัตรู เมื่ออยู่ในที่เปลี่ยวเช่นนี้ แต่เครื่องมือมีมาก ทั้งค้อนเลื่อย ขวาน ตะปู ซึ่งไม่ผิดกันกับที่ใช้อยู่ทุกวันนี้นัก เว้นแต่สกรูไม่มี แต่ของที่เปนวิชาช่างมีน้อย มีแต่ตุ๊กตาแลเครื่องประดับ

กระดูกสัตว์ที่พบในที่นี้ เปนสัตว์ที่มีอยู่ในเดี๋ยวนี้ เว้นไว้แต่ ออรอช Aurochs (Bos urus) แลแสวมปบอร์ Swamp boar (Sum pfschwein, Sus serofa palus) ได้พบเปลือกหอยนางรมด้วย ร่างกว้างแลร่างเนื้อมีมาก ประตูย่อมนี้เวลากลางคืนต้องปิด เพื่อจะกันไม่ให้เนื้อแลกวางเข้ามา ในรอบบริเวณที่ตั้งซาลเบิคนี้เปนป่าไม้ทั้งนั้น แต่ดูเปนป่าไม้ใหม่ ๆ มากกว่าเก่า ป่าเก่าเห็นจะได้ตัดลง นี่เปนป่าปลูกขึ้นใหม่ ได้ส่งสิ่งของบางอย่างที่ได้ซื้อ มาให้ดูด้วย

ดูที่เหล่านี้แล้ว เวลาไม่พอที่จะดูเลอียดได้ คิดจะไปใหม่ เวลาเย็นเสียมาก จึงกลับขึ้นรถโมเตอร์คาร์ให้ไปลึกนำไปในป่า เพราะได้เตรียมไว้ว่าจะไปต้มเข้าต้มยะซ่อกิน เขียนสั่งสิ่งของไว้แต่กลางคืนด้วย รู้แน่ว่ามาโฮเตลคงจะกินเข้าไม่ได้ เพราะกับเข้ามัน ๆ หวาน ๆ ทุกอย่าง คิดจะกินเข้าต้มต่างดีเสียให้อิ่มแล้วมาดินเนอแต่น้อย เลือกที่ได้เหมาะดีเต็มที่สมที่ควรจะทำกับเข้าต้น เข้าไปปูผ้าปูผ่อนลงเรียบร้อย ลงมือเปิดของเตรียมพร้อมแล้วยังแต่น้ำ พระยาศรีธรรมสาสน์ส่งขวดขนาดครึ่งไปนต์มาให้ มันมากกว่าโซดาขวดหนึ่งนิดเดียว ร้องไม่พอก็บอกว่ามี ค้นก็ไม่ได้ ได้แต่น้ำแร่แลเหล้ายาอะไรยุ่งไปทั้งนั้น เพียงจะซาวเข้าก็ไม่พอ ต้องให้รถไปขอน้ำชาวบ้าน ได้น้ำมาเอาหม้อออกมาดูเล็กนิดเดียว กินสามคนก็จะไม่พอ ต้องให้ไปยืมหม้อชาวบ้าน ได้หม้อดินหนาตึกโตกบเตา พอน้ำมาถึงได้ซาวเข้าตั้ง ต้มไปหน่อยหนึ่งนึกว่าน้ำจะน้อยจะเติมน้ำ ชายอุรุพงษ์เหยียบโครมลงไปในถังหกหมด นึกขึ้นได้ถึงอ้ายขวดเล็กที่มีอยู่เห็นจะพอเติม หม่อมนเรนทร์หยิบมาเปิด ร้องเอะอะว่ากลิ่นมันผิดปรกติ พระยาศรีธรรมสาสน์ก็ยังยืนว่าน้ำ เถียงกันถึงชิมกลายเปนน้ำส้ม หากว่าไม่รินลงไป หม่อมนเรนทร์กับตาอันหั่นไก่จะมาผัดน้ำปลากับพริกไทย พ่อเปนผู้ผัด ผัดไปผัดมาดำเปนหมึกไม่รู้ว่าเรื่องราวอะไร หน้าตากินตาย

ตกลงเปนต้องเททิ้ง คราวนี้ใช้เบคอนทอด ทำสำเร็จแล้ว ค่อยเข้ารนทุ่มครึ่ง ก็ไม่เดือด พระอาทิตย์ก็หมดลงไปจะค่ำ ข้างท้องก็ร้องจ๊อด ๆ อยากกินเข้า เพราะขาดทุนน้ำชาเข้าไปไม่ได้กินด้วย ตกลงเปนจะรอคอยกว่าจะเสร็จ เห็นจะสักสองทุ่มเศษ กลับไปกินโฮเตลดีกว่า ขับรถอย่างเร็วที่สุด จนหมวกใส่ไม่อยู่ พอกลับมาถึงหมายว่าจะได้กินดีอะไร กลายเปนต้องเปนแม่ยายจับแจง กินเข้าเปียกกับน้ำเกรวี่ ถัดไปอีกก็กับเข้าหวานแลมัน คลื่นไส้ตกลงเปนกินพอหนัก ๆ ท้อง แล้วต้องมาต้มเข้าต้มไก่กิน อะไร ๆ ก็ดีหมด เสียแต่อด เพราะกับเข้ากินไม่ได้จริง ๆ มีแต่หวานกับมัน ถึงอาการอื่นจะดี แต่ถูกอดเข้าอย่างนี้ก็เห็นจะไซท้องแห้งเต็มที

คืนที่ ๑๕๕

วันพุฒที่ ๒๘ สิงหาคม

เวลาเช้าหมอมา แลไปอาบน้ำตามเคย เหมือนเมื่อวานนี้ วันนี้ขยับขึ้นไปเปน ๑๔ มินิต กลับมาพักชั่วโมงหนึ่ง แล้วจึงกินเข้ากลางวัน แล้วต้องถูกพักอีกสองชั่วโมง ทำหนังสือเรื่อย เวลาเย็นไปที่สนามลอนเตนนิส เพราะวันนี้เปนวันพนันใหญ่ แต่หมดเขตรช้าไปเลยไปไม่ทัน ต้องไปนั่งดูเขาเล่นอีกสำรับหนึ่ง แต่กระนั้นยังเปนผู้ไปก่อนแกรนด์ดัชเชสออฟลุกเซมเบิค แลแอร์ดิคาร์แกรนด์ดุ๊ก แลแกรนด์ดัชเชสออฟบาเดน ซึ่งมาอยู่บ้านแม่ยายแลพ่อที่คาเซอลแห่งหนึ่งใกล้ที่นี้ ทางชั่วโมงหนึ่ง ได้สนทนากันเปนคราวแรกที่พ่อได้รู้จักแกรนด์ดัชเชสองคนนี้ แต่เธอรู้จักเราดี ด้วยได้ฟังเรื่องราวจากพระญาติวงษ์มาเสียหนักกว่าหนัก เพราะเขาเปนญาติกันหมดทั้งสิ้นในพวกเจ้านาย แกรนด์ดัชเชสนี้งามมาก อายุประมาณสัก ๖๐ เศษ แต่ยังสวยดี กิริยาอัชฌาไศรยก็น่ารัก เลยนั่งพูดกันอยู่คนละข้าง

อ้ายลูกลอนเตนนิสมันผเอินกระเด็นหวอหวอ แกรนด์ดัชเชสทั้งสององค์วิตกวิจารณ์กันมาก กลัวมันจะกระเด็นมาเข้าตา มีคนเคยตาบอดมาแล้ว แกรนด์ดัชเชสผู้ใหญ่ว่าตาบอดไม่ได้เรื่องได้ราว เพราะเห็นแก่สนุก ปฤกษาพ่อเปนหลายหน คิดอ่านจะกางร่ม พ่อบอกว่าจะเปนไรไป แล้ววิตกวิจารณ์กลัวเขาจะหัวเราะเยาะว่าขี้ขลาดฤๅดัดจริต เพราะมันช่างไม่มีแดดเสียเลยในเวลานั้น ถ้ามีแดดก็จะพาลกางได้ ตกลงเลยไม่ได้กางจนฝนก็ซ้ำตกลงมา ต่างคนต่างพากันหนีฝน มีเยเนอราลแก่คนหนึ่ง เปนผู้ที่ได้เคยบังคับกองทหาร ซึ่งบริพัตรอยู่ในนั้น รับราชการมาถึง ๒๐ ปีแล้ว เดี๋ยวนี้ออกจากตำแหน่ง แต่ดูยังแขงแรง ได้มานั่งสนทนากันอยู่ จำบริพัตรได้ดี แม่นยำไม่ต้องมีใครบอก กลับมาเขียนหนังสือตะพัดไป แล้วทำกับเข้ากินในห้อง ไม่ได้ลงไปกินข้างล่าง

คืนที่ ๑๕๖

วันพฤหัศบดี ๒๙ สิงหาคม

วันนี้ตาหมอให้ตื่นแต่เช้าหน่อย เวลา ๘ โมง ให้กินน้ำถ้วยหนึ่ง น้ำที่นี่ออกอุ่น ๆ แลกินทั้งเย็น ๆ ไม่ต้องอุ่นให้ร้อน ถ้าหากว่าน้ำที่ยาเดนยาเดนเหมือนซุปไก่อย่างเช่นชายอุรุพงษ์ว่า น้ำที่นี่เค็มจัดขึ้นแลมีคาว ๆ สนิมเหล็ก รสชาดเหมือนทอดมันอะไรอย่างหนึ่งเหือกทอดมันปลาร้ก ดูมันก็ไม่มีอะไรกับน้ำแอปปอลิ-นารินัก เพราะแอปปอลินาริกินไม่ลงท้อง จึงได้กินกันเบิกบาน รู้สึกว่าน้ำที่จืดไป ฤๅฝรั่งแล้วเห็นน้ำต่านแสลงแลไม่อร่อย ซึ่งไทยเราออกจะตาม ๆ เพราะเหตุที่น้ำนี้กินเข้าไปลงท้อง จะตื่นต้องถึงทำหน้าเหยได้ ด้วยตกใจว่าเปนยา ถ้าไม่มีลงท้องแล้ว แอปปอลินาริก็เห็นจะแสลง น้ำนี้เห็นจะกำลังดื่มดี เพราะค่อยเค็มมากขึ้น แลดื่ม

คล่องคอรู้สึกเย็นสบาย พ่อไม่ได้มีความเดือดร้อนอะไรสักนิดหนึ่งที่ต้องกิน กลัวแต่จะไม่มีผล ฤๅมีผลต่อสามวันเช่นเขาว่า ครั้นถึง ๑๕ วันก็เฉย ๆ เช่นน้ำที่ยาเคน-ยาเคน จะรับกินต่างน้ำได้ เว้นแต่ไม่อร่อยเท่านั้น ที่จะเปนเหตุให้เปลี่ยนธาตุได้นั้นไม่มี

เมื่อได้นวดไฟฟ้าแลอายไอร้อนตามเคยเสร็จแล้วไปที่อาบน้ำ วันนี้กวดขันที่ต้องให้ไปเหมาะเวลา เพราะเขาเอาดินมาต้มไว้ ถ้าไปช้าดินนั้นจะเย็นเสีย ดินที่เอามาใช้ เปนดินสีเหลืองเอามาจากตำบลอื่น ไม่ใช่ที่นี่ซึ่งเขาประมาณว่าอีก ๑๐๐ ปีจะหมด แต่ถึงตั้งเครื่องจักรบดให้ละเอียด แล้วผสมน้ำต้มเหมือนเนยเอาผ้าปูลงบนเก้าอี้ยาว แล้วเอาโคลนนั้นปะตามรูปตัวให้นอนทับลงบนโคลน แล้วเอาโคลนปะซีกข้างซ้ายซึ่งขี้เมื่อยอยู่นั้น ทั่วดีแล้วเอาผ้าคลุม กำหนดแรก ๑๐ มินิต กำหนดความร้อนความเย็นให้พอดี คืออย่าให้ร้อนจนเหื่อออก อย่าให้เย็นจนรู้สึกว่าเย็น แต่ที่แท้ในเวลา ๑๐ มินิตนั้น ตอนข้างปลายออกเย็นๆ ลงแล้ว ครั้นเมื่อถ้วน ๑๐ มินิตเอามีดตัดกระดาษงาช่วยกันขูดดินนั้นออกโดยเร็ว แล้วลงอาบน้ำ เปนน้ำอุ่นตามธรรมดา แล้วกลับขึ้นมาคลุมผ้าอีก ๒ มินิตจนตัวแห้ง มีหมอคอยปกครองคอนโตรลชีพจรเรื่อยไป การคลุมผ้านี้ก็เปนจำกัด พอตัวแห้งแล้วต้องรีบแต่งตัวทันทีอย่าให้ทันเหื่อออกได้ ถ้าเหื่อออกเมื่อไรเปนหวัดแลทำให้หัวใจอ่อนไปด้วย เรื่องเปลี่ยนร้อนเปลี่ยนหนาวเช่นนี้เขาชำนาญจริง ๆ เพราะเมืองเขาหนาวอยู่เสมอ ข้างเราแลช่างเซอะจริง ๆ เพราะมันร้อนอยู่เสียเสมอ เสร็จการอาบน้ำแล้วให้เดินสองมินิต ได้เดินไปที่ร้านในย่ำ ดูสนุกดี เดินไม่ทันตลอดร้านถูกเร่งให้กลับมาหยุดพักเลยต้องกลับกันเท่านั้น เมื่อวานนี้ฝนตกเวลาเย็นเลยเรื่อยมาจนกลางคืน วันนี้กลายเปนหมอกเปนลมเย็นชืดไป ถนนก็ออกแฉะๆ เรื่องที่จะร้อนจะเย็นในฤดูซัมเมอนี้

อาไศรยฝน ถ้ามีฝนลงมา เปนเย็นไปได้สักสองวันสามวัน แล้วก็ร้อนขึ้นทุกที จนกว่าฝนจะตกใหม่ ฝนตกอยู่ในราวประมาณสักวีกละครั้ง วีกหนึ่งก็คงเย็นครึ่งหนึ่งร้อนครึ่งหนึ่ง ตามฤดูปรกติ เวลานี้นับว่าเปนเวลาซัมเมอแท้ ไม่รยัครเบิคมาสักเดือนหนึ่งแล้ว

นอนให้ทำหนังสือมาจนเวลาเย็น กลายเปนฝนตกร่ำเรื่องไม่รู้หยุด จนบ่าย ๕ โมงก็ยังเปนลอองอยู่ จะนิ่งอยู่อัดใจ ตกลงเปนต้องหนีไปเที่ยวทั้งฝนตรงไปที่ร้านอายน้ำ ซึ่งดูค้างไว้ แล้วไปดูรูปที่ช่างเขียนมาตั้งเขียนอยู่ที่นี่ เขียนตามรูปถ่ายก็พอใช้ แกตั้งต้นเขียนรูปพ่อ แต่แกได้รูปจากซูแมน ซึ่งไม่ชัดเจนแจ่มแจ้ง ซ้ำไปเดาสีเอาเอง เชื่อว่าไทยเราเหลือง เขียนไว้เสียเหลืองจ๋อย พอแลเห็นตัวเข้าร้องเอ็ดใหญ่ ว่าไหนว่าเหลือง ก็ขาวเกือบจะเหมือนฝรั่งนี่เอง เอามือแกมาเทียบจึงได้เห็นว่าอัดเหลืองจริง แต่ไม่ใช่เหลืองส้ม เลยอ้อนวอนขอถ่ายรูป พ่อเลยตกลงยอมให้แกถ่ายรูป แต่ถ่ายอย่างที่นั่งเห็นจะพอแต่เปนเค้า แกก็พยายามหนักหนาอุส่าห์เอาตำราทราออกมากางอ่าน ทั้งกระจายอยู่ตามแถบนั้น วิ่งวอนหนักหนาให้ไปดูอีกในพรุ่งนี้ ที่แท้แปลว่าแกจะดูเรา กลับมาจากนั้น แวะที่ห้างอีกแห่งหนึ่งไม่ได้ซื้ออะไร ดูเล่นเท่านั้น แล้วกลับมาโฮเตลไปดูห้องที่เขาขายปอสเลน เปนปอสเลนเขียนที่เดรสเดน ซื้อแต่ถ้วยชา ไม่ได้ซื้ออะไร แล้วกลับมาที่วิลลา ช่างถ่ายรูปที่นี่เอารูปมาให้ดู ปรู๊ฟว่าเปนฝีมือดีจริง แลรับจะพิมพ์ให้เร็วด้วย แต่ดูอ้วนเต็มที จนสงไสยว่าจะเกินไป แต่ใคร ๆ ดูทั้งไทยทั้งฝรั่ง ตามคตาหมอ เขาว่าเหมือนจึงเอาส่งเข้าไปให้ดู จะเชื่อฤาไม่เชื่อก็ตาม เอาไว้คอยสอบเมื่อเวลาไปถึง

วันนี้หมอมาอีก โปรเฟสเซอเกรสแลโปรเฟสเซอไมเยอจะลากลับไปในวันเสาร์ ยอกแล้วบอกเล่าว่าไม่ได้เบื่อหน่ายที่จะอยู่ แต่เห็นไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพราะอาการ

สบายมากแล้ว จึงขอมอบน่าที่ไว้ให้หมอฟอนนอรเดน เปนผู้บัญชาการสิทธิขาด ถ้าหากว่ามีอาการแปลกประหลาดอะไรให้เรียก โปรเฟสเซอเกรลอยู่ห่างที่นี่สอง-ชั่วโมงเท่านั้น โปรเฟสเซอไมเยออยู่เบอลินก็ไม่ไกลเท่าไร แต่วันที่ ๒๐ จะกลับมาในการเฉลิมพระชนม์พรรษาทั้งสองคน การอาบน้ำจะต้องอาบไปอีกจนวันที่ ๒๒ กันยายน อาบสองวัน เว้นพอกโคลนวันหนึ่ง ต่อนั้นไปจะไปเที่ยวข้างไหนก็ได้ นับว่าเปนสิ้นเขตรที่ต้องรักษาแล้ว โปรเฟสเซอสองคนนี้มีอัธยาไศรยดีอย่างยิ่ง รักษาด้วยความระวังอย่างอุกฤษฐ แลไม่ได้เอาโลภเปนที่ตั้งน่า ตั้งใจจะหาชื่อเสียง โปรเฟสเซอเกรลเปนคนชั้นสูงมาก เปนผู้ที่ได้ถูกเลือกจะให้ไปเปนโปรเฟสเซอในเมืองเบอลินแต่แกไม่ยอมรับ เพราะงานที่แกทำอยู่ได้เงินมากกว่า แต่ถึงดังนั้นก็เปนยศชั้นที่ ๒ รองเอกเซนเลนซี การเลือกหมอรัฐบาลเรียกหมอทั้งปวงให้ประชุมกันเลือก เมื่อใครถูกเลือกจึงเปนผู้มีชื่อเสียงแลเกียรติยศมาก เมื่อโปรเฟสเซอเกรลไม่รับ จึงได้เลือกโปรเฟสเซอเคราซ์ โปรเฟสเซอเคราซ์ไม่ถูกเลือกแต่ก่อนเพราะเปนคนออสเตรียน เมื่อได้เปนโปรเฟสเซอในเบอลิน ต้องเปลี่ยนชาติเปนเยอรมัน ฝ่ายโปรเฟสเซอฟอนนอรเดนตัวเปนเยอรมัน แต่ไปได้รับตำแหน่งเปนโปรเฟสเซอสำหรับเวียนนา กลับต้องเปลี่ยนชาติไปเปนออสเตรียน จึงยังมีน้องชายคือหมอนอรเดนอยู่ในเยอรมนี ที่เปนผู้จะมารักษาพ่อต่อไปนี้ ขอจบรายวันฉบับนี้เพราะเวลาเมล์ที่จะออกพรุ่งนี้

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

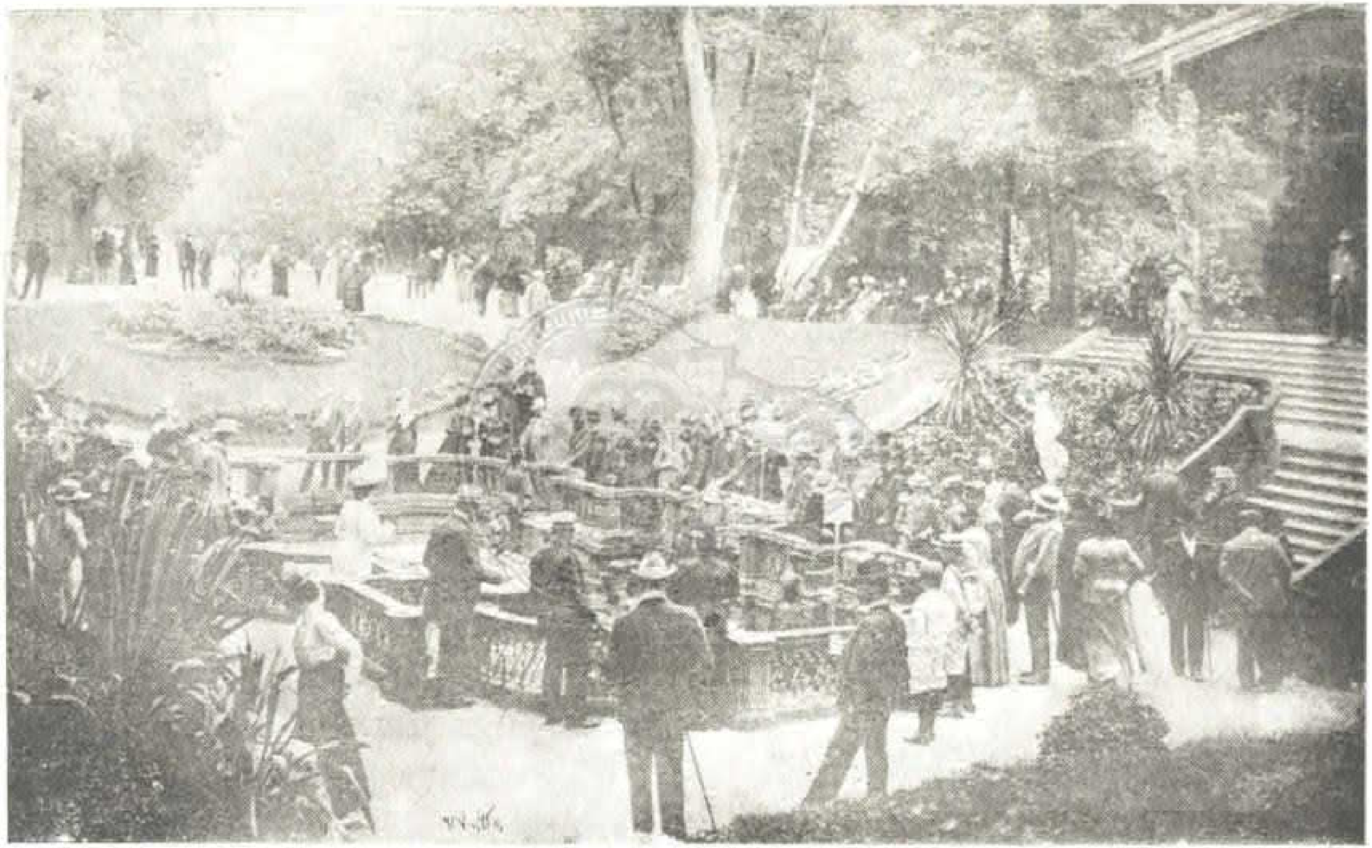

บ่อน้ำแร่เอลิศเบตที่เมืองฮอมเบิค

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๖

คืนที่ ๑๕๗

เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๓๐ สิงหาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ท่านหมอ ๆ ทั้งหลายที่จะไปอยากได้รูป จึ่งได้แจกรูปไปเสียที แล้วไปอาบน้ำ ได้รู้สึกมาหลายวันแล้ว ว่าเล่าถึงเรื่องห้องอาบน้ำขาดของสำคัญสิ่งหนึ่งไปเสีย ซึ่งจำเปนจะต้องมีนั้น คือตู้ติดฝาผนังเปนเหล็กโปร่ง ๆ ในนั้นบรรจุผ้าอาบน้ำและผ้าห่มต่าง ๆ มีท่อไอร้อนมาเข้าทางหลังตู้ในผนัง ไอน้ำสำหรับอบให้ห้องอุ่นด้วย ให้ผ้าห่มนั้นอุ่นด้วย เพื่อจะกันไม่ให้หนาวสท้าน เพดานเปนกระจกช่อง ชักเปิดปิดได้ สำหรับผ่อนให้ไอร้อนนั้นขึ้นไปเสียบนหลังคา ห้องที่พ่อไปอาบนี้มีตู้เช่นนี้ทั้งสองห้อง แต่ที่ยาเค็มยาเคนต้องไปอังผ้ามาจากห้องอื่น ห้องนอกจัดต้นไม้ ห้องในมีขวดแก้วปักดอกกุหลาบงาม ๆ เสมอทุกวัน วันนี้ขยับเวลาขึ้นไปเปน ๑๕ มินิต น้ำนี้เปนอันได้ความว่ามีคาบอนิกแอซิด เปนเครื่องที่จะสำหรับชักให้โลหิตเดินตามขุมขน เพราะเหตุฉนั้นหมอจึ่งต้องตรวจชีพจร ว่ากำลังหัวใจจะพอแก่ที่จะต้องทำงานฉีดโลหิตไปทั่วกายฤๅไม่ ถ้าเห็นว่าหัวใจอ่อนคือเต้นถี่ในเวลาอยู่ในน้ำ รู้ได้ว่ากำลังน้อย ต้องให้รีบขึ้นเสียทันที หาไม่ก็จะอ่อนเปลี้ยในเวลาอาบแล้วนั้นมาก พิกัดกำลังมีชฌิมบุรุษที่จะแช่อยู่ในน้ำนั้นได้อย่างช้าเพียง ๒๐ นาที ถึงดังนั้นก็อ่อนเปลี้ย ถ้าพ้นนั้นขึ้นไปเปนการกลับให้โทษ น้ำนี้ใช้แก้เลือดเดินตามร่างกายไม่สดวกอย่างหนึ่ง โรคตับอย่างหนึ่ง ถ้าโรคมีในท้องเปน

ห้ามขาดไม่ให้อาบ ถ้าขึ้นอาบอาการทรุด ต้องใช้น้ำอ่อน ๆ เพียงเสมอน้ำทเล ฤๅตำบลที่สำหรับรักษาผีในท้องนั้น ที่ขาเคนไวเลอ ซึ่งอยู่ในเขตรแคนขาเคนนั้นเอง เดี๋ยวนี้เพ็ญไปอยู่ที่นั่น หมอทั้งปวงยืนยันว่าถูกต้อง แลได้รับข่าวว่าไปอยู่ ๑๕ วัน ยังชั่วขึ้นมาก อ้วนขึ้น เพราะฉนั้นเขาอวดว่าที่เมืองชอมเบิคนี้ จะหาคนเปนผีในท้องแต่สักคนเดียวไม่ได้ ไม่ใช่เพราะไอน้ำป้องกัน เพราะถ้าเปนผีในท้องต้องเบิกไปที่อื่น อาบน้ำแล้วได้เดินดูบ่ออีก ๒ บ่อ แลดูสูบน้ำ ซึ่งสำหรับสูบขึ้นไปในโรงที่อาบน้ำ ตั้งเครื่องจักรไฟฟ้าจมลงไปอยู่ในดิน สูบกันไปวันยังค่ำ เขาคิดจะเจาะบ่อใหม่อีกบ่อหนึ่ง ให้ชื่อพ่อ ในวันที่ ๒๑ เดือนกันยายน คิดจะทำรูปไว้ที่บ่อนั้น เขาคิดปฤกษาหาฤๅกัน แต่ยังไม่ได้ตกลงเปนฟอมัล ได้ทราบว่าเซมเปอเรอสั่งให้มีรายงานบอกอาการพ่อไปกรวงทูต เดี๋ยวนี้เขาบอกรายงานกันอยู่เสมอ

บรรดาการที่มาอยู่ที่นี่สบายหมดทุกอย่าง เสียแต่อาหารไม่ถูกปากในตอนต้น จึงได้ไกล่เกลี่ยกันไปเอาพ่อครัวที่เคาพ์เฮาส์เมืองเบอลินมาทำ ตั้งแต่วานนี้กินเข้าได้มาสองวันแล้ว

เมื่อพักตามเคยแล้ว วันนี้เขาชวนให้ไปดูลอนเตนนิส ซึ่งเปนวันสำคัญ อังกฤษข้างหนึ่ง- เยอรมันข้างหนึ่ง เคราะห์ร้ายลูกลอนเตนนิสลอยมาโดนนัยตาข้างขวา แต่กระทบไปหมวกเสียก่อน แล้วจึงโดนในระหว่างคิ้วกับหลังตา เขียวอยู่สัก ๑๕ มินิตก็หาย ไม่มีอันตรายอันใด ดูจนหมดเกมแล้วจึงได้กลับ ข้างเยอรมันชนะแล้ว ขึ้นรถโมเตอรคาร์ไปเที่ยว ไปตามถนนเขาเทานุสแล้วกลับมา กินแกงยะซ่อแทนน้ำชา มีความเสียใจที่จะกล่าวว่า ผู้กินด้วยกันทั้งหมดคือเจ้านายลงเนื้อเห็นกันว่า หมูฝรั่งดีกว่าหมูของเรา เนื้อมาก มันน้อย แลไม่มีกลิ่นสาบเลย หมูของเราเลี้ยงมันเลวเหลือเกินนัก มันถึงไม่ดีได้ วันนี้อากาศกลับร้อน แจ่มใสดี

ไปอย่างเก่า เวลานี้ก็จวนจะสิ้นเดือนแล้ว ยังไม่มีกิริยากลิ่นอายออตัมเลย ต้นไม้ยังงามบริบูรณ์ทุกหนทุกแห่ง ซัมเมอเห็นจะล่าไปได้จนเกือบออกจากยุโรป ด้วยเวลามาก็ล่า คงจะไปล่า พ่อไปถึงที่ไหนเปนบริบูรณ์ด้วยดอกไม้ทุกหนทุกแห่ง เพราะรู้กันเสียแล้วว่าซอย โต๊ะกินเข้าเปนสวนดอกไม้เปลี่ยนทุกวัน ไม่ใช่เปนแต่ยักขวดทำรางฤๅกระถางมาตั้ง แล้วให้เลื้อยพ่านเต็มทั้งโต๊ะ ดอกไม้บ้านเราหาเล่นเช่นนี้ไม่ไหว ไม่ใช้ไม้เบญพรรณด้วย วันใดอย่างใดก็อย่างนั้นเต็มทั้งโต๊ะ ดอกกุหลาบสีอย่างไรก็สีเดียวกันหมด รักเร่สีใดก็สีเดียวกันหมด เขาอาจจะตัดดอกรักเร่ได้กว่าวันละ ๓๐๐ ดอกขึ้นไป ดอกอื่น ๆ ก็มีหลายอย่าง เช่นดอกสิงโตแลสวีตปีเปนต้น เหตุทั้งนี้ก็เพราะมีคนซื้อไม่ขาดวัน จึงมีชาวสวนปลูกขายมากด้วยกัน วันนี้ที่สนามลอนเตนนิสมีผู้หญิงแต่งหมวกด้วยกุหลาบสด แล้วถือกิ่งกุหลาบดอกเดียวกิ่งหนึ่ง เปนดอกกุหลาบสีชมภูเหมือนอย่างกุหลาบเรา แต่ความที่มันโตแลซ้อนหนาเท่าดอกทานตวัน เอาถือบังไม่ให้แลดูหน้าได้ ดังนี้จะเชื่อฤๅไม่ วันนี้ได้รับหนังสือที่เขียนกระดาษอย่างเล็กเปนคราวแรก

คืนที่ ๑๕๘

วันเสาร์ที่ ๓๑ สิงหาคม

วันนี้เปนวันที่หมอโปรเฟสเซอเกรลแลไมเยอจะไป การอาบน้ำวันนี้ลดน้ำให้เย็นลง เปน ๓๒ ดีกรี แต่เวลาคง ๑๕ มินิตตามเดิม การที่ให้เย็นลงนั้น เพื่อจะให้ไอคาบอนิกในน้ำแรงขึ้น ด้วยไม่มีแคสซึ่งจะนำออก การแต่งดอกไม้ในห้องอาบน้ำ ยิ่งเห็นว่าซอยเขายิ่งเต็มขึ้น วันนี้มีดอกทานตวัน ตัดทั้งต้นยักขวดตั้งในมุมห้อง จนเต็มทั้งสองมุม บนหลังตู้ตั้งอ่างรีใหญ่จัดดอกรักเร่ ดูเปนดอกไม้

หรูไปทั้งห้องแล้ว ตั้งแต่เริ่มไปอาบน้ำมาจนกระทั่งวันนี้ มีคนไปคอยดูที่อาบน้ำทุกวันกองโต ๆ ถ่ายรูปก็มี แต่คนที่นี่เคยเจ้าเคยนาย ด้วยเจ้านายเสด็จไปมาอยู่เสมอไม่ขาด ระดูก็อย่างมีอัธยาศรัย ยืนอย่างเรียบร้อยห่างๆ แลคำนับ ผู้หญิงก็โยกผ้าฤๅถอนสายบัว จนเด็ก ๆ ก็ถอนสายบัวคล่อง เดี๋ยวนี้เปนบอกได้ว่าไม่มีใครไม่รู้จักพ่อสักคนเดียว ทั้งในเมืองแลในทุ่ง ตั้งแต่ผู้ดีลงไปจนเด็กกลางถนน ต้องรับคำนับเรื่อยอยู่ตลอดทางทุกเวลาที่ไปเที่ยวข้างไหน ๆ วันนี้ออกจากอาบน้ำแล้วเดินไปดูโรงที่สำหรับไว้เครื่องดัดตัว ซึ่งเปนแห่งเดียวกันกับร้าน ร้านตั้งอยู่ที่เฉลียงโรงนี้ ในนั้นมีหมอประจำคนหนึ่งต่างหาก เครื่องต่าง ๆ คล้ายกับที่อาบน้ำอื่น ๆ แต่มีวิเศษขึ้นไปอีกสองสามอย่างเปนของใหม่ มีเฉลียงออกไปกลางแจ้ง สำหรับถ้าฝนไม่ตก เลื่อนเครื่องออกไปได้ แต่เฉภาะเครื่องที่สำหรับช่วยคนเปนหืดหายใจอย่างเดียว ปลูกป่าสนไว้รอบเฉลียงนั้นสำหรับให้หายใจได้กลิ่น ซึ่งเขาถือว่าเปนยาแก้ ดูเพลินไปหน่อยถูกเร่งให้กลับมาหยุดพัก ขี่เกียรขึ้นเรือน พักข้างล่าง ๑๐ มินิต แล้วจึงได้กินกลางวัน แล้วพักใหญ่เขียนหนังสือ

เวลาบ่าย ๕ โมง ไปดูตาแก่เขียนรูป แกก็ออกจะเขียนดี ๆ แต่ยังเข้าใจผิดอะไรหลายอย่าง ขอผัดต่อไปใหม่อีก แล้วไปดูยิงเป้าซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน ยิงเป้าเช่นนี้มีที่ไหน ๆ ไม่ใช่แปลกปลาด แต่ไม่มีเครื่องล่อ คืออย่างที่ยิงถูกเข้า ก็ได้เอาของขยับขยิดนอะไรต่าง ๆ นี่ถ้าจะไปยิง เสียเงิน ๕ เฟนิก ที่ยิงมีหลายอย่าง คือมีอ้ายตุ๊กตาตลก ที่ชักสายยนต์ให้แยงแย่ได้ ถ้าใครยิงถูกกลางอกตุ๊กตานั้นแย่ลง มีเชือกสำหรับยายแก่กระตุกขึ้นให้ยืนตามเดิม อีกอย่างหนึ่งนั้นเปนตุ๊กตา ถ้าถูกเข้าแล้วเปิดหมวก แต่เวลาจะให้ปิดต้องเดินไปปิดกันต่อ ๆ มีเป้าหลายอัน ที่ถ้ายิงถูกเข้าแล้วดังกริ่ง มีกล้องดินปักไว้เปนอันมาก ซึ่งถ้ายิงถูกเข้ากล้องแตก มี

ตัวสัตว์อะไร ๆ หลายอย่างยืนเปนแถวสำหรับยิง มีกล้องหมุนคว้างอยู่สองอัน แลอะไร ๆ ต่าง ๆ หลายอย่าง ในที่สุดมีน้ำพุขึ้นมาริน ๆ อยู่กลางที่ยิง เอาลูกแก้วขาวเล็ก ๆ เปนกระจกเงาวางให้ลอยอยู่บนน้ำ สำหรับยิงถูกแล้วลูกแก้วนั้นแตก ถ้าใครยิงถูกมาก ๆ ขายแก่นั้นออกจะขาดทุน ไล่กันเสียที ที่เล่านี้เหลวเต็มทีแล้ว เพราะเหตุที่ไม่มีอะไรจะเล่า ก็เล่าไปอย่างนั้นเอง ถ้าหากมีอื่นก็จะไม่เล่าถึงเรื่องนี้ ออกจากนั้นเดินไปดูดงกุหลาบซึ่งอยู่น่าเรสเตอรองต์อันหนึ่ง เปนกุหลาบตอ สูงประมาณศอกคืบ ดอกเปนช่อข้างบนทุกต้น เขาปลูกเข้าเปนลายสวนที่เดียว ได้ตั้งตาดูทุกวันตั้งแต่แรกมายังดูมอยู่ เดี๋ยวนี้กำลังบานพร้อมกันหมด เปนเหลืองแปลงหนึ่ง ชมภูแปลงหนึ่งคั่นกันงามชื่นตา แต่ยังไม่ได้ไปในที่นั้น จึงเดินวนไปดู แล้วเลยไถลไปที่สนามกอล์ฟ ดูเขาเล่นกอล์ฟ แล้วนั่งเล่นตามต้นไม้ การที่ไปเที่ยวนี้เปนเดินเล่นเวลาเย็น ไม่ใช่ตั้งใจไปดูอะไร รถที่เราไปมันช่างสบายเสียจริง ๆ เราเดินไปข้างไหนรถก็ตามไปถึงนั่น บนทางคนเดินบนหญ้า ฤๅที่ห้ามแห่งใด เขาปล่อยให้ไปได้ฟรีหมด ไม่มีใครห้ามเลย ไปทางไหนรถก็ตามต้อยไปทุกแห่ง ย่ำค่ำครึ่งกลับขึ้นรถไปเที่ยวตามถนนแลออกทุ่ง กลับมาที่วังสาเวลาทุ่มเศษ วันนี้แกงพิ้ก แต่ใช้เดอนิปตัมเสียให้อ่อนก่อน ใช้ได้เหมือนพิ้ก อร่อยดี หมดทุนเท่านี้ ไม่มีอะไรจะเล่าต่อไปอีก

คืนที่ ๑๕๘

วันอาทิตย์ที่ ๑ กันยายน

เมื่อคืนนี้ฟ้าร้องเปนภาษาไทย ดังก๊กก้องแต่ฝนไม่ตก ท่าทางเหมือนจะเข้าฤดูออตัม ในหมู่นี้ผลแห่งดิยิสตาลิสกำลังมาปรากฏเข้มขึ้นมาก เนื่องทุก ๆ กล้าที่เปน

สำคัญนั้น ยอดอกแลราวนมไปจรดรักแร้ตึงแขงเครียด ถ้านอนทะแคงฤๅกระทบถูก รู้สึกเจ็บเสียว ๆ แขงจับได้เปนกล้ำ ลักษณนมคัดฤๅนมหลง ไม่ใช่บวม ขาแข้งท้องไส้เปนอย่างนั้นไปหมด เมื่อแรกนึกว่าจะเปนอะไร ครั้นเมื่อตรวจตราหนักเข้า ได้ความว่าเปนด้วยคียืสตาลิสชับไลหิต เพราะเหตุนี้ที่ต้องให้พักให้แรมอะไรมากมาย ไม่ให้ทำอะไรมาก ๆ กลัวจะตึงหนักไป วันนี้เปนวันอายโคลน อายคายอีกสองวัน อายโคลนวันหนึ่ง พ่อเห็นจะถึงแก่ความอับจนไม่มีอะไรจะเขียนไปให้ เพราะอยู่บ้านกันอย่างไทย ๆ แล้ว จะต้องลงเล่นเรื่องเกร็ด

วันนี้จับยกเรื่องหมา เพราะเขาเอามาขายอยู่บ่อย ๆ ที่จริงนึกไว้แต่แรกว่า จะหาหมาไปดีฤๅไม่เอาไปดี ใจหนึ่งนึกว่าไม่เอาละมีแล้ว แต่อีกใจหนึ่งนึกว่า กรมดำรงคงจะถามสองเรื่อง คือเรื่องกล้องแม่ช่อมแลเรื่องหมา เพราะรู้กันอยู่ว่าเปนของที่ติด อดเล่นไม่ได้ทั้งสองอย่าง เรื่องกล้องแม่ช่อมตั้งแต่ร้านซัมเมอที่เราเคยซื้อไม่เอากล้องดีมาให้ดู เลยอึกกระอุน ๆ นึกว่าจะไม่เอากล้องแม่ช่อมเข้าไปเลย เมื่อเลิกกล้องแม่ช่อมแล้ว ก็นึกว่าจะไม่หาหมาเข้าไปเหมือนกัน กรมดำรงถามจะได้บอกว่าไม่มีทั้งสองอย่าง ให้ปลกหน่อย

แต่ตุ๊กแกอดเปนแม่สื่อไม่ได้ พอกลับจากนอรเวเอากล้องมาให้ดู พูดแก้แทนซัมเมอต่าง ๆ ว่ามันตกอกตกใจเวลาที่พ่อไป ที่จริงกล้องดี ๆ มันมีอยู่ ตุ๊กเอามาวางลงให้ดูต่าง ๆ อดไม่ได้ต้องคลำ คลำเข้าแล้วก็อดซื้อไม่ได้ ตกลงเปนเสียพิธีในข้อที่จะไม่มีกล้องแม่ช่อมไปนั้น

เรื่องหมายังไม่ตกลงมาได้อีกเปนนาน เมื่อไปนอรเวพบใหญ่ตัวหนึ่ง บริพัตรทะลึ่งตาลานมาบอกว่างามจริง ๆ แลใจคอเปนน้ำเหมือนอ้ายรุด ได้เกิดรักแลไปเล่นด้วย ข้อที่ไม่เอามานั้น เพราะเปนเวลาเรากำลังเดินทาง มันโตเท่าคน ไม่รู้

ว่าจะไปไว้ที่ไหน ทั้งเอมเปอเรอรัสเซียก็เคยห้าม ไม่ให้เลี้ยงหมาใหญ่ชนิดนี้ เลยทอดธุระไว้เสียที

ยังลืมเล่าถึงหมากวีนอาเลกซานดรา เพราะใคร ๆ จะเห็นได้ว่า กวีนอาเลกซานดราเปนคนรักหมาสักเพียงใด ถ่ายรูปมีหมาเปนนิจ ที่จริงเวลากินเข้าเช้า กินเข้ากลางวันด้วยกันเมื่ออยู่วินด์เซอ มีหมาออกมาเล่นอยู่สองตัวเสมอ ตัวหนึ่งเปนหมายี่ปุ่น แต่หายใจไม่ดังครอกแครก ตัวนั้นโปรดมาก อีกตัวหนึ่งเปนท่านองปูดัล มันฉลาด มันเที่ยวประจบพวกเราทุกคน ที่นั่งกินเข้าอยู่ในโต๊ะนั้น แต่ตัวยี่ปุ่นไม่ประจบใคร ถ้าเรียกมาแต่ผู้ที่นั่งใกล้ควีนเช่นพ่อ เลยเกิดเรื่องหมากันขึ้น พ่อได้ถามถึงหมาพันธุ์ที่เรียกกิงชาลส์ ซึ่งเปนที่ลำฦๅนักว่าเปนอย่างไร ถ้าหากว่ากะไร อยากจะขอลูกสักตัวหนึ่งด้วยซ้ำไป แต่มีความประหลาด ที่ได้ความว่ากิงชาลส์นั้นไม่ใช่หมาอะไร หมายี่ปุ่นนี่เอง พืชพรรณเดิมมันก็เปนหมายี่ปุ่น ตัวที่พ่อเห็นนั้น มันก็หมากิงชาลส์นั่นเอง ตกลงเลิก เลยไม่ขอ

คราวนี้ต่อมา เกิดความเอ็นดูหมาเตี้ยตัวยาว ๆ ที่เขาเรียกว่าดักซุนด์ สาเหตุที่จะเกิดเอ็นดูหมาเตี้ยขึ้นนั้นมันนมนานมาแล้ว ตั้งแต่ปรินซเชนรีออฟปรัสเซียเข้าไปบางกอก มีหมาเตี้ยตัวโปรดนอนบนพระแท่นอยู่ตัวหนึ่ง เวลาไปหาที่พระที่นั่งอุทยานเล่น ๆ ออกซอย แต่ยังไม่นึกรัก เลยเรื่อยมาได้จนกระทั่งไปเดนมาร์กคราวนี้ เวลาอยู่โคเปนเฮเคน ขึ้นรถโมเตอร์คาร์ไปกับปรินเซสมารี ขึ้นชื่อว่ารถโมเตอร์คาร์ในเมืองเดนมาร์กแล้ว ไม่ว่าคน ว่าม้า ว่าหมา กลัวอย่างยิ่งทั้งนั้น ตกอกตกใจกันเสียแต่ไกล ๆ ณกาลวันหนึ่ง ไปตามชายทเล ข้างหนึ่งเปนเนินเขาข้างหนึ่งเปนทเล พบผู้หญิงผู้ดีแก่ ๆ คนหนึ่งเดินมา มีหมาเตี้ยตามหลังแต่งตัวใส่เสื้อ เพราะมันหนาว แลเห็นแต่ไกล ยายแก่นั้นก็ตกใจ หมาก็ตกใจ ยายแก่นั้นยังเหลียวเก้กังว่าจะหลีกไปข้างไหนดี แต่หมานั้นวิ่งจนหูลู่ ขึ้นบนเนินเขาที่มีต้นไม้รก ๆ

ไม่ยักซุ่มอยู่ในรก เจอซ่อนที่ข้างบนเปนหญ้า ออกมานั่งท้าวแขนอยู่ที่ซ่อน ชเง้อดูขายแก่นาย ชเง้อแล้วชเง้อเล่าจนรถเราไปถึง พอถึงเข้า กลับหันหน้ามาดูรถ ทำหน้าเหมือนจะบอกว่าไม่กลัวดอก พ้นแล้วพ้นแล้ว ได้ทักแลได้ดูพร้อมกันกับปรินเซสมารี เขาว่ามันฉลาดนัก

ครั้งที่ ๓ เมื่อไปปารีสครั้งนี้ ไปฟอนเตนโบล ไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์ คนที่นั่งอยู่ใกล้ๆ มีหมาเตี้ยสองตัว นั่งพันอยู่กับขาเก้าอี้ หมาสองตัวนั้นงามมาก ได้พิเคราะห์ถ้วนถี่ ออกนึกชอบเปนครั้งที่ ๓ ได้บอกกับชายว่า หมาเราก็มีหลายอย่างแล้ว ถ้าคราวนี้จะซื้ออยากซื้อหมาเตี้ยไปลองเลี้ยงสักที เขาเลยพรรณาถึงเรื่องหมาเตี้ยต่างๆ เพราะคนเยอรมันชอบเลี้ยงกัน ชมกันว่าฉลาด ถึงกับแต่งหนังสือเรื่องหมาเตี้ย เล่าถึงความฉลาดต่างๆ จนออกจะไม่น่าเชื่อ ซึ่งเปนธรรมดาของคนหลงหมาเห็นไปได้ต่างๆ ไม่ใช่ตั้งใจจะปด แต่ก็ยังไม่ถึงเอะอะให้เที่ยวหา ครั้นมาวันนี้มีคนเอามาขาย จึงได้พิจารณาเลือกหมั่นกัน มีพอใช้คู่หนึ่ง ตกลงใจว่าจะซื้อ ราคาก็ไม่แพง แต่กลัวจะยังไม่สู้ดีแท้ ยังให้หาต่อไปอีก เพียงแต่ตกลงใจว่าจะซื้อหมาเตี้ยเท่านี้ กรมสมมตซื้อของลูกตัวแรกเสียแล้ว กรมดำรงจะเห็นขันประการใด ในการที่พ่อเลี้ยงหมาเตี้ยซึ่งเคยค่อนไว้แต่ก่อน เรื่องมันหมดเข้า จึงได้เขียนเหลวไหลถึงเพียงนี้

เวลาย่ำค่ำแล้วออกไปเที่ยว เขาเตรียมโมเตอร์คาร์ไว้ คนมาคอยกันแน่นตั้งแต่บ่าย ๔ โมง แต่ไม่ได้ไปไหนไกล ต้องการจะไปดูสวนที่น่าคัวรเฮาส์ เปนที่ประชุมเล่นนักขัตฤกษ์แลเลี้ยง เพราะเจ้าพนักงานที่นี่เขาบอกว่า ในการเฉลิมพระชนม์พรรษาเขาจะเปิดคัวรเฮาส์ ให้ไปทำอะไรอะไรที่นั่น จึงตกลงใจว่า การเลี้ยงจะไปเลี้ยงที่คัวรเฮาส์ แล้วจะเปิดเอนเตอเตนเมนต์เวลาค่ำ จะเชิญผู้ดีในเมืองนี้ให้หมด ส่วนที่น่าคัวรเฮาส์นั้นเปนสองชั้น อยู่คนละฟากถนน คัวรเฮาส์นั้นตั้งอยู่

พระบรมรูปฉายที่เมืองฮอมเบิค

บนที่สูง มีสวนติดอยู่กับน่าคัวรเฮาส์ชั้นหนึ่ง แล้วจึงถึงถนนต้นกลาง ถนนสายนี้เปนวิลลาตลอดทั้งถนน ฟากข้างคัวรเฮาส์อีกฟากหนึ่งเปนป๊าก ในป๊ากนี้มีรูปเอมเปอเรอฟรีดริชที่ ๓ แลเอมเปรส ทำด้วยศิลาครึ่งตัว มีสระมีน้ำพุกลางสระ เปนที่เดินเล่นสบายดี ลงเที่ยวเดินในป๊ากนั้น ค่อยมีคนไม่รู้จักมาก เพราะเหตุที่เปนคนมาแต่แฟรงก์เฟอต แล้วขึ้นรถไปเที่ยวต่อไป ไปวันก่อน ๆ ไปทั้งบ้านใต้แลบ้านตวันตก วันนี้เปลี่ยนไปทางบ้านเหนือ แต่ถึงไหนถึงไหนก็มีคนรู้จักทั้งนั้น นอกจากนี้เรื่องซ้ำเดิมที่ จึงได้งดไม่จดต่อไป

คืนที่ ๑๖๐

วันจันทร์ที่ ๒ กันยายน

กล้าเนื้อมันช่างดีจริงนึกสงไสย ว่าจะเปนด้วยยาฤๅมิใช่ วันนี้ดังพริตรวจก็ได้ความว่าไม่ใช่อะไร เปนผลของยานั้นเอง น้ำที่กินช่วยแรง เพราะธรรมดาน้ำร้อนขึ้นก็เกิดแคส เมื่อกินลงไปถึงเปนน้ำเย็น อยู่ภายในก็ร้อนเปนแคส เหมือนอย่างกับอาบน้ำทั้งข้างนอกแลภายใน ทำให้กระเพาะมีแรง ตกลงเปนมันก็ชอบกลดี วันนี้ไปอาบน้ำ เขาว่าน้ำแรงกว่าแต่ก่อนมาก เพราะมีฝนแลพายุในเขาน้ำลงมาแรง คาบอนิกแอซิดมามาก วันนี้อาบ ๓๒ ดีกรี เวลาเท่ากัน แต่ชีพจรดีขึ้นกว่าแต่ก่อน วันนี้ปรีเฟรดเมืองนี้คนใหม่ไปหาที่ที่อาบน้ำ แล้วออกมาเดินแลกลับตามเคย

ไม่มีเรื่องอะไรจะเล่าแท้ ๆ จะต้องเล่าถึงเรื่องเหลวไหล สิ่งไรที่ไม่ชอบกลับมาได้แก่ตัว เวลาอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ไปเที่ยวข้างไหน มีเขียนหนังสือฤๅบอกให้เขียน ครั้นเขียนเหนื่อยหนักเข้า จะทำอะไรช่างหายากเสียจริง ๆ จะไปตามใครมาพูดเล่นมันก็ออกพูดกันมาเสียมากจนจะหมดเรื่อง เพราะฉนั้นไปที่เคาฟเฮาส์ที่เบอลิน นึก

ถึงจะมาซอมเบิดดูแห่งเดิมที่ จะเอาอะไรมาเล่น วนไปวนมาสักสองสามเที่ยว ตก ลงซื้อกรามโมโฟน กล่าวคืออ้ายอ้อแอ้ ได้สั่งโดยกวดขันห้ามอย่าให้ส่งไปบางกอก ให้เอาตามเสด็จมาซอมเบิดด้วย คราวนี้พอเวลาว่าง ฟังอ้ายอ้อแอ้ แต่เปนอ้อแอ้ เพลงฝรั่ง อยู่มาหน่อยหนึ่ง ท่านพวกนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ในเรื่องเพลง ส่งเพลง ไทยมาให้สามเพลงแสนเสนาะนั้นเพลงหนึ่ง ยายส้มจีนเปนผู้ร้อง ลครเรื่องสุวรรณ หงษ์ ดีนอย่างยิ่ง เรื่องหนึ่ง แกะยายศรี มหาราชเรื่องเสภา ตอนพระไวยตีเมีย ไม่ครบท่อน มีสามอย่างเท่านั้น ฟังทุกวันจนจำได้ แล้วหัวเราะได้ทุกวัน ตั้งแต่ มาถึงนี่จนวันนี้ ครั้นวันนี้ได้เพลงไทยมาเสียใหญ่ มียี่เกแลเทศน์ซูซกอะไรต่าง ๆ ตกลงเลยฟังของเรานั้นเอง เพลงฝรั่งไม่ยักได้ฟัง

วันนี้อากาศมีดมัวมีลมพัดจัด แปลว่าลงมือจะเปนฤดูออตัม ใบไม้ก็ร่วงลงมือ หล่น ท่าทางจะออกหนาว จึ่งไม่ได้ไปเที่ยวรถโมเตอร์คาร์ ลงไปเดินเล่นตามถนน น่าโฮเตล แวะดูร้านอย่างบรรเทิงทัศนาการของกรมรงส์ ยายคนขายของจู้จี้จุกจิกมาก ไม่ว่ามีอะไรอะไรยกมาให้ดูเรื่อย พูดใส่คนแนนไม่ทัน พอจะนึ่งเชยเข้าก็จ้อทีเดียว ที่จริงไม่ได้นึกจะซื้ออะไรเลย จะไปดูเล่นเท่านั้น ลงปลายสงสารว่าแกต้องพูดแล ต้องยกอะไรต่ออะไรมาก เลยต้องซื้อเชิงเทียนแกคู่หนึ่ง กลับมาฝนตก แต่ไม่มาก

คืนที่ ๑๖๑

วันอังคารที่ ๓ กันยายน

เมื่อคืนนี้ท้องไม่ปรกติ วันนี้ต้องของดการรักษาทั้งปวงหมด กินแต่เข้าต้มแล เวลากลางวันเย็นเข้าสวยกับแกงเจ๊กที่ทำเอง เพื่อจะให้เปนอาหารเยา อากาศเปลี่ยน แปลงไปมาก มีครึ้มแลฝนตก เปนเปลี่ยนฤดูออตัมจริง ที่ไม่สบายนี้ ไม่สบาย

---

๑ นางส้มจีน ภรรยานายสุดใจ ราชานุประพันธ์

สำหรับเดือนสิบตามเคย เวลาเย็นลงไปเดิน ไปจนคัวร์เฮาส์กลับมาก็ถูกฝน สังเกตได้ว่าตามร้านทั้งปวง โปสต์การ์ดรูปพ่อขายดีมาก มีมาใหม่ร่ำไป มีช่างทองหลวงคนหนึ่ง ทำของมาขาย เปนของพระราชทานอย่างฝรั่ง ที่ดูเหมือนจะเอาของที่ทำสำหรับเอมเปอเรอพระราชทานใคร ๆ แก้รูป เปลี่ยนรูปเอมเปอเรอออกเอารูปเราลงแทน แต่เขาก็ทำดีสาหัส รูปอุส่าห์หาได้ต่าง ๆ เปนรูปเขียนแผ่นงาทั้งนั้น ฝีมือดีพอใช้ แต่ที่จะให้เหมือนจริง ๆ เหมือนไม่ได้อยู่เอง แต่ไม่ห่างกว่าที่เขาทำรูปเอมเปอเรอ ในสิ่งของเหล่านั้นก็ไม่ใคร่เหมือน ๆ กัน ยังมีเลียนลายมือ ทำซองบุหรี่เงิน ซองบุหรี่ทอง เซาะเปนลายมือชื่อพ่อ ประดับเพ็ชรตามเส้น ทำดีมาก เขาขนของมามาก แต่พ่อไม่ได้ดูหมด มีช่างทองหลวงรัสเซียเอาของมาอีก ได้ดูบางอย่าง ชิ้นละโต ๆ ราคาแรงเหลือเกิน เลยลายับลาเยินไม่มีเงินจะซื้อ แต่เปนของน่าดูจริงอดดูไม่ได้ วันนั้นข่าวไม่มีเรื่องอะไรแท้ เปนแต่หยุดพักนิ่งอยู่กับเรือน จะช่วยตาอั้นเลือกของสำหรับไปฝากเมียก็ไม่สำเร็จ แกได้ตั้งใจรวบรวมทุนทรัพย์ไว้ไม่ใช้สอย สำหรับจะซื้อของที่จะต้องการ คือแหวนเพ็ชรสองวง "กลัด" ๔ อัน ถ้าพูด ๆ ถึงเรื่องของนี้ก็ร้องไห้ ร้องไห้นั้นออกจะไม่ได้ความว่าร้องสำหรับอะไร ที่ขยายออกมาว่า จะซื้อของไปให้เมียนี้เพราะความกตัญญู แต่มิใช่กตัญญูต่อเมีย กตัญญูต่อพ่อที่ได้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง การที่แต่งเมียนั้น จะได้ไปเฝ้าไปแหนเปนเกียรติยศ แต่ของที่จะหานั้นประดักประเดิดเต็มที เลือกเท่าไร ๆ ก็ไม่ชอบ ที่จริงจะออกไม่มีสิ่งที่พอแกจะชอบ เพราะมันมีแต่แพงเกินไปเสีย ภายหลังนี้ไปจัดการกับผู้ที่แกเรียกว่า "หลีมันเทา" (อย่าสงไสยว่าเจ๊ก) จะซื้อเพ็ชรสองเม็ดจะทำเปนแหวน แล้วให้เปลี่ยนลงเปนกลัดได้ กลัดนั้นต้องการให้เปนขวาง ๆ ขีด ๆ ยาวสักองคุลีหนึ่ง ฤๅเปนใบไม้ไขว้กันที่เคยเห็นชอบใจ แต่จะให้การก็ไม่ได้ ต้องให้ทำมาให้เลือก ชอบใจก็จะเอา ตุ๊กได้ไปตามชาวร้านพาของมาให้เลือก เต็ม

สองโต๊ะก็ไม่ถูก (ไม่ใช่เช้าเงาะ ถาอันไม่ตั้งพวงมาลัย) เดี๋ยวนี้ตกลงเปนจะเอาเพ็ชรสองเม็ดเข้าไปให้นายเทศเขาทำที่กรุงเทพ ฯ ดีกว่า คัดตาลอคเขามีจะได้เลือกได้ แต่ถึงได้ตกลงใจดังนี้แล้วก็ยังหาได้ซื้อไม่ เรื่องนี้ยังจะมีต่อไป

คืนที่ ๑๖๒

วันพุฒที่ ๔ กันยายน

วันนี้อยู่ข้างจะหนาวจัด เปนฤดูออตัม พ่อไม่ยอมที่จะให้ใช้ไฟฟ้าคลึงท้อง แลไม่ยอมที่จะอาบน้ำจนกว่าท้องจะเปนปรกติ เพราะถูกน้ำเย็นแช่อยู่นานชักให้ท้องเฟ้อ ฤดูเปนออตัมฝนตกพรำเพรื่อ ต่อเวลาบ่ายจึงได้มีแดด ทำกับเข้ากินเองเพื่อจะให้เปนอาหารอ่อน ๆ แต่ช่างกันการเสียจริง ๆ สงวนน้ำปลาเหมือนสงวนน้ำทิพย์ ต้องใช้เกลือแทน เหยาะแต่เล็กน้อยพอเปนสังเขป เรื่องกินนี้จะไม่กล่าว เพราะถ้ากล่าวก็เปนตะกลามด้วย แลรู้ด้วย ที่จำเปนจะต้องกินเช่นนี้ เพราะเหตุที่ท้องไม่สบาย กินอาหารหนัก ๆ ไม่ได้ อาหารเขาชย่างฝรั่งกลืนไม่ลง ถ้าหากว่าไม่เรียกเห็นจะไม่ถึงอด

วันนี้เขาพาหมาเตี้ยมาให้ดู เปนหมาที่ได้รางวัลแล้วถึงสี่คราว รูปร่างงามตามประสาหมาเตี้ย เปนที่ตกลงใจเลี้ยงได้ ได้ซื้อไว้ ออกจะใคร่ดี ๆ แล้ว ลักษณมันก็ชอบกล ต้องให้หน้ายาว ท้องตัวยาว เท้าน่าสั้นแลแย่ น่าอกให้คอแหลมหูใหญ่ ที่กำลังเปนแฟชั่นเล่นกันมากเปนสีแดงใกล้ของเราเต็มที่ แต่ตัวที่พ่อซื้อนี้เปนสีดำ ชื่อ รูดี้ ออกจาก รูดอล์ฟ คิดจะเรียก "เอม" แต่จะสำเร็จฤๅไม่สำเร็จไม่รู้ เพราะมันจำชื่อเดิมของมันแม่น เขาว่าเปนหมาที่ใจน้อย เฆี่ยนไม่ได้ เล่นอะไรเช่นกับให้นั่งให้ลุกก็ไม่ได้แต่เขาชมกันว่าฉลาด จับหนูจับไก่เก่ง รูปร่างมัน

ยาวสมกับที่เขาลือ ต่อคืนเข้าอีกสองคืนในระหว่างกลางอก ถ้าหากว่ากำลังเที่ยวอยู่ก็จะไม่เลี้ยง นั่งมันอยู่นิ่ง ๆ เบื่อมืออะไรเล่นเสียพอเพลิน

เวลาบ่ายไปเดินในป่า หนาวถึงต้องสวมเสื้อชั้นนอก ไปดูตาแก่เขียน หน้าตาระเหิดเต็มที่ ตาแก่นั่งอยู่ไฟ (คือติดเตาผิงไฟในเรือน) แล้ว แกเขียนโคมลอยต่าง ๆ เสื้อสีเทาแกให้เปนขาว กระบี่ให้เปนทอง ไปทักเข้าแกบอกว่ากรมประจักษ์บอกว่ากระบี่เปนทอง บางทีกรมประจักษ์ก็จะได้ไปบอกแกจริง เพราะไปเห็นเสื้อสีขาวก็เข้าใจว่ากระบี่เปนทอง ไม่สังเกตว่ารูปเสื้อเปนอย่างไร กรมประจักษ์ชอบกันมาก สรรเสริญว่าตั้งแต่เกิดมาไม่เห็นใครดีเหมือน แต่รูปที่แกเขียนไว้มากเขียนตามรูปถ่ายทั้งนั้น โดยมากออกจะมีแต้มมีดูอยู่ในนั้น ติแกเข้าแก "ฉุน"[๒] ถึงว่าจะไม่เขียนอีก ออกจากนั้นไปเดินที่ร้าน ดูเล่นไม่ได้ซื้ออะไร เขาว่าเขาเคยมาขายอยู่ถึงสิบห้าปีแล้ว ผู้มีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่เอมเปอเรอแลกิงเอดเวอดก็มาซื้อทั้งนี้ ออกจากร้านเดินไปที่อิลิซาเบทบรุน ซึ่งเปนบ่อเก่าชื่อตามเจ้าหญิงที่เปนเจ้าของเมืองเดิมเมื่อก่อนสร้างไกซาวิลเลียมบาดติดข้างอิลิซาเบทบรุน ที่บ่อนั้นมีสปริงสองช่องมีน้ำจืดอยู่กลาง บ่อเหล่านี้ลึกจมลงไปในดินมาก ๆ ที่ตรงปากบ่อเข้าไปข้างใน มีโรงยาวสำหรับเดินไปที่เรือนกระจก ที่ปลูกปาล์ม ในเรือนกระจกนั้นมีที่สำหรับเข้าไปบ้วนปากผู้หญิงห้องหนึ่ง ผู้ชายห้องหนึ่ง มีเสาศิลาเอมเปอเรอองค์นี้สร้างให้แลนคราฟแต่ก่อนเสาหนึ่ง มีโรงสำหรับคนกินน้ำไปพัก เปนโรงกระจกสูง ในนั้นเปนที่ไว้ถ้วยสำหรับให้เช่า แลถ้วยสำหรับขาย แลมีของอื่น ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ ขาย มีโรงยาวที่สำหรับตั้งร้าน แต่ร้านนั้นไม่ดีดนายโปลิศที่สำหรับถาม ที่เราเรียกกันว่ากรมพรหม[๓]ที่ ๓ บอกว่าเขากำลังเอกสหิบิเชนรูปภาพที่ดีวิเศษ ขากลับจึงได้แวะไปดู

---

๒ ฉุน เปนคำแผลง หมายความว่าโกรธขึ้นมา

๓ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ

รูปเปนอย่างต้นๆ ทั้งนั้น ขากลับออกจากนั้นเดินกลับมา เข้าทางโฮเตลมาที่วิลลา ค่ำวันนี้ก็ทำกับเข้ากินอีก ค่อยสบายขึ้น แต่ยังไม่ปรกติ

คืนที่ ๑๖๓

วันพฤหัศบดีที่ ๕ กันยายน

เมื่อคืนนี้หนาวจัดเต็มที ปรอตเซนติเกรดถึง ๗ ดีกรี รุ่งขึ้นเช้าเปนหมอก เปนฝน ฝนตกเม็ดโตๆ หล่นเสียงดัง ไม่ใช่เปนลูกเห็บ เรือนออกจะไม่ใคร่พอที่จะคุ้มหนาว เพราะเขาทำสำหรับน่าร้อน วันนี้ท้องค่อยสบายขึ้น แต่จะไปเที่ยวข้างไหนไม่ได้ อยู่ในเรือนขั้วนเขียนเหมือนตุ๊กตาเก็บไว้ในตู้กระจก ออกจะไม่มีอะไรทำด้วยซ้ำไป วันนี้เมล์มาถึง ชางรู้สึกปลื้มใจเสียจริงๆ เพราะมาประจวบเวลาไม่มีอะไรจะเขียนและจะทำ ได้อ่านหนังสือบ้านพอแก้รำคาญไปได้มาก แต่จะหาอะไรเขียนออกจะไม่ใคร่มีเรื่อง เพราะไม่ได้ไปเที่ยวข้างไหน ลูกคงจะจำได้ ที่พ่อเล่าไปว่าเมื่อถึงยีนังจันทีมาลงมาในเรือ มาเที่ยวถามว่า "กรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยัง" เมื่อไปถึงลังกาพ่อจึงให้หม่อมนเรนทร์เขียนกระแสรับสั่งส่งเข้าไปยังกรมดำรง ให้ทายว่าใคร ท่านพวกที่ทายพากันหลงคันซาวลังกาจริงดังคาด ถวายวิสัชนาผิดหมดไม่มีถูกเลยสักคนเดียว พ่อให้จดหมายย้อนส่งเข้าไปให้ทายใหม่ เมล์นี้จึงได้รับวิสัชนาครั้งที่สอง ทายถูกว่าจันทีมา ได้ส่งหนังสือปุจฉาแลวิสัชนาเรื่องนั้นมาให้อ่านด้วยแล้ว[๔] ลืมส่งสมุดว่าด้วยเรื่องที่อายน้ำเมืองฮอมเบิค มีภาษาอังกฤษอยู่แต่ข้างท้ายนิดเดียว แต่พออ่านรู้เค้าเงื่อนได้

หมาเตียที่พ่อซื้อไว้นั้น ครูบาอาจารย์ข้างฝ่ายนักเลงหมาสรรเสริญกันมาก

---

๔ สำเนาพระราชปุจฉาและคำแก้ พิมพ์ไว้ท้ายพระราชหัตถเลขาฉบับนี้

โปรเฟสเซอไมเยอที่เปนนักเลงใหญ่ในเรื่องหมา รักเหลือเกิน สรรเสริญว่าไม่เคยเห็นของใครเหมือนเช่นนี้ นอกจากของเอมเปอเรอที่เลี้ยงติดพระองค์ สำหรับนั่งหนุนหลังอยู่เสมอ มีผู้เอามาให้เลือกอีกหลายตัว เลือกไม่ได้ เพราะงามไม่เหมือน เดี๋ยวนี้จึงยังติดคู่อยู่ ไม่มีตัวเมีย วันนี้บรรายคราวเมล์ จึงได้ส่งรายวันตอนนี้ เปนตอนที่ไม่สนุกอย่างยิ่ง ตั้งแต่มา

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

สำเนาพระราชปุจฉา

มีพระบรมราชโองการให้ทูลถามกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ว่า "ใครเอ่ยมาถามว่า กรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยัง?" โปรดเกล้า ฯ ให้ทรงวินิจฉัย ฤๅจะหานักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ใคร ๆ ช่วยก็แล้วแต่จะโปรด

นเรนทรราชา

รับพระบรมราชโองการ

แก้พระราชปุจฉา

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

แจ้งความมายัง หม่อมนเรนทรราชา ราชองครักษ์ ขอได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชปุจฉามายังข้าพระพุทธเจ้าว่า ใครเอ่ยมาถามว่า กรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยัง โปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าวินิจฉัย ฤๅจะหานักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ใคร ๆ ช่วยก็แล้วแต่จะเห็นควรนั้น พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลคำวิสัชนาของนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์บางคนที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ปฤกษานั้นให้ทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทก่อน คือ

(๑) เมื่อวันสวดมนต์แรกนา ได้ถามปัญหานี้ ต่อพระธรรมไตรโลกาจารย์[๕] ๆ วิสัชนาว่า ผู้กล่าววาทะเช่นนี้ ต้องเปนผู้รู้อยู่ในสิงหฬทวีป หาไม่ไหน เลยจะรู้จักใช้คำว่า จำวัด

(๒) พระพจนวิลาศ[๖] วิสัชนาว่า ผู้กล่าววาทะเช่นนี้ ต้องเปนผู้เคยอยู่ในสยามประเทศ แลศัพท์ว่าจำวัดนี้ เปนอารามิกโวหารแปลว่านอน เพราะฉะนั้นเห็นว่าผู้กล่าววาทะเช่นนี้ น่าจะเปนชินวรวงษ์[๗]

(๓) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงวิสัชนาว่า ผู้ถามเช่นนั้นต้องเปนผู้รู้ว่ากรมขุนสมมตขิน แลต้องเปนผู้รู้ข้างขินของเรา เพราะฉนั้นทรงเห็นว่าจะเปนชินวรวงษ์

(๔) กรมหลวงเทวะวงศ์ทรงวิสัชนาว่า ผู้ถามนั้นเห็นจะเปนชินวรวงษ์ ถึงว่ารู้จักใช้คำว่าบรรธมก็ดี ที่ใช้คำว่าจำวัดนั้น เปนการล้อกรมขุนสมมต

(๕) สมเด็จกรมพระ[๘] ทรงวิสัชนาว่า ผู้ถามนั้นไม่ใช่ชินวรวงษ์ เพราะชินวรวงษ์ ย่อมรู้จักใช้คำว่าบรรธม แลเวลาเสด็จนั้น ชินวรวงษ์กำลังกระหนกตกประหม่า หาที่ใจที่จะเอาคำจำวัดมาพูดเล่นไม่ ผู้ถามน่าจะเปนพระลังการูปใดรูปหนึ่งซึ่งเคยเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ รู้ภาษาไทยอยู่บ้าง

(๖) กรมหมื่นนครไชยศรีวิสัชนาว่า ผู้ถามนั้นเห็นว่าจะเปนชินวรวงษ์ ที่ใช้คำว่าจำวัด เพราะเหตุที่ไปบวชแลไปอยู่ในเมืองลังกาจะพูดให้ อินอย่างไทยจึงใช้คำว่าจำวัด

---

๕ พระธรรมไตรโลก ม ร ว. เจริญ อิศรางกูร ณกรุงเทพ วัดระฆัง (เดี๋ยวนี้เปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์)

๖ พระพจนวิลาศ อ่อน โกมลวัฒน เปรียญ เมื่อบวชเปนที่พระอมราภิรักขิตอยู่วัดนิเวศธรรมประวัติ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาพฤฒาธิบดี)

๗ คือพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ที่ทรงผนวชอยู่เมืองลังกา

๘ สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช

(๗) พระยาสุขุมวิสัชนาว่า ที่ลังกาทวีปเปนดงอินมาก ถ้าจะให้ทายชั้นแรก เห็นจะต้องว่าชินวรวงษ์ แต่คนอื่นก็ยังมีมากเหลือที่จะทาย

(๘) หลวงจันทรามาตย์[๙] วิสัชนาว่า ผู้ที่ถามน่าจะเปนพระลังกาฤๅชาวลังกา ที่รู้ภาษาไทยบ้างเล็กน้อย ข้อที่ใช้คำผิดเพราะไม่ชำนาญภาษาไทยสำคัญว่าคำจำวัด ควรใช้ในที่เคารพอย่างสูง

(๙) พระมหาวิชาธรรม[๑๐] ได้ขอพระราชปุจฉาไปตริตรองอยู่ ๒วัน ทำคำวิสัชนามายื่นว่า ผู้ที่มากล่าวดังนี้ เปนอารามิกบุคคล กล่าวโดยอารามิกโวหารของชนชาววัดกล่าวสืบ ๆ มา เพราะหมายว่า กิจที่ระงับวัตถุ ๖ ให้สงบลง มิให้เที่ยวไปในอารมณ์ต่าง ๆ เรียกว่าจำวัตถุ แลวัตถุทั้ง ๖ นั้น คือ จักขุวัตถุ ๑ โสตวัตถุ ๑ ฆานวัตถุ ๑ ชิวหาวัตถุ ๑ กายวัตถุ ๑ หทัยวัตถุ ๑

อนึ่งคำว่าจำวัตถุนี้ จำเภาะกล่าวถึงพระภิกษุแลสามเณรที่นอนหลับเท่านั้น ไม่กล่าวทั่วไปแก่ผู้อื่น เหตุดังนี้ เห็นด้วยเกล้าฯว่าเปนโวหารของอารามิกบุคคลโดยแท้

(๑๐) หลวงประเสริฐอักษรนิติ[๑๑] ถวายวิสัชนาว่า ได้พิเคราะห์ดูอรรถในพระราชปุจฉาก็เปนการพิศวงอัศจรรย์อยู่ที่ไม่ทราบเกล้าฯว่าเงื่อนเค้าจะเปนประการใด จึงได้ลองผูกเปนคำบาฬีขึ้นตามพระราชกระแสนั้นว่า โก นุ อาคนฺตฺวา สมฺมตอมรพนฺธุ วรราชกุมาโร วตฺตายติ ในวาติ ปุจฺฉิ ความที่วตฺตายติว่า ประพฤติวัตร ฤๅจำวัตร ที่จะเปนความเดียวกันได้ คงจะไม่ใช่นอนหลับอย่างที่เข้าใจตามธรรมดา ดุจคำว่า จำพรรษา อยู่ถ้วนกาลฝน จำศีล บำเพ็ญศีล จำพรตฤๅจำวัตรก็บำเพ็ญพรต บำเพ็ญวัตร จำในที่นี้หมายความว่าทำให้เต็มให้บริบูรณ์ อนึ่งหลวงประเสริฐพิจารณา

---

๙ หลวงจันทรามาตย์ ปาน เปรียญ เปนพนักงานในหอพระสมุดวชิรญาณ

๑๐ พระมหาวิชาธรรม เรือง อติเปรมานนท์ เปรียญ ต่อมาได้เปนพระยาพจนสุนทรอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ

๑๑ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ แพ ตาลลักษมณ เปรียญ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาปริยัติธรรมธาดา)

แสตมป์ยี่ห้อซองว่า สีลอนโปสเคส จึงมาอนุมานว่า พระราชปุจฉานี้จะเกิดขึ้นที่เมืองลังกา เวลาประทับอยู่ที่กวีนเฮาส์ เพราะคำว่าจ้าวัดเป็นสมณโวหาร จะมีภิกษุลังการูปหนึ่งที่คุ้นเคยกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์มาเฝ้า แลภิกษุนั้นจะได้เคยมาอยู่ในพระอารามในกรุงเทพ ฯ ได้ศึกษาสมณโวหารเข้าใจอยู่บ้าง คือคำว่า สรง พระอาบน้ำ ฉัน พระ กินเข้า เพล เวลาพระฉัน ๕ โมงเช้า จำวัด สามัญว่า พระนอนหลับ ดังนี้ พูดไทยได้ ๒-๓ คำ จะถามโดยราชาศัพท์ก็จะเข้าใจไม่พอ และจะถืออยู่ว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ มีพระอัธยาไศรยเป็นพระ ๆ อย่างชาวกรุงเทพ ฯ เข้าใจกันดังนั้นด้วย พระลังกาองค์นี้ เมื่อได้ทราบพระกิตติคุณว่าพระอัธยาไศรยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ทรงน้อมไปในทางพระ ๆ เป็นมหาอุบาสกพิเศษ ในราชตระกูล จะใช้ทูลฤาถามจึงให้ต้องตามสมณโวหารว่าจำวัด จะเป็นอันเหมาะความที่ไม่คิดว่าจะหนักเบาฉันใดโดยอนุมานดังนี้

(๑๑) ส่วนความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า เมื่อได้พิจารณาพระราชปุจฉาตามสติปัญญาแล้ว เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าพระราชปุจฉาที่พระราชทานมานี้ ย่อมทรงทราบพระญาณอยู่แล้วว่า นักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ในพระนครย่อมสามารถจะทายให้ถูกได้ กล่าวคือตัวผู้ที่ถามนั้น เป็นผู้อาจจะรู้จักกันได้ในกรุงสยาม ถ้าไม่รู้จักแล้วก็ไม่สามารถทายถูกได้อยู่เอง เพราะฉนั้นเรื่องตัวบุคคลที่รู้จักแลอยู่ในลังกาทวีปนี้เป็นเกณฑ์ทายเกณฑ์หนึ่ง คำว่าจำวัด เป็นอารามิกโวหารสำหรับผู้อื่นพูด เมื่อประสงค์จะกล่าวว่า พระ เถร เณร นอน อีกนัยหนึ่งเป็นคำสำหรับพระเถรเณรที่แก่วัดพูดใช้ศัพท์จำวัดนี้สำหรับสามัญชนทั่วไป โดยเข้าใจว่าเป็นสมณภาษา เพราะฉนั้นผู้ที่มาถามว่ากรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤายังเช่นนี้ ถ้าไม่เป็นคนแก่วัดเองแล้ว ต้องเป็นผู้ที่สำคัญว่ากรมขุนสมมต แก่วัดพูดถามเป็นทางล้อ อีกประการหนึ่งคำถามนั้น

เปนคำภาษาไทย ต้องเปนผู้รู้ภาษาไทยจนพูดได้จึ่งจะถามเช่นนี้ได้ เกณฑ์ทายมีอยู่เช่นนี้ ถ้าจะตั้งหลักพิจารณาบุคคลที่รู้จักอยู่ในลังกาทวีป ที่อาจจะมาถามหากรมขุนสมมตได้นั้นก็ไม่มีกี่คน นับตัวได้เพียงนี้ คือ

พระเถระ ชื่อว่า เชนรสุมังคะละ ๑ หมอชื่อว่าหอยนางรม ๑ ชินวรรวงษ์ ๑ พระมหาคงที่ไปพร้อมกับกรมหมื่นราชบุรี ๑

ทั้งสองข้างต้นเปนชาวสิงหฬ ความรู้ภาษาไทย แม้ถ้ามีก็ไม่พอจะถามเช่นนี้ได้ ผู้ถามนั้นอยู่ใน ๒ คนข้างหลัง คือชินวรรวงษ์ฤๅมหาคงใน ๒ คนนี้ ชินวรรวงษ์เปนผู้รู้ภาษาพอที่จะใช้คำให้ถูกต้องได้ แม้จะพูดเล่นในทางอื่น ก็เห็นว่าใช่ขณะแลใช่สมัยที่ชินวรรวงษ์จะเล่นในเวลานั้นได้ จึ่งเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ผู้ที่ถามว่ากรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยังนั้นคือพระมหาคง ถามโดยสุจริต แลเชื่อว่าคำจำวัดนั้นเปนสมณภาษาควรใช้ ในที่เคารพ อย่างเดียวกับพระธรรมโกษาจารย์ได้เคยถวายพระพรว่าหลวงราชรักษาอาพาธนั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ดำรงราชานุภาพ ขอเดชะ

พระราชปุจฉาครั้งที่สอง

ณวันจันทร์ที่ ๓ เดือนมิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับอยู่ณเมืองบาเดนบาเดน หม่อมนเรนทรราชา ราชองครักษ์ได้นำคำแก้พระราชปุจฉา ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์แก้พระราชปุจฉา อันได้ส่งเข้าไปแต่สิงหฬทวีป ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตรแล้ว

มีพระราชดำรัสว่า วงความคิด อันพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ตั้งขึ้นไว้ ๓ ประการ คือ

ข้อ ๑ ตัวผู้ที่ถามนั้น เปนผู้อาจจะรู้จักกันได้ในกรุงสยามข้อนี้ถูก

ข้อ ๒ ว่าผู้ที่ถามนี้เปนผู้แก่วัด แต่สำคัญว่ากรมขุนสมมตแก่วัดข้อนี้ก็ถูก

ข้อ ๓ ว่าผู้ถามต้องเปนผู้รู้ภาษาไทยจนพูดได้ ดังนี้ก็ถูกวงล้อมสำหรับที่จะพิจารณากระชั้นเข้ามาเช่นนี้แล้ว แต่เหตุไฉนคำแก้พระราชปุจฉาทั้ง ๑๑ ท่านนั้นยังชี้ตัวไม่ถูกต้องได้

คำโบราณกล่าวไว้ว่า "กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี" ครั้งนี้จะจนชี้ตัวผู้ต้นปัญหานี้ไม่ได้ทีเดียวฤๅ ขอให้กรมหลวงดำรงราชานุภาพประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ ปฤกษากันดูใหม่อีกสักครั้งหนึ่ง

โดยพระบรมราชโองการ

นเรนทรราชา

แก้พระราชปุจฉาครั้งที่สอง

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖

แจ้งความมายัง หม่อมนเรนทรราชา ราชองครักษ์ ขอได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทาน กระแสพระบรมราชโองการ พระราชทานมาแต่เมืองบาเดนบาเดน ณวันที่ ๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ ว่าข้าพระพุทธเจ้าแลนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์แก้พระราชปุจฉาเรื่องมีผู้มาถามที่ในเรือพระที่นั่งว่า กรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤายัง ยังชี้ตัวผู้ถามไม่ถูก แลทรงพระราชดำริห์ว่า คำโบราณกล่าวไว้ว่า "กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี" ครั้งนี้จะจนชี้ตัวผู้ตั้งปัญหาไม่ได้ทีเดียวฤๅ ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ปฤกษากันดูใหม่อีกสักครั้งหนึ่งนั้น พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้เชิญกระแสพระบรมราชโองการแจ้งแก่นักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ ผู้ที่ได้เคยถวายวิสัชนาให้ทราบแล้ว ก็พากันอัดอั้นตันใจมิรู้ที่จะถวายวิสัชนาต่อไปประการใดได้ ครั้นณวันที่ ๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖ จึงได้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ที่สวนดุสิต ปฤกษาแก้พระราชปุจฉาอีกครั้งหนึ่ง ในที่ประชุมนี้มีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จกรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ ช่วยกันตริตรองแก้พระราชปุจฉา เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์รับสั่งถามข้าพระพุทธเจ้าว่า ผู้ที่ลงมากล่าววาทะเช่นนั้น ลงมาเมื่อเรือพระที่นั่งทอดอยู่ณที่ใด ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลว่า พระราชปุจฉานี้ส่งมาแต่เมืองลังกา แต่จะได้ปรากฏในพระราช

ปุจฉาว่าเมื่อถามนี้ เรือพระที่นั่งจะทอดอยู่ที่แห่งหนึ่งแห่งใดนั้นหาปรากฎไม่ ที่ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์จึงมีความเห็นเปนเบื้องต้นพร้อมกันว่า ปัญหานี้ชรอยจะไม่ได้เกิดในสิงหฬทวีปเสียแล้ว วิสัชนาที่ได้ถวายไปมัวค้นคว้าหาแต่ในสิงหฬทวีป อาไศรยเหตุที่พระราชทานพระราชปุจฉามาแต่ที่นั้นเปนประมาณ จึงไม่ถูกต้อง ถ้าไม่ใช่สิงหฬทวีปแล้ว ประเทศที่เกิดปัญหานี้ก็คือเกาะหมาก แลผู้ที่มากล่าวถามถึงกรมขุนสมมตว่าจำวัดแล้วฤๅยังนั้น คือจันทิมาแน่แล้ว มิใช่ผู้อื่น เหตุใดจึงเห็นพร้อมกันว่าจันทิมา เหตุว่า

ข้อ ๑ ได้ทราบเกล้า ฯ อยู่แล้วว่าจันทิมาได้ลงมาในเรือพระที่นั่งที่เกาะหมาก

ข้อ ๒ จันทิมาเปนผู้รู้จักคุ้นเคยกับกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ยิ่งกว่าผู้อื่นที่ไปตามเสด็จ เพราะฉนั้นจึงถามถึงกรมขุนสมมต

ข้อ ๓ จันทิมาเปนผู้รู้ภาษาไทยอาจจะถามในภาษาไทยได้

ข้อ ๔ จันทิมาเปนอารามิกบุคคลชั้นสูง แลไม่รู้ภาษาไทยพอจะใช้ราชาศัพท์ฤๅอย่างอื่นนอกจากอารามิกโวหารได้ จึงได้ถามโดยวาทะว่า กรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วฤๅยัง ดังนี้ วิสัชนานี้เห็นเหตุสมกันสมชี้สาย จะทายผู้อื่นให้เหมาะกว่าไม่ได้แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ดำรงราชานุภาพ ขอเดชะ

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๗

คืนที่ ๑๖๔

เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๖ กันยายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ค่อยสบายดี นับว่าอาการเรียบขึ้นมากแล้ว วันนี้ตอนข้างเช้าอากาศค่อยยังชั่วขึ้นสักหน่อย แต่พึ่งค่อยสบายใหม่จึ่งยังไม่ได้ไปอาบน้ำ พอตกกลางวันอากาศก็ครึ้มไปใหม่ ออกเบื่อที่เต็มที่ คิดจะไปเที่ยว ดูเปนหมอดูว่าฝนจะไม่ตกจนทุ่มหนึ่ง พอขึ้นรถโมเตอร์คาร์ออกไปประเดี๋ยวหนึ่งฝนก็ลง แต่ลงน้อย ๆ ในเมืองฝรั่งนี้ถ้าใครมาท้าทำนายเรื่องฝนสัญญาขี่สิงโต[๑] เปนต้องขี่จริง ๆ เพราะฝนตกไม่มีมูล ไม่มีที่สังเกตอะไรได้ ถ้านึกจะไปไหน จะคอยให้ฝนหายแล้วอย่าได้ไปเลย ชาวเมืองเขาชินกันกับฝน ตกก็ตกไป ทำอะไรก็ทำเรื่อยอยู่เสมอ นึกจะไปไหนก็ไปอย่างดีก็กางร่มเสียหน่อย ถ้าเปนคนธรรมดาก็ไม่ต้องกาง ไปทั้งฝนได้ ก็ไม่เปียกอะไรนักหนา ที่สุดจนวันนี้ ชาวบ้านกำลังนั่งกินเข้ากันอยู่กับลูกหลานเล็ก ๆ น้อยๆ กลางแจ้ง ฝนตกลงมาก็นั่งกินเฉยเหมือนไม่ได้ตก ทางไปไม่ช้าประมาณสักครึ่งชั่วโมงก็ถึงเมืองแฟรงก์เฟอต เที่ยวดูตามร้านสองสามร้าน แล้วขับรถเล่นออกมาเดินนอกเมือง ซึ่งเขาทำสวนหว่างถนนที่ตัดใหม่ มีที่สำหรับจะปลูกตึก ปลูกขึ้นแล้วบ้าง ที่ยังว่าง

---

๑ ซึ่งว่าขี่สิงห์โตนี้ มาแต่ประเพณีเก่า ถ้าโหรหลวงถวายพยากรณ์ผิด เช่นพยากรณ์ว่าจะเห็นจันทรอุปราคา แล้วไม่เห็น เพราะคำณวนเวลาผิดเปนต้น เคยถูกใส่ประคำลูกใหญ่ ขึ้นสิงห์โตหินประจานตัว ที่ในพระราชวัง

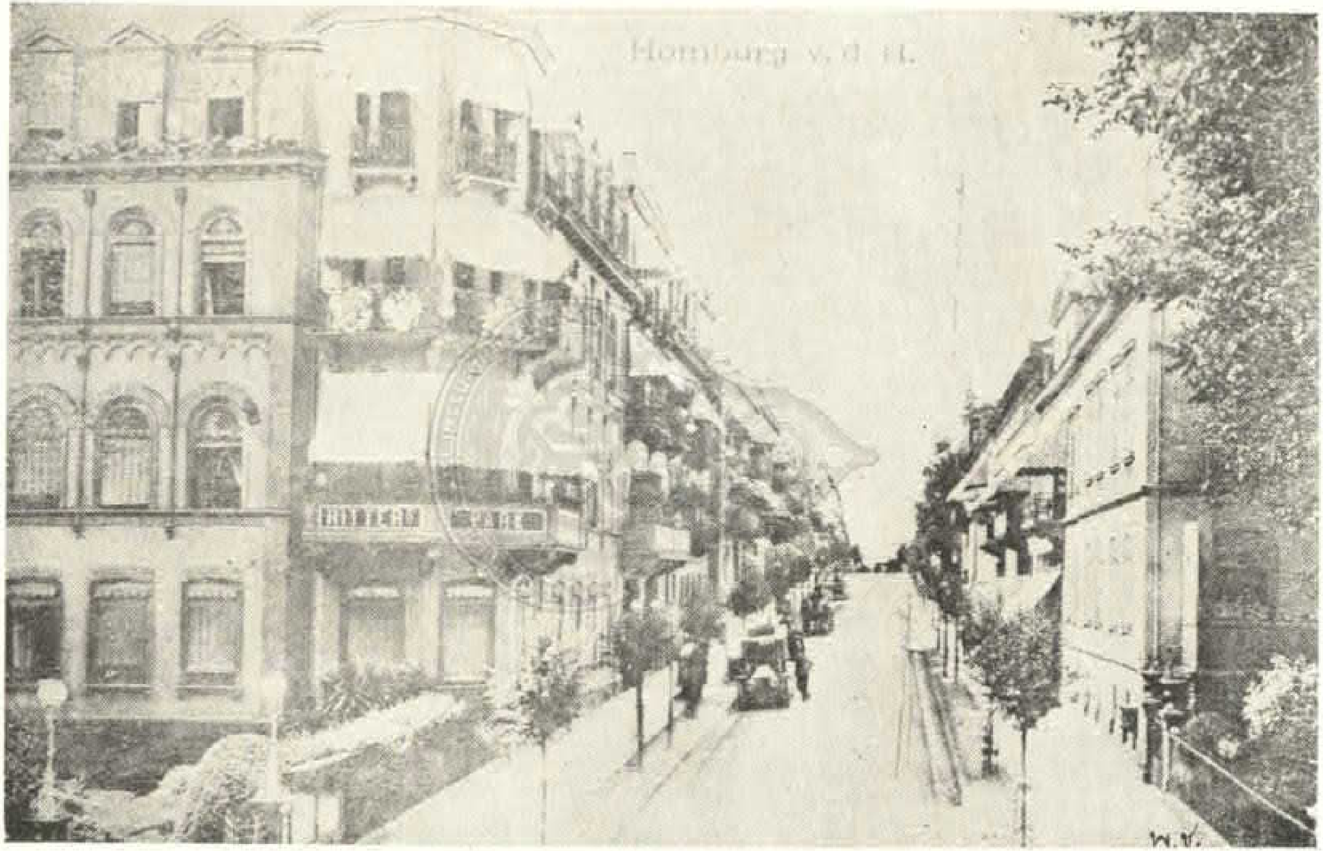

ถนนเมืองฮอมเบิค

อยู่มาก ในเมืองนั้นเราจะลงเดินเล่นไม่ได้ เพราะคนในเมืองแฟรงก์เฟอดกระด้างไม่ใคร่เหมือนเมืองอื่น ๆ ถ้าจะดูแล้วหอมดูไม่มีกิริยา เหตุด้วยคนในเมืองเปนแขกชั่วมาก ระยะทางห่างกันกับชอมเบิคเพียงครึ่งชั่วโมงเท่านั้น แต่ราษฎรแปลกกันทีเดียว ที่นี่เรียบร้อยดีทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ที่นั่นจนชั้นเด็ก ๆ ก็ขึ้นป้ายร่ายไม้อยู่ข้างทาง รถผ่านไปเอาลูกไม้ป่า เปนรองอิตาลีอยู่หน่อยเพียงไม่โดดขึ้นเขียนท้ายรถ น่าสงไสยว่าคนที่ไม่ได้มา ฟังแต่เขาเล่า จะมีนึกว่าฝรั่งมันแต่งตัวอย่างมิสเตออะไรหรู ๆ ในเมืองเราฤๅ ที่จริงนั้นเขาแต่งไปออกหน้าออกตาเพราะเปนคนค้าขาย ถ้าคนพลเมืองแล้วไม่มีอะไรแต่ง มีแต่เสื้อเชิดกับกางเกง บางทีก็มีเสื้อกั๊ก บางทีก็มีเสื้อชั้นนอกไม่มีเสื้อกั๊ก เรื่องคอเสื้อผ้าผูกคอแล้วอย่าได้ถาม มีน้อยนัก เสื้อผ้าเขียวเหมือนเสื้อเชิด ปล่อยชายออกมาข้างนอกสำหรับคนทำงาน หมวกก็หมวกแก๊ปฤๅหมวกสักหลาด ดำเก่าคร่ำไปทั้งตัว ผู้หญิงสวมเสื้อยาวตลอด รัดเอวเก่าอยู่แล้ว ยังต้องมีเสื้อกั๊ก ผ้าขาวหุ้มข้างนอกโดยมาก ยิ่งเด็กแล้วยิ่งคะยุ่คะยิ่เต็มที่ ทั้งผู้หญิงผู้ชาย การแต่งตัวไม่มีแต่งให้งามเลย แต่งกันร้อนกันเย็นเท่านั้นจริง ๆ ไม่ผิดอะไรกันกับเจ๊กทำงาน ต่างแต่เพียงเจ๊กทำงานในเมืองเรามันเปนเมืองร้อน ถอดเสื้อเสียบ้าง ถ้าหากว่าเมืองฝรั่งร้อนเหมือนเมืองเรา ชั้นพลเมืองก็เห็นจะใส่เสื้อน้อย คนเราที่มาเที่ยว มักมาเที่ยวกันแต่ในเมืองหลวง แลมักจะดูจะพูดถึงแต่ชั้นผู้ดีผู้ดี ไม่เห็นฤๅไม่ใคร่จะดูแลพูดถึงคนชั้นเลว ๆ เสียงมันจึงได้ดังหรูมากไป สังเกตได้ว่า แต่คนที่มามาด้วยกันยังไม่ใคร่สังเกตเห็น ใช่ว่าจะไม่เห็นเวลามาตามทางรถไฟก็เห็น แต่มันผ่านเรว ๆ แลไม่ใคร่สังเกตเองเท่านั้น ซากลับฝนไม่ตก ไปอยู่ไม่ถึงชั่วโมง กลับมาไม่ทันค่ำ เมืองแฟรงก์เฟอดนี้ได้เล่าแล้วเพราะฉนั้นไม่ควรจะเล่าซ้ำ

ช่างถ่ายรูปที่เมืองเบอลินเขียนรูปทับรูปถ่ายขนาดใหญ่มาให้ดู เพื่อจะขออนุญาตพิมพ์เข้าไปขายกรุงเทพฯ เขาเขียนดีมาก แต่ที่จะทำพิมพ์ไม่แน่ว่าจะทำใหญ่เท่านั้นฤๅไม่ เขากลัวจะขายยาก และจะขายไม่หมด เขาอาจจะทำได้ราคาถูก เขาได้เคยพิมพ์รูปเอมเปอเรอหมื่นแผ่น ขายราคาได้แผ่นละ ๒๘ มาร์ก รูปขนาดนั้นถ้าใช้ติดที่ว่าการต่างๆ จะงามดีมาก กลัวจะไม่ได้ทำ เอเยนต์นั้นก็คือห้างบีกริมนั้นเอง ลอดซเปนชาวเมืองนี้ อยู่ที่นี่เสมอ นั่นเปนตัวเอเยนต์ มาคราวนี้พบพวกคนค้าขายในเมืองเราหลายแห่ง ไปเจอเขาที่เมืองเขาอยู่ร่ำไป ที่จริงคนในเยอรมนีรู้จักเมืองไทยไม่สู้น้อยนัก

คืนที่ ๑๖๕

วันเสาร์ที่ ๗ กันยายน

เมื่อคืนนี้เห็นว่าสบายขึ้นจึงลงไปกินเข้าที่โต๊ะ ถูกอาหารหนักเข้ากลับมารู้สึกว่าเต็มอยู่ในอก แต่นอนก็หลับง่าย แต่ไม่สนิท รู้สึกหายใจขัดข้องแลเต็มล้นอยู่ที่คอ ปวดหลัง กิริยาบอกว่าจะจุกอย่างเช่นเมื่อมาคราวก่อน กินน้ำมันสระแหน่ก็สงบให้ประเดี๋ยวเดียว จะทาก็ไม่พอ หมด ประดักประเดิดต่าง ๆ หลับไปได้อีกตอนหนึ่ง ตื่นขึ้นมาคราวนี้ไส้ใหญ่ ต้องกินยาอีกขนานหนึ่งจึงได้ถอย จนวันนี้อยู่ข้างจะอ่อนใจ เวลาบ่ายอากาศดี ได้พยายามไปเดินที่ในปากเปนอันมาก เดินช้า ๆ ก็ไม่เปนไร เดินเร็วหน่อยก็เหนื่อย เพราะลมมันขึ้นมาจุกอยู่ที่อก ได้ลองจนกระทั่งช่วยตาแก่โกยหญ้าส่งขึ้นบรรทุกเกวียน ก็ทำได้แต่ว่ารู้สึกเหนื่อย เดินไปนั่งไปเกือบจะทั่วปากจริง ๆ เห็นไม่มีคุณอะไรจึงได้กลับ วันนี้เปลี่ยนอาหาร กินแต่ซุปค่น

กับขนมปังทอด เพื่อจะให้เบา บางทีจะค่อยยังชั่วได้กระมัง ยังรู้แน่ไม่ได้ ถึงจะกินอาหารที่เปนของหนักอย่างใดก็ไม่มีคุณอะไร มีแต่ให้โทษ เพราะไม่รู้สึกอร่อย เปนแต่ลงไปแน่นเพื่ออยู่อย่างเดียว

คืนที่ ๑๖๖

วันอาทิตย์ที่ ๘ กันยายน

วันนี้รู้สึกว่าเปนยิ่ง จนถึงมีปวด เมายาเต็มทีเลยนอนเยียดอยู่กับที่ ต้องเลิกอาหารที่แขง ๆ ต้มซุปกินเอง เพราะซุปที่ครัวต้มกินไม่ได้เปนมันเลี่ยนคลื่นเหียน แต่ลุกขึ้นต้มก็ไม่ใคร่จะได้ ตั้งหัวไม่ใคร่จะตรง กินเย็นแล้วอาหารไม่อยู่ รู้สึกความลำบากเปนที่สุด ไม่เคยเช่นนี้เลย รายงานวันนี้จึงจะเอาสมประดีอะไรไม่ได้

คืนที่ ๑๖๗

วันจันทร์ที่ ๙ กันยายน

เมื่อคืนนี้หลับซึม ๆ เรื่อยมาจนกระทั่งวันนี้ ที่เปนยิ่งยังไม่หาย แต่ไม่ปวด อ่อนเพลียมาก ครั้นเวลาบ่ายได้ออกไปเดิน กลับมาอ่อนเพลียแลง่วง วันนี้นับว่าค่อยยังชั่วขึ้น มีอะไรจะเขียนต่อไปอีกก็ได้ แต่ว่าไม่สดวกใจ ยังไม่นึกอยากจะเขียน

คืนที่ ๑๖๘

วันอังคารที่ ๑๐ กันยายน

วันนี้ค่อยยังชั่วขึ้นกว่าวานสักหน่อย แต่กินเข้ายังไม่ได้ จรูญพาช่างฉายขึ้นมาฉายรูปสอบ แก้ไขติเตียนกัน ตกลงเอาเปนใช้ได้ คิดว่าตั้งแต่เห็นคนฉายรูปมา

ไม่มีเหมือนเช่นคราวนี้ แต่จะให้เหมือนทีเดียวยาก เพราะขั้นโตกว่าตัว เหมือนอย่างคนจะเขียนไม้ขีดไฟให้เหมือนเท่าใดก็ดี แต่ขยายส่วนให้โตขึ้น คงเห็นไม่เหมือน นั่งอยู่จนเย็นจึงได้ออกไปขี่รถ ไปทางในป่าเชิงเขา แล้วจึงอ้อมกลับมา มาถึงกินอะไรก็ไม่ใคร่จะได้ จุบ ๆ จิบ ๆ ยังไม่บริบูรณ์ดี วันนี้ตาอันตกลงได้ซื้อแหวนเพ็ชรเอามาอวด รูปร่างเหมือนไพ่ มีเพ็ชรใหญ่สองเม็ดแลเพ็ชรรอบ ล้อตาอันเรื่อยไปจนดึกไปหน่อย

คืนที่ ๑๖๕

วันพุฒที่ ๑๑ กันยายน

เมื่อคืนนี้เปนวันแรก ตั้งแต่กินยา ไม่ได้เต้นในท้อง เวลาบ่ายวันนี้จึงได้คิดไปเที่ยวเมืองวิสบาเดนด้วยรถโมเตอร์คาร์ เมืองวิสบาเดนเปนเมืองใหญ่บังคับฮอม-เบิค ฮอมเบิคขึ้นวิสบาเดน เปนเมืองที่อาบน้ำ เลื่องฦๅมาแต่ปางก่อนช้านาน พ่อได้เคยไปคราวก่อนนี้ครั้งหนึ่งแล้ว แต่คราวนี้มีแปลกขึ้น ที่คัวรเฮาส์ทำใหม่ ที่จริงก็ใหญ่โตมากฝีมือทำก็งามดี เว้นไว้แต่ดูหนักในนัยตาอยู่สักหน่อยหนึ่ง ลักษณฝีมือช่างอย่างเยอรมัน มีฮอลสำหรับคอนเสิตใหญ่น้อยอยู่ในนั้นพร้อม ที่คัวรเฮาส์เก่าก็ยังคงมีโรงลครแลที่นั่งอยู่เหมือนกัน วางแผนที่เปนสามหลัง คัวรเฮาส์เก่าสกัดอยู่ด้านหลัง มีหลังยาวอยู่ด้านน่าข้างละหลัง เหมือนอย่างตำหนักวัดบวรนิเวศ ในหว่างตึกสามหลังนั้น เปนสวนแลน้ำพุรักษางามดีมาก หลังยาวข้างน่าสองหลังนั้นใช้เปนร้านขายของ ลักษณเดียวกันกับเมืองบาเดนบาเดน แต่ที่บาเดนบาเดนเปนโรงสังกสี ที่นี่เปนตึกใหญ่ตั้งร้านครึ่งหลัง เหลือเปนทางเดินครึ่งหลัง ร้านเหล่านั้นก็เปนของที่ตั้งใจจะหามาให้มีทุกอย่าง คือเครื่องเล่นเฉภาะที่อย่างขึ้นพระบาท

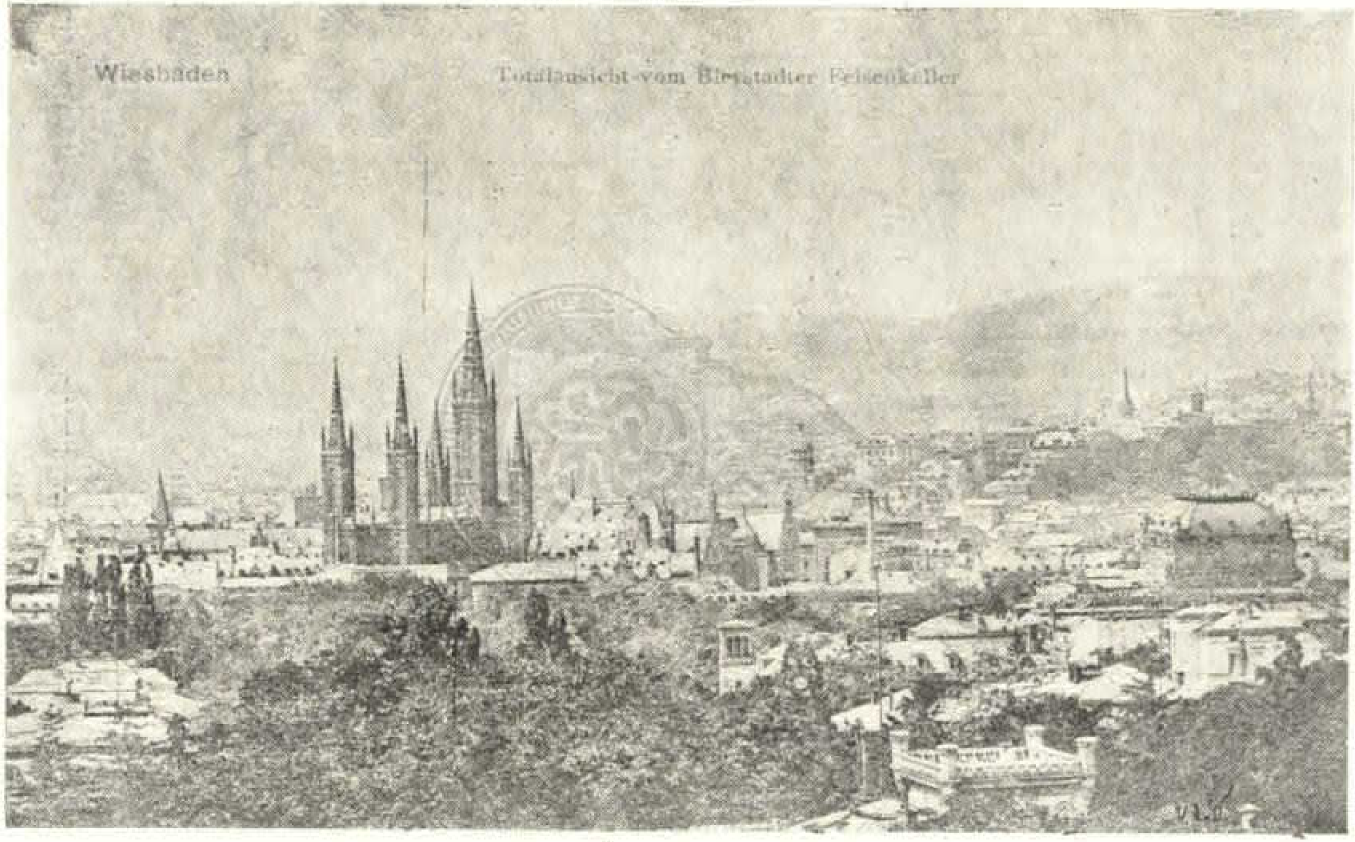

เมืองวิสบาเดน

เปนเครื่องเก๊, เครื่องแก้ว, รูปเขียน, ปอสเลน, เครื่องโมรา, ผ้า, ลูกไม้ผ้า, เกือก, หนัง, ตุ๊กตา, นาฬิกา, มีของสวิสมีคนสวิสมาขายหลายสิบร้านอยู่ ได้ไปกินน้ำชาที่คัวรเฮาส์ ซึ่งด้านข้างหลังเปนสวน มีสระมีแตรเล่นสองวง คนประชุมเปนอันมาก ได้เห็นเขาเตรียมจะจุดไฟ และจะเล่นน้ำพุด้วย แต่ไม่ได้ลงไปกินข้างล่าง เขาว่าคนแน่น จัดให้กินที่ซาลาชั้นบนของคัวรเฮาส์ ซึ่งแลลงไปเห็นข้างล่าง ดูเขาช่างรู้รวดเร็วจริง ๆ รถของเราที่ใช้อยู่เขาใช้ธงสแตนดาด เหมือนกันกับรถพระที่นั่งเอมเปอเรอ เวลาที่จะไปวันนี้พ่อให้เอาธงลงเสีย เพื่อจะไปเที่ยวเล่นเงียบ ๆ แต่พอรถไปถึง พนักงานคัวรเฮาส์ก็ลงมารับ เหมือนกับเขารู้อยู่แล้ว ใช่แต่เท่านั้นเดินเชือนแชอยู่ข้างล่างประเดี๋ยวหนึ่ง เห็นธงช้างขึ้นไปกองอยู่บนหลังคาแล้ว พอตั้งหน้าว่าจะไปที่คัวรเฮาส์ ธงช้างก็ขึ้นอยู่บนยอดคัวรเฮาส์ พอไปถึง เจ้าพนักงานก็รับนำน่าเปนแถว กันผู้กันคนเสร็จ คนก็เหมือนอย่างที่ฮอมเบิคนี้เหมือนกัน ไม่ได้วิ่งตามดูเกรียวกราว ยืนคำนับอย่างเรียบร้อยตลอด เวลากลับลงมา แห่กันลงมา มีคนดูแน่น เปนพระราชาลงมา พอถึงกระได พอพ้นกระไดมาแล้ว ไม่มีผู้คนตามดูแลอะไรเลย เฉยเหมือนคนธรรมดา น่าเที่ยวสบายจริง ๆ ตามถนนมีร้านมาก แต่พ่อไม่ได้แวะแห่งไร ขึ้นรถเที่ยวดูเมือง เมืองนี้ดีกว่าบาเดนบาเดนหลายอย่าง ตึกที่เปนร้านขายของฤๅเปนวิลลาทำงาม ๆ ที่นั้นเปนแอ่งอยู่ในหว่างเนินเขา เรือนสลับกันขึ้นไปบนเขาที่วิลลาต่าง ๆ น่าอยู่นัก มีสวนแลต้นไม้งาม ๆ ทั่วไปทุกหนแห่ง ถ้าจะว่าข้างหาของใช้สอยฤๅเล่น เห็นจะหาง่าย ร้านตลาดครึกครื้น แลเห็นได้ว่าเปนเมืองที่ได้ตั้งมาเก่าติดแล้วบริบูรณ์ เมืองฮอมเบิคนี้ นานไปก็คงจะเปนเช่นนั้น เหตุด้วยพระราชาทรงเปนพระราชธุระแลน้ำก็ว่าดีกว่า น้ำที่วิสบาเดนนั้นแก้เมื่อยปวดขัด แต่น้ำที่นี่แก้ได้หลายอย่างกว่า ทางที่ไป ผ่านตำบลบ้านใหญ่ ๆ หลายตำบล

แต่ตำบลซึ่งเปนเมืองใหญ่ คือ เชิกสต เปนที่สำหรับซ่อมแซมรถไฟ เปนแฟกตอรีเต็มไปด้วยปล่องไฟทั้งนั้น ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเมนซ์ ที่อื่นก็เปนอารผ่านทุ่ง แล้วเข้าในหมู่บ้าน ธรรมดาที่เข้าในหมู่บ้านแล้วทางคด ๆ เคียว ๆ เพราะบ้านตั้งก่อนถนน ต่อออกทุ่งทางจึงตรง สองข้างทางปลูกไม้ผล คือ แปร์ เนกตริน แอปเปอล เปนพื้นในแถบนี้ทั้งสิ้นทั่วไปทุกแห่ง ต้นไม้เหล่านี้ต้นไม่โตมาก แต่ลูกดกเสียจริง ๆ ออกลูกเปนอย่างลูกฝรั่งของเราทั้งนั้น กิ่งดก ๆ ถึงต้องมีไม้ค้ำ ดกกว่ากะท้อนมาก ระยะทางที่ไปแลมาประมาณชั่วโมงหนึ่งเศษ ๆ อากาศช่างไม่แน่นอนเสียจริง ๆ ในเวลานี้เปลี่ยนเปนซัมเมอทีเดียว แดดจัด เว้นไว้แต่ถ้าพระอาทิตย์ตกเมื่อไรก็หนาวถึงต้องสวมเสื้อคลุมชั้นนอก ลมบางวันก็มีมาก บางวันก็มีน้อย อากาศยืนเปนเช่นนี้มาหลายวันแล้ว

คืนที่ ๑๗๐

วันพฤหัศบดีที่ ๑๒ กันยายน

วันนี้โปรเฟสเซอเกราซ์ เกรล ไมเยอ หมอฟอนนอรเดน มาตรวจอาการในที่สุด ๓ วิก ตรวจอย่างเลอียด เปนอันได้ความว่าหัวใจแลโลหิตที่แล่นทั่วตัวนั้นบริบูรณ์เต็มตามความปรารถนาไม่ต้องรักษาทางนี้ต่อไปอีก ส่วนครอนิกกะตา คือผิวหนังในจมูกที่งอกขึ้น ทำให้หายใจขัดข้องนั้นก็ได้หายเปนปรกติ ตลอดจนถึงท่อลมหายใจ ไม่มีโรคบรอนไคติสต ต่อไปอีก แต่เรื่องปัสสาวะ ก็ไม่ผิดกับที่คาดไว้ ว่าคงระยังไม่หายหมดได้ทีเดียว ช้าไปกว่าอื่นหน่อย เรื่องผูกกลัด ในเวลานี้ยังเปนผลของยาบำรุงโลหิตซึ่งทำให้อาหารตกไม่บริบูรณ์ ขอให้กินยาต่อไป ขอให้อาบน้ำอีก จะใช้ให้ร้อนขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งก็ได้ ขอให้อยู่ที่นี่ต่อไปอีกจนครบ

กำหนด โรคอีกสองอย่างที่ยังไม่หายสนิทนั้น คงจะได้เห็นผลว่าดีขึ้น วันนี้ต่างคนต่างไปหมดแล้ว

ยังรำคาญอยู่ด้วยเรื่องอาหาร กินกับเข้าฝรั่งที่เปนเนื้อแขง ๆ เข้าไป รู้สึกเต็มอยู่นั่นไม่ใคร่ละลาย จึ่งได้หันลงกินเข้าแลอาหารอ่อน ๆ ผเอินตาอันไปเจ็บเสียหยิบทับนิ้วมืออักเสบถึงจับไข้ เปนคนที่หุงเข้าได้ วันนี้พระยาบุรุษเข้าหุง เข้าดิบไม่ทันรู้เชื่อใจกินเข้าไปท้องเฟ้อ เลยอึดอัดไม่สู้สบาย หิวด้วย แต่จะกินอะไรก็ไม่ได้ มันเต็มเสียหมด ลงเดินปล่อยใหญ่ อ้อมไปจนถึงวิคเคอโยเคล ซึ่งอยู่มุมวิคเคอ-ปาก จะไปกินน้ำชา เลยถามหามักกะโรนี เขารับทำมาให้กินได้ แต่ในเวลาทำไปเที่ยวเดินเล่นอยู่ในวิคเคอปากแล้วจึ่งไปกิน เขาเลยบำเรอด้วยเครื่องดนตรี ตกลงเปนเพลิดเพลินอยู่ที่โยเคลนั้นกว่าชั่วโมง โยเคลนี้เห็นจะดีกว่าทุกแห่งคนอยู่เต็มหมด เหลือสองห้องเท่านั้น ด้านน่ามีหลังคากระจกแลมีนอกชานเปนที่นั่งเล่น มีห้องนั่งข้างล่าง เปิดแลเห็นสวน มีห้องเต้นรำห้องบิลเลียด ดนตรีก็ดี เปนที่คนอังกฤษชอบมาอยู่มาก ได้ส่งสมุดสำหรับโยเคลนั้นมาให้ดูเล่นด้วย ขากลับก็เดินกลับมา ว่าตามจริงตั้งแต่มารักษาตัวที่นี่แล้ว เดินเก่งขึ้นมาก ไม่ใคร่รู้สึกเหนื่อยฤๅเมื่อยปวดอะไร ยังมีไม่ดีอยู่อย่างเดียวแต่เรื่องธาตุ ฤๅจะว่าลมในท้อง ซึ่งทำให้กินอาหารแขง ๆ ยังไม่ได้เท่านั้น เวลาค่ำต้องกินเข้าต้มแต่ต้องต้มเอง วันนี้พระราชวรินทร[๒] มาถึงเขาเลยไปอยู่อิงค์แลนด์เสีย ๗ วันจึ่งได้ซ้ำไป

หมายว่าวันนี้จะได้รับหนังสือเมล์ก็ไม่ได้รับ จนพ้นกำหนด ถึงกำหนดที่จะส่งหนังสือ จึ่งได้ส่งตามกำหนด

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

---

๒ พระราชวรินทร ชาย บุนนาค เคยเปนราชองครักษ์ตามเสด็จยุโรปคราวก่อน คราวนี้เดิมไม่ได้อยู่ในเกณฑ์ตามเสด็จ ดำรัสสั่งเข้ามาให้ตามออกไปที่หลัง

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๘

คืนที่ ๑๗๑

เมืองฮอมเบิค

วันศุกรที่ ๑๓ กันยายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้นอนไม่หลับ จะว่าเปนด้วยอะไรมีหลายทาง อยู่ในแพนกช้างฝ่ายท้องไม่ปรกติ บางทีก็จะเปนด้วยอาหาร เผลอลงไปคืนเผลอลงไปคืน ได้ความเดือดร้อน ข้อต้นเพราะไม่มีอาหารที่จะกินให้อร่อยได้ ข้อสองถึงจะมีอาหารที่อร่อยก็ไม่กินเข้าไปได้เท่าไร เพราะเต็มแน่นล้นอยู่ในคอ ข้อสามการที่เต็มแน่นล้นอยู่เช่นนั้น ไม่มียาฝรั่งที่จะแก้ให้หาย นอกจากต้องให้กินอาหารเข้าไปให้ได้ อะไรอะไรมันจึงจะเดินไปเรียบร้อยแล้วก็หายไปเอง เบื่อที่อยู่ เบื่อไม่มีอะไรทำ อยู่เปล่า ๆ เหน็ดเหนื่อยหน่ายแก่ชีวิตรขึ้นมา คิดการที่จะหนีจากที่นี่ไปอยู่เสียที่อื่น เช่นสวิตเซอแลนด์ฤๅอิตาลี ก็จะต้องรอเวลาไปจัดการทางโน้นก่อนที่จะไปได้กว่าจะสำเร็จจะไปได้ ก็เร่งเข้ามาอีกสักสี่วันฤๅห้าวันจากกำหนดเดิม ความทุกขเวทนาในระหว่างนี้ก็ไม่แปลกอะไรขึ้น อย่างที่จะโทรมไปเสียก่อน จึงได้คิดการที่จะไปเที่ยวย้ายสถาน เปลี่ยนที่ทุกวัน กว่าจะถึงเฉลิมพระชนม์พรรษาจึงจะกลับมา มีวัน ๖ วัน แต่ก็ไม่แน่ ถ้าหากว่ามันไม่สบายอ่อนเปลี้ยอยู่ แลบางทีจะหาอาหารยาก ด้วยกินอาหารธรรมดาไม่ได้ก็จะกลับทำให้ไม่สบาย บางที

นอนเฟอะฟนอยู่เช่นนี้จะคิดว่า ความรำคาญที่จะต้องนอนอยู่เช่นนี้ ที่มีเรื่องไม่มีอะไรจะทำ เกิดมาเปนแต่ตัวแมงกวนพวกบ้านไม่ให้เขามีความสุข นอนจมอยู่ในที่นอนคนเดียวใจมันก็ดิ่งลงไป ดิ่งลงไป ถ้าจับพู่ขึ้นมาแลจะเลยเปนบ้า เดี๋ยวลงไปก็จะเลยเจ็บมาก จึงไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร

การกินเข้าไม่ได้นั้น มันชวนจะเปนตั้งแต่แรกมาถึงที่นี่แล้ว เพราะเหตุที่เมืองนี้ ซึ่งเปนลัทธิวัตน้ำมนต์อย่างหนึ่งแต่ไม่ใช่นุ่ง๑ เปนวัดเคร่ง ผู้ซึ่งอุปสมบทอยู่ในวัดนี้จำจะต้องถือธุดงควัตรแลสิกขาบทอย่างกวดขัน มีวินัยธรวินัยธรรมออกข้อบังคับ ทุกโฮเตลแลเรสเตอรองต์ทั่วไป ว่าอาหารสิ่งนั้นควร สิ่งนั้นไม่ควร ตีพิมพ์ป้ายแผ่นโต ๆ ปิดไว้ พวกผู้ซึ่งเปนเจ้าของโฮเตล เจ้าของเรสเตอรองต์จำจะต้องปฏิบัติตาม แต่ถึงว่าถ้าไม่ปฏิบัติตามไม่มีโทษอย่างไร ร้านเหล่านั้นก็บังคับกันเองได้ ด้วยถ้าหากว่าใครไปทำกับเข้าให้คนกินอร่อยขึ้นแห่งหนึ่ง คนจะไปติดเสียที่นั่นหมด จึงต้องคอยพร้อมกันบัพพาชนิยกรรมผู้ซึ่งไม่ประพฤติตามข้อบังคับวินัยธร วินัยธรรม ข้อบังคับนั้นมีเปน ๕ อย่าง ได้คัดแต่อย่างเดียวมาให้ดูเปนตัวอย่าง คือ

ห้ามอาหารที่ถึงเครื่องเทศ ถึงเกลือถึงพริกไทย ห้ามน้ำส้มมัสตาด ซอสเร-ดิชเครื่องปรุงซุปแลซอศต่าง ๆ ยอมให้ใช้น้ำมะนาว วนิลา อบเชย เช่นสลัดอย่างนี้ปรุงด้วยน้ำมนาวทั้งนั้น ห้ามมัน มักกะริน ไขวัว มันหมู ยอมให้ใช้ผักผลไม้ต้มมันต้มเคี่ยวเปื่อยให้เหลว เนื้อสัตว์เลือกใช้ได้

อาหารเช้าแลว่าง ยอมให้ใช้น้ำชา คอโค ครีม ห้ามกาแฟ ซุป ห้ามซุปผักและซุปผลไม้ ปลาให้กินปลาอย่างเขา ปลาต้ม ห้ามปลาไหล ปลาซาลมั่น

๑ คำว่า "นุ่ง" เปนคำแผลง หมายความว่า อลัชชี หรือความคดโกง

ปลาเทราท ซอศ ให้ใช้แต่เนยสดฤๅซอศเนย เนื้อ ธรรมดาเนื้อสัตว์เลี้ยงกินได้ เนื้ออย่างอ่อนกินได้ ถ้ากินเนื้อขาวได้นั้นดี ห้ามเนื้อหมู สัตว์ป่า กวางกินได้ กระต่ายห้าม สัตว์ปีก นกพิราบ ลูกไก่ ไก่เฟเซนต์ ปาตริดซ์ นกครัมเมต ไก่งวง ซอศต่าง ๆ อย่างอ่อน ๆ กินได้ ห่านเปดห้าม ผักต้องสับให้เลอียดต้ม อย่างที่ไม่เลอียดกินได้แต่แครอต อาร์ติโช๊ก ปลายหน่อไม้ สลัดให้กินผักกาด อ่อน ๆ กับน้ำมนาว อาหารแข็งแลของหวาน แข็งขึ้นแลมักกะโรนิ ห้ามเนย ปาเมซัน ให้ใช้เนยเหลือง เข้าร้อนแลเย็น ปุดดิงแลซูเฟลทุกอย่างใช้ได้ เว้นไว้ แต่ต้องไม่มีผลไม้ฤๅแยมเท่านั้น น้ำแขงได้แต่ไอสคริมอย่างอ่อน เนยแขงอนุญาต แต่แคร์เวต แลคาร์มองแบรต์ ผลไม้ห้าม ไข่ต่าง ๆ ห้ามไข่เจียว ไข่ต้มแขง เนื้อเย็น หมูแฮม ปลาซาลมันย่าง ลิ้นวัวแลเนื้ออื่นได้ แต่ห้ามไส้กรอก ขนมปัง ให้ใช้ขนมปังขาวขนมปังปิ้ง ซอมเป๊ด บิสกิต แลบิสกิตอื่น ๆ ที่ว่ามานี้เปนฉบับ หนึ่ง ยังมีฉบับอื่นอีก ๔ ฉบับ ที่ห้ามต่าง ๆ กันไป กลับตรงกันข้าม เช่น กับในใบนี้ห้ามไม่ให้กินเนื้อกระต่าย อีกใบหนึ่ง บอกว่าให้กินเนื้อกระต่ายให้มาก การที่จะควรกินอย่างใบไหน บอกกับคนครัวว่าจะกินอย่างใบไหนเปนได้ ยังมีสิกขา ที่ทำเปนคัมภีร์อีกต่างหาก ส่วนที่เรามาอยู่ แกไม่สั่งว่าให้เรากินตามใบไหน แล้วแต่ คนครัวเขาจะจัดมา เขาจัดมาขนานโตขนานหนึ่ง อ้ายเราก็กินไม่ลงทั้งนั้น อย่างไรอย่างไรก็คงมัน ๆ จืด ๆ เรื่องเกลือเปนห้ามทั่ว เรากลับได้ความเดือดร้อน เพราะไม่ถูกห้าม เช่นกับอ้ายเนื้อตุ้นโตโต เรากินเข้าไปไม่ได้เองก็มี จึงต้อง มาเลี่ยงหันหาของอ่อน ๆ นึกจะหันเข้าไปกินตามตำรา เขาบอกว่าเต็มทน คงกิน ไม่ได้ มันก็เรื่องจืด ๆ มัน ๆ จึงเปนการขัดข้องลำบากประดักประเดิดเต็มที

กินก็ไม่สบาย ไม่กินก็หิว ตกลงเปนรู้สึกตัวเหมือนบวชมากกว่าอย่างอื่นหมด แต่ไม่ใช่บวชพระ ซึ่งไม่ทนลำบากเช่นนี้ เหมือนบวชเณรเมื่อออกพรรษาแล้ว แต่ใจคอเมื่อเปนเณรกว้างขวางกว่าเดี๋ยวนี้ มีสู้เดี๋ยวนี้ไม่ได้อย่างเดียวแต่เพียงหิวเฉี่ยยแหลมกว่ากันหน่อยเท่านั้น

คืนที่ ๑๗๒

วันเสาร์ที่ ๑๔ กันยายน

เมื่อคืนนี้ต้องไม่เพ้อแต่หลับซ้ำอยู่นั่นเอง คืนร่ำไป มันไม่ลงร่องรอยเปนปรกติได้ อาหารต้องทำต่างหากวันละสิ่ง ตอนเช้าสวิตเบรด ตอนกลางวันเข้าต้ม ๆ เองกับเต้าหู้ ตุ๊กไปบิณฑบาตเจ๊กมาได้ ตอนค่ำนกพิราบทอดด้วยน้ำมันของมันเองตัวหนึ่ง ตอนดึกซุปตอนซุเม ไก่ต้มเยล อาหารที่กินนี้ไม่ได้ครั้งที่เคยกินอยู่ แต่ยกเสียเช่นนี้ดีกว่ากิน มิสเตอเกชิเนียสมาหานั่งพูดกัน ไม่ได้ไปข้างไหน นอนกลิ้งอยู่บนเรือน รู้สึกตัวว่าไม่มีอะไรจะทำ ได้ความทุกขเวทนาเปนอย่างยิ่ง ตอนดึกเล่นต่อแต้ม ซึ่งไม่เปนด้วยกันทั้งนั้น ต่อแต้มนี้ได้ซื้อมาแต่เมืองเบอลิน เพื่อจะมาเล่นเวลาเปนเช่นนี้ แต่ลืมเสียนึกไม่ได้ นึกขึ้นมาได้ยังต้องค้นอีกเปนนาน ด้วยคนเก็บลืมยิ่งกว่าเรา ตกลงเปนอยู่อย่างที่ไม่เคยประพฤติเช่นนี้เลยตั้งแต่เกิดมา

คืนที่ ๑๗๓

วันอาทิตย์ที่ ๑๕ กันยายน

เรื่องที่เหน็ดเหนื่อยในการอยู่เปล่า นอนไม่หลับ กินเข้าไม่ได้ ไม่แต่เฉภาะเวลาที่ท้องเฟ้อ ท้องปรกติลงแล้ว แต่ดูกระเพาะแลลำไส้มันแขงไปเสียหมด อาหารลงไปได้น้อยกว่าปรกติกว่าครึ่ง แต่อย่างนั้นยังรู้สึกว่าเต็มอัดร่ำไป จึ่งต้องกินแต่ของที่อ่อนแลน้อยที่สุดที่จะพอทนได้ เรื่องนอนหมายว่าเปนเพราะท้องไม่สบาย แต่มาปรากฏได้ความว่าเพราะตึงเหลือเกินนั้นอย่างหนึ่ง เพราะเบื่อที่นอนที่นอนไม่หลับมาเสียช้านานอีกอย่างหนึ่ง ถ้านิ่งอยู่ก็คงจะค่อยพื้นขึ้นทุกวัน แต่จะช้า ยังมีข้ออื่นที่สำคัญนั้น ตั้งแต่ตื่นนอนขึ้นก็ให้รู้สึกเบื่อ ๆ ไม่ว่าอะไร จนกระทั่งถึงเวลานอนก็ยิ่งเบื่อมากขึ้น เพราะรู้เสียก่อนที่จะนอนแล้วว่าคงไม่หลับ ในการที่จะแก้ให้หายได้อย่างเดียวแต่ไปจากที่เรือนหลังนี้ แลที่ซึ่งเคยเห็นอยู่ในเวลาไม่สบายโดยรอบคอบ ตั้งต้นไปใหม่ ในการที่จะตั้งต้นเช่นนี้ เปนเวลาที่ไม่สบายกำลังถอย อาหารก็ยังไม่ตั้ง ในวันแรก ๆ คงจะยังไม่ปรกติ จึงเปนการสำคัญที่จะเลือกที่ให้มีอาหารบริบูรณ์แลให้มีใจคอเบิกบาน เดิมได้คิดไว้ว่าจะไปเที่ยวในประเทศนี้ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ ที่ยังไม่เคยเห็น คงจะได้ถิ่นที่แปลก ๆ สำเร็จอย่างหนึ่ง แต่ครั้นคร้ามด้วยเรื่องอาหาร ถ้าอาหารไม่ถูกปาก ก็จะไม่ได้ผลดีดังที่ต้องการ จึงได้ตามจรูญมาช่วยกันคิดอ่าน ตกลงเปนไปปารีสอย่างปิดว่าเปนคนธรรมดา จะได้เห็นการตามเคยที่เขาเดินทางสามัญกันอย่างไร มีข้อที่น่าวิตกในเรื่องที่จะไปทางไกลในรถไฟเช่นนี้อย่างเดียว แต่เรื่องจะนอนไม่หลับ แต่ปลงใจเสียนึกว่าถ่ายยาเสียวันหนึ่ง โดยจะไม่หลับยังรุ่ง รุ่งขึ้นคงต้องหลับ แต่เรื่องอาหาร

เชื่อว่าจะหาดีได้ แต่จะต้องไปอย่างเงียบ จึ่งให้จรูญล่วงหน้าไปจัดการหาโฮเตลอยู่ กำหนดตัวผู้ไป คือบริพัตร ตุ๊ก พระยาบุรุษ หลวงฤทธิ นายศริ หมอ กลางวันไรเรตามเคย แต่ตาหมอเข้าเปนพนักงานเครื่อง หาอะไรอ่อน ๆ ให้กิน ค่อยกินได้ขึ้น เวลาย่ำค่ำกินเข้าเย็น ทุ่มหนึ่งออกจากฮอมเบิคด้วยรถโมเตอร์คาร์ มาขึ้นรถไฟที่แฟรงก์ฟอร์ต อาลเบอสเปนผู้มาจัดการ แกอดคำนับอย่างเจ้านายไม่ได้ เอ็ดหมวกร่ำไปจนต้องต่อว่า ที่แท้คนที่สเตชั่นรถไฟมันจำได้เสียแล้ว พอเดินผ่านมาก็คำนับ เลยต้องทน ๆ เฉยอย่างนั้น ชื่อที่พ่อใช้สำหรับจำเปนที่ต้องจดในเวลาไปเที่ยวนี้นั้น C. Yai ตุ๊กนั้น T. Tham บริพัตรนั้น P. Sawan รถที่มาคราวนี้เปนรถนอนสามัญ ไม่ได้เสริมเติมแก้ไขอะไรเลย ครั้นมาถึงรถ อ้ายคนขนรถไฟเองมันก็รู้จัก ด้วยมันเคยเห็นแห่มาเสียแล้ว รถออกเวลา ๑ ทุ่ม ๕ ๕

รถนอนเที่ยวนี้ผิดกับแต่ก่อน ที่นอนกว้างขึ้นเปนกอง ห้องหนึ่งมีที่นอน เวลาพักเปนเก้าอี้ยาว ครั้นเวลาจะนอนเอ็ดพนักขึ้นเปนที่นอน ชั้นบนชั้นหนึ่ง พลิกที่นั่งขึ้นเปนที่นอนชั้นล่างอีกชั้นหนึ่งเหมือนชั้ว ๒ ชั้น มีที่นอนแลผ้าห่มนอนอยู่ในนั้นเสร็จ การที่จะขึ้นไปนอนชั้นบน มีเชือกหุ้มกำมะหยี่สำหรับโหนตัวขึ้นไป ถ้าหากว่าจะนอนแต่ชั้นล่างชั้นเดียว เผยอที่นอนชั้นบนให้ตะแคง ลุกนั่งได้สบาย ในนั้นมีที่นั่งที่หนึ่ง ที่ต่างโต๊ะที่หนึ่ง ห้องเช่นนี้สองห้อง มีที่ล้างหน้าอยู่หว่างกลางห้องหนึ่ง มีประตูเข้าออกได้ทั้งสองห้อง แต่เมื่อข้างห้องไหนเข้าไปแล้ว ลั่นกลอนไม่ให้อีกข้างหนึ่งออกมาในเวลาล้างหน้าได้ เมื่อแรกนึกว่าจะนอนไม่สบาย แต่ครั้นเวลานอนเข้าก็สบายดี กว้างเท่าที่นอนในเรืออัลเบียน ผิดกันแต่ไม่มีพนัก ได้ลงมือนอนแต่ห้าทุ่ม แต่ไม่หลับเปนด้วย

ตาหมอเลี้ยงสัปเปอ ต้องไปมัวทำการตึง ๆ ตัง ๆ รถไฟสั่นชวนจะให้หลับ แต่หลับไม่ได้ กระเทือนข้างในยิ่งกว่าข้างนอก พอเจ็ดทุ่มแล้วก็เผลอไป พอถึงแดนฝรั่งเศส เจ้าพนักงานภาษีขึ้นมาตรวจรู้สึกตัวขึ้นมา เห็นมายืนอยู่ที่ประตูข้างหัวเสร็จแล้ว ยังตื่นอยู่ไม่รู้ว่าทำไมเขาถึงเปิดเข้ามาได้ เพราะได้ลั่นกลอนข้างในไว้ ภายหลังจึงรู้ว่าเขามีกุญแจสำหรับมาเปิด เห็นอ้ายพ้อนที่นั่งอยู่ห้องหนึ่งต่างหาก ตื่นตาขาวทีเดียว ว่าฝรั่งเขาเปิดเข้ามาในห้องวิ่งหลุกหลายอยู่ตามนั้น ที่แท้ในการที่จะกันตรวจนี้ง่าย ถ้าได้ตั๋วสำคัญแล้วก็เปนอันไม่ต้องตรวจ แต่พ่อไม่ให้ซื้อ เพราะอยากจะถูกตรวจ แต่ได้จัดไว้ไม่ให้มีอะไรอยู่ในห้องนอนที่จะต้องตรวจนั้นเลย มาถึงก็มาถามว่ามีอะไรซึ่งจะต้องบอกภาษีบ้าง เราตอบว่าไม่มีก็เปนแล้วกันเท่านั้น คราวนี้มีอีกคนหนึ่งเข้ามาเรียกตั๋วโดยสาร เสียทีไม่ได้เตรียมตัวไว้ เพราะไปไหน ๆ ไม่ได้เคยถือตั๋วเอง คนอื่นเขาถือ ตกลงเปนต้องพิรุธ จำหน่ายให้ไปเอาที่ยวิพัตร คนตรวจนั้นเปนกอง ยายแหม่มก็มีสำหรับตรวจผู้หญิง เขาว่าที่อื่นไม่มากอย่างนี้ ฝรั่งเศสใช้คนมากกว่าที่อื่นหมด เห็นจะเกือบสามยามจึงได้หลับอีก สั่งบอกนาฬิกาเลื่อนเวลาไปชั่วโมงหนึ่งให้อ้ายพ้อนรู้ ตื่นขึ้นเวลาย่ำรุ่ง เห็นเอะอะทำท่าว่าจะให้ตื่น ต้องให้ดูนาฬิกา มัวถามโจทย์กันจนเลยตาเริด กำหนดว่าจะถึงโมงเช้า แต่ที่แท้นาฬิกาเราเปนเวลาเยอรมัน โมงเช้าฝรั่งเศสมัน ๒ โมงเยอรมัน พยายามจะหลับอีกก็ไม่สำเร็จ เลยต้องตื่นนอนอยู่บนที่นอน

คืนที่ ๑๗๔

วันจันทร์ที่ ๑๖ กันยายน

โมงเช้าเข้าแดนฝรั่งเศสต้นขึ้น นั่งดูอะไร ๆ มาตามทาง บ้านเรือนผู้คนมันช่างแปลกกันกับเยอรมันเสียจริง ๆ บ้านในเมืองฝรั่งเศสดูมันแบบบาง เรือนเล็กเรือนน้อยคงจะวางท่วงทีให้น่าดู ข้างเยอรมันนั้นหนัก ๆ ถ้าจะเปรียบกับเรือนข้างไทย เยอรมันเปนอย่างที่เรียกว่า "ตึก" อย่างเก่า เช่นเรือนในวังน่า ข้างฝรั่งเศสเปน "ตึก" อย่างใหม่ๆจะเรียกว่า "เก๋ง" คือหลังคาแบน ๆ เยอรมันหลังคาสูง ๆ บ้านเรือนในประเทศเหล่านี้ ถ้าจะผูกตาไปปล่อย จะบอกได้ว่านี่เยอรมัน นี่ฝรั่งเศส นี่อังกฤษ เพราะแปลกห่างกันมาก รถมาถึงที่สเตชั่นเวลา ๒ โมง เห็นรพีกับจรูญมาอยู่ที่นั่น รพีนั้นพอเข้าใจว่ากลับเข้าไปน่าจะถึงแล้ว เพราะลาตั้งแต่เมืองเบอลิน จนได้มีโทรเลขเข้าไปให้ลูกโตท่านเล็กแลกรมดำรง คอยไปรับโมเตอร์คาร์ของฝาก[2] ได้ความว่าที่ยังไม่ได้กลับเพราะยังหาเรือไม่ได้ ขึ้นรถแคบโมเตอร์คาร์ มาด้วยกัน ๔ คนทั้งจรูญ ตรงมาที่โฮเตลริเวอปูล ถนนรือ เดอ คาสตีย์ลิออน โฮเตลในปารีสเดี๋ยวนี้เต็มมากเพราะกำลังคนต่างประเทศกลับจากไปเที่ยว ผู้คนในถนนก็แน่นหนาคึกคักกว่าเมื่อมาคราวที่ ๒ มาก แต่ต้นไม้แห้งมาก ที่ใบแดงก็มี ไม่มีใบเลยก็มี เขาว่าใบไม้ตามถนนนี้ร่วงเร็ว เพราะจะแตกใหม่ก่อนฤดูหนาว ก็แตกบ้างจริง แต่ใบไม่เขียว แตกใบเหลือง ๆ เปนใบอ่อนแล้วมีดอก แต่ก็น้อยต้นที่แตก ที่โฮเตลนี้เปนแฟลตอันหนึ่ง อยู่แต่พวกเราไม่มีคนอื่นปน แต่งงดงามดีแลสบาย กินเข้าอีกเวลาหนึ่ง แล้วจึงลงเดินไปเที่ยว จับตั้งแต่น่าโฮเตลนี้ไป โฮเตลนี้เปนหัวโค้งเสาชิงช้า ที่เรียกว่าเสาชิงช้านั้น คือมีทางเดินตามเฉลียงน่าร้าน

---

๒ รถพระราชทาน ๓ หลังนี้ พระราชทานชื่อว่า พระขรรค์เพ็ชร์หลัง ๑ เตร็จฟ้าหลัง ๑ ตราจักรหลัง ๑

ตลอด ร้านเขาพึ่งจะลงมือจัด แต่ที่จริงเราก็ไม่สู้ต้องการเฉภาะร้าน อยากจะเดินเล่นมากกว่า ได้เดินตามถนน รือ เดอคาสติ๊ลิออน ไปออกถนนรือ เดอ ริโวลิ ซึ่งไปข้างวังลูวร์ (อ่านเปนลูฟ) แวะดูร้านตามทางข้างบางแห่ง แล้วขึ้นรถไปห้าง แมปปินแอนด์เวบบ์ ที่ 'อาเว นิว เดอ ล' โอเปรา แล้วต่อนั้นไปเดินตามถนน บูลวาร์ด เดส คาปุชินส์ และบูลวาร์ดมัดเลน ร้านเหล่านี้มันไม่ผิดกันเท่าไร มีขายโปสต์การ์ด ขายรูปต่าง ๆ ขายเครื่องเพ็ชรพลอยเก๊ มีเครื่องเพ็ชรพลอยจริง ๆ ปนบ้าง แต่ไม่ใช่ร้านเครื่องเพ็ชรที่สลักสำคัญอะไร ไปจนวัดมัดเลนได้แวะขึ้นดู วัดนี้ที่พ่อเคยว่าไม่งาม เวลามากำลังมีคนดู ไม่ได้ตั้งใจจะไปดูทั้งสองคราว คราวนี้ว่างจึงได้แวะขึ้นไปดู ประตูที่แลเห็นเปนประตูทองแดงหล่อ ไม่ได้หล่อทั้งแผ่น เปนประตูรอยไม้ครรูปทองแดงหล่อ ข้างในผนังข้างละ ๔ คูหา มีรูปศิลาที่บูชา ๘ แห่ง กลางเปนรูปศิลาอยู่หลังไม้กางเขน ดูไม่อัศจรรย์อะไร กลับจากวัดนั้นกินเข้าที่เรสเตอรองต์ ลารือ ซึ่งอยู่ตรงน่าวัด ยังกินเข้าไม่ใคร่จะได้ ถูกอาหารมัน ๆ ยังเลี่ยน ออกจากนั้นขึ้นรถไปดู นก, ไก่, ปลา, ที่ถนน เคคูฟร์ ซึ่งตุ๊กซื้อส่งเข้าไปบางกอก แต่ไม่สู้มีอะไรมากนัก แปลกอยู่แต่ที่ปลา ร้านปลานี้เปนร้านที่ผสมปลาขาย ตั้งถังเปนแอแควเรียมกลาย ๆ แต่ผสมปลาที่สำหรับคนเอาไปเลี้ยง มีปลาเงินปลาทองเปนต้น แต่ก็ไม่มีปลาดีอย่างหางพวง เปนปลาหางซิวแทบทั้งนั้น ดีที่มันช่างจัด มีอ่างแก้วใบใหญ่ตั้งบนโต๊ะ กลางเปนเขามีน้ำไหลหยาดลงไปในนั้นสำหรับเปลี่ยนน้ำ ในนั้นมีปลาทองตัวเล็กๆ ๓๐๐๐ เศษ ว่ายเต็มไปทั้งอ่างตั้งแต่ก้นจนถึงปาก เปนของน่าดูจริง ๆ อีกอย่างหนึ่งมีปลาเรียกว่า อักซอลอทเดอ เมกซิก ยาวประมาณสัก ๖ นิ้ว ๗ นิ้ว มีตีน ๔ ตีน เหมือนหนู มีครีบ แต่กระโดงติดกันตลอดไปจนหาง ๆ ไม่จักเปนใบพาย มีหูทั้งเหมือนหูหนู มีขนรอบใบหูยาวเวลาหุบหูอยู่ดูเหมือนมีขนรอบคอ ต่อชันหูจึงเห็นว่า

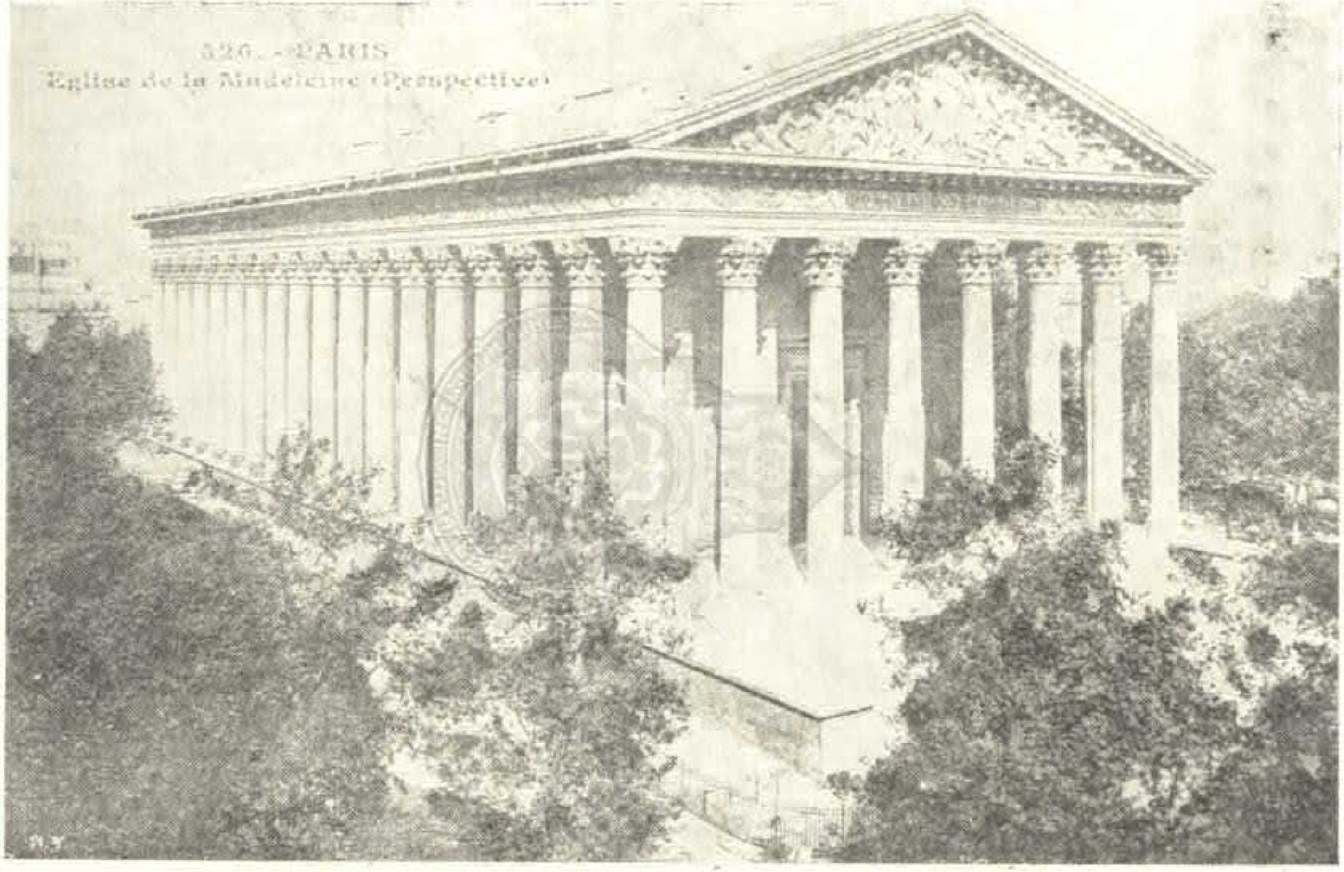

วิหารมะเดลินที่เมืองปารีส

มี ๒ ข้างไม่ใช่รอยต่อ ปลาเช่นนี้มี ๒ สี ดำสีหนึ่ง ขาวสีหนึ่ง ออกจากนั้นกลับมาโฮเตล หยุดพักเวลานี้ได้รับหนังสือเมล์

ครั้นจวนค่ำ ขึ้นรถโมเตอร์คาร์แคบ ไปเที่ยวบัวส์ เดอ บูลอยน์ หนาวกว่าเมื่อคราวที่ ๒ มาก พอเวลาค่ำกลับมาแวะดูร้านขายของ ซึ่งเขาเรียกว่าเอกส์เปรสบาร์ ซึ่งอยากดูอยู่แต่ก่อนแล้ว ดูไม่ได้ดีกดยศ ที่จริงสนุกดี ขายทั้งเครื่องดื่มแลเครื่องกิน เครื่องดื่มนั้นตั้งเปนตู้กรุข้างน่าด้วยศิลาแล้วมีก๊อกยื่นมา มีแป้นที่สำหรับวางถ้วย มีช่องสำหรับกรอกอัฐ บอกชื่อสิ่งของที่หลังก๊อก บอกราคา ถ้าจะต้องการสิ่งไร เอาถ้วยไปตั้งรอง แล้วเอาอัฐกรอก อัฐนั้นเข้าไปถ่วงคันซึ่งข้างในเปิดน้ำที่ต้องการนั้นมาลงในถ้วย เฉภาะพอดีกับถ้วย ครั้นเวลากินแล้วเอาถ้วยนั้นคว่ำลง กดเดือยที่ถาดตู้ น้ำก๊อกขึ้นมาล้างถ้วยอย่างแรง ถ้วยนั้นสอาดเอง ส่วนที่บรรจุของกินนั้น เปนจังหันตั้งตามแขน มีแก้วครอบ เมื่อหย่อนอัฐลงในช่องจังหันนั้นก็หมุนมา พอของกินตรงช่อง กระตุกให้ของตกลงมาในราง ของนั้นมีมาก อาจจะกินอิ่มได้ด้วยราคาถูก ๆ ออกจากนั้นเดินไปตามริมถนนอีก ได้แวะไปที่ร้านซอมเมอซี้อกส้องแมร์ซ่อม คราวนี้ค่อยได้ดีกล้องแปลก ในการเดินกลางคืนนี้ ไม่มีผิดกันกับงานวัดเลย เปนร้านจุดพื้นไฟสว่างตลอด ของที่ขายก็เปนของต่าง ๆ อย่างงานวัด มีร้านกินเข้าคั่นเปนระยะเปนตอน คนที่เดินไปมา มันก็ออกจะเปนเดินดู ๆ ไม่ใช่ซื้อขายวายล่องอะไรกันจริง ๆ เปนแต่ส่วนเอาร้านเมืองเปนร้านวัด ก็ใหญ่โตครึกครื้นมากขึ้น ครั้นจะกินเข้าที่ร้านดีวิเศษอะไรก็กลัวเลี่ยน จึงไปกินที่เรสเตอรองต์เวียนนัวส์ ซึ่งมีกับเข้าฮังแกเรียน กินแต่ซุปกับแกงไก่ ฮังแกเรียนคล้าย ๆ แกงต้มส้มต้มกะปิ ขาดเปรี้ยวใช้ผักดองแทน ที่รู้ว่าจะกินได้ เพราะเคยกินที่บูดาเปสต์เมื่อมาคราวก่อน พอกินแล้วก็กลับมาโฮเตล เข้านอนแต่เวลายามหนึ่ง เพราะง่วง แลวันนี้เดินมาก

คืนที่ ๑๗๕

วันอังคารที่ ๑๗ กันยายน

เมื่อคืนนี้ หลับได้สนิทดี กินเข้าที่โฮเตลแล้วอยู่จนเที่ยง จึงได้ไปเดิน แลแวะซื้อของบ้าง วันนี้เดินไม่สู้ไกล แล้วขึ้นรถไปดูห้างเมเปอล ที่ขายของเครื่องเฟอนิเชออังกฤษ ที่นี่ผิดกับที่ลอนดอน เพราะเปนแต่สาขา ขายแต่เฉภาะเครื่องเฟอนิเชอแลเครื่องแต่งประกอบเล็กน้อย เฟอนิเชอก็ไม่ผิดอะไรกับที่ได้เห็นที่ลอนดอน แปลกแต่มีเตียงทองเหลือง มีเสาติดราวมุ้ง ดีกว่าที่เคยมีแต่ก่อน ออกจากนั้นไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์ชื่ออองรี เปนที่ซึ่งเขากินกลางวันมีกับเข้าดี การตกแต่งไม่สู้จะหรูหรานัก มีกับเข้าดีสิ่งหนึ่ง เรียกว่า มูสสากาไอสไอแยร์จีนว่าเปนกับเข้ากรีก เปนเนื้อแกะกับมะเขือขาวแลมะเขือเทศ เนื้อแกะนั้นสับเลอียด เคล้าเนยแลมะเขือแล้วเข้าตู้ กินไม่เลี่ยน อร่อยดีมาก แต่เมื่อจะว่าตามจริงแล้วอาไศรยเรื่องปรุงรศ ถ้าเปนชาติอื่นทำกับเข้าอย่างเดียวกันนี้ รศคงแปลกไปอย่างอื่น เช่นอังกฤษชอบทำอะไรจืด ๆ แต่ชอบกินเค็มอย่างเอก เอาเกลือปรุงรศเอาข้างนอกมาก ๆ ถ้าเยอรมันทำก็คงจืด ๆ มัน ๆ ฝรั่งเศสรู้จักรศคล้ายกับเรา ปรุงเสร็จในตัวอร่อยกว่าปรุงทีหลังเปนธรรมดา ไม่ว่ากับเข้าอะไร ๆ กระทั่งคนใช้ในเรสเตอรองต์มันก็รู้จักรศ เช่นปรุงน้ำสลัดเช่นนี้ คนใช้ทำทั้งนั้น คงได้รศที่แหลมแลผักไม่ช้ำ ทราบว่าเขาใช้ชิมกันด้วย ผู้ที่เปนนายดูการทำครัวนี้ได้เงินมาก ๆ ในเรสเตอรองต์ใหญ่ ๆ ได้ถึงปีละ ๒๐๐๐ ปอนด์ ครัวเรสเตอรองต์เช่นนี้ไม่ใช่ครัวใหญ่โตอะไร ห้องสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เท่านั้นพอ เพราะกับเข้าฝรั่งมันทำง่ายกว่ากับเข้าเรา ไปถึงเอาบาญชีกับเข้ามาให้เลือก เราคงจะเลือกไม่เกิน ๓ สิ่ง เมื่อเลือกแล้วก็ไปลงมือทำ เวลาที่นั่งคอยอยู่นั้น กินของแกล้ม ออร์ ด' เอิวร์ (ซึ่งอ่านว่าออเดิฟ) ไปพลางกว่ากับเข้าจะมา กับเข้าที่เอามานั้นมาในหม้อฤๅภาชนะที่ทำนั้นเอง เพราะฉนั้นของ

กินจึงได้ร้อนเสมอ พิธีที่จะเลี้ยงก็ง่ายกว่าโฮเตลมาก เพราะกินน้อยคน ถ้ากินที่โฮเตลฤๅกินโต๊ะธรรมดา ต้องคอยให้กินแล้วกันหมดจึงจะมาเก็บจาน แล้วจึงจะตั้งจาน ตั้งจานแล้ว เขาของมายังต้องมาตั้งนิ่งเสียที ให้สัญญาอาณัติกันที่จะออกแจกให้พร้อมกัน อะไร ๆ ไม่ยากเท่าที่จะเร่งให้เลี้ยงให้ได้แล้วเรว ถ้าปล่อยไปตามเรื่องเขา เกือบ ๒ ชั่วโมงจึงจะแล้ว นั่งเสียเจ็บหลัง กับเข้าก็ไม่ใคร่จะได้ร้อน วันนี้รู้สึกว่ากินได้เกือบจะเปนปรกติ แต่ยังไม่เต็มอัตราที่เคยกิน

กินเข้าแล้วไปตัดผม ที่ร้านช่างตัดผม ตัดช้าสักหน่อย แต่ทำดีมาก เวลาตัดแล้วเสร็จเอาเทียนจุดขึ้นอย่างเล่มเล็ก ๆ ลนปลายผมที่ตัดทั่ว เพื่อจะปิดช่องโลหิตที่แล่นมาในเส้นผมนั้น แล้วสระผมสบายดี ตัดผมแล้วกลับมาพักอยู่ที่โฮเตลอ่านเขียนต่าง ๆ

เดิมกะว่าจะไป ซังต์ คลูด์ วังนอกเมืองปารีส แต่เห็นอากาศคลุ้ม กลัวจะหนาวแลหนังสือยังค้างอยู่มาก จึงได้ทำอยู่เสียจนค่ำ ต่อค่ำแล้วจึงได้ออกเดินจากโฮเตลไปจนถึงถนนบุลวาร์ด แล้วเดินไปตามข้างถนนบุลวาร์ด ดูอะไร ๆ เล่นจนถึงเวลากินเข้า จึงได้ขึ้นรถไปกินที่เรสเตอรองต์วัวแซง เปนที่ผู้หลักผู้ใหญ่เขาไปกินกัน เพราะเปนเรสเตอรองต์เก่า แต่กับเข้าไม่สู้อร่อย แลยางที่จะอิ่มมาแต่กลางวันยังไม่หาย

คืนที่ ๑๗๖

วันพุฒที่ ๑๘ กันยายน

เมื่อคืนนี้นอนหลับง่าย แต่วันนี้ได้รับเมล์ประดังมาอีก ซึ่งจะคอยไม่ทัน เวลาบ่ายไปเดินที่ถนนอะเวนิว เดอ ล' โอเปรา จนถึงที่ซึ่งเขาขายซิเนมาโตกราฟ ที่ ๗ ตุ๊กซื้อเข้าไปเล่น และขึ้นไปดูที่ซึ่งเล่นนั้น เล่นบนตึกห้องเล็ก ๆ ห้องหนึ่งสำหรับเล่น

ซีเนมาโตกราฟที่เข้ากับอ้อแอ้ ตั้งเครื่องฉายไฟในห้องหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่ห้องเดียวตรงกัน แล้วเอากระจกเงาฉายให้ไปที่จอ การที่จะยักให้พร้อมกันทั้งสองอย่าง อยู่ข้างจะเปนการใหญ่ บางทีเพลงมันคลาศ เวลาหยุดร้อง หนังทำปากขยับ ๆ ต้องบอกกล่าวกริ่งกร่างกันให้พร้อม ร้องดังเสียงจริง ๆ ห้องเล็ก ๆ ถึงเรี่ยหู แต่ถ้าจะเอาเข้าไปเมืองไทยไม่สนุกแน่ เพราะมันแยแล้วก็ก้า ก้าแล้วก็แย อย่างเช่นแม่เที่ยง[๓] อธิบายท่ายังสาวนั้นเอง อีกห้องหนึ่งสำหรับดูพวกหนังตลกแลหนังจริง ห้องนี้เล่นตรงจอ เหมือนอย่างที่บ้านตุ๊ก แต่ว่าจะเปิดได้แต่ละชุด ดูประดักประเดิดช้ากว่า เพราะเหตุที่ไม่ใช่เปนโรงเขาสำหรับเล่น เปนที่สำหรับขาย มีตั้งร้อยชุดพันชุด เล่นสำหรับให้คนที่จะซื้อเลือก ไม่ต้องเสียเงินเสียทองอะไร เมื่อดูชอบใจชุดไหนก็บอกซื้อชุดนั้น เขาเก็บไว้ชั้นบนตึก มีลิฟต์เล็ก ๆ เดินได้ริมผนัง เมื่อจะต้องการอะไรเขียนลงในกระดาษวางที่ลิฟต์ขึ้นไป คนอยู่ข้างบนก็จัดวางลงในลิฟต์หย่อนลงมา ที่ได้ดูวันนี้ เรื่องตาคนหนึ่งมาอ่านหนังสือพิมพ์อยู่ในกลางสวน มีเด็กสองคนมาหลอก คนหนึ่งชวนพูด คนหนึ่งเอายาจุดหยอดลงไปทางคอเสื้อ ตานั้นคัน หกล้มหกลุก แล้วเที่ยวดูโดอะไรต่ออะไรไป จนลงปลายที่สุดถูกไปลีศจับ จะดูต่อไปอีกก็หิวเข้า จึงได้ซื้อชุดนั้น สำหรับจะให้ตุ๊กไปเล่นให้ดู แล้วลงจากที่นั้น เดินไปกินเข้าที่กาเฟ เดอ ปารีส ซึ่งเคยไปกินแล้ว

ออกจากนั้นขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ไปดูแซงต์คลูต์ซึ่งเปนวังอีกแห่งหนึ่งนอกเมืองปารีส ที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์[๔] เฝ้าเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ เมื่อปีเถาะนพศกจุลศักราช ๑๒๒๙ มีป่ากอยู่บนเขา ผเอิญไปเจอเขากำลังตั้งร้านแฟร์ประจำปี แวะไปดูลักษณเหมือนภูเขาทองฤๅวัดสามปลื้ม เลวกว่าวัดเบญจมบพิตร ร้านนั้นขายขนมเปนพื้น มียิงเป้าโยนห่วง หมุน ๆ ปาลูกกลมให้โดนตุ๊กตา และอะไร

---

๓ เจ้าจอมมารดาเที่ยง รัชกาลที่ ๔

๔ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน วร บุนนาก

ต่าง ๆ เหล่านี้อย่างละหลาย ๆ โรง ครั้นกันไปกับร้านขนม มีสวิตซแย๊กถ่ายรูป เปนสองแถวไปจนตลอดถึงท้องกลมของสระน้ำคาสเคดที่น้ำตก ที่นั้นตั้งเครื่องหมุน ๆ ต่าง ๆ จำพวก แมริโกเรานด์ แต่เปนรถโมเตอร์คาร์ก็มี ม้าก็มี วัวควายอะไร ต่าง ๆ ตามแต่จะแผลงไปได้ มีเรือ แอร์ชิป มีชิงช้าทำนองชิงช้าญวน แลมีเรือ ถูกคลื่น ที่น่าเอนดูกว่าทั้งปวงหมดนั้นคือรถไฟเล็ก ๆ มีรถพ่วงหลายคัน พอเด็ก ๆ นั่งได้ ๔ คน วิ่งวงไปรอบ ๆ ลักษณรถไฟถั่ว แปลกที่โตพอคนนั่งได้เท่านั้น ถ้าหากว่ามีในงานวัด คนคงจะชอบ แต่ที่จะต้องลงทุนมาก เครื่องหมุน ๆ หัน ๆ เหล่านี้ดูจะลงทุนมากทั้งนั้น แต่ของเขาไม่เปนไร เพราะเปนเครื่องมือหากิน ลงทุน เสียคราวหนึ่ง คงได้ประโยชน์จากเครื่องมือเหล่านั้นเสมอ เพราะเขากะกำหนด เล่นงานอย่างนี้ตลอดปี คือเมื่อนั้นไปเล่นที่ตำบลนั้น แล้วย้ายไปตำบลอื่น ๆ ทั่วทั้ง เมืองฝรั่งเศส คนที่มาดูก็มากอยู่ แต่มักเปนชั้นไพร่เรื่อร่าต่าง ๆ ขนมนมเนยก็ เปนของสำหรับคนเลวทั้งนั้น เดินกัดกินกันไปตามถนน เราไม่รู้สึกสนุกอะไรใน แฟร์นั้นเลย สนุกที่ได้เห็นคนไพร่ ๆ ฝรั่งมาก เครื่องหมุน ๆ เหล่านี้ เห็นจะเกือบ ถึง ๓๐ อัน ที่นี่เคยมีแฟร์แต่ครั้งเอมเปอเรอนะโปเลียน แต่เดี๋ยวนี้น่าสงสารป่ากแล วังโทรมร้างไปทั้งนั้น น้ำในสระก็เขียว น้ำพุก็ไม่ได้เดิน หญ้าก็แห้งเปนอย่างที่ ทิ้งร้าง เพราะเหตุที่วังมันมากมายหลายแห่งเหลือที่จะรักษาเปลืองเงิน ออกจากที่ แฟร์นี้แล้วขับรถไปในป่าก ไปบรรจบทางเวอไซล์แล้วกลับมา ทางอยู่ข้างจะไกล ผ่านทางเมืองเซวร์ (อ่านเซฟ) กลับมาโฮเตล ถึงเกือบทุ่มหนึ่ง

กำหนดเมล์วันศุกร ครั้นจะไปจ่ายหนังสือนี้ต่อพรุ่งนี้ ก็เปนวันเดินทาง จะไปถึงฮอมเบิคต่อวันศุกร ส่งเมล์ไม่ทัน จึงขอจ่ายเสียวันนี้ มีสิ่งของซึ่งควรจะส่งได้อยู่บ้าง จะฝากรพีเข้าไปก็เห็นไม่ต้องการอันใด เพราะจะได้ออกก่อนต่อวันที่ ๒๖ จะไปถึงก่อนพ่อ ๒๐ วันเศษเท่านั้น เพราะฉนั้นจะได้งดการส่งของทั้งปวง เอาไปกับตัวทีเดียว เว้นไว้แต่ของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่จะส่งทางไปรสนีย์

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๙

คืนที่ ๑๗๗

เมืองฮอมเบิค

วันพฤหัศบดีที่ ๑๙ กันยายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ได้รับหนังสือต่าง ๆ อีกจากที่อื่น แลได้ฝากกล้องแมร์ซ่อมให้รพีซึ่งจะกลับเข้าไปก่อนพาไปให้พวกนักเลงกล้องด้วยกัน แล้วจึงไปเที่ยวเดินตามแถบถนนข้างออกไพร่ ๆ ลงไป เพื่อจะดูให้เห็นคนสามัญในปารีส แวะที่ร้านเมนโดลิน หยุดเลือกอยู่นาน สำหรับที่จะเอามาฝาก จนถึงเวลากินเข้าจึงไปกินที่อองรีซาอีก วันนี้มีกับเข้ากรีกอีกอย่างหนึ่ง เปนเข้าผัดบรรจุในเม็ดพริก พริกนั้นใหญ่เท่ากระทงกับเข้าสังฆทานใบหนึ่ง ถ้าจะกินแต่สิ่งเดียวเท่านั้นก็อิ่ม ที่นี่มีออเดอฟอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่มีที่อื่น ลักษณคล้ายยำ แต่มิใช่สุกในนั้นมาก ย่อยเลอียด ยำใหญ่ฤๅยำญวนของเรา ถ้าหั่นให้เลอียดขึ้น เติมไข่ เกือบจะคล้ายกัน แต่รศคงจะแปลกกันมาก การปรุงรศอาหารกับเข้าฝรั่งเศสไม่เผ็ดแหลมเหมือนของเราก็จริง แต่กลมกล่อม ไทยกินได้ทั้งนั้น ไม่เลี่ยนเปนที่ตั้ง ออกจากนั้นมาเดินอีกหน่อยหนึ่ง แล้วจึงกลับมาโฮเตลอ่านหนังสือ จนถึงเวลาที่จะไปขึ้นรถไฟ ออกจากปารีสทุ่มเศษ คนโดยสานน้อย เห็นมีคนอื่นแต่ผัวเมียสองคู่ กับคนร้านคาติเอร์ที่เคยขายของเราคนหนึ่ง เพราะเปนเวลาเขาเข้าปารีสไม่ใช่เวลาออก ด้วยที่อื่น ๆ เริ่มหนาวแล้วทั้งนั้น เปนเวลาที่ควรจะลงไปข้างใต้ ไม่ควรจะทวนขึ้นไปข้างเหนือ เขาจัดการไว้ให้กินเข้าในรถไฟ พ่อได้นึกแล้วว่าถ้ากินเสียที่โฮเตลก่อนจะดีกว่า ถึงหัวค่ำไปหน่อยจะมีอะไรกินมากกว่ากินไปบนรถ แต่เขาจัดตกลงเสียเช่นนั้นแล้ว อาหารในรถสามัญนั้นดังนี้

ออเดอฟไม่มีอะไรนอกจากปลาซาร์ดีนอย่างเดียว แล้วถึงซุปแข้งคน ๆ เปนเยื่อเหมือนน้ำมะพร้าวอ่อน แล้วมีปลาซึ่งเหม็นคาวกินไม่ได้ มีไก่ซึ่งต้องพยายามกิน เพราะเชื่อว่าจะไม่มีอื่นดีกว่านั้น ได้เตรียมจะกินถึงสองชิ้น แต่ไม่สำเร็จได้ชิ้นเดียว ต่อนั้นเนื้อวัวหั่นยางลอยในน้ำมันสลัด แช่น้ำมันยิมนาวนิดหนึ่ง กินไม่เข้า ลูกไม้สำหรับคนต่างประเทศ คือเล็ก ๆ แข็ง ๆ ฝาด ๆ แต่ไม่ต้องกิน เพราะเหตุที่เมื่อเวลาจะขึ้นรถมา รพี่ได้เอามะเดื่อกับลูกนัทสดหีบหนึ่งมาให้สำหรับไปกินกลางทาง ลุกจากโต๊ะมากินเสียที่ห้องไม่ทันดีกลงมือหนาวขึ้นทุกที ตกลงเข้าที่นอน อ่านหนังสือจนง่วงก็นอนหลับ

คืนที่ ๑๗๘

วันศุกรที่ ๒๐ กันยายน

เวลาย่ำรุ่งตื่นขึ้นหิวเหลือสติกำลัง รู้สึกว่าพลุ่ง ๆ ขึ้นมาในอกจนถึงคอ ให้ไปขออะไรกินไม่ได้ ว่ารถปลดเสียแล้ว ก็หลังไปได้น้ำซุปที่เห็นจะพึ่งลงมือต้ม เปนน้ำท่าอย่างไม่บริสุทธิ์ฤๅน้ำล้างมือ ไม่สำเร็จอาหารกิจ ทุรนทุรายมาก จึงได้บอกขอลูกไม้ที่ยังเหลืออยู่ในหีบ เสียงกระดาษดังแกรก ๆ แล้วก็เงียบ แกรก ๆ แล้วก็เงียบ จนเหลือทนไม่รู้ว่าเหตุผลกลใด เพราะลูกไม้นั้นก็อยู่ติดกันกับห้องนอนจะหลุดไปรถโน้นไม่ได้เลย เรียกถามเท่าไรก็ไม่มีคน ออกไปดังแกรก ๆ กันอยู่เสียที่อื่น ลงปลายมือถามว่าเรื่องเหตุผลเปนอย่างไร ฤๅกินเสียหมดแล้ว ขอให้บอก จะได้สิ้นหวัง กินน้ำกินท่าอะไรพอแก้ขัด ได้ความอย่างเลวที่สุด ว่าไม่มีจาน จะรอให้รถโน้นมาต่อ จะได้เอาจาน ราวกับว่าเราจะกินจานไม่ใช่กินลูกไม้ การที่แหกตาขึ้นกินลูกไม้แต่เช้าหิวมีคนนั้นก็ผิดปรกติ เพราะหิวเหลือทนรู้อยู่แล้ว ยังต้องไปรอจาน ถ้าจะเห็นว่ากินจากหีบเปนไพร่ไป อยากจะเปนผู้ดีตามซึ่งไม่สู้เคยนัก จานรองถ้วยน้ำชา

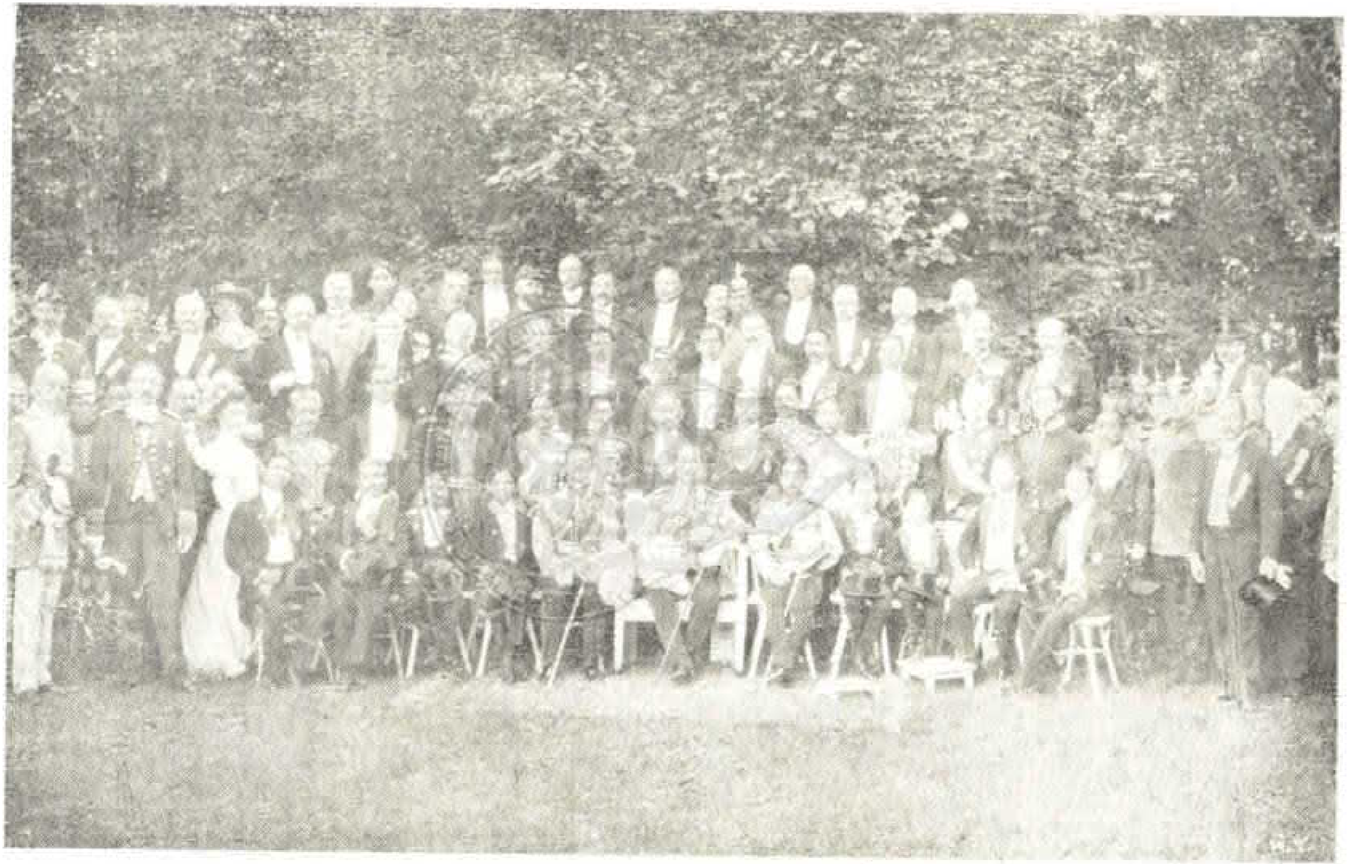

พระรูปหมู่ฉายในวันเฉลิมพระชนม์พรรษาที่เมืองฮอมเบิค

ก็มี ยังเห็นผิดธรรมเนียมไปเสียได้ ที่จริงเมื่อหัวค่ำก็กินจากหีบไม่ได้มีจานรองเลย แต่เรากินเอง เขาคงเห็นไม่ควรแก่กิริยาของผู้ดี กินลูกไม้แล้วจึงได้ขนมปังกับปลาซาร์ดีนสักสี่ห้าตัว หมดทุนเท่านั้น แต่จำต้องกินจนอิ่มจึงได้หลับอีกได้ จนจวนจะถึงแฟรงก์เฟอดจึงได้ตื่น จากรถไฟขึ้นรถโมเตอร์คาร์ ตรงมาฮอมเบิคทีเดียว ตอนกลางคืนหนาวเต็มที ผ้าแบลงเกตในรถไฟเกือบจะไม่พอ มาพบเพ็ญแลรังสิตมาคอยอยู่แล้ว เพ็ญอ้วนดีขึ้นเปนอันมาก ถ้าไม่หายสนิทคงหายดีได้คราวหนึ่ง บอกว่าหมอเขายังไม่บอกว่าหาย ต้องสามปีจึงจะเชื่อได้ ถ้าจะบอกว่าหาย กลับเปนอีกจะเสียชื่อ

ลงมือจัดการสำหรับเฉลิมพระชนมพรรษา ตั้งที่ห้องกลาง ห้องมันเล็กนิดเดียว จึงต้องจัดตามบุญตามกรรม พระพุทธรูปตั้งบนหลังตู้ เทียนมงคลตั้งรายหลังตู้แลโต๊ะน่าตู้ คั่นด้วยฉัตรแลธง แต่เทียนต้องแบ่งจุดวันละครึ่ง แต่ถึงดังนั้น ยังตั้งที่ตู้มุมนั้นไม่พอ ต้องแยกมาตั้งอีกมุมหนึ่งบนหลังตู้กราโมโฟน โต๊ะเขียนหนังสือเปลี่ยน เปนโต๊ะ ที่ บูชาแทน พระแท่น กรมนเรศร์ แต่ก็ต้อง ผลัด กัน เปนสองคราวเหมือนกัน โต๊ะน้ำชาโต๊ะหนึ่ง เปนที่ตั้งบัตรบูชานพเคราะห์ แต่ก็ไม่มีบัตร ใช้ธงตั้งที่ละคัน บูชาที่ละองค์ แต่กระนั้นก็ร้อนพอ ต้องเปิดน่าต่าง คราวนี้มีธูปอย่างธูปกระแจะที่ทูลหม่อมเคยโปรดยืนกลม ๆ จุด อย่างคาทอลิก ลงมือจุดเทียนเวลาบ่ายโมงหนึ่ง ซึ่งเปนเวลาที่บางกอกเคยตั้งต้นเวลาพลบนั้น จุดเทียนแล้วก็แล้ว ไม่มีอะไร โหรงเหรง ได้รับแต่โทรเลขให้พร เอมเปอเรอเยอรมันตั้งต้นแลเจ้าแผ่นดินอื่น ๆ กับคนอื่น ๆ เวลาบ่ายไม่มีอะไรทำ ไปเที่ยวเดินเล่นเสียรอบเมือง จนถึงไกซาวิลเลียมบาด แล้วกลับมานั่งที่วิตเตอปากโฮเตล ต่อพลบจึงเดินกลับ

วันนี้มีคนมามาก ลูกเอียดน้อย พระยาวิสูตร มิสเตอฮาเซอ พระยาชลยุทธ แอนเดอซัน ถือหนังสือปรินเซสมารีมาด้วย พระปฏิบัติกับเมีย มีแว่นตามาให้ด้วย

เมอสิงขีกินแปก แลกงสุลอื่น ๆ อีกหลายคน ยังมาไม่ถึงพร้อมกันหมด แต่ก็มากอยู่แล้ว ดูมันเงียบ ไม่มีงานมีการอะไร จึ่งได้ให้จัดโต๊ะที่โฮเตลเลี้ยงบรรดาผู้ที่มาแล้ว ได้พบปะสนทนากันสบายดี แล้วจึงได้กลับขึ้นมา จัดการเรื่องที่บูชาต่อไปใหม่

คืนที่ ๑๗๕

วันเสาร์ที่ ๒๑ กันยายน

เทียนมงคลจุดตั้งแต่เวลาบ่ายโมงหนึ่ง อยู่ได้จนสามโมงเช้า อยู่ข้างจะร้อน แต่ข้างนอกหนาวต้องเปิดหน้าต่างจึงได้นอนหลับ ไปรเฟสเซอไมเยอมาหา เอาเครื่องมือที่สำหรับรักษาจมูกที่ทำอย่างประณีตมาให้ มีผู้ให้ของอีกหลายราย กับทั้งดอกไม้มาก แล้วเวสเตนกาดมา เวลาเที่ยงไปที่เปิดบ่อ แต่งตัวฟรอกโก๊ต บ่อนี้อยู่ข้างหลังไกซาวิลเลียมบาด เปนทุ่งหญ้า ยังไม่ได้ทำสวนออกไปถึง เขาได้ลงมือเจาะแต่เดือนเมษายน ลักษณที่เจาะก็เหมือนกับเจาะบ่อน้ำธรรมดา แต่ใช้ท่อทองแดง เจาะช่องตามข้างท่อให้น้ำซึมเข้ามา แล้วฝังถังเหล็กลงไปพ้นปากท่อ เพื่อจะไม่ให้น้ำจืดเข้าไปปะปนกับน้ำสปริงนั้น ปากท่อทำเปนรูปใบบัว น้ำเดือดพลั่ง ๆ แต่น้ำที่นี่เปนน้ำเย็นทั้งนั้น ทดลองได้ความว่าเปนน้ำอย่างแรง เขาตั้งกระโจมสามขาหุ้มผ้าสูงคร่อมอยู่ที่บ่อ แล้วปลูกพลับพลาจตุรมุขหลังหนึ่ง มีร้านสำหรับคนร้องเพลง มีคนไปประชุมเปนอันมาก ผู้มียันดาศักดิ์ก็อยู่ รอบกระโจมนั้นมีราษฎรเต็มไปทั้งนั้น เวลาแรกไปถึงร้องเพลงบทหนึ่งก่อน แล้วแมร์ค่ายลสอมเปิดอ่านแอดเดรส ให้ชื่อบ่อว่าพุ "โกนิคจุฬาลงกรณ์" แล้วเชิญไปเยี่ยมดูที่บ่อนั้น ตักน้ำขึ้นมาให้ชิมด้วยถ้วยเงินใบใหญ่แล้วกลับมาที่พลับพลา แมร์เรียกให้เชียร์ดื่ม ฮุเรแล้วร้องเพลงอีกบทหนึ่ง เปนสิ้นการเปิดบ่อเท่านั้น ถ้าเล่าเช่นนี้ดูเหมือนการนั้นเล็กน้อยเต็มที แต่ที่จริงอยู่ข้างเปนการใหญ่

เวลาบ่าย ๔ โมง แต่งตัวเต็มยศ ไปที่ประชุมให้พรที่ห้องในโฮเตล กรมหลวงประจักษ์อ่านแอดเดรส แล้วให้ตราจักรีดิลก แลให้ตราคนอื่น แล้วหม่อมนเรนทร์อ่านประกาศสร้างเข็มอักษรประพาศยุโรป เมื่ออ่านจบแล้วจึงได้แจกเข็มนั้นต่อเสร็จข้างฝ่ายเราแล้ว จึงได้เบิกพวกชาวเมืองพ่อลงไปรับข้างล่าง ไม่ได้อยู่บนแท่น แมร์ได้นำแอดเดรสที่เขียนอย่างงาม บรรจุในหีบไม้โอ๊กซึ่งได้จากซาลเบิค ซึ่งเปนไม้เก่าสองพันปีมาแล้วจนสีดำ เขาให้คนที่พูดอังกฤษได้คล่องเปนผู้พูด แล้วโปรเฟสเซอซึ่งเปนผู้จัดการขุดซาลเบิค นำพระราชโทรเลขของเอมเปอเรอซึ่งมีมาสั่งให้มาให้พร แลขอบใจในการที่ได้ช่วยเข้าเรี่ยรายในการขุดซาลเบิคมาอ่าน แล้วรับเรียงตัวทีละคนทั้งฝ่ายทหารพลเรือน แลผู้มีบันดาศักดิ์ต่างประเทศซึ่งมาอยู่แลมาชั่วคราว บรรดาที่มาให้พรแล้วจึงพร้อมกันไปถ่ายรูปรวมประมาณสัก ๗๐ คน เมื่อถ่ายรูปแล้วเลี้ยงน้ำชา

เวลาค่ำมีการเลี้ยงใหญ่ที่คัวรเฮาส์ เห็นจะเกือบ ๘๐ คน ทั้งพวกเราพวกเขา เจ้านั่งซีกหนึ่ง ขุนนางนั่งซีกหนึ่ง เจ้ามากมิใช่น้อย นั่งเกือบจะตลอดแถบโต๊ะข้างหนึ่ง ดินเนอร์ดีมาก ปรีเฟกเมืองวีสบาเดนซึ่งเปนตำแหน่งใหญ่ในมณฑลนี้ให้พร บาญชีกับเข้าเปนของผู้ซึ่งเคยรับทำกระดาษส่งเมืองเรา ทำเปนอย่างงามมาก มีรูปให้เปนรางวัลในนั้นด้วยรูปหนึ่ง ครั้นเสร็จการเลี้ยงแล้วออกมาประชุมที่ห้องกลาง ได้เชิญบรรดาผู้ดีในเมืองนี้แลต่างประเทศที่มาเที่ยว มาเลี้ยงของว่างทั้งผู้หญิงผู้ชายอีก ๕๐๐ แลเลี้ยงเบียร์พวกราษฎรที่เมือง เขาจัดตามที่ควรจะอนุญาตให้เข้ามาในสวน น่าเรือนคัวรอีกเปนอันมาก การตกแต่งที่เรือนคัวรงามมาก ใช้ไฟฟ้าทั้งสิ้น ในสวนตั้งรั้วด้วยตะเกียงเขียวตะเกียงแดงให้แลดูซึ้ง ต้นไม้ก็แต่งด้วยโคมยี่ปุ่นทั้งสิ้น มีทหารถือไต้แห่มีแตรส่วง ไต้นั้นใช้แมกนีเซียมทั้งสิ้น

แล้วมาหยุดเข้าแถวที่น่าเรือนคัวร พอพ่อออกไปยืนที่น่าเรือนคัวร มีแถวตรัมเป็ตเข้า สี่คน แล้วผู้จัดการที่อายน้ำประกาศให้เชียร์ให้ร้อง ครั้นทหารกลับแล้วจุดดอกไม้ เพลิงต่อไป ดอกไม้เพลิงดีกว่าที่จุดแรกมาเปนอันมาก มี ร.ป.ร. มีอาร์ม ได้ลงไป สนทนาด้วยพวกแขกที่มาราย ๕๐๐ นั้น แต่ทักทายไม่ทั่ว เขาเลือกสรรมาแต่เฉภาะ ที่เปนผู้มีชื่อเสียงแลหัวน่า เหตุด้วยหนาวมาก ควันออกจากปากพลุ่ง ๆ นั่งดูอยู่จน ๔ ทุ่มจึงได้กลับ พวกข้าราชการชาวเมืองแลราษฎรได้สำแดงน้ำใจดีเปนอันมาก จนไม่รู้ที่จะขอบใจเขาอย่างไรให้พอ ตามตึกตามร้านยี่ห้อต่าง ๆ ไสวไปทั้งนั้น เวลาค่ำก็จุดไฟตลอด ทั่วลลาที่อยู่นี้ พระยาศรีธรรมสาส์นตั้งซุ้มแลจุดตะเกียง วันนี้ ครึกครื้นเปนงานเปนการตลอดทั้งกลางวันกลางคืน รู้สึกขาดแต่เรื่องทำบุญไม่มี พระสวดมนต์อย่างเดียวเท่านั้น

คืนที่ ๑๘๐

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ กันยายน

เช้าวันนี้จุดเทียนผลัดที่ ๒ แล้วอาบน้ำรับทักษาอย่างสังเขป กรมหลวงประจักษ์ กับกรมสมมตเปนผู้จัดการ โปรเฟสเซอ เคราส์, เครล,ไมเยอ มาตรวจอาการเปน ครั้งที่สุด ที่จริงก็ไม่ต้องตรวจอะไร มาตอบคำถามในข้อที่ยังสงไสยต่าง ๆ เปนที่เข้าใจแจ่มแจ้ง วันนี้เปนวันที่จะแยก ต่างคนต่างไปในทิศานุทิศต่าง ๆ ลูกเอียด เล็กแลติ๋วไปอิงค์แลนด์กับพระยาวิสูตรโกษา ลูกแดงจะไปเบอลินกับพระยาศรีธรรม-สาส์น มิสเตอเกชี่เนียส แลลอฟตัส หลวงพินิจวิรัชกิจ ดิลกจะไปเบอลิน แล้วจะ ตามลงไปเนเปอล เพ็ญจะไปค้ายลหนึ่งใกล้เยนัว หยุดรักษาตัวอยู่ที่นั้นจนเรือชักเซน

ไปถึง จะลงเรือซักเซนที่เยนัว รังสิตไปไฮเดลแบ๊กแล้วไปบรรจบที่เนเปอล มิสเตอเวสเตนกาดไปสวิตเซอแลนด์ แล้วจะรออยู่อีกสองเดือนฤๅจะลงเรือซักเซนไปด้วยยังไม่แน่ พระยาชลยุทธ มิสเตอแอนเดอซันไปด้วยในรถจนถึงแฟรงก์ฟอตแล้วแยกไปเบอลินแลเดนมาร์ก ชายศรีวงษ์ขึ้นรถไปด้วยถึงแฟรงก์ฟอต ออนเมน แล้วไปแฟรงก์ฟอต ออนโอเดอ คนนอกนั้นต่างคนต่างแยกไปถิ่นฐานของตัว เจ้านายแลข้าราชการคงอยู่ที่ฮอมเบิค จนกว่าจะเก็บเข้าของแล้ว ลงไปประชุมพร้อมกันที่โรมพ่อกับผู้ที่เคยไปปารีสคราวก่อน เติมลูกเอียดน้อยแลชายอุรุพงษ์ขึ้นอีก ๒ คนไปปารีส

เวลาบ่ายไปถ่ายรูปพร้อมกับลูก แล้วกลับมากินเข้าทุ่มหนึ่งจึงได้ออกจากวิลลามีคนมาคอยส่งอยู่ตามถนนเปนอันมาก คราวนี้ขึ้นรถไฟที่สเตชั่นฮอมเบิคทีเดียวมีข้าราชการฝ่ายเยอรมันแลคนเราทั้งหมดไปส่งที่สเตชั่น อากาศเย็นมาก รถมาก็อย่างเดียวกับคราวก่อน นอนหลับได้

ได้ข่าวแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดนประชวรมาก เห็นที่จะไม่หาย สังเกตเห็นอยู่แล้วว่าคราวนี้กระปลกกระเปลี้ยกว่าแต่ก่อนมาก เปนที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ด้วยมีความเมตตาปรานีแก่พ่อมาก เปนผู้ที่มีคนนับถือไม่เลือกหน้า ด้วยความประพฤติดีนักแต่พระชนม์พรรษามาก ชั้นเดียวกันนับว่าไม่มีใครแล้ว สงสารแกรนด์ดัชเชส ชรามากเหมือนกัน รักกันมากด้วย เดี๋ยวนี้เจ้านายญาติวงษ์ไปประชุมกัน ที่อยู่นั้นไม่ได้อยู่ในคาลสรูห์ฤๅบาเดนบาเดน ไปอยู่ที่ทเลสาบ ชายแดนต่อกับสวิตเซอแลนด์ซึ่งเคยลงไปทุกปี เหตุที่ทำให้ประชวรนี้ว่าเพราะเหน็ดเหนื่อยมาก แล้วพระนาภีเสีย ธาตุพิการ ไม่มีอาหารเลย น่ากลัวจะอยู่ช้าไม่ได้เท่าไร

คืนที่ ๑๘๑

ปารีส

วันจันทร์ที่ ๒๓ กันยายน

เวลาเช้าโมงหนึ่งถึงปารีส จรูญมารับไปอยู่โฮเตลลิเวอปูลตามเคยอย่างครั้งก่อน กินเช้ามาแล้วแต่ในรถไฟ แล้วมาซ้ำลูกไม้บ้าง ได้รับหนังสือเมล์อ่านหนังสือ แรกเข็มประพาศพวกที่ปารีส ทองต่อ นาย กาวิลวงษ์[๑] มาลาไปโรงเรียนที่องค์แลนด์ในวันนี้ แล้วไปดูเลือกหนังซีเนมาโตกราฟที่ร้านไก่แจ้แดง ได้ดูหลายชุด เลือกซื้อที่ดีบ้าง แล้วไปสาซาเปล ซึ่งแต่ก่อนเปนวัดสำหรับวัง แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้ใช้เปนวัด รวมเข้าอยู่ในที่ศาลยุติธรรม วัดนี้ไม่ใหญ่โตเท่าใดแต่เปนสองชั้น ชั้นบนมีเนื้อผนังเฉภาะแต่เสา ในระหว่างเสากรุด้วยกระจกสีที่เรียกสเตนกลาส เปนรูปภาพสาสนา กระจกนั้นเปนของเก่า สีสดงามเหมือนสียาราชาวดี ซึ่งเดี๋ยวนี้ทำไม่เหมือนได้ เปนวัดของเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสที่ชื่อหลุยส์ที่ ๙ เรียกว่าเซนต์หลุยส์เปนผู้สร้าง ใช้ยี่ห้อ เฟลอร์ เดอ ลีส์ คือดอกลิลี่ กับย้อมซึ่งเปนยี่ห้อฝ่ายข้างพระมารดาคั้นกัน สร้างในระหว่างคฤศตศักราช ๑๔๐๐ มีทางเดินติดต่อกันกับวัง ที่วังนั้นเดี๋ยวนี้ใช้เปนศาลสูงที่สุด แลก่อสร้างขึ้นใหม่ประกอบกับของเดิม ทั้งศาลอาญาแลศาลแพ่ง รวมกันอยู่ในที่แห่งเดียวกันนี้ แบ่งเปนตอน เว้นแต่ศาลการค้าขายอยู่ข้ามคนละฟากถนน ในห้องที่ประชุมศาลเหล่านี้ ยังมีของเก่าคงอยู่ จนกระทั่งแพรกรุฝา เว้นไว้แต่ที่ประชุมศาลอุธรณ์สูงสุดนั้นไฟไหม้ ทำใหม่ เพดานทำทั้งลายสลักลายเขียน ขึ้น นูนเด่นออกมางามเปนที่สุด มีรูปเจ้าแผ่นดินซึ่งเปนผู้ตั้งกฎหมาย ๔ คน ผูกเข้าไว้ในลายเพดานนั้นด้วย ว่าสิ้นเงินถึง ๒ ล้านแฟรงก์

๑ นายกาวิลวงษ์ ณเชียงใหม่ เดี๋ยวนี้รับราชการอยู่ในกรมรถไฟ

มีที่ประชุมพวกหมอความกว้างใหญ่ ถึงกระนั้นก็ว่า ถึงเวลาประชุมแล้วเต็ม พูดกันไม่ได้ยิน เดินไม่ได้ทีเดียว ที่ศาลนี้เปนที่มีเรื่องราวว่ากวีนมารีอันตัวเนตต์ ซึ่งถูกพวกขบถรีบฆ่าเสีย ได้มาขังไว้ในที่นี้ก่อน ความสำคัญเช่นความเดรฟูสได้มาชำระในที่นี้ ดูอยู่จนถึงเวลากินเข้า จึงไปกินที่เรสเตอรองต์อองรี ที่เคยไปแต่ก่อน แต่กับเข้าวันนี้ไม่สู้เก่ง แล้วกลับมาพัก

เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง ไปที่ช่างถ่ายรูป ยืนให้เขาเทียบดูรูป แก้ไข แล้วไปที่ร้านซึ่งทำม้า กำลังผูกโครงอยู่ สูงใหญ่ไม่ใช่เล่น ทางที่ไปวันนี้ผ่านแพร์ซึ่งมาตั้งที่สแควร์แถบนั้น อย่างเดียวกันกับที่ซิงคคลูด เว้นแต่ไม่เห็นรถไฟ เพราะมันตั้งในกลางสแควร์ ห้ามรถไม่ได้ คนแน่นออกจะน่ากลัวอันตราย เสียงอึกทึกหนวกหูอย่างยิ่ง แล้วกลับมาพักอ่านหนังสือต่อไปอีก พอตกค่ำลงหนาวจัดวันนี้ถึงต้องติดไฟ

คืนที่ ๓๙๒

วันอังคารที่ ๒๔ กันยายน

วันนี้ออกขี้เกียจขึ้นมา แต่จะไม่ไปไหนเลยกลัวจะไม่สบาย จึงได้ขืนใจไปดูรูปตุ๊กตาขี้ผึ้งลักษณมาดามทุสโซที่เมืองแก้ว ที่นี่อยู่ในพื้นชั้นล่าง แลพื้นใต้ดินสองชั้นใช้จุดไฟมืดบ้างสว่างบ้าง ชั้นบนเปนแห่ไย้ปแลเรื่องนะโปเลียนโบนาปาตเปนเจ้าเรือน มีรูปอื่น ๆ อีก มีรูปคนที่รู้จักเช่นเอมเปอเรอแลเอมเปรสรัสเซีย มองสิเออคูแมร์ ไม่เหมือนทั้งนั้น เปนแต่มีเค้า ซึ่งจะเห็นไปว่าคนอื่นไม่ได้ ชั้นล่างมีเรื่องพระเยซู แลเรื่องขบถฆ่าหลุยส์ที่ ๑๖ ทางเดินเปนหลืบเปนถ้ำ แลที่ยังมืด ๆ

ถ้าว่าโดยลักษณทำรูปเขาทำดี เหมือนคน จนถ้าคนเปน ๆ ไปนั่งอยู่มักจะเผลอว่าเปนตุ๊กตา ฤๅเผลอว่าตุ๊กตาเปนคน แต่ไม่ใช่เหมือนบุคคลที่เขาตั้งใจจะทำ กลับมาเดินตามถนนแล้วมาที่โฮเตล วันนี้ออกง่วง ๆ ไปไม่ใคร่สบาย เวลาค่ำไปกินเข้าที่สเตชั่น การที่ไปเพื่อจะหาเข้าสุกอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนแกงได้ไปซื้อแกงฮังแก-เรียนมา กินเข้าได้ ในหมู่นี้เวลากลางคืนโรงมหรศพที่เล่นอยู่ข้างถนนทั้งปวงเลิกหมดเหตุด้วยหนาว ต้นไม้ที่ใบร่วงโกร๋งเกร๋งไปทั้งนั้นดูไม่ใคร่จะงาม เว้นไว้แต่ถนนบุลวาร์ดแลอื่น ๆ ที่มีร้านขายของขายอาหารแลสุรา ไม่ได้ลดหย่อนซาเสื่อมเลย ตกบ่ายคนยังเดินพลั่งไหล เปนน้ำไหลอยู่ทั้ง ๒ ฟาก มากกว่าเมื่อมาคราวก่อน รถก็เหมือนสวะลอยเต็มไปไม่ขาดสาย ช่างมีแต่ความสนุกสบายกันเสียจริง ๆ ไม่เบื่อเลย ไม่เห็นมีใครทำอะไรในตอนบ่าย เที่ยวเล่นเท่านั้น ร้านรวงก็ดูเปิดอยู่เฉย ๆ ไม่มีใครซื้อ ไม่มีใครอยู่ ถ้าจะมีที่คนนั่งก็นั่งหน้าร้าน กินเข้ากินเหล้ากินน้ำส้มดื่มดูกันไปเต็ม ๆ ทุกแห่ง การอยู่เช่นนี้น่าจะแสลงกับเมืองเราเปนอันมาก ถ้าหากว่าเมืองเราเปนเช่นนี้เห็นจะไม่มีใครทำงาน เพราะถึงเวลาเล่นก็เล่นทำงานก็ทำงานนั้น ออกจะไม่ใช่เปนวิไสยชาวเรา ถ้าได้เล่นก็จะเล่นเกินไปจนทิ้งงาน ไม่น่าจะนึกเอาอย่างเลย

ลืมเล่าถึงเรื่องเขามีที่ขายเพลงอ้อแอ้ฤๅหีบเสียงซอยกลดีอยู่แห่งหนึ่ง ทำเปนตู้ยาว ข้างบนมีเลข ๔ ช่อง แลมีช่องสำหรับหยอดอัฐ อัฐนั้นจำจะต้องไปซื้ออัฐไก่แจ้ของเขามาหยอดจึงจะได้ขนาด มีแคตลอกบอกชื่อเพลงแลเลขประจำเพลงนั้นวางไว้ที่ชานตู้ ถ้าผู้ใดอยากจะฟังเพลงใด ดูเลขที่หมายเพลง หันช่องเลขให้ตรงตามจำนวน แล้วเอาอัฐหยอดทางช่องสักครู่หนึ่ง เอาแป้นที่สำหรับฟังโทรศัพท์ขึ้นถือที่หูทั้งสองข้าง ก็ได้ยินเสียงเพลงที่ต้องการนั้น การที่ทำเช่นนี้เพื่อจะไม่ให้

อื้ออึงมีเสียงประชันกัน ในห้องนั้นเงียบ ใครถือแป้นมาวางที่หูจึงจะได้ยิน คือเขาเอาเครื่องอ้อแอ้ไว้เสียในห้องใต้ดิน ล่ามสายโทรศัพท์ขึ้นมาที่ตู้ มีคนคอยอยู่ที่ล่าง เมื่อได้เห็นเลขเรียกเพลงอะไร ก็จัดเพลงนั้นมาหัน เขาช่างคิดดี โดยไม่ได้ขายแผ่นอ้อแอ้ ก็ได้ค่าเช่าฟัง เพลงละเปนนีหนึ่ง แต่ที่จริงก็ไม่สู้มีคนเข้าไปฟังมากมายเท่าใด คนที่เดินไปมา เห็นแต่ดู ๆ กันเอง สนุกเพลิดเพลินกันไปแต่เท่านั้น มีคำเขาค่อนว่าผู้หญิงชอบแต่งตัวมาก เพราะเหตุว่าเชื่อแน่ว่าคงจะมีคนดูตั้งแต่หัวตลอดตีนอยู่เสมอ ไม่ว่าปะใครต่อใคร ถึงหน้าจะไม่สวยรูปจะไม่งาม ที่ใครจะละเลยเสียไม่ดูนั้นไม่มี ถ้ามืองามฤๅตีนงามก็คงมีคนเห็น ที่จะนึกเสียว่าตัวไม่สรวยแล้วไม่ต้องแต่งนั้นไม่ควร คงจะมีใครมิใครเห็นอะไรของเรางามอย่างหนึ่ง เพราะเหตุฉนั้นผู้หญิงฝรั่งเศสจึงได้พยายามในการแต่งตัวมากนัก คำค่อนนี้จริงเท็จอยู่กับผู้กล่าว

คืนที่ ๑๘๓

วันพุฒที่ ๒๔ กันยายน

เมื่อคืนนี้นอนแต่หัวค่ำตื่นขึ้นแต่เช้าก็โหรงเหรง ไม่มีอะไรจะทำ จะอ่านเขียนก็ไม่เปนแก่นสาร เพราะไม่มีความสบาย วันนี้ซ้ำได้รับเมล์อีก ทำตามบุญตามกรรมเรื่อยไปจนกระทั่งกินเข้ากลางวัน บ่ายทำต่อไปอีก ไม่อยากจะไปข้างไหน แต่เพราะเหตุที่เขาว่าอุดอยู่ในห้องแล้วมักจะเจ็บ ก็เลยขืนใจไปที่เอกสหิบิเชนหนังสือตั้งที่โรงกระจกในหว่างซาลองที่ไปดูรูปแต่ก่อน มีเครื่องพิมพ์หนังสือพิมพ์รูป เรียงพิมพ์ หล่อพิมพ์ แลสมุดหนังสือเขียนด้วยมือเก่า อะไรใหม่ๆ มันไม่เฉภาะแต่เรื่องหนังสือ กลายเปนตั้งร้านขายแว่นตา ขายปากไก่ เฟอร์นิเชอ พรม จนกระทั่งถึงคร่ำทองอย่างสเปน ที่สุดที่เดียวก็ร้านตุ๊กตาแลเครื่องครัว เปนใจความนั้น ใครอยากจะ

ขายของอะไรให้รู้แพร่หลาย ก็ออกจะไปตั้งได้ทั้งนั้น ไม่เห็นมีใครไปดู เวลาไปนั้นเย็นอยู่หน่อยหนึ่ง นอกจากคนขายของ ที่เปนคนไปดูเห็นจะไม่เกินสิบสี่สิบห้าคน เพราะเหตุที่ไปเดินเล่นจึงได้เดินเปื่อยไปจนรอบ กลับออกมาก็พอเขายึด เลยมาโฮเตล

ค่ำไปดูลครคอมิกออปรา ตามที่ได้กะไว้แต่แรก เปนเรื่องที่เลื่องฦๅว่าดีนัก เรียกชื่อเรื่องว่ามาดามบัตเตอไฟล์ย ผู้ที่เปนมาดามบัตเตอไฟล์ยนั้นคือมาดามคาเร ที่เคยดูแล้วแต่ก่อน เสียงเพราะแลใช้บทดีมาก เรื่องที่เล่นนี้ ผูกเปนเรื่องยี่ปุ่น ฉากแลเครื่องแต่งตัว ผู้หญิงยี่ปุ่นทั้งนั้น ท้องนิทานว่า มาดามบัตเตอไฟล์ยเปนคนผู้หญิงยี่ปุ่นขับรำ นายทหารเรือผู้หนึ่งเปนเพื่อนกับกงสุลอเมริกัน ไปรักใคร่ผูกพันจนถึงได้แต่งงานตามประเพณียี่ปุ่น ด้วยผู้หญิงรักผู้ชายจึงละสาสนามาถือตามผัว พระยี่ปุ่นมาแช่งด่า แต่นายทหารนั้นกางกันไว้ ตกลงเปนได้อยู่เปนผัวเมียกันจนมีลูกชายคนหนึ่ง ตอนนี้เปนฉากแรก ส่วนยี่ปุ่นมีผู้หญิงออกมากิ๊วก๊าวในเวลาแต่งงาน ต่อนั้นไปฉากที่ ๒ นายทหารนั้นกลับไปกับเรือรบเสียสามปี มาดามบัต-เตอไฟล์ยอยู่ทางนี้ทุกข์ร้อนถึงผัว มีเจ้ายี่ปุ่นมาเกี้ยวพานขอให้อย่ากับผัวเสีย จะรับไปเปนเมียก็ไม่ยอม ภายหลังกงสุลอเมริกันไปบอกข่าวว่าได้รับหนังสือผัวจะมา มาดามบัตเตอไฟล์ยดีใจ เมื่อเอากล้องส่องเห็นเรือที่ผัวมา จึงช่วยกันกับสาวใช้จัดที่รับผัว เอาดอกบ๊วยมาเที่ยวเสียบตามซอกแลตามฝา ไปรยตามพื้นแล้วแต่งตัวแลแต่งลูก จนเวลาค่ำบ่าวจุดตะเกียงมาตั้ง นางนั้นออกไปยืนอยู่ที่ฝาโรง เอานิ้วทลุกระดาษที่ขึงฝาเพี้ยม มองคอยดู ทั้งบ่าวแลลูกด้วย เสียงร้องเพลงอยู่ข้างนอก ครู่จนลูกก็นอนหลับ บ่าวก็นอนหลับ แต่ตัวมาดามบัตเตอไฟล์ยไม่ได้หยุดมองเลย ทีนี้ปิดม่านคนตบมือ ธรรมดาลครต้องออกมาคำนับ นี่ไม่ออกมาคำนับ ยืนดูซึ่ง

อยู่เช่นนั้น เพื่อจะให้เห็นว่าไม่เอื้อเฟื้อต่ออะไร ตั้งใจแต่จะมองคอยผัวเท่านั้น เปิดม่านถึง ๓ ครั้งก็ไม่เหลียว คราวนี้ต่อไปตอนที่ ๓ ฉากในเรือนอย่างเดียวกัน ใกล้จะรุ่งเสียงระฆังตี แลตะเกียงดับทีละดวง แสงสว่างค่อย ๆ สว่างขึ้น นางย่าวเข้าไปเตือนให้หยุดพักเสียก่อน นางนั้นจึงอุ้มลูกที่กำลังหลับเข้าไปในห้อง คราวนี้นายทหารเรือกับกงสุลอเมริกันมา เรียกนางย่าวออกไป จะให้ส่งลูก นางย่าวไม่ยอม ร้องไห้กลิ้งเกลือกไปต่าง ๆ จนได้ยินถึงมาดามบัตเตอไฟลย์ ออกมาจากห้อง เจ้านายทหารเรือนั้นหลบไป เหลือแต่กงสุลอเมริกันกับเมียฝรั่งของนายทหารเรือคนนั้นมาเดินอยู่ในสวน พอมาดามบัตเตอไฟลย์เห็นก็เข้าใจว่าคงเปนเมียใหม่ของผัว ด้วยความสำคัญคนละอย่าง ข้างฝ่ายมาดามบัตเตอไฟลย์เข้าใจว่า ตัวเปนเมียที่ได้แต่งงานถูกต้องตามกฎหมาย แต่ข้างฝ่ายผู้ชายถือว่าไม่เปนแต่งงาน เพราะไม่ได้แต่งถูกต้องตามกฎหมายของตัว นางผู้หญิงฝรั่งที่เปนเมียนั้นออกจะมายั่ว ๆ มาดามบัตเตอไฟลย์ฉุนบ้าง แค้นขัด ๆ บ้าง เศร้าโศกบ้าง ทำดีเสียจริง ๆ แล้วกงสุลอเมริกันแลผู้หญิงนั้นหลบไป ข้างมาดามบัตเตอไฟลย์ร้องไห้ จนล้มลงนอนกลิ้ง ประเดี๋ยวคลั่งซักต่อยสาวใช้ของตัวเองแล้วจะฆ่าตัว นางสาวใช้เอาลูกออกมาคอยกั้นกาง สุดแต่จะทำร้ายตัวขึ้นเมื่อใด ก็เอาลูกส่งเข้าไป เลยกอดลูกร้องไห้ต่อไป ลงปลายพาลูกออกไปที่ประตูหลัง ส่งออกไปเสียที่สวน กลับเข้ามาฉวยมีดยี่ปุ่นสั้นซึ่งเปนของพ่อ ในมีดนั้นมีคำจารึกไว้ว่าสู้เสียชีวิตดีกว่าเสียชื่อ ฉวยมีดนั้นได้เข้าไปในซอกฉากเชือดคอตาย พอเสียงมีดตกโป๊ง ก็แว่วเสียงผัวมาทางประตูเรือน สู้คลานตะเกียกตะกายมา เลือดเปื้อนมือแดงทั้งสองข้าง พอไปถึงประตูซึ่งได้ลั่นกลอนไว้ก่อนเวลาจะฆ่าตัว ก็ล้มลงขาดใจตาย ปิดม่านยุบทันที เรื่องราวน่าสังสารมาก ใช้บทดีเหลือเกิน เสียงดีทั้งผู้หญิงผู้ชาย มันโดนอยู่นิดเดียวที่เขา

ไม่ได้เจรจา ใช้ร้องทั้งสิ้น การที่จะร้องกระซิบกระซาบมันก็ไม่ได้ ต้องร้องกระซิบดัง ๆ เสียงก็กก้องไปทั้งนั้นแลแต่ต่างว่าไม่ได้ยิน พิณพาทย์มีเพลงแปลก ๆ มาก เชื่อเพลงยี่ปุ่นไปทั้งนั้น เพราะดีนัก กลับมาเวลา ๒ ยามตรง

ความจริงไม่สู้สบาย ดูหายใจไม่ใคร่จะเรียบร้อย แลความรู้สึกเบื่อหน่ายจัดเต็มที่ รู้สึกตัวเองในเวลานี้เหมือนตาแก่ ๆ ที่ไม่ทำอะไร นอนจนตัวเปนลายเสื่อคอยท่าวันตาย สนุกก็ไม่มีอะไรสนุก เห็นหมดแล้วไม่มีอะไรแปลกสักอย่างเดียว ห้างหอก็จนไม่มีอะไรจะซื้อ สิ่งไรที่ต้องการก็ซื้อหมดแล้วทั้งนั้น จะว่าสบายก็ไม่เห็นมีอะไรสบาย อาหารกินก็จนเบื่อ จะว่าด้วยทางราชการก็ไม่มีอะไรแล้ว เหลือแต่ยังจะพบกับเจ้าแผ่นดินอิตาลี อยู่เช่นนี้ไม่มีคุณทั้งตัวพ่อแลตัวใครเลยสักคนเดียว เบื่อจนขี้เกียจดูประติทิน เพราะฉนั้นจะอยู่ไปในปารีสอีกก็เห็นว่าจะไม่มีคุณอะไร จึงได้ร่นวันเข้ามาเสียเปนพรุ่งนี้ออกจากปารีส แวะนอนลูเซินคืนหนึ่ง แล้วจึงจะไปโคโมตามกำหนดเดิม เพราะเหตุฉนั้นจึงขอรบรายวันอีกครั้งหนึ่ง บางทีหนังสือฉบับนี้จะยังไปถึงก่อนพ่อกลับเข้าไปถึงได้ ต่อไปอีกน่ากลัวจะส่งไม่ทัน ฤๅจะส่งได้อีกสักคราวหนึ่งก็จะได้ส่ง แล้วแต่จะพบเรืออะไรที่จะเข้าไปถึงก่อน

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๐

คืนที่ ๑๘๔

ในระหว่างทางจากปารีสมาลูเซิน

วันพฤหัศบดีที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

เช้าวันนี้ไม่ได้ไปไหน กินเข้าที่โฮเตลแลอ่านหนังสือเขียนหนังสือรู้สึกว่าหนังสือมากเหลือกำลังที่จะทำคนเดียวได้ เพราะยังไม่สบายดี จึงได้ให้โทรเลขไปบอกให้สิทธิ์ไปคอยที่เมืองลูเซิน อันที่จริงเมื่อแยกย้ายเหลืออยู่ด้วยกันแต่น้อยคนมันก็รู้สึกเปล่าเปลี่ยวไม่มีใครจะพูดด้วย บริพัตรต้องไปทำงานเสียบ้าง ตุ๋กก็ต้องไปทำงานเสียบ้าง เลยนั่งซึมอยู่คนเดียวรำคาญ คิดถึงลูกเหลือสติกำลัง เพราะอย่างไร ๆ ก็ได้นั่งยกฝนพูดกันอยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่ต้องซึม เรียบฤาดีกคงจะนั่งอยู่ด้วยได้ ทำงานก็นั่งอยู่ด้วยได้ ไม่เดือดร้อนทุรนทุรายที่จะไปข้างไหน ไม่เหมือนผู้ชาย มันออกจะต้องแยกกันเปนเจ้าคุณมีท่ามีธุระของตัวไปตามกัน

เวลาค่ำวันนี้เปนวันที่สุดในปารีส ยังขาดที่ซึ่งปรารภว่าจะไปลองกินเข้าอยู่แห่งหนึ่ง คือที่กาเฟอังเกลส์ ซึ่งเปนที่สำหรับกิงเอดเวอดไปเสวยเวลามาปารีส เขาว่าแพงอย่างยิ่ง แต่มันอยู่ในระยะทางที่จะไปรถไฟ จึงได้ไปกินที่นั้น ที่กาเฟนี้มีที่สำหรับกินเข้าข้างล่างตามธรรมดา แต่ไม่ใคร่มีคนก็จะเปนด้วยแพงนั้นเอง แต่ที่ไปกินนั้นกินในห้องไปรเวต ชั้นบนเขาชักม่านบังช่องเปนที่กำบัง การตกแต่งห้องหับอยู่ข้างจะน่าเอ็นดูมาก ห้องแคบ ๆ เพดานเตี้ย มีตู้กระจกยาวอย่างฝาประจันห้อง

ตั้งเครื่องเงินเครื่องแก้วที่ใช้สอย เหมือนอย่างตำหนักเจ้านายในวัง แต่มันหมดจดสอาดเกลี้ยงเปนมันไปทั้งนั้น อาหารตั้งต้นซุปปอดโอเฟอ ต้มดีอย่างยิ่งแต่เขาไม่ปรุงผักลงในนั้น มีบรรจุชามเงินมาต่างหาก จะใช้ก็ได้ไม่ใช้ก็ได้ ที่ ๒ นั้นเข้ากับแกงไก่ ไม่ใช่อย่างแกงการี่ แต่เข้าหุงดี เปนตัวสุกตลอด แลดูมีน้ำมันหน่อย ๆ หนึ่ง ไม่ใช่เข้าผัด คล้ายเข้ามัน ดีกซอยเหลือเกิน จนถึงร้องว่าเราหุงเข้ามันกินเองก็สู้ไม่ได้ ได้ปฤกษากันตรวจตราดู วิธีหุงเห็นจะหุงอย่างเข้ามัน มีรศเกลือในนั้นด้วย แต่ที่เปนมันเห็นจะเปนน้ำมันเนยเจือลงในน้ำ เปนเข้ามัน แต่ไม่เลี่ยน ซอยกลอยู่น่าลอง ที่ ๓ นั้นนกแลผักสลัด ผักสลัดนั้นแห่งใดจะมาดีเท่าเมืองฝรั่งเศสเปนไม่มีแล้ว สดกรอบแลหวาน กับเข้า ๓ สิ่งเท่านั้น ของหวาน ลูกพีชเชื่อมแลผลไม้กับเข้าทำดีจริง

อุปทูตสวิสตามมาหาจรูญที่นี่ แจ้งว่าได้รับคำสั่งจากเปรสิเดนต์ สวิสเฟเดอ-เรชั่น แสดงความยินดีที่พ่อจะไปลูเซิน ได้สั่งให้จัดการพิทักษ์รักษา แลขอให้สืบดูว่า ถ้าจะเชิญไปกินเนอที่เมืองเบอนสักเวลาหนึ่งจะไปฤๅไม่ พ่อให้ไปตอบรับ เพราะรู้สึกว่าวันที่อิตาลีมากอยู่ไม่สู้สบายนัก ผู้คนละเล้าละลุม อยากจะเชือนอยู่แล้ว จึงเลยขยายวันอยู่ลูเซินออกไปอีกรับเชิญไปเมืองเบอน แลอยากจะขยับเลื่อนวันในอิตาลีให้น้อยเข้า ครั้นกะวันมีวันเหลือเกือบจะพอไถลไปเมืองตราดแลเมืองจันทบุรีได้ จึงได้คิดตัดอียิปต์เข้าไป อีกตอนหนึ่งก็ได้พอดี ความประสงค์เช่นนี้ เพื่อจะตัดเวลาที่อยู่เปล่า ๆ รำคาญใจให้น้อยลง ทั้งจะได้ไปเมืองตราดให้พบกับราษฎรทันใจด้วย ได้ตอบโทรเลขชาวเมืองตราดที่มีมาเมื่อรับเมือง ว่าจะไปเยี่ยม ถ้าได้ไปเสียในเวลากลับนี้ ราษฎรจะเปนที่ยินดีว่าพ่อรักใคร่เอื้อเฟื้อเมืองแถบนั้นไม่ได้ไปมาสิบสามสิบสี่ปีแล้ว แลไม่เคยได้รับเสมาแจกเหมือนเมืองอื่นเลย ถ้าได้ไปแจกเสมา ๒ เมืองนั้น

ห้องในโฮเต็ลที่ประทับ ณ เมืองลูเซอน

ก่อนจะเปนที่พอใจเปนอันมาก แต่กลัวจะลำยากแก่กรมดำรง จึงได้ร่างโทรเลขเสร็จจะไปส่งที่ลูเซิน แลให้โทรเลขถามเรือเช่า จะเลื่อนกำหนดเข้ามาได้ฤๅไม่ เวลา ๔ ทุ่มไปที่รถไฟ

รถไฟออกเวลา ๔ ทุ่ม เศษ มาตามทางวันนี้ร้อนแลไม่ใคร่ง่วง ทั้งปวดขาข้างหนึ่ง เลยนอนอ่านหนังสือแลคิดไปคิดมา จนออกกระสว่าง ๆ จึงได้หลับ

คืนที่ ๑๘๕

เมืองลูเซิน

วันศุกรที่ ๒๗ กันยายน

เวลาเช้า ๓ โมง รถถึงสเตชั่นเมืองลูเซิน สิทธิแลนายใจ ซึ่งได้ตั้งเปนขุนพิรัชพิศดารมาคอยรับ ไปที่แกรนด์โฮเตลนะชิองนัล ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งทเลสาบซึ่งเรียกชื่อว่า ฟอร์แกนตอน คือ ๔ มณฑล เพราะทเลสาบนี้ใหญ่ยาว มีเมืองตั้งอยู่ริมฝั่งถึงสี่มณฑล กินกลางวันแล้วนอนกลางวัน ตื่นขึ้นกินน้ำชาแล้วจึงไปเที่ยวรถที่โฮเตลนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งทเลสาบ มีถนนน่าโฮเตลสายหนึ่ง นอกถนนออกไปมีต้นไม้ปลูก ๒ แถว ตัดยอดให้เสมอกัน ปล่อยกิ่งให้ประกันร่มชิดเปนเพดานฉนวนตลอดของเขางามดีมาก เปนของที่แล้วสำเร็จด้วย ไม่ใช่กำลังทำอยู่ นอกฉนวนออกไปมีชานริมฝั่งน้ำ แล้วมีแพลอยสำหรับลงเรือจ้างไปเที่ยวในทเลสาบ ภูมิประเทศที่แลดูจากโฮเตลเปนภูเขาสูง ยอดแหลมรายรอบขอบทเลสาบ ดูซับซ้อนกันงามมาก เมืองลูเซินที่อยู่พื้นดินนั้นอยู่ข้างขวามือ แต่ตามเขาด้านหลังมีวิลลาต่าง ๆ ปลูกซับซ้อนขึ้นไป ได้ขึ้นรถไปเที่ยวแต่เฉภาะเมืองที่อยู่พื้นดินมีตึกเก่า ๆ มาก ที่ปลูกเกะกะซับซ้อนแลรูปแปลก ๆ งามดี ถนนแคบ ๆ ร้านขายของก็เปนธรรมดา ยกไว้แต่ของสำหรับประเทศสวิตเซอแลนด์ต่าง ๆ คือ นาฬิกา เครื่องไม้สลัก เรือนสวิสเล็ก ๆ

ซึ่งเปนของเคยมีในบางกอกมากแล้วทั้งนั้น ไม่มีอะไรแปลกประหลาด ได้แวะซื้อสิ่งละเล็กน้อย พอเปนที่ระฦกว่าได้มาเท่านั้น แล้วกลับมาลงที่ท่าเรือ ได้เห็นเรือโมเตอลำหนึ่งแล่นเร็วเหลือเกิน เรียกว่าเตเลีย เครื่องจักรอย่างโต ๆ แขงแรง คนที่แล่นเรือนั้นคนเดียวเท่านั้น ไปหมุนเครื่องให้เดินแล้วมาเบิกจักรแลถือท้าย แล่นเหมือนนกบินไปในน้ำ ในบางกอกไม่มีละที่เรือจะเร็วเท่านี้ ได้ลองลงในเรือนั้นแล่นไปประเดี๋ยวเดียวถึงไหน ๆ ลงอยู่ในเรือนั้นรู้สึกว่าไปในรถโมเตอร์คาร์ ไม่รู้สึกว่าไปในเรือไฟตามธรรมดาเหมือนเรือโมเตออื่น ๆ ได้ตั้งใจไว้แต่ในบางกอกแล้วว่าถ้าไม่พบเรือโมเตอที่พ้นจากโทษสามประการแล้วจะยังไม่ซื้อเลย โทษสามประการนั้นคือ (๑) เวลาเรือแล่นตัวสท้านเปนเข้าเจ้า (๒) แล่นเร็วน้ำเข้าหัวเรือ (๓) แล่นช้ารู้สึกเท่ากับไปเรือไฟ โทษเหล่านี้ไม่อยากมีเรือให้เปลืองเงิน แต่มาพบเรือเช่นนี้ พ้นจากโทษสามประการ จึงได้คิดว่าจะซื้อ แต่รูปร่างเรือนั้นแปลกอยู่หน้าเชิดมาก รูปข้างท้ายคล้ายโลงเจ๊ก รู้ว่าเปนเรือทำด้วยไม้ฉำฉาสามชั้คงจะผุแต่น่าจะเอารูปเรือเข้าไปเมืองจ้างฝรั่งทำไม้สักเปลี่ยน ถ้าเปนเรือไม้สักคงจะช้าลงสักหน่อย ด้วยน้ำหนักมากกว่า ให้อ้ายพ้อนลงไปพิจารณาดูก็ตกลงว่าใช้ได้ เครื่องโมเตอเปนเครื่องร้านปองชาต์อย่างง่าย ๆ ไม่ซ้อนแซ่นแลกระจุกกระจิกเช่นลำหรูของเรา เวลาจวนพลบกลับขึ้นมาโฮเตลอยู่จนกินเข้าแล้วไม่ได้ไปแห่งใด

คืนที่ ๑๘๖

วันเสาร์ที่ ๒๘ กันยายน

เมื่อคืนนี้ยังไม่สบายติดต่อมาจากแต่ก่อน ซ้ำเปนหวัดด้วยเรื่องลงเรือโมเตอไม่ได้ใส่เสื้อชั้นนอก ไอไปนอนไม่ใคร่จะหลับ วันนี้กินกลางวันแล้ว บ่ายโมงเศษไปขึ้น

รถไฟไปเมืองเบอนตามคำเชิญของเปรสิเดนต์สวิสเฟเดอเรชัน เมืองเบอนนี้พ่อได้ไปครั้งก่อนเปนอย่างราชการครั้งหนึ่งแล้ว คราวนี้ไปเปนการไปรเวต ที่จริงต้องย้อนทางขึ้นไป เพราะเหตุที่เมืองลูเซินนี้เปนตอนกลางของสวิตเซอแลนด์ เมืองเบอนค่อนจะขึ้นไปข้างเหนือนิดหนึ่ง เปนเมืองหลวงของสวิตเซอแลนด์ ประเทศนี้เข้าใจอย่างไทย ๆ ไม่ได้ เช่นเรียกว่ามณฑลในรายงานพระยาศรี ฤๅที่พ่อเรียกลงไว้ในชื่อทเลสาบสี่มณฑล เปนเรียกขอไปทีโดยไม่มีคำไทยจะใช้ แต่ความจริงมณฑลๆ หนึ่งมีอำนาจในตัวเองใช้กฎหมายต่างกัน ไม่เหมือนมณฑลที่เมืองไทย ซึ่งใช้แบบกรุงเทพ ฯ อย่างเดียว มณฑลในประเทศนี้เขาเรียกว่าแกนตอน มี ๒๒ แกนตอน กฎหมายต่าง ๆ ต้องกันบ้าง ไม่ต้องกันบ้าง ต่างเมืองต่างมีที่ประชุมซึ่งราษฎรเลือกเปนหัวน่าแลที่ปฤกษา บังคับการสิทธิ์ขาดในมณฑลของตัว ๆ ตามลำพัง แต่มณฑลเหล่านี้มีกำลังน้อย เพราะมีเขตรแดนเล็ก ผู้คนน้อย ไม่อาจจะตั้งตัวอยู่แต่ลำพังไม่ให้ศัตรูมาเบียดเบียนได้ จึงต้องเข้ากันเปนพวกใหญ่ รวมการงานบางอย่างซึ่งควรจะรวมเข้าทำให้เปนแบบเดียวกัน เช่นการทหาร, การรถไฟ, โทรเลข, ไปรสนีย์, บำรุงการเพาะปลูก, การต่างประเทศ, เปนต้น ตั้งที่ประชุมขึ้นเปนกลาง ในที่ประชุมกลางนี้แบ่งเปนสองพวก คือแกนตอนหนึ่ง เลือกผู้ไปประชุมได้ ๒ คน รวม ๒๒ มณฑล เปน ๔๔ คนเปนที่ประชุมหนึ่ง น่าที่อย่างเซเนต อีกพวกหนึ่งนั้นเลือกตามจำนวนราษฎร มีผู้มาประชุมร้อยเศษ ที่ประชุมสองพวกนี้ ปฤกษาการงานซึ่งเปนธุระร่วมกันทำกฎหมายซึ่งจะใช้ทั่วไป ที่ประชุมของมณฑลมีอำนาจที่จะทำกฎหมายเฉภาะแกนตอนของตัวได้เองจริงอยู่ แต่ต้องไม่ขัดขวางกับที่ประชุมใหญ่ทั้งสองนี้ มีที่ประชุมผู้ซึ่งทำการในน่าที่เปนรัฐบาลของประเทศ อย่างที่ประชุมเสนาบดี อีกที่ประชุมหนึ่ง มีหัวน่าฤๅประธาน แลที่สองมีที่ปฤกษาทำการ

ในน่าที่เสนาบดีอีก ๕ รวมเปน ๗ ผู้ซึ่งอยู่ในที่ประชุม ๗ คนนี้ เปนผู้ต้องเลือกเหมือนกัน ที่ปฤกษาเลือก ๓ ปีครั้งหนึ่ง แต่ผู้เปนประธานเลือกเปลี่ยนทุกปี แต่ไม่เลือกเอาคนอื่น เลือกเอาใน ๗ คนนั้น ผู้ที่ถูกเลือกเปนประธานทำการในน่าที่เสนาบดีว่าการต่างประเทศ เมื่อทำการไปตลอดปีแล้ววนลงมาเปนเสนาบดีฤๅที่ปฤกษานั้นได้อีก เมื่อถึงกำหนดเลือกใหม่ จะเลือกให้เปนประธานอีกก็ได้ แต่ต้องให้มีปีคั่น ไม่ให้เปนประธานตลอดไป ๒ ปีติดกัน เพราะฉนั้นผู้ซึ่งเปนประธานเก่ายังคงเปนเสนาบดีอยู่ได้นาน ๆ อย่างเช่นมิสเตอดอยเชอ ซึ่งเปนประธาน เมื่อพ่อมาคราวก่อน ๑๐ ปีมาแล้วนั้น เดี๋ยวนี้ยังเปนที่ปฤกษา ว่าการฝ่ายการเพาะปลูก แต่ทำการในตำแหน่งรัฐบาลมาถึง ๒๕ ปีแล้ว ได้เปนประธานถึง ๓ ครั้ง เปรสิเดนต์มุลเลอร์คนนี้ เปนทหาร เปนเสนาบดีว่าการทหารมาก่อนเคยถูกเลือกเปนเปรสิเดนต์ ๒ ครั้ง เข้าครั้งนี้แล้ว ได้อยู่ในตำแหน่งมาถึง ๑๒ ปี เพราะฉนั้นวิธีเลือกเปรสิเดนต์เช่นนี้ ได้คนที่ชำนาญราชการแล้วเสมอ ผิดกันกับเมืองฝรั่งเศสแลอเมริกาที่มาเปนเปรสิเดนต์ กว่าจะอยู่ตัวก็หลายปี พออยู่ตัวดีแล้วก็พอหมดกำหนด เมื่อสิ้นกำหนดแล้วจะไปทำการอื่นที่เปนตำแหน่งเลวกว่าก็ไม่ได้ เลยขึ้นคานเงียบไป ประเทศนี้ถ้าได้เลือกเปนพวกใน๗คน แล้วก็เลือกซ้ำคงตัวไปจนกว่าจะตาย ฤๅทำการไม่ได้ จึงเลือกเติมใหม่ให้ครบ ๗ คน เปลี่ยนทอยกันคงมีคนเก่าเสมอ วิธีปกครองเช่นนี้เรียกว่าเฟเดอราล คือเมืองหลายๆ เมืองเข้ากัน คล้ายอเมริกาเว้นแต่ง่ายกว่า ผิดกันกับฝรั่งเศสมาก ฝรั่งเศสการปกครองเปนเหมือนเมืองเจ้า เว้นแต่ไม่มีเจ้า ตั้งผู้เปนประธานๆ ทำน่าที่คล้ายเจ้าแผ่นดิน ส่วนประธานาธิบดีในประเทศนี้ ความยกย่องเคารพนบนอบกันไม่ใคร่มี ในรัฐบาล ๗ คนนั้นออกจะเสมอ ๆ กัน ผู้เปนประธานเปนน่าที่เช่นชื่อ แต่การงานนั้นยังต้องปฤกษาด้วยกัน ดูคล้ายกับไดเรกเตอกัมปนี

ตึกที่ประชุมรัฐบาลเมืองเบอน

มากกว่าอย่างอื่น ถ้าหากว่าจะไปเที่ยวต้องผลัดเปลี่ยนกันไป ต่อนั่งในที่ประชุม ๔ คนขึ้นไป จึงจะบังคับการงานได้ เพราะฉนั้นจะทำอะไรต้องประชุมกันเปนนิจ ไม่สั่งการไปได้แต่เฉภาะตัวคนเดียว ที่ซึ่งรัฐบาลเฟเดอเรชันตั้งอยู่นั้นที่เมืองเบอน แต่ไม่ใช่เปนเจ้าเมืองเบอน เมืองเบอนเปนแคนตอนฤๅมณฑลอันหนึ่ง มีที่ประชุมของเขาต่างหาก รัฐบาลเฟเดอเรชันไม่เกี่ยวข้องแก่การในเมือง ทำแต่การที่เปนเรื่องทั่วไป การปกครองเมืองสวิตเซอแลนด์เปนเช่นนี้จึงไม่สู้เปลืองมาก แลเข้ากันเปนกำลังต่อสู้ประเทศใหญ่ ๆ ได้ แต่ความจริงนั้น ถึงว่าจะดีวิเศษเท่าใด ถ้าไม่ได้อาไศรยภูมิประเทศของสวิตเซอแลนด์ซึ่งเต็มไปด้วยเขา ยากที่ศัตรูภายนอกจะเข้ามาทำอันตราย เมื่อภายในเมืองจัดการป้องกันโดยแขงแรงถูกต้อง กำลังน้อยอาจจะสู้กำลังมากได้ เพราะเหตุฉนั้นสวิตเซอแลนด์จึงคงเปนประเทศเอกราชอยู่ได้ในระหว่างประเทศใหญ่ๆ แวดล้อมอยู่โดยรอบ

ทางที่ไปวันนี้เปนเขาไปทั้งนั้นก็จริง แต่ต่างกันกับประเทศนอรเวมาก ที่ประเทศนอรเวเปนเขาที่ปรากฎว่ายังคงอยู่ตามธรรมดา เปนแต่มีหนทางฤๅปลูกป่าไม้เพิ่มเติม ส่วนที่นี่จะแลไปที่ด้านทิศใดไม่มีที่จะเห็นได้ว่าเปนของเปนเองเลย ยกไว้เสียแต่ยอดเขาซึ่งมีสโนหุ้มอยู่ ที่มีสล้างไปยิ่งกว่าเขาสามร้อยยอดเปนอันมาก ตอนข้างล่างเปนที่ตกแต่งเรียบไปหมดทุกแห่ง รู้สึกเปนที่คนทำเล่นมากกว่าเปนเอง มีต้นไม้ผลมากกำลังมีผลที่สำหรับจะเก็บได้ในฤดูหนาว ระยะทาง ๒ ชั่วโมงเศษจึงถึงเมืองเบอน เปรสิเดนต์แลสิเกรตารีมารับที่สเตชั่น พาขึ้นไปส่งที่โฮเตลเบอร์นะฮอฟ ซึ่งพ่อเคยไปพักแต่ก่อน โฮเตลนี้ใกล้กันกับบุนสราธ คือที่ว่าการรัฐบาล มีแปลกตาขึ้นต่อจากบุนสราธไปเปนหลังคาโดมสูง ซึ่งได้ความว่าเปนสถานที่ประชุมกลางสองพวกที่ได้สร้างขึ้นใหม่ภายหลังพ่อมาคราวก่อน หลังโฮเตลนี้มีซาลาที่แลเห็นได้ไกลตลอด

เมืองแลภูเขา นับว่าเปนที่ดูงามแห่งหนึ่ง อากาศเย็นพอสบาย เงียบแลได้ยินเสียงกระดึงที่ผูกคอโคทุกตัวในประเทศนี้ดังดึ่ง ๆ อยู่ในที่ไกล ดูวังเวงมาก เมื่อเปรสิเดนต์มาส่งแล้วกลับไปที่ยุนสราอ กำหนดอีก ๑๕ มินิตพ่อจะไปเยี่ยมที่ยุนสราอ

เปนประเพณีของเมืองที่ปกครองโดยวิธีโบราณเช่นนี้ เหมือนเมืองแชมเบิด เปนต้น ต้องตั้งพิธีออกแขกเมืองอย่างกร่อย ๆ คือ พอไปถึงแล้ว มีสิเกรตารีมารับ แลมีเจ้าหน้าที่ยืนรับต่อ ๆ กันขึ้นไปจนกระทั่งถึงห้องที่ประชุม เปรสิเดนต์แลเสนาบดีออกมารับเข้าไปในห้อง ซึ่งตั้งเก้าอี้ไว้เปนวง แล้วก็นั่งสนทนากันอย่างธรรมดานั่นเอง พอสมควรแก่เวลาแล้วกลับมาที่โฮเตล อีก ๑๐ มินิตเปรสิเดนต์แลเสนาบดีทั้งปวงต้องมาเฝ้าเยี่ยมตอบอีกครั้งหนึ่ง เปนเสร็จการพิธี คราวนี้เลยไปเที่ยวตามธรรมดา พ่อขึ้นรถกับเปรสิเดนต์แลสิเกรตารี เหตุด้วยเปรสิเดนต์พูดอังกฤษไม่ได้ สิเกรตารีนั้นพูดอังกฤษดี ไปถนนตอนเมืองเก่า ซึ่งมีน้ำพุรายกันไปอย่างแถวท่อตลอด ตึก ๒ ข้างก็มีเครื่องหมายอย่างเก่า ๆ ซึ่งเกี่ยวแก่พงศาวดาร จนถึงประตูเมืองซึ่งใช้เปนหอนาฬิกา เมืองเบอนนี้มีกำแพงถึง ๒ ชั้น แต่ได้รื้อลงหมดเหลือไว้แต่ประตู แล้วจึงเลี้ยวไปทางถนนใหม่ ว่าตามจริงถนนใหม่จืดเต็มที ถึงว่าถนนกว้างขวาง ตึกรามงาม ๆ มันก็เหมือนกันกับที่ไหน ๆ ดูทีเดียวจำไม่ได้ ประเดี๋ยวเอาเมืองโน้นมาปนเมืองนี้สู้ถนนอย่างเก่า ๆ ไม่ได้ ถ้าถนนเก่าแล้วเห็นตึกเข้าหลังหนึ่งฤๅน้ำพุเข้าอันหนึ่ง เลยจำได้ไม่รู้จักลืม เพราะมันแปลก ๆ กันมาก ด้วยแต่ก่อนการไปมาถึงกันไม่สดวกเหมือนเดี๋ยวนี้ เดี๋ยวนี้ไปมาง่ายถ่ายอย่างกันได้ มันจึงเหมือนกันไปหมดเหม็นเบื่อ พ้นนั้นออกไปเช่นหนทางขึ้นเขาลงเขาซึ่งแลเห็นเมืองเบอนได้ตลอดทั้งเมือง รูปของเมืองเบอนซึ่งควรจะเปนที่สังเกตก็คือวัด ซึ่งเรียกคะทีดรัลอันไม่สู้ใหญ่นัก อย่างหนึ่ง กับที่ประชุมกลางสำหรับทำกฎหมาย แลเห็นเปนยอด

ของหลังคาทั้งปวงที่แลไปจากบนเขาเห็นติดกันไปหมด เมื่อลงไปถึงที่ต่ำหน่อยเปนกลมๆ ซึ่งเปนที่ย่อเลี้ยงหมีอยู่ที่นั่น หมีนั้นเปนชื่อของเมืองเบอน จึงได้เลี้ยงไว้เปนสัตวประจำเมือง ของเล่นเปนกลางสำหรับคนพลเมืองทั่วไป มีเรือนก่อด้วยศิลาติดเข้าไปกับข้างเขา ขุดเปนบ่อกว้างใหญ่ กรุด้วยศิลาแลปูศิลา กั้นเปน ๒ ห้อง มีท่อน้ำที่ไหลรินอยู่เสมอลงไปในสระ เปนที่สำหรับหมีกินแลอาบ หมีในนั้นมีประจำอยู่ ๕ ตัว ๖ ตัว ห้องละสองสามตัว เขาให้กินผักกาดเหลืองแคยเยซแต่ที่แท้ไม่ว่าอะไร ผักต่าง ๆ ขนมปังนมวัว ตลอดจนเนื้อ แต่เนื้อนั้นว่ากินเข้าไปมักจะดุ ถึงมีร้านคนไปตั้งคอยขายผักที่สำหรับให้หมีกินอยู่ที่นั่น ถ้าเปนเวลาที่คนมาเที่ยวเช่นนี้ ใครไปใครก็ซื้อให้กินอิ่มบริบูรณ์เกินไปจนออกจะขี้เกียจ ถ้าน่าหนาวได้แต่อาหารที่เปนส่วนสำหรับเลี้ยงธรรมดา เปนเวลาอยู่ข้างจะขยัน วิชานั้นนั่งยกมือไหว้นอนหงาย มีต้นสนอยู่ในนั้นข้างละต้น เมื่อคราวก่อนเคยเห็นเขาไล่ให้ขึ้น แต่คราวนี้ถามว่าทำไมไม่ขึ้นต้นไม้ ได้ความว่าพอกระนารจนอะจาขึ้นยืนขึ้นไปได้ แต่ขาลง ๆ ไม่ได้ ขึ้นไปค้างอยู่บนต้นไม้ต้องเอะอะกันเปนหลายครั้ง เลยเข็ดไม่อยากไล่ให้ขึ้นอีก เพราะความจริงมันไม่ได้ปราถนาจะขึ้นต้นไม้ ถ้าจะขึ้นก็ขึ้นด้วยต้องการรางวัลฤๅกลัวเท่านั้น

ออกจากหมีขึ้นเขาไปอีกลูกหนึ่ง แล้วเลี้ยวขึ้นเขาขึ้นไปอีกลูกหนึ่งเพื่อจะดูแม่น้ำซึ่งไหลวงรอบเขา แลเห็นเปนแม่น้ำอยู่สองข้างหนทางด้วยสายน้ำนั้นคดมาก เล็กแลไหลเชี่ยว กลับมาที่โฮเตลเวลาค่ำ

ครั้นทุ่ม ๑ เลี้ยงอาหารเย็นที่โฮเตลนั้นเอง แต่เปนโต๊ะของรัฐบาลนั่ง ๑๒ คนด้วยกัน พวกเรา ๔ คือ พ่อ บริพัตร จรูญ สิทธิ์ นอกนั้นเปรสิเดนต์แลเสนาบดีกับสีเกรตารี อาหารที่เลี้ยงดีมาก นึกว่าจะไม่มีสปีช ลงดื่มให้กันแล้ว เปรสิเดนต์ลากคำสปีชออกมาจากกระเป๋าลุกขึ้นสปีช แต่ประดักประเดิดเต็มที ข้างเขา

พูดเยอรมัน ข้างเราพูดอังกฤษ แต่ชอบใจสีเกรตารี เปนผู้แปลทั้งสองข้าง การเลี้ยงวันนี้อยู่ข้างจะเปนที่รื่นเริงพอใจด้วยกันมาก เพราะเหตุที่ได้เคยพบกัน รู้จักกัน ๑๐ ปีมาแล้วมาพบกันอีก แลอัฒมาไตรยพวกรัฐบาลเหล่านี้เปนคนที่ใจดีแลไม่ได้ถือตัวเลยง่ายๆทั้งนั้น ไม่ต้องระวังอะไร พอกินแล้วก็ลากัน เปรสิเดนต์ แลไวสเปรสิเดนต์กับสีเกรตารีมาส่งที่สเตชั่น รถออกเวลา ๒ ทุ่ม อากาศอยู่ข้างจะหนาว เขาใช้ไอร้อนในรถ มาถึงลูเซินเวลาจวน ๕ ทุ่ม ข้างนี้แต่งไฟ ที่สพานฉนวนมีหลังคาข้ามแม่น้ำเปนสพานโบราณแลหอคอยที่หยั่งน้ำ ที่โฮเตลก็แต่งไฟเปนรูปตึกทั้งหลัง

วันนี้ได้รับข่าวแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดนสิ้นพระชนม์เมื่อเวลา ๓ โมงเช้า ได้คิดไว้แต่เดิมว่าจะให้บริพัตรขึ้นไปช่วยงานฝังศพเห็นจะยังทัน

ที่ ๑๘๗

วันอาทิตย์ที่ ๒๙ กันยายน

เวลาเที่ยงแล้ว ลงเรือไม่เตอร์ลอนช์ลำใหญ่เก๋งหรู เครื่องเปนเมอเซเดส กระจุกกระจิกดูประดักประเดิดกว่าตึกที่กล่าวแล้วนั้นเปนอันมาก คนที่เดินเรือดูไม่ได้อยู่ศุข ต้องแก้โน่นแก้นี่ ลงปลายต้องวางหางเสือเสียปล่อยให้แล่นไปเอง วิ่งไปมองข้างท้ายเรือแล้วกลับมาที่เครื่องใหม่ ชุลมุนหลายทอด ถึงกำลังที่ดีอยู่ก็เดินไม่ไปถึงไหน ออกไปยังไม่ทันถึงกึ่งกลางทเลสาบวงใน ลิ่มที่จักรหลุดต้องแล่นกลับ กลับเข้ามาได้ด้วยความกระเทือนมากกว่าด้วยใบจักร เสียเวลาเปนนาน ตกลงต้องลงเรือเล็กลำที่ลงแต่ก่อน กำหนดระยะทางว่าชั่วโมงหนึ่ง แต่ที่แท้ไป ๒๐ มินิตเคยเท่านั้น ซ่างเรวถึงอกถึงใจจริง ๆ การที่ไปนี้ไม่คิดจะไปให้เปนการใหญ่โตมาก เพราะมันออกจะสิ้น ๆ สนุกเบื่อ ไปแต่พอฆ่าเวลาที่อยู่เปล่า ๆ ถ้าจะไปให้สนุกจะต้องไปเข้าเรกี

ซึ่งอยู่ข้างซ้ายมือสูงกว่า ๕๐๐๐ ฟีต ฤาไปยี่ลาตุสซึ่งอยู่ข้างขวามือซึ่งสูงขึ้นไปอีก เราไปตรงกลางเรียกว่าเบอรเคนสต๊อก ซึ่งสูงเพียง ๒๐๐๐ ฟีต แต่เขานั้นคล้าย ๆ เปนเกาะตั้งอยู่ในระหว่างกลางมีทเลสาบเกือบจะรอบ รดับน้ำทเลสาบนี้สูงกว่ารดับน้ำทเลมาก ถ้าจะเทียบว่าเชิงเขาเสมอระดับน้ำทเล รดับน้ำทเลสาบนี้เกือบจะตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างยอดเขาแลเชิงเขา รดับน้ำในทเลสาบต่าง ๆ เหล่านี้ สูงแลต่ำกว่ากันได้มาก ๆ น้ำในทเลสาบใสเหมือนน้ำทเล แลดูลงไปได้ลึกเห็นพื้นข้างล่าง ต่างกันกับทเลใหญ่อย่างเดียวแต่เพียงน้ำจืดแลน้ำเค็ม ผลแห่งการที่ขึ้นไปยอดเขาเหล่านี้ก็คล้าย ๆ กันคือแลไปได้ไกลเห็นหมู่เขาต่าง ๆ แลเห็นทเลสาบ ยิ่งสูงมากก็ยิ่งแลเห็นไปไกลมาก ยิ่งขึ้นไปยอดไม่มีเขาบังก็แลเห็นได้รอบตัว อาจแลเห็นได้ไกลออกไปอีก ทางที่ขึ้นนั้นมีทางสำหรับคนขี่ขึ้นทั่วทุกเขาเพราะเปนที่ซึ่งเขาเที่ยวกันมาหลายร้อยปี แต่ครั้นภายหลัง เมื่อเกิดรถไฟขึ้นเขาสูงแล้วก็มีเสียแทบทุกยอด การที่จะขึ้นลงภูเขาเหล่านี้จึงไม่เปนความลำบากอันใด ไม่เปนการใหญ่อย่างแต่ก่อน การย้ายขึ้นขึ้นเขายังนับถือกันว่าเปนเครื่องเจริญกำลังแลสนุกสนานกันมาก แต่ถึงว่าสรรเสริญอยู่เช่นนั้น ลงปลายที่ต้องรับว่าการขึ้นด้วยรถไฟไม่เหนื่อยเหนื่อยนั้นดีอยู่นั่นเอง คนที่จะเดินขึ้นเขาก็ไม่เท่าไร น้อยลงทุกที เพราะอ้ายการขึ้นเช่นนั้นมันช่างกายเหลือเกินจริง ๆ ขึ้นยังค่ำลงยังค่ำ อีกประการหนึ่งเขาเหล่านี้ไม่ได้มีน้ำตกน้ำพุอย่างเช่นนอรเว น้ำที่จะใช้กินกันบนยอดเขาต้องขุดบ่อลึกสูบขึ้นมา นี่รอดตัวที่อากาศหนาว ถ้าร้อนอย่างบ้านเรา เขาไม่มีน้ำเช่นนี้ก็ขึ้นไม่ไหว แต่ที่นั่นมันไม่มีเหตุที่จะต้องพูดถึงน้ำ เพราะเหตุที่เขาถึงจะสูงเท่าสูงอย่างไร คงมีโฮเตล เรสเตอรองต์ขึ้นไปตั้งหลังโต ๆ อยู่แล้วทั้งนั้น ไม่แต่อยากกินน้ำจะหาได้โดยง่าย กินอาหารก็ได้เสียด้วยอยู่นอนค้างเท่าไร ๆ ก็ได้ด้วย มีถนนมีสวนมีป่า มีรถขี่ได้บนยอดเขามันหมดความ

ลำบากเสียทุกอย่าง ลงรอยกันที่กล่าวว่าไม่มีแห่งใดซึ่งจะเปนน้ำเปลี่ยว รอยคนไปขับแก้ไขตกแต่งเสียหมดทุกหนทุกแห่ง สารพัดจะสดวกดายง่ายดี ไม่ผิดอะไรกับพื้นแผ่นดินราบ คุณประโยชน์ของที่สูงเช่นนี้ก็คือแลเห็นในที่ไกล แลอากาศใสอ่อนกว่าในพื้นดินที่ต่ำ ๆ แต่การที่จะแลเห็นในที่ไกลไม่ใช่เห็นได้เสมอทุกเมื่อ มักมีเมฆหมอกควันหุ้มยอดเขา หายเสียทั้งหมู่ใด ๆ ก็หายได้ต่อฤกษ์งามยามดีจึงจะแลเห็นใสตลอดไปได้ไกล ๆ การที่จะหาฤกษ์ดูจะไม่ใช่ง่ายนัก น่าจะต้องคอยมากกว่าที่จะทายล่วงน่า เหมือนอย่างวันนี้แดดจัดเหมือนแดดบางกอก เพียงแต่ร้อนน้อยกว่า แร่มแร้งอย่างนี้แล้ว ยังมีหมอกเที่ยวไล่ปกคลุมอะไร ๆ ได้ ภูเขาเลากาหายไปเสียในหมอกเปนอันมาก เมืองที่อยู่ไกล ๆ ก็ขุ่นมัวแลไม่เห็นถนัด ข้อที่น่าดูจริง ๆ นั้นคือควรจะเห็นได้ว่า มนุษย์เราฤาสิ่งซึ่งทำขึ้น มันเล็กกว่าของจริงที่เปนเองมากเหลือเกิน เรือที่เราไปแลดูมันช่างนิดเดียว เรือขนาดเดียวกันแล่นอยู่ในกลางทเล แลดูเหมือนอย่างกับอ้ายตัวแมลงขายาว ๆ ที่เดินในน้ำ เรือจักรข้างลำใด ๆ แลดูเปนเรือเหล็กวิลาศที่เด็กเล่นน่าเอ็นดูจริง ๆ บ้านเรือนที่งามอะไรแลดูมันกลายเปนตุ๊กตาไปหมด สูง ๒๐๐๐ ฟิตเศษเท่านั้นยังเห็นได้ถึงเช่นนี้ ถ้าสูงขึ้นไปอีกจะเห็นอย่างไร ที่ท่ามีเรสเตอรองต์แลร้านขายของ รถนี้ก็ไม่ผิดอะไรกันกับที่ได้เล่าแต่ก่อนคือขึ้นด้วยแรงถ่วงกันเอง รถข้างหนึ่งขึ้น รถข้างหนึ่งลงหลีกกันที่กลางย่าน ข้างบนมีโฮเตลใหญ่ ๆ สามหลัง แลยังมีเล็ก ๆ น้อย ๆ รายออกไปอีกหลายหลัง โฮเตลใหญ่ ๓ หลังนี้ ปิดเสียแล้ว ๒ หลัง ยังเปิดรับหรืออยู่อีกหลัง ๑ เพราะสิ้นฤดูคนมาเที่ยว เพราะฤดูเขามาเที่ยวกันนั้น เดือนมิถุนายน กรกฎาคม สิงหาคม นี้ก็จวนปิดหมดทีเดียวแล้ว เหลือแต่คนเลว ๆ ร่อง ๆ แร่ง ๆ ขึ้นไปเที่ยวอยู่บ้าง กินเข้ากลางวันที่โฮเตลนั้น ไม่สู้จะมีอะไรนัก แล้วเดินไปเที่ยวตามหนทางที่เลียบไปตาม

ข้างเขา บรรจบถึงที่สเตชั่นรถไฟขึ้นมาหยุดแล้วจึงเลี้ยวเลียบยอดเขายอดหนึ่งไป สำหรับจะไปยอดนอกซึ่งเปนยอดสูงแหลม เขาทำระทาเหล็กตั้งขึ้นไป แล้วมีลิฟต์สำหรับขึ้นไปดูให้สูงยิ่งขึ้นไปกว่ายอดเขา ทางเดินนั้นก็ไม่ลำบากยากเย็นอะไร ค่อยๆ นูน ๆ ขึ้นไปทีละนิดละนิดไม่ไกลเท่าไร แต่พ่อเชื่อเสียว่าขึ้นได้ ไม่สู้จะออกสนุกอะไร เดินกลับมาดูทางไปรเวตอีกหน่อยหนึ่ง ความจริงนั้นพึ่งอ่านหนังสือเรื่องที่เกี่ยวแก่ตำบลนี้ใหม่ ๆ ก็อยากจะดูให้มันประกอบเรื่องที่อ่าน นายโฮเตลรับจัดการหารถ ซึ่งออกจะประดักประเดิดอยู่ข้าง เพราะเปนเวลาเขาเลิก ขึ้นรถไปตามถนนข้างหลังเขา จนถึงโฮเตลอีกหลังหนึ่งใหญ่ ลงทเลสาบอีกด้านหนึ่ง เปนที่สำหรับแลดูเขาซึ่งหมอกคลุมอยู่นั้น เมื่อไม่มีเขาจะดูเลยไม่มีอะไรดู กลับมาลงตามรถไฟถึงล่างแล้วแวะซื้อของที่รฦก ราคาไม่ถือรู้แล้วลงเรือกลับมาโฮเตล วันนี้มีแต่งไฟอีก มากกว่าวานนี้ สเตชั่นรถไฟแลอะไร ๆ แต่งครึดไปทั้งนั้น การแต่งไฟนี้สำหรับตำบลซึ่งมีคนประชุมมาเที่ยว เช่นแสดงพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ มีกำหนดวันจุดสำหรับที่จะล่อให้หมู่คนที่มาประชุมรื่นเริง มิสเตอคอเรลลี พ่อคอเรลลีที่รับราชการเรามาหา ได้เคยรู้จักมาแต่ก่อน เมื่อครั้งไปหาโป๊ปเลียวที่ ๑๓ เขาเปนสัปรุษ มีตำแหน่งราชการในวะติกัน

วันนี้ได้รับโทรเลขแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดนคนใหม่ บอกข่าวแกรนด์ดุ๊กพระบิดาสิ้นพระชนม์ ได้ตอบแลตอบพึ่งกำหนดฝังศพ มีความเสียใจที่ได้ข่าวกรมจรัส[๑] ตาย รับโทรเลขที่ปารีส ผเอินที่ชื่อนั้นผิด อ่านไม่ได้ความว่ากะไร เดาว่ากรมหลวงวรเสรฐ มีความเสียใจเปนอันมาก เพราะเหตุที่ได้รักษาซลอมาได้เท่าใด จนถึงเวลาจวนจะกลับไปถึงแล้ว มาสิ้นพระชนม์เสียก่อน เลยตอบพุ่งเข้าไปให้ถามข่าว

๑ กรมหมื่นจรัสพรปฎิภาณ

ลูกหญิง ๒ คน[๒] แลกรมหลวงวชิรญาณกับประวิตร[๓] ครั้นมาถึงนี่จึงได้ไทรเลขตอบว่าไม่ใช่กรมหลวงวรเสรฐ กลายเปนกรมจรัสซึ่งไม่ได้คาดเห็นเลย เปนที่อนาถใจเปนอันมาก ลูกพระยิ้นเกล้าจะรวนหมดเสียจริง ๆ แล้ว ดูน่าใจหาย หมดเรวเหลือเกิน

คืนที่ ๑๘๘

วันจันทร์ที่ ๓๐ กันยายน

กินเข้าแล้ว เวลา ๔ โมงเศษไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่นมิลอเรลลี ลูกกลับจากเมืองเชกมาหาแล้วขึ้นรถไฟมาด้วยพ่อมาส่งที่สเตชั่น ทางรถไฟวันนี้เปนทางเซนต์โกธาร์ด ซึ่งมีที่ดูมากทั้งประหลาดแลงดงาม จึงได้มากลางวัน มีเวลาที่เลียบทเลสาบมาโดยมาก ทเลสาบเหล่านี้งดงามด้วยบ้านเรือนตั้งรายไปทั่วทุกแห่ง แลมีภูเขาสูง ๆ จดจนถึงฝั่งทเล เมื่อว่าตามลักษณดีคล้ายกันกับนอรเว แต่เปนอย่างเช่นว่าแล้ว คือนอรเวยังคงเปนอยู่ตามธรรมดา ที่นี่เปนของตกแต่งไปทั้งนั้น ไม่มีแห่งใดที่จะเปลี่ยวสักแห่งเดียว ข้อที่แปลกกันมาก คือที่นอรเวเห็นว่าภูเขาพังทลายลงมาด้วยแรงน้ำทั้งนั้น มีศิลาก้อนโต ๆ ตกค้างทิ้งอยู่ในน้ำแลบนบก มีเขาทลายลงมาครึ่งเขาค่อนเขา มีน้ำพุตกทรามไปทั่วทุกหนทุกแห่ง ที่นี่จะหาก้อนศิลาตกให้เปนก้อนใหญ่สักก้อนเดียวก็ไม่มี มีแต่ก้อนเล็กก้อนน้อยก็ห่าง ๆ ราย ๆ น้ำตกก็ตกเสียไม่ได้ประสาว่ามีน้ำแข็งอยู่บนยอดเขาก็ตกไปเช่นนั้นเอง น้ำแข็งก็ยางในตาแลสูง ไม่ตั้งใจดูก็ออกจะไม่เห็นได้ การที่จะเที่ยวไปมาแห่งหนึ่งแห่งใดมันสารพัดจะง่ายดาย

---

๒ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์หญิง ๒ พระองค์นั้น คือพระองค์เจ้าภัทรายุวดี กับพระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ

๓ คือพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม เวลานั้นดำรงพระยศเปนกรมหมื่นปราจิณกิติบดี

ไม่ต้องมีความพยายามแลเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าอย่างไรแต่สักอย่างเดียว นอกจากจะขึ้นไปขึ้นเขาอย่างเก่า ต้นไม้ที่เปนป่าก็น้อย เปนไร่หญ้าแลต้นผลไม้ไปเสียทั้งนั้น ต้นผลไม้มาก จะว่าอะไรนอกจากว่าเปนป่าแต่งเขาแต่งไม่ได้เลย เมื่อไปเห็นที่เปลี่ยวเช่นนอรเวมาแล้ว มาดูที่ประเทศนี้ออกระจิด ๆ เหมือน ๆ กันไปหมด ไม่ทำให้ใจเต้นซเง้อซแง้ สิ่งที่ซเง้อซแง้อยู่ก็แต่เรื่องทางรถไฟ ซึ่งเขาทำเปนการวิชาอย่างวิเศษในทางที่จะขึ้นเขาแลลงเขา เข้าปล่องข้ามสพาน ดูประหนึ่งว่ารถไฟเดินซ้อนกันยนเล้นซั้วเวียนลงมารถที่สวนกันไปสวนกันมา ก็เห็นกันได้จนตลอดสายตา แต่เข้าปล่องลอดใต้เขากว่า ๖๐ ปล่อง ปล่องที่ยาวที่สุดคือ เซนต์โกธาร์ดปล่องเดียวยาวถึง ๓๕๐ เส้น ทางนี้ใกลกว่าซิมปลองซึ่งได้ไปเมื่อขาขึ้น แลงามกว่ากันด้วย

เมื่อวานซืนนี้กล่าวถึงเรื่องเมืองสวิตเซอแลนด์ ขาดไปเรื่องหนึ่ง คือสวิตซ์นั้นไม่มีภาษา เปนคนชาติเยอรมันบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง อิตาเลียนบ้าง รวมกันเข้าเปนชาติ เพราะฉนั้นภาษาจึงต้องใช้ทั้ง ๓ ภาษา กฎหมายฤๅข้อบังคับอย่างหนึ่งอย่างใดต้องเขียน ๓ ภาษา ในที่ประชุมปฤกษาราชการ ก็ใช้เปนภาษาราชการได้ทั้ง ๓ ภาษา ผู้ที่เปนเมมเบอร์จะต้องรู้ภาษาทั้ง ๓ ฤๅอย่างน้อยก็ ๒ ผู้ที่จะพูดนั้นตามแต่จะถนัดภาษาใด รัฐบาลใน ๗ คนนั้นจะเปนชาติหนึ่งชาติใดก็ได้ ไม่มีกฎหมายห้ามปราม แต่เปนประเพณีจำจะต้องมีเยอรมัน ๕ คน ฝรั่งเศสแลอิตาเลียน ๒ คน เพราะชาวสวิตเซอแลนด์เปนเยอรมันโดยมาก ต่อลงมาแต่เขตรแดนเยอรมันฝ่ายฝรั่งเศสก็อยู่ต่อเขตรแดนฝรั่งเศส ฝ่ายอิตาเลียนก็อยู่ต่อเขตรแดนอิตาลี ทางที่มาวันนี้ตอนบนเปนเยอรมัน ตอนล่างเปนอิตาเลียน คนพลเมืองเปนอิตาเลียนจริง ๆ จะสังเกตไม่ได้ว่าผิดกันอย่างไร บ้านเรือนตอนข้างบนยังเปนอย่างสวิตซ์บ้าง ตอนล่างเปนอิตาเลียนทีเดียว จะรู้ได้ก็แต่ว่าเขตรแดนต่อกันเพียงไหนก็แบ่งชาติกันเพียงนั้น แต่สาสนาเปนโรมันคาทอลิกเปนพื้น จึงเปนอันร่วมสาสนาเดียวกันทั้ง ๓ ชาติ

เมืองเปนของสวิตเซอแลนด์ลงมาจดพรมแดนกับอิตาลีที่ตำบลเกียสโซ ซึ่งเปนสเตชั่นที่มาหยุดวันนี้ ห่างจากทเลสาบโกโมทาง ๒ ไมล์เศษ แต่เขตรแดนที่ขึ้นกันอ้อมขึ้นไปหน่อยหนึ่ง ไปขึ้นทเลสาบลุคาโนเปนคนละครั้ง

วันนี้เปนวันโชคไม่ดี ตั้งแต่เช้ามาก็เปนหมอกควันมืดครึ้มไปไม่แลเห็นภูเขา เลวยิ่งกว่าเมื่อวานนี้ ครึ้มเช่นนั้นจนตลอดทั้งวัน ลงตอนบ่ายซ้ำฝนตกด้วย แต่รถที่มาเขาจัดพ่วงห้อยท้าย นั่งแลดูวิวได้สบายเว้นแต่ไม่แลเห็นไกล กินเข้ากลางวันในรถ ไม่ใช่รถกินเข้า จัดตั้งขึ้นเฉย ๆ เอาคนในโฮเตลมาเลี้ยง กำหนดเดิมว่าจะมาถึงบ่าย ๕ โมง แต่ไม่ถึงได้จนย่ำค่ำ ถึงเกียสโซเข้าแล้วฝนยิ่งตกใหญ่ลงมา ขึ้นรถโมเตอร์คาร์มาทั้งกำลังฝน อยู่ข้างจะถูกสาด มาตามทางเปนบ้านคนตลอด มีวิลลามีสวนที่งาม ๆ หลายแห่ง ช้าอยู่จึงได้ถึงโฮเตลเรียกชื่อว่า วิลลาเดสต์ คำที่เรียกว่าตำบลโกโมนั้นเรียกตามชื่อของทเลกว้าง แต่ตำบลนี้ฤๅเมืองนี้เขาเรียกว่า เชอรนอบบิโอ เลือกที่ได้เหมาะดี ตัวตึงแต่เกียสโซมาเปนถนนริมทเล มาถึงตอนนี้เปนแหลมยื่นออกไป ถนนตัดลึกเข้าไปข้างใน ไม่โอนออกมาริมน้ำ เพราะฉนั้นโฮเตลจึงได้ใกล้ถนนข้างหนึ่ง ตั้งทเลข้างหนึ่ง มีเขาอยู่ตรงข้ามฟาก ท่วงที่จะงามมีซาลายื่นออกไปจากโฮเตลชั้นบนจนถึงริมน้ำ ท่าทางจะแลดูอะไรดีเว้นแต่ออกไม่ได้ ฝนตกเปนอย่างฝนบางกอกเสียงกราวอยู่เสมอ เหมือนฉลองพระชนม์พรรษา จนดึกจึงได้หาย ไม่หนาวเท่าไร ตอนหัวค่ำปิดน่าต่างเข้าร้อนด้วยซ้ำไป เรื่องคนดูเริ่มที่จะแน่นเสียตั้งแต่สเตชั่น ดูออกจะว่าได้ไว้พึ่งบ้าง ไม่เหมือนกันกับในเมือง ซึ่งอาจจะเบียดเอาไปถึงหกล้มหกลุกได้ ครั้นมาถึงที่โฮเตล คนก็เต็มแน่นไปทั้งนั้น ไม่ใช่แต่คนมาดู คนอยู่ที่โฮเตลนี้ก็มาก เพราะเปนฤดูกาลที่เขามาเที่ยวเลือนหนีหนาวกันลงมาทุกชั้น ม้าพักสำหรับกินเข้ามันช่างโด่งดังเสียจริง ๆ ดีถึงสามครั้ง

เวลากินเข้าแล้วเขาเล่นดนตรี เปิดประตูออกเสียงดังเห่อลั่นเหมือนดังดูงานมโหรศพมาก ๆ ห้องที่อยู่ก็สบายพอใช้แต่แคบ เตียงนอนแล้วใหญ่โตเสียจริง ๆ น่ากลัวผ้าห่มนอนคลุมไม่มิด อาหารก็ดีพอใช้ได้ มีผลไม้มาก มีผลไม้อย่างหนึ่งข้างในเหมือนพุดทรา แต่ไม่มีเมล็ด ข้างนอกมีเปลือกหุ้มพอง ๆ เหมือนกระเช้าสีดา ใครเห็นเข้าไม่รู้จักสักคนเดียว แต่ตาไม่พ่อจึงรู้จัก จำได้ว่าได้เคยเห็นแลเคยกิน ถามว่ารศชาติอย่างไรก็บอกได้ว่ารศเปรี้ยว นึกอยู่เปนนานว่าได้เคยเห็นที่ไหน จึงนึกออกได้ว่าเคยเห็นที่อินเดีย พร้อมกันกับพุดทรารูปรี ตั้งแต่เห็นมาได้ ๓๖ ปีนี้แล้ว ไม่ได้เห็นอีกเลย เรียกว่าอะไรก็จำไม่ได้ ให้ไปถามเจ้าของโฮเตล ได้ความไถลไปว่าพรรณมาแต่เมืองยี่ปุ่น เรียกว่า กินกินเซรี แต่เปนของปลูกในเมืองนี้ ซึ่งได้กินที่อินเดียนั้นเห็นจะไม่ใช่ของมาแต่ยี่ปุ่นเห็นจะไปจากอิตาลี เพราะได้กินพร้อมกันกับลูกองุ่นที่รูปรีเปนงาช้าง เปนลูกองุ่นอิตาลีเหมือนกัน พรรณคงจะมานานแล้ว เปนอย่างเดียวกันกับส้มที่ได้พรรณมาแต่เมืองจีน แล้วเรียกชื่อว่าแมนเดอรินนั้น

คืนที่ ๑๘๔

วันอังคารที่ ๑ ตุลาคม

วันนี้ค่อยรู้สึกปลื้มใจหน่อย ที่ได้รับโทรเลขเรื่องเรือซักเซน ว่าเปนอันตกลงยอมที่จะไปรับปอตเสด วันที่ ๒๑ ถึงยืนยังอย่างช้าเพียงวันที่ ๗ พอมีวันข้างทเลดวันออกมากขึ้น อีกอย่างหนึ่งจวนจะครบ ๖ วีคตามกำหนดเดิมที่หมอจะให้หยุด อาหารดูค่อยกินได้ขึ้น เรื่องส่งเมล์ร้อนแรประดักประเดิดอยู่บ้าง พรุ่งนี้เปนวันที่จะเดินทางจะไปถึงโรมต่อวันศุกรกลัวว่าจะพลาด จึงคิดจะรีบส่งเสียทันในวันนี้ แล้วแต่ความพยายามจะพอได้เพียงใด เวลานี้รับเปนสัตย์ว่าออกจะท้อถอย เปนมาหลายวันแล้ว

เวลากินเข้ากลางวันแล้ว ลงเรือโมเตอร์ที่น่าโฮเตล เรือลำนี้มีเก๋งนั่งจุได้ ๖ คน เขาทำเก๋งไม้กรอบกระจกยาวเยาดี แต่รูปเรือเปนอย่างเรือที่มีในบางกอก แล่นเร็วไม่ได้ พอแล่นเร็วเข้าก็น้ำเข้าเรือ แรกเรานั่งกันที่น่าเรือ พอเรือออกเดินเร็วเข้า ทนไม่ไหวต้องเข้าเก๋ง ตกลงเปนเก้าอี้น่าเรืออยู่เปล่า ๆ แล่นช้ากว่าลำสูเซิน เรือลำนั้นรูปดีนักพื้นคลื่นแตกกระจาย แต่ไม่ได้กระเด็นเข้ามาในเรือได้เลย วันนี้ได้แต่ตลอดมาดู ราคาเครื่อง ๖๐๐ ปอนด์ ลำเรือต่างหาก

ทเลสาบโกโมนี้ น่าจะกล่าวได้ว่ามีบ้านเรือนรายรอบตลอดห่างบ้างชิดบ้าง ถนนตัดขึ้นไปบนข้างเขาสองชั้นบ้าง สามชั้นบ้าง เขาทั้งปวงรูปงามมากอยู่ดูพากภูม มีต้นไม้หนาเต็มไปทุกลูก ทเลสาบเช่นนี้เปนลักษณเดียวกันกับสระอโนดาตฤๅสระฉัททันต์ตามที่พรรณาในหนังสือน่าจะเรียกว่าสระ ที่ขังน้ำใหญ่ ๆ อย่างนี้เปนได้สามอย่าง อย่างหนึ่งเปนที่ลุ่มใหญ่ในระหว่างแม่น้ำเช่นทเลสาบเมืองเขมร มีน้ำตกลงมาแต่ข้างเหนือแลไหลลงทเลข้างใต้ อีกอย่างหนึ่งเดิมเปนทเล แต่เกิดหาดกระเสิดผุดขึ้นบังเสียโดยรอบ เหลือแต่ช่องน้ำเข้าออกจากทเลทางเดียว อย่างเช่นทเลสาบเมืองสงขลาแลพัทลุง สองอย่างนี้เราเคยเรียกกันว่าทเลสาบ แต่ส่วนที่มีเขาล้อมรอบทุกด้านไม่มีลำคลอง ซึ่งจะชักน้ำให้ไหลไปในที่อื่น มีแต่ซึมไปตามพื้นแผ่นดินฤๅไปตามไอร้อน ส่วนน้ำที่เพิ่มเติมนั้นเปนน้ำแขงฤๅน้ำเหลวก็ตาม อยู่บนยอดเขาที่สูง เมื่อละลายไหลตกลงมาเปนลำรางน้ำพุเพิ่มเติมห้วงน้ำอันใหญ่ในระหว่างเขา เช่นนี้เราไม่เคยเรียกว่าอะไร เพราะเราเคยเห็นแต่ที่เปนห้วงน้ำ อยู่ในที่ดินล้อมรอบเช่นนี้เรียกว่าหนอง แต่ธรรมดาหนองมักจะให้เข้าใจว่าไม่สู้ใหญ่ แลน้ำก็ไม่สู้ลึก นี่มันใหญ่น้ำก็ลึกเปนทเล น่าจะเรียกว่าทเล ฝรั่งเขาก็เรียกว่าทเล แต่ช่างให้นึกเห็นเหมือนกับคำที่พรรณาถึงอโนดาตแลฉัททันต์ ซึ่งเขาเรียกว่าสระ ตามส่วนสระนั้นโตกว่านี้เสียอีก ถ้าพูดกับนักเรียนบาฬีเห็นจะพอใช้ได้ มีคนเรียกอยู่คนหนึ่งติดปาก

คือพระยาชลยุทธเรียกสระเสมอ แต่แกก็ไม่อินเลแกก็ไม่ใช่ไทย ถ้าฟังตามธรรมดามันแลเห็นเปนสี่เหลี่ยมรี ฤๅสี่เหลี่ยมจตุรัศลงเขื่อน จึงจะควรเรียกว่าสระ จะวินิจฉัยอย่างไรก็ตามแต่จะวินิจฉัย ที่ว่านี้เพื่อจะให้เข้าใจว่าไม่ใช่ทเลสาบอย่างที่เราเคยเข้าใจ

บ้านริมทเลสาบเหล่านี้ หน้าบ้านลงเขื่อนศิลามีคอกก่อด้วยศิลาบ้าง ชั้นต่ำของเรือนบ้าง เปนที่สำหรับเก็บเรือเพื่อจะป้องกันอันตรายคืออาจจะมีพยุใหญ่ได้ หลังเขื่อนนั้นเปนซาลาหน้าเรือน ปลูกต้นไม้มีอัฒจันท์ฤๅบันไดขึ้นลง ลักษณบ้านริมแม่น้ำริมคลองเมืองเรา หมู่บ้านเหล่านี้มีเรือนเก่า ๆ ซึ่งสร้างจนถึงแต่ครั้งโรมันก็มี แต่เวลาที่ไปไม่เหมาะเลย ไปไม่ได้เท่าไรก็ฝนตก มืดมัวจนถึงไม่แลเห็นเขาก็มี ฝนตกก็ตกเอาจริง ๆ ตกอย่างเฉลิมพระชนม์พรรษา เช่นฝนเมืองไทย ถึงฝรั่งต้องกั้นร่ม แต่เพราะเหตุที่ได้ไปแล้วก็ต้องต่อไป ประมาณสักชั่วโมงครึ่งถึงทเลซึ่งเปน ๓ แยก เรียกว่าตำบล คะเดนับเบีย มีโฮเต็ลสว่างอารมณ์กล่าวคือเบลวู ซึ่งเปนชื่อจำเปนจะต้องมีทุกเมืองตั้งอยู่ที่นั่น หยุดกินน้ำชา ต้องกั้นร่มขึ้นไป วุ่นวายใหญ่ โฮเต็ลนั้นลักษณเดียวกันกับที่เซอรนบบีโอ ไม่ผิดอะไรกันเลยละ คือแบ่งในประธานเปนเฉลียงด้านหลังกว้าง เหลือไว้เปนห้องไม่สู้ใหญ่ มีซาลาด้านริมน้ำ มีสวนต้นไม้ราย ๆ มีพวกอังกฤษมาเที่ยวอยู่หลายคู่ แต่เขาจะไปข้างไหนกันเสียบ้างไม่ทราบ เพราะมาอยู่มาเช่นนี้กลางวันไปเที่ยว กลางคืนจึงกลับมานอนเปนที่เงียบสงัดสบายดี มีวัดลาไบราณอยู่ในที่ใกล้ ๆ ที่สำหรับไปดูกัน แต่จะเดินก็ฝนตก ขากลับจอดเรือเข้าไปแล้ว เห็นฝนหนาเม็ดนัก แลเปนเวลาที่มันหายทเยอทยานอยากเที่ยวเลยกลับ แต่กระนั้นกลับมาถึงยังมืดแล้ว ฝนมาหยุดเอาเมื่อกลับมาถึงโฮเต็ล คนในโฮเต็ลนี้เห็นจะหลายร้อย แต่เปนคนต่างประเทศ มีอังกฤษมาก เวลาขึ้นลงต้องเดินผ่านคนหมู่ใหญ่ทุกเวลา แต่กิริยาเขาเรียบร้อยดีทั้งนั้น ไม่เถลือกถลนลนลาน

เวลากำหนดกลับตกลงดังนี้ พรุ่งนี้ออกเวลาบ่ายไปกินเข้าเย็นที่มิลานซ์ แล้วไปรถไฟกลางคืนวันที่ ๓ เวลา ๓ โมงเช้าถึงเมืองโรม วันที่ ๔ ฤๅที่ ๖ ออกจาก

โรมไปเนเปอล วันที่ ๗ เวลาค่ำไปลงเรือพม่าซึ่งอีสต์เอเชียติกกัมปนีเขาสั่งให้คอยรับ จะได้ออกเรือต่อ ๒ ยามให้ไปถึงเมสสินา วันที่ ๘ เวลาเที่ยงซึ่งเปนเวลากำหนดจะพบกับกิงออฟอิตาลี เมื่อเสร็จการที่ควรจะอยู่เท่าใดแล้ว จะออกเรือไปขึ้นที่ปาเลอโม ซึ่งอยู่หัวเกาะซิซิลีข้างเหนือ จะควรอยู่ช้าเร็วเท่าใดผ่อนผันในเวลานั้น แล้วกลับโดยทางรถไฟซึ่งผ่านมาในกลางเกาะ แวะซาระคุส ฤๅจะมีที่อื่นอีก ในที่สุดมาอยู่ เตารมินา ซึ่งว่าเปนเมืองงามแลมีที่เที่ยว คงจะกลับลงเรือพม่า เปนกำหนดแน่ในวันที่ ๑๔ วันที่ ๑๕ ฤๅที่ ๑๖ ด้วยเที่ยวที่มอลตา แล้วออกไปให้ถึงเมืองปอตเสดในวันที่ ๒๑ เรือซักเซนจะไปคอยอยู่ที่ปอตเสด ถ่ายลำขึ้นเรือซักเซน แล้วออกมาไม่แวะตำบลใด จนถึงวันที่ ๒ เดือนพฤศจิกายน ถึงเมืองโกลัมโบ เขากำหนดจะหยุด ๑๒ ชั่วโมง ออกจากโกลัมโบจะมาถึงปีนังในวันที่ ๗ ตั้งแต่วันที่ ๗ ไปนั้นได้ยอมมอบให้กรมดำรงจัดโปรแกรม เพราะถึงเขตรแดนเราแล้ว แต่พ่อมีความปรารถนาจะข้ามฟากไปเข้าในพระราชอาณาเขตรฝั่งตวันออกให้ได้โดยเร็ว เวลาพอเท่าใดก็เท่านั้น ข้อสำคัญนั้นจะไปเยี่ยมราษฎรเมืองตราด เพราะพ่อได้บอกไปว่า จะไปเยี่ยมให้ถึงเมืองตราด เพื่อจะให้เปนที่ยินดีด้วยกันทั้งตัวพ่อแลราษฎรที่ได้กลับมาพบเห็นกันอีก แล้วจะแวะเมืองจันทบุรีซึ่งไม่ได้เห็นนานแล้วด้วย แต่ที่อื่น ๆ นั้นแล้วแต่เวลาจะมี

พ่อได้หยุดบ่นมาเสียช้านานแล้ว ถึงเรื่องที่คิดถึงลูก ฤๅคิดถึงบ้านเมืองอย่างใด เพราะยิ่งบ่นก็ยิ่งทำให้ใจไม่สบาย แต่หนังสือเที่ยวนี้บางทีจะเปนฉบับหลังที่สุด ซึ่งพ่อจะส่งจากยุโรป เวลากำหนดที่จะถึงก็ใกล้เห็นหลังอยู่แล้ว จึงขอบ่นเสียให้สะใจ เมื่อมาครั้งก่อนมีการงานซึ่งต้องคิดต้องทำไม่สำเร็จได้ง่าย ใจคอผูกพันอยู่เสียด้วยการงาน ไม่สู้รู้สึกช้ำฤๅเดือดร้อนเท่าใด มาคราวนี้มีเวลาว่างได้หยุดพักมาก กลับเปนเครื่องเดือดร้อนรำคาญ รู้สึกว่าไม่มีอะไรจะทำเหนื่อยหน่ายในการอยู่เปล่า ซึ่งยากที่ผู้ใด

จะเชื่อเมื่อไม่เปนคนที่เคยทนทานความหนักมาแล้ว แลต้องมาอยู่เปล่ารู้สึกตัวว่าไม่มีประโยชน์ เช่นพ่อเคยรู้สึก เขาจะคิดว่าปรารถนาหาความศุข คิดถึงลูกถึงเมียไปอย่างเดียว แกล้งเอาว่างเปล่าขึ้นยกแก้หน้า ความจริงอันนี้คงมีผู้ที่เคยทำงาน ซึ่งจะรู้สึกน้ำใจพ่อได้บ้าง เว้นแต่จะน้อยตัวเปนธรรมดา แลไม่ใช่จะปฏิเสธว่าไม่ได้คิดถึงลูกเมียบ้านเรือนเลยนั้นก็ไม่ใช่ แต่พ่อรู้สึกตัวว่าได้รับความหนักทั้ง ๒ อย่างมาประดัง จึงทำให้เบื่อ ๆ ไม่สู้ชื่นชมยินดีต่ออะไรนัก รู้สึกว่าคว้างเคว้งไม่มีอะไรจะทำอยู่เปนนิจ เมื่อเวลาเที่ยวไปมาเหน็ดเหนื่อยดูยังชั่วกว่าอยู่ที่เดียว จะว่าทำงานก็ออกจะได้มากกว่าเวลาหยุดอยู่นิ่ง ๆ เวลาอยู่นิ่ง ๆ เบื่อใจ ทำงานก็ไม่เปนแก่นสาร มันจับ ๆ วาง ๆ ไป แต่เวลาไปในเรือดูจะเดือดร้อนน้อยกว่าอยู่บนบก สังเกตดูเหมือนเมื่อแรกมาฤๅไปนอรเว มันเปลี่ยนทุกวัน ใจคอไม่สู้กะไร เพราะมีเครื่องผูกพันว่าวันนี้จะถึงนั่นพรุ่งนี้จะถึงโน่น แต่ข้อซึ่งได้อากาศทเลนี้เปนสำคัญอย่างยิ่ง ถ้าหากว่าว่าถึงการรักษาไข้ พ่อเชื่อว่าพ่อได้รับผลจากอยู่ในทเล ๒ เดือน คือมาแต่บางกอกเดือนหนึ่ง ที่นอรเวเดือนหนึ่งมีผลกว่าอย่างอื่นหมด จึงไม่มีความท้อถอยในการที่จะเดินทางกลับไปในทเลนั้นเลย

ถ้าจะได้ส่งหนังสืออีกจะได้ส่งที่ไดก็ยังไม่แน่ เพราะจะไปเตร็จเตร่อยู่ข้างฝั่งดวนออกอีกถึง ๗ วัน แต่อย่างไร ๆ หนังสือคงจะเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ ก่อนพ่อ เพราะเหตุที่พ่อยังจะไปแวะเมืองตราดและจันทบุรี เพราะฉนั้น หนังสือที่จะถือเข้าไปส่งด้วยมือ คงจะไม่เปนปึกโตเท่าใด

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๑

คืนที่ ๑๖๐

เมืองมิลาน

วันพุฒที่ ๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ตื่นเช้าหน่อย นึกว่าจะไปเที่ยวทางบก ด้วยเมื่อวานมาฝนตกไม่ทันเห็นอะไรนัก แลควรจะต่อเข้าไปข้างในได้อีก กลับได้รับความรำคาญเปนอันมาก ฝนตกไม่มีเวลาหยุด ตกมาเสียแต่เช้าก่อนแล้ว เลยขาดทุนนอนเข้าไปเสียอีกซ้ำ ส่งตุ๊กไปเที่ยวหาของฝาก ได้แพรที่ว่าทอที่ค่ายที่เชอรนบยีโอนี้ ออกจะไม่แปลก มีผ้าลูกไม้ทำที่นี้เอามาให้ดู ทำด้วยมือดูก็ได้เห็น แต่มันเลวไปกว่าทำด้วยตีน เลยซื้อไม่ได้ ทำโทรเลขแลกินเข้ากลางวันแล้ว ปริเฟ็คเมืองเชอรนบยีโอมาหา ตัวปริเฟ็คเองบอกว่าถึงเวลาแล้ว เชิญเสด็จเราก็พากันขึ้นรถไมเตอร์คาร์ไปที่สเตชั่นเมืองโกโม รถไฟยังไม่มาจะหาที่จอดแห่งใดก็ไม่ได้ เลยต้องเดินเตร่ว้างอยู่น่าสเตชั่น เปนอันต้องถูกดูเสียยับ มีอ้ายคนอะไรสัก ๕ คน ๖ คน คอยเดินตามไม่ว่าเรากระดิกตัวไปข้างไหน จนเข้าใจกันว่าจะเปนโปลิศลับ แต่ทำไมมันมากมายก่ายกองนัก โปลิศลับเมืองอื่นก็เคยมีติดตัวอยู่เสมอ เขาก็แสดงกิริยาให้เราเข้าใจ แลมีคนหนึ่งสองคน นี่มันเปนห้าคนหกคนมากนักแล้วเข้ามายืนอยู่ใกล้ ๆ กิริยาก็ไม่ทำที่จะให้รู้ แลไม่เห็นป้องกันคนดูอย่างไรได้ ถ้าหากว่ามันเปนโปลิศลับจริง ท่ามันเหมือนกลับจะคอยจับว่าเมื่อไรเราจะขโมยมากกว่าป้องกันเราให้พ้นคนอื่น อย่างไร ๆ รถก็ไม่มา แต่ถ้าขึ้นรถมาของก็ไม่ได้ทันขึ้นรถ เพราะมันขนอืด ๆ หยุดคุยกันเสีย

เปนพ้น ต่อถึงเวลาที่กำหนดไว้ว่ารถจะออกนั้น จึงได้ขนหีบออกจากห้อง เพราะมันขืน "หมาย"[๑] กันเสีย เชื่อว่ารถยังไม่มาทั้งที่ขนออก ๆ เช่นนั้น การก็เปนจริงอย่างนั้น ของพร้อมแล้วยังต้องคอย รถไม่มา เหม็นเบื่อเหลือสติกำลัง ไปจอดรถคอยผ่านทางรถไฟเมื่อไปโมเตอร์คาร์ยังดีกว่า เขาเอาเงินจ้างยามประตูให้เปิดปล่อยเราไปได้ แต่นี่ถึงจะหยอดลงไปก็เปล่า รถมันไม่มา เกินเวลากำหนดไปเปน ๔๕ มินิตรถจึงได้มา รถก็สกปรกโสมมเหมือนไปทั้งนั้น แต่เปนระยะสั้น กว่าจะได้ออกก็ชั่วโมงเศษ มาตามทางก็ไม่มีอะไรน่าดูแต่สักอย่างหนึ่ง เปนเขาข้างที่ราบข้างป่าไม้พ้นทั้งนั้น ระยะทางก็ ๔๕ มินิตแต่มันคลานเสียก็มาก ๕ โมงเศษจึงถึงเมืองมิลาน ขึ้นรถไปที่ปาร์กใหม่ ปาร์กนี้อยู่ในระหว่างสังเวียนที่สำหรับเล่นฆ่าฟันคนลเม่นลครอย่างโรมันแต่โบราณด้านหนึ่ง โฮเตลเดอวิลด้านหนึ่ง ประตูไชยด้านหนึ่ง ยังกำลังขุดดินปรายดินปลูกหญ้าปลูกต้นไม้ แต่ถนนแหวะเชื่อมกันให้เปนวงเวียนอ้อมค้อมไปอย่างลักษณปาร์ก อ้ายคนขับรถมันนึกว่าเราจะไป "กินลม" พาวนเสียเกือบ ๒ รอบจึงได้สั่งให้กลับ หนทางเราก็ได้เสียแล้วแต่เมื่อมาครั้งก่อนไม่แปลกอะไร ไม่มีอะไรจะเล่า นอกจากนั่งรถตรงตั้งแต่โฮเตลเดอวิลมาจนถึงแปเลศโฮเตล หลังสเตชั่นนี้ทางไม่ยาวเท่าไร ได้ผ่านรถรางถึง ๖๑ หลัง พ่วงสองคันก็มี คันเดียวก็มี ทาเหลืองก็มี ทาสีอื่นก็มี บางทีต้องผ่านถึง ๕ รถ ๗ รถทั้งไปทั้งมา รถต้องเดินรอ ๆ ลงที่ไหนก็เหมือนไปตั้งโรงมีโนราที่นั่น มันดูอย่างน่าเกลียด จนไม่อยากไปเที่ยวข้างไหน

เรื่องรถรางมาก จนควรจะเรียกว่าเมืองรถรางนี้ เปนเหตุให้เกิดสัยถามว่าเพราะเหตุใดจึงได้มาก สงไสยว่ามันจะแย่งกัน เพราะรถที่เปนรถหลังเดียวมักจะมีคนเต็ม ๆ ถ้ารถที่พ่วงติดกัน ๒ หลังบางทีมีรถละคนก็ไปได้ ให้บริพัตรไปสิ้นเจ้าของ

๑ คำว่า "หมาย" มาแต่หมายกรมวัง แต่ก่อนมักบอกนัดเวลาพร้อมกันก่อนเวลาจริงหลายๆ ชั่วโมง จึงเกิดใช้เปนคำแผลงว่า "หมาย" ในเวลาใครบอกนัดก่อนเวลาจริงนาน ๆ

โฮเตล ได้ความว่ามันเปนกัมปนีเดียวกันไม่ได้แย่ง แต่เพราะเหตุที่เมืองนี้มีคนจนมาก แลไม่ได้มีกฎหมายบังคับให้เล่าเรียน บิดามารดาจึงให้ลูกเข้าทำงานแต่เด็ก ๆ มาก คนจนเหล่านี้อยู่นอกเมือง เวลาเช้าจึงเข้ามาทำงาน ค่าจ้างถูก เพราะเหตุฉนั้นจึงทำการช่างต่าง ๆ ส่งต่างประเทศ มีไปอเมริกาเปนต้นได้มาก ค่าเช่ารถเวลาเช้าตั้งแต่ย่ำรุ่งถึง ๓ โมงเพียง ๕ ซางติม คนแน่นเต็มทุกวัน พ้นเวลานั้นค่าเช่าขึ้นเปน ๑๐ ซางติม ตกเย็นเวลาจะกลับลดลงเปน ๕ ซางติมอีก รถเหล่านี้ต้องไปผ่านน่าวัดใหญ่ทั้งนั้น จึงได้ไปช่องกันอยู่ที่นั่น แต่เวลาที่พ่อเห็นนั้นไม่เห็นมีคน เห็นจะเปนสิ้นเวลาชาวบ้านนอกออกไปบ้านเสียหมดแล้ว แต่มันยังโลภต่อไปอีก ความจริงพ่อออกไม่เชื่อความที่สืบได้ เว้นแต่จะบอกว่าไม่เชื่ออย่างไรได้ เพราะได้ความจากเจ้าของท้องที่เขาเอง ข้อที่ทำให้ไม่เชื่อนั้น คือเมื่อมาถึงโฮเตลแล้ว เยี่ยมน่าต่างทันที ในประมาณสัก ๑๐ มินิต รถผ่านไป ๑๒ คัน มีคนอย่างมาก ๔ คน แต่รถละคนเดียวโดยมาก สองรถติดกันก็รถละคน แล้วยังจอดเปนแพอยู่หลังสเตชั่น ๑๒ หลังไปหา ๑๕ หลังเปนนิจ ครู่หนึ่งก็มาครู่หนึ่งก็มา ดูเหมือนพอคนขึ้นก็เอะอะออกเดินช่างแปลกประหลาดเสียจริง ๆ ไม่เคยเห็นที่ไหนเหมือน แล้วว่าได้กำไรมากด้วย

เรื่องวัดใหญ่อีกอย่างหนึ่ง ชอบกลจริง ๆ เมื่อมาครั้งก่อนก็เห็นมีลานก่อน แล้วจึงไปเห็นคอลอนเฉย ๆ เห็นงามทั้งสองวัด คราวนี้ขึ้นมาเห็นมีลานแล้วจึงเห็นคอลอน ก็รู้สึกเหมือนกันกับครั้งก่อนจนกระทั่งวันนี้ พอเข้ามาเห็นตะทิดรัล รู้สึกใจหายเดินไม่มียอด ดูยอดหลิมไป ถ้าจะดูตามอย่างไทย เห็นเปนส่วนกว้างมากกว่าส่วนสูงเหมือนอย่างกับเครื่องยอด คอลอนเปนยอดปราง มีลานเปนยอดมณฑป แต่ยอดมณฑปนั้นหลิมไปกว่าส่วนกว้างของตัววัด ความรู้สึกอันนี้แปลกจริง ๆ ไม่

ได้นึกจะลองเทียบเคียงดูเลย ความเห็นมันยังเกิดขึ้นมาเองในขณะที่แลเห็น ที่โน่นใช้ศิลาแท่งใหญ่ ที่นี่ใช้แท่งเล็ก ที่นี่ลายกระจุกกระจิก ที่โน่นใหญ่ ๆ พ่อซอย คอลอนมากกว่า

กินเข้าแล้วให้พระราชวรินทร์ไปคอยดูรถมาเทียบ เพราะเช็คต้องไปคอยเต็มที่ แต่ดีกหน่อยที่เปนรถจากมิลานนี้เอง ไม่ใช่ต้องคอยมาจากที่อื่น เวลา ๔ ทุ่มไปที่รถไฟ

วันนี้เปนวันแรกที่ได้จากบริพัตร เพราะต้องให้ไปช่วยการฝังพระศพแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดน อยู่ข้างจะใจหาย เพราะเหตุว่าที่จริงรังสิตอยู่ในเขตรแดนของแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดน ควรจะไปช่วย แต่ไม่มียูนิฟอมจึงต้องให้บริพัตรไป ที่แท้ก็ต้องทวนทางกลับขึ้นไปลูเซิ่นเหมือนกันแต่กำหนดยังช้าอยู่ เขาจึงลงมาส่งพ่อเสียก่อน แล้วจึงจะกลับขึ้นไป จะไม่ไปอยู่คาลสรูห์ เพราะเหตุที่เจ้านายเยอรมันคงไปหมด เห็นจะแน่นมาก จะเลยตรงขึ้นไปมันไฮม แล้วขึ้รถโมเตอร์คาร์ออกจากมันไฮมไปนอนไฮเดลแบ๊กกับรังสิต ระยะทางไฮเดลแบ๊กกับคาลสรูห์สองชั่วโมงเท่านั้น จะไปช่วยเอาเวลากำหนดฝังศพ แล้วกลับพร้อมกับรังสิตตรงมาทางนี้ กินเวลาที่ต้องอยู่ในรถไฟสามคืน แล้วลงเรือจากเนเปอลส์ขาไปพะพอดทีซิดี เห็นจะเปนราววันที่ ๑๐ เหนื่อยงอมทีเดียว เดินทางในรถไฟกลางคืนเปนการตามเคย รู้สึกอ่อนใจไม่ใคร่จะแข็งแรง

คืนที่ ๑๕๑

โฮเตลเอกเซลซัวร์ เมืองโรม

วันพฤหัศบดีที่ ๓ ตุลาคม

ที่จริงที่นอนเล็กไม่ได้เดือดร้อนอะไรเลย เคยกันเสียแล้ว ข้อที่รถไฟกระเทือนกลับเปนการมีคุณทำให้หลับง่ายขึ้น เหมือนเด็ก ๆ ที่เขาอื่อ ความรำคาญมันเปนด้วย

เดินเร็ว ๆ ช้า ๆ ฤๅหยุดตั้งตึ่ง จวนถึงโรมจึงได้ตื่น ภูมิประเทศเปลี่ยนแปลงหมด กลายเปนทุ่งราบริมทเล มีกำแพงก่อด้วยก้อนศิลากันทั้งสองข้างทางรถไฟ เปนที่เลี้ยงวัวเลี้ยงม้าฝูงโต ๆ รถไปเลี้ยวเข้าตอนก็แปลว่ามาเมืองโรมทีเดียว ไม่ช้าเท่าใดก็เห็นกำแพงเมือง กำแพงนี้สูงใหญ่ มีหอรบลอยตระหง่านเปนระยะระยะ แต่กำแพงนั้นชำรุดบ้างดีบ้าง รักษาไว้ดูเปนของโบราณ ถ้าเปนเมืองที่เมื่อยังไม่มีอายุยืน ก็เปนที่มั่นคงอย่างประเสริฐ เปนเมืองโบราณสองพันปีมาแล้ว ถึงความเจริญที่สุดจนกลับลงถึงความเสื่อมที่สุด แล้วจึงค่อยรอดตัวขึ้นเปนชั้นใหม่ การที่จะเที่ยวในเมืองโรม จะมีการก่อสร้างซึ่งจะเห็นแปลกกันได้เปนสามชั้น คือชั้นเก่าที่สุดจนจมอยู่ในแผ่นดินเหลือเปนโคกเปนเนิน ต้องขุดดินออกจึงเห็นที่ก่อสร้างเช่นโคโลเซียม คือเปนสังเวียนที่สำหรับเล่นการมหรสพอันคนนั่งได้ถึงแปดหมื่นเปนต้น ทำเปนสี่ชั้น ชั้นต้นจมอยู่ในดินทีเดียว ต้องขุดดินเปนสระใหญ่รอบจึงถึงพื้นของโคโลเซียมนั้น โฟรัมแลอื่น ๆ ก็อย่างเดียวกันที่ปลูกบ้านเรือนใหม่ ๆ ซ้อนขึ้นไป โดยสันนิฐานเอาว่าเปนเนินเขา จะต้องรื้อเรือนเหล่านั้นเสียก่อนจึงจะขุดได้ ดังนี้ก็มี ของเก่าชั้นที่หนึ่งเช่นนี้เปนที่ร้างทั้งสิ้น รักษาไว้ดูเปนของร้าง ถ้าที่ไหนจวนจะพังลงมาก็ก่ออิฐขึ้นไปช่วยรับไว้ ฤๅบางทีก็ต้องรัดด้วยพืดเหล็ก เอาไว้ดูเปนของโบราณ

ส่วนอย่างกลางนั้น เช่นกับวัดต่าง ๆ มีเซนต์ปีเตอเปนต้น สร้างขึ้นด้วยอานุภาพแลบารมีของโป๊ป ก็ใหญ่โตเกินกำลังที่จะทำเดี๋ยวนี้ได้ เพราะจะต้องลงทุนเปนอันมาก ฝีมือช่างเล่าก็ถึงที่สุดยอดซึ่งมนุษย์จะพึงทำดีได้ ที่กล่าวเช่นนี้เพราะเหตุว่าการช่างทั้งปวงที่ทำอยู่ในเวลานี้ นอกจากอาไศรยแรงไอน้ำแลแรงไฟฟ้าเปนต้นซึ่งเปนวิชาพบใหม่ ยังไม่มีฝีมือใดในการช่างที่ทำดีขึ้นไปกว่าชั้นกลางนั้นได้ ที่ได้เปรียบของเก่าอยู่ก็อย่างเดียวเพียงใช้กำลังไอน้ำแลไฟฟ้าซึ่งได้ค้นพบใหม่ เปนกำลังช่วยแรงให้

เลียนของเก่าได้ง่ายขึ้นแลเร็วขึ้นกว่าที่คนแต่ก่อนทำได้ เปนเหตุให้การช่างแพร่หลายทำได้มากออกไปแลใหญ่ขึ้น แต่จะว่าดีกว่าของเก่าก็ยังว่าไม่ได้ เพราะใจคนเราที่เห็นว่าสิ่งใดทำด้วยความพยายามแลความคิดเปนอันมากย่อมเปนที่น่าพึงใจแลน่านับถือ ยิ่งกว่าของที่ทำโดยง่ายโดยเร็ว เช่นกับสิ่งของที่ทำด้วยมือแลทำด้วยเครื่องจักร ย่อมมีราคาผิดกันเปนอันมาก ความคิดฉลาดแลความรู้ทั้งฝีมือของช่างแต่ก่อน ยิ่งดูยิ่งฟังยิ่งอ่านก็ยิ่งน่าพิศวงเปนอันมาก

ส่วนชั้นใหม่นั้นคือที่เกิดขึ้นในประจุบันนี้ คือกำหนดว่าตั้งแต่เมืองโรมได้เปนเมืองหลวงของพระราชากรุงอิตาลีอันรวมกัน ความเปลี่ยนแปลงในการก่อสร้างตึกรามโตใหญ่ทั้งถนนแลพานแลอื่นๆ ก็มีขึ้นอีกมาก แต่เราไม่สู้ต้องพิจารณาอันใดนัก เพราะเหมือน ๆ กับเมืองอื่นโดยมาก เพราะฉนั้นการเที่ยวเมืองโรมนี้แปลกกว่าที่อื่นมาก ด้วยเราได้เห็นของโบราณดึกดำบรรพ์ ตั้งอยู่เคียงกันกับของที่พึ่งจะทำแล้วใหม่ ๆ การก่อสร้างในอายุชั้นต่างๆ ปนอยู่ในหมู่ที่เก่าแก่ข้างหนึ่ง ใหม่เอี่ยมข้างหนึ่ง จึงเปนที่น่าเที่ยว เพราะได้เห็นการเก่าใหม่ปนกันในพระนครอันเดียว จะเห็นที่อื่นยาก

รถมาถึงล่าไปกว่ากำหนดชั่วโมงหนึ่ง ซึ่งเปนประเพณีใครๆ รู้กันว่ารถอิตาเลียนเปนเช่นนั้นทั่วหน้า มีคำที่เขากล่าวเปนล้อเล่น ว่าคนโดยสานผู้หนึ่งไปถามนายสเตชั่น ว่า "ท่านรู้ฤๅไม่ว่ารถสองโมงเช้าจะมาถึงเมื่อไร" นายสเตชั่นบอกว่า "เห็นจะสัก ๕ โมง" ความที่พูดล้อนี้ไม่ใช่ความเท็จ เปนได้จริง ๆ ถ้าจะลดหย่อนก็เพียงเวลาจะไม่เท่าถึงที่ล้อเท่านั้น โฮเตลเอกเซลซิ่วร์ ที่พ่อมาอยู่นี้เปนสิ่งหนึ่งซึ่งนับในหมวดชั้นที่ ๓ ซึ่งสร้างพึ่งแล้วเสร็จได้เดียวเท่านั้นงามเปนสง่าอ่าโถง ประกอบไปด้วยของดีแลชุ่ม สอาดทั้งภายนอกภายในราวกับวังใหญ่ ๆ วังหนึ่ง ควินมากะเรตตาพระราชมารดาก็มีวังใหม่ใหญ่โตอยู่ถัดจากโฮเตลนี้ คั่นตึกหลังเดียว คนที่นี้ ในเชิง

อิตาเลียนด้วยกันแล้วนับว่าดีกว่าที่แห่งอื่น ๆ หมด เปนอย่างรูปสัมมาคารวะไม่สู้ฮุกฮาทะลึ่งทะลั่ง แต่ความเอกไซตซึ่งยังนึกไม่ออกว่าจะเรียกภาษาไทยว่ากะไร มีเหมือนดันตามสันดานอิตาเลียน คือเห็นเข้าแล้วอดทิ้งไม่ได้ เหมือนกับสิ่งซึ่งกระทบเข้าละสดุ้งไหวไปได้นาน ๆ

ถ้าจะคิดเทียบหมู่คน คนเดี๋ยวนี้ก็เปนลูกหลานของชาวโรมัน แต่รูปพรรณสันฐานกำลังวังชา ทั้งความคิดแลความพากเพียรหย่อนกว่าชาวโรมัน ซึ่งเราได้รู้ในหนังสือเปนอันมาก ความคิดอันนี้พ่อได้เคยคิดที่ลังกาเหมือนกัน เห็นว่าคนลังกาในทุกวันนี้เห็นจะผิดกับคนลังกาที่ปรากฏในเรื่องมหาวงษ์มาก ชาวมคธเดี๋ยวนี้เห็นจะผิดกับชาวมคธแต่ก่อนมาก เมื่อถึงความเจริญที่สุดแล้ว จะต้องเสื่อมหักลงไปอย่างแรง เปนอย่างที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า ดีเยเนอเรต จนภาษาที่พูดก็กลายไปเปนภาษาใหม่ เช่นในประเทศนี้เดิมก็พูดภาษาละติน แต่กลายโทรมลงไป จนไม่มีคำอะไรจะเรียก จะเรียกว่าละตินฤๅก็ไม่ถูกกัน จนต้องเรียกว่าภาษาชาวประเทศอิตาลี ก็เหมือนกันกับภาษาบาฬี ฤๅภาษาสังสกฤต ซึ่งเปนภาษาบริบูรณ์ ต้องเปนภาษาตายไม่มีใครพูด กลายเปนพูดภาษาของประเทศ ที่เรียกว่ามาคธีเปนต้น รากเง่าก็เปนภาษาเก่านั้นเอง ภาษาที่จะตายจะเปลี่ยนไปเช่นนี้ก็อาไศรยความเสื่อมเปนที่สุดของประเทศนั้น

เวลาก่อนกินเข้ากลางวัน หาที่ว่าจะไปเที่ยวข้างไหนดี ลองนับตำบลดู ได้เห็นเสียแล้วโดยมาก ไปนึกออกว่าซันต์โยวานี เห็นจะยังไม่ได้เห็น จึ่งได้มุ่งไปที่นั้นก่อน วัดนี้ถ้าไม่เห็นเซนต์ปีเตอจะเห็นว่าใหญ่สาหัสอยู่ มีรูปพระเยซูแลนักบุญยืนบนพนักน่าจั่วเหมือนกัน ในที่นั้นมีที่ฝังศพโป๊ปอยู่ ๔ คน คือมาตินที่ ๕ เลียวที่ ๑๓ อินโนเซนที่ ๓ เคลเมนที่ ๑๒ มีความยินดีที่ได้ไปพบที่ฝังศพโป๊ปเลียวที่ ๑๓ ซึ่งพ่อได้ไปหาเมื่อคราวก่อน ทำเปนรูปศิลาโตกว่าตัวเท่าหนึ่งได้ เดินก้าวยกมือ

อำนวยพร ทำดีมากเหมือนจริง ๆ วัดนี้ที่ชอบใจ เพดานมีขื่อตันเปนห้องสี่เหลี่ยม ดาวกลางทำเปนอาร์มของโป๊ปต่าง ๆ เพราะเหตุที่อาร์มของโป๊ปนั้นรูปนอกคงที่อยู่ แต่ใจกลางของโล่ห์เปลี่ยนไปตามตระกูลของตัวโป๊ป เพราะฉนั้นดาวจึงเข้ากันหมด เปนแต่ไส้ในแปลกกันทุกดวง เปนลายปิดทองล่องสีงามเสียที่สุดที่แล้ว ฝีมือทำเดียวนี้ไม่ได้อย่างแต่ก่อน แต่เขาก็ตั้งนั่งร้านซ่อมกันอยู่ส่วนหนึ่ง น่าเสาระหว่างโค้ง เปนรูปนักบุญท่าทางเก่ง ๆ ทำด้วยศิลาขาวแลใหญ่โตทั้งนั้น วัดนี้น่าเสียดายออกจะโทรม ๆ เสียแล้ว เพราะเงินที่จะรักษาไม่พอ แต่ข้อที่จะเอาเงินไปรักษาวัดเสียหมดไม่ใช้การบ้านเมืองนั้นมันก็เหลือกำลังอยู่เอง เพราะเหตุฉนั้นเวลาโป๊ปมีอำนาจเปนใหญ่อยู่เมืองจึงโทรม จำเริญแต่วัด เมื่อมีเจ้าเปนคฤหัสถ์ ก็จำเปนอยู่เองที่บ้านเมืองต้องรุ่งเรือง วัดต้องโทรมบ้าง ออกจากนี้ผ่านโคโลเซียมได้หยุดพาให้ชายอุรุพงษ์เข้าไปดู แล้วไปวัดซันตเปาโล พอถึงเข้าก็เสียใจว่าได้เห็นแล้วแต่ต้องซ้ำ วัดนี้ดูภายนอกไม่สู้งาม ออกจะไม่เปนสง่า แต่ข้างในงามมาก มีเสาศิลาทั้งแท่งถึง ๘๒ เสา เปนเสาที่โป๊ปเกณฑ์สัปรุษถวาย เมืองละต้น มีรูปโป๊ปติดตามคอสองในประธาน แลเฉลียงชั้นในตามลำดับ จับตั้งแต่เซนต์ปีเตอร์ภายหลังพระเยซูมาจนถึงเลียวที่ ๑๓ รวม ๒๖๔ รูป ยังเหลือที่ว่างไว้สักหกเจ็ดช่อง ที่น่าพระใช้ศิลามาลากิส เปนวัดที่อย่างสว่างมากกว่าวัดอื่น ๆ เมื่อไปดูวัดนี้แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน

ครั้นเวลาบ่าย ไปด้วยรถโมเตอร์คาร์แคบออกนอกเมือง ไปติโวลีซึ่งตั้งอยู่ใกล้เขาซาไบน เขาซาไบนนี้ยาวเปนวงอ้อมเมืองโรม ระยะทางห่างโรมประมาณ ๔๐ กิโลเมตอ ๑๐๐๐ เส้น หนทางเดินที่ตั้งแต่กำแพงเมืองข้างเหนือแล้ว ตอนข้างเหนือออกร้าง ๆ เงียบ ๆ คล้าย ๆ เข้าไปในกรุงเก่า ยนถนนเปนศิลาตะกุกตะกัก ล้อกะทบเข้าตัวกระโดดลอย ๆ พ้นพื้นห้านิ้วหกนิ้วนั่งพิงก็ไม่ได้ เอาศอกยันข้างรถ

ก็ไม่ได้ กระทบฝาติงตัง ต้องนั่งแขงตัวตรงคอยจังหวะให้รถเคาะ ไปชั่วโมงมาชั่วโมง ฟกเหลือสติกำลัง ดูยิ่งกว่าขี่เกวียนเดินตามทางป่า คำที่กรมประจักษ์ว่าโรยด้วยขวากปูด้วยขวานอะไรในเมืองเรายังดีกว่านี้ทั้งนั้น ทางที่ออกไปเปนทางไปกลางท้องนา นาน ๆ ก็พบผนังตึกแลหอกลมก่อด้วยศิลาร้าง ๆ รายไปตลอด ติโวลีนี้เดิมเปนบ้านผู้มีบันดาศักดิ์ที่มั่งมี ภายหลังเอมเปอเรอเมืองโรมองค์หนึ่ง ชื่อฮาเดรียนนัสไปสร้างวัง ในร้อยปีที่ ๒ ตั้งแต่พระเยซูเกิด คือประมาณ ๑๗๐๐ ปีมาแล้ว วังนี้เปนลักษณอย่างเวอไซล์ของเมืองฝรั่งเศส เปนที่สนุกสนานปรากฏมาก ชื่อติโวลีนี้จึงได้ยืมไปใช้ในที่สนุก ดังเช่นที่ติโวลีที่เมืองโคเปนเฮเคนที่พ่อไปเที่ยวมีในรายวันเมืองเดนมาร์กนั้น เขาว่าเชอรแมนีก็มีแต่เปนคนละอย่างไม่เหมือนกันกับที่นี่เลย มีแต่ชื่อ ที่วังนี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนเขา ตั้งอยู่ชานเขาต่อทุ่ง เข้าทางโรงลครที่เปนโคโลเซียมอย่างเดียวกัน แต่เล็ก แล้วเดินขึ้นเนินไปหน่อยหนึ่งเปนสวน วังนั้นมีกำแพงสูงใหญ่ ก่อด้วยอิฐ แต่ประดับด้วยศิลาแผ่นเล็ก ๆ สองนิ้วสี่เหลี่ยม มีศิลาลายคั่นเปนราดตะคดสามเปลาะ น่าตำหนักมีสนามที่ฝึกหัดทหาร สระเลี้ยงปลา มีสนามม้า มีที่ประชุมนักปราชญ์ โรงทหารรักษาองค์แลพระที่นั่งยังปรากฏอยู่ใหญ่โตมาก ก่อด้วยอิฐประดับด้วยศิลาเช่นว่ามาแล้วทั้งข้างนอกข้างใน พื้นดาดปูนประดับศิลาตัดเปนชิ้นเล็ก ๆ สลับสีเปนลวดลายต่าง ๆ ไม่มีผิดกันกับที่กระเบื้องเราทำปูพื้นอยู่เดี๋ยวนี้เลย ช่างจะเล่นน้ำเสียจริง ๆ มีที่ขังน้ำโตเท่าพระที่นั่ง ในวังแลที่ประชุมนักปราชญ์ก็เปนสระที่ขังน้ำขายน้ำไปทั้งนั้น พระที่นั่งเย็นแห่งหนึ่ง คล้ายกับที่สรงที่ลพบุรี ที่ตรงตึกพระเจ้าเหาข้าม แต่เขาทั้งผนังข้างนอกมุงหลังคาครอบ ไปเดิน ๆ อยู่ในนั้นช่างให้นึกเห็นพวกโรมันทั้งผู้หญิงผู้ชาย เหมือนกับฝัน ดูเพลินดี ออกจากที่วังนี้ขึ้นไปบนเขาที่เรียกคัสเคด ซึ่งเปนที่น้ำตก น้ำตกนี้ออกระตกต่อ ๆ ลงไปในซอกเขาลักษณคล้าย ๆ กับเบราตลากาที่เกาะลังกาวี น้ำนี้ที่เอามาใช้ในเมืองโรม ไม่ใช่

ฝังท่อ ใช้ก่อโค้งมาจากภูเขา รับลำคลอง ซึ่งไปตามทางก็แลเห็น เขาเรียกว่า เอเควดัก ในเมืองโรมนี้น้ำไหลหลั่งไปทั่วทุกแห่ง เขาทำมาตั้งพันปีเศษ แม่น้ำไตเบอร์ที่ผ่านเมืองโรม ห่างจากทเลประมาณสัก ๓๐ กิโลเมเตอ ๗๕๐ เส้น น้ำก็จืด แต่เขาไม่ได้ใช้ เมืองใดที่จะให้เปนศุขแลบริบูรณ์ ไม่มีน้ำมาใช้ยังไม่สำเร็จได้ เรื่องนี้พ่อได้ดูมากกว่าอย่างอื่น[๒] ขากลับมาค่ำ มาพบความลำบากซึ่งไม่มีความคิดว่าจะเปนได้ถึงเพียงนี้เลย ตามทางได้พบรถแลเกวียนราษฎรเดินผ่านน้อยกว่าที่อื่นจริง แต่ความลำบากยิ่งกว่าที่อื่นหมด เวลามืดพลบลงพ่อก็เตือนว่าทำไมจึงไม่หยุดจุดโคม ได้คำตอบว่าเมืองนี้ไม่มีข้อบังคับว่าให้รถต้องจุดโคม พอเขาบอกเช่นนี้ก็กลับสังเกตเห็นอื้อขึ้นมาทันที บรรดารถที่ผ่านสวนกลางทางไม่มีจุดโคมเลยสักดวงเดียว รถที่บรรทุกหนัก ๆ ก็ยังเดินอยู่จนกลางคืน คนขับรถโมเตอร์คาร์ของเราก็ห้ามเต็มที่ ออกได้ก็ปรื๋อ เวลาลงจากเขาใส่เบรักแน่นแล้วเบ๊คอย่างแรงปรื๋อลงมา นั่งมาในรถหาความศุขมิได้ ประเดี๋ยวสายบวรพงษ์ร้องขึ้นมา เอ๊ะเอ๊ะนี่อะไรร้อนไปครึ่งตัวแล้ว ประเดี๋ยวเดียวควันขึ้นกลุ้มไป พ่อไม่ไว้ใจมานานแล้วบอกให้อาลเบอสสั่งให้หยุด เพราะแกนั่งข้างน่า แต่ตาอาลเบอสแกละเมอพูดกับคนขับรถในเวลามีกระจกขวางหน้าอยู่ร่ำไป สอนแล้วว่าให้เบ๊คน่าต่างข้างข้างออกพูด แต่แกลืมเสมอต้องเตือนให้เบ๊คทุกครั้ง เบ๊คก็ออกจะไม่ใคร่เปน เวลาเห็นควันกลุ้มขึ้นมา แกหมดสติแกไม่รู้ว่าจะทำอะไร ไปยืนตะโกนทางน่ากระจกนั้น จะให้อ้ายคนข้างน่าได้ยินให้ได้ เรากระชากฉุดเท่าไรก็ไม่พอ ต้องลุกขึ้นโงเงในรถ ในการที่จะลุกขึ้นยืนในเวลารถเดินในถนนเช่นนี้ ต้องระวังซี่โครงให้จงมากไม่รู้ว่าจะกระท้อนเผงขึ้นมาเมื่อไร ถ้ากระท้อนขึ้นมาไม่กระเด็นออกข้างนอกก็เตาะลอยแล้วกระแทกลงในรถ ได้เคย

---

๒ ตรงนี้ทรงหมายความว่า ทรงปรารภเรื่องจะทำประปาในกรุงเทพ ฯ มาช้านาน (ได้ลงมือทำในรัชชกาลที่ ๕ ตามพระราชประสงค์ แต่มาแล้วสำเร็จได้ใช้ต่อในรัชชกาลที่ ๖)

ยืนขึ้นสรวมเสื้อชั้นนอกไม่ถึงยืนตรง ทั้งตัวพ่อแลผู้ช่วยสามด้วยกัน เผงเดียวถีกัน กระแทกหมดพร้อมกันทั้งสามคน เรียกรถหยุดได้ลงไปตรวจตราดูว่าอะไร ทั้งเจ้าของแลคนที่โฮเตลซ้ำตุกซึ่งมารถหลัง มาเปนออทอริตีอีกคนหนึ่ง ผลแห่งการตรวจนั้นได้ความว่าร้อนที่เบรกลงเบรกไว้เบียดแรงนานเข้าก็เกิดร้อนขึ้น ดูความเห็นพอจะพึ่งได้ ตกลงกลับขึ้นใหม่ แต่ขอห้ามอย่าให้เดินเร็วเหลือเกินเปนอันขาด จนกว่าจะพ้นเขา มันยอมให้ ค่อยยังชั่ว แต่ความไว้ใจมันไม่มีเสียแล้ว ให้รู้สึกร้อนข้างล่างอยู่ร่ำไป ควันมีฤาไม่มี นี่กลิ่นอะไรเปนแคส กลิ่นอะไรไหม้ ๆ ยื่นเรื่อยไปเช่นนี้ตลอดหนทาง มองหารถทุกหนทุกแห่ง ถ้าเจอรถม้าเข้าที่ไหนเปนขึ้นรถม้าที่นั่น แต่อ้ายรถแถบนี้จะหาไม่สู้ง่าย มีแต่เกวียนล้อเหล็กเทียมม้าตัวเล็ก ๆ แต่โดยมากนั้นเทียมฬา ฬาก็ไม่ต้องเท่ากัน ใหญ่ตัวเล็กตัวก็ได้ ตามแต่ขี่ฬาบรรทุกต่าง เช่นของที่เห็นเสมอ ฬานั้นมันสูงสักต่ำเอวคนขี่ แล้วยังเอาต่างโตเท่าตุ่มสามโดกขนาดเล็กห้อยสองข้าง ผลักโย้ ๆ ไปไว้ข้างน่าหน่อยหนึ่ง มีห่อผ้าเปนกลุ่ม ย่อมกว่าต่างหน่อยหนึ่ง กับมักพันฤาอะไรต่ออะไรพอให้เปนคู่กัน ห้อยอีก คนที่ขี่นั้นทำท่าต่าง ๆ บางทีก็เอาเท้าพาดไปบนต่าง ตีนไปอยู่ที่ตรงริมคอฬา บางคนก็ขี่กลางเหมือนขี่ม้า บางคนก็เอาของไว้ข้างน่า ตัวมาขี่ท้ายฬาเหมือนขี่ท้ายช้าง อ้ายฬานี้ดูใครจะขี่มันอย่างไรได้ทั้งนั้น จะประทุกเท่าไรประทุกลงไป แลดูไกล ๆ เหมือนรูปหนังยักษ์ขี่ม้า ฤาเหมือนม้างัว ถ้าเปนรถเกวียนประทุกของแล้ว ดูเหมือนยกครอบครัวนั่งไปบนนั้นด้วยกันหมด หกคนเจ็ดคนก็นั่งไปได้ ร้องรำทำเพลงเอิดอึงไปตามทาง อ้ายสัตว์ที่เทียมก็คือฬานั้นเอง เล็กนิดหนึ่งเช่นนั้น เวลาสวนกันกับรถโมเตอร์คาร์ห้ามของเราในเวลามืด ๆ มันหลีกต่ำจมูกใจหายใจคว่ำ เพราะความจริงไม่ได้แลเห็นแต่ไกลไม่มีไฟ ในเวลาเย็นที่มา ไม่พบคนเลยสักคนเดียวในท้องทุ่ง แต่ในเวลากลางคืนนี้ พบคนกลับจากทำงานเดินเปนหมู่บ้าง หยุดนั่งอยู่ข้างทางเปนหมู่บ้าง

พอแลเห็นรถเข้าก็ทักคะปฏิสันถารเกรียวกราวเสียงกระซาก ดูรูปพรรณสัณฐานแลแต่งเนื้อแต่งตัว กิริยาที่เสงี่ยม ๆ มันช่างสมร้องอ้ายเสือเฮาวาจริง ๆ ทุ่มหนึ่งจึงได้กลับมาถึง ฝึกเหลือที่จะฝึก กินเข้าแล้วนอนเขียนทีเดียว ระบมไปทั้งตัว วันนี้ได้รับเมล์วันที่ ๑ กันยายน มะรืนนี้จะส่งหนังสือเมล์ที่นี่ทันแต่รายวันยังน้อยนัก จึงนึกว่าจะทำเอาไปส่งเมื่อเวลาพบ ฝนตกอีก ฟ้าร้องด้วย ตกอย่างไทย ถ้าเอาผ้าผูกตามาปล่อยลงให้อยู่ในห้องนี้บอกว่าบางกอกก็ได้ ไม่ร้อนไม่เย็นอะไรกว่ากันเท่าไร

คืนที่ ๑๕๒

วันศุกรที่ ๔ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ฝนตกฟ้าร้องยังรุ่ง เช้าขึ้นก็ไม่สู้แจ่มแต่ไม่ยักหนาว นอนค่อยดีขึ้น วันนี้ถ้าขึ้นออกไปเที่ยวนอกเมืองเห็นจะยิ่งใหญ่ไปกว่าวานนี้ ที่ถูกมากวันก่อนก็เพราะฝนตกไว้ก่อนกลางคืน เลยไม่ไปไหน เขียนหนังสือนั่งอยู่เฉย ๆ จนกระทั่งกินเข้ากลางวันแล้ว ซินยอติตโตนีเสนาบดีว่าการต่างประเทศมาหา ดูกิริยาเป็นคนคล่องแคล่วแจ่มใสท่วงทีจะหลักแหลมอยู่ พูดภาษาอังกฤษได้ดี พ่อได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์มหาวราภรณ์

เวลาบ่ายไปเยี่ยมพระศพ กิงวิกตอร์อิแมนวลที่ ๒ แลกิงอุมเบอต ที่แปนเทียน แปนเทียนนี้เปนที่ก่อสร้างโบราณครั้งโรมัน ซึ่งต้องขุดแผ่นดินโดยรอบตำบลหนึ่งเหมือนกัน เปนรูปกลม ผนังตันรอบ หลังคาวงเข้าไปจนเกือบจะบรรจบกัน จึงแหวะเปนช่องกลมไว้ข้างบนไม่มีหลังคา ดูเหมือนปล่องของถ้ำในภูเขา เวลาฝนตกก็เปียกอยู่เฉภาะตรงช่องกลาง พื้นที่ริมผนังรอบแห้ง ตรงประตูเข้าไปมีที่บูชา แล้วแบ่งเปนคูหาตามผนังรอบ คูหาตรงทิศด้านข้างขวาฝั่งศพกิงวิกตอร์อิแมนวล ด้านข้างซ้ายฝั่งศพกิงอุมเบอต มีเจ้าพนักงานเตรียมสมุดไว้สำหรับให้เซ็น

ชื่อทั้งสองแห่ง แปนเทียนนี้เปนที่ซึ่งใคร ๆ จะไปก็ได้ มีคนธรรมดาไปเที่ยวเดินเกะกะอยู่มาก พอออกมาก็ฝนตก ต้องปิดประทุนรถ ตกจริง ๆ ไม่ใช่ฝนฝรั่ง เปนฝนไทย เพราะวันนี้เปนวันถือน้ำสารทในบางกอก ออกจากนั้นมาหมายว่าจะดูมอนิวเมนต์กิงวิกตอร์อิมมานวล แต่จะต้องลงจากรถไม่มีร่ม ต้องเลยไปซันต์ปีเตอซึ่งไม่ได้ตั้งใจว่าจะไป เพราะเห็นแก่หลังคาเท่านั้น หาไม่ถ้ากลับมาก็จะต้องมาอยู่โฮเตลเฉย ๆ ตั้งใจไว้ว่าพรุ่งนี้จึงจะไปจะได้พาชายอุรุพงษ์ไปด้วย วันนี้ฝากกรมหลวงประจักษ์ ให้พาไปดูวะติกันคือตอนกฎที่โป๊ปอยู่ ด้วยพ่อคิดจะไม่ไปเหตุที่เห็นแล้วนี้อย่างหนึ่ง เหตุที่ประดักประเดิดจะพบโป๊ปฤๅไม่พบนั้นอย่างหนึ่ง ได้ความว่าโป๊ปคนนี้ผิดกันกับเลียวที่ ๑๓ คือไม่สู้จะมีพิธีรีตองถือยศศักดินัก จะสืบข่าวที่ไหนไม่ได้ดีกว่าคอเรลลีทั้งพ่อทั้งลูก เพราะพ่อเขาเปนขุนนางอยู่ในโป๊ป คอเรลลีได้พาเมียไปหาว่าง่ายเต็มที พอเข้าไปถึงคุกเข่าอย่างคาทอลิก คือย่อแก๊กลงไปไม่ต้องถึงพื้น โป๊ปก็เรียกให้นั่งทักทายปราไสยอย่างคน ๆ ธรรมดา เดี๋ยวนี้ว่าทางไมตรีในระหว่างรัฐบาลกับโป๊ปก็ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน ข้าราชการไปมาทั่วถึงได้ พ่อคอเรลลีคนหนึ่งทำราชการแต่ไปวัดได้ เวลานี้ไม่อยู่ พ่อคิดเห็นว่ามาคราวนี้เปนไปรเวต กับเจ้าแผ่นดินก็ยังไม่ได้พบกัน ถ้าจะไปหาโป๊ป โป๊ปคงต้องการให้มียศ ถ้าไปหาโป๊ปเปนเกียรติยศ ไปหาเจ้าแผ่นดินธรรมดาดูก็ไม่งาม ถ้าจะไปขอหาโป๊ปไปรเวตบางทีก็จะเห็นเปนเลวไป จึงได้คิดจะหลีกเสียไม่ไปหา เวลาพ่อไปซันต์ปีเตออุรุพงษ์เข้าไปอยู่ในวะติกัน ห้องเครื่องต้นเครื่องทรงที่สำคัญ ๆ ปิดเสียหมดแล้ว เพราะไปเย็น แต่ถึงดังนั้นคาร์ดิแนลผู้หนึ่งซึ่งถามไม่ได้ความว่าชื่อไรแน่ ต้อนรับแขงแรง ไปเปิดห้องให้ดูบางห้อง แล้วพาเข้าไปให้ดูข้างตอนที่โป๊ปอยู่ ซึ่งไม่มีคนอื่นได้ไป พาเข้าไปจนถึงห้องแดงที่โป๊ปเคยรับพ่อ ซึ่งโป๊ปอยู่อีกห้องหนึ่งติดกัน ชักชวนจะให้เข้าไปเฝ้าโป๊ป อุรุพงษ์ไม่กล้าเฝ้า เพราะพ่อไม่ได้สั่งไปเฝ้า แลแต่งตัวเปนธรรมดาไปด้วย คาร์ดิแนลนั้นถามว่าพ่อ

จะไปเยี่ยมโป๊ปฤๅไม่ ตอบว่าไม่ทราบ ลงปลายคาร์ดินแนลนั้นเบลส คือ จับหัวให้พรแทนโป๊ปสำแดงความต้องการจะให้พ่อไปเปนอันมาก

ส่วนพ่อไปซันต์ปี๊เตอ ไปเจอกำลังเขาทำเซอวิสคือไหว้พระกันอยู่ ได้ไปยืนดูก็ไม่มีผิดอะไรกันกับกงเต๊ก แต่เสียงแถดจริง ๆ สัปรุษไม่สู้มาก เพราะไม่ใช่วันสลักสำคัญอันใด พ่อไปแต่สามคน กับจรูญแลสิทธิ์ เพราะฉนั้นจึงไม่ใคร่มีใครทึ่ง วุ่นวาย แต่พวกเจ้าน่าที่ในวัดนั้นรู้จัก คำนับราย ๆ แลประคับประคองไปตลอด จะเล่าว่ากะไรถึงซันต์ปี๊เตอก็เปนซันต์ปี๊เตอเช่นนั้น ข้อที่ดีที่สุดของซันต์ปี๊เตอนั้น เปนวัดที่ทั้งสูงทั้งใหญ่ แต่เข้าไปในนั้นไม่รู้สึกว่าใหญ่เท่าใด เพราะมันได้ส่วนกันไปหมด ไม่มีสิ่งไรที่ใหญ่เกินไปฤๅเล็กเกินไป จะเล่าถึงซันต์ปี๊เตอก็เห็นจะซ้ำกับพระยาศรี แลใคร ๆ เล่ากันมานักแล้ว เพราะการที่พ่อไปครั้งนี้เปนคราวที่ ๓ ฤๅที่ ๔ ได้ขึ้นยอดดอปุลาคือยอดกลางถึงสองครั้งมาแล้ว เพราะเหตุฉนั้นงดเสียไม่เล่าเห็นจะดี แต่คำจาฤกแผ่นศิลาที่ใครมีชื่อเสียงไปขึ้นบนยอดดอปุลาเขาจาฤกไว้ได้ติดอยู่เรียบร้อยดี จะขึ้นไปอีกเปนเที่ยวที่ ๓ ก็ฝนตกแลเวลาเย็นจึงไม่ขึ้น ย้ายรถมารับที่ปลายทาง ซึ่งสำหรับแต่โป๊ปลงมาในโบสถ์ซึ่งมีสวิตซกาดรักษาอยู่ เวลาฝนตกน้ำฝนตกลงมาตามท่อดูเหมือนอย่างกับน้ำพุใหญ่ เสียงดังกึกก้อง ความแปลกประหลาดของเมืองโรม แถบริมแม่น้ำตลอดถึงซันต์แอนเยโล ตึกกระจุกกระจิกอะไรเดี๋ยวนี้รื้อหมดเกลี้ยง มีสพานเหล็กข้ามแม่น้ำใหม่ มีตึกใหญ่ ๆ สูงตระหง่านไปทั้งนั้น ที่มีร้านขายของกระจุกกระจิกอยู่แต่ตอนน่าซันต์ปี๊เตอ ไม่ยาวเท่าใด กลับมาโฮเตลฝนก็ตกเรื่อยอยู่เสมอไม่หยุดจนแล้ว

กินเข้าวันนี้ลองกับเข้าอย่างอิตาเลียน แต่ต้องไปหามาจากที่อื่น เพราะโฮเตลนี้ก็เปนโฮเตลเยอรมัน ถ้าจะพยายามกล่าวถึงเรื่องเมืองโรม มันออกจะเกี่ยวกับอดีตนิทาน พ่อรู้สึกตัวว่าที่จะแต่งไม่แล้ว กลัวจะไปค้างเสีย จึงขอจบไว้แต่เพียงเท่านี้

คืนที่ ๑๕๓

วันเสาร์ที่ ๕ ตุลาคม

วันนี้ฝนตกมาอีกแต่เช้า ตกจริง ๆ จนกลางวันจึ่งได้หยุด เลยไม่ได้ไปข้างไหน จนเวลาบ่ายจึ่งได้ไปที่สกาลา ซันตา ซึ่งยังไม่เคยเห็น ได้ยินแต่เล่า เมื่อวานซืนนี้ก็ผ่านไป แต่อาสเบอสแกไม่รู้จัก อยู่ใกล้กันกับซันต์โยวานี เปนวัดไม่ใหญ่มีโดม ในนั้นเปนคั่นอัฒจันท์ ทุกช่องโค้งทั้ง ๕ ช่อง ช่องกลางว่าเปนกระไดขึ้นปรีโตเรียม ซึ่งเปนที่ว่าราชการของปีลาตที่เปนผู้ตัดสินโทษพระเยซู พระเยซูได้ถูกพาขึ้นลงทางนั้นในเวลาที่ไปชำระหลายเที่ยว ถูกเฆี่ยนตีถยต่อยจนโลหิตหยาดย้อยติดอยู่ที่ศิลานั้น เอมเปรสฮะเลนาซึ่งยกขึ้นเปนเซนต์ฮะเลนา ได้จัดการไปรื้อมาจากเมืองยรูซาเลมเมื่อคฤสตศักราช ๓๒๖ ครั้นเมื่อคฤสตศักราช ๑๕๘๙ โป๊ปซิกสตัสที่ ๕ จึ่งได้จัดการประดิษฐานขึ้นเปนวิหาร แลมีการฉลอง แล้วเรียกว่าที่ศักดิ์สิทธิ์ในที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เปนธรรมเนียมมาแต่โบราณกาล ถ้าจะขึ้นลงต้องคุกเข่าขึ้นไป โป๊ปเซนต์เลียวที่ ๔ แลปาสกัลที่ ๒ จะให้สัปรุษทั้งหลายขึ้นลงให้มาก จึ่งได้อนุญาตกำหนดไว้ว่าจะโปรดบาปให้ผู้ที่ขึ้นด้วยหัวเข่าเช่นนั้นคั่นละ ๙ ปี เวลาขึ้นนั้นควรจะภาวนา ตามแบบที่วางลงไว้ เขามีแบบภาวนาตั้งแต่คั่นที่ ๑ ไปจนถึงคั่นที่ ๒๘ คำที่ภาวนานั้นยกปางต่าง ๆ ที่พระเยซูได้สำแดงความเมตตากรุณา แล้วลงท้ายก็ขอให้กรุณาเหมือน ๆ กัน เช่นกับคั่นแรกว่า "โอ ข้าแต่พระเยซูเจ้า ความคับแค้นในพระหฤไทยของพระองค์ ซึ่งได้ทรงเสวยอารมณ์นั้น เมื่อต้องพลัดพรากจากมารีผู้เปนพระมารดาของพระองค์ แลสานุศิษย์อันเปนที่รักของพระองค์ จงทรงพระกรุณาต่อข้าพเจ้า พระมารดาอันศักดิ์สิทธิ์แลอื่น ๆ" ดังนี้เปนตัวอย่าง ต่อไปเปลี่ยนแต่เรื่องขึ้นต้นลงท้ายอย่างเดียวกัน คั่นที่ ๒ ก็เปนด้วยเดชะแห่งเลือดพระองค์ตก คั่นที่ ๓ ด้วยเดชะแห่งความเสียพระไทยเมื่อยุดาบอกให้เขาจับ คั่นที่ ๔ เมื่อกระสับ

กระสายที่เขาพาลากไปกลางถนนเมืองยะรูซาเลม คั่นที่ ๕ เมื่อได้ถ่อมพระองค์ใน เวลาชำระแลเวลาถูกตย คั่นที่ ๖ ด้วยขันติในเวลาที่เขาล่วงเกินคืนยังรุ่งก่อนเวลาตาย คั่นที่ ๗ ที่ถูกลากขึ้นลงกระไดอันนั้น คั่นที่ ๘ ความอดทนไม่เถียงในเมื่อมีผู้มาเปนพยานเท็จ คั่นที่ ๙ เมื่อถูกแต่งตัวเปนบ้า คั่นที่ ๑๐ เมื่อได้ความอายที่ถูกเปลื้องผ้าแลมัดไว้ในกลางประชุมชน คั่นที่ ๑๑ ที่ต้องเจ็บปวดในการที่เขาทำอันตรายเปนบาดแผลทั่วทั้งกาย คั่นที่ ๑๒ เมื่อใส่มงกุฎทำด้วยหนามหวายตำหัว คั่นที่ ๑๓ เมื่อเขาล้อให้เปนเจ้า คั่นที่ ๑๔ ความรู้สึกในใจ เมื่อเขาออกประจานแลตัดสินว่าโทษควรตาย คั่นที่ ๑๕ เมื่อถูกเปรียบว่าเหมือนกับบาราบ้าส คั่นที่ ๑๖ ที่ได้ยอมแบกไม้กางเขนเดินทางไปถึงคัลวารี คั่นที่ ๑๗ ความรู้สึกเมื่อได้พบมารีผู้เปนมารดา คั่นที่ ๑๘ ความอ่อนเพลียเมื่อต้องแบกไม้กางเขน คั่นที่ ๑๙ เมื่อต้องดื่มน้ำส้มอันเปรี้ยว คั่นที่ ๒๐ ความอุปายาสที่ต้องถูกฉีกเสื้อจากหลัง คั่นที่ ๒๑ ความยอมเหยียดลงทาบไม้กางเขนแลให้ตอกตะปูไตรย์ คั่นที่ ๒๒ ด้วยความอารีอันเปนที่มั่นคงยกโทษเปนอโหสิกรรมแก่ผู้ที่กรึงแล้วสวดอ้อนวอนให้เขา คั่นที่ ๒๓ ด้วยความกว้างขวางได้ให้สวรรค์แก่ขโมย คั่นที่ ๒๔ ความเผาผลาญด้วยกระหายเมื่อเวลาต้องกรึงอยู่บนไม้กางเขน คั่นที่ ๒๕ ความเสียดแทงซึ่งได้เห็นเขาด่าแช่งแลเขาละทิ้งเสียหมด คั่นที่ ๒๖ ความรักซึ่งพระองค์สำแดงต่อข้าพเจ้าทั้งปวง จึงถอนใจใหญ่ในที่สุด คั่นที่ ๒๗ ความพระไทยอารีกว้างขวาง จึงได้ยอมให้เขาแทงสีข้างด้วยหอก คั่นที่ ๒๘ ด้วยได้ยอมให้พระกายอันศักดิสิทธิ์ของพระองค์ได้วางอยู่บนแขนของมารีแลภายหลังได้ฝังไว้ ลงท้ายนั้นด้วยเดชะแห่งความจริงเหล่านี้ ขอให้มีความกรุณาทุก ๆ คั่น คนที่ไปขึ้นนั้นเห็นมีแต่ผู้หญิง พอไปถึงก็ควักน้ำมนต์ที่ติดอยู่ข้างฝา ทาเปนตีนกาที่หน้าแล้วไปคุกเข่าที่กระได นาน ๆ ขยับขึ้นไปคั่นหนึ่ง

จนกระทั่งไปถึงพื้นบน ซึ่งมีรูปพระเยซูตรึงไม้กางเขน ก็คลานเข่าขึ้นไปบนคำอ้อนวอน ซึ่งมีตอนท้ายอีกท่อนหนึ่ง แล้วจึงเดินกลับลงมาทางกระไดอื่น ๆ

วิธีหาเงินของวัดเหล่านี้มีหลายอย่าง ผู้ที่ไปขึ้นกระไดนี้ก็ต้องเสียเงิน ยังมีเบ็ดเตล็ด เช่นกับสร้างรูปเขียนฤๅรูปหล่อรูปปั้นอะไรขึ้น โป๊ปออกประกาศว่าถ้าใครได้ไปเห็นครั้งหนึ่ง ยกบาปให้ปีหนึ่งสองปี อะไรตามแต่ยากแลง่าย เช่นกับโป๊ปยอนที่ ๒๒ ออกประกาศยกบาปให้แก่ผู้ที่ไปเห็นเวลากำลังเขียนรูปพระเยซูสองปี ที่ไปเห็นภายหลังครั้งละปี ขึ้นพระบาทของเรา ๗ คราว ไม่ตกนรกเปนแต่คำฤๅ นี่ถึงเปนหนังสือประกาศ การมันเปนไปได้ถึงเพียงนี้ จึงได้มีผู้สลัดออกจากอำนาจโป๊ปเปนลัทธิต่าง ๆ เปนอันมาก ความจริงนั้นผู้ซึ่งอยู่ใกล้นับถือน้อยกว่าผู้อยู่ไกล โป๊ปเองไว้ใจพวกเยอรมันที่เปนคาทอลิก มากกว่าพวกชาวเมืองสเปนฤๅชาวเมืองออสเตรีย

ออกจากนี้ได้ไปดูเรือนซึ่งโป๊ปอินโนเซนที่ ๑๐ สร้างขึ้นให้ผู้หญิงที่เปนชู้ของตัวอยู่ ใคร ๆ ก็รู้ทั่วกันหมด เพราะมีอำนาจมาก อาจจะว่าไรเปนนั่น ใคร ๆ ก็ไปประจบประแจง แต่เพราะโป๊ปมีอำนาจมากก็ไม่มีใครว่าไรได้ ถึงกับมีลูกก็ได้ ที่ว่านี่เปนโป๊ปชั้นเก่า ๆ มิใช่โป๊ปเดี๋ยวนี้ เรือนที่ท่านนั้นยังเปนอย่างเก่า อยู่ในถนนเมืองโรมอย่างเก่า ขึ้นกระไดศิลามืด ๆ เมืองโรมอย่างเก่าคงจะหมดลงไปทุกที กำลังรื้อทรุงรังออกสร้างตึกใหม่ สูงตระหง่านไปทั้งนั้น แต่คงจะยังอีกนานกว่าจะหมด ได้ไปที่ทำเครื่องหล่อ ซื้อตุ๊กตาโมเดลบางอย่าง เครื่องศิลาโอเบลิสก แลเครื่องทองอย่างโรมัน เสาโอเบลิสกที่นี่มีมาก น่าพิศวงว่าเขามาอย่างไร เพราะเปนของอียิปต์ทั้งนั้น เมื่อครั้งอังกฤษจะเอาไปที่ลอนดอนถึงต้องต่อทุ่นเหล็ก เอาโอเบลิสกบรรจุในนั้น แล้วจึงเอาเรือลากมาโดยทางทเล แต่โอเบลิสกที่เมืองโรมนี้ เขามาตั้งพันปีแล้ว เขาจะเอามาอย่างไร โอเบลิสกนี้คือเสาศิลาจารฤก แต่ครั้งเมืองอียิปต์ยังรุ่งเรือง ตั้งแต่ ๔๐๐๐ ปีมาแล้ว เสาคอลัมซึ่งเอมเปอเรอเมืองโรมได้ทำ

เดิมตั้งรูปเอมเปอเรอ ภายหลังโป๊ปเปลี่ยนเสีย เอาเซนต์ปอล แลเซนต์ปีเตอขึ้นตั้งแทน พ่อได้ตัวอย่างมาอันหนึ่ง

ออกจากร้านเหล่านี้ไปดูอนุสาวรีย์กิงวิกตอร์อิแมนวลที่ ๒ พึ่งทำที่เขาแคปีโตล เปนรูปเสาเรียง ด้านหลังเปนฉาก ด้านน่าที่จะตั้งรูปกิงวิกตอร์อิแมนวลขี่ม้า แต่ดูงานยังมากเต็มที สิบปีไม่เห็นร่วมเข้าไปได้เท่าไร แล้วขึ้นไปดูแคปีโตล แลมีที่ดูจากหลังแคปีโตล เห็นไฟรัมแลวังกับทั้งโคโลเซียม ที่จริงนั้นถูกรื้อไปทำวัดเสียมาก ซันต์ปีเตอเห็นจะได้ศิลาเหล่านี้โดยมาก รื้อกันเสียจนรายลงไปถึงพื้น

ออกจากนั้นขี่รถไปตามยนเขา หยุดดูที่สเตชูคารีบอลดี้ แล้วจึงเวียนกลับลงมาโฮเตล ขากลับนี้ถูกฝนประปรายมาอีก พอเวลาค่ำฝนก็ตก ฟ้าร้องดังกึกก้องเวลานี้หาเวลาเที่ยวยาก ฝนตกทีนทนเย็ดประทุนไม่ได้ เปียกจริง ๆ

คืนที่ ๑๘๔

เมืองเนเปอล

วันอาทิตย์ที่ ๖ ตุลาคม

วันนี้ไม่ได้ไปข้างไหน ตระเตรียมในการแบ่งขั้นที่จะแยกกัน พ่อจะไปลงเนเปอล มีแต่ตุ๊ก ชายอุรุพงษ์ จรูญ พระยาบุรุษ สิทธิ์ หลวงฤทธิ นายศรี นอกนั้นกลับย้อนขึ้นไปลงเรือซักเซนที่เยนัว จะออกจากท่านั้นวันที่ ๑๕ ตุ๊กอยู่ข้างจะพะว้าพะวังเรื่องเข้าของมาก จะไปลงเรือเยนัวเสียให้ได้ ต้องเหนี่ยวเอามาด้วย กินกลางวันแล้วออกจากโฮเตลไปขึ้นรถเวลาบ่ายโมง ๑ แต่แรกทำรวนเรเปนที่เหมือนจะต้องคอยตามเคย แต่สบใจคืออย่างไรออกได้เร็ว การเดินรถไฟในเมืองอิตาลียากที่จะสังเกตว่ารถจะออกเมื่อไร มีสัญญาอะไรกันต่าง ๆ ประเดี๋ยวเป่านกหวีด ประเดี๋ยวพู่ ประเดี๋ยวก้องแก้ง ก้องแก้ง ประเดี๋ยวเป็ดหวอด อย่างละซ้ำ

๒ หนก็มี เวลาได้ฤกษ์ได้พาก็หลุดออกไปเอง ผิดกับที่อื่นทั้งหมด จะนึกเร่งฤานึกคเนว่าเมื่อไรไม่ได้ ทางที่มาวันนี้ เมื่อออกจากโรมมาหน่อยหนึ่งแล้ว มาตามหว่างเขา มีเขาสูงทั้งสองข้างเปนเทือกยาว ข้างสันแหลมนั้นติดก่อกันมาตลอด แต่ข้างทเลเว้นว่างบ้าง มีเขาที่เปนศิลาขาว ๆ ต้นไม้ไม่ขึ้น ศิลานั้นเปนก้อนเล็ก ๆ เกาะกัน รูปเปนกองทรายกองดินอยู่น่าเขาใหญ่บ่อย ๆ ที่จะเปนเขาไฟพ่นศิลามาตกไว้แต่ช้านานมาแล้ว พื้นที่เปนทุ่งหญ้าลานนาตลอดไม่มีป่า มีเลี้ยงแกะชุม ต้นไม้ก็เปนต้นผลไม้ ฤาต้นหม่อน ต้นโอลิฟแลต้นองุ่น ไร่เข้าคล้ายเข้าหางช้างที่ปลูกตามแม่น้ำไนล์ ได้งอกงามในที่เหล่านี้ ตั้งแต่โรมลงมา มีพริกมะเขือลูกใหญ่ ๆ มาก มะเขือลูกใหญ่นั้นเปนมะเขือม่วง พริกเปนสีต่าง ๆ ขาว เขียว เหลือง แดง ครั่ง มีขนาดต่าง ๆ ยิ่งใหญ่ยิ่งเผ็ดน้อย อาหารชาวเมืองใช้หอมกระเทียมมาก ถ้าจะจ่ายตลาดทำกับเข้าไทยจะทำได้ดีกว่าประเทศอื่น ๆ ที่ขาดแท้นั้นคือมะพร้าว ต้องมีมาจำหน่ายแต่ที่อื่น คนพลเมืองโดยมากใช้น้ำมันโอลิฟประกอบอาหาร บ้านเรือนมักจะอยู่เปนหมู่เปนหมวดไม่ใคร่กระจัดกระจาย โดยมากตั้งอยู่บนเนินบนเขา กระท่อมในทุ่งในไร่มีน้อยผิดกว่าที่อื่น มีของก่อสร้างโบราณเปนหอกลม ๆ ฤาหอเหลี่ยม ผนังด้านรั้วซึ่งก่อด้วยศิลาเหลือตั้งร้างอยู่รายมาเกือบจะตลอดทาง วัดเก่า ๆ ตั้ง ๙๐๐ ปี ๑๐๐๐ ปี มีบ่อย ๆ คนตอนข้างเมืองโรมยากกว่าคนตอนทางเนเปอลมาก ในเมืองเนเปอลเองก็มากกว่าเมืองโรมเสียแล้ว เพราะเหตุที่เมืองเนเปอลเปนท่าสำคัญ เมืองโรมไม่ใช่แต่เปนเมืองไม่ใช่ท่า เปนเมืองที่ถูกกดขี่ยับเยินมาเสียหลายทอดหลายคราว ถนนหนทางตึกรามไม่ดีกว่าเมืองเนเปอล เว้นแต่ถ้าจะเที่ยวดูกันแล้ว เมืองโรมมีที่ดูมากกว่าเนเปอล มีชิ้นสำคัญซึ่งเที่ยวหมกซ่อนอยู่ ซึ่งดูแล้วจะให้ก่อเกิดความพิศวงเห็นจะมากกว่าเมืองอื่น ๆ หมด อากาศเวลานี้ไม่หนาวเลย กำลังสบาย ฝนตกมาก แต่ไม่ชื้นรศชาดกลิ่นอายเหมือนบ้านเรา มีภายที่เย็นกว่าต้นไม้ยังงาม

อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างซ้าย)

อ่าวเมืองเนเปอล (แผ่นข้างขวา)

ดิบริบูรณ์ ที่ปารีสว่าหนาวลงแล้ว ฝนตกมาก ที่นี่ยังเฉยสบายดี เมื่อขามาเหมือนกับเราไล่รับหนาว มาถึงซันเรโมยังหนาวอยู่ พอค่อยร้อนขึ้นหน่อยหนึ่งตามขึ้นไปบาเดนบาเดน กลับหนาวมากไปใหม่ พอคลายหนาวลงหน่อยวิ่งตามขึ้นไปนอรเว พอนอรเวจะลงมือหนาวจัด วิ่งหนีกลับลงมาฮอมเบิค พอฮอมเบิคลงมือหนาวหนีกลับลงมาปารีส พอปารีสลงมือหนาวหนีลงมาอิตาลี คราวนี้เห็นจะหนีพ้น รถมาถึงเวลาย่ำค่ำเศษ ขุนพิรัชกับอาเซลไมเยอมารับ เรือพม่ายังไม่มาถึง

ขึ้นรถมาตามทาง ถนนใหญ่ ตึกช่างครึกครื้นผู้คนพลุกพล่าน ราวกับว่าเปนส่วนหนึ่งแห่งเมืองปารีส แปลกแต่ที่รถนั้นชุกกว่ากัน ตึกรามก็ใหญ่โต อาการกิริยาคล้ายปารีส แต่โฮเตลที่เรามาอยู่คราวนี้ ย้ายไม่อยู่โฮเตลริมทเลเช่นที่กะไว้ครั้งก่อน เหตุด้วยโฮเตลนั้นอยู่ข้างจะใกล้ตลาดยี่สาร ผู้คนละเล้าละลุมเกาะประตูคอยดูอยู่เปนนิจ คราวนี้ได้เลือกโฮเตลบนเขา แต่ระยะทางช่างไกลเมืองเสียจริง ๆ ขึ้นเขาไปแล้วลงเขาเล่า แล้วกลับขึ้น ขึ้น ๆ ไปก็ไม่ถึง แลเห็นไฟบนไหล่เขาสว่างอยู่ในที่แห่งหนึ่งซึ่งกั้นด้วยเพียมกระจก สูงเต็มที พ่อเข้าใจว่ามาช้ายังไม่ถึงโฮเตล ไปนึกถึงเคยประชดภูเขาที่เมืองนอรเว ขึ้นไปขึ้นไปจนแลเห็นยอดเขาตระหง่านอยู่ข้างน่ามีเมฆหมอกคลุมเห็นราง ๆ ประชดพระยาชลยุทธ ถามว่านี่เราจะขึ้นไปบนยอดเขาโน้นจริง ๆ ฤๅ แกก็ไม่เคยขึ้นไม่รู้ด้วยกัน ยางที่ประชดเช่นนั้น เราจำต้องขึ้นไปถึงยอดเขานั้นจริง ๆ เลยหัวเราะกันว่าพูดเล่นกลายเปนต้องขึ้นมาจริง ๆ ยางที่ถี่ประชดจนเหลือเกินขึ้นไปไม่ได้ เลยบอกว่ามีความเสียใจที่ไม่ขึ้นไปถึงยอดนั้นยอดนี้ ค่ำวันนี้มาเกิดประชดขึ้นอีก ถามจรูญว่านี่จะต้องขึ้นไปถึงอ้ายไฟที่แลเห็นอยู่บนยอดเขานั้นฤๅ จรูญแกไม่รู้ก็เลยเรีย ๆ คราวนี้ชายอุรุพงษ์แลเห็นไฟข้างล่างจุดเรียงเปนแถว ร้องเอะอะว่าถึงแล้ว ไม่ใช่ไฟบนโน้น พวกเรายอมกันหมดว่าถูก ร้องว่าเธอหมายว่าจะต้องขึ้นไปบนสูง เห็นจะต้องลดเลี้ยวไปช้านานกว่าจะถึงได้ พอถึงที่

รถไฟนั้น เจ้าของโฮเตลออกมารับถึงรถ ลงเดินเข้าไปหมายว่าจะเข้าโฮเตล ที่ไหนกลายเปนปล่องเหมือนทางรถไฟใต้ภูเขา แลออกลิ่วสุดตา ยังนึกว่าอ้ายปล่องนี้เห็นจะเจาะออกไปหาโฮเตล ซึ่งอยู่น่าเขาข้างหนึ่ง เดิน ๆ ไปจนสุดปล่อง เจอลิฟต์ เขาบอกให้ขึ้นลิฟต์ จึงได้เข้าใจว่า ความจริงนั้นเราก็ขึ้นไปอยู่บนไหล่เขาที่แลเห็นไฟลิบ ๆ นั้นเอง ลิฟต์นี้ทำเปน ๒ ห้อง ใหญ่มากสวยมาก ราวกับรถไฟอย่างดี ชายอุรุพงษ์ยอมว่าดีกว่าลิฟต์พระที่นั่งอัมพร ตั้งแต่เห็นลิฟต์มาหนักกว่าหนักไม่เคยยอมว่าดีเลย พึ่งจะมายอมลิฟต์นี้ลิฟต์เดียว ขึ้นถึง ๗๕ เมเตอคือ ๓๗ วา ๒ ศอก จึงถึงพื้นโฮเตลซึ่งโผล่ออกไปเปนฝากระจกแลมีรูปเขียน ยังช้าเซอะไม่รู้ว่าสิทธิ์แลขุนพิรัชขึ้นมาอย่างไร นึกว่าขึ้นกระไดตาย ที่แท้เขามาในลิฟต์อีกห้องหนึ่ง ไม่แต่เท่านั้น คราวนี้เจ้านายโฮเตลเชิญเสด็จให้เลี้ยวลงอัฒจันท์มาสักสามสี่ขั้น แลเห็นปล่องอย่างเช่นข้างล่างนั้นอีก แลลิ่วสุดตา นึกว่าเอ๊ะนี่มันจะขึ้นลิฟต์กันอีกชั้นหนึ่งฤๅอย่างไร ต่อเดินมาเห็นประตูห้องข้างซ้ายมือเรียงเปนแถวมาบอกว่าห้องอะไรต่ออะไร จึงเชื่อใจว่าเห็นจะเปนตัวโฮเตลแล้ว เดินชมตลาดเรื่อยมาจนกระทั่งถึงห้อง ในระหว่างทางที่เดินชมตลาดอยู่นั้นมีกรงนก เลี้ยงนกคีรีบูนประสม มีอะแควเรียมเลี้ยงปลาเงินปลาทอง เล่นหนุงหนิงเรื่อยมา รูปพรรณสัณฐานภายนอกแลกว้างยาวของโฮเตลเท่าใด ยังไม่ปรากฏจนเวลานี้ ด้วยเปนเวลาค่ำ ขึ้นมาถึงทุ่มเศษแล้ว รู้แต่ภายในว่าปล่องยาวที่แลเห็นนั้น เขาแบ่งในประธานออกเปนเฉลียง ด้านหลังเดินได้ตลอดโฮเตล ตามแบบโฮเตล เช่นในสวิตเซอแลนด์ แต่ไม่ทำเปนเฉลียง ทำเปนโค้งถ้ำเสียเท่านั้น กั้นไว้เปนห้องที่อยู่ ๓ ส่วนของตึก เพราะฉนั้นจึงเปนห้องแคบ ๆ ยาว ๆ ด้านน่าออกไปข้างท่าเรือทำซาลาโถงกว้างมาก แต่ฝนตกยังไม่ได้ออกไปดู ในห้องแต่งงดงามสบายดี กินเข้าที่มุมอันหนึ่ง จะเปนมุมฤๅไม่ใช่ยังไม่รู้แน่ บางทีก็จะเปนที่ย่อโฉมหน้าเปนสโมกิงรูม มีเจ้าพวกดนตรี ๗ คน

เข้ามาเล่นซอคู่หนึ่ง กีตา จับปี่ฝรั่ง ๔ คน แมนโดลินฯเขฝรั่งคนหนึ่ง ทั้งร้องทั้งดีดสี แลบางทีก็ออกท่าเต้นเล่นตลก การเล่นเช่นนี้เปนธรรมเนียมของเมืองเนปอล มันเล่นเพราะแลสนุกดี

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๔๒

คืนที่ ๑๙๕

เรื่องพม่า

วันจันทร์ที่ ๗ ตุลาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้มียุง ตัวโตเท่ายุงก้นปล่อง รอดตัวที่มันเซอะจับง่าย นอนหลับก็เรว ครั้นดึกเข้าตื่นขึ้นรู้สึกเมื่อยข้างซ้ายไปทั้งแถบ แปลไม่ออกว่าเรื่องอะไร เปลื้องผ้าลงมาพันไหล่หนาว คลุมขึ้นไปร้อน จนไม่มีสมาธิเลยลุกขึ้นนั่ง จึงได้ได้ความว่าประตูที่ยึดไว้แต่ก่อนนั้น ซ้ายพ้อนมาแล้วยึดอย่างไทย คือแง้มไว้สักคืบหนึ่ง สมเฉภาะเข้าทางน่าต่างห้องน้ำ เย็นเข้ามาถูกสีข้างข้างซ้าย ต่อยึดประตูแล้วจึงได้นอนหลับต่อไปอีก ครั้นจะตื่นสาย นัดให้เขามาหาแต่เช้าเลยต้องตื่น

กัปตัน เก ปราล นายเรือพม่า กับยาเซลไมเยอมาหา แลกระทรวงต่างประเทศมีโทรศัพท์มาด้วย ว่าเจ้าแผ่นดินอิตาลีให้บอกว่า ถ้าจะดูมะนูเวอร์ ให้ไปถึง ๔ โมงเช้า จึงตกลงเลื่อนเวลาลงเรือให้ออกเวลาพลบ ระยะทางที่ว่า ๑๒ ชั่วโมงนั้น เปน ๑๔ ชั่วโมง

เวลาเช้า ๕ โมงไปเที่ยวห้าง ไปร้านบรอนซ์ที่เขาหล่อถ่ายอย่างรูปภาพโบราณซึ่งอะไร ๆ บ้างแล้วไปห้างเครื่องทองที่ขายของอย่างเก่า ๆ เหมือนกัน ลงปลายไปร้าน แอนติคิติ คือของโบราณต่าง ๆ แล้วกลับขึ้นมากินเข้ากลางวันที่โฮเตลหยุดพัก โฮเตลนี้เปนอันได้ความว่าหลังยาว ๆ เช่นนั้นเอง ปลูกอยู่บนไหล่เขา แต่ขึ้นมากว่าครึ่ง เรือนยาเซลไมเยออยู่ติดกันกับโฮเตล ปลูกใหญ่โตเปนข้อม มีลิฟต์

ขึ้นตั้งแต่ชั้นล่างเหมือนโฮเตลนี้อย่างเดียวกัน เรือกสวนอะไรที่ปลูกต้นไม้แลที่เล่นลอนเตนนิสกลับขึ้นไปอยู่ข้างบน อาไศรยที่ว่างตามไหล่เขา โฮเตลนี้แลเห็นอ่าวท่าจอดเรือตลอดทั้ง ๒ ท่า ๓ ท่า ตลอดจนปลายแหลมข้างหนึ่ง เขาวิสูเวียส (ที่เปนเขาไฟใหญ่ในแหลมนี้) ข้างหนึ่ง ข้อที่แลเห็นเปนหนทางไกลไกลเมื่อคืนนี้ เพราะมาจากสเตชั่นรถไฟ แต่ที่จริงตั้งอยู่เหนือโฮเตลเดิม ใกล้อะแควเรียมนั้นเอง ลงไปที่เมืองก็ไม่ช้าเท่าใด แต่เงียบสนิทจริง เงียบกว่าซันต์มาติโนซึ่งอยู่ลึกเข้าไป อย่างไรก็ยังสบายดีมากกว่าที่อื่นหมด

เวลาบ่าย ๔ โมง กลับลงมาขึ้นรถไปเที่ยว ไปข้างปลายแหลมตวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งเปนที่คนจนอยู่มาก ได้เห็นความประพฤติของพวกอิตาเลียนแปลกกันกว่าที่เมืองอื่น ๆ หมด ที่อยู่นั้นโดยมากอยู่ถ้ำ ถ้ำนั้นไม่ใช่ถ้ำเปนเอง คือทางที่ตัดนั้นตัดไปตามชายเขา เพราะฉนั้นข้างทางเลียบข้างเขา จึงเปนน่าผารอยตัดเปนผนังชันอยู่ เขาเจาะผนังชันนั้นเปนช่อง ๆ เอาศิลาไปก่อตึก ส่วนโพรงที่ตัดศิลาออกแล้วนั้นกลายเปนถ้ำ คนจนอาไศรยในถ้ำเช่นนี้โดยมาก เหตุด้วยศิลาในเขานี้อ่อนมาก จะตัดให้เปนแผ่นรูปร่างอย่างไรก็ตัดได้ กำลังตัดอยู่ก็มี สีสรรวรรณะเหมือนดิน แต่ตัดเปนเหลี่ยมได้ เวลาก่อสร้างขึ้นเสร็จแล้วถือปูนภายนอก อาจจะทนอยู่ได้เท่าใด ๆ ศิลาเช่นนี้ที่พวกโรมันก่อสร้างตั้ง ๑๐๐๐ ปีมาแล้ว ที่ปูนหุ้มอยู่ภายนอกยังดีอยู่ไม่ร่อยหรอเลย แต่ถ้าทิ้งไว้เปล่า ๆ อากาศกัดพรุนได้ ถ้าถือปูนประสมสีให้เหมือนเนื้อศิลาเดิมก็สังเกตไม่ใคร่ได้ว่าเปนศิลาฤาปูน เรือนที่ตั้งอยู่ริม ๆ เขา เช่นโฮเตลแลบ้านอาเซลไมเยอ ข้างล่างก็เปนถ้ำเช่นนี้ ปลูกตึกต่อขึ้นไปชั้นบน เพราะเหตุฉนั้นเขาจึงได้เจาะปล่องสำหรับลิฟต์ขึ้นลงได้ง่าย ๆ ความประพฤติของพวกอิตา-เลียนเปนอย่างชาวเมืองร้อน จะทำอะไร ๆ สำเร็จอยู่ในกลางถนน ตลอดจนประกอบ

อาหารแลแต่งตัว อาจจะแลเห็นผู้หญิงกำลังคาดกระโจมอยู่ก็ได้ ถ้าที่อยู่นั้นก็มีห้องเดียว มีเฉภาะแต่ประตู ไม่มีน่าต่าง ประตูก็เปิดไว้แลเห็นเข้าไปได้ ที่หลับที่นอนมีอะไร ๆ บ้างเห็นทุกสิ่ง กองรกคล้าย ๆ โรงเจ๊กทำงาน ไม่ใช่แต่แลเห็นเข้าไปในเรือน ซอยออกมาทำอยู่ข้างนอกริมถนน ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ยั้วเยี้ยอยู่ที่ประตูถ้าอยู่ข้างจะซอยร้องเวิ้กว้ากอึง ได้จะดูอะไรแล้วดูเอาจริงเอาจัง ขอทานเปนพื้น เด็ก ๆ เปลือยกายบ้าง เปลือยเท้าบ้าง มีโดยมากเกือบจะทั้งนั้น ผู้ใหญ่เวลาทำงานก็ถอดเสื้อ เนื้ออยู่เฉย ๆ ด้วยอากาศมันหนาวน้อยกว่าน่าหนาวของเรา แต่ไม่ร้อนถึงเมืองเรา ตามแถบนี้น่าร้อนเปนที่พวกชาวเมืองเนเปอลมาเที่ยวแลกินเข้าริมทเลกลางแจ้ง จึงมีเรสเตอรองต์มาก วังกวีนออฟเนเปอลวังหนึ่งซึ่งร้างก็เช่าตั้งเรสเตอรองต์ แต่รัฐบาลยอมให้เช่าแต่ภายใน ภายนอกทิ้งไว้ให้ร้าง เปนเครื่องหมายตำบลที่ดูของเมืองเนเปอลแห่งหนึ่ง สัตว์พาหนะใช้ฬามาก ฬาตัวนิดหนึ่งอาจจะลากเกวียนศิลาใหญ่ ๆ แลไม่ต้องขับฤๅต้องจูงอย่างไร เจ้าของเดินเกาะท้ายเกวียนไปก็พอ บรรทุกเสียจนน่าสงสาร จะเปนด้วยแรงมันมากจึงใช้มันให้พอแรง ฤๅจะไม่สงวนเหมือนม้าก็จะเปนได้ น่าเกลียดแต่เรื่องนอน หลับได้ไม่ว่าแห่งหนตำบลใด นอนหลับไปบนเกวียนให้ม้าฤๅฬาพาไปเอง เวลาหยุดงานในระหว่างเที่ยงแลบ่ายโมง ๑ ตามหนทางเดินข้างถนนนอนหลับกลิ้งเกลื่อนกลาดกัน อย่างดีก็เอามือปิดตาไม่ให้พระอาทิตย์เข้าตา แล้วก็นอนอยู่กลางแจ้ง แต่ไม่ต้องปิดก็หลับโดยมาก คนเที่ยวเดินกันเพ่นพ่านมากกว่าที่แลเห็นทำงาน ได้ความว่าเพราะอาหารถูก มีแต่มักกะโรนีกินแล้วก็พอ มะเขือเทศที่สำหรับกินกับมักกะโรนีนั้น ได้ความว่าไม่ใช่มะเขือเทศอย่างที่เปนเฟือง อย่างนั้นกินแต่กับสลัด ที่สำหรับกินกับมักกะโรนี เปนรูปกลม ๆ คล้าย ๆ หมาก แต่สีแดงเหมือนกัน แดงไม่มีซื้อขายกันมาก แต่รูปย่อมเรียว

เหมือนรูปไข่ ดูเหมือนเนื้อจะน้อยเปนโพรงในมาก สีเหลืองอ่อน มีแขวนอยู่ตามน่าต่างเรือนคนจน ๆ ทั่วไป การที่แขวนไว้เช่นนั้น อาจจะเอาไว้กินได้จนถึงฤดูหนาว ว่าอยู่ได้ถึง ๔ เดือน ตามน่าต่างแขวนของกินอะไรต่าง ๆ ทั้งไส้กรอกด้วย นุงนังไปทั้งนั้น การพิธีสาสนามีมาก ตามถนนตั้งซุ้ม ซึ่งจะจุดตะเกียงสำหรับการวัด การวัดนั้นมีเนือง ๆ ถ้าจะทำโดยเลอียดแล้วก็มีการพิธีทุกวัน เพราะเหตุว่ามีเซนต์ฤๅนักบุญเกิดฤๅตายวันใดก็เปนนักขัตฤกษ์ นักบุญคงมีเกิดฤๅตายประจำวันตลอดทุกวันไป วันนั้นเซนต์นั้นวันนี้เซนต์นี้ เวียนไปจนตลอดปี ผู้ที่เสียเงินนั้นเปนส่วนราษฎร แต่เพราะผู้ที่จัดการเปนผู้มีกำไรเสมอ ผู้มีบันดาศักดิ์ในประเทศนี้ ที่เปนเซียร์ คือมีบันดาศักดิ์สืบตระกูลพวกหนึ่ง เปนโนเบลผู้มีตระกูลที่โปรดตั้งโดยขายตำแหน่งมีกำหนดราคาจำพวกหนึ่ง เปนผู้มีทุนรอนแลที่แผ่นดิน แต่มักจะไม่ใคร่ทำอะไร ถ้าถึงเวลาขัดข้องที่ดินที่จะขายได้ก็ขาย เว้นไว้แต่ขายไม่ได้ตามกฎหมาย ที่แถบทางนี้เปนของคนต่างประเทศโดยมาก เขาว่าโนเบลพวกนี้มักหาเมียเปนชาวอเมริกันที่มั่งมี ข้างหนึ่งมีทรัพย์ ข้างหนึ่งมีศักดิ์ "สาวสุดพุดจีบจีน เจ้ามีสินพี่มีศักดิ์" เขาว่านานไปพวกโนเบลในเมืองอีตาลี จะเปนชาติใหม่เกิดขึ้นระหว่างอีตาเลียนแลอเมริกัน เมืองเนเปอลนี้ เทศกาลตรงกันข้ามกับเมืองโรม เมืองโรมเปนผู้ดีแลคนมั่งมี ถ้าไม่ใช่ฤดูพากันออกไปอยู่นอกเมือง ในเมืองโรมเงียบ แต่ในเมืองเนเปอลนี้แน่นตลักกันอยู่เสมอไม่ขาด เพราะเปนพวกหาพอกรอกหม้อ ถ้ามีกินอยู่เพียงเท่าใดไม่ต้องทำงาน ขัดเข้าเมื่อใดก็วิ่งเข้าทำงานเสียทีหนึ่ง ได้สัก ๒๐ เลียระก็กินไปได้หลายวัน การซื้อขายกันที่นี้ มีราคาเขียนไว้ก็จริง แต่ย่อมจะลดอย่างน้อย ๕ เปอเซนต์ แต่ผู้ที่ชำนาญเที่ยวเขาย่อมแนะนำให้ต่อ ที่จะไม่ต่อนั้นไม่ได้ แลการที่จะต่อให้ได้สำเร็จประโยชน์จริง อาไศรยคนที่รู้ภาษาชาวเมืองนี้เปนสำคัญ

กว่าอย่างอื่น เปนธรรมดาของชาวเมือง ถ้าเห็นคนต่างประเทศเข้าแล้วหวาน อยากจะเที่ยวไต่ตอมขายของขอทาน ที่สุดก็ดูไม่สนุก ถนนหนทางตอนข้างในเมืองที่กวดขันหมดจดดี แต่ตอนนอกออกไปสกปรก ตามแถบข้างทเลแล้ว มีกลิ่นเหม็นอึด ๆ อยู่เสมอ ถ้าจะว่าโดยภูมิเทศแล้วเปนเมืองงามมาก งามทั้งอ่าวท่าภูเขา แลเรือนที่ปลูกซ้อน ๆ กันขึ้นไปบนเขา ผู้คนก็แน่นหนากึกก้องไปด้วยพิณพาทย์เภรี นับว่าเปนเมืองหนึ่งซึ่งแปลกจากเมืองในประเทศยุโรปทั้งปวง

กลับมาลงที่ท่าอาเซเนล คือท่าโรงอาวุธเหมือนอย่างเมื่อขึ้นคราวก่อน ที่อาเซเนลนี้ เปนป้อมก่อด้วยศิลาสูงใหญ่ของโบราณ อยู่ใกล้พระราชวังเกือบจะเปนพื้นที่อันเดียวกัน เขาว่าเปนที่สำหรับเจ้าแผ่นดินหลบเข้าไปอยู่ในเวลาเมื่อเกิดจลาจล มีป้อมที่ยื่นลงไปในทเล อีกแห่งหนึ่งซึ่งเปนเครื่องหมายของอ่าวเมืองเนเปอลไม่ทราบว่าใช้อะไรกัน แต่ปรากฏในเรื่องที่พวกขบถเข้าไปยึดเอาที่นั้นได้แล้วต่อสู้ทหารหลวงอยู่ได้นาน แต่ก่อนใช้เปนที่ขังคนโทษ มีพื้นลงไปในใต้ดิน ซึ่งเปนที่ล่ำฦๅว่า ใครติดขังในที่นั้นแล้ว เปนไม่ได้กลับออกมาอีก

พ่ออาเซลไมเยอ มาส่งที่ท่า กับเจ้าพนักงานโรงอาเซเนลลงมาเรือพม่าด้วยเรือสติมลอนช์ของหลวง เรือพม่าลำนี้สบายเสียจริง ๆ ห้องนอนที่พ่อนอนกว้างใหญ่ แลมีห้องรับแขกชั้นบน ห้องกินเข้าชั้นล่าง ห้องสูบบุหรี่มีแคยืนสำหรับอยู่ได้ชั้นบน เรือมาครั้งนี้ไม่ได้บรรทุกอะไร คนโดยสานก็ไม่มี เขาส่งมาให้รับส่งพ่ออย่างเดียวเท่านั้น ไม่ใช่จะเดินไปทวันออกในคราวนี้ด้วย พวกเรา ๗-๘ คนเท่านั้น หลวมโหรงเหรงเต็มที อาหารที่เลี้ยงเรียกคนครัวใหม่เลี้ยงอย่างดี ราวกับเลี้ยงในพระราชวัง ออกรำคาญอย่างเดียวแต่ไม่รู้ว่าจะขอบใจเขาอย่างไรให้พอ ถ้าเราจะไม่รับ ก็มีแต่เรืออิตาเลียนลำเล็ก ๆ ซึ่งไม่น่าไป เดิมคิดว่าจะใช้เพียงเมสสินา

ตามโปรแกรมใหม่ที่ขอเลื่อนเรือซักเซนให้เรวเข้ามาไม่ได้ จำจะต้องไปด้วยเรือนี้ถึง ๑๕ วัน เหลือสำหรับเรือซักเซน ๑๗ วันเท่านั้น ต่อนั้นไปก็จะเปนเรือมหาจักรี นอกจากความรำคาญใจอันนี้แล้ว มีความสบายเปนที่สุด กัปตันนั้นเปนธรรมดาต้องเปนคนน้ำใจเย็น กัปตันปราสคนนี้เปนคนที่ได้เคยเข้าไปอยู่บางกอกปี ๑ แล้ว ได้เคยเดินเรือเข้าไปหลายเที่ยวด้วย แต่วันเริ่มแรกพบกันก็เปนที่ชอบใจเสียแล้ว เห็นจะเปนที่เรียบร้อยตลอดไป

คืนที่ ๑๘๖

เรือพม่า เดินทางไปปาเลอร์โม

วันอังคารที่ ๘ ตุลาคม

วันนี้เวลาเช้าเรือเราเดินลงมาพบกองทัพเรืออิตาเลียนเวลา ๒ โมงเศษ กำลังยิงกันอยู่ ได้รอเรือดู มียาลูนยาวลอยสำหรับดูคืนระเบิดใต้น้ำ เลื่อนลงมาตามลำดับถึงบ้อม ๆ ยิงจากฝั่ง ๓ แห่ง แล้วเรือเราเลยมาแวะเข้าในท่าเมืองเมสสินา ซึ่งมีเขื่อนศิลากัน อันปรากฏว่ารูปเหมือนเคียว (ซิกล) เหมือนจริง มีเรือค้าขายมาก ยกธงรับเสด็จไม่ใช่รับเรา รับเจ้าแผ่นดินของเขา กิงวิตโตริโอเอมนูเอล (เคยอ่านกันอยู่ว่าวิกตออิมแมนนวล) มาในเรือแยตเตอลชิป ชื่อเรจีนาเอเลนา ตามพระนามของควีน เปนเรือลำใหม่ที่สุด แล่นตามเรือเรามาข้างหลัง ย้อมขนเมืองในท่าสลูตเรือเราทอดตอนข้างใน เรือเจ้าแผ่นดินทอดข้างนอก พอจอดเรียบร้อยกันประเดี๋ยวก็ ๔ โมง เจ้าแผ่นดินก็มาถึง มาด้วยเรือโมเตอร์ลำเขื่อง แล่นเรว พ่อลงไปรับที่บันได เราแต่งฟรอกโก๊ต แต่เจ้าแผ่นดินแต่งยูนิฟอมทหารยกติดตราจักรี

เคานต์ออฟตุรินตามมาด้วย แต่งอย่างเดียวกัน มีเสนาบดีกระทรวงเรือแลผู้อื่น ๆ ตามมาในเรือที่นั่ง ได้นำให้รู้จักผู้ซึ่งมาด้วย แล้วขึ้นดาดฟ้ามาที่ห้องนั่งต่อห้องนอนของพ่อ สังเกตดูเจ้าแผ่นดินอ้วนขึ้นกว่าแต่ก่อนสักหน่อยหนึ่ง แต่ไม่ได้แก่ลงไปเลย เหมือนอย่างแต่ก่อน ควีนไม่ได้มา เพราะจวนจะได้โอรสใหม่ การสนทนากันไม่ได้แปลกจากเมื่อยังไม่ได้เปนเจ้าแผ่นดินเลย พ่อได้พาให้ดูห้องนอนแลดูห้องกินเข้า บ่นว่ากลัวที่เรือโน้นจะไม่มีอะไรดูเหมือน เพราะเหตุที่เรือลำนี้งามจริง ๆ ห้องนอนก็สบาย นั่งอยู่ด้วยกันนานจึงได้นำคนตามเสด็จให้รู้จัก พ่อรู้จักราชองครักษ์ที่ได้เคยพบกันแต่ก่อน เจ้าแผ่นดินลอดตาไปเห็นจุรพงษ์รีบตัวมาปล้ำ ขอให้พาไปกินเข้ากลางวันด้วย ชอบหมารุดีของพ่อมาก เข้าไปดึงกรงเอามาเล่น เพราะเปนคนรักหมา แล้วกลับไปเรือ พ่อไปส่งที่บันได สักครู่หนึ่งให้เรือลำนั้นเองมารับ ชักธงสแตนดาดของเราที่นำเรือมาเสร็จ เรือเรจินาเอเลนาชักธงเสาท้าย สแตนดาดของเราแลของเจ้าแผ่นดินคู่กันในเสาเดียว แลสลุตตามธรรมเนียม ขึ้นไปบนเรือ นำให้เดินตรวจแถวพวกนายทหารเรือ สิ้นเพลงสรรเสริญบารมีแล้วพากันขึ้นไปที่แคบินสำหรับแอดมิราล ที่เจ้าแผ่นดินประทับ อยู่ดาดฟ้าชั้นบนเหมือนกัน แต่เปนห้องฝาเหล็กน่าต่างน้อย ใช้พัดไฟฟ้าแล้วยังร้อน พากันเข้าดูห้องนอน เกลี้ยงไม่มีตกแต่งอะไร เพราะเปนการที่ประทับชั่วคราว นั่งพูดกันอยู่ในห้องนั้นหน่อยหนึ่ง แล้วจึงพาเที่ยวดูปืน กัปตันเปนคนนำ การเข้าออกในป้อมหัน (ตูเร็ต) อยู่ข้างจะประดักประเดิด ออกจะต้องปีน แลประตูก็เล็กลอดยาก สารพัดที่จะใช้ไฟฟ้าหมดทั้งสิ้น ไฮดรอลิกเดี๋ยวนี้ดูเปนเลิกไม่มี ตั้งแต่ยกปืนไปจนกระทั่งหันป้อมก็ไฟฟ้าทั้งสิ้น ลูกปืนที่จะขึ้นมาจากข้างล่างก็มาด้วยไฟฟ้าทั้งนั้น เรือรบชั้นใหม่นี้เปนหีบเครื่องกลขนาดใหญ่ไปทั้งลำ การฝึกหัดผู้คนเปลี่ยนหมดจากท่าทางเดิม หันเข้าหาเครื่องไฟฟ้าอย่างใหม่

เรือวิ่งโครม ๆ คราม ๆ อย่างแต่ก่อนเปนอันไม่มี การที่ยิงก็รวดเร็วเหลือเกิน ปืนใหญ่ที่สุดก็ยังยิงได้ถึงมินิตละ ๓ นัด แต่นัดหนึ่งนั้นหลายสิบชั่ง ดูเปนเงินทองมากมายเหลือเกินนัก เรือแบตเตอลชิปอย่างใหญ่เช่นนี้ลำ ๑ ก็อยู่ในล้านปอนด์ครึ่ง คิดดูก็น่าสังเวชเมื่อถึงเวลาศึกเช่นคราวยี่ปุ่นกับรัสเซีย รบกันก็ยิงกันจมเสียเหมือนอะไรต่ออะไรไม่มีราคา แต่น่าสงไสยเต็มทีว่าเรืออย่างนี้จะอยู่อย่างไรในเมืองร้อน แต่อากาศเพียงเท่านี้ยังร้อนเต็มทีเสียแล้ว ลงไปชั้นต่ำ ๆ เกือบจะหายใจไม่ใคร่ได้สดวก จะรอดอย่างเดียวที่ใช้คนน้อยลงกว่าเรืออย่างแต่ก่อน ถ้าหากว่าเปนอย่างเก่าเรือโตเปนภูเขาลอยเช่นนี้จะใช้คนสักเท่าใด กลับขึ้นมาถึงดาดฟ้าหายใจโล่ง เจ้าแผ่นดินเองก็ย่นเหนื่อยแลร้อนเต็มที มาพักในห้องพอหายเหนื่อยแลหายร้อนแล้ว พากันลงเรือโมเตอร์ลอนช์ แล่นไปเข้าในอู่ ขึ้นที่อู่นั้น มีรถรับ ระยะทางไม่ไกล พอไปกับเจ้าแผ่นดินแลเคานต์ออฟตูริน ธรุพงษ์ มีทหารประจำเมืองรายแถวทั้งตำรวจภูธร ราษฎรดูแน่นเต็มไปตลอดทางจนถึงป้อม ตบมือให้ร้องเกรียวกราวมาก ป้อมนี้เปนป้อมชาวสเปญทำไว้แต่โบราณ เดียวนี้รักษาไว้เปนเรือนตะเกียง อัฒจันท์ขึ้นป้อมอยู่ข้างจะสูงเต็มทีถึง ๒ ทอด แต่เมื่อขึ้นไปถึงชานป้อมชั้นล่างแล้ว นั่งแลดูในช่องทเลเห็นได้ไกลทั้งเหนือทั้งใต้ ตั้งอยู่ใกล้หาดนอกอ่าว พวกราษฎรเต็มน่าชานป้อม ตบมือแลให้ร้องไม่ได้หยุด จนกระทั่งเดินกองทัพจึงได้สงบเริ่มที่จะเดินด้วยสลุต ชักธงช้างทุกลำ เจ้าแผ่นดินบอกว่าได้สั่งเฉภาะให้หาธงช้างชักให้ได้ทุกลำทั้งเรือใหญ่เรือเล็ก ดุ๊กออฟเยนัวมาในกองน่า เปนน่าที่อินสเปกเตอ ไม่ใช่เปนผู้บังคับการกองทัพทั้งหมด กองขาดูนมาในกองนี้ ถัดนั้นถึงแบตเตอลชิปที่เปนเรือคู่กัน ๒ คู่ มีเรือเล็กตามลำละ ๔ เรือเล็กนั้นเปนเรือตอปิโดเปนต้น แล้วมีเรือกอง ๓ ลำ ที่เรียกว่า ๓ พี่น้องเปนกองหลัง ดุ๊ก ด'อะปรุสซี (อ่านดาปรุสซี)

ที่เคยมากรุงเทพฯ สองครั้งมาในกองสองพี่น้องคู่ที่ ๒ เที่ยวนี้เปนแอดมิราลขึ้น รวมเรือทั้งหมด ๕๒ ลำ กองทัพนี้จะลงไปข้างใต้ ๒ วันมะรืนนี้จึงจะกลับ เจ้า-แผ่นดินจะขึ้นยกเปนอย่างออฟฟีเซียลเวลาพรุ่งนี้ มะรืนนี้เวลาเย็นจึงจะข้ามไปเข้ากองทัพฟากข้างฝั่ง พ่อมีความพอใจเปนอันมากที่ได้เห็นวิธีรบเรือแลเดินกองทัพเรือ เจ้าแผ่นดินบอกว่าถ้าหากว่าไม่มีเรื่องเรือนี้แล้วไม่มีอะไรจะให้ดูทีเดียว นี่พอมาสบเหมาะเข้าได้ดีนัก พอหมดเรือรบแล้วก็พากันกลับลงเรือมาขึ้นเรือเรจินาเฮเลนา น้ำในช่องนี้ช่างเชี่ยวเสียจริง ๆ ป่วนวนเปนน่าวัดพนัญเชิงทีเดียว ทั้งเวลาไหลขึ้นแลเวลาไหลลง เทียบเรือยาก กลับขึ้นไปพักที่แคบิน ห้องที่เจ้าแผ่นดินประทับ ได้รับโทรเลขไม่มีสายอย่างมาโคนีจากดุ๊กออฟเยนัว แลดุ๊ก ด' อะปรุสซี่ ส่งความเคารพได้ตอบโดยโทรเลขไม่มีสายนั้นเหมือนกัน ควีนเฮเลนาสั่งเจ้าแผ่นดินให้ขอตัดตั๋วไปรสนีย์ที่ยึดหนังสือไปถึงพ่อจากยางกอกไปฝากด้วย ผเอินหนังสือพระยาศรีส่งไปให้คอยที่เมสสินาไปส่งในเรือที่นั่งนั้นได้ตัดแสตมป์ได้ทันที ยังเปนธุระเล่นแสตมป์อยู่มาก ข้างเจ้าแผ่นดินก็ยังยันถึงเก็บเงินตรา พ่อรับว่าปีน่าจะได้ส่งทองออกมาให้ แต่ก็ประจวบกันกับข้างอิตาลี เขาจะออกใหม่ปีน่าเหมือนกัน

ห้องกินเข้าอยู่ข้างจะโปร่งสบายดีนั่ง ๑๘ คน ในบาญชีกับเข้ามีเหรียญเปนโล่ห์ตราของควีนเฮเลนาด้านหนึ่ง รูปเรือด้านหนึ่ง เปนเหรียญยี่ห้อเรือลำนี้กลัดติดแถบสีน้ำเงิน แลมีขนมรูปเจ้าแผ่นดิน เวลาเลี้ยงกันเสร็จลงมาถ่ายรูปที่น่าเรือ เจ้าแผ่นดินเห็นกล้องถ่ายรูปในห้องนอนพ่อ อี๋ว่าเปนนักเลงเล่นถ่ายรูปด้วยกัน นัดจะถ่ายวันนี้ พอกินเข้าแล้วก็เรียกเอากล้องมาสพาย ถ่ายพ่อถ่ายอุรุพงษ์แลใคร ๆ ไป กว่าจะตั้งกล้องใหญ่แล้วเสร็จ กล้องที่ถ่ายนั้นเปนโกแด๊กขนาดเล็ก แล้วจึงไปนั่งถ่ายรูปหมู่ ว่าเมื่อคราวกิงเอดเวอดมา ก็ได้รับแลถ่ายรูปกันเช่นนี้ โปรดว่าช่าง

ถ่ายรูปคนนี้ถ่ายเก่ง ทั้งบนบกแลในเรือ ไม่ว่าแห่งหนตำบลใด ถ่ายรูปนับไม่ถ้วน ซิเนมะโตกราฟก็ยกเที่ยวตั้งถ่ายเอาใกล้ ๆ ดูโปรดมากในเรื่องถ่ายรูป ไม่ห้ามปรามเลย พ่อเลยบอกว่า ขอให้หาซิเนมะโตกราฟส่งไปให้พ่อบ้าง วันนี้ได้ให้ดูรูปลูก ๓ คนน่าเอนดูดี

กิงวิกตอร์ เอมมานูเอลนี้ อัชฌาไศรยไม่ชอบข้างทางยศศักดิ์หรูหรา ชอบเงียบ ๆ ง่าย ๆ พูดจาอะไรก็ตรง ๆ ไม่มีท่วงทีที่จะทำอาการให้ผึ่งผายฤๅเปนชั้นเปนเชิง แลไม่ขี้โอ่เปนอันขาด จะแต่งเนื้อแต่งตัวอะไรก็พอสุภาพอย่างเดียว พ่อเปนที่ชอบใจมาตั้งแต่ที่ได้รู้จักคุ้นเคยกันมาแต่ก่อนแล้ว เปนเจ้าแผ่นดินขึ้นไม่ได้มีอาการอะไร ปรากฏว่าผิดไปจากแต่ก่อนสักนิดเดียว การรับรองครั้งนี้เปนที่พอใจอย่างยิ่ง เปนการง่ายแลสดวกดี สบายใจด้วยกันเกินที่คาดที่หมาย เวลากลับมาเรือที่นั่งสลูต

ตอนเย็นวันนี้ เดิมคิดไว้ว่าจะไปเทาร์มินา เจ้าแผ่นดินบอกพ่อว่า ไปเรือจริงก็จะไปได้ แต่ไม่มีอ่าวมีท่า ต้องหาฤๅเขาดูก่อนว่าจะไปได้ฤๅไม่ เกิดขึ้นทั้งนี้เพราะพ่อเบื่อรถไฟ แลขึ้นไปอยู่โฮเตลบนบก สู้อยู่เรือไม่ได้สบายกว่า แต่ครั้นมาหาฤๅกัปตันเข้าว่าจะไปลำบาก หาที่ทอดเรือไม่ได้ แล้วจะต้องลงเรือเล็กไปนานก็ลำบากเหมือนกัน จึงตกเปนอันจะต้องไปรถไฟ แต่พ่อก็เบื่อหน่ายในการย้อนไปย้อนมา ความคิดในเรื่องมาเที่ยว ซิซิลีนี้ มันเดินตามลำดับเดิมก็เปนข้อใหญ่ใจความจะมาพบเจ้าแผ่นดินในวันที่ ๘ แล้วจะออกเรือไปปาเลอร์โม กลับทางรถไฟ ไปเทาร์มินา แล้วจึงกลับมาลงเรือที่เมสสินา คราวนี้ได้ความว่ารถไฟนั้นไม่ดี แลหลายชั่วโมงนัก ตกลงเปนกลับทางเรือ ภายหลังเกิดขึ้นว่า โฮเตลที่ปาเลอร์โมยังไม่เปิด ที่เทาร์มินาเปิดแล้ว ต้องไปเทาร์มินาเสียก่อน แล้วจึงไปปาเลอร์โม เรื่องมันเดินมาจบอยู่เพียงเท่านี้ ก็ออกจากเนเปอลมา ครั้นมาลงเรือแล้ว พ่อเห็นที่อยู่ก็สบาย กินก็สบายเกิดไม่อยากขึ้นบก แต่ยังจำเปนที่จะต้องไปอยู่เทาร์มินา เพราะเรือไปไม่ถึง

เลยมาตกลงใจว่านี่จะย้อนไปย้อนมาทำไม ลงไปถึงเทาร์มินาแล้วยังจะย้อนกลับขึ้นไปปาเลอร์โม ให้พะวักพะวนใจ จึงเปลี่ยนเสียใหม่ เปนไปปาเลอร์โม โฮเตลจะเปิดฤๅไม่เปิดก็ช่าง จะไม่ขึ้นอยู่บก ถึงเวลาก็ขึ้นไปเที่ยวจากเรือ จะสนุกอยู่ได้กี่วันก็ตาม กลับจากปาเลอร์โมมาแวะเมสสินา เที่ยวเมืองเมสสินา แล้วขึ้นรถไฟไปเที่ยวเมืองเทาร์มินา กลับลงมานอนเรือแล้วออกจากเมสสินาไปเที่ยวซาระคุสซา ออกจากนั้นไปมอลตา ทาง ๖ ชั่วโมง ตกลงเปนวนเวียนอยู่ตามเหล่านี้ ระยะวันเหลืออีกสามวันครึ่งฤๅสี่วันไปปอตเสด ความรู้สึกที่ได้ลงมาอยู่ในเรือช่างสบายเสียจริง ๆ เตียงนอนแคบกว่าเรืออัลเบียน แต่ก็ยังนอนหลับสบายได้ ออกเรือจวนย่ำค่ำมืดแล้ว เรือพระที่นั่งเจ้าแผ่นดินอิตาลีสลูตให้อีกครั้งหนึ่ง พอธงลงกันพอดี

คืนที่ ๑๘๗

เมืองปาเลอร์โม

วันพุฒที่ ๙ ตุลาคม

เรื่องร้ายโทรเลขบางกอก สมใจคิด ถ้าสบเวลาขุ่น ๆ ทำให้นอนไม่หลับได้ ไล่ไม่ไป มีวิธีที่จะไล่ได้แต่ต้องอ่านหนังสือ หนังสือนั้นต้องหาให้เบาที่สุด ถ้าหากว่ามีอะไรที่จะต้องคิด กลับไปช่วยให้ไม่หลับได้ ถ้าหากว่าเปนเรื่องเหลวเขียวอ่านไม่กินใจ เรื่องที่เรานึกอยู่นั้นก็ไล่ไม่ไป กลับเข้ามาแทรกในเวลาอ่านหนังสือนั้นร้ายใหญ่ ยิ่งเสียกว่าไม่อ่าน หาเรื่องอ่านยากเต็มที เรื่องนั้นต้องให้ผู้มีชื่อในหนังสือนั้นเขาพูดเขาคิดแลทำให้สะใจเรา อย่าให้เราต้องไปนึกว่าควรจะอย่างนั้นควรจะอย่างนี้ เมื่อคืนนี้หนังสือหมดเข้าออกจะอาละวาดแต่ก็หลับ รู้สึกเมื่อเรือทอดสมอในอ่าวเมืองปาเลอร์โม เวลาเช้าเจ้าท่าแลปรีเฟ็คอะไรลงมาหาตามธรรมเนียม

เวลา ๕ โมงเช้าขึ้นบก ไปตามถนนตรงขึ้นไปถึงสวนน่าพระราชวังซึ่งไม่สู้ใหญ่ แต่ที่ตั้งพระราชวังอยู่บนที่สูงขึ้นไปหน่อย พระราชวังนี้เปนวังของพระเจ้าแผ่นดินกรุงซิซิลีแต่ก่อนสืบ ๆ มา จึ่งมีการก่อสร้างเปนส่วนข้างเก่า แลที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่ตามลำดับที่เปลี่ยนวงษ์เจ้าแผ่นดินผู้ครองเมืองซิซิลี เจ้าแผ่นดินซิซิลีที่อยู่ในปากคนพูดถึงเสมอนั้น คือโรเยอวงษ์นอรมัน ซึ่งเปนผู้มาทำความเจริญให้แก่เมืองซิซิลีมากในเมื่อคฤสตศักราช ๑๑๓๐ เกาะซิซิลีนี้มีเรื่องราวยืดยาวก่อนพระเยซูเกิดเปนหลายร้อยปี เดิมเปนบ้านหมู่เล็กน้อยชื่อต่าง ๆ แล้วภายหลังตกเปนของกรีก ในเวลาเมื่อกรีกกำลังรุ่งเรืองอยู่ ครั้นเวลากรีกโทรมแล้วโรมันเจริญก็ตกเปนของโรมัน เมื่อโรมันโทรมลงตกเปนของแขกอาหรับ ที่เรียกว่าซาราเซนส์ ตอนนี้เปนเรื่องรบกันด้วยสาสนา พวกนอรมันต้นแซ่ของโรเยอาไศรยโป๊ปเปนหลักจึ่งได้ปกครองเมืองซิซิลี ต่อจากพวกนอรมันลำดับตระกูลไปตกอยู่ในเยอรมันเอมเปอเรอ แต่ไม่ใช่เยอรมันเดี๋ยวนี้ เยอรมันอย่างเก่า เจ้าแผ่นดินเยอรมันนั้นเปนเจ้าแผ่นดินสเปญ เพราะเหตุนั้นจึงเปนชาวสเปญปกครองเมืองในตอนหลัง อังกฤษเข้ามามีมือแทรกอยู่นิดหนึ่งในเวลาที่ต่อสู้นะโปเลียนโบนะปาต ภายหลังก็ตกเปนของเจ้าบัวรบงเชื้อวงษ์ฝรั่งเศส การปกครองในเวลานั้นไม่ดี บ้านเมืองเปนจลาจล จนถึงเมื่อเวลารวบรวมอิตาลีเข้าเปนพระราชอาณาจักรอันเดียว ในรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพ ฯ การิบัลดี (ซึ่งเปนหัวน่าราษฎรคิดรวมประเทศอิตาลีให้คืนคงเปนที่นิยมมากนั้น) มีคนพันเดียวมาตีได้หมดทั้งเกาะ แล้วยกเข้ารวมในอาณาเขตรอิตาลี ซึ่งยกเจ้าแผ่นดินวงษ์ซาวอย คือราชวงษ์ที่จรุบันนี้ขึ้นเปนเจ้าแผ่นดินอิตาลี

ฝีมือช่างที่วังนี้ ตอนข้างเก่าเปนฝีมือชาวนอรมัน คือเปนซุ้มก่อด้วยศิลาสามชั้น ครั้นภายหลังมา เมื่อวงษ์บัวรบงมาเปนเจ้า ทำเพิ่มเติมต่อออกไปใหม่

เปนฝีมือฝรั่งเศส ลักษณห้องหับก็เปนอย่างวังในเมืองฝรั่งเศส เจ้าแผ่นดินวงษ์ปัจจุบันนี้ไม่ได้ทำอะไรขึ้น เปนแต่แก้ไขห้องหับให้เหมาะแก่เวลา เจ้าแผ่นดินองค์นี้ก็ไม่ใคร่จะเสด็จขึ้นอยู่บนยกตามแถบนี้ มาก็มาอยู่เรือ ที่วังนี้อาจจะแลเห็นเมืองได้ตลอดจนถึงทเลทุกด้าน เสียงรถม้ากึกก้องไปรอบข้าง เพราะถ้าอยู่ที่สูง ๆ เช่นนี้ได้ยินเสียงข้างล่างดังขึ้นมามาก ถ้าเปนที่สำหรับดูอะไรแลเห็นกว้างขวางดี แต่ถ้าเปนที่อยู่ไม่น่าจะสบาย แลวิไสยของวังไม่น่าจะอยู่สบายสักแห่งเดียว อย่างไร ๆ ก็ดูเปนวัดเก่า ๆ ซึ้ง ๆ ไปทุกแห่งไม่ใช่เปนเรือนอยู่

ที่ซึ่งสำคัญในวังนี้ ในตอนข้างนอรมัน ด้านหนึ่งเปนวัดฤๅหอพระในพระราชวัง สร้างแต่ครั้งโรเจอ เข้าทางเฉลียงภายใน ที่ผนังด้านหลังประดับลายโมเสก คือศิลาสีต่าง ๆ ปนกับกระจกทอง เปนรูปภาพสาสนา เมื่อเข้าประตูไปข้างในเปนโบสถ์หลังไม่สู้ยาวใหญ่นัก แต่ประดับโมเสกทั้งพื้นแลผนังงามวิจิตรอย่างยิ่ง ด้านหนึ่งเปนแท่นบูชา ด้านหนึ่งเปนโทรนสำหรับเจ้าแผ่นดินนั่ง โทรนนั้นทำขึ้นใหม่เลียนของเก่า เขาก็เลียนเหมือนดี บรรดาฝีมือช่างในวัดนี้วางลวดลายแลแบบอย่างแปลกกว่าที่อื่นหมด ไม่มีแห่งใดเหมือน คือมีกรีกนิด ๆ โรมันน้อย ๆ สีสรรลวดลายเปนแขก ดูปนกันอยู่ในนั้นทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เพดานเปนเพดานไม้ ทำลวดลายยกนูน ไปข้างถานแขกอัลฮัมบรา มีเสาศิลาสูงเปนเชิงเทียนอันหนึ่ง สลักลายขึ้นไปรอบ การที่จะพรรณาฝีมือช่างของวัดนี้ ยากที่จะเขียนลงให้เข้าใจได้ แลดูเหมือนอย่างหุ้มด้วยเยียรระบับรูเซีย เพราะใช้ทองเปนพื้น ลายศิลาสีที่ประดับเหมือนดังยกเส้นไหม ที่กว้างก็เปนรูปพระเยซูปางต่าง ๆ ที่แคบก็เปนลาย แต่ลายนั้นเกือบจะเปนลายแขกทั้งหมด นอกจากนั้นมีห้องใหญ่ซึ่งปรากฎชื่อเสียง คือห้องเฮอรคิวลิสเทวดามีกำลัง คือพหลเทพ เขียนรูปเฮอรคิวลิสรอบทั้งห้อง

วัดใหญ่ที่เมืองปาเลอโม

สำแดงกำลังต่าง ๆ นอกนั้นดูไม่อัศจรรย์อะไรที่ควรจะกล่าว เว้นไว้แต่ห้องที่แต่งอย่างปอมปีไอ คือเมืองจมในขี้เถ้าริมเขาวิสูเวียส ซึ่งขุดลงไปได้ลวดลายสีสรรยังคงอยู่นั้น

ออกจากวังนี้ ไปตามถนนที่ตัดตรงไปบนเขามนตเรอัล (เขาหลวง) ทางไปตามพื้นราบตรงแล้วประมาณสัก ๑๐๐ เส้นเศษ มีบ้านเรือนรายไปเกือบตลอด ถึงว่าตึกรามเหล่านี้ก่อด้วยศิลาไม่ใช่ก่อด้วยอิฐเลยก็เปนอย่างทำหยาบ ๆ เลว ๆ คนจนอยู่ทั้งนั้น ในที่สุดทางขึ้นเขาไม่สู้ชัน ตำบลบ้านที่เชิงเขานั้นเรียกว่าบ้านโรเจอ ขึ้นไปขาดบ้านเรือน จนถึงที่ค่อยราบบนเขาจึงมีหมู่บ้านเรือน ตำบลนี้เรียกตามชื่อเขาว่า เรอัล เปนที่ซึ่งตั้งวัดใหญ่ คะทีดรัลซึ่งสังฆราชอยู่ แต่เดี๋ยวนี้สังฆราชก็ไม่ได้อยู่ลงมาอยู่พื้นล่าง ไปหยุดกินเข้าที่เรสเตอรองต์ซึ่งตั้งอยู่ต้นทางพื้นราบ มีชานเปนที่แลดูอ่าวแลเมืองได้กว้างขวางตลอด อาหารทำดีพอใช้ แต่แมลงวันชุมเหลือเกิน ในเรือก็ดู ๆ ตั้งแต่แรกไปถึงเมสสินา จนกระทั่งมาจอดที่นี้ กินเข้าแล้วขึ้นรถไปอีกนิดเดียวก็ถึงวัด

วัดนี้รูปพรรณข้างนอกไม่งามอะไรเลย ไม่มีโดม ก่อผนังสี่เหลี่ยมขึ้นไปตั้งหลังคา แล้วชักมุขด้านหลังเปนกระโจม มุขข้างสั้น มุขหน้ายาว ยกคอสองช่องกระจกสูงมาก ต่อเมื่อเข้าไปข้างในจึงจะแลดีลึง มีเรื่องราวว่าการที่จะสร้างวัดนั้น เจ้าแผ่นดินชื่อวิลเลียมที่ ๒ มีฉายาว่า "วิลเลียมดี" เปนหลานกิงโรเจอ มาเที่ยวยิงนก แล้วมาเคลิ้มไป ฝันว่านางมารีแม่พระเยซูมาบอกว่าเงินมีอยู่ที่ตรงที่ซึ่งสร้างวัดนี้จึงได้ขุดลงไป ได้เงินขึ้นมามาก เอาเงินนั้นสร้างวัด ศพวิลเลียมที่ ๑ ลูกกิงโรเจอ ซึ่งเปนพ่อ ที่มีฉายาว่า "วิลเลียมไม่ดี" ได้ฝังไว้ที่เฉลียงในโบสถ์นั้น ครั้นเมื่อวิลเลียมดีตาย ก็ได้ฝังไว้ใกล้กันกับศพพ่อ เรียงเข้าไปทางแท่นบูชา

ภายในโบสถ์นี้ประดับโมเสกไม่มีที่เว้นว่างเลย ผนังหว่างช่องกระจกคอสอง มุขน่า ทำเปนลายพระยะโฮวาสร้างโลก ตั้งแต่วันแรกไปจนวันที่ ๗ ซึ่งหยุดไม่ทำงาน ต่อนั้นไปเปนเรื่องอะดัมแลอีวาจนตลอดรอบ มีสินเธาว์กั้น ตอนล่างใต้สินเธาว์เปนระหว่างโค้ง หลังเสาเขียนเรื่องรับตั้งแต่โนฮาฤๅนัวต่อเรือน้ำท่วม จนกระทั่งถึงอะปรำ คราวนี้ออกไปจับปลายผนังเฉลียง ทำรูปพระเยซูปางต่าง ๆ จนตลอดในซุ้มกลาง ซึ่งตั้งแท่นบูชาเปนรูปพระเยซูอย่างเก่า ๆ ซุ้มข้างเปนรูปอรรคสาวกปอลแลปีเตอ ที่แท่นบูชากลางนั้นมีแท่นเงินรูปโลงหล่อด้วยเงินเปนตัวโปนออกมาลอย ๆ ฝีมือดีแต่เขากั้นไว้ด้วยไม้ แล้วมีแผงกรุด้วยตาดเงินตาดทองขึงข้างนอกไว้อีก ปลายมุขข้างด้านข้างหนึ่งมีวิหาร เรียกว่าครูซิฟิกซ์ แซปเปลคือวิหารครึ่งก้างเขน ในนี้ไม่ใช้กระจก ใช้ประดับด้วยศิลาสีลายขับไปหมดทั้งนั้น งามเสียจริง ๆ เมื่อแลดูแล้วให้รฦกถึงวังในเมืองเดลีที่อินเดีย ฤๅตาชะมะฮัลที่เมืองอาครา ทำนองเดียวกันเช่นนั้นแต่ลายสู้นี้ไม่ได้ ห่างกว่าเพราะเปนที่ใหญ่ วิหารเล็ก อีกวิหารหนึ่งเรียกว่าเซนต์อะไรคนหนึ่ง ซึ่งไม่ใคร่ได้ยินชื่อ ที่นี้ไม่สู้จะได้ใช้โมเสก ใช้ศิลาสีประกอบกันเปนลวดลาย มีรูปปางของเซนต์คนนั้นทำอะไรต่าง ๆ รูปศิลาในวิหารนี้งาม วัดโรมันคาทอลิกเปนธรรมดายกอาศนสงฆ์สูงตอนข้างใน เช่นที่สำหรับพวกพระนั่ง มีเก้าอี้สองข้าง มีโทรนสังฆราชแลเจ้าแผ่นดินนั่งตรงกันข้างผนัง ที่สัปรุษทั้งปวงนั้นต่ำลงไป เปนธรรมเนียมเช่นนี้ทั้งนั้น ออกทางประตูน่าโบสถ์ ประตูนี้ใช้หล่อทองเหลืองเปนรูปภาพเด่น ๆ บานข้างในเปนไม้ ทองเหลืองนั้นตอกตะปูติดเข้ากับบานไม้ คั่นเปนห้อง ๆ รูปภาพเก่ามาก เพดานเปนเพดานเห็นขื่อ เหมือนอย่างวัดพระแก้ว เขียนลวดลายสีสด ๆ แลใช้ทองมาก คล้ายอย่างของเรา ออกทางน่าโบสถ์ เดินเลี้ยวไปหน่อยหนึ่ง เข้าทางประตูกุฎีไปออกที่จงกรม เรียก

กลอยสเตอ ลักษณที่จงกรมนี้ก็พระระเบียงนั่นเอง เหมือนพระระเบียงที่ล้อมพระเจดีย์ ความคิดในเรื่องพระระเบียงของเราก็เปนที่จงกรมอย่างเดียวกัน แต่เขาเอาชนกันเข้าทั้ง ๔ มุม กลางเปนสวนมีบ่อน้ำอยู่มุมข้างหนึ่ง เสาระเบียงนี้ใช้เปนเสาแฝด ทำด้วยศิลา ลวดลายแลรูปพรรณต่าง ๆ กันหมด เดิมประดับโมเสก แต่ทหารฝรั่งเศสมาขยุ่แกะเอาไปเสียมาก เหลืออยู่นิดหน่อย ต่อจากที่จงกรมไปอีกเปนหมู่กุฎีแถวซึ่งเดี๋ยวนี้ใช้เปนโรงเรียน ออกไปข้างหลังเปนสวน ไปจนถึงไหล่เขาสำหรับออกไปนั่งเล่นแลดูวิวได้ไกล แลดูภูมิประเทศของเมืองนี้เปนเขาสองข้าง พื้นแผ่นดินรายอยู่หว่างเขา บนเขาช่างแห้งแล้งเสียจริง ๆ หาต้นไม้ใบหญ้าอะไรไม่ใคร่จะมี แต่ในพื้นแผ่นดินรายหว่างเขานั้นมีต้นไม้เขียวสดชื่น ล้วนแต่ต้นส้มแลมะนาวทั้งนั้น ส้มแลมะนาวที่ใช้ในประเทศยุโรปออกจากที่นี่มาก รศมะนาวแหลมกว่าที่อื่น ไม่เปรี้ยวเหมือนมะนาวของเรา แต่หวานน้อยกว่ามะนาวอื่น ๆ ตามข้างเขาต่อขึ้นมาจากพื้นดินราย ด้านข้างสวนวัดนี้มีต้นมะนาวงาม ๆ แต่เขาตามทางมานั้นแห้ง หาต้นไม้ไม่ได้ นอกจากต้นใบเสมาซึ่งเขาปลูกสำหรับกินลูก ข้ายลูกใบเสมานี้ ขายออกจากเมืองไปจนถึงเนเปอลแลโรม ใบเสมาใบหนึ่งมันออกได้หลาย ๆ ลูก ติดตุ่งติ่งน่าเกลียดกันก็ไม่เปนเรื่อง รูปร่างท่านองลูกยอ แต่มีหนามรุก ๆ อยู่ตามช่อง ถ้าเวลาแก่จัดสีเหลืองหวานเอื่อน ๆ ถ้าไม่จัดสีออกขาว ๆ หวานปะแล่ม ๆ ข้างในมีเมล็ดเต็มไปอย่างกล้วยตานี แต่เปนเมล็ดดำ ๆ เหมือนพรรณผักกาด ถ้าจะขืนกินไม่กินเมล็ดด้วยก็เหลวจอดหมด ลูกใบเสมาที่นี่ช่างมากมายเสียจริง ๆ กองขายตามถนนทั่วทุกหนทุกแห่ง เด็ก ๆ ชอบกิน เห็นกำลังแทะกันอยู่โดยมาก แต่ออกจะไม่ถือกันว่าเปนลูกไม้เลว โต๊ะเครื่องเจ้าแผ่นดินอิตาลียังมี การที่จะปอกต้องระวังหนามซ่อน ๆ อาจจะตำมือได้ การปลูกต้นใบเสมาที่นี่เปนปลูกต่างสัปรสทีเดียว

สิ่งซึ่งเปนของสำหรับแต่เมืองนี้แห่งเดียวที่แลเห็นนั้น คือเกวียนไม้ขย่างไม่มีสปริงที่ใช้บรรทุกศิลาแลอะไร ๆ อยู่ในบางกอก มีพนัก ๒ ข้าง พนักนั้นปิดกระดาษลายเปนรูปภาพพงษาวดารแลอะไรต่าง ๆ สีหรู จะเทียมม้าก็ตาม ฬ่อก็ตาม เครื่องแต่งตัวหรู บังตาหุ้มโหมดเทศ แลมีภู่สีแดง ๆ ตั้งเปนกระโจมขึ้นไป เก่าฤๅใหม่ก็ตาม คงจะใช้เครื่องอย่างเดียวกันทั้งนั้น ไม่ใช่แต่สำหรับขนของ คนขี่ก็ใช้เกวียนเช่นนี้ ดาดดื่นไปทุกถนน น่าสงสารแต่ฬ่อตัวเล็ก ๆ บางตัวสูงกว่าแพะสักสามสี่นิ้ว ลากเกวียนคนขี่ตั้งสองคนขึ้นไปหาสี่คน ที่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นถึงลากเกวียนบรรทุกศิลาเต็มเกวียนก็ไหว ที่ใช้ขี่ก็มาก ถ้าขี่คนเดียวคงจะมีต่าง นั่งคร่อมต่างตามแต่จะนั่ง ยกเสียอย่างเดียวแต่ไม่หันหลังไปหาหัวฬ่อเท่านั้น บางทีขี่สองคนสามคนก็ได้ นั่งตั้งแต่หัวตลอดหาง ตีนห่างตีนสักคืบเศษ ตอนตั้งแต่วังลงมา เปนถนนอย่างฝรั่งแต่แคบ ๆ เปนที่สำหรับมากรอกันอย่างบุลวาร์ด ร้านก็เปนร้านฝรั่งขายของฝรั่ง ยังไม่ปรากฏว่าอะไรเปนของที่สำหรับเมืองนี้ ตอนข้างล่างผู้คนมาก เดินเบียดเสียดกัน มีที่ก่อสร้างแต่โบราณต่าง ๆ หลายอย่างอยู่แต่ยังไม่ได้ดู ได้แวะร้านสมุดเพื่อจะซื้อหนังสือมาอ่าน เลยซื้อได้รูปจำลองโมเสกที่วัด ๙๐ แผ่นเปนราคา ๗๐๐ เลียร์ ทำดีมาก เห็นว่าควรจะเปนที่ระฦกของเมืองปาเลอร์โมได้ มีเหลืออยู่อีก ๕ สำรับเท่านั้น แต่กลับออกมาจากร้านคนดูโนราเต็มที่ เสือกสลนลนลานตามแบบของพวกอิตาเลียน กลัวว่าต่อไปจะเที่ยวยาก มันจะตอมกันซ่า ๆ ตามเคย ข้อที่กล่าวว่าไม่มีคนขอทานไม่จริง ได้พบวันนี้หลายคนวิ่งตามรถ

ลืมกล่าวถึงได้แวะดูสวนส้ม ชั่วแต่ขับรถผ่าน ใช้ปลูกร่อง แต่ร่องตื้น ๆ ถี่ ๆ ต้นไม้ไม่ได้ปลูกบนยกร่อง ปลูกในท้องร่องเหมือนปลูกอ้อย ส้มแลมะนาว

ต้นโต ๆ มาก โตนถึงสองกำฤๅกว่า ท่าที่ขึ้นริมทเล ลงเขื่อนศิลาเรียบร้อยดี ถนนก็กว้าง แต่ยังไม่ได้เที่ยว เปนแต่ขึ้นลงตรงไปตรงมา ได้เห็นต้นทับทิมสองแห่ง ที่โรมแห่งหนึ่ง ที่นี่แห่งหนึ่ง ต้นโต ๆ เท่าต้นฝรั่ง ลูกดกเต็มทั้งต้น สีแดงงามไม่ใคร่จะใหม้ เห็นจะเปนด้วยแดดอ่อนกว่าเราหน่อยหนึ่ง กลับลงมาเรือเวลาพลบ

แตงที่จดไว้ว่าแตงโมนั้นผิดไปเสียแล้ว วันนี้เขาเลี้ยงที่เรสเตอรองต์ไม่ใช่แตงโม เปนแตงไทย แต่ไม่มีกลิ่น เนื้อยาง รสไม่ใคร่จะดีสู้ของเราไม่ได้

คืนที่ ๑๕๙

เมืองปาเลอร์โม

วันพฤหัศบดีที่ ๑๐ ตุลาคม

วันนี้ขึ้นบกสายกว่าวันก่อน ตรงไปแวะที่ร้านตุ๊กตา ซึ่งปั้นรูปชาวเมืองนี้ด้วยดิน แลประดับศิลาสลับสี ซึ่งเปนของทำในพื้นเมืองร้านเล็กนิดเดียว ตั้งอยู่ริมปากตลาด ได้ซื้อหลังโต๊ะศิลากลางประดับเปนรูปเกวียนแผ่นหนึ่ง ที่จริงราคาก็ถูก เปนเงินประมาณสัก ๙๐ บาทเท่านั้น ซื้อตุ๊กตาทั้งผู้หญิงผู้ชาย แลซื้อเกวียนทำด้วยกระดาษ เปนรูปเกวียนเมืองนี้ที่หรูนั้น ซื้ออะไรอยู่ประเดียวเดียวเท่านั้น คนมาดูในราแน่นเต็มน่าร้าน ที่จริงจะว่าเขาดูถูกดูแคลนก็ไม่มีพูดเข้าก็คำนับ แต่คำนับแล้วก็เข้ามาจ้อง ใกล้เข้ามาทุกที ๆ จนตกลงเราอยู่ในกลางวง ถ้าไม่หลีกไปก็เบียดกันจนถึงตัว การเบียดเช่นนี้เปนสันดานของพวกอิตาเลียน จนกระทั่งเวลาเจ้าแผ่นดินของเขาเองเสด็จ ตำรวจภูธรก็ต้องยืนหันหน้าออกข้างนอกกางแขนเอามือชนกันคอยดันคนที่รวนจะแตยเข้ามา เจ้าแผ่นดินองค์นี้เมื่อยังเปน

ปรินซออฟเนเปอลอยู่เคยพูดกับพ่อ ว่าพวกอิตาเลียนไม่ฉลาดหากินเหมือนชาวสวิส ที่จริงที่ดูในอิตาลีมีมาก ไม่มีใครคิดอ่านที่จะคอยนำคนต่างประเทศเที่ยวดู แลไม่รู้จักทำของขายชาวต่างประเทศเช่นพวกสวิส ไม่รู้จักต้อนรับแขก ใครมาก็มีแต่จะรุมดูไม่ปรานีปราไสย จึงหาเงินไม่ใคร่จะได้ จนตามกัน เหมือนพวกสวิสเขาฉลาดในการที่จะพาคนต่างประเทศเที่ยว หาของขายแลต้อนรับแขก ตั้งแต่คนแก่ลงไปจนเด็ก เห็นใครเดินผ่านไปก็โยกไม้โยกมือยิ้มแย้ม ร้องทักทายปราไสย คนของเรามันทำไม่เปนเช่นนั้น จึงได้จนตักดานอยู่เช่นนี้ หาไม่จะหาเงินเข้าเมืองได้ปีละมาก ๆ คำที่ว่านี้เปนความจริงแท้ ๆ ไม่ใช่ตอมแต่เฉภาะพ่อที่ว่าเปนเจ้าแผ่นดิน ใครแปลกหน้าเปนคนต่างประเทศมาแล้วถูกตอมด้วยกันทั้งนั้น ตอมเหมือนแมลงวันตอม ไม่เจ็บไม่ปวดอันใดเปนแต่ให้รำคาญเท่านั้น พ่อเห็นน่ารำคาญแน่นต้องเลยเลิก ให้รีบขับรถไป วันนี้แตตรอันจะต้องจนเปิดประทุนไม่ได้ ขึ้นไปตามถนนสายยืน ฤๅถนนรี แล้วเลี้ยวถนนขวาง เกือบสุดถนนขวาง จึงกลับลงริมทเล อันที่จริงถ้าหากว่าจะไม่ไปเช่นนั้นก็ได้ แต่ไสยคนนำทางแลคนขับรถ มันอยากจะอวดว่าได้นำเจ้าแผ่นดินแลได้ขับรถเจ้าแผ่นดิน พูดไม่รู้แล้ว ถ้าคนมากที่ไหนยิ่งอยากไปทางนั้น ถ้ายิ่งเห็นใครถ่ายรูปเปนต้องรอ เพราะรูปตัวเองจะได้อยู่ในนั้นด้วย ที่จริงวันนี้มีเหตุอยู่นิดหนึ่งซึ่งจำจะต้องไปตามถนนรี เลี้ยวถนนขวาง เพราะเหตุที่ไปร้าน ถ้าไม่เช่นนั้นจะต้องกลับรถลงไปริมทเล แต่ก็นิดเดียวเท่านั้น พ่อยอมให้ไปทางถนนรีถนนขวาง ด้วยยังไม่ได้เห็นถนนขวาง เมืองนี้ความเจริญมันมาถึงช้าไปกว่าเมืองอื่น ๆ เห็นปรากฏได้ง่าย ถนนที่เปนท่าค้าขายที่ผู้คนอยู่ตึกงาม ๆ ไปอยู่ในถนนเก่าที่แคบ ส่วนถนนที่ทำขึ้นใหม่กว้างขวางงามดี เปนตึกเลว ๆ คนจนอยู่โดยมาก ที่ไปวันนี้เลี้ยวลงริมทเลแล้วไปที่ปลายแหลม เขา มนต์ เปลเลกริโน

ยังไม่ถึงเขา ตกลงมาข้างริมน้ำ เรียกว่าตำบลอีจีอา มีโฮเตลอยู่ณที่นั้น ก่อด้วยศิลาเหลือง หลังใหญ่โตมาก มีชานแลกระพักเปนคั่น ๆ ลงไปตลอดจนถึงทเล เปนที่เหมาะดีที่อยู่ตรงปลายแหลมของท้องคุ้ง ซึ่งเมืองปาเลอร์โมตั้ง เงียบสงัดยกไว้เสียแต่เสียงทำงานที่อู่เรือ ซึ่งอยู่ใกล้กันสักหน่อยหนึ่ง โฮเตลนี้เปนที่เขาหาไว้สำหรับพ่อจะขึ้นพัก แลยังไม่ได้เปิดจริง ๆ กำลังทำงานซ่อมแซมอยู่โดยมาก เปิดแต่เฉภาะห้องที่จัดไว้จะไปอยู่กับห้องนั่งข้างล่าง เพราะเปนโฮเตลที่เขาเปิดฤดูหนาว การเที่ยวเมืองซีซิลีของฝรั่งเขาเที่ยวกันฤดูหนาว คือหนีจากเหนือลงมาข้างใต้ ด้วยอากาศธรรมดาในฤดูหนาวถึง ๗๐ ฟาเรนไฮต์ได้ เวลาหนาวมากที่สุดก็เพียง ๕๕ มีอยู่ในราวสัก ๗ วันฤาอย่างไรเท่านั้น จึงเปนตำบลที่เขาเรียกว่า วินเตอ รีซอร์ต คือที่มาอาไศรยในฤดูหนาว เมื่อถึงฤดูสปริงก็เลื่อนขึ้นไปจนกระทั่งถึงนอรเว ในกลางฤดูซัมเมอ แล้วก็เลื่อนกลับลงมาจนถึงมาวินเตอข้างล่างนี้อีก ผู้ที่ต้องการอากาศเสมออาจจะเลื่อนที่ขึ้นลงตามฤดู ให้เย็นพอดีตามความนิยมอย่างฝรั่งได้เสมอ แต่ถ้าเราเดินเช่นนั้น เราคงรู้สึกว่าหนาวไปนี่เพราะเหตุที่เราหนีรุดลงมาเรวเกิน จึงมารู้สึกว่ายังร้อนอยู่เปนอันมาก ต่อเดือนน่าจึงจะเริ่มเปลี่ยนฤดูเปนออตัม แต่วันนี้เปิดน่าต่าง แลออกไปนั่งเล่นอยู่กลางแจ้งยังรู้สึกร้อน แต่มันไม่ร้อนเหื่อโทรม ยังไกลกันกับของเรามาก อาหารก็ดีเปนที่กิงเอดเวอด เสด็จมาเสวยที่นี่ เขายังเอารูปมาให้ เปนรูปกิงเอดเวอดยืนอยู่ในกลางสวน ช่างถ่ายรูปก็มาคอยคอมแรอยู่ กินเข้าแล้วลงไปเดินเล่นข้างล่างถูกถ่ายรูปเปนอันมาก นอกจากเรื่องถูกถ่ายรูปแล้วไม่มีผู้มีคนสบายดี ถ้าเราขึ้นไปอยู่บกก็กลายเปนวังของเรา ไม่มีคนอื่นแปลกปลอม พ่อช่างชอบเสียจริง ๆ อยากมีที่ไหนที่ริมทเลสักแห่งหนึ่ง ให้เหมือนเช่นนี้ ไม่ต้องใหญ่โตถึงเท่านี้ พอ

ได้มีฤดูเปลี่ยนออกไปอยู่ริมทเลจะสบายมาก ถูกกับคำแนะนำของหมอ ที่อยากจะให้มีเวลาออกไปอยู่ริมทเลเช่นนั้นด้วย แต่เปนเรื่องที่ควรเรียกว่า ๓๒ เล่ม[๑] งดไว้เสียทีหนึ่ง จะเล่าเรื่องอื่นต่อไป

เวลาบ่ายแก่อ่อนลงแล้วขึ้นรถไป ลาฟาโวริตาเปนป่าก ต่อออกไปข้างเขาเปลเลกริโน ป่ากนี้ไม่ใช่เปนหมู่ต้นไม้ใหญ่โต เช่นบัวเดอบุลอยน์ เปนถนนแคบ ๆ ไปหลายสายมีทางแยก ข้างถนนปลูกต้นไม้เดิมก็เห็นจะเปนต้นไม้ใหญ่ตลอด แต่ล้มตายก็ไม่เห็นเปลี่ยน ปล่อยให้โหว่แหว่งอยู่เช่นนั้นแล้วปลูกไม้เล็ก ๆ แซมในระหว่างไม้ใหญ่ให้ทึบ ตัดกิ่งที่ออกทางถนนให้เปนกำแพง มีเชิงแลมีผนัง ข้างบนเปนรูปโค้งประทุน เปนที่เหมือนหนึ่งว่าจะให้เปนเดินไปในปล่องต้นไม้ร่มเสมอตลอด แต่หาสำเร็จตามความประสงค์เช่นนั้นไม่ โหว่แหว่งไปต่าง ๆ บางแห่งก็ได้รูปตามความคิด บางแห่งก็ไม่ได้ แต่ถึงอย่างไร ๆ ก็ดูสบายดีอยู่ ในหว่างถนนฤๅหลังไม้ที่เปนกำแพงริมหนทางนั้นเข้าไปไม่ได้ เปนหมู่ไม้ใหญ่ปลูกชิดกันให้เปนป่าเช่นที่อื่น เปนสวนเปนไร่เพาะปลูกอะไร ๆ ไปตามเพลงเหมือนอย่างที่อื่น ๆ ในที่สุดของถนนสายหนึ่งนั้นไปลงที่ลานกลมน่าวัง ฤๅตำหนักที่เรียกว่าเก๋งจีน สร้างขึ้นเมื่อเจ้าแผ่นดินวงษ์บัวรบง เฟอร์ดินันด์ที่ ๑ ไม่ช้าเท่าไร รูปพรรณสัณฐานที่ว่าเปนเจ๊กนั้นมันไม่เปนเจ๊ก มันลงกันกับฝรั่งทำเรือนเจ๊ก ฤๅเจ๊กทำเรือนฝรั่ง กลายเปนแบบเดียวกันไปได้ ถ้าจะเทียบให้เหมือนที่สุดแล้ว เรือนกงเต๊กซึ่งเจ๊กตั้งใจจะทำให้เหมือนตึกฝรั่ง น่าจุดไฟเปนที่สุดที่แล้ว[๒] ตึกนั้นทำเปน ๔ ชั้น แต่มันคอดๆกิ่วๆขึ้นไปข้างบนจนเหลือแต่ห้องเดียว จะเปน "ถะ" ก็ไม่ใช่เปนเรือนก็ไม่เชิง สู้ฝรั่งที่เขาเลียนเจ๊กในเวลานี้ไม่ได้ เพราะคุ้นเคย

---

๑ สามสิบสองเล่ม เปนคำแผลง หมายความว่า ความคิดดีซึ่งรู้ไม่ได้ว่าจะสำเร็จเมื่อใด ความคิดเช่นนั้นว่ากันว่ามีมากอาจจะจดลงเต็มสมุดตั้งสามสิบสองเล่ม

๒ เรือนกงเต๊กเมื่อเสร็จพิธีย่อมเผาไฟ

เห็นมากขึ้น นั่นมัน ๑๐๐ ปีมาแล้ว ยังเห็นรั้ว ๆ ราง ๆ ชั้นล่าง ๓ ห้องเปนห้องรับแขกอยู่กลาง ที่เปนของเจ๊กแท้มีแต่แพรปักที่ปิดฝาผนัง นอกนั้นก็อะไรต่ออะไรสมมุติขึ้นว่าเปนเจ๊ก เขียนรูปเจ๊กที่เพดานก็งั้ว เปนที่นอนข้างหนึ่ง ที่เสวยข้างหนึ่ง ที่นอนนั้นพิฦกกึกกือ ถึงมีเสาศิลาตั้งข้างใน หน้าตาเจ๊กที่เขียนแต่มันก็ออกเปนฝรั่ง ๆ เปนแต่ให้หนวดเหยียดเสียเปนแล้วกัน ชั้นบนขึ้นไปเปนที่พระมเหษี กลายเปนห้องเตอรกี เปนห้องปอมปีไออะไรยุ่ง ซุกซุกซิกซิก คืออย่างเดียวแต่ขึ้นไปบนนั้นแล้วแลเห็นภูมิเทศโดยรอบแจ่มแจ้งทั่วถึง ด้านใต้แลเห็นเมืองปาเลอร์โมตลอด จนถึงเมานต์เรอ้าลิ ซึ่งเยื้องไปข้างตวันตกหน่อยหนึ่ง ข้างตวันตกเปนแนวเขายาวเรียกว่ามนต์ปิลเลียมิ ข้างเหนือ มนเตคัลโล ข้างตวันออก เขาเปลเลกรีโน ในระหว่างเปลเลกรีโนกับมนเตคัลโลเปนอ่าวอันหนึ่ง ถ้าว่าโดยทางแลฤๅทางลม โดยนึกว่าที่นี้เปนเมืองร้อนแล้ว ที่ซึ่งเลือกสร้างวังนี้ดี แต่วังเองนั้นไม่เปนรศ อยู่ไม่ได้ สำหรับเผากงเต๊กเท่านั้น ด้านข้างหลังมีสวน ปลูกต้นไม้เล็ก ๆ ผูกเปนสาย เรียกว่าสายเจ๊ก แต่มันก็ไม่ใช่เจ๊ก มีเจ๊กอยู่ข้างบางสาย นอกนั้นมันก็เปนโค้งต้นกุหลาบแลอะไรฝรั่ง ๆ ปลูกต้นปาล์มรอบเรือนเปนที่ว่าต้นไม้เจ๊กหน้ามันก็ไม่เปนเจ๊ก อยู่ในยุ่มย่ามทั้งนั้น

ออกจากนี้กวดขันกันให้กลับทางริมทเลให้ได้ จึงเปนที่ตกลงตอนที่ข้างริมทเลที่เปนเมืองใหม่ ๆ ถนนกว้าง ปลูกเปนวิลลาข้างก็มี แต่ก็ปนกันกับรุงรังต่าง ๆ ในเมืองนี้ ถ้าหากว่าไปตามถนนสายไหนก็ตาม เห็นร้านขายลูกยอ คืออ้ายลูกเสมากระบองเพ็ชรซึ่งรูปร่างเหมือนลูกยอ น้อยกว่า ๒๔ ร้านเปนไม่เปนมงคล ไม่ว่าทางไหนใหญ่เล็กใกล้ไกล คงจะมีร้านขายลูกยอ ยายแก่นั่งคลำยั้วนอยู่ เด็ก ๆ ยืนกัดกินแก้มยุ้ย ๆ บางที่ ๕ ร้าน ๖ ร้านติด ๆ กัน คำที่เรียกว่าร้านนี้เข้าใจว่า

อย่างไร ? กระดานแผ่นเดียว เอาลูกยอกองพูน ๆ ขึ้น นั่นและเรียกว่าร้านหนึ่ง มันช่างกินกันเสียกวนโมโหโทโส ลืมกล่าวถึงเรื่องไร่ฤๅสวนลูกยอนี้ ใช่ว่าจะปลูกแต่ยนเขาเช่นที่เห็นเมื่อวานนี้ ทำกันเหมือนนาในพื้นแผ่นดินราย หว่างต้นไม้ในป่าก็ปลูกอ้ายนี่ ทุ่งว่าง ๆ สู้กั้นกำแพงศิลา แล้วปลูกอ้ายนี่จนแลสุดลูกหูลูกตา สังเกตดูว่าวิธีทำนั้นพูนเปนอกร่องต่ำ ๆ แล้วเอาปลูกหว่างร่อง ต้นที่ปลูกดูเหมือนจะซอยต้นที่มีสีแดง ๆ เขาเรียกว่าเลเอะไรต เช่นไร่พริกไทย ถ้าแถบจันทบุรีแลเมืองตราดปลูกคงขึ้นดี แต่ในเมืองไทยใครจะกินนั้นเปนที่น่าสงไสยอย่างยิ่ง ลูกมันดกมาก ได้เห็นช่อยๆในใบเสมาใบเดียว มีลูกเกาะกว่า ๓๐ น่าเกลียดรูปร่างที่มันเกาะอยู่กับต้น การที่จะเก็บลูกดูจะไม่ใช่ง่าย เพราะมันเปนหนามไปทั้งนั้น ถามดูชื่อหมายว่าจะเรียกอะไรพิศดาร ดังอลุกอลัก ก็แปลว่าต้นมีหนามเท่านั้น พ่อได้สั่งให้เขาหาที่มันมีรากแล้วให้สักใบหนึ่ง จะเอาไปปลูกไว้ที่บางกอก ทั้งรู้ว่ามีอยู่แล้วเช่นนั้น จะลองดูว่ามันจะมีใบปีละสักกี่ใบ

วันนี้หมอเบอร์เดอซึ่งจะเข้าไปบางกอกด้วยนั้นมาถึง ได้รูปถ่ายจากคิดีรัสที่ซื้อเมื่อวานนี้พร้อมกัน เห็นว่าซื้อได้ถูกอย่างยิ่ง ตกลงกับดีนรัยว่าจะต่อหีบบรรจุ เพื่อจะไม่ให้กระจัดกระจายแลชำรุด วันนี้ร้อนเต็มที ถึงปราศจากเสื้อยืดด้วยกันหมดแล้ว หนังสือเมล์ได้ข่าวโทรเลขว่าอยู่เทาร์มีนา เขาถามว่าจะให้ส่งฤๅ กลัวจะพลาดหนังสือจะเที่ยววิ่ง จึงสั่งให้เอาคอยไว้ที่เมสสินา

คืนที่ ๑๕๘

เรือพม่า เดินทางไปเมสสินา

วันศุกรที่ ๑๑ ตุลาคม

วันนี้ชายบริพัตรกลับมาจากไปช่วยการศพแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดน บอกข่าวว่า ตั้งแต่มิลานขึ้นไป หนาวจัดแล้ว ถึงต้องติดไฟ ฝนตกพร่ำเพรื่อเสมอ ไม่มีแสงพระอาทิตย์ การแห่ศพก็ต้องแห่ทั้งฝน แกรนด์ดั๊ชเชสยังแขงแรง ไปในการฝังศพได้ แต่แกรนด์ดุ๊ก แลแกรนด์ดั๊ชเชสใหม่เหนื่อยเต็มที ที่ต้องไปรับเจ้านายตั้งแต่ที่เปนรอยัลไฮเนสขึ้นไปถึงสเตชั่นทุก ๆ องค์ แลพาไปส่งจนถึงห้องทั้งนั้น ปรินซแม็กส์เปนผู้คอยรับประจำอยู่ที่สเตชั่น เอมเปอเรอแลลูกไปทั้งหมด กิงออฟซักซอนนี้แลเวอรเต็มเบิคก็ไป เจ้านายมาก แต่บริพัตรไปไม่พบรังสิต ลงมาเยนัวเสียแล้ว จึงได้ไปพักอยู่มันไฮม ไม่ได้ไปโฮเตลเบ็ดดิงเช่นที่คิดไว้แต่ก่อน รังสิตก็มาถึงวันนี้ ลงมาอยู่ที่เยนัวกับเพ็ญ เพ็ญนี้จะไปที่ซึ่งหมอแนะนำไม่ได้เขายึดเสียแล้ว จึงลงมาคอยอยู่เยนัว น่าเสียดาย ถ้าเพ็ญได้มาที่นี่จะสบายดีกว่าที่เยนัวเปนอันมาก เวลานี้กำลังปรอท ๗๐ อยู่เสมอ ตั้งแต่มาดูเหมือนไม่มีที่ไหนสบายเท่า

ขึ้นบกไปกินเข้าที่โฮเตล วิลลา อีเยอา แล้วนั่งเล่นจนตกบ่าย จึงได้แยกเปนสามกอง พ่อกับจรูญ สิทธิ ธุรพงษ์ไปมิวเซียม ให้บริพัตรกับรังสิตไปดูคัทดรัลมนเรอัล คุกนั้นไม่อินเตอเรสต์อะไรเลย ดูไม่สนุกเต็มที จึงปล่อยให้ไปเที่ยวซื้อของ แยกกันไปคนละทางดังนี้

ส่วนพ่อไปแวะถ่ายรูปร้านลูกบอกกลางทาง ผเอินฟิล์มเหลืออยู่แผ่นเดียว จะเปลี่ยนใหม่ก็ไม่ไหว พอย่างลงไปจากรถแมลงวันก็ตอมแน่น แต่ไม่ใช่แมลงวันจริง ๆ เปนแมลงวันคน เจ้าของร้านหมายว่าเราอยากกิน พอไปถึงก็เรียกเข้าไป

หยิบลูกยอมาตัด วิธีที่ทำดูง่ายดายดี เอามีดตัดหัวตัดท้ายเสีย แล้วกรีดเปลือกตามยาว แบะออกข้างในก็เปนอันสำเร็จ "รับประทานได้" สีสรรคล้ายกล้วยหักมุกเผาอย่างเฟอะเฟอะ พ่อบอกให้เด็กที่ดูอยู่นั้นกิน เจ้ามือไวฉวยได้ยัดเข้าปากทันที เจ้าของร้านเอามาปอกใหม่อีกลูกหนึ่ง คราวนี้เจ้าพวกเด็ก ๆ รู้ที ร้องอยู่ด้วยกันหมด พอใช้ให้บอกว่าให้กินเถอะ ก็ตะครุบหลายมือด้วยกัน คนที่ไวที่สุดฉวยได้ ใส่ปากหมดทีเดียว น่าสงสารเด็กช่างหลายมือซอบเสียจริง ๆ ถ้าหากว่าเปนในหัวเมืองไทยเรา ฤๅในหัวเมืองมลายู จะซื้อเลี้ยงเด็กอย่างเช่นเคยเลี้ยงบ่อย ๆ นี่ครั้นจะไปเลี้ยงเขาไม่รู้ว่าผลจะเปนอย่างไร จึงเลยตกลงกลับมาขึ้นรถไปพิพิธภัณฑ์สถาน ที่พิพิธภัณฑ์สถานนี้เปนตึกโบราณก่อด้วยศิลา ๓ ชั้น เปนตึกแถวบรรจบกันวงรอบ มีที่ว่างอยู่กลาง เปน ๒ ตอน ชั้นล่างเปนเครื่องศิลา รูปภาพสลักแลภาชนะต่าง ๆ เรื่องสาสนาเปนพื้น จับเดิมแต่ก่อนคฤสตศักราช ๖๐๐ ปี ๗๐๐ ปีลงมา เทียบอยู่ในราวเวลาพุทธกาล เปนของกรีกบ้าง โรมันบ้าง มากกว่าอื่นนั้นคือหีบที่บรรจุกระดูกฤๅศพ เพราะชาวโรมันใช้เผาศพเก็บแต่กระดูกฝัง ส่วนที่เปนหีบจนถึงฝังได้ทั้งตัวนั้นมีน้อย ภาชนะที่สำหรับฝังเช่นนี้ใช้เปนรูปโลงสั้น ๆ ทำด้วยศิลาสลักเปนรูปคนโป่นขึ้นมาจากพื้น มีเทวรูปซึ่งเปนที่เคารพตั้งแต่ยุปิเตอเปนต้นหลายรูป ตลอดมาจนชั้นหลังถึงรูปมารี ตึกพิพิธภัณฑ์ชั้นที่ ๒ เปนของต่าง ๆ เช่นเครื่องศิลา, เครื่องเหล็ก, ทองเหลือง, ทองแดง, ถ้วย, แลเครื่องเรือนแพรปักต่าง ๆ อยู่ข้างจะเปนมิวเซียมสามัญ ของที่มีอยู่ในนั้นก็เปนกรีก, โรมัน, นอรมัน, ซาราเซน, เปนพื้น ชั้นบนไว้รูปภาพ รูปภาพที่โบราณขึ้นไปไม่มีอะไรนอกจากเรื่องสาสนา แต่มีรูปภาพใหม่ปนอยู่บ้าง จนถึงรูปภาพที่เขียนปี ๑๘๙๑ ก็มี ผู้นำพยายามมากที่จะอธิบายในภาษาอังกฤษ แต่เปนภาษาอังกฤษที่เขานึกใส่ใจขึ้นเองว่าควรจะเปนเช่นนั้นเช่นนี้ อธิบายรูปแผ่นใหม่นี้พ่อไม่เข้าใจเลย ได้ให้สิทธิ์แลจรูญผลัดกันฟังตามลำดับ ก็ฟัง

ไม่เข้าใจ ไล่เลียงหล่อหลอมล่อตักดูว่าบางทีจะโดนทางนี้ไม่สำเร็จเลยต้องลา แต่ที่ได้ความนั้นก็โดยมาก มีรูปฉากที่เขียนดีอยู่แผ่นหนึ่ง เปนรูปมารีอุ้มพระเยซูนั่งบนแท่นเขียนดีเสียจริง ๆ เลอียด ทั้งสีสรรก็งาม เอาไปซ่อนไว้ในห้องเล็ก ไปดูอยู่เปนนานจนจะกลับออกมา จึงได้เรียกไว้ให้รอก่อน พลิกหลังมาให้ดู เปนรูปอะดัมแลอีวาอยู่ในสวน เขียนดีอีกอย่างวิเศษ เมื่อดูตลอดแล้วออกจากมิวเซียมไปสวนที่ริมทเล สวนนี้เปนสวนสำหรับเมือง คนขับรถมันกะผลีกะผลาม เวลาจะหยุดเอาล้อข้างขวาเข้าไปชนคันทางคนเดิน ม้าตัวข้างขวาก็เหยียบสูงข้างหนึ่งต่ำข้างหนึ่ง หลบซวนไปโดนตัวข้างซ้ายล้ม เคราะห์ดีที่ดึงแล้วเรารีบลงได้ทันที จัดปล้ำกันเท่าไรก็ไม่ขึ้น ปลดเครื่องหมดจึงได้ลุกขึ้นได้ เปนแผลที่รักแร้แผล ๑ สวนนี้ตัดวงกลมที่ตรงกลาง ตั้งนาฬิกาแดดมีน้ำพุล้อมรอบ มีเก๋งม้ารั้งสี่ด้าน คราวนี้ตัดทางออกจากวงกลมกลางนั้นเปนกางเขน แลสี่หว่างกางเขนดูเปนเข็มทิศ ต้นไม้ก็ไม่สู้มีอะไรนัก คนไปเดินอยู่ในนั้นก็น้อย ไม่มีที่กินน้ำร้อนน้ำชาอะไร ออกจะร้อน ๆ เลี้ยงสัตว์มีแต่นกแลไก่ห่านข้างร่องแร่ง ไม่ไว้ใจรถที่ม้าล้มกลัวจะเจ็บให้ไปหาใหม่ อ้ายคนนำรับไปหาแต่เปล่า กลับไปเปนนายน่าอ้ายรถเก่านั้นเอง รับประกันว่าจะไม่มีอันตรายอันใด ขอให้ขึ้นไปใหม่ ตกลงต้องยอม เพราะเหตุว่าท่าอยู่ใกล้ ครั้นลงไปถึงท่า เรือสตีมลอนช์ยังไม่มา เพราะยังวันอยู่มาก จะหยุดรอคอยอยู่ก็ไม่ได้ แมลงวันตอมต้องกลับขึ้นรถ เกณฑ์ให้มันขับลงไปข้างใต้ตามริมชายทเล แถบตั้งแต่ท่าไปถนนกว้างใหญ่เปนที่สำหรับทำไว้จะให้คนไปขับรถ ที่เรียกว่าแฟชันเบอลไดรฟ ถนนเห็นจะกว้างกว่า ๑๕ วา แต่ไม่ใคร่จะมีใครขับรถ ที่ตั้งสำหรับเป่าแตรก็ใช้ถึงเสาศิลา ลงเขื่อนศิลามีพนัก แลม้าสำหรับเปนที่คนนั่งทำด้วยศิลาทั้งนั้น ลมพัดเย็นสบายแลแดดร่ม แต่เรียกได้ตามอย่างไทยว่า "ไม่ติด" นาน ๆ จะเห็นรถสักหลังหนึ่ง คน

กลับน้อยไปกว่าที่อื่นเสียอีก ไปสุดถนนกว้างนี้จึงถึงหมู่บ้านขยุกขยิกออกจะเปนตลาดปลา เหม็นคาวอู้ทีเดียว ต่อไปก็เปนบ้านคนจนกะเรี่ยกะราด ลักษณเปนกำพงกะลัมที่สิงคโปร์ แต่มีเรสเตอรองต์ที่ดาดด้วยผ้าใบฤๅหลังคาไม้ริมทเล เปนที่ชาวเมืองออกไปกินเข้าอย่างเดียวกับเนเปอล ประหลาดที่ไปจนถึงทางไกลที่สุดเช่นนั้นแล้วยังมีคนรู้จักเสมอ ไม่ว่าเลวปอนอย่างไร จะเปนด้วยรถดีแปลกตาฤๅมันจะจำได้ก็ไม่รู้ จะยักย้ายไปนั่งเสียแห่งหนตำบลใดคงจะเจาะเข้ามาเปิดหมวกให้พ่อเสมอ เปนอันไปไหนไม่รอดหนีไม่พ้น คนอื่นเขาไปเที่ยวได้ ลูกไปก็ว่าไม่มีใครดู แต่ลูกเข้าใจเองว่าเขาเห็นเปนอิตาเลียน ชายบริพัตรกับรังสิตไปก็ว่าไม่มีใครดู เหตุไฉนพ่อจึงได้หน้าตาเปนไทยกว่าเพื่อนหมด ไม่มีใครจะไทยเท่า ความจริงชาวเมืองนี้ปราถนาดีทั้งนั้น แต่หากเขาฟรีกันเช่นนั้นเอง ได้ดูแล้วดูราวกับว่าจะเจาะให้ทลุด้วยนัยตา

ใครมาเมืองนี้จะเห็นแปลกที่มันมีอะไร ๆ ปนกันไปหมด ประเดี๋ยวจะแลเห็นบัวปลายเสากรีกอยู่แห่งโน้น บัวโรมันอยู่แห่งนี้ สฟิงซ์แลเสืออียิปต์อยู่ที่มุมกำแพงโน้น หลังคากลมอย่างแขกอยู่ที่นั่น โคธอย่างนอรมันอยู่ทางนี้ ราษฎรพลเมืองก็แปลกหลายอย่าง ตั้งแต่ขาวจั๊วะไปจนเขียวแลหม่น ๆ แต่ไม่ใช่ดำเปนรอยที่อากาศเผาผลาญในชั้นคนจน ๆ โดยมาก คือผิวมักจะไหม้เกรียม ดูดูไปก็ไม่สู้ห่างกันนักกับอียิปต์ พอรู้ได้ว่าเปนลักษณอันเดียวกัน ไม่มีคล้ายคลึงกับพวกข้างเราเลย ห่างกันมาก

พ่อกลับความคิดใหม่ อยู่ข้างจะไม่แน่นอนเต็มที่ เพราะเหตุที่มาเที่ยวในระยะนี้ รู้สึกใจเสียว่าเที่ยวพอให้หมดเวลา จะเดินเรือก็ดีเที่ยวไปทางบกก็ดี ออกจะเปนเที่ยวไม่มีโปรแกรม แล้วแต่จะสดวกใจอย่างไร เพราะฉนั้นโทรเลขที่บอกกำหนดอะไรในตอนนี้เหลวไหลมาก กลัวชาวบางกอกจะเข็ดเสียว่าบอกกลับไปกลับมา หาเหตุ

ที่ให้กลับไรใหม่คราวนี้เพราะอยากจะเปลี่ยนไปลงเรือซักเซนให้ออกจากปอตเสตเสีย แต่ในวันอาทิตย์ อย่าให้ทันถึงวันจันทร์ ได้ให้เขียนหนังสือไปถึงกัปตันวอลเตมาสั ขอให้ผ่อนผันเลื่อนเข้ามา เพราะเหตุฉนั้นจึงได้ร่นวันอยู่ที่นี่เข้ามาออกเรือเสียวันนี้ ได้ออกเรือเวลายาม ๓

ลืมกล่าวถึงเรื่องซื้อรถ เวลาจะขึ้นบกเมื่อกลางวันมีเรือบรรทุกศีลาหลังโต๊ะแลรถหรูออกมาขายถึงเรือพม่า เห็นว่ารถมันหลังใหญ่อยากได้ ถามราคาบอกว่า ๕๐ เลียร์ จรูญต่อ ๕ เลียร์ ไม่ให้แต่ลดลงมาเพียง ๔๐ แล้ว ได้มอบให้กัปตันไว้ว่ากล่าวกันต่อไป เวลากลับลงมาเห็นรถตั้งอยู่ กัปตันบอกว่าได้ว่าราคาตกลงกันเปน ๒๕ เลียร์ วิธีซื้อของที่ซีซิลี เปนดังนี้

คืนที่ ๒๐๑

เมืองเทารมีนา

วันเสาร์ที่ ๑๒ ตุลาคม

เรือมาทอดในท่าเมืองเมสสินาเวลาเช้า ปรินซ์ นายโปลิศแลกัปตันท่าลงมาหา รอกินเข้ากลางวันเสียก่อนจึงได้ขึ้นบก เวลาที่จะขึ้นบกวันนี้ยัดกันลงไปเต็มลำเรือหมด ครั้นไปถึงที่ท่าเห็นคนแน่นมาก นึกว่าไปเที่ยวข้างไหนคงไม่ได้ อยากจะเที่ยวดูเมืองเมสสินาสักหน่อย เห็นพระราชวรินทร์แต่งตัวสรวยแลดูพากภูมิ จึงวานให้ขึ้นก่อนกับตุ๊กสำหรับให้คนตอมเสียทีหนึ่ง พ่อไปรถที่ ๒ แล้วแยกไปเที่ยวในเมือง รถทั้งปวงไปสเตชั่นทีเดียว กำหนดว่าบ่าย ๒ โมงกับ ๒๐ นาทีจะออก ที่ไปนั้นก่อนเวลาเกือบชั่วโมง ๑ จึงมีเวลาเที่ยวขับรถดูเมืองมาก ในเมืองเมสสินาไม่มีสิ่งใดเปนสลักสำคัญนอกจากร้านขายของแลตึกคนอยู่ เย่าเรือนเคหามากแต่จำยาก ไม่มีสิ่งใดที่จะนับว่างามเปนเครื่องหมายในยตา ผู้คนดูกระจาย ๆ ทั่วไป ไม่เปนถนนที่รอแร คนเบียดกันคลั่ก ๆ ถนนหนึ่ง ถนนที่กว้างแลเงียบถนนหนึ่ง อย่าง

เช่นเมืองปาเลอร์โมด้านริมทเล มีตึกเปนกำแพงมีประตูเปนช่อง ๆ เกวียนที่ยืด กระดาษหรูก็ไม่เห็นร้านขายลูกยอก็มีน้อย แต่มีผลไม้อื่น ๆ มาก เกวียนที่เปนร้านขายของสดมีแต่มักจะเปนผักชนิดเดียว ไม่พร้อมอยู่ในรถเดียวเช่นปาเลอร์โม เกวียนร้านผักนี้ลื่มเล่าไป เปนสิ่งซึ่งเห็นชินตาในเมืองปาเลอร์โมเหมือนกัน คือมีผักสิ่งละอันพรรณละน้อย มีมันเสียบไม้ยักที่ปากกระสอบ มีมะเขือเทศเสียบไม้ยักที่ปากกระสอบ มีพริกเหลืองแต่ลูกไม่กลมฤๅแบนเหมือนของเรา รูปยาวเหมือนบวบแต่โตเท่าพริกเขียว หั่นเอาเปลือกเปนกาบโต ๆ เสียบไว้กับมุมพนักอันนี้เปนสิ่งสำคัญ ฤๅแอดเวิดทิสเมนต์บอกขายผักเหมือนกันทุก ๆ รถ เมืองนี้ดูมีออร์จินัลน้อยกว่าปาเลอร์โม เห็นจะเปนด้วยเรือต่างประเทศ แลคนต่างประเทศไปมาค้าขายมาก ไปที่สเตชั่นเวลาใกล้จะตรงตามกำหนด สิทธิ์พาปรีเฟ็คมาคอยรับ ได้ความว่าไปตามพระราชวรินทร์แลดุ๊กอยู่เปนนาน พาเข้าไปนั่งคอยอยู่ที่ห้องกินเข้า ในห้องนั้นมีโต๊ะกินเข้าแต่เต็มไปด้วยแมลงวัน แมลงวันมากเหมือนน่าทุเรียนในเมืองเรา นี่มันก็ไม่มีทุเรียนฤๅจะเปนน่าลูกยอ นั่งคอย ๆ เวลาก็ล่วงเข้าไป ๓๕ มินิตแล้วครึ่งชั่วโมงเล่า เดือดร้อนจนถึงออกวาจาว่าถ้าต้องคอยถึงชั่วโมงเปนไม่ไป ข้างเจ้าเมืองดูออกจะเดือดร้อน ทั้งแกไม่รู้ว่าพูดเช่นนั้น วิ่งแต่เวียนมองอยู่ร่ำไป สัก ๒๕ มินิตจะได้ชั่วโมง ๑ รถจึงได้มา รถสายนี้ไม่ใช่รถในเกาะ เปนรถมาแต่ฝั่งลงเรือไฟข้ามมาขึ้นที่นี่ เหมือนอย่างที่ข้ามวันมุนเดที่เดนมาร์ก ช้าแห่งละเล็กละน้อยก็ช้าไปได้เปนหนักเปนหนา

อีก ๑๕ มินิตจะบ่าย ๓ โมงรถออก ทางที่มาเปนทางเลียบทเลใกล้หาดบ้างห่างหาดมีสวนคั่นบ้าง แต่คงแลเห็นทเลเปนนิจ ท้องฟ้าแลทเลที่นี่เหมือนรูปเขียนจริง ๆ น้ำก็เปนสีน้ำเงินใส ฟ้าก็เปนสีน้ำเงินอ่อนกว่าน้ำ แต่ใสหาเมฆหมอกมิได้ สมกับที่เขาว่าสีเปนไข่นกการะเวก แสงแดดก็เข้มแหลม ถูกใบไม้มีส้มเปนพื้นซึ่งใบ

สีเขียวจัด ตัดสีกันขาด อากาศไม่ร้อนไม่เย็น ลมพัดรวย ๆ แลดูงามไปทุกทาง เหมือนอย่างว่ายิ้มแย้ม ทำให้สบายใจได้ ที่ริมหาดซึ่งรถไฟผ่านมาใกล้ มีฝูงแพะซึ่งคนนำลงไปเลี้ยงเปนฝูงโต ๆ กินอยู่ริมชายหาดใกล้น้ำ ได้มองดูว่ากินอะไร แลเห็นเปนใบไม้ไปทอดให้กิน ที่เขานำลงไปกินริมหาดเช่นนั้น เพราะแพะชอบเกลือ ที่นั่นเปนที่น้ำท่วมเกลือติดอยู่ที่หาด เมื่อรถไฟห่างหาดเข้ามา มีสวนส้มเปนพื้นที่ตามสวนส้มเหล่านั้นมีสระ ก่อขอบถือปูนสี่เหลี่ยมเปนพื้น รายกันไปตลอดหนทาง เปนที่ขังน้ำสำหรับใช้ในการสวนส้ม แต่น้ำที่ขังอยู่นั้นเปนน้ำขุ่น ๆ สีขาวโดยมากคล้าย ๆ กับน้ำที่ชายทเลตวันออกของเรา มีทางน้ำตกลงจากภูเขาเปนระยะ ๆ ตามแต่ซอกเขา ถ้าเปนซอกเขาที่ซับซ้อนกันมากทางก็ใหญ่ ทางที่น้ำตกเช่นนั้นเปนศิลาปนเลอียด ๆ ด้วยสายน้ำพัด ถ้าที่เช่นนั้นรถไฟต้องมีสพานข้าม พิเคราะห์ดูสวนส้มเห็นจะเปนลักษณเดียวกันกับส้มสงขลาของเรา คือชอบที่ซึ่งมีรศเค็ม แต่ให้มีน้ำบริบูรณ์ ส่วนข้างขวามือที่เปนภูเขานั้น ปลูกต้นโอลีฟ ที่ซึ่งเพาะปลูกได้สดวกก็แต่แถบข้างตวันออกแลข้างใต้ของเกาะ แถบข้างตวันตกแห้ง ปลูกอะไรไม่ใคร่เปน ถ้าหากว่าเวลานั้นเดือนหกเดือนเจ็ดส้มสุก เห็นจะงามเต็มที่ มีตำบลบ้านหมู่ใหญ่ในระยะทางสัก ๒ แห่ง นอกนั้นก็มีราย ๆ กันมา บ้านมักจะตั้งอยู่ริมทเล เว้นไว้แต่แหลมซึ่งหันน่าตรงตวันตกเฉียงใต้ จึงต้องก่อกำแพงบังกันคลื่น เมื่อจวนจะถึงสเตชั่นเตาร์มีนามีอ่าวแลมีเกาะอยู่ในน้ำ อยู่หว่างอ่าวเรียกว่าอ่าวซาน อันเดร เปนที่งามมาก ทำให้รฦกถึงเมืองนอรเว แต่เมื่อถึงสเตชั่นเข้าแล้วออกจะเสียใจ ช่างไม่มีอะไรงามแปลกประหลาดเสียเลย มีบ้านเรือนข้างทางก็อย่างคนจนรุงรัง ขึ้นเขามาสองสามทบก็ยังจืด ไม่เห็นขบขันอะไรเลย เขาก็เปนเขาเกลี้ยง ๆ มีแต่ต้นไม้เล็ก ๆ น้อย ๆ ให้รู้สึกน่าเสียใจกว่า จะได้เห็นแต่ของโบราณไม่มีอะไรอื่นน่าดูเลย ต่อเลี้ยวที่จะขึ้นถึงเมืองเตาร์มีนา จึงเห็นเปนบ้านเมืองตั้งอยู่บนยอดเขา แต่ไม่ใช่ยอดสูงที่สุด ยอดสูงที่สุดเปนป้อมคาเซอลโบราณประจำ

ทุกยอด บ้านเรือนคนปลูกบนไหล่เขาซึ่งเปนยอดกระปุ่มกระปั่ม ทางนั้นทอยไปทอยมาเปนธรรมดา คนที่นี่แปลกจากที่อื่น คือไม่สู้ดอมโนราแลกิริยายิ้มแย้มแจ่มใสอ่อนหวานต่อคนที่ขึ้นมา มิโปรยดอกไม้ร้องวิวา แลคำนับอย่างเรียบร้อยเปนพื้น พ่อถูกปาดอกไม้มาก เกลื่อนไปทั้งรถ บุเคทั้งช่อก็ได้ปามาจนถูกริมฝีปาก ขึ้นไปหลายทอยจึ่งถึงที่ราบ คำที่เรียกว่าราบนี้ ไม่ใช่ราบเปนพื้นดิน ราบของเขายังสูง ๆ ต่ำ ๆ มากกว่าลานโรงรถที่พระนครคีรี แต่แลเห็นปรากฏชัดทีเดียวว่าเปนเมืองเก่ามาก ถนนแคบนิดเดียว เรือนที่อยู่สองข้างก็รูปร่างอย่างแปลกเก่า ๆ ทั้งนั้น เวลาผ่านมาในกลางเมืองนั้น รู้สึกว่าไปเมืองกรีก เมื่อออกจากกลางเมืองนั้นแล้ว จะเลี้ยวลงมาโฮเตลออกจะลงมาตามไหล่เขาซื่อ ๆ ไม่สู้เปนถนนนัก แลดูโฮเตลซานโดเมนิโกที่เราจะมาอยู่ไม่ใคร่รู้สึกว่าเปนโฮเตล เห็นเปนวัดโบราณหน้าตาออกจะร้างด้วยซ้ำไป ต่อเมื่อเข้ามาในประตูจึงเห็นว่าเปนที่อยู่ เจ้าของโฮเตลรับเสียใหญ่ มีแตรวงทำเพลงสรรเสริญบารมี มีลูกสาวเล็ก ๆ สองคนให้ช่อดอกไม้ ตามทางที่เดินก็โปรยดอกไม้ตลอดขึ้นมาจนถึงห้องที่อยู่

โฮเตลนี้เดิมเปนวัดจริง ๆ โบสถ์ก็ยังมี ที่ที่เราขึ้นมาอยู่นั้นเปนกุฎีพระ เดิมรัฐบาลอิตาลียึดเอาเปนเจ้าของ ภายหลังมีผู้เอาหนังสือพินัยกรรมมายื่นยันว่าเปนสมบัติของตัว รัฐบาลแพ้ จึงได้ขายให้เจ้าของโฮเตล แต่ไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ผิดไปจากรูปเดิม เพราะคนเปนอันมากอยากให้คงอยู่เช่นนี้ จะได้รู้สึกว่าเหมือนไปเที่ยวเมืองโบราณแลอยู่ในบ้านเรือนของคนโบราณ แถวที่พ่ออยู่เปนแถวชั้นสูงยาวเปน ๒ ขา กั้นเปนห้องเรียง ๆ กันไป หลังคาก่อรวบ ห้องที่พ่ออยู่เปนห้องข้างใต้ มีเฉลียงโถงต่อออกไปหน่อยหนึ่ง เฉภาะตรงเขาเอตนาซึ่งเปนเขาไฟ กำลังควันกรุ่น ๆ แลลงไปข้างล่างเห็นสเตชั่นรถไฟ เอมเปอเรอเยอรมันแลกิงเอดเวอดมาก็ได้พักห้องนี้เหมือนกัน มีห้องแถวล่างลงไปอีกชั้นหนึ่ง รวมห้องที่อยู่รับคนได้

ถึง ๑๕๐ คน แต่เขายังอวดว่า ถ้าถึงฤดูไม่มีที่ให้อยู่พอ เพราะคนมาคราวละมาก ๆ โฮเตลใหญ่ ๆ มีถึง ๕ โฮเตล แต่ต้องการอยู่โฮเตลนี้ด้วยความพอใจ ว่าเปนตึกโบราณคงรูปร่างอยู่เปนของเก่า มาถึงเย็นมากเสียแล้ว กินน้ำชาแล้วประเดี๋ยวเดียวก็ค่ำ แต่ก่อนเวลากินเข้าได้ลงไปเที่ยวเดินอยู่ข้างจะมืด เพราะเขาคงใช้โคมอย่างโบราณ เปนแต่ใช้ไส้แกสฤๅไฟฟ้า ของเครื่องแต่งก็เสาะหาของโบราณทั้งรูปภาพแลเครื่องเรือนให้เข้าเรื่องกัน มีกลอยสเตอ คือระเบียงที่รังกรมถึง ๒ ตอน ตอนหนึ่งใหญ่ ตอนหนึ่งเล็ก มีสวนลงไปข้างริมทเล เดินในโค้งต้นไม้เปนกางเขน จุดโคมอย่างเก่าสว่างแวม ๆ ในหว่างทางเดินนั้น มีต้นไม้สดชื่นงดงามมาก มีต้นส้มเปนพื้น เวลาไปยืนในสวน พระจันทร์ขึ้นอ่อน ๆ แสงหรุบรู่ แหงนขึ้นมาบนเรือนเห็นแสงไฟแวม ๆ น่าต่างมีโค้งเหล็กยื่นออกไป เงียบวังเวง หนังสืออะไร ๆ ที่เคยอ่าน โรแมนส์ คือเรื่องสังวาสอย่างฝรั่งต่าง ๆ มาปรากฎขึ้นในใจเวลานั้น สมผู้หญิงออกมาเยี่ยมน่าต่างผู้ชายไปยืนจับมืออยู่ที่นั่น ตอนข้างริมทเลมีพนักออกไปนั่งเล่นเงียบ ๆ มืด ๆ ดูไวคอเพลิดเพลิน เดินวนอยู่เปนนาน อาหารที่เลี้ยงก็ดีมาก แต่อะไร ๆ ไม่ดีเท่าอากาศ ช่างสบายเสียจริง ๆ เปิดน่าต่างหมดแล้วปรอดเซนติเกรด ๒๐ ก็อยู่ในฟาเรนไฮต์หย่อน ๗๐ พอสรวมเสื้อสบาย ที่ซึ่งจะดูเปนสำคัญนั้นคือโรงลครกรีก อยู่ใกล้ข้างเหนือโฮเตลนี้เอง แลกลับขึ้นไปข้างเมืองดูช่างเก่าเหมือนไปอยู่ในเมืองอะไรเก่า ๆ ที่มีในเรื่องในหนังสือ ไวคอขรึมดี

มีวิธีเด็กที่นี่มันเล่น คือเอาไยกระบองเพ็ชรมาผ่ากลาง แล้วยึดให้แอ่นเสียนิดหนึ่ง คว่างออกไปทางน่าเขาบินลอยลิ่วไปได้ไกล ๆ แล้วหมุนวกกลับน่าดูเต็มที เจ้าเด็กพวกนั้นต้องการรางวัล คว่างให้ดูไม่หยุดจนกระทั่งมืดแลไม่เห็นอะไร

คืนที่ ๒๐๑

วันอาทิตย์ที่ ๑๓ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ทั้งแมลงวันทั้งยุงรุมระดมกันใหญ่ นอนไม่ห่มผ้าไม่ได้เปนอันขาด ประเดี๋ยวปลายทางโน้นแปลบทางนี้ คลุมผ้าแล้วยังรักษาหน้าไว้ไม่รอด ทั้งตอมทั้งกัดจู้จี้อยู่เสมอจนหลับไม่ได้ ปิดไฟเสียแล้วก็เหมือนกัน เปิดไฟก็เหมือนกัน พึ่งรู้คุณวิเศษของหลวงฤทธิว่าจับแมลงวันคล่องเปนที่สุด เปนไม่มีเสียทีแต่สักครั้งเดียว จับเอาจนหมดได้ แต่เรื่องยุงร้องว่าเหลือสติกำลัง ด้วยมากนัก ยุงที่นี่ตัวโตกว่ายุงเราเกือบครึ่งหนึ่ง โตกว่ากันปล่องแต่เซอะกว่า ยังมีตัวเล็ก ๆ คล้ายริ้น แต่ทำไมมันจึงมาพร้อมกันเข้า เขาหลับง่าย ๆ เราก็หลับแต่พ่อหลับยาก ต้องให้หลวงฤทธิปราบปรามอยู่จนดึกจึงได้หลับ ครั้นเวลาเช้าเห็นหน้าจรูญรอยยุงกัดซีกเดียวเห็นจะกว่า ๓๐ แผล ที่จริงมันไม่ยากยากอะไรมีมุ้งเสียก็แล้วกันเท่านั้น จะสบายกว่าเมืองเราอีกด้วยไม่ร้อน

กินเข้าเช้าแล้วขึ้นรถไปดูโรงลครกรีก ซึ่งอยู่บนไหล่เขาเด่น อาจจะแลเห็นฝั่งเกาะได้ทั้งข้างเหนือข้างใต้ไกลสุดสายตา โรงลครนี้ก็ลักษณเดียวกันกับโคโลเซียมที่เมืองโรม คือเปนสังเวียนที่นั่งรอบ กลางสังเวียนเปนที่สำหรับเล่นลคร แต่ที่เมืองโรมไม่ใช่สำหรับเล่นลคร เปนที่ดูแข่งขันและชนสัตว์ ให้สัตว์กัดกัน และเปนที่ทำทารกรรมคนโทษ ที่นี่เปนโรงลครแท้ มีผนังเปนฉากหลัง ประตูโรงออก ๓ ประตูมีซุ้มตั้งรูปศิลาเปนเครื่องประดับโรง พื้นสังเวียนก็มีอุโมงค์สำหรับที่จะเล่นกลต่าง ๆ เวลาที่ดีปรกติอยู่เปนหลังคาวงกลมรอบ มีทางเดินหลังผนังภายใต้โค้ง ที่คนดูอยู่ในร่ม แต่ที่เล่นอยู่กลางแจ้งมีห้องใหญ่ทั้งสองข้างสำหรับตั้งขบวนแห่แหนที่จะเดินเข้าในโรงลครนั้น การก่อสร้างทำด้วยอิฐปนด้วยศิลาบ้าง แต่ได้รื้อได้ทำซับซ้อนกันมาเสียหลายคราว ไม่ได้คงอยู่อย่างครั้งเดิม เมื่อพวกโรมันมาได้ก็แก้

เปนอย่างโรมัน ครั้นเมื่อตกมาภายหลังก็รื้อแย่งเครื่องศิลากันไป คงอยู่แต่ที่แตก ๆ หัก ๆ โรงนี้ประมาณว่าจุคนนั่งดูได้ ๑๕๐๐๐ คน เพราะเมืองเทาร์มินาแต่ก่อนมีคนมากหลายหมื่น แต่เดี๋ยวนี้มีคน ๔๐๐๐ เท่านั้น เรื่องราวของเมืองนี้อยู่ข้างจะยุ่งมาก ถูกรบแย่งเปลี่ยนผลัดเจ้าของที่เปนชาติต่าง ๆ มาหลายชาติ จนกระทั่งชั้นหลังที่สุดฝรั่งเศสก็ยังไปทำลายเสียได้อีก การที่ไปเที่ยวไม่ใช่เปนไปเที่ยวเมืองที่กำลังรุ่งเรือง ดูสนุกฤๅงาม เปนไปเที่ยวเมืองเก่าที่เคยรุ่งเรืองมาแต่ก่อน ต้องนึกถึงเรื่องโบราณ เห็นหน้าคนโบราณจึงจะรู้สึกสนุก เพราะเหตุฉนั้นโฮเตลซานโดเมนิโกที่พ่อไปอยู่ เขาจึงได้รักษาไว้อย่างโบราณ ให้รู้สึกว่าอยู่อย่างคนแต่ก่อนนั้นจะเปนอย่างไร มีช่างถ่ายรูปเยอรมันคนหนึ่งมาอยู่เรือนเล็กนิดเดียว ทำสวนน่าเรือนท่วงทีให้เหมือนอย่างครั้งกรีก ในเรือนก็แต่งให้เปนอย่างเก่า ๆ จ้างคนชาวเมืองมาไว้ที่มีรูปพรรณสัณฐานคล้ายกรีกบ้าง โรมันบ้างแขกต่าง ๆ บ้าง ถ่ายรูปเล่นให้เปนรูปโบราณทั้งนั้น ดูเหมือนหนึ่งเห็นว่าตัวเกิดในครั้งโน้น ขากลับพ่อได้แวะไปดูรูปถ่ายออกระดื่ ๆ ได้ซื้อมาไว้บ้าง ได้ไปดูโบสถ์ในโฮเตลนี้ ยังมีรูปภาพสาสนาและเครื่องแต่งตัวพระที่อ้างว่าตั้งแต่ ๑๐๐๐ ปีลงมาจนถึง ๖๐๐ ปี การที่อยู่บนเขาเช่นนี้ดูกันดารเต็มที ที่เมืองนี้ยังค่อยอยู่เสียอีก ยังมีหมู่บ้านที่สูง ๆ ขึ้นไปกว่านี้จนรถไปไม่ได้ต้องขี่ฬ่า บ้านเมืองเหล่านี้มันตั้งอยู่กันมาเสียแต่ครั้งพุทธกาลจริง ๆ ก็อยู่กันไปได้ต่อ ๆ มา แต่ดูแห้งแล้งเต็มที น่านี้ต้นโอลิสที่เปนง่ายที่สุดยังใบเหลืองแห้ง เพราะต้นไม้ตัดลงเสียหมดเลยไม่ขึ้น ด้วยแร้งเหลือเกิน ศิลามากดินน้อย ต้นใบเสมาช่วยเปนกำลังให้ภูเขาเหล่านี้เขียวได้มาก แต่จะเอาไปคิดว่ามีมาแต่ก่อนก็ไม่ได้ เพราะพึ่งได้ลงมือปลูกสัก ๔๐-๕๐ ปีมานี้ได้ลองนึกดูหนักหนาว่าอ้ายต้นใบเสมานี้เราจะใช้อะไรได้บ้างฤๅไม่ ไปนึกออกอย่างหนึ่งว่าเขาที่พระนครคีรีน่าแล้งก็แห้ง ถ้าปลูกต้นใบเสมานี้ตามริมกำแพงทางขึ้นดูเหมือนจะกันคนทำสกปรกใกล้หนทางได้ แต่คนเราจะชอบกินลูกยอฤๅไม่ให้สงไสยเปนอันมาก พ่อได้ต้นเข้ามามันก็

เหมือนกับของเรานี้เอง ฤๅจะโกถว่าจำไม่แน่ แต่ท่าลูกละคกกว่าที่เคยเห็นในบางกอกมาก

ไปเที่ยวกลางวันช่างร้อนเสียจริง ๆ ร้อนเปนเมืองเรา ไม่ใช่ร้อนเปนเมืองฝรั่ง ถึงกลับมาต้องนั่งที่น่าต่างให้ถูกลมอยู่เปนนานจึงหายร้อน มิกงสุลเยเนราลอังกฤษนำหนังสือเจ้าเมืองมอลตามีมาให้สียสวนกำหนดวันไปถึงแลจำนวนคน เชิญเลี้ยงกลางวันด้วย ปริเฟ็ตเมืองซาระคุสซามารักษาตัวอยู่ที่นี่มาหา เปนการต้อนรับในการที่จะไปซาระคุสซาเวลาพรุ่งนี้ กินเข้ากลางวันแล้วกลับลงมา ชาวเมืองส่งเหมือนอย่างเมื่อขึ้นไป แต่รถไฟคราวนี้เช็ท ไม่อาจใช้รถธรรมดา ต้องเรียกรถพิเศษ มาถึงเมสสินา แมร์รับเอารถมาให้ด้วย ได้ขึ้นรถเที่ยวไปตามถนนข้างในแล้ววกลงริมทเล แลเห็นได้ความว่าทางน้ำที่ตกลงมาจากภูเขาไปลงทเล มีเหมือนกันกับที่เห็นตามทางรถไฟ ถนนขวางทั้งปวงใช้เปนคลองด้วย เปนถนนด้วย เขาทำปูศิลาให้แอ่นกลางลงไป ถ้าเวลาปรกติไม่มีน้ำใช้เปนถนน ถ้าเวลามีน้ำก็กลายเปนทางน้ำ ส่วนถนนรีที่จะข้ามถนนขวางเช่นนี้ ถ้าหากว่าถนนขวางลึกมีสพานข้าม แต่สพานนั้นสูงกว่าท้องถนนขวางเพียงศอกเศษสองศอก ถ้าถนนขวางตื้นก็ทำถนนรีแอ่นลงไปหาถนนขวาง ปลายถนนขวางริมทเลเปนช่องหว่างตึกก่อโค้งเปนประตูทุกแห่ง เพราะเหตุที่ริมทเลมีถนนรีอีกถนนหนึ่ง เพื่อจะไม่ให้น้ำที่ตกไปตามถนนขวางไหลข้ามถนนรี เจาะช่องเสียที่ตรงใต้โค้งให้น้ำตกลอดถนนรีริมทเลไปลงใต้ทเลทางใต้เขื่อนทีเดียว วันนี้เปนวันอาทิตย์ ในเมืองข้างใน ๆ เงียบไม่ใคร่พบปะคน ไปออกันอยู่ริมทเลทั้งนั้น เวลากลับมาลงเรือที่น่าตึกมิวนิสิเปอล คนแน่นเต็มไปนับไม่ถ้วน

วันนี้ได้รับหนังสือเมล์วันที่ ๔ กันยายน ซึ่งส่งไปเมืองโรม พระยารัตนโกษาส่งตามมา ยังมีความสงไสยอยู่มาก ว่าจะเปนหนังสือนี้เองฤๅมิใช่ ซึ่งกรมดำรงโทรเลขมา ให้สืบดูหนังสือที่ได้ส่งมาคอยที่เมสสินา ถ้าหากว่าไม่ใช่หนังสือนี้ มีอีกฉบับหนึ่งต่างหาก คงจะเปนอันพลาด ต้องส่งตามกลับเข้าไปบางกอก

คืนที่ ๒๐๒

เมืองไซราคุสซา

วันจันทร์ที่ ๑๔ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้ ออกเรือมาแต่กลางคืน มาถึงที่นี่เวลาเช้า ๓ โมง ในเบื้องต้นจะต้องสารภาพเสียก่อน ว่าความรู้ของพ่อในเรื่องเมืองไซราคุสซาอยู่ข้างแคบ ได้พบในหนังสือที่อ่านบ่อย ๆ รู้เรื่องแต่เผิน ถึงจะเที่ยวเข้าจริงแลไม่ใคร่จะเห็นแจ่มแจ้ง เข้าใจว่าเมืองนี้ชื่อในหนังสือไทยคงจะมี ถ้าหากว่ากรมนรา ๑ ได้แปลอาหรับราตรีลงไปถึง เพราะในเรื่องนั้นมีกล่าวถึงไซราคุสซาน คือพ่อค้าเมืองนี้ได้ไปค้าขายแลไปทำอะไรต่าง ๆ เมืองไซราคุสซาเปนเมืองใหญ่มาแต่ในเวลาพุทธกาล นับว่าเปนเมืองใหญ่ที่สุดของพวกกรีก เคยมีพลเมืองถึงห้าแสน แต่ในเวลานี้มีสามหมื่นเศษเท่านั้น เมืองไซราคุสซาที่อังกฤษเรียกว่า ซีราคุสทุกวันนี้ตั้งอยู่บนเกาะเล็ก น่าเมืองเก่า เมืองเก่านั้นมีบริเวณกว้างขวางถึง ๒๐ ไมล์ แต่เวลานี้เปนเมืองร้าง การที่มาเที่ยวเมืองไซราคุสซาต้องหมายความว่าจะไปเที่ยวเมืองเก่า ไม่ใช่เที่ยวเมืองใหม่ ซึ่งเปนเมืองฝรั่งธรรมดาไม่มีอะไรอัศจรรย์ มีของเก่าอยู่แต่วัด ของใหม่ที่ควรดูคือพิพิธภัณฑสถานเท่านั้น ยังมีเมืองที่ใหญ่กว่าไซราคุสซาในเวลานี้ ที่ผ่านมาเสียไม่ได้แวะ เพราะเหตุที่ไม่มีของเก่าปรากฏเปนสำคัญ การที่มานับว่าเปนอันรู้จักเมืองนี้ จึ่งได้มุ่งหมายจะมา เมื่อเรือเดินมาเวลาเช้าได้พบกองทัพเรืออิตาเลียน เจ้าแผ่นดินยังอยู่ในกองทัพ ทราบว่าได้เสด็จมาเที่ยวที่ไซราคุสซานี่เมื่อสองสามวันมาแล้ว แต่มาด้วยรถโมเตอร์คาร์ ไม่มีผู้ใดทันรู้ตัว ที่จริงพ่อไม่ปฤกษากัน เจ้าแผ่นดินทราบแล้วว่าจะมาที่นี่ เห็นด้วยว่าคนมาดู

---

๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ

ที่สองปริเฟ็ศแลแมร์ กับทั้งมิสเตอลอยด์ไวสกงสุลอังกฤษ กัปตันเจ้าท่า ลงมาเยี่ยมในเรือ ขึ้นบกเวลา ๔ โมงเศษ ตรงไปพิพิธภัณฑ์สถานที่ในเมืองใหม่ทีเดียว ท่าที่ขึ้นนั้นก่อเขื่อนถมหาดทรายเปนพื้นราบ แล้วไปขึ้นสพานไปถนนบนฝั่ง แลดูด้านน่าเปนถนนสองชั้นเรียงกันขึ้นไป ในเมืองนี้ถนนแคบแลคดดูราวกับจะว่าพอรถไปได้ แต่พิพิธภัณฑ์สถานเปนพิพิธภัณฑ์สถานอย่างใหม่ ทำแลจัดเรียบร้อยดีมาก ชั้นล่างเปนเครื่องศิลา มีวีนัสรูปนางดาวพระศุกรซึ่งไม่มีหัวแต่รูปทำงามดีมาก เปนยอดของเทวรูปในมิวเซียมนี้ นอกนั้นยังมีเทวรูปอื่น ๆ คือ อโปโลอาทิตย์ แลยูปีเตอ พระพฤหัศบดีเปนต้น รูปเหล่านี้เปนรูปห่มผ้าทั้งนั้น เรื่องห่มผ้ามันไม่ผิดกับพระครองผ้า เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี ในเวลาโน้นห่มผ้าก็คงจะคล้ายอย่างนั้นเอง เพราะเปนสมัยเดียวกัน เวลายังไม่สู้มีความคิดที่จะคิดเสื้อแสงอันใด ต่อภายหลังลงมาจึงได้เกิดเสื้อ ถึงสวมเสื้อแล้วก็ยังห่มผ้า ตลอดลงมาจนชั้นพระเยซู นอกจากเทวรูปเหล่านี้จะมีบัวปลายเสา ฤๅมีลายกรอบก็ไม่บริบูรณ์ทั้งนั้น ด้วยเหตุที่เมื่อเวลาเมืองตกเปนของพวกโรมัน ขนเครื่องศิลาซึ่งไม่ชำรุดไปเมืองโรมเสียหมด ของที่เหลืออยู่หาดีไม่ได้แต่สักสิ่งเดียว ล้วนแต่ของชำรุดทั้งนั้น ที่ชั้นล่างของมิวเซียมเต็มด้วยเครื่องศิลา ได้ก็อาไศรยขุดศพเท่านั้น ศพผู้มีบันดาศักดิ์มักจะใช้หีบทำด้วยศิลา ที่วิเศษมากก็มีลายสลักภายนอก ถ้าพอประมาณก็เกลี้ยง ๆ แต่เปน ๒ อย่าง พวกศพฝังอย่างหนึ่ง ศพเผาอย่างหนึ่ง ถ้าศพฝังก็เปนหีบศิลายาว แต่มีน้อย เหตุที่มันประดักประเดิดมาก จึงใช้หีบตะกั่วเสียมาก มีตัวอย่างหีบตะกั่วซึ่งมีศพอยู่ในนั้นเขาได้มาตั้งไว้ ส่วนศพที่ในหีบศิลาก็ยกหีบมาทั้งศพมีอยู่หีบหนึ่ง ร่างกระดูกเรียงลำดับเปนรูป แต่แห้งผุเหลือน้อย เหมือนเอากระดูกกองรายไว้ในหีบ แต่พอสังเกตได้เปนรูป เพราะเหตุที่ศพนั้นแต่ก่อนพระเยซูเกิด ๔๐๐ ปี ส่วน

ศพที่เผาบรรจุในหีบศิลาสั้นอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อน ที่บรรจุในภาชนะทองเหลืองมีเครื่องแต่งตัวแลเงินทิ้งลงไว้ในนั้นลักษณอย่างเดียวกันกับ "สะลีสะ" ที่ขุดได้ในประเทศอินเดียก็มี ความประพฤติในเรื่องคนตาย ที่ประเทศอินเดียฤๅที่นี่เห็นจะไม่ผิดอะไรกัน ที่ได้แต่สลากบอกชื่อคนตายจาฤกในแผ่นศิลานั้นเปนอันมาก เหตุด้วยศพฝังไว้ในรางศิลาซึ่งขุดในถ้ำ เปนศพคนจนไม่ได้บรรจุโลง ฝังลงไปตัวเปล่าแล้วจาฤกศิลาปิดไว้เท่านั้น พิพิธภัณฑ์สถานชั้นบนรายตามทางกระไดที่งามตลอดขึ้นไปเปนเครื่องศิลา, เครื่องเหล็ก, ดิน, แก้ว, จนกระทั่งถึงเครื่องประดับทองเงินเปนลักษณเดียวกับที่จัดพิพิธภัณฑ์สถานอื่น ๆ แต่ของเหล่านี้สังเกตได้ว่าไม่ใช่ของทำในเมืองนี้ทั้งนั้น เปนของมาจากที่อื่นก็มี เช่นเครื่องแก้วเปนต้น ของเมืองนี้แท้เช่นเทวรูปทองสำฤทธิ์ แลศิลาฤๅดิน ฝีมือเปนการงาม ๆ แต่ไม่มีบริบูรณ์ ชำรุดโดยมาก สิ่งซึ่งเปนที่น่าชอบใจพ่อดูอยู่นานนั้น เหรียญเงินตราทองตรา ทำด้วยหล่อเทพิมพ์ ไม่ใช่เครื่องจักร แต่เปนแบบชั้นเก่า ๆ ไม่มีหัวเจ้าแผ่นดิน เปนหัวเทวรูปต่อภายหลังพุทธกาลลงมา ก่อนพระเยซูสักหน่อยจึงได้เปนรูปเจ้าแผ่นดิน เครื่องหมายเช่นวชิระ ซึ่งเปนเปลวสองข้างมีด้ามกำ เปนของได้ใช้ในที่นี้เหมือนกันกับอินเดีย แต่บางอันมีปีกนกเติมข้างละคู่ ตรีศูลใช้ตรีศูลตรง ๆ เปนเครื่องหมายเงินเหล่านี้มีตั้งแต่ก่อนพระเยซูขึ้นไปถึง ๗๐๐ ปี พ่อชอบใจมาก ได้วานมิสเตอลอยย์ช่วยหาซื้อเก็บรวบรวม แต่ให้เลือกเอาที่ทำปลอมขึ้น เพื่อจะให้ราคาเยา เพราะของจริงขายกันราคาแพงมาก แต่เพียงของปลอม ถ้าเก็บได้มากก็เห็นจะเปนเงินมากอยู่เหมือนกัน เวลาเที่ยงเศษกลับลงมากินเข้าในเรือ

เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งกลับขึ้นไปใหม่ ได้ชวนไวสกงสุลอังกฤษให้ขึ้นรถไปด้วย การที่ต้องอาไศรยอังกฤษเช่นนี้ เพราะได้อาไศรยภาษา ที่จริงปรีเฟ็คแลแมร์

เจ้าพนักงานต่าง ๆ เขาก็มาตามออกช่องไปจนรถเปนขบวนแห่ แต่เรามันเขลาเสียเอง พูดกับเขาไม่ได้ การดูเช่นนี้ ถ้าไม่ได้ฟังคำอธิบายซี้แจงบ้าง อ่านแต่ไกด์บุ๊กหนังสือนำเล่าเรื่อง ไม่พ้นจากงมงาย ฝ่ายคนนำทางที่สำหรับนำคนต่างประเทศดูนั้น ย่อมจะเสือกสนแย่งกันอยู่เปนพื้น เวลาพอขึ้นไปถึงแย่งกันอยู่เปน ๒ คน เกือบจะต่อยกันขึ้น แลคำอธิบายของพวกคนนำเหล่านี้ มักจะยาวเกินที่เราต้องการ เหตุที่มันท่องไว้เปนเรื่อง ๆ ทั้งนั้น ถ้าถูกที่เรารู้แล้วอยากจะให้ข้ามไปเสียจะได้ไม่เสียเวลา ข้ามไม่ใคร่จะได้ ถ้าผิดที่เขาเคยท่องไว้มักจะพาให้เลอะ เพราะมันใช้ความจำ ไม่ได้ใช้ความคิด ไม่ว่าคนนำที่ไหน ๆ เปนเช่นนี้ทั่วกันทั้งนั้น ถ้าได้คนที่พอมีอัธยาไศรยชั้นผู้ดีไปด้วยแล้ว ได้ความแจ่มแจ้งดีกว่าฟังไกด์อธิบายซึ่งเปนน้ำท่วมทุ่ง

ทางที่ไปวันนี้ข้ามสพานจากเกาะเตกไปเมืองเก่า ซึ่งสองข้างทางเปนกำแพงตลอดไปทั้งนั้น ในกำแพงนั้นเปนสวนมะนาวเปนพื้น สวนมะนาวเช่นนี้มักจะทำอยู่เหนือตึกซึ่งร้างแต่โบราณจมอยู่ในดิน ด้วยการนานที่ล่วงมาแล้ว ทั้งเขาไฟถมด้วยขึ้นไปเช่นนี้จนถึงคะตะโคมบ์ ที่ฝังศพคนมาก ๆ คะตะโคมบ์นี้ตั้งอยู่ในที่ซึ่งซับซ้อนกันมาก ส่วนที่ไปดูนี้เปนส่วนหนึ่งของเมืองเก่าฝ่ายตวันตก มีมังกีนักบวชฝรั่งชนิดหนึ่ง ไม่ใช่บาดหลวงเปนผู้รักษา (คำที่เรียกว่าคะตะโคมบ์นั้น คือเปนที่ฝังศพ) ปลูกกุฎีอยู่ที่ปากช่องนั้น มีวัดใต้ดินวัดหนึ่ง บนดินวัดหนึ่งอยู่ข้างขวา เราไปข้างซ้าย วัดนี้เรียกว่าซานโยวานี อังกฤษเรียกเซนต์ยอน สร้างขึ้นเมื่อคฤสตศักราช ๑๑๘๒ จะว่าด้วยคะตะโคมบ์ก่อน ทางที่ลงไปมีกระไดไม่กี่ขั้นนัก ข้างในก็เปนปล่องกว้างประมาณสัก ๑๐ ฟิต สูง ๘ ฟิต เจาะเข้าไปในหินปูนยาว ๑๐๒ ยาร์ด เปนที่ฝังศพของพวกไซราคูสซาน รวงเข้าไปในฝาเปนคูหา แล้วกิ่งขุดศิลาเปนรางสำหรับฝังศพ ถ้าผู้ดีก็มักจะมีคูหาขุดเข้าไปลึก แล้วตั้งหีบศพรอบคูหานั้นแต่เฉภาะ

พวกพ้องของตัว ถ้าเปนคนสามัญขุดศิลาลงไปเปนราง มีเอินคั่นเฉภาะศพหนึ่ง ๆ เรียงกันไปตั้งแถวละ ๕ ศพ ๖ ศพ ในนั้นมีค ๆ ชั้น ๆ แต่เดี๋ยวนี้เขาเจาะปล่องข้างบนให้แสงสว่างลงมากกว่าแต่ก่อน ทั้งศพก็ได้ขุดขึ้นเสียหมดไม่มีเหลือเลย จะมีเหลืออยู่บ้างก็แต่กระดูกพวกที่ฝังไม่มีโลง ถ้าหากว่าเวลาแต่ก่อนเมื่อยังมืดกว่านี้ แลเมื่อศพยังฝังอยู่ในที่นี้เห็นจะเหลือที่จะลงไปได้ กลิ่นไอคงจะฟุ้งซ่าน แต่กระนั้นยังมีรอยเขียนรูปภาพอย่างหยาบ ๆ อยู่ในนั้นเหลืออยู่ก็มี ที่ประดับโมเสกยังเหลือติดอยู่บ้างก็มี มิสเตอลอยย์เคยอยู่นี่นาน ว่าได้เคยเห็นมีโมเสกประดับมากกว่านี้ แต่คนลักแกะไปเสียมาก ในที่วงกลมระหว่างคะตะโคมย์นี้ แห่งหนึ่งใหญ่กว่าเพื่อนว่าซันตเปาโลคือเซนต์ปอล ตัวอรรคสาวกของพระเยซู ได้เคยเข้าไปเทศนา เมื่อคฤสตศักราชล่วงไปได้ ๔๐ ปีเศษ ในคะตะโคมย์นี้ ถ้าปล่อยให้เดินแต่ลำพังหลง เขาว่าใหญ่โตกว่าคะตะโคมย์ที่ใคร ๆ เคยไปดูกันเปนอันมาก ที่เมืองโรมเลวกว่านี้ทั้งวิธีทำด้วย แต่ที่เมืองโรมไม่ได้ไปดูทั้ง ๓ เที่ยว เหตุด้วยพระองค์สายเปนผู้ได้ไปเล่าให้ฟังก่อน ตั้งแต่เมื่อยังไม่ได้มายุโรป แลขยะแขยงอะไร ๆ ต่าง ๆ แลบอกว่าไม่สบายไปเปนหลายวัน พ่อจึงไม่ได้คิดจะไปเลย แต่ผู้ที่ล่วงน่ามาเมืองโรมได้ไปกันเกือบทุกคน มีความยินดีที่ได้มาเห็นที่นี่ ซึ่งเขายืนยันว่าดีกว่าเมืองโรมมากนั้น แต่คะตะโคมย์นี้ไม่ใช่ที่ฝังศพพวกคฤสเตียน เปนที่ฝังศพมาเก่าก่อนเวลาพระเยซูเกิด ที่เซนต์ปอลมาเทศน์เปนมาเทศน์ในป่าช้าเก่าเท่านั้น

ในยหนึ่งว่า เดิมขุดเข้าไปเปนที่สำหรับคนอยู่ ครั้นเมื่อล้มตายกันลงก็เลยฝังไว้ในนั้น ความอันนี้เห็นได้ว่าเขาเหล่านี้เจาะพรอนไปหมดทุกหนทุกแห่ง ในชั้นต้นจะอยู่ถ้ำมากกว่าอยู่เรือน การสร้างเรือนคงเปนความลำบากกว่าที่จะเจาะถ้ำเข้าไปอยู่ แลการเจาะถ้ำนั้นเปนความจำเปนที่จะต้องเจาะอยู่ด้วย เพราะต้องการจะเอาศิลาไป

สร้างเมืองและสร้างตึกให้ผู้มียันตาศักดิ์อยู่ ส่วนถ้ำนั้นคนทำงานก็อาไศรยอยู่จะผิดอะไรกันกับที่เมืองเนเปอล คนจนก็ยังอยู่ในถ้ำโดยมาก ขึ้นจากถ้ำนั้นไปลงอัฒจันท์อีกทางหนึ่ง เปนวัดที่เจาะอยู่ในศิลาอย่างถ้ำนั้นเหมือนกัน เปนรูปกางเขนกรีก อยู่ข้างจะกว้างกว่าที่ทางแยกในคะตะโคมบ์อื่น ๆ ว่าสร้างขึ้นอุทิศต่อเซนต์มาเซียนเมื่อคฤสตศักราช ๔๐๐ ปีเศษ มีที่ฝังศพเซนต์มาเซียนซึ่งมาสอนสาสนาในที่นี้ ถูกเขาจับมัดเสาศิลาเผาไฟ ในยหนึ่งว่าวัดมีมาก่อน เซนต์ปอลเมื่อมาจากเมืองมอลตาได้มาหยุดอยู่ที่ไซราคุสซา ๓ วัน ได้เทศนาในโบสถ์นี้ ไม่ใช่เทศน์ในคะตะโคมบ์ เมื่อเซนต์มาเซียนมาตาย ภายหลังจึงได้เอาศพเข้าไปฝังไว้ในวัดนั้น เสาศิลาที่ถูกมัดก็เอาเข้าไปตั้งไว้ในนั้นด้วย มีรูปภาพเซนต์ต่าง ๆ หลายรูปที่เขียนไว้กับฝาผนังเก่าคร่ำทั้งนั้น มีโซลิ ตรินิตี ด้วยรูป ๑ ออกจากนั้นตรงปากช่องเข้าในโบสถ์วัดซานโยวานนิ วัดซานโยวานนีไม่อัศจรรย์อะไร เปนวัดร้าง ๆ มีผนัง แลที่บูชาหลังคามุงด้วยใบไม้ ที่จริงมังกี้แต่งตัวเข้าทีมาก สรวมเสื้อสีย้อมฝาดคร่ำ ๆ เหมือนผ้าย้อมกรักเก่า ๆ มีหมวกติดอยู่กับเสื้อเปนฝาชีคล้ายเสื้อฝน แต่ห้อยอยู่ข้างหลังคาดเชือกเกลียว สรวมหมวกกะลา สีเดียวกัน ไม่สรวมถุงเท้า สรวมรองเท้าไม่มีส้นดูเสื่อน่าจะร้อนเต็มที่ ท่าทางน่าจะเคร่ง แต่ไม่เคร่งเลย ให้เงินละติใจเปนที่สุดเที่ยวเดินพล่านอยู่ตามในเมือง

ออกจากวัดนี้ไปที่ละโตเมียเดลปาราดิโซ คำว่าละโตเมียนี้ แปลว่าเปนที่สำหรับขุดศิลาไปใช้ฤๅอย่างที่อังกฤษเรียกว่าควอรี จะต้องอธิบายด้วยเรื่องการขุดศิลาที่นี่สักหน่อย ศิลานี้ต้องการไปใช้ทำกำแพง ซึ่งเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนได้ทำไว้ใหญ่โตมาก ธรรมดาของศิลาที่นี่ถ้าหากว่าข้างบนที่สูง ๆ อ่อน ต้องขุดลงไปลึก ศิลาจึงจะค่อยแขงขึ้น ถึงดังนั้นยังถากเอาได้โดยง่าย ไม่ใช่ศิลาแขงซึ่งจะขุดลำบาก

เพราะเหตุนั้นถ้าเวลาจะขุดศิลาเช่นนี้ขุดจากพื้นรายบนไหล่เขาตัดลงไปตัดลงไปจนลึกแลกว้างใหญ่ คงจะมีที่ซึ่งดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เช่นกับมีเนื้อฝากกรวดปนอยู่ในนั้นจะตัดหน้าให้รายไม่ได้ก็เว้นไว้เปนเสาลอยอยู่สูง ๆ ลางทีก็เลือกซอนเข้าไปเปนโพรงเปนถ้ำ ละโตเมียเดลปาราดีโซ (ปาราดีโซนั้นที่คำอังกฤษว่าปาราไดส คือสวรรค์) ขุดลึกลงไปถึง ๑๐๐ ฟีตแล ๑๓๐ ฟีตเปนเวิ้งใหญ่ ด้านข้างเปนผนังศิลาแท่งทึบเว้นไว้แต่ด้านข้างน่า มีกำแพงกั้น ภายหลังเมื่อขุดศิลาไปใช้แล้ว ที่นั้นใช้เปนที่ขังคนโทษชเลยศึกที่ใช้ทำงานขุดศิลานั้นเอง ผนังด้านหนึ่งได้ขุดรวงเข้าไปเปนถ้ำ รูปถ้ำนั้นเหมือนตัว S อักษรโรมัน เวียนขึ้นไปหาหลังเขา ที่หลังเขานั้นเปนที่ผู้คุมอยู่รักษา ถ้ำนี้ยาวถึง ๒๔๐ ฟีต สูง ๗๔ ฟีต แต่กว้างนั้นไม่เสมอกัน ตั้งแต่ ๑๕ ฟีต ถึง ๓๕ ฟีต เปนที่ประหลาดนัก ถ้าอยู่ปากถ้ำข้างล่างพูดอะไรกันเสียงก้องได้ยินถึงปากถ้ำข้างบน แลกระท้อนกลับมาที่เรายืนอยู่ปากถ้ำนั้นเสียงดังกึกก้อง ชั่วแต่กระซิบกันเท่านั้นได้ยินเสียงเหมือนตะโกน ประตูที่อยู่ปากถ้ำเล็ก ๆ ปิดดังยิ่งเสียงเหมือนปืนลั่น แต่ในถ้ำน้ำขังเดินเข้าไปไม่ได้ถึงไหน ว่าที่ทำไว้เช่นนี้เพื่อว่าคนโทษจะพูดจาคิดอ่านกันอย่างไรผู้คุมคงได้ยินเสมอ ข้อที่โอนเปนรูปตัวเอสนั้น ไม่ใช่ตั้งใจจะทำเช่นนั้นเพราะจะหลีกโรงลครกรีก ซึ่งอยู่บนไหล่เขาใกล้กันเท่านั้น ออกจากนั้นเดินเลียบไปตามข้างฝาละโตเมีย เปนถ้ำเปนเพิงสูง ๆ ตลอดไป แลดูใหญ่โตน่าดู พื้นถ้ำนั้นเปนน้ำใสขังตลอด ส่วนศิลาที่เปนก้อนใหญ่ ๆ มีกรวดที่ไม่ใช้เหลืออยู่ในหว่างละโตเมียนั้น เขาไปทำสวนประกอบ ปลูกไม้เลื้อยไม้เครือ แลกุหลาบ ทำทางเล็ก ๆ เดินซอกแซก เปนสวนในหว่างภูเขาสนุกดี แล้วเวียนกลับมาออกที่ปากช่องโค้งตามเดิม ดิเนไปตามทางอีกนิดเดียวก็ถึงที่โรงลครกรีก ต้องเดินขึ้นไปจนถึงหลังที่คนนั่ง ลักษณโรงลครกรีกนี้คล้ายกันกับที่เทารมินา ซึ่งได้

กล่าวมาแล้ว แต่ย่อมกว่า ว่าได้สร้างขึ้นเมื่อ ๕๐๐ ปีก่อนพระเยซูเกิด เปนรูปกลมแต่ไม่กลมดิ่ง วัดศูนย์ได้ ๑๖๕ เสหลา คั้นที่ตัดศิลาขึ้นไปเปนที่คนนั่ง ๔๖ ชั้น แต่บางคนว่ามากกว่านั้น มีจาฤกศิลาบอกชื่อห้องตามชื่อผู้มีบันดาศักดิ์ในเวลานั้นมีชื่อกิงไฮโร กวินพีลดิส แลเนโรเปนต้น คเนกันว่ากวินพีลดิสจะเปนเมียกิงไฮโรที่ ๒ เนโรเปนลูกสาว โรงลครกรีกเช่นนี้มีมาก แต่ด้านข้างฉากลงทางทเลนั้นพังหมด คเนดูเห็นจะไม่ใช่เปนที่สำหรับแต่เล่นลครอย่างเดียว เห็นเลือกเอาเฉภาะไหล่เขาที่อาจจะแลเห็นได้ไกล ๆ ตลอด เห็นจะเปนที่ไปประชุมฤๅไปนั่งเล่นอย่างหนึ่งอย่างใดกันด้วย เดินขึ้นไปบนไหล่เขาหลังที่โรงลครนั้น มีหนทางที่ตัดไปในศิลา สองข้างทางนั้นเปนที่ฝังศพเหมือนกัน เดินวงรอบโรงลครกลับมาชโงกดูละโตเมีย เดลปาราดีไซได้

ออกจากนั้นขึ้นรถ ไปที่ละโตเมีย เดอ กปุชินีเปนที่ขุดศิลาอย่างเดียวกัน ลงไปตามทางลาดจนถึงพื้นล่าง ในนั้นทำเปนสวนที่นี่ก็กว้างใหญ่ สวนนี้เดิมเปนของวัด ซาน กปุชินี ครั้นเมื่อรัฐบาลอิตาเลียนริบที่ธรณีสงฆ์เอาเปนหลวงแล้ว มอบให้แก่มิวนิสิปาลิตีเมืองรักษา มิวนิสิเปอลให้นางชีรักษา สำหรับเก็บค่าคนไปดูเปนอาณาประโยชน์ ในที่นี้ถ้าปล่อยให้เดินก็หลงได้ ไปขึ้นทางกระไดข้างเรสเตอ-รองต์ เปนกระไดสูงหลายทบ พักที่เรสเตอรองต์นั้นหน่อยหนึ่ง จะไปไหนอีกก็หมดเวลา เขาว่าถ้าจะดูอย่างรีบ ๆ ต้อง ๒ วันเต็ม ๆ จึงจะพอ พระอาทิตย์จวนจะตกเสียแล้วจึงได้กลับ แวะดูร้านที่ขายเงินตราโบราณ เปนเงินเก่าแท้ เรียกราคาแพงเต็มที่ต้องเลยไม่ซื้อ ปล่อยไว้ให้จรูญไปต่อตามกันภายหลัง เขาพาไปที่ร้านทำของปลอมอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งทำขึ้นเปนรูปพรรณเครื่องประดับ แต่รถไปไม่ได้ต้องลงเดินเพราะกำลังทำท่อ ถนนแคบเปนลำเพ็งไปทั้งนั้น แต่เงินปลอมที่ทำเปนรูปพรรณ

ปากช่องท่าเรือเกาะมอลตา

เหล่านั้นกลวงในทั้งสิ้น จึงไม่ได้ซื้อเลยกลับมาลงเรือ จรูญได้ทองแลเงินมาข้าง ราคาแล้วแต่อย่างที่หายากหาง่าย อย่างที่หายาก ๑๕๐ แฟรงก์ ที่หาง่ายจน ๑๕ แฟรงก์ ก็มี ขอบใจเจ้าพนักงาน แลไวสกงสุลอังกฤษเปนอันมาก เขาพลอยเหน็ดเหนื่อยด้วยเราหนักหนา เมืองไซราคูสซานี้ เดี๋ยวนี้ไม่เปนท่าค้าขาย ออกระเงียบๆ กงสุลผู้นี้ได้รู้จักวุฒิไชย[๔] เพราะวุฒิไชยลงเรือรบอังกฤษมารักษาอยู่ตามแถบนี้ มาเรือล่มจมน่าก็ที่แถบนี้ ก็ยังรู้จักปรินเซสออฟแย็ดเตนเบิค ซึ่งเปนเมียปรินซอันเดรเมืองกรีกที่เคยชอบกับวุฒิไชย คนที่เคยพบกับพ่อที่วินด์เซอคาเซอลนั้น วันนี้สิ้นเขตร จรูญลากลับ สองยามเศษออกเรือ

คืนที่ ๒๐๓

เมืองวัลเลตตาเกาะมอลตา

วันอังคารที่ ๑๕ ตุลาคม

เรือมาถึงเวลาเช้า ๓ โมง เข้าจอดหน้าโรงภาษี เมืองนี้ได้ฟังเล่ากันมาหนัก ที่เขียนเปนจดหมายรายงานทุกครั้ง เข้าใจรูปเปนอย่างอื่นไม่เหมือนกันกับที่ตาแลเห็นเลย ช่างห่างเหินกันเสียจริง ๆ จะเปนด้วยธรรมดาฟังคำเล่า นึกรูปตามไปคงผิดทุกที อย่างเดียว ฤๅจะเปนด้วยผู้ที่เขียนแลที่เล่าแลดูไม่ทั่วถึงเล่าไม่ดีก็ไม่รู้แน่ จะเล่าไปเดี๋ยวนี้ก็นึกหนักใจว่าจะเข้าใจไม่ได้ ออกจะท้อ ๆ อยู่ แต่ไหน ๆ ได้เล่ามามากแล้วก็ต้องเล่าไปตามรูปที่เล่ามาแล้ว ดูเหมือนใคร ๆ ไทย ๆ จะรู้ทั่วกันว่ามีเกาะมอลตาอันหนึ่ง ยิปรอลตาอันหนึ่งซึ่งเปนป้อมสำคัญของอังกฤษ เพราะได้ยินผู้หลักผู้ใหญ่ของเราเคยพูดกันถึงได้ ในเมื่อพูดถึงเมืองฝรั่งดังกึกกักต่าง ๆ แต่ที่จะว่าเดี๋ยวนี้เฉภาะเกาะมอลตาซึ่งมีเปน ๓ เกาะ ใหญ่เกาะหนึ่ง ย่อมเกาะหนึ่ง เล็กอยู่ในหว่างอีกเกาะหนึ่ง แต่เกาะย่อมแลเกาะเล็กมีชื่อต่างหาก ไม่เกี่ยวแก่คำที่จะ

---

๔ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ (กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร)

กล่าวถึงว่ามอลตา เกาะมอลตายาว ๒๐ ไมล์ กว้าง ๙ ไมล์ครึ่งไม่โตไปกว่าเมืองไซราคุสซาเก่า ตั้งอยู่ในระหว่างแหลมอิตาลีกับฝั่งอาฟริกา เกือบจะนับว่าอยู่กลางทเลได้ มีคนเกือบสองแสนคน ยังทวีขึ้นเสมอ แต่ทวีขึ้นไม่ได้มาก เพราะไม่มีที่แผ่นดินจะหากิน แต่เปนคนสำส่อนปะปนกันมาก เมืองที่ได้ตั้งมาเก่าเหลือเกินในระหว่าง ๓๐๐๐ กับ ๒๐๐๐ ปีก่อนพระเยซูเกิด ซึ่งได้พบสิ่งสลักสำคัญดังนั้น ชาติต่าง ๆ ที่ได้ปกครองเมืองเหล่านี้มาเปนอันมาก รวมทั้งกริก อาหรับ โรมัน นอรมันเปนต้น จนถึงรวมเข้าอยู่ในอาณาเขตรเอมเปอเรอชาร์ลที่ ๕ เมืองสเปญ ภายหลังชาร์ลที่ ๕ ได้ยกให้แก่พวกไนต์ออฟเซนต์ยอนซึ่งเตอรกีได้ไล่เสียจากโรเดส ต่อนั้นมาเมืองเปนของพวกไนต์ออฟเซนต์ยอนปกครอง นับว่าออกจะเปนเอกราช แต่ไม่ใช่ตั้งเปนเจ้าแผ่นดินแผ่นทรายอะไร ผู้ที่เปนหัวน่าก็เรียกแกรนด์มาสเตอ คือเปนหัวน่าใหญ่ในตราเซนต์ยอน เหมือนอย่างเปนแกรนด์มาสเตอ ของเครื่องราชอิศริยาภรณ์อันใดอันหนึ่ง แต่ไนต์ออฟเซนต์ยอนนี้มีเครื่องแต่งตัวกางเขนขาวผ้าห่มดำเปนเครื่องหมาย ตามข้อบังคับของตรานั้น ไนต์เหล่านี้ออกจะเปนพระ ๆ ไม่มีเมีย แลเปนผู้พรักพร้อมที่จะต่อสู้ศัตรูข้าศึกแห่งสาสนาคฤสเตียน เพราะเหตุที่เกาะนี้เปนที่ล่อแหลมต่อเขตรแดนกับเตอรกี เอมเปอเรอชาร์ลที่ ๕ จึงได้มอบให้พวกไนต์เหล่านี้เปนผู้ปกครอง เพื่อจะได้พรักพร้อมอยู่เปนนิจที่จะต่อสู้เตอรกี ก็ได้ต่อสู้กันจริง ๆ เกือบจะเสียเมืองครั้งหนึ่ง ซึ่งมีเรื่องราวเล่ายืดยาว จะไม่เล่าในที่นี้ ไนต์ออฟเซนต์ยอน ที่ภายหลังเรียกว่าไนต์ออฟมอลตา เพราะเหตุที่มาอยู่ที่เมืองมอลตานี้ ไม่กำหนดว่าเปนชาติใดภาษาใด ผู้ใดปฏิญาณตนประพฤติตามข้อกำหนดของเครื่องอิศริยาภรณ์นั้นแล้ว ก็นับว่าเปนไนต์ แล้วเลือกกันขึ้นเปนแกรนด์มาสเตอ แกรนด์มาสเตอมีอำนาจที่จะปกครองพวกไนต์ แลปกครองเมืองมอลตา

ด้วย บรรดาทรัพย์สมบัติของแกรนด์มาสเตอก็ดี ของไนต์ทั้งปวงก็ดี ที่ได้สร้างสรรค์สะสมขึ้นมากน้อยเท่าใด จะเอาไปยกให้แก่ผู้ใดไม่ได้ ตัวตายก็ต้องตกเปนของสงฆ์ สงฆ์ในที่นี้ไม่ได้หมายว่าพระ หมายว่าหมู่ คือในหมู่สงฆ์แห่งพวกไนต์ออฟมอลตานั้นเอง เพราะเหตุฉนั้นวังที่ได้สร้างขึ้นใหญ่โตสำหรับแกรนด์มาสเตอ แลสิ่งของซึ่งอยู่ในวังนั้น ทั้งตึกรามซึ่งเปนที่อยู่พวกไนต์จึงคงเปนของกลาง เว้นไว้แต่ในกาลครั้งหนึ่งไม่มีไนต์ผู้ใดที่จะปลูกสร้างอะไรขึ้น จึงอนุญาตให้ยกให้ผู้หนึ่งผู้ใดได้ บ้านเรือนจึงได้สร้างมากขึ้น เวลาที่เอมเปอเรอยกให้แก่ไนต์ออฟมอลตานี้ คฤสตศักราช ๑๕๓๐ นับว่าเปนแก่งสำคัญในการที่พวกถือสาสนาพระเยซูต่อสู้เติ๊ก พวกเติ๊กได้มาตีหลายครั้งไม่แตก เพราะเหตุที่พวกเติ๊กมาตีเกือบจะเสียที่เมื่อคฤสตศักราช ๑๕๖๖ ยอง เดอ ลา วัลเล็ตเตซึ่งเปนแกรนด์มาสเตอในเวลานั้น จึงได้สร้างเมืองที่เปนเมืองหลวงของมอลตาในเวลานี้ โดยก่อป้อมรอบถึง ๒ ชั้นอย่างแน่นหนา ซึ่งถือกันว่าเปนเมืองที่ตีไม่รู้แตก เมืองนี้จึงได้ชื่อว่าวัลเล็ตตา ตามชื่อของแกรนด์มาสเตอผู้สร้าง แต่เมื่อคฤสตศักราช ๑๗๙๘ โบนะปาตจะไปอียิปต์มาคิดกลอุบายเอาเมืองนี้ได้ แต่ไม่ช้า ครั้นคฤสตศักราช ๑๘๐๐ อังกฤษก็มาตีได้ แลรักษามาจนเท่าบัดนี้ เพราะเหตุที่ราษฎรพลเมืองเปนคนต่างชาติต่างภาษามาแต่แรก อยู่นานปะปนกันเข้าเกิดกลายเปนชาติอันหนึ่งขึ้นซึ่งเรียกว่ามอลตีส ภาษาของชาวมอลตีสเปนอาหรับครึ่งหนึ่ง อิตาเลียนครึ่งหนึ่ง พูดปนๆ กันไป แต่จะฟังเปนอาหรับก็ไม่ได้ จะฟังเปนอิตาเลียนก็ไม่ได้ เว้นไว้แต่คนชั้นสูงๆ พูดภาษาอิตาเลียนได้ทุกคน ภาษาราชการที่ใช้ในเวลานี้ใช้ภาษาอังกฤษ ถึงคนค้าขายชาวเมืองก็พูดอังกฤษมากขึ้น มีทหารอังกฤษรักษาประจำอยู่ในที่นี้ถึงหมื่นหนึ่ง อ่าวเมืองวัลเล็ตตาประหลาดไม่มีที่ไหนเหมือน แหลมที่ตั้งเมืองวัลเล็ตตาอยู่ในศูนย์กลางอ่าว แลดูเหมือนเปนกระดูกพัด มีน้ำล้อมเกือบจะรอบ ฝ่ายข้างฝั่ง

มีอ่าวเข้าไปเปนช่อง ๆ เหมือนรูปพัด ฤๅตาลิปัตรแฉกที่ขาดยอดแหว่งอยู่ข้างหนึ่ง ในอ่าวนี้กว้างใหญ่ น้ำก็ลึก เรือไอรอนแคลดใหญ่ ๆ เข้าไปจอดได้ใกล้ฝั่งทีเดียว ไม่เห็นท่าเมืองใดที่จะมั่นคงแขงแรงแลสดวกดีเหมือนท่านี้ นอกจากอ่าววัลเล็ตตานี้ ยังมีอ่าวใหญ่ ๆ ข้างฝ่ายเหนือแลฝ่ายตวันออกอีกถึง ๓ อ่าว เว้นไว้แต่ข้างตวันตก แลข้างใต้ไม่มีอ่าว ที่แผ่นดินซึ่งเปนที่ตั้งเมืองวัลเล็ตตาเปนเขา ไม่ใช่ชันดิ่งขึ้นไป พอที่จะตัดถนนเปนถนนราย นับว่าเปนสายรี่ แลมีถนนขวางซึ่งเปนสายชัน ลักษณ คล้ายกับเมืองเนเปอล แต่เมืองเนเปอลถนนขวางใช้เปนคั่นกะได นี่ใช้เปนดินสพาน ช้าง แต่ขึ้นรถขึ้นไม่ได้ แลดูในทเลเห็นเปนตึกซับซ้อนกันไป ไม่แลเห็นต้นไม้ ใบหญ้าเลย ดูเหมือนไม่มีพืชพรรณอะไร มีแต่ศิลากับปูนที่ก่อผนัง แต่เขาว่าภายใน เปนที่บริบูรณ์มาก บริบูรณ์ด้วยความเพียรของชาวเมือง ทำนาทำไร่หญ้า สิ้นฤดู แล้วปลูกฝ้ายได้อีกคราวหนึ่ง นับว่าเปนเมืองบริบูรณ์ในการค้าขายด้วย ที่เล่ามานี้ เล่าตามความรู้ความเห็นที่รู้ล่วงน่าไว้แล้ว คราวนี้จะว่าด้วยทำอะไรบ้างในวันนี้ต่อไป

เวลานี้เกาวเนอไม่อยู่ เยเนราลแซรรีแบรอน เปนผู้รักษาราชการแทน ให้นายทหารคนสนิทเขามานัดเวลา แล้วลงมาเยี่ยม แต่งฟรอกโก๊ต ทหารติดตรา เยเนราลแบรอนผู้นี้เปนผู้ที่รู้จักบุรฉัตร[๕] เวลานั้นเขาเปนเคอเนล บุรฉัตรไปเรียนเปนทหาร เอนยิเนียที่แชธัม เปนคนมีอาการเปิดเผย แลน้ำใจดีเปนอันมาก การที่มาหานั้น เปนทางราชการก็จริง แต่เราไม่ได้พูดกันอย่างทางราชการ กลายเปนปฤกษาโปรแกรมที่จะทำอย่างไรในเวลาวันนี้ ตลอดจนขอแรงให้ช่วยกะคนที่จะมาเลี้ยงเวลาค่ำ ให้หาคนชาวร้านมาขายของในเรือ รู้สึกสบายใจว่าเปนคนสนิทกันเหมือนเซอ เฮนรี เบลก ที่พบกันที่โกลัมโบเมื่อกลับไปแล้ว คอมมานเดออินชีฟทหารเรือ เซอชาลส์ ดรูรี มาเยี่ยม ดีที่สุดอีกเหมือนกัน ทั้งเยเนราลแบรอน แลเซอชาลส์ดรูรี ขอ

๕ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน

ไม่ให้ต้องไปเยี่ยมตอบ เพราะเหตุที่มีเวลาน้อย แต่ได้ชวนให้ลงเรือลอนช์ของเขาไปดูเรืออิมปลัคะเบอล ซึ่งวุฒิไชยได้ฝึกหัดอยู่ในเรือนั้น ได้ขึ้นไปบนเรือ ต้อนรับตามธรรมเนียมเรียบร้อย กัปตันคาร์ ซึ่งเวลาวุฒิไชยอยู่ในเรือได้เปนที่สองรองปรินซหลุยส์ออฟบัตเตนเบิค ซึ่งได้เปนนายเรือในเวลานั้น ทั้งเซอซาลส์ แลกัปตันคาร์ได้พูดถึงวุฒิไชยเปนอันมาก เอดีกงของเซอซาลส์เปนเพื่อนนักเรียนกับวุฒิไชยด้วย ดูเกือบจะรู้จักวุฒิไชยไปด้วยกันทั้งนั้น ชอบชมว่าดีโดยมาก ได้พาไปดูที่ซึ่งนอนบนหลังหีบ ผ้าแลที่กินเข้าแลที่อื่น ๆ ทั่วทั้งลำ คนถึง ๗๐๐ ในเรือแต่ดูจัดดีเต็มที่ กัปตันเปนคนที่มีความคิดจัดห้องแคบินสนุก แลอัชฌาไศรยเปนน้ำแช่มใสอย่างทหารเรืออังกฤษซึ่งพ่อเคยชอบทุกคน ดูจะเปนคนกว้างขวางมากอยู่ กลับจากเรืออิมปลัคะเบอล มาที่เรือพม่าเสียทีหนึ่ง หยุดพักพอให้เวลาพอดีที่จะขึ้นไปกินกลางวัน วันนี้และร้อนถึงบางกอกแท้ ๆ เพราะเหตุว่าปรอทที่นี่อย่างต่ำ ๖๑ อย่างสูงถึง ๙๖ ในน่าร้อน วันนี้อยู่ข้างร้อนอ้าวจัด พ่อลืมกล่าวถึงกงสุลของเรา เวลานี้ไม่อยู่แต่ผู้แทนเปนน้อง ชื่อ เรยโนด์ เปนพ่อค้าถ่าน ดูก็อยู่ข้างจะกว้างขวางพอใช้ มีเมียเปนมอลตีส ลงมาตั้งแต่แรกเรือมาจอด เซอซาลส์ให้เรือมาคอยรับสำหรับที่จะไปแห่งหนึ่งแห่งใด แลปวารณาไว้ด้วย ว่าจะต้องการให้ทำอะไรได้ทั้งนั้น

เวลาก่อนบ่ายโมงครึ่งไปขึ้นที่ท่า ไปในรถของเจ้าเมือง มีพวกนายทหารสนิทลงมารับ ถนนในเมืองนี้แคบมาก แต่ไม่สู้คดเคี้ยวมีถนนตรง ๆ บ้านเรือนหมดจดแลแน่นหนาดีกว่าในซิซิลีทั้งหมด ถนนที่นี่ไม่เรียก เวีย อย่างในอิตาลี เรียกสตราดา อย่างเช่นสตราดา เรอัลเปนถนนหลวง ซึ่งนับว่าเปนถนนสำคัญผ่านน่าวัง ที่จริงเยเนราลแบรอนไม่ได้อยู่ในวัง อยู่บ้านหนึ่งต่างหาก แต่มารับแลจัดการเลี้ยงในวัง เพราะสิ่งซึ่งจะดูเปนสำคัญที่นี่ ก็วังอันตั้งอยู่กลางเมือง วังนั้นคือวังแกรนด์มาสเตอของไนต์ออฟมอลตา เปนตึกวงรอบมีลานสนามกลางตามธรรมเนียมวัง ตรงที่น่าวัง

ออกไปมีโรงทหารรักษาองค์ใหญ่โต เขาเอาแตรวงมาเป่าในที่นั้นด้วย อีดิมรันท์ที่ขึ้นวังนี้ช่างขึ้นง่ายเสียจริง ๆ เปนคั่นเตี้ย ๆ นิด ๆ ไม่เหนื่อยเลย คเนกันว่าแกรนด์มาสเตอผู้ที่ทำเห็นจะเปนคนแก่ มีแผ่นศิลาจาฤกชื่อแกรนด์มาสเตอตามลำดับ ๒๘ คน จนถึงเวลาที่เสียเมืองแก่นะโปเลียนโบนะปาต ยอดอีดิมรันท์มีจาฤกชื่อเจ้าเมืองอังกฤษอีกแผ่นหนึ่งต่างหาก เดินตามเฉลียงกว้างซึ่งมีเพดานแลผนังเขียน มีรูปเกราะตั้งรายตลอดไปจนถึงห้องรับแขก พ่อไปเร็วไปนิดหนึ่ง แขกที่เชิญมาเลี้ยงเวลากลางวันยังไม่มีใครมา ต่อไปถึงสักครู่หนึ่งจึงมากันตามลำดับ เมื่อเข้าไปยืนที่เรียบร้อยแล้วนำให้รู้จัก พ่อรุงมิสซิสแบรอน โต๊ะนี้เปนโต๊ะเก่ากว้าง จัดดอกไม้เต็มไปทั้งโต๊ะ คนนั่งโต๊ะมาก ตัวสำคัญ ๆ ทั้งฝ่ายทหารบกทหารเรือ แลพลเรือนทั้งอาร์ชบิชอปได้มาหมด มีผู้หญิงหลายคน รวม ๓๘ ไปเห็นประหลาดอย่างหนึ่ง ว่าพ่อเคยไปนั่งโต๊ะใหญ่ ๆ ในประเทศที่ถือโรมันคาทอลิก เช่นเมืองฝรั่งเศส, ออสเตรีย, สเปญ, ปอร์จุคัล, ถ้าเจ้านายน้อยคงจะได้นุนซิโอ ทุตของโป๊ปนั่งขวาเสมอ แต่ไปเมืองฝรั่งเศสคราวนี้นุนซิโอ ได้ไล่ไปเสียแล้ว เมืองอื่นที่เปนคาทอลิกก็ไม่ได้ไป ชั้นที่มาเห็นอาร์ชบิชอปนั่งขวา ให้รฦกถึงนุนซิโอที่เคยถูกนั่งใกล้กันเสมอ แต่ชั้นที่มันกลับมานั่งใกล้กันในแผ่นดินของอังกฤษ ที่ไม่ได้เปนชาติที่ถือลัทธิคาทอลิก แต่ราษฎรพลเมืองยังเปนคาทอลิกอยู่ทั้งนั้น เขาจึ่งได้ยกย่องอาร์ชบิชอป เมืองนี้ไม่ใช่มีแต่ขุนนางสำหรับเมือง มีทหารบกทหารเรือที่เปนกองใหญ่ ๆ มีหัวน่าใหญ่ ๆ ซึ่งออกจะเปนการยากที่จะจัดแต่น้อยได้ เพราะเหตุฉนั้นการเลี้ยงวันนี้จึงออกเปนรูปทางราชการ แลมีสปีชด้วย ปรินซหลุยส์ออฟบัตเตนเบิคเปนผู้บังคับการที่สอง ในทหารเรือแอดมิราลพีเซอบังคับการอู่ แอดมิราล บาร์รีเปนผู้บังคับครูเซอ แลเมเยอเยเนราลสโต๊กส์ มีตุลาการ ๓ คน

เสร็จการเลี้ยงแล้วหยุดพักที่ห้องแห่งหนึ่งมุมข้างมิวเซียม ช่างร้อนเสียจริง ๆ ถึงต้องถอดเสื้อชั้นนอกออกนั่งอยู่เปล่า ๆ ตกลงเปนต้องเปลี่ยนเสื้อ ทนฟรอกโก๊ต

แลคอปแฮดไม่ไหวจริง ๆ พ่อสั่งให้เตรียมขึ้นไปเสียก่อนแล้ว ที่หลังตกลงกันเปนสาธุ เปลี่ยนด้วยกันหมด หมวกสานค่อยทุเลา เที่ยวเดินดูในวังนั้น ที่นี่มีพยานอย่างหนึ่งว่า ในต้ออฟมอลตานี้ ได้มีการเกี่ยวข้องกันกับเมืองจีน แต่พอเยี่ยมเข้าไปในห้องรับแขก ก็รู้สึกโดยทันที ว่าหม้อลายผักชีซ่องอย่างสูง ๒ ใบ ซึ่งเดิมตั้งอยู่ที่ท้องพระโรงน่า พ่อยกขึ้นไปที่ห้องโต๊ะกลมที่พระที่นั่งจักรนั้น มีอยู่ที่ห้องนี้เหมือนกันไม่ได้ผิดเลย ทั้งลวดลายแลเล็กใหญ่ ซ้ำไม่มีฝาด้วย เปนพยานว่าอ้ายที่เรามีฝานั้นผิด อย่างที่เราเห็นผิดอยู่แล้ว นอกนั้นมีโอ่งต่ำลงมากว่านั้นดี ๆ หลายคู่ เปนครามปนเดียวกันทั้งนั้น รูปตุ๊กตาสีสูงประมาณสักศอกเศษคู่หนึ่ง เนื้อหนังดี ถ้าขึ้นโต๊ะสีเรียกก็ให้กันไม่มีเสียงขัด มีเครื่องเมโยลิคาดี ๆ ซึ่งพ่ออยากจะรู้ว่ามันคืออย่างไรเห็นแต่ครุคระเยื่อน ๆ คราวนี้ได้เห็นของเขาดีจริง แต่อย่างไร ๆ ก็ยังเคย ห้องโทรนที่สำหรับแกรนด์มาสเตอนั่ง มีเก้าอี้แลคายไม้ ภาพเขียนดี ที่ทำการของเจ้าเมืองอยู่ในห้องนอนของแกรนด์มาสเตอเก่าไม่ใหญ่โตเท่าใด มีประตูลับขึ้นลงทางชั้นล่างได้ ห้องที่ไหว้พระ แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้ใช้เปนวัด ฝากรุด้วยตะเปสตรี ผูกลายแปลกกว่าที่อื่นหมด เขาซ่อมแซมใหม่ งามมาก แล้วไปดูอาร์เมอรีที่ไว้เครื่องอาวุธแลเครื่องเกราะ มีขึ้นอย่างเก่า ๆ ทั้งขึ้นบรรจุท้าย ต้องกับคำที่เขาว่าสิ่งไรที่ได้พระอาทิตย์ไม่มีใหม่

ออกจากวังไปตามสตราดา เรอัล ไปดูวัดเซนต์ยอน ภายนอกไม่งามตามเคย แต่ภายในเซาะศิลาเปนลายเด่นเหมือนลายสลักทั่วไปทุกแห่ง แล้วทาสีปิดทองตามข้างโบสถ์เหล่านั้นแย่งเปนวิหารตามภาษาต่าง ๆ มีอิตาเลียน, ฝรั่งเศส, สเปญ, แลเยอรมัน ภาษาใดที่มีคนมากก็มี ๒ วิหาร พื้นโบสถ์นั้นประดับโมเสก เปนลายอาร์มของพวกในต์ทั้งปวง ซึ่งฝังศพเรียงกันเต็มไปทั้งพื้นโบสถ์ ที่แท่นบูชากลางมีซุ้มแลตู้เงิน เปนลายสลักเด่นเต็มรูป ตู้กลางว่าเปนที่ไว้กระดูกแขนเซนต์ยอน

ซึ่งนะโปเลียนโบนะปาตได้พาเอาไปเสีย ฟังคำเล่าเหมือนกันกับที่มีอันหนึ่งที่ในวังเมืองสเปญไม่ผิดกันเลย แต่ไม่ใช่อันนั้น อันที่นะโปเลียนพาไปนั้นตกไปอยู่เมืองรูเซีย แล้วพาลงไปที่ในใต้แท่นบูชาที่เรียกว่า ครีปส ศพคนที่สำคัญเช่นต่อะไรต่าง ๆ เขาฝังในที่นั้นทุกแห่ง ในที่นี้มีฝังศพแกรนด์มาสเตอคนแรก วัลเล็ตเตผู้ที่สร้างเมืองกับคนสำคัญอีก ๒ ศพ มีศพไนต์อังกฤษที่ไม่ได้เปนแกรนด์มาสเตอคนหนึ่งแต่เปนคนที่กล้าหาญ วิเศษมาก ได้ลงไปฝังอยู่ในนั้นอีกศพหนึ่ง

ออกจากวัดนี้ไปตามถนนออกประตูเมืองแห่งหนึ่ง สำหรับที่จะได้ดูป้อม ยุ้งเข้าที่นี่เขาทำซอยกล ที่ไว้เสบียงอาหารสำหรับกองทัพขุดลงไปในพื้นแผ่นดินเปนปล่อง ๆ แล้วรวงข้างในให้ทลุถึงกัน ที่ปากปล่องนั้นเอาศิลาทับไว้ ผนึกเสียหมด เข้าที่ลงอยู่ในฉางใต้พื้นซึ่งเปนศิลารอบเช่นนั้นอาจจะทนอยู่ได้ถึง ๕ ปี ไม่ผุไม่รา แลไม่แห้งไป เพราะเหตุที่ไอศิลานั้นอบอุ่นแลทำให้ชุ่มอยู่ได้ ป้อมกำแพงที่นี่ทำด้วยวิชาอย่างดีสูงใหญ่มั่นคง ดูลึก ประตูเปนชั้นแน่นหนาทำเปน ๒ ชั้น แต่ชั้นนอกกับชั้นในไม่ห่างกันนัก นอกเมืองนี้เปนถนนใหญ่อย่างใหม่ มีปลูกต้นไม้มาก แต่ไปไม่ถึงไหนด้วยเวลาหมดเสียแล้ว จึงได้กลับรถไปที่บ้านแอดมิราล เลี้ยงน้ำชา ที่บ้านแอดมิราลนี้เปนที่อยู่ของไนต์ผู้หนึ่งซึ่งทำอย่างแน่นหนางดงาม เว้นแต่ห้องไม่ถูกกันกับปัจจุบันนี้ ที่เล็กก็เล็กเกินไป ที่โตก็โตเกินไป เลดี ครรู เปนคนที่มีอัธยาไศรยดีเรียบร้อยแลพูดสนุก เชิญแขกมาก เต็มทั้งเรือน มีที่เฉลียงโถงอยู่ข้างด้านหลังแลดูวิวเห็นตลอดทเล แต่ตั้งแต่ใกล้เรือนไปจนกระทั่งถึงทเลเห็นเปนหลังคาเต็มไปทั้งนั้นคล้าย ๆ ในวัง รอดตัวที่เปนหลังคาตัดทั้งนั้น เวลาพลบกลับมาลงเรือ

เวลา ๒ ทุ่มเลี้ยงดินเนอในเรือพม่ามี ๒๔ คนทั้งพวกเรา นั่งอยู่ข้างจะชิดกันมากสักหน่อย แต่ไม่ได้รับแขกในห้อง รับที่ดาดฟ้า การเลี้ยงเปนที่เรียบร้อยดูพอใจด้วยกันทั้งนั้น

คืนที่ ๒๐๔

วันพุฒที่ ๑๖ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้กัปตันวอลเคมาส์ มีโทรเลขมาถึงชายบริพัตร ตอบหนังสือที่มีไป ขอให้เรือซักเซนได้ออกจากปอตเสตในวันอาทิตย์นั้น ว่าไม่ได้ เรือจะไปถึงปอตเสตต่อเวลา ๕ ทุ่ม จะต้องบรรทุกถ่าน เพราะเหตุนี้ ถ้าจะออกเรือเช้าวันนี้ตามกำหนด จะต้องไปคอยเรือซักเซนอยู่ที่ปอตเสตอีกวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง จะร้ายกาจกว่าอยู่ที่นี่มาก เพราะฉนั้นจึงได้คิดเลื่อนอยู่ที่นี่อีกคืนหนึ่ง ให้ไปถึงโน่นต่อวันจันทร์เวลาเช้าเปนอย่างช้า พอจะได้ลงเรือได้ทันที

เวลา ๔ โมงเช้า เยเนราลบารอนกับเมีย แลนายทหารสนิทของเขาลงมาตามที่นัด ว่าจะพาคนขายของลงมา เพราะพ่อกลัวว่าจะถูกล่อลวงต่าง ๆ จึงได้พูดกันกับมิสซิสบารอนให้เขาช่วยซื้อให้ ลงมา ๓ คนด้วยกัน ของที่ขายเปนเครื่องเงินเก่า ๆ ที่อยากจะว่าเปนของในต็อฟมอลตา แต่ที่จริงเปนของจากอื่นมาก ที่เชื่อว่าเปนของในต็อฟมอลตาแท้แต่ไม่ต่างเชนอันหนึ่ง ไม่สู้จะต้องต่อราคาลดมากนัก เพราะเขาคิดมาแล้ว นอกจากเครื่องเงิน มีลูกไม้ที่ทำเมืองนี้ ซึ่งไม่สู้ละเอียดเหมือนอย่างกับผ้าลูกไม้เบลเยี่ยม ฤๅอิตาเลียน ทำด้วยไหมบ้างด้ายบ้าง ราคาถูก เครื่องเงินใหม่ ๆ ก็เปนรูปเรือที่ใช้กันอยู่ในเมืองนี้ ได้บอกแอกติงเกาวเนอ ในเรื่องที่จะเลื่อนกำหนดไป เขาจึงชวนให้ไปขึ้นรถเที่ยวซึ่งมีความปราถนาอยู่ แต่ไม่มีเวลานั้น ประเดี๋ยวหนึ่งแอดมิราลครูรีกลงมา หมายว่าจะมาส่ง ที่จริงพ่อให้กงสุลไปบอกแต่ไม่พบแคล้วกัน รู้ว่าจะยังไม่ไป เลยเชิญกินเนอที่บ้าน เพราะเขาเตรียมจะเลี้ยงอยู่ก่อนแล้ว พ่อของดให้เปนเลี้ยงน้ำชาเสีย เชิญเขาลงมาเลี้ยงในเรือ วันนี้สบเหมาะเข้านักจึงเลยเชิญ แต่เปนไปรเวตกินเนอได้รับไว้ กลางวันร้อนเต็มทีไม่ได้ไปข้างไหน ที่นี่ถ้าขึ้นเที่ยวกลางวันจริง ๆ อย่างในเมืองอื่น ๆ ไทยถึงจับไข้ได้ เพราะ

ฉนั้นจึงได้นัดกำหนดเวลาจะไปเที่ยวต่อบ่าย ๓ โมงครึ่ง นอนสรวมเสื้อชั้นใน เปิดพัดลมจึงค่อยยังชั่ว

เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง เยเนราลบารอนกับเมียมาคอยรับที่ท่าโรงภาษี พ่อขึ้นรถกับเยเนราล บริพัตรไปกับเมีย ขับรถประทักษิณรอบกำแพงเมืองวัลเล็ตตา อ่าวข้างใต้ซึ่งจอดเรือเปนอ่าวลึก ลงเขื่อนแน่นหนา เดิมคิดอ่านว่าจะเอาเรือรบเข้ามาทอดริมฝั่ง ให้บรรทุกเสบียงอาหารได้ง่าย ภายหลังเลิกไป ทางไปตอนแรกเลียบใกล้ป้อมซึ่งสูงตระหง่าน ป้อมนั้นขุดลงไปในหลังเขา เอาศิลาที่ขุดนั้นขึ้นมาเสริมขึ้นเปนกำแพงคู เมืองก็เปนเช่นนั้น ขุดศิลาจากคูขึ้นมาก่อป้อมเสริมข้างบนให้ได้รูปอย่างวิชาช่าง ดูการงานช่างมากมายเสียจริง ๆ ถ้าจะทำด้วยเงินยากที่จะสำเร็จได้จะต้องลงทุนมากไม่ใช่น้อย แต่นี่ใช้ทาษทั้งนั้น ด้วยในแถบนี้แต่โบราณมีสลัดเที่ยวตีปล้นอยู่รอบไป สลัดนั้นเปนอาหรับเปนพื้น พวกในก็จะออกมาเที่ยวนอกเมืองเงียบ ๆ ไม่ใคร่ได้ ถูกจับ จึงมีการต้องปราบปรามกันอยู่เปนนิจ จับพวกสลัดได้เอามาไว้เปนทาษใช้ให้ทำป้อมเหล่านี้ ด้านหลังเมืองซึ่งเปนเอ็นดินในระหว่างอ่าวเหนือและอ่าวใต้เปนเนินศิลา ด้านหลังมีกำแพงเหมือนกัน ไม่สู้กว้างนัก ไปตกอ่าวข้างเหนือ อ่าวข้างเหนือนี้กว้างใหญ่ แต่น่าตื้นกว่าข้างใต้ มีซอกที่แวะ ๆ เข้าไปเปนอ่าวย่อม ๆ เปนที่ทำการต่าง ๆ คืออ่าวหนึ่งเปนอู่ลอยของบีแอนโอกัมปนี อ่าวหนึ่งเปนที่ไว้เรือพิฆาฏ (เดสตรอยเยอ) มีอยู่เวลานี้ ๑๒ ลำ มีเรือที่เขาเรียกว่าเรือแม่สำหรับคอยเพิ่มเติมสาตราวุธเสบียงอาหารลำ ๑ อ่าวอื่นต่อออกไปอีกก็เปนที่เรือจ้างกลไฟมาจอดเลื่อน ๆ เมื่อเวลาเราไปตามอ่าวข้างเหนือไปในซานป้อม แต่ครั้นเมื่อไปถึงที่เอ็นหลังเมืองแล้วข้ามฟากไปตามขอบอ่าวข้างนอก ทางต้องเวียนไปไปตามอ่าวอย่างย่อม ๆ ที่มีดั้นเปนระยะกันไปมากอ่าว ถ้าจะพูดเปรียบว่าอ่าวใหญ่เปนแม่น้ำแล้วขุดอู่ตามริมฝั่งเปนจังหวะกันไป เราขับรถไปต้องเวียนไปตามรูปอู่ทุก ๆ อู่ก็ได้

อ่าวย่อม ๆ ฤๅที่เปรียบว่าอู่นี้ไม่ใช่เล็ก ๆ เปนอ่าวใหญ่ ๆ แต่เข้าไปตื้นเท่านั้น ไปตามปากอู่นี้จนถึงปากช่องที่ออกทเล ที่นั่นเปนโรงทหารขึ้นใหญ่ ซึ่งเปนกองเยเนราลบารอนบังคับ โรงทหารนี้ทำอย่างที่เราเคยเห็นที่ชวา คือกำหนดเรือนสำหรับนายทหาร มีเมสซึ่งทำใหม่งดงามล้วนแต่ด้วยศิลาทั้งนั้น แต่ที่อยู่คนใช้โรงไม้พื้นโปร่งข้างล่างตั้งบนเตาหม้อศิลา ไม่ได้นัดที่จะไปเยี่ยมโรงทหารนี้เปนแต่ผ่านไปดู เพื่อจะให้เห็นอยู่ปรกติ แต่เขาบอกนายทหารให้รู้ จึงได้มารับ ไปดูป้อมหัวแง่ปากอ่าวซึ่งตรงกันข้ามกับป้อมเก่า มีปืนอย่างใหม่พร้อมบริบูรณ์ด้วยเครื่องยกบรรจุแต่ไม่ควรจะกล่าวเลอียดได้ กลับจากที่นั้นไปดูโรงทหารใหม่ ซึ่งได้ทำในที่ซึ่งสำหรับยิงเป้าเปนที่ว่าง แล้วบ้างยังบ้าง ดูมั่นคงแขงแรงมากทำด้วยศิลาทั้งนั้น แล้วกลับเลียบมาตามริมทเลผ่านเข้าในเมืองไปกินน้ำชาที่บ้านเยเนราลบารอน ที่บ้านนี้เปนวังอันหนึ่งซึ่งดูก็สบายดี มิสซิสบารอนช่างจัดเรียบมาก แอดมิราลแลกัปตันคาร์ได้มากินน้ำชาในที่นี้ด้วย เมื่อกินน้ำชาแล้วพากันออกไปนั่งที่แง่ที่แลเห็นทเล ในที่นี้มีต้นไม้เลื้อยอย่างหนึ่งซึ่งปลูกไว้ช้านานมาแล้ว เรียกบูกังวิลเลียร์[๖] ว่าเวลามีดอกออกเต็มไปทั้งหมด งามนัก เยเนราลบารอนรับว่าจะจัดส่งเข้าไปให้ คงจะเปนได้ในเมืองร้อน เวลาย่ำค่ำจึงได้กลับลงมาเรือ

เวลา ๒ ทุ่มได้ขึ้นไปที่บ้านแอดมิราลครูว์ ซึ่งอยู่ติดกันกับบ้านเยเนราลนั้นเอง การเลี้ยงวันนี้ไม่มีใคร มีแต่แอดมิราลกับเมียเยเนราลกับเมียปรินซหลุยส์ออฟบัตเตนเบิค กับนายทหารสนิทของแอดมิราล แลพวกเรา เลี้ยงแล้วได้ออกไปนั่งที่เฉลียงซึ่งแลเห็นทเล ที่นี่ไฟฟ้าดับเปนเหมือนกัน แรกไปถึงก็ไฟฟ้าดับ เวลาจวนจะไปนั่งโต๊ะจึงได้มา ครั้นออกไปนั่งสูบบุหรี่อยู่ข้างนอกดับอีก แต่ดีด้วยเดือนหงายแลเห็นดีงามจนตลอดทเล จนถึงต้องห้ามไม่ให้เอาไฟมา

๖ ต้นไม้นี้เขาส่งมาปลูกที่สวนมงเต่ง ออกดอกคล้ายต้นดอกต่างใบฤๅที่เรียกว่าตรุษจีน แต่เกสรมากกว่า ตั้งชื่อว่านี่ฟองฟ้า

แอดมิราล และเยเนราลทั้ง ๒ คน พูดแล้วพูดเล่าถึงการที่ไม่ได้รับเปนเกียรติยศ เพราะเหตุที่โทรเลขไปถามได้ความว่าจะมาสตริกต์ลี อินคอกนิโต กลัวจะไม่ถูกใจ จึงได้หยุดการที่ตระเตรียมไว้หมด เตรียมว่าเวลาออกวันนี้จะส่งมีสลูต และจะให้เรือตอปิโดตามแห่ออกไปเปนแถว แต่พอจะไปเสียแต่เช้ามืดยังไม่ถึงเวลาสลูต เขาอยากจะให้ออก ๒ โมงเช้า พ่อบอกว่าที่คิดจะออกไปเช้านั้น ด้วยอยากจะหลีกการที่ต้องลำบากเช่นนั้น ด้วยประสงค์จะมาเที่ยวเงียบ ๆ จริง ๆ ที่แท้พ่อมีความพอใจในการรับรองที่มอลตานี้เปนอันมาก ดูเปนทางคุ้นเคยสนิทสนมกัน เห็นได้ว่าบรรดาขุนนางทั้งปวงทั้งฝ่ายทหารพลเรือนได้ต้อนรับโดยความเต็มใจ ไม่ได้ทำไปแต่ตามธรรมเนียมเลย พ่อชอบความจริงใจมากกว่าที่จะทำไปพอแต่เปนพิธีฤๅตามธรรมเนียม รู้สึกใจว่าเหมือนอยู่ในระหว่างมิตรสหายซึ่งชอบพอกันโดยสุจริต แลพูดจาเล่นหัวกันสนุกสนานทั่วไป ที่จริงการรักษาเขาได้รักษาโดยกวดขัน เวลาที่เรารอคอยู่ในท่านี้ทั้ง ๒ วัน ๒ คืน มีเรือพลตระเวนลงมาทอดทุ่นรักษาอย่างไทย เรือไฟกรมทหารเรือลำ ๑ แล่นช้า ๆ เวียนอยู่รอบ ๆ เรือ ทั้งกลางวันกลางคืนไม่มีเวลาหยุด ใครจะเข้าออกไปมาตรวจตราซักถาม เวลาขึ้นไปบกโปลิศได้จัดถนนเรียบตลอดทุกหนทุกแห่ง พบใครกลางทางไม่ว่าชั้นสูงชั้นต่ำ ไล่คนเลว ๆ เข็ดหมวกคำนับทั่วไปทุกหนทุกแห่งทั้งกลางวันกลางคืน ไม่มีรุมมีตอมอะไร จนเยเนราลบารอนเองก็ประหลาดใจ ว่าคนช่างทำความเคารพคารวะมากกว่าที่คาดหมายจริง ๆ การที่มาเมืองมอลตาครั้งนี้ นับว่าเปนสำเร็จอย่างดีที่ควรจะพอใจ เว้นไว้แต่ความร้อนซึ่งแก้ไม่หายได้ เจ้าของเมืองว่าเปนเวลาลมตวันออกซึ่งเรียกว่าซิรอกโก ลมตวันออกเช่นนี้ไม่พัดให้ใครดี ที่สุดจนจะซ่อมเรือนก็ต้องรอ ทาสีทิ้งไว้เท่าไรก็ไม่แห้ง ต่อลมตวันตกพัดเมื่อไรสีจึงจะแห้ง

ในเมืองนี้ใช้ฬาน้อย เห็นสักตัวหนึ่งหรือสองตัวเท่านั้น มีพ้อมาก รถที่ใช้

เปนรถเล็กขนาดดอกก๊าดแต่นั่งหันหน้าเข้าหากัน ตั้งเสามีเพดานเปนกระโจมเรียก ตามภาษามอลติสว่า กาโรซีนี ที่จริงก็ดี ถ้าไปรถเขีดจะทนแดดไม่ไหว ผู้หญิงในเมืองใช้ผ้าคลุมหัวอย่างสเปญมาก ทำนองเปนกันร่มยิกตั้งดาวติดไปกับหัว รูปร่างคนมีแปลกประหลาดต่าง ๆ มากแต่ก็มีคนสรวย เยเนราลบารอนบอกว่าได้กล่าวกันถึงจะพาพ่อไปดูสวนต้นผลไม้ เขาได้ห้ามเสียเองว่าอย่าพาไปเลย จะไปประมูลสวนเมืองไทยอย่างไรได้ ผลไม้เมืองนี้มีมากกว่าข้างอิตาลี แต่วิปริตอย่างเดียวกัน คือลูกแปร์แขงเปนสาลี่ ลูกแอปเปอลเล็กเท่าลูกน้ำดอกไม้เทศ ลูกพี่ชเปลือกแขง เนื้อก็แขง ชั้นผู้ดีเขาถึงต้องไปเอาลูกไม้เมืองอังกฤษมากิน แต่เวลากลางคืนค่อยยังชั่วร้อน

คืนที่ ๒๐๕

เรื่องพม่า ในทเลเมดิเตอเรเนียน

วันพฤหัศบดีที่ ๑๗ ตุลาคม

ออกเรือเวลาย่ำรุ่ง แต่พ่อไม่รู้สึก ตื่นขึ้นเวลาเช้ารู้สึกสบาย ด้วยพ้นฝั่งมาออกทเลกว้างหายใจหายคอมันคล่องขึ้น ทั้งค่อยยุข้างจะชื้นสักหน่อยหนึ่ง ลมเปนลมตวันออก ในห้องนอนมีสไกไลต์เปิดลงมาตรงที่เขียนหนังสือ ลมไม่ได้ขาด พ่อก็นั่งอยู่ที่โต๊ะเขียนหนังสือตั้งแต่เช้าจนค่ำ จัดการเก็บหนังสือแลอ่านหนังสือที่ยังไม่ได้อ่าน มีความเสียใจที่จะบอกว่าหมดสิ้นตัวที่ติดมาในเวลานี้ เหลือแต่หนังสือเล่ม ๆ พรุ่งนี้คงจะว่างไม่มีอะไรทำ แต่ถ้าไปถึงปอตเสดแล้วยังมีอะไรที่จะทำไปได้อีกหลายวัน เสียดายว่าถ้าได้ทำในเรือนี้จะสบายแลแล้วเรวขึ้นอีกมาก ไปเรือซักเซนเหมือนทำงานในปล่อง จะสำเร็จไปได้เพียงไรไม่แน่ ออกจะหนักใจ

ลืมกล่าวถึงเมืองมอลตานี้ถนนปลูกต้นยีโถมาก สลับกันขาวต้นหนึ่งแดงต้นหนึ่ง ต้นดาวเรืองก็ปลูก แต่กระบองเพ็ชรมีน้อยไม่สู้มาก ตามที่ได้แลเห็น

ยังลืมเรื่องเก่งเสียเรื่องหนึ่ง ในเมืองแถบนี้ คือซิซิลี แลมอลตา มีมังก์ พระฝรั่งพวกหนึ่ง พวกอังกฤษเขาเรียกว่าพวกสตฟีมังก์ พ่อได้พบตัวเดินกลางถนน แลได้เห็นที่อยู่เปนตึกใหญ่โต เยเนราลบารอนชี้ให้ดู มังก์พวกนี้ถ้าตายไม่ฝังศพเอาศพอัดยืนเข้าไว้ มีที่สำหรับไว้ศพให้ยืนอยู่เสมอ ไม่ได้คำอธิบายชัดว่าเพราะเหตุใดจึงทำเช่นนั้น บอกแต่ว่าเปนประเพณี เดากันว่าถ้าจะฝังศพฤๅจะให้นอนเสีย เวลาเรเซอเรกชัน พระเยซูเข้าแคร จะลุกขึ้นไม่ได้ทันที จึงยืนคอยเสียให้พร้อมอยู่เสมอ สาสนาเมืองนี้เปนคาทอลิกทั้งเมือง อังกฤษไม่จับต้องทีเดียว ปล่อยให้คงอยู่ตามเดิม เว้นไว้แต่วัดแลที่แผ่นดินอยู่ในปกครองรัฐบาล แต่ก็เปนตามธรรมดา คือความเลื่อมใส ข้างฝ่ายผู้ชายเสื่อม แต่ผู้หญิงยังเลื่อมใสมาก มีวัดวัดหนึ่งอยู่ในอ่าวซาร์เบอข้างเหนือเปนวัดทำด้วยศิลาใหญ่โตอยู่ เปนวัดของราษฎรแท้ไม่ใช่เรี่ยรายเงินมาจ้างทำ ราษฎรทำด้วยกำลังกายเขาบอกบุญกันเอง ว่างงานลงแล้วมียื่นเปนพวกกันไปทำการวัดนั้นทีละน้อย ๆ งานใกล้จะแล้วเสร็จ ยังค้างอยู่อีกสักเล็กน้อยเท่านั้น แต่นานกว่าจะแล้วได้ เพราะไม่มีการบังคับบัญชากันเลย

คืนที่ ๒๐๖

วันศุกรที่ ๑๘ ตุลาคม

เมื่อจวนรุ่งเย็นมาก ถึงคลุมผ้าลินินได้ในห้อง ยิ่งสายลมยิ่งจัดขึ้น เรือสเทือนเมากันข้างเหลว ๆ แต่มีคนเจ็บหลายคน พระยาบุรุษเปนก่อนเพื่อน อาการนั้นท้องเสียเปนพื้น แต่เดิมหมายว่าเปนเพราะกินไอสกริมที่มอลตา แต่ที่จริงจะโทษไอสกริมก็เห็นจะไม่ได้แน่ทีเดียวนัก เพราะกัปตันบอกว่าพวกเคนิชในเรือก็เจ็บหลายคน มีท้องเสีย จับไข้ เจ็บเข่า ไข้ชนิดนี้ที่เรียกว่าไข้มอลตา ชาวเมืองเขาก็ออกปากเหตุด้วยลมเปลี่ยนเปนควันออก ที่เรียกว่า ซิรอกโก การที่เปนไข้นี้เพราะเหตุที่

เกาะเปนศิลามีดินน้อย ถึกรามก็ปลูกด้วยศิลาทั้งนั้น ถูกแดดเผาร้อนจัดชาวเมืองมอลตาไม่ชอบต้นไม้ ว่าเปนเหตุให้เกิดโรค รัฐบาลต้องขืนปลูก เวลาลมตวันออกเปนลมอับข้าวแลชื้นมาก ตัวรู้สึกร้อนก็จริง แต่ผ้าผ่อนอะไรที่แขวนไว้ชื้นและเพราะเหตุฉนั้นจึงเปนเหตุให้เกิดไข้จนได้ชื่อเสียงว่าไข้มอลตา

พูดถึงเรื่องไข้เจ็บได้ลืมเขียนคำที่แอดมิราลครูรีเล่าให้ฟัง ฟังนึกได้ชอบกลอยู่ว่าเมื่อไปเฝ้าสุลต่านเตอรกี เห็นสุลต่านสบายดี แขงแรงไม่สมกับที่เล่าฦๅกันว่าประชวร สุลต่านเล่าให้ฟังว่าโปรเฟสเซอเยอรมันคนหนึ่ง แกจำชื่อไม่ได้ มาตรวจพระอาการว่าประชวรพระโรคพร้อมกันถึง ๑๖ อย่าง ครั้นเมื่อตรวจแล้วหมอคนนั้นกลับไป พอถึงเบอลินก็ตาย สุลต่านว่าพระองค์เองเปนโรคถึง ๑๖ อย่างยังอยู่ หมอซึ่งมาตรวจกลับไปตายเอง

หมู่นี้ไม่มีใครนั่งโต๊ะกี่คน ตู้กยังลงไปนั่งได้ แต่แกก็เมาเหมือนกัน วันนี้เปนวันเกิดจะให้อะไรก็ไม่เอา ขอแต่หนังสือให้พร ต้องเขียนให้ทั้งกำลังคลื่นแล้วเอาไปให้กำลังนอนเมาคลื่นอยู่ ปลื้มถูกใจเข้าเลยหายเมาคลื่นลงไปกินเข้าเย็นได้

คืนที่ ๒๐๗

วันเสาร์ที่ ๑๙ ตุลาคม

วันนี้และสิ้นทุนแท้ เรื่องเก่าเรื่องแก่ที่เอามาโรยเล่าก็ออกจะหมด ๆ ยังเหลืออีกนิดเดียว มิสซิสยารอนเล่าว่าลูกแอปเปอลนี้มีผู้ตั้งใจว่าจะกินให้ได้ทุกวัน ๆ ให้ครบ ๑๔ วัน กินไม่ยักได้ครบ ๑๔ วัน พ่อถามว่าทำไม แกก็บอกว่าไม่รู้ว่าทำไมถึงกินไม่ได้ครบ ๑๔ วัน พะยักแหมละเข้าไปกับเลดีครูรี เลดีครูรีก็รับว่าจริง ๆ ได้ลองแล้ว นี่และจะเปนด้วยเหตุไรก็ไม่มีใครรู้ ใครจะเดาว่าอย่างไรบ้างก็ตาม

มาในทเลนี้ เวลากลางคืนกินเข้าแล้วออกมาเห็นดาดฟ้าเปียกเสมอ จนวันแรกนึกว่ากัปตันล้างเรือกลางคืน ไปถามแกแกว่าล้าง ถามว่าล้างแต่เมื่อไร บอกว่าแต่ย่ำรุ่งจน ๒ โมงเช้า คราวนี้และอีกร่ำไป จะว่าคลื่นสาดขึ้นมาถึงดาดฟ้าก็ไม่มีคลื่นเท่าไร อากาศมันชื้นเอง มีน้ำเกลือเปนฝอย ที่น่าต่างถ้ามือถูกเข้าก็เปียก ๆ เหนียว ๆ กลางวันค่อยยังชั่ว แต่กลางคืนเปนมาก

การกินการนอนช่างไม่ประหลาดเสียจริง ๆ เคยอย่างไรก็เช่นนั้น จะทำอะไรก็ไม่มีจะทำ จะคิดยกกลอนอะไรก็นึกไม่ออก จะช่วยเกาวแมนแต่งนิราศก็ไม่ได้มามันอยู่ว่าง ๆ จึงได้เขียนบรรทึกเรื่องหิวเมื่อคืนนี้ซึ่งมันไม่น่าจะลงในรายวัน เพราะน่าอายดูตะกลามนัก แต่ครั้นจะไม่คัดลงไว้จะพลัดแพลงไปเสีย จึงคัดต่อลงไปนี้สำหรับอ่านเล่นสนุก ๆ

บรรทึกความหิว

กลางคืนวันเสาร์ที่ ๑๙ ตุลาคม

เรือพม่า ในทเลเมดิเตอเรเนียน

(กำหนดเปลี่ยนเที่ยงคืน) ร.ศ. ๑๒๖

ในการที่จะเขียนลงไปนี้ จำจะต้องป้องกันไม่ให้เข้าใจผิดไปว่าอาหารในเรือลำนี้ไม่ดีจึงต้องหิว ถ้าจะว่าตามความจริงเปนเวลาที่อาหารดีคราวหนึ่งซึ่งมีเหมือนเช่นนี้ แต่น้อยแห่ง อาหารนั้นดังนี้

เวลาเช้าไข่ จะชอบอย่างไรสั่งได้ แต่พอกินไข่ไม่ได้ตั้งแต่ซอมเบิค มีปลาปลาจับยกดีมาแต่ซิซิลี ในเรือนี้ปลาดีเสมอ แต่ผีฤาษีศาจปลาเยอรมันมาหลอกร่ำไปจนเลยกลัวกินปลาไม่ใคร่จะได้ เพราะฉนั้นเวลาเช้าจึงเลิกปลาเสียอีกอย่างหนึ่งเหลือแต่เนื้อ เปนแกะฤๅโควันละ ๒ ชิ้นจานหนึ่ง เนื้อเย็นต่าง ๆ (ซึ่งไม่มีแห่งใด

ทำดีกว่าในเรือนี้) จานหนึ่งรวมกัน ขนมมี แต่เปนโรคเก่า ที่พ่อกินไม่เปน เหลือแต่ลูกไม้กับน้ำชา น้ำชามีน้ำตาลแลนม เขากินเปนน้ำ แต่เราต้องแถมน้ำเย็น ซึ่งฝรั่งกินไม่เปน

เวลากลางวันมีเนื้อเย็นต่าง ๆ ตั้งกว่า ๑๖ อย่าง จัดจานใหญ่ทั้งก้อน หั่นเปนชิ้น ๆ วางไว้บนก้อนเนื้อให้น่ากิน วางด้วยความคิดให้เห็นเปนหั่นไว้ ๆ ไม่ใช่เรียงฤๅประดับไว้ ที่สุดจนถ้ามีเครื่องจะรดก็รดให้เข้าที่ คือไม่ให้เห็นเปนเปรอะเปื้อน ที่ไหนเครื่องกองก็กองอยู่ไม่มีรอยแตก ที่ไหนจานเปล่าก็ขาวสอาด เนื้อเย็นเหล่านี้ คือออกห่าน หมูแฮมต้มจืด ลิ้นเค็ม ไก่ เนื้ออัดต่าง ๆ ไส้กรอกปลาเค็มเปนต้น ยังมีปลาสดโรยผงขนมปังทอด แลเนื้อสดอีก ๔-๕ ที่ ตั้งด้วยเครื่องแกล้ม แตงร้านแช่ผักดอง ขวดน้ำส้ม น้ำซอส เครื่องหิ้ว ตั้งขัดจังหวะจาน ดูโต๊ะเหมือนในตำราทำกับเข้า จานที่จัดเหมือนเครื่องตุ๊กตาที่เคยเล่นมาแต่เด็ก ๆ รวมความว่าน่ากินรสอร่อย กินเค็มเปนไม่เลี่ยน ไม่เคยเห็นบริบูรณ์กว่านี้

แต่ในเวลาเราไปนั่งแล้วใช่ว่าจะต้องกินของเหล่านั้นเปล่า มีกับเข้าร้อน ๆ เข้าไปเดินอย่างธรรมดาสามคราว คือไข่เจียว ปลา เนื้อ ซึ่งพ่อกินอย่างเดียวเหมือนกัน ต่อเสร็จสามอย่างจึงถึงของที่วางอยู่บนโต๊ะ

เวลาค่ำเปนดินเนอตามธรรมเนียม คือซุป ปลา เนื้อ นก ผัก ขนม ผลไม้ ของกินเล่น แต่กาแฟกินบนดาดฟ้าเมื่อมาในตอนนี้เพราะเย็นสบายกว่าในห้องสูบบุหรี่ ทั้งการกินดีมีบริบูรณ์เช่นว่ามานี้พ่อก็กินไม่ได้มาก ไม่ใช่เพราะเจ็บไข้อันใด แต่เปนด้วยลำคอ ฤๅกระเพาะอาหารไม่ยอมรับอาหารที่แห้งแข็ง แลรสเดียวเช่นนี้ กลืนลงไปก็แคบเสียเฉย ๆ ต้องการหวายสักเส้นหนึ่งกระทุ้งเหมือนกรอกปรอทศพ แต่ถ้าเข้าต้มฤๅเข้าสวยถูกลำคอเข้าดูมันแย้มโล่งลงไปตลอดกระเพาะอาหาร เมื่อเล่าความเปนอยู่เช่นนี้แล้ว จะเล่าถึงเหตุที่เกิดขึ้นในวันที่ ๑๘ ตอนดึก ซึ่งเปนวันที่ ๑๙ แล้วนั้นต่อไป

พ่อนอนหลับ ๗ ทุ่ม ไปตื่นขึ้นด้วยความหิวได้ความว่า ๑๐ ทุ่มครึ่ง นึกว่าจะแก้ได้ตามเคยคือดื่มน้ำลงไปเสียสัก ๓ อึก จึงได้ดื่ม แล้วนอนสมาธิต่อไปใหม่ ให้เสียวๆ ในคอ แลเห็นปลากุเราทอดใส่จานมาอยู่ที่ในตา ขับไล่กันพอจะจางไป ไข่เค็มเปนมันย่องมาโผล่ขึ้นแทน แล้วคราวนี้เจ้าพวกแห้งๆ ปลากระบอก หอยหลอด น้ำพริก มาเปนแถวเรียกน้ำชามากินเสียครึ่งถ้วย เปิดไฟฟ้าขึ้นอ่านหนังสือจะให้ลืมพวกผีปลาผีหอยมาหลอก หนังสืออิลิซาเบทก็หมด เมื่อแรกนอน เหลือแต่หนังสือตอบของยายแม่มีไปถึงลูก ที่ลงมือไว้เมื่อกลางวัน เพราะไม่มีอะไรทำ ผเอิญถูกที่ยายนั้นไปเมืองลูเซิน แกพูดถึงไปกินเข้าที่โฮเตลนะชะนาล เมื่อหัวค่ำต้องการหวายกระทุ้ง ทำไมมาอ่านหนังสือนึกกลับเห็นไปว่าดูพอใช้ได้ ให้กินเวลาหิวนี้ก็เอา แต่พอนึกขึ้นอ้ายกับเข้าฝรั่งโผล่หน้าสลอนขึ้นมาแล้วดูๆ ไปมันก็เลี่ยนทั้งนั้น แต่ถ้าเวลานี้ดูก็เห็นจะใช้ได้บ้าง กลับรู้สึกตัวฉุนขึ้นมา อ้ายยายนี่ตะกลามนักคบไม่ได้ มาพรรณาแต่ถึงกับเข้า ชวนให้อยากมาก โยนหนังสือผลุง เอาน้ำชามารินเอาน้ำตาลเติมลงไปชด แรกกินก็ดูดี รู้สึกว่าอ้ายรศชาติหิวเช่นนี้เคยมาเสียหนัก แต่ครั้งเปนเณรแล้วเปนพระเล่า มันก็หายกันด้วยน้ำตาลเท่านั้นเอง ลงมือชักม่านดับไฟพยายามจะหลับ ทำไมมันจึงนึกต่อไปไม่รู้ว่าเขาว่ากันว่าหิวแล้วกินหวานๆ ยิ่งหิวมาก เขากินขนมเสียก่อนจึงกินเข้าก็มี ในกำลังนึกอยู่นั้นเองเข้ากับแกงเผ็ดโผล่ขึ้นมาในในตาที่หลับๆ ประเดี๋ยวไข่เจียวจิ้มน้ำพริก ประเดี๋ยวทอดมันกุ้ง ปลาแห้งผักอะไรพากันมาล้อหลอกเสียใหญ่ หลับตาไม่ได้ต้องลืมลืมก็แลเห็น แกงเทโพหลอกได้ทั้งกำลังตื่นๆ เช่นนั้น จนชั้นยำแตงกวาก็พลอยกำเริบ ดีแต่ปลาร้าขนมจีนน้ำยาฤๅน้ำพริก สงสารไม่ยักมาหลอก มีแต่เจ้ากะปิคั่วมาเมียงอยู่ไกลๆ เห็นจะไม่ได้การ สู้มันไม่ไหวเรียกอ้ายพ้อน ไปคลำๆ ดู มันมีลูกไม้อะไรอยู่ที่ไหนไม่ว่า ให้เอามาให้ดูลูกหนึ่ง อ้ายพ้อนไปสักครู่หนึ่งกลับมาบอกว่า "มีแต่แอ๊บเปิ้ลด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม" ตอบว่า

"แอยเปอลไม่ใช่ลูกไม้ฤๅเอามาเถอะ" พอได้มาต้องลุกขึ้นนั่ง หั่นเดียวเข้าไปสักครึ่งลูก นึกว่าถ้ากินมากเข้าไปเวลาดึกเห็นจะไม่ดี จึ่งหยุดกินแต่เท่านั้น สั่งให้ไปบอกพระราชวรินทร์เวลาเช้า ให้ไปบอกให้กุ๊กในเรือหุงเข้าสำหรับกินเวลาเช้า เพราะนึกว่าถ้าหุงเองคงจะทนช้าไม่ได้ กุ๊กเรือนนี้ว่าหุงเป็น เคยไม่ดีสองคราวมาแล้ว พอสั่งเสร็จล้มตัวลงนอน รู้ว่าผงลูกแอยเปอลตกถึงกระเพาะเท่านั้น ผีสางพวกกุ้งปลาเลยไม่หลอก หลับสนิทดีครั้นเช้าตื่นขึ้นถามอ้ายพ้อนว่าอย่างไรเรื่องเข้าสำเร็จฤๅไม่ อ้ายพ้อนบอกว่าพระราชวรินทร์ไปกำกับให้กุ๊กหุงเอง เปียกข้างไหม้ข้าง สองหม้อแล้วไม่สำเร็จ พ่อรู้สึกความผิดของตัวทันที ว่าไปใช้ให้พระราชวรินทร์ไปสั่ง แกไม่สั่งเปล่า ไปขี่หลังนั่งมาติกา จนอ้ายกุ๊กทำอะไรไม่รอดตามเคย จะว่ากะไรก็ไม่ได้ ร้องได้แต่ว่า "ถือถ้าเช่นนั้นเราต้องหุงเอง" อ้ายพ้อนว่า "เจ้าคุณบุรุษหุงแล้ว" พอล้างหน้าแล้วก็ได้กิน พระยาบุรุษเข็ดคืนคราวก่อน เลยหุงเปียกไปนิด อ้ายเสบียงก็ "เปนตรึดติ๊ดดี้ ตาศรีคงยศ จะขึ้นไปเวียง เสบียงก็หมด ตาศรีคงยศ อดแทบตายเอย" เหลือกระปี๋น้ำตาลดีตกก้นขวด เอามาปนกับมะนาวบีบ พริกป่นโรยลงไปหน่อย คลุกเข้ากินกับหมูแฮมแลกับฝรั่งเพลินดีมสบายดี คอเหมือนเปิดปากถุง ใส่ลงไปหายพร่อง ไม่ได้มาตันอยู่นำอกเช่นขนมปังกับเนื้อเลย เวลาลงไปกินเข้ากลางวันพบพระราชวรินทร์บอกว่ากินเข้าอร่อยจริงๆ พระราชวรินทร์คำนับแล้วอมยิ้ม

คืนที่ ๒๐๘

เรือพม่า เมืองปอตเสด

วันอาทิตย์ที่ ๒๐ ตุลาคม

ตื่นขึ้นเห็นน้ำสีจางแล้ว แต่ยังแลไม่เห็นฝั่ง เพราะพื้นแผ่นดินต่ำมาก พอแลเห็นฝั่งซักธงเรียกนำร่องออกมารับเรือเข้าไปทอดที่ เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง กงสุล

เยอรมันคนแก่นั้นลงมา นำโทรเลขหลายฉบับ แต่ไม่ได้หนังสืออีก คงเปนอันพลาดเมล์เสียอีกครั้งหนึ่ง เพราะหนังสือนี่ส่งไปไกโร โทรเลขที่ว่าให้ส่งลงมาคอยที่ปอตเสดระคลาศเคลื่อน เกาวเนอแลเจ้ากรมตรวจคลองลงมาหา ได้สนทนากัน ถามถึงจะขึ้นบกฤๅไม่ พ่อว่าไม่ขึ้น แล้วเคดิฟให้ วือดซัน ปาซาลงมาต้อนรับ ได้มีโทรเลขถึงเคดิฟฉบับหนึ่ง เรือทอดที่น่าออฟฟิศคลองเช่นคราวก่อน ลมพัดเย็นสบายดีนั่งอยู่ในเรือดูมันไม่เบื่อ เพราะเห็นอะไร ๆ แปลก ๆ เสมอ มีเรือบรรทุกถ่านซึ่งโตราวกับแพ มีคนสำหรับที่จะบรรทุกยืนออกสพรั่ง เรือไฟลากเดินช้า ๆ ถ้ากลางคืนจุดไฟโคมแมงดาบ้าง เผาถ่านในกระโปรงบ้าง สี่ดวงฤๅแปดดวง เมื่อเวลาข่ายได้ยินเสียงเอะอะตึงตัง คนวิ่งกันกราวในเรือถ่าน วิ่งไปข้างน่าเรือก็มี วิ่งไปข้างท้ายเรือก็มี จนนึกว่าจะตีกันดู ๆ ไปก็เปล่า กลายเปนเรือคนมาผลัดคนใหม่ขึ้นไปคนเก่ากลับลงเรือ เสียงมันช่างดังกึกก้องสนั่น เรือพวกบรรทุกถ่านนี้เปนเรือใต้ ลำหนึ่งนั่งสามสิบสี่สิบคน แต่แจวสองแจวเท่านั้น เรือโมเตอร์ลอนช์ใช้มาก ไม่มีอะไรจะทำนั่งดูพระจันทร์ขึ้น ตั้งแต่ขึ้นจากน้ำ เมื่อพระจันทร์ขึ้นแล้วเสร็จยังเห็นแสงสว่างเหมือนพระจันทร์มาในท้องทเลทรายเนือง ๆ คือโคมที่น่าเรือที่เดินมาตามคลองในท่านี้เปนที่มีธุระอื้ออึงอยู่เสมอเปนนิจขนสินค้าขึ้นลงบรรทุกถ่าน แต่หวังใจว่าจะไม่อึงจนถึงนอนไม่หลับ

วันนี้ได้รับของกำนัน ยุหรี่ซิกาเร็ตเขาส่งมาให้จากไกโร พอได้กลิ่นก็ชื่นใจจะหาซื้อไปฝากพวกพ้องกันบ้างก็ไม่มีขายที่นี่ สั่งขึ้นไปไกโรจะได้ฤๅไม่ได้ก็ไม่แน่คิดถึงจิระแลเปนต้น

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๓

คืนที่ ๒๐๕

เรือซักเซนในคลองสุเอส

วันจันทร์ที่ ๒๑ ตุลาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้คอยจน ๗ ทุ่มเรือก็ไม่มา กะว่าคงสามยามก็ผิด ตกลงเปนตี ๑๑ เรือจึงได้มาถึง ตื่นขึ้นเช้าพอเปิดน้ำล้างหน้าออก ที่ล้างหน้าดำไปหมดเหตุด้วยบรรทุกถ่าน ถ้าเรือผู้มีบรรดาศักดิ์มาแล้วจอดที่น่าที่ว่าการกัมปนีคลอง ถึงว่าการขนถ่านลงจากเรือที่บรรทุกเรือลำเลียงได้ไปทำอยู่ข้างใต้ ข้างเหนือเรือมาจอดบรรทุกถ่านอยู่ในที่นั้นก็ปลิว ที่แท้กลับไปจอดอยู่กลางที่บรรทุกถ่านทั้งข้างเหนือข้างใต้จึงได้เปื้อนตำนัก เรือซักเซนบรรทุกถ่านมากจนจวนเที่ยงจึงได้แล้ว เวลาก่อนเที่ยงสัก ๕ มินิต ได้มาลงเรือซักเซน แลดูเรือเพียบท้องเรือจมลงไปมาก เหตุด้วยสินค้าเต็มเรือยังเปื้อนเต็มที่ ดาดฟ้าพึ่งจะล้างกำลังเปียก ว๊อตซันเปาซาลงมาไปในเรือด้วย ได้ออกเรือบ่ายโมง ๑ เวลาบ่ายโมงครึ่งกินกลางวัน กับเข้าดีกว่าชอมเบิดมาก แต่ตอนกลางคืนกินเนออยู่ข้างคลาย ได้รับหนังสือเมล์ส่งมาจากไกโรสองคราว นับว่าไม่ค้าง อ่านเขียนแลจัดห้อง แต่อาบน้ำไม่สำเร็จตกลงเปนต้องงดไปวันหนึ่ง อะไร ๆ พ่อออกจะช่างเถอะช่างเถอะ ตั้งใจจะอ่านหนังสือเสียให้หมด พอให้รู้เรื่องบางกอกให้ถ้วนถี่ เวลาเข้าไปรับน่าที่จะได้ไม่เงอะงะ ยังจะต้องไปรู้ที่ขึ้นแลไปรู้ที่บางกอกอีกมาก เวลาจะไม่พอเรียน มกุฎราชกุมารถามมาด้วยเรื่องจำนวนเสมาบอกไม่ได้ เพราะจรูญมาเสียก่อน มาได้จากบาญชี เข็นอันแล้วมาได้ ๓๗๐๐๐ จึงแบ่งส่งบางกอก ๓๔๐๐๐ จะเอาไปจันทบุรีแลตราด ๓๐๐๐ เศษ อยู่ข้างจะน้อยอยู่หน่อย แต่เขาไม่มีเวลาจะ

ทำพอ จะให้พระยารัตนโกษาคุมเข้าไปส่งจากสิงคโปร์ทีเดียว เพราะแกอยู่ข้างจะเรียบออกแอกไม่ปรกติอยู่

คืนที่ ๒๑๐

เรือซักเซนในทเลแดง

วันอังคารที่ ๒๒ ตุลาคม

เรือมาถึงสุเอสเมื่อไรไม่รู้สึก แต่คืนขึ้นได้ยินเสียงเรือเดินแรงก็สันนิฐานว่าพ้นคลอง ถามเขาจึงได้ความว่า ๑๐ ทุ่ม เมื่อคืนไม่ร้อนหยุดพัดลมได้ ซ้ำตอนจวนรุ่งห่มผ้าบาง ๆ ด้วย ตอนเช้าไม่ได้ไปกินเข้าทั้งสองเวลา ได้เสบียงที่มีผู้ส่งมาให้เล็ก ๆ น้อย ๆ เลยกินในห้องอ่านรายงานประชุมตลอดวันยังค่ำ วันนี้ตั้งแต่เช้าจนกลางวันไม่ร้อน มาร้อนตอนบ่ายหน่อยหนึ่ง เข้าใจว่าเห็นจะเคราะห์ดีในทเลแดงคงจะไม่ร้อนอีก เปนครั้งที่ ๔ ตั้งแต่เคยมา บุหรี่ที่สั่งให้ไปซื้อที่ไกโรได้มา ๒๐๐๐

คืนที่ ๒๑๑

เรือซักเซนในทเลแดง

วันพุธที่ ๒๓ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้นอนหลับสนิทสบายดีมาก เกี่ยวแก่เรื่องอาหาร มันอิ่มเข้าไม่ต้องกินขึ้นกินน้ำแทนอาหารดัก ๆ ทั้งนี้ก็เกี่ยวด้วยแม่ไพสพสงเคราะห์ กัปตันวอลเดมาส์เอาสมุดรูปเรือลำนี้กับเรื่องราวของกัมปนีนอร์ดดอยเชอลอยด์มาให้ วันนี้ออกร้อนมากขึ้นอ่านหนังสือได้น้อยไปหน่อย

จุฬาลงกรณ์ ปร.

คืนที่ ๒๑๒

วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ ตุลาคม

ความร้อนจำเริญขึ้นทุกวัน เมื่อคืนนี้ต้องเปิดพัดลมอย่างปานกลางจนตลอดรุ่ง แต่ช้ายพ้อนเปนคนที่ไม่เคยรู้จักร้อนหรือรู้จักหนาว เห็นนอนหลับแล้วปิดม่านหยุดพัดเสีย คนขึ้นเหื่อท่วมตัวนอนดิ้นอยู่เปนนาน เวลาบ่ายเปนร้อนยิ่งกว่าเวลาอื่น เพราะแคบินอยู่ข้างตวันตก เวลาเที่ยงคืนปรอทอยู่ใน ๙๐ ฟาเรนไฮต์ ตอนเช้ากลับค่อยหย่อนร้อนลง แต่เขาว่ากันว่ายังไม่ร้อนถึงที่เสียอีก ในทเลแดงควรจะร้อนกว่านี้ จะกล่าวว่าไม่มีอะไรทำก็ไม่ได้ เพราะกำลังทำราชการอยู่ แต่รู้สึกว่ามันทำออก ๆ ไม่ถึงอกถึงใจ หาอาหารกินบ้าง ซึ่งเมนูซอยกลอยู่เขียนไว้แล้วจะให้ดู เผื่อบริบูรณ์หนักระนักอยากกันดารอย่างนี้บ้าง

คืนที่ ๒๑๓

เรือซักเซนในทเลแดง

วันศุกรที่ ๒๕ ตุลาคม

เมื่อตอนดึกเสียงดังกรอกแกรกกริ่มเรือ ได้นึกแล้วว่าเห็นจะมีลม ครั้นตื่นขึ้นเช้า ช้ายพ้อนหลับหูหลับตาบอกว่าคลื่นใหญ่ ที่จริงมันก็ไม่ใหญ่เท่าใด ชั่วแต่ผิดกว่าทุกวันหน่อยหนึ่ง ไม่มีใครเมา เปนแต่ดอกเตอดิลเก* ต้องเอาหัวพิงเก้าอี้ เพราะแกเปนขี้เมาซ้ายขวามาแต่กาลปางก่อนกับวุฒิไชย วันนี้เวลาค่ำได้เลี้ยงดินเนอกับเข้าไทยในห้องแคบินพ่อ นั่งได้ถึง ๗ คน พวกลูก ๆ กับตุ๊กอีกคนหนึ่ง กับเข้าสิ่งเดียว การที่จะประกอบให้สำเร็จเปนการใหญ่มิใช่เล่น เพราะน้ำปลาช้อนน้ำชาหนึ่งตีราคาถึงปอนด์หนึ่ง น้ำตาลหม้อช้อนน้ำชาหนึ่งสามปอนด์ แต่กระนั้นก็หาที่ซื้อไม่ได้ การที่

---

* พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ (กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี)

จะเลี้ยงกินเนอ ๗ คนนี้ ต้องตริตรองผ่อนน่าผ่อนหลัง ที่จะชักทุนให้ยืดไปจนถึงโกลัมโบ เพราะฉนั้นจะเลี้ยงได้ในระหว่างนี้อีกสักครั้งเดียวเท่านั้น เวลาค่ำลมจัดหนักขึ้น ในแคบินไม่ต้องเปิดพัดลม ยังซ้ำน้ำสาดเข้าทางน่าต่าง เครื่องเงินแลเครื่องทองเหลืองทองแดงที่ตั้งไว้คงจะเปนถนิมมาก แต่สบายดีไม่มีคลื่น เห็นจะเปนด้วยเรือมันเพียบเหลือประมาณ ถ้าหากว่าเปนเรือเบา ๆ เห็นจะแคลงได้ เพราะลมยักหัวเรือแคมขวา เวลา ๒ ยามวันนี้จะถึงเกาะปีริม ซึ่งเปนประตูของทเลแดงที่พระยาศรี[๒] คงจะได้กล่าวไว้แล้ว ทเลแดงมันเปนคอกปิดประตูขังได้ มีประตูอยู่ข้างปลายแหลมทั้ง ๒ ข้าง ถ้าหลุดพ้นออกไปได้แล้วเห็นจะไม่ร้อน

คืนที่ ๒๑๔

วันเสาร์ที่ ๒๖ ตุลาคม

วันนี้เรือมาถึงเอเดนเมื่อไรไม่รู้สึก จนรวนเวลาเรือจะออกจึงได้ยินเสียงขนถ่านได้ความว่าจวนจะ ๓ โมงเช้าไม่สู้จะองตี บรรทุกถ่านอยู่ ๓ ชั่วโมง เที่ยงเศษจึงได้ออก

ข้อประหลาดของเอเดนนั้น คเนใจว่าเสบียงที่เราจวนหมด น่าจะมีอะไรเติมในที่นี้ สั่งให้คนขึ้น ได้กุ้ง มะขาม แลบวบ สองอย่างข้างหลังนี้เห็นจะไม่ใช่ของที่นี่ คงจะมาจากที่อื่น แต่ก็ชอบใจว่ายังมีอะไรบ้าง ตั้งแต่ออกจากเอเดนนี้หัวเรือหันไปตามตวัน ในแคบินของพ่อค่อยยังชั่วขึ้นมาก แดดไม่เผาข้างอากาศเย็นสบาย เวลาค่ำได้เลี้ยงกันอีกในแคบิน เลี้ยงเสบียงได้จากเมืองเอเดน อยู่ข้างจะแปลกมาก เปนการสำเร็จเรียบร้อยดี

---

[๒] คือในจดหมายเหตุเสด็จยุโรปครั้งก่อน

คืนที่ ๒๑๕

วันจันทร์ที่ ๒๗ ตุลาคม

วันนี้ไม่มีเรื่องอะไร นอกจากทเลราบยิ่งขึ้นกว่าวันก่อน แต่ลมพัดอ่อน ๆ เสมอ ท้องฟ้าแปลกกันกับในทเลเมดิเตอเรเนียนมาก ไม่เปนสีน้ำเงิน มีเมฆแสงแดดจับแดงดูงามแลสบาย ได้ขึ้นไปหากัปตันที่ห้อง เพราะแกมาหาทุกวัน ต้นไม้อยู่บนดาดฟ้าชั้นบนงามเรียบร้อยดี กุหลาบแตกใบใหม่ทุก ๆ ต้น ลูกยอก็ยังติดต้นอยู่ได้ วันนี้กินเนอขยับขึ้นไปเปน ๘ คน อยู่ข้างจะยัดเยียดสักหน่อย แต่เปนที่พอใจกันมาก

ได้นึกมาหนักต่อหนักแล้ว ว่าการที่มาเที่ยวครั้งนี้มีอะไรไม่สนุกรู้สึกขาด ๆ อยู่ พึ่งมาแลเห็นว่าขาดผู้ที่เคยคิดในทางเดียวกัน ซึ่งจะพยักเพยิดกันได้ ฤๅขาดผู้ที่สำหรับขัดคอ ที่อาจจะขัดเข้ามาตรงเผงให้เราต้องรับว่า ว่าถูก เหตุไฉนจึงมารู้สึกนึกขึ้นได้ว่าขาดเช่นนี้จึงไม่สนุก เพราะเหตุที่ได้พูดกับเวสเตนกาด แต่ที่จริงก็ไม่ถึงเช่นที่ต้องการ แต่มารู้สึกว่าได้พูดกันเข้าเมื่อไรออกสบาย ๆ แลพึ่งมานึกเอาเข้ารูปได้กับความต้องการในวันนี้เอง จึงรู้ว่าไม่สู้สนุกเพราะเหตุนี้

คืนที่ ๒๑๖

เรือซักเซนในมหาสมุทอินเดีย

วันจันทร์ที่ ๒๘ ตุลาคม

เมื่อคืนนี้นอนไม่หลับ ไม่รู้ว่าเปนด้วยเหตุใด เรื่องนึกถึงบางกอกนั้นอย่างหนึ่งละ คือคิดว่าไปถึงแล้วจะทำอะไรบ้าง ๆ เลยไปใหญ่ แต่ที่จริงคงมีอะไรไม่สบายเจือด้วย ช่างหาเรื่องอะไรเขียนไม่ได้เสียจริง ๆ ตกลงเปนทำใจว่านิ่งเสียเห็นจะดีกว่าเขียนต่อไปอีก

คืนที่ ๒๑๗

วันอังคารที่ ๒๙ ตุลาคม

วันนี้เรือโคลงเคลงมากขึ้น เพราะออกมาที่ว่างมาก ในอินเดียนโอชั่นไม่มีเวลาดีมากกว่านี้นัก เคยเหมือนเบื่อแต่ครั้งก่อน ที่จริงใช่ว่าจะถูกมากมาย นับว่าเปนอย่างดี ทั้งไปทั้งมาสองเที่ยวนี้แล้ว แต่ดูไม่ใคร่มีใครเมา เว้นไว้แต่ติลก วิงเวียนอยู่เปนนิจ กลางวันยังลงมากินเข้าได้ แต่ตอนค่ำนี้ไม่รับเข้ารับน้ำ เมื่อขามาเข้าใจว่าเห็นจะกลายเปนขี้เมาไปด้วยกันหมด จึ่งให้ไปตามพระราชวรินทร์ออกมา แต่ด้วยเดชะบารมีพระราชวรินทร์ ขากลับนี้ไม่มีใครเมา เลยพระราชวรินทร์ไม่ต้องทำอะไร การครัวของพ่ออยู่ข้างครึกครื้นขึ้นมาก ของที่ค้นไม่ได้ตั้งแต่แรกมาก็มาค้นได้บ้าง แต่อย่างร่อแร่เต็มที เห็นจะพอเกลือกกลิ้งไปถึงโกลัมโบได้

คืนที่ ๒๑๘

วันพุฒที่ ๓๐ ตุลาคม

วันนี้ทเลราบราวกับแผ่นกระจก แต่เรือก็ยังโยก ติลกก็ยังเมา ไม่มีอะไรจะทำเลย นอกจากอ่านหนังสือ ไม่ใช่อ่านหนังสือที่ใครเขียนมาถึง อ่านสมุดเท่านั้น ขึ้นไปหากัปตันบนห้อง แกให้ชาฝรั่งเศสอย่างหนึ่ง ดูหน้าตาจะออกเปนยาต้ม สำหรับกินเวลาก่อนจะนอน แล้วดูต้นไม้กุหลาบแตกใบมาก จนขึ้นไปบนหลังตึก ต้องเช็ดทำเปนโครงหลังคาพอคลุมผ้าเวลาคลื่นจัด

คืนที่ ๒๑๙

วันศุกรที่ ๑ พฤศจิกายน

วันนี้ช่างไม่มีอะไรทำแปลกเสียจริง ๆ ยิ่งใกล้โกลัมโบเข้ามาเสบียงก็ยิ่งหมด แต่กับเข้ายังดีด้วยเรื่องพลิกแพลง แต่นอนไม่ใคร่หลับ เวลาอื่นอ่านหนังสืออยู่ได้เสมอไม่ได้ว่าง พอเวลาวางหนังสือก็นอน เฉภาะเวลานั้นเปนกลับไปถึงบางกอก

คืนที่ ๒๒๐

วันศุกร์ที่ ๑ พฤศจิกายน

วันนี้คลื่นยอเรือต้องลักษณะ คือตีท้ายเรือแคมซ้าย ตีหัวเรือแคมขวา เรือกระดิกยิก ๆ ไม่ใช่โคลงเคลง ไม่ใช่พื้นคลื่นฉาด ๆ คลื่นเช่นนี้ร้ายกาจ ถ้าแรก ๆ มาถูกแต่หนัก ๆ ก็เมา ลุกขึ้นนั่งล้างหน้าแต่งตัว รู้สึกนึกถึงตลกทันที วันนี้อาการเพียบกว่าทุกวัน แต่ที่จริงน้ำในทเลเรียบไม่มีคลื่นเลย ลมก็ไม่มี ร้อนด้วย เปนด้วยสายน้ำอย่างเดียวเท่านั้น ซาฝรั่งเศสของกัปตันดีมาก จะต้องไปคิดหาที่โกลัมโบ ได้ขึ้นไปหากัปตันแลดูต้นไม้ ค่ำวันนี้อยู่ข้างจะเปนการเลี้ยงใหญ่หน่อย เพราะพรุ่งนี้หวังใจว่าจะไม่ต้องทำอะไร จะได้พบพระยาวรัญญา

คืนที่ ๒๒๑

วันเสาร์ที่ ๒ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้ หลับไปแล้วหลับไม่รู้สึกเวลาเรือมาจอดอยู่นอก แต่เมื่อเวลาเข้ามาในอ่าวเมื่อไรไม่รู้สึก กำหนดเวลาถึง ๗ โมงเช้า พระยาคทาธร[๓] พระยาวรัญญา หลวงสุนทร กับแอกติงกงสุล มีสเตชั่นมาสเตอร์มาก่อน แล้วซีฟออฟสตาฟแลเอดีกงเกาวเนอลงมา ได้นัดกับราชองครักษ์ของเราตกลงเปนขึ้นบกเวลา ๔ โมงเช้า โอเบเยเสเกเรลงมาพบกรมหลวงประจักษ์ แล้วหายไปไหนไม่รู้ เหลือแต่ดาซิมอน เฟอนันโด ศรีจันทรเศกระ เปนมุทลิยา ซึ่งกรมหลวงประจักษ์กล่าวว่าเหมือนพระอุดรพิศดาร เคยรู้จักกันแต่ก่อน กับลูกชายลงมาคอยรับอยู่ตามทางที่จะลงเรือเล็ก ให้ดอกไม้แลผลไม้ ลงเรือบาชของเกาวเนอไปขึ้นบก เรือรบในท่าสลุต เซอเฮนรีเอดวาด แมคคัลลัม เกาวเนอลงมาคอยรับอยู่ที่สพาน กับกรมการฝ่ายทหารพลเรือนพร้อมกัน มีกาดออฟออเนอ แล้วขึ้นรถ มีทหารม้า ไปที่ควีนซเฮาส์พบเลดีแมค

๓ พระยาคทาธรธรณินทร ชุ่ม อภัยวงศ ต่อมาได้เปนเจ้าพระยาอภัยภูเบศร

คัลลัม เซอเฮนรีนั้นเคยอยู่สเตรสเสตเตลเมนต์นานถึง ๒๐ ปี เคยไปเที่ยวเมืองตรังกานู เมืองกลันตัน เรื่อยไปจนถึงเมืองสงขลา ได้เคยพบเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) แต่ไม่เคยไปบางกอก เปนคนนักเรียนชั้นเดียวกับเจ้าพระยาสุรวงษ์ อยู่ข้างคุ้นเคยอยู่กันมาก ทั้งมาถึงได้ ๒ เดือน ยังไม่รู้เรื่องอะไรในเมืองนี้เลย เสียใจหน่อยที่ได้ข่าวว่าทางที่จะขึ้นไปอนุราธบุระ หลวงสุนทรขึ้นไป ๖ ชั่วโมงเท่านั้นถึง ถ้าไปรถพิเศษจะกินเวลาเพียง ๔ ชั่วโมง แต่เกาวเนอนี้ยังไม่รู้เรื่องอะไรทางแถบนั้น ชวนแต่จะให้ไปก็อดัมสปิกคือพระบาทเขาสมณกูฏซึ่งแกเคยไป แลอยู่ข้างจะชอบมาก ได้ไล่เลียงหลวงสุนทรเรื่องอนุราธบุระไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะเจ้าหล่อนไม่สันทัดในเรื่องราว ชั่วแต่อ่านไกด์บุกรู้บ้าง แต่ถ้าจะไปจริงอย่างน้อยก็ต้อง ๒ วันจึงจะพอ ตกลงเปนวันไม่พออยู่เอง เลี้ยงขนมแลชาเปนที่ควีนซเฮาส์ แล้วเจ้าพระยาสุรวงษ์ไปจัดการ ตกลงกันเปนไปเที่ยวพิพิธภัณฑสถาน ทางที่ไปไปทางกอลเฟสแตตอยู่ข้างจะร้อนจัด เมืองโกลัมโบที่ซึ่งคนจะอยู่สบายได้ แต่เขากล่าวว่าราคาที่แพงมาก บ้านนอก ๆ ที่เปนบังกะโล ดูบ้านหนึ่งดีได้ ๆ จะได้ไปกว่าบ้านพวกวิลันดาตามแถบข้างชวา สระที่มีอยู่เปนอันมากนั้นเปนอันไม่ได้ใช้อะไร ยังคิดจะขุดต่อไปอีกไว้สำหรับปลูกเรือนรอบๆ น้ำใช้น้ำฝังท่อมาแต่เขาอยู่ข้างจะบริบูรณ์ล้นเหลือ ที่มิวเซียมนี้เปนตึกทำงดงามดี เสียใจแต่ข้างในผิดคาด ปันเปน ๓ ห้อง แต่ตั้งของรายลงไปจนเฉลียง เขาได้พาไปโดยความตั้งใจที่จะให้ดูตอนข้างหนึ่งซึ่งไว้ของค้นได้จากเมืองอนุราธบุระ มีแต่เครื่องศิลาทั้งนั้น แต่เครื่องศิลาที่เปนส่วนพุทธสาสนามีน้อยชิ้นถ้วน ที่เปนสำคัญนั้นคือพระพุทธรูปที่ทำด้วยศิลาแกรไนต์ รูปพรรณสัณฐานฤาขนาดคงจะเท่ากันกับที่เซอเฮนรีเบลกให้ แต่พอไม่ได้เห็นองค์ที่เซอเฮนรีเบลกให้ เจ้าของกล่าวว่าแปลกกับพระอื่น ๆ หมด ก็น่าที่จะแปลกกับองค์นั้นบ้าง แต่พระสังการูปไม่เห็น

แปลกกันเท่าใด ดูเหมือนจะมีแต่ ๒ อย่าง คือพระภักตร์เปนรูปไข่ไม่มีรัศมี นั่นเปนอย่างเก่า ที่หน้าตาแตกหักมีรัศมียาวขึ้นเปนอย่างใหม่ มีพระเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกสักองค์หนึ่งฤๅสององค์ที่ว่าได้จากอนุราชบุระชำรุดมาก มีโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ยืนเอียวแต่เอี้ยวไม่งาม สูงสักศอกเดียวเท่านั้น นอกนั้นเปนเทวรูปอิศวร นารายน์ ทุรคา กาลีตลอดจนกระทั่งถึงนนทิ แต่จะหาโตสักรูปเดียวก็ไม่ได้ มีรูปใหญ่อยู่รูปหนึ่ง ซึ่งดูเหมือนเปนพระเจ้าปรักรมะพาหุ แต่ก็หล่อด้วยปูน มีเสาศิลาเสาหนึ่ง ฝาปรุกรุระเบียงฝาหนึ่ง ดูหมดเท่านั้นเอง พระพุทธรูปใหญ่ทำด้วยศิลาโกลน น่าตักสักสองศอกคืบฤๅสามศอก องค์หนึ่งเปนศิลาทราย คล้าย ๆ ที่เรามีเปนอันมาก มาได้สันนิฐานอย่างหนึ่งว่าพระพุทธรูปที่เรารู้จักอยู่อย่างหนึ่ง คืออย่างเช่นพระพระพิมล (ยิ้ม) ซึ่งตั้งอยู่ที่พระระเบียงวัดเบญจมบพิตร ไปรู้กันชัดว่าเปนพระกำแพงเพ็ชรเมื่อขึ้นไปเหนือคราวนี้ พระชนิดนั้นคงจะได้ถ่ายอย่างมาจากลังกา เปนอย่างพระโบราณของลังกา ซึ่งมีอยู่ในห้องอีกห้องหนึ่ง เวลาสร้างวัดที่กำแพงเพ็ชรนั้น พระเถระเมืองลังกาไปเปนแม่การทีเดียว

มีพระพุทธรูปที่งามจับใจอยู่องค์หนึ่ง น่าตักหย่อนศอก เปนพระหล่ออย่างใหญ่ซึ่งพึ่งเคยเห็นในเมืองลังกา เปนรูปชนิดกำแพงเพ็ชรอยู่ข้างงามมาก แต่พระชงฆ์ทั้ง ๒ ข้างแตกเช็กขึ้นไปจนถึงพระเพลา ซ้ำตั้งบนฐานผิดไม่รู้ว่าไปเอาฐานอะไรมาตั้ง คล้ายฐานศิวลึงค์ จะไล่เลียงว่าได้ที่ไหน ท่านเจ้าพนักงานอยู่ข้างรัวเต็มที พระองค์นี้ถ้าให้ก็เอา ฤๅให้ถ่ายอย่างก็เอา ไม่หุ่มผ้ารัว ๆ ด้วย ลักษณมีเค้าพระแก้วมรกฎมาก นอกนั้นไม่มีน่าตักเกินสามนิ้วสี่นิ้วรัศมีเพลง ๆ เปนของทำใหม่ทั้งนั้น จึงไปลงสันนิฐานกับท่านเจ้าเมืองแลเจ้าพนักงาน ว่าพระพุทธรูปหล่อในเมืองลังกา ซึ่งเข้าใจว่าไม่มีนั้นน่าจะเข้าใจผิดเห็นจะมีมาก แต่แผ่นดินเมืองลังกาตกอยู่ในผู้ที่ไม่นับถือพุทธสาสนา แลข่มเหงสาสนาอื่น คั่นเปนระยะเปนตอน เช่นพวก

ทมิฬมาเปนใหญ่ในแผ่นดินเมื่อไรคงจะได้ทำลายเสียคราวหนึ่ง ครั้นเจ้าแผ่นดินถือพุทธสาสนาเมื่อไร ก็เกิดมีพระพุทธรูปขึ้นอีกคราวหนึ่ง เพราะผลัดกันทำลายอยู่เช่นนี้ พระพุทธรูปจึงเหลือแต่เก่าที่สุด เพราะเหตุที่ชั้นเก่าทำด้วยศิลา จะทุบจะต่อยให้เลอียดไปก็เปลืองแรงไม่มีประโยชน์ไม่เหมือนพระหล่อ พระหล่อนั้นเห็นจะได้เอาไปทำอื่น เช่นหล่อปืนผาอะไร ๆ ต่าง ๆ เมื่อพูดกันเช่นนี้ มหามุดลิยคนลังกา ซึ่งได้เลื่อนที่เปนแบรอนเน็ตใหม่เปนเซอร์ ซอโลมอนร์ยืนยันว่าถูก ตัวได้เห็นเองในการที่หลอมพระลงทำอื่น แต่แกเปนคริสเตียน ออกจะชัด ๆ เอาว่าพระรู้เห็นเปนใจด้วย

อีกห้องหนึ่งก็ไว้เครื่องแต่งตัวลังกา แลของใช้ในลังกา ไม่สู้ประหลาดอะไร ปีกหนึ่งของตึกยกไว้เปนที่ทำการ ชั้นบนเปนส่วนที่ไว้รูปสัตว์ต่าง ๆ

กลับมาที่กวีนซเฮาส์ เวลาเที่ยงลงเรือ กำหนดจะได้ออกเรือบ่ายโมง ๑ แต่ไทรเลขไม่แล้ว ต้องรออยู่จนบ่าย ๒ โมงจึงได้ออก

หมู่นี้อยู่ข้างจะรวยของฝากมาก หนังสือเมล์ทีมเข้าใจหมายว่า ๔ กลายเปน ๓ เมล์เท่านั้น ทั้งที่หลวงสุนทรถือมา

ดารันทรเศกระเอาช้างประดับพลอยรับพระธาตุมาให้ จะไม่รับแต่แกพูดดี แกว่าที่ตั้งทั้งปวงนั้นเปนพุทธบูชาทั้งสิ้น แกไม่ได้ให้ แกให้แต่พระธาตุมาสำหรับบูชาต่างหาก ของที่เปนพุทธบูชานั้นแกจะเอากลับคืนไปก็ไม่ควร เลยต้องให้นาฬิกาทองคำตลับลงยาเรือนหนึ่ง กับท่านศรีสมณะแต่งทูตลงมายื่นหนังสือฉบับ ๑ พระที่เปนทูตนี้เปนพระหนุ่มแต่ฉลาดดี จะว่าอะไรยังไม่ได้อ่าน

วันนี้เลี้ยงกันในห้องอีก ให้พระยาคทาธรมากินด้วย เขาได้ขึ้นไปแกนดิ แต่เห็นจะไม่สู้เพลิดเพลินดูยังไม่สบายมาก วันนี้ฝนตกจนได้ แต่ตกตอนเช้าก่อนขึ้นบก แลตอนเย็นเมื่อกลับลงมาเรือแล้ว มาตามทางคลื่นกลิ้งเปนอย่างไกวเปล แต่ไม่มากมายอันใด

คืนที่ ๒๒๒

วันอาทิตย์ที่ ๓ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้เรือโคลงเคลงมาก ทั้งฝนตก เลยโงกเงกมาจนเช้า หมู่นี้อาหารอยู่ข้างบริบูรณ์ แต่ตกลงเปนยังต้องทำเองจึงจะถึงใจ มีหนังสือสำหรับทำมาก ได้เปิดออฟฟิศตลอดทั้งกลางวันกลางคืน เวลาบ่ายมีเลี้ยงน้ำชาของกินเล่น ออกจะค่อยคึกคักขึ้น

คืนที่ ๒๒๓

วันจันทร์ที่ ๔ พฤศจิกายน

วันนี้ไม่มีอะไรแปลกประหลาดเลย ฝนก็ไม่ตก คลื่นก็ไม่จัด ร้อนก็ไม่มาก นับว่าเปนอย่างสบาย ถ้าจะว่าด้วยอาหารก็บริบูรณ์ ห้องหับที่นอนอยู่หลายวันเข้า ก็รู้สึกสบายขึ้นทุกที ที่เคยก็รู้สึกว่ากว้างขึ้น การลดความแคบพอใจลงเช่นนี้ย่อมเปนความลำบากอยู่แต่เวลาแรกแลเห็น อยู่ไปก็เคยรู้สึกสบายไป เมื่อคิดถึงห้องเท่านี้จะรู้สึกว่าลำบากอย่างไรได้ พ่อเคยไปเรือแหวดของท่านเล็ก ซึ่งเธอให้ชื่อว่าสุดสงวนขึ้นลำน้ำสัก อยู่ในเรือเปนหลายวัน รู้สึกกว้างขึ้นทุกวัน กินนอนอยู่ในเรือนั้นเสร็จ ไม่ได้เปลี่ยนขึ้นเรือใหญ่เลย รู้สึกสนุกและสบายมากยังปรากฏแก่ใจอยู่จนเดี๋ยวนี้ มีอย่างเดียวแต่เพียงว่าให้ได้ประดับประดาของเล่นของใช้ ซึ่งเปนที่พอใจที่จะเห็นฤๅที่จะใช้พร้อมอยู่บริบูรณ์แล้วก็พอใจ รู้สึกสบายขึ้นทุกที ทั้งหมู่นี้มีงานทำพอเหมาะแก่เวลา เปนเหตุให้เพลิดเพลินใจได้มาก จึงไม่อยากจะบ่นเดือดร้อนอย่างหนึ่งอย่างใดต่อไปอีก

คืนที่ ๒๒๔

วันอังคารที่ ๕ พฤศจิกายน

วันนี้กัปตันลงมาพูดว่ากลัวเรือจะไม่ถึงได้ในเวลาบ่าย ๔ โมง เพราะน้ำเชี่ยวมาก แต่ในเวลาเที่ยงแลเห็นเกาะสุมาตรา ปูโลไวย เราก็รู้สึกว่าถึงเสียแล้ว การที่เรือจะไปถึงช้าเกินเวลานั้นเปนข้อที่ไม่ควรจะคำนึงมาแต่แรก เพราะเรือออกช้าเกินกำหนด จะลำบากแต่เรื่องขนของในเวลากลางคืน แต่เมื่อขึ้นไปพูดกับกัปตันบนห้องเขารับจะจัดการไม่ให้วุ่นวายในเรื่องนั้น วันนี้ไม่มีคลื่นมีลมเงียบสนิทเปนเรือเดินในแม่น้ำ แต่เย็นไม่ร้อนด้วย แถบสุมาตรานี้น่าจะเปนที่เที่ยวหนีฝนได้สักแห่งหนึ่ง พวกชวาเขาชวนหลายหนแล้ว ยังไม่มีเวลาจะมา ความเข้าใจของยุโรเปียนที่ไม่ได้มาข้างตวันออก นึกว่าเมืองแถบข้างนี้คงจะเหมือนอิตาลีข้างใต้ มักจะถามว่ามีความรำคาญไหมที่มาเห็นท้องฟ้าเปนสีเทา ไม่เปนสีน้ำเงินใสเหมือนข้างแถบบ้าน จะงดงามสบายมาก ที่จริงอากาศแถบข้างเราไม่เหมือนอิตาลีข้างใต้เลย ท้องฟ้าเปนสีน้ำเงินจริงอยู่แล แต่มีเมฆสีขาวสีเทาต่าง ๆ เปนเครื่องประดับอยู่โดยมาก งามกว่าฟ้าเกลี้ยง ๆ ของอิตาลี วันนี้ท้องฟ้างามมีเมฆสีขาวแลสีแดงต้องแสงพระอาทิตย์ มีพยับฝนดำทึบเปนก้อนลอยอยู่ทางอีศาน ถึงจะมีแสงอาทิตย์จับอากาศก็เปนแสงอาทิตย์จับหมอกแซมราย ๆ ไป แถบข้างนี้งามกว่า ฤดูก็ประหลาดอยู่ในเวลาเดินทางเมื่ออยู่ในยุโรปมีแต่ฝนตกร่ำไป เวลาเดินทางมาฝนค่อยหายไปหายไปจนกลายเปนแห้ง รู้สึกว่าไม่มีน้ำสักหยาดเดียวในอากาศ จนกระทั่งมาถึงลังกาเปลี่ยนใหม่ กลายเปนอากาศมีน้ำฝนตกชุ่มชื้นไปใหม่ ดูเหมือนฤดูได้เปลี่ยนเร็วจริง ๆ ใน ๑๕ วัน ถ้าจะไม่ให้เห็นอะไรเลยอยู่มาแต่ในห้องเรือ ก็อาจจะสังเกตได้ว่าเดินทางมาถึงตอนไหนแล้ว

ค่ำวันนี้เปนวันเลี้ยงกันใหญ่กว่าทุกวัน เพราะเปนคืนที่สุดในเรือลำนี้

ฉบับที่ ๑

ไกลบ้าน

สำเนาพระราชหัตถเลขา

ถึง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

เจ้าฟ้านิภานภดล

เมื่อเสด็จประพาศยุโรป ร.ศ. ๑๒๖

(จำลองใบปกหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับพิมพ์ครั้งแรก)

คืนที่ ๒๒๕

วันพุฒที่ ๖ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้ถึงเสียยังรุ่ง นอนไม่หลับ มาหลับต่อเช้า สุดแต่พอเผลอ ๆ ลงไปก็ถึง มีความเสียใจที่จะต้นขึ้นรู้ว่า กำหนดที่จะถึงนั้นเลื่อนออกไปอีกคืนหนึ่ง แต่ถึงจะเลื่อนออกไปเท่าใดก็ไม่เปนการปลาดใจ เพราะไม่เคยเชื่อกำหนดที่เคยบอกแต่สักครั้งเดียว ความแน่ใจยืนอยู่เสียว่าจะถึงต่อวันที่ ๗ เขาบอกว่าอะไรก็พึ่งไปกระนั้นเอง เพราะไม่เห็นแน่สักทีเดียว มามีตรงอยู่แต่ถึงเอเดน แต่เพราะเอเดนเดิมบอกว่าไม่ต้องแวะ กลายเปนต้องแวะจึงไม่ควรจะนับว่าเปนการแน่อย่างไร แต่การที่เคลื่อนคลาดครั้งนี้ เปนเพราะเขาต้องรอโทรเลขเราด้วยสักชั่วโมงหนึ่งนั้นเปนแน่ แต่เขาไม่ยกขึ้นกล่าว เขากล่าวว่าเพราะน้ำเชี่ยวทวนข้างน่า ทำให้ช้าลงไปวันละชั่วโมง ถ้าหากว่าเปนเรือมหาจักรีฤๅเรือพม่า เขาคงเผื่อเวลาพอแก่เหตุผลซึ่งจะเกิดขึ้นโดยไม่แลเห็น เราต้องรู้แน่นอนไม่มีเคลื่อนคลาด ว่าเราจะถึงแห่งใดเมื่อใด เดชะบุญที่เราไม่ได้ลงเรือนี้มาแวะแห่งหนึ่งแห่งใด อันมีที่หมายว่าแห่งนั้นจะจัดการรับรอง หาไม่เราจะเปนผู้เคลื่อนคลาดเวลานัดให้เขาคอยค้างอยู่เปนนิจ

หนังสือฉบับนี้เปนฉบับหลังที่สุด ซึ่งจำจะต้องจบด้วยเหตุดังจะกล่าวต่อไป (๑) ตั้งแต่แรกที่จะได้ลงมือเขียน ตั้งใจเสียแล้วว่าจะไม่พูดถึงราชการอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ถ้าจะเขียนต่อไปจากเกาะหมากจะต้องกลายเปนพูดถึงราชการไปเสียแล้ว (๒) หนังสือนี้ให้ชื่อไว้ว่า "ไกลบ้าน" เมื่อถึงเกาะหมากแล้วจะเรียกว่าไกลบ้านไม่ได้ ถ้าขึ้นฝั่งไปหน่อยก็ถึงเมืองเราเสียแล้ว ถ้าเขียนก็เปนไม่ตรงตามชื่อว่าไกลบ้าน (๓) ลูกผู้ซึ่งเปนตัวผู้ที่จะรับหนังสือก็จะได้พบกันในวันนั้น เมื่ออยู่ด้วยกันทำไมจะเขียนหนังสือถึงกันเล่า เหตุผลทั้งปวงมาประชุมพร้อมกันว่าต้องหยุดเขียนหนังสือในวันนี้

มีผู้เขามักถามว่าไปยุโรปเห็นอย่างไรบ้าง คำถามอันนี้ก็มีทางตอบหลายอย่าง ตามน้ำใจผู้ใดซึ่งชอบทางใด ฤๅได้ใส่ใจในเรื่องอะไรแต่ใจพ่อเองมันแลกว้างๆ มากไป เห็นว่าประเทศยุโรป ว่าโดยภูมิพื้นแผ่นดิน มันหมดดีเสียแล้วไม่มีอะไรดีต่อไปอีก จะว่าที่เรือกสวนไร่นาป่าไม้ไร่หญ้าได้ทำแล้วเต็มภาคภูมิ จนไม่มีที่อีกสักคืบฤๅเกรียกหนึ่งจะขยายออกไปอีก เว้นไว้แต่ภูมิลำเนาซึ่งเปนที่ตากตลาดล้วนแต่ศิลาฤๅกรวดตะกรัน ซึ่งจะทำอะไรไม่ได้จริง ๆ จึงยักย้ายไปใช้อย่างอื่น ในการบำรุงเรื่องเพาะปลูกก็ได้ทำเต็มบริบูรณ์แล้ว แผ่นดินนั้นอาจจะปรุงด้วยสิ่งใดอันจะให้เกิดพืชผลดีได้ปรุงแล้ว แลได้พืชผลดีเต็มที่แล้ว มันไม่มีอะไรจะดีขึ้นไปได้อีก

ส่วนแร่โลหธาตุอันใดซึ่งจะเปนประโยชน์ใช้ได้ มีถ่านศิลาเปนต้น ไม่มีเหลือแต่สักแห่งหนึ่งที่ยังไม่มีผู้ใดรู้ ไม่เหลือสักแห่งหนึ่งที่ยังไม่ได้ลงมือทำ ล้วนแต่มีเจ้าของทำอยู่แล้วทั้งนั้น ยังมีอยู่มากจริงแต่จะเวลาหมด จะไปภายน่าอีกกี่พันปีก็ตาม ข้อที่หมดยังไกล ยกเสียไม่เข้ามาติด แต่แผ่นดินที่ทำของเสียหมดแล้ว ไม่มีผู้ซึ่งจะได้ขึ้นใหม่ นอกจากต้องเสียเงินซื้อแลกเปลี่ยน

พื้นแผ่นดินไม่ใช่คนจะแน่นยัดไปหมด เช่นคนแต่ก่อนเล่าๆกันว่าเมืองจีนคนแน่น เดินไปข้างไหนก็เต็มไปด้วยคน คนผู้ใหญ่ชั้นหลัง ๆ มักจะดูถึงยุโรป เข้าใจว่าคล้ายกันกับเมืองจีน จนเมื่อเวลาเด็กดูเหมือนทำให้เข้าใจว่าคนมันยุ่ะ ๆ ไปเหมือนมดเมื่อตายไข่พาเดิน ความจริงคนมาก แต่ที่เหลือตกไปที่จะอยู่ เดินอีกเท่าไร ๆ ก็ได้ไม่ขัดแอแต่คนมันต้องกิน เมื่อที่ซึ่งจะเกิดพืชพรรณสรรพอาหารสำหรับจะกินมันได้ทำเต็มบริบูรณ์แล้ว มันพอดีกันกับคนในเวลานี้แล้ว คนเกิดใหม่ ๆ มากขึ้นเสมอ แผ่นดินไม่พอจะเลี้ยงชีวิตรมนุษย์ที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะเหตุที่มันหมดดีในพื้นประเทศยุโรป

เสียแล้ว จึงต้องคิดขยับขยายค้าขาย ไปหาอาหารประเทศอื่นมากิน ฤๅหาเงินจากประเทศอื่นมาซื้ออาหารกิน

ที่ทำมาหากินของฝรั่ง ได้อเมริการับรองไปเสียเปนนักเปนหนาแต่ก็ไม่พอ อาฟริกาก็แย่งกันเปนเจ้าของจนเกือบจะหมดแล้ว ออสเตรเลียก็ไปทำมาหากินกันจนหมด เอเซียก็จับเข้าไปเสียเปนอันมาก จับทั้งขอบรุ้งทั้งภายใน เหตุที่เปนทั้งนี้ก็เพราะยุโรปมันหมดดี ชาวยุโรปก็ต้องกระจายออกไป ที่ไหนว่างมากที่นั่นก็จะเติมออกไป เพราะมันเปนธรรมดาของโลกย์ มนุษย์ไม่มีใครที่จะยอมตายง่าย ๆ ใช่แต่เพียงจะพอไม่ให้ตาย ย่อมปราถนาที่จะได้ให้มากที่สุด ให้แลเห็นว่าจะได้ยืดยาวแลมั่นคงไม่มีที่สุด นี่เปนความปราถนาของมนุษย์ ถึงใครจะชมฤๅจะติมันก็คงเปนไปเช่นนั้น ไม่มีใครจะย่อหย่อนต่อคำชมฤๅคำติ ผู้ซึ่งมีความปราถนาเช่นนี้ทั่วกันย่อมเดินทางต่าง ๆ ซึ่งจะให้สำเร็จประโยชน์อย่างดีที่สุดในปลายมือ ก็เปนธรรมดาผู้ที่มีความรู้มาก ที่มีความคิดมาก ที่มีความเพียรมาก แลที่มีทุนมากอาจจะหาได้คล่องกว่าผู้ซึ่งไม่มีเช่นนั้น ถึงว่าได้เปนเจ้าของอยู่แล้วแต่หากความรู้น้อยไปบ้างความคิดอ่อนไปบ้างความอุสาหะอ่อนไปบ้าง ทุนรอนบกพร่องบ้าง ก็ต้องเสียทีแก่ผู้ซึ่งประกอบพร้อมด้วยกำลัง ๔ อย่าง ความเปลี่ยนแปลงแลคืบออกของมนุษย์ จึงได้เดินป่วนปั่นอยู่เปนนิจไม่มีเวลาสงบเรียบร้อยได้ในโลกย์

แต่มีอีกอย่างหนึ่งซึ่งนอกจากความหมดดีของยุโรป เปนฝักฝ่ายข้างความเจริญของยุโรป คือความรู้แลความคิดทั้งความเพียรซึ่งจะประกอบโลกธาตุให้เปนผลดีขึ้นเปนเครื่องมือที่จะกระทำให้สำเร็จประโยชน์เกือกูลแก่การหาผลนั้น เปนข้อที่น่าพิศวงอย่างยิ่ง ความรู้จักใช้พืชพรรณ์แลธาตุของโลกให้เปนผลประโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่มนุษย์โดยลำดับ นับ ๖๐๐๐ ปีมาแล้ว มีเวลาเสื่อมสูญลืมไปเสียบ้างก็มากลับขึ้นคิ

ได้ถ่ายขึ้นหมด ไม่แต่เท่านั้นกลับทวีหนักขึ้น เมื่อความรู้สิ่งนี้ตั้งขึ้นเปนหลักฐาน ก็เปนทางความคิดที่พิศดารเกิดขึ้น อาจจะออกสาขาไปจนหมดทางซึ่งจะทำได้ เช่นฉัน รู้จักใช้ไอน้ำ ไอน้ำอาจนำไปใช้สารพัดทุกอย่าง จนกระทั่งถึงเวลานี้กำลังไฟฟ้า ไฟฟ้าอาจจะใช้สารพัดทุกอย่าง แลกำลังเดินขึ้นอยู่เสมอ ใครจะทำนายไม่ได้ว่าไฟฟ้าอาจจะให้ผลอย่างไร ต่อไปภายน่าถึงที่สุดเพียงไหน ฤๅจะมีอะไรเกิดขึ้นต่อไปภายน่าที่ขึ้นไปกว่าไฟฟ้า ใครเลยจะแลเห็นได้ ถ้าจะพรรณาด้วยความเห็นในส่วนวิชานี้แล้วจะกินเวลามาก จะพาให้หนังสือนี้ขยลงไม่ได้ทันเวลา

เพราะเหตุฉนั้นขอรวมย่อความเพียงว่า พื้นภูมิประเทศยุโรปนั้นมันหมดที่เสียแล้ว แต่ความรู้ในประเทศยุโรปไม่ใช่แต่เวลากำลังที่เดินขึ้นสู่ความเจริญ มันกำลังเดินกระโดดโลดโผนซึ่งจะเดินตามยาก นี่เปนส่วนข้างฝ่ายดีของประเทศยุโรป

เวลาเมื่อกำลังเขียนอยู่นี้ ชายอรพงษ์มาบอกว่าแลเห็นเรือรบของเราแล้ว ใจเต้นขึ้น ๆ เหลือที่จะเขียนต่อไปอีกได้ เมื่อความใกล้บ้านมาปรากฏแก่นัยตาเสียแล้ว หนังสือนี้ก็หมดอายุ จึงเปนการจำเปนที่จะต้องขอหยุดในเวลานี้

ไว้เห็นทีจะได้พบกันเดี๋ยวนี้

หนังสือนี้จากพ่อผู้มีความรักอย่างยิ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

องค์การค้าของคุรุสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา
นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๑๒ กรกฎาคม ๒๔๙๘